

UNIVERSITÉ DE GAND

RECUEIL DE TRAVAUX

PUBLIÉS PAR

LA FACULTÉ DE PHILOSOPHIE ET LETTRES

58e FASCICULE

DE DICHTER
JUSTUS DE HARDUIJN

(1582-1641)

EEN BIOGRAPHISCHE EN LETTERKUNDIGE STUDIE,

IN DEN UNIVERSITAIREN WEDSTRIJD 1922-1924 MET GOUD BEKROOND,

DOOR

DR O. DAMBRE.

“ Saepe venit magno foenore tardus honos,
Tardus honos, sed verus honos. ”

(JANUS DOUSA).

GAND

VAN RYSELBERGHE & ROMBAUT
anciennement E. VAN GOETHEM

1, PLACE D'ARMES

PARIS

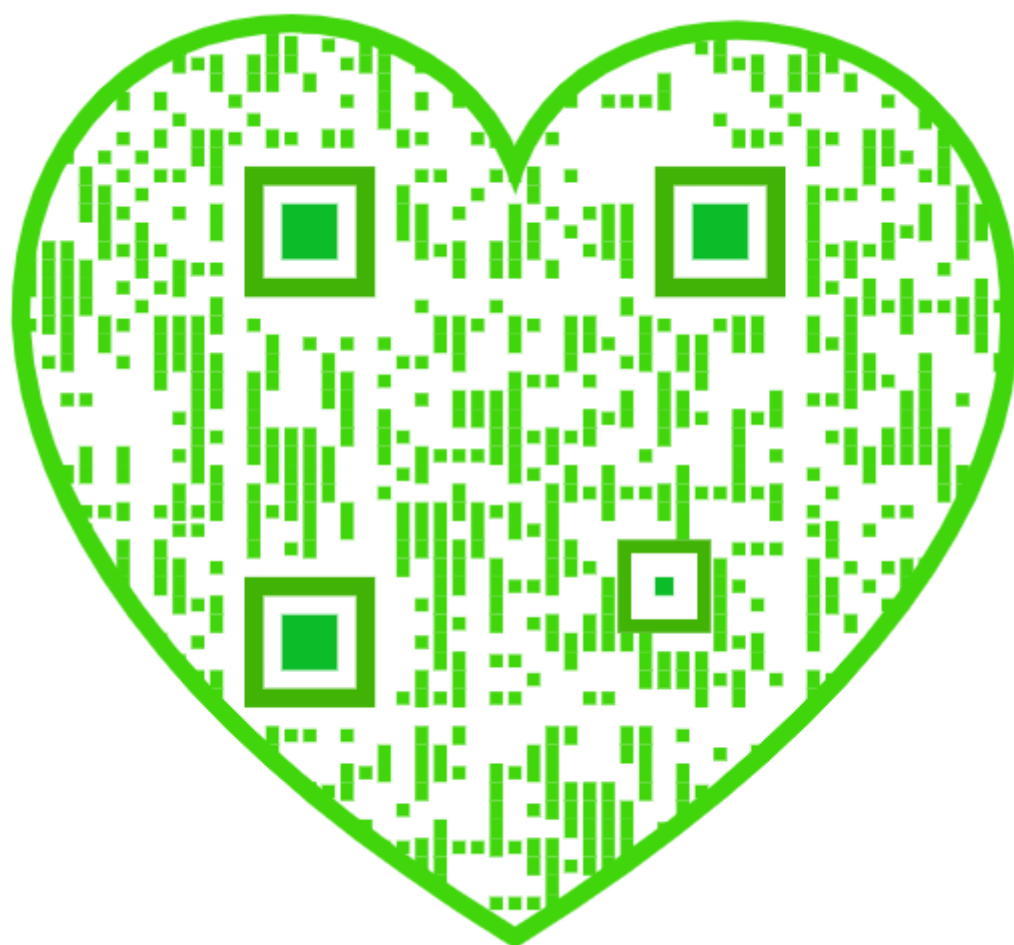
Librairie Ancienne HONORÉ CHAMPION
ÉDOUARD CHAMPION

5, QUAI MALAQUAIS

's GRAVENHAGE

MARTINUS NIJHOFF, UITGEVER.

1926

DE DICHTER
JUSTUS DE HARDUIJN

RECUEIL DE TRAVAUX
PUBLIÉS PAR
LA FACULTÉ DE PHILOSOPHIE ET LETTRES
DE L'UNIVERSITÉ DE GAND

EXTRAIT DU RÈGLEMENT

Les travaux des professeurs et chargés de cours, anciens professeurs et anciens chargés de cours sont publiés sous la responsabilité personnelle de leurs auteurs.

Tous les autres le sont en vertu d'une décision de la Faculté.

UNIVERSITÉ DE GAND

RECUEIL DE TRAVAUX

PUBLIÉS PAR

LA FACULTÉ DE PHILOSOPHIE ET LETTRES

58e FASCICULE

DE DICHTER
JUSTUS DE HARDUIJN

(1582-1641)

EEN BIOGRAPHISCHE EN LETTERKUNDIGE STUDIE,

IN DEN UNIVERSITAIREN WEDSTRIJD 1922-1924 MET GOUD BEKROOND,

DOOR

DR O. DAMBRE.

“ Saepe venit magno foenore tardus honos,
Tardus honos, sed verus honos. ”

(JANUS DOUSA).

GAND

VAN RYSELBERGHE & ROMBAUT
anciennement E. VAN GOETHEM

I, PLACE D'ARMES

PARIS

Librairie Ancienne HONORÉ CHAMPION
ÉDOUARD CHAMPION

5, QUAI MALAQUAIS

's GRAVENHAGE

MARTINUS NIJHOFF, UITGEVER.

1926

INHOUDSOPGAVE

WOORD VOORAF	IX
INLEIDING	XII
AANWIJZING VAN DE BRONNEN	XIX
I. VOORAFGAANDE CULTUUR-HISTORISCHE BE- SCHOUWINGEN	I
II. ALGEMEEN LEVENSOVERZICHT VAN JUSTUS DE HARDUIJN	
A. De groei van het geslacht Harduwin (genealogische op- helderingen)	42
B. Levensschets van Justus De Harduwin	69
C. De Vriendenkring	102
III. DE WERKEN VAN J. DE HARDUIJN	
A. Bibliographie	143
B. Bespreking : De zielezang van Justus De Harduwin	163
1. <i>De Renaissance-bundel</i> « Roose-mond » (1613)	164
2. <i>De stichtelijke werken</i>	
a. de « Goddelicke Lof-sanghen » (1620)	197
b. « Den Val ende Op-stand van David » (1620)	241
c. De « Goddelijcke Wenschen » (1629)	251
3. <i>De Gelegenheidswerken</i>	272
IV. GETUIGENISSEN OVER J. DE HARDUIJN.	287
V. KUNST, INVLOED EN BETEEKENIS	301
Nawoord	320
VI. BIJLAGEN	
1. Tafel ofte Lijste:.. (1622)	323
2. Verspreide Gedichten	328
3. Parallel-teksten (vgl. inhoudsopgave).	345
NAMENINDEX	549

ILLUSTRATIES

1. De Stamboom	p. 45
2. Familiewapen Harduwijn	48
3. Facsimilé-handteekening van Justus De Harduijn.	92
4. De kerk van Oudegem	94
5. Borstbeeld van David Van der Linden	107
6. Het titelblad van « Roose-mond »	163
7. Titelplaat van de « Goddelycke Lof-sanghen »	196
8. Titelplaat van de « Goddelijcke Wenschen »	251
9. Vier emblemata uit de « Goddelijcke Wenschen »	263
10. Facsimilé van een brief van J. De Harduijn	280

WOORD VOORAF.

Op 14 October 1922 heb ik, aan de Staatsuniversiteit te Gent, gepromoveerd tot doctor in de Wijsbegeerte en Letteren op een dissertatie over het Leven en de Werken van den Renaissance-dichter *Justus De Harduijn*. In het woord vooraf schreef ik o. a. : « Niettegenstaande de betrekkelijke uitgebreidheid van deze verhandeling, aan dewelke ik met ijver en liefde gewerkt heb, ben ik overtuigd dat ze nog in menig opzicht onvolledig gebleven is. Ik beschouw ze nochtans als een goede basis en een uitgangspunt voor verdere studiën : want het is mijn vurige wensch mij voort te kunnen wijden aan de studie van onze Nederlandsche Letterkunde. Hoeveel er immers nog te doen valt op dat gebied — en in 't bijzonder voor de periode die me bezighield nl. de Nederl. Letteren in Zuid-Nederland van het einde van de 16^e eeuw af — is me maar al te duidelijk geworden. »

Ik had werkelijk het bewustzijn mij van een plicht gekweten te hebben tegenover de Nederlandsche Philologie; want indien het haar einddoel is de geschiedenis van de Nederlandsche taal en letterkunde in haar vollen omvang terug op te bouwen, dan is het ook de taak van de jonge Philologen die te bestudeeren, naar hun vermogen dieper en juister inzicht te brengen in haar ontwikkeling en de bewerkers van haar schoonheid en grootheid aan het nageslacht kenbaar te maken en te doen waardeeren. Vurig wenschte ik mij verder aan deze taak toe te wijden.

Daarenboven voelde ik in mij een geestelijke onvoldaanheid en een sterken drang naar hoogere, alzijdige ontwikkeling.

De omstandigheden zijn me echter, op geestelijk gebied, niet gunstig geweest.

Daags na mijn promotie werd ik aangesteld tot leeraar in de Germaansche talen aan de Athenæumafdeeling te Thuin. De zware ambtsplichten van het middelbaar onderwijs hebben

me tot heden in de onmogelijkheid gesteld om mijn wetenschappelijke navorschingen met vrucht voort te zetten. Regelmatig bezoek aan de bibliotheken was uitgesloten, ingezien de verre afstanden. Alleen de verlofdagen verschaften me de gelegenheid enkele opzoekingen te doen en mijn verhandeling eenigszins bij te werken.

In Augustus 1923 richtte ik een aanvraag tot de « Universitaire Stichting » ten einde een toelage te bekomen die mij in staat zou stellen mij heelemaal aan de studie toe te wijden. Alhoewel het advies van den Beheerraad gunstig luidde, werd mij, in zitting van 30 November 1923, slechts een toelage van 3.000 fr. verleend, daar het in de bedoeling der Stichting niet meer ligt aan leerkrachten uit het hooger of middelbaar onderwijs nog toelagen te verleen die hun zouden toelaten zich van hun ambt te ontslagen.

Deze aanmoedigende tegemoetkoming kon me dus alleen van nut zijn tijdens de verlofdagen.

Alhoewel deze omstandigheden mijn drang naar studie en ontwikkeling niet verflauwd hebben, toch zijn ze oorzaak er van geweest dat ik mijn dissertatie niet ten volle naar wensch heb kunnen omwerken.

Met mijn omgewerkte verhandeling nam ik deel aan den *Universitairèn Wedstrijd* (Germaansche Philologie) 1922-1924. Het maximum van de punten werd aan de verhandeling toegekend en na verdediging er van, alsook van de drie er bij behorende stellingen ¹, werd ik, op 15 December 1924, te Brussel, door de inter-universitaire Jury, tot *laureaat* uitgeroepen met 95 p. op 100.

Nu ik mij tot de Faculteit van Wijsbegeerte en Letteren

(¹) Deze stellingen luiden als volgt :

1° De scheuring van de Nederlanden (einde XVIe eeuw) beteekende geen volstreckte scheiding op literair gebied.

2° De versleer van Jacob Ymmeloot (1626) berust grootendeels op theorieën van Dan. Heyns en Const. Huygens.

3° Hoe intenser gevoel er ligt in een gedicht, des te meer éénlettergrepige woorden vindt men er.

aan de Staatsuniversiteit te Gent wend, met het verzoek mijn bekroonde proef van wetenschappelijken arbeid op te nemen in de reeks harer uitgaven, hecht ik er aan nogmaals dankbaar en met allen verschuldigden eerbied de toewijding te herdenken van al de professoren uit de Faculteit, die in meerdere of mindere maat bijgedragen hebben tot mijn intellectueele vorming. Maar op een bizondere wijze wil ik nog hulde brengen aan *Prof. Karel van de Woestijne*, wiens colleges over onze Nederlandsche Renaissance aanleiding geweest zijn tot het schrijven van deze dissertatie; aan *Prof. Dr L. van Puyvelde*, wiens Nederlandsche lezingen over Kunstgeschiedenis ik met groeiende belangstelling gevolgd heb; en aan *Prof. Dr. J. Vercoullie* die me steeds, zoo welwillend, gevraagde inlichtingen en boeken verschaft en wiens aanmoedigende belangstelling — ook nog in den laatsten tijd — mijn werklust vermeerderd heeft.

Er rest me ten slotte nog mijn erkentelijkheid uit te drukken aan alwie belang stelde in mijn studie of wiens voorkomendheid me ook maar eenigszins geholpen heeft, nl. aan *Dr. Rob. Foncke*, docent aan de Universiteit te Gent; *Dr. M. Sabbe*, conservator aan het Museum Plantijn-Moretus te Antwerpen; wijlen *Prof. V. Fris*, in leven archivaris der stad Gent; *Kanunnik Van der Gheyn*, archivaris van het bisdom Gent; *Eerw. P. Ch. Staelens*, S. J., Sint Barbaracollege te Gent; *Eerw. H. Bonnez*, pastoor te Oudegem; *Prof. P. Bergmans*, hoofdbibliothecaris aan de Universiteitsbibliotheek te Gent; *H. Van Wesemael*, stadsbibliothecaris te Dendermonde; *G. De Maerschallck*, griffier te St Niklaas; wijlen *Pr. Dr. G. Kalff*, in leven hoogleeraar te Leiden; *Th. E. C. Keuchenius*, letterkundige te Leiden, *Dr. A. Beets* te Leiden en *Prof. Dr. J. Prinsen J. Lzn*, hoogleeraar te Amsterdam.

Thuin, 15 Januari 1925.

INLEIDING.

Ik heb me voorgenomen, door deze studie, den merkwaardigsten onder de onverdiend vergeten vroeg-zeventiende-eeuwsche Zuidnederlandsche dichters in eer te herstellen en belangstelling te wekken voor een ten onrechte minder gewaardeerd en verwaarloosd tijdperk uit de geschiedenis van de Nederlandsche letteren.

Justus De Harduijn is voor de meesten nog een alleenstaand figuur en voor velen nog een onbekende. Dit onverdiend lot deelt hij met een heele schaar van verdienstelijke tijd- en landgenooten die uit de beschouwing van onze cultuur geschakeld werden, 't zij uit onbekendheid, 't zij uit vooringenomenheid : beide veroorzaakt tengevolge van de geschiedkundige opvattingen omtrent de scheuring van de Nederlanden in de 16^e eeuw en de daaruit voortvloeiende overwegingen. Wij staan hier voor een leemte in de Nederlandsche literatuurgeschiedenis, leemte die zich openbaart aan alwie er naar streeft een dieper inzicht in die periode te krijgen.

Bij een nadere beschouwing van de literaire studies over 16^e en 17^e eeuw t.t.z. over de Nederlandsche Renaissance merkt men dadelijk op dat er veel verkeerd voorgesteld wordt en er nog meer ontbreekt. Aan het probleem van de Renaissance is in den laatsten tijd wel heel wat aandacht geschonken en het voortreffelijk werk van *Prof. Huizinga*, *Dr. Hoogewerff*, *Prof. Dr. Kalff*, *Prof. Dr. Prinsen* en *Prof. Jan Te Winkel* hebben tot juister inzicht geleid. Maar het beeld van de eigenlijke ontwikkeling dier Renaissance in de Nederlandsche Letteren blijft onvolledig, althans wat de vroeg-zeventiende-eeuwsche periode betreft en wel voornamelijk met betrekking tot de Zuid-Nederlandsche schrijvers.

Dit komt, naar mijn bescheiden meening, hierdoor : men is steeds van een speciaal Noord-Nederlandsch standpunt uitgegaan — en niet van een algemeen-Nederlandsch : met andere

woorden, men heeft op het gebied van de letteren willen scheiden wat niet te scheiden valt. De geschiedkundige opvattingen omtrent de scheuring van de Nederlanden in de 16^e eeuw hebben grootendeels de aesthetische opvattingen van onze literair-historici, waaronder de meest verdienstelijke Noord-Nederlanders zijn, bepaald. Men is als gefascineerd geweest door den buitengewonen glans van de gouden eeuw in het Noorden en onze literaire geschiedschrijvers hebben diensten-gevolge en ook omdat «de Calvinisten graag de Zuidelijke apostaten vergaten» zooals *Verwey* het, in zijn commentaar op *Van der Noot's* gedichten, uitdrukt, weinig aandacht geschonken aan de ontwikkeling van de Nederlandsche Letteren in het Zuiden, sinds de scheiding; ze hebben ze vaak beschouwd als een andere literatuur, geen echt verband meer houdend met de Nederlandsche, en met minachting en misprijzen er op neergezien.

Zoo komt het dat men na *Lucas De Heere*, *Carel van Mander* en *Jan van der Noot*, geen namen van beteekenis meer ontmoet, tenzij misschien *P. Poirters* en *Mich. De Swaen* en men er toe gebracht is te gelooven dat de Renaissance, in het Noorden meer in 't bijzonder voorbereid door *Coornhert*, *Spiegel*, *Visscher* en *Van Hout*, alleen daar tot waren bloei ontluike kon in *P. C. Hooft* en *Bredero*.

Het uitgangspunt van deze verkeerde zienswijze, die de verwaarloozing van de studie van een deel onzer letterkunde voor gevolg had, is natuurlijk de politieke scheiding tusschen N. en Z. zelf. Eenieder weet dat deze betreurenswaardige, door uitwendige oorzaken teweeggebrachte en door de krijgskansen bestendigde scheuring het cultureel zwaartepunt van het Z. naar het N. verplaatste. Dank zij hoofdzakelijk de Zuid-Nederlandsche ingewekenen die overal het hooge woord voerden, ontplooidde er zich in de jonge Republiek een ongeëvenaarde volkskracht, die gepaard ging met een prachtigen opbloei van de letterkunde — terwijl in het Zuiden het cultureele peil geweldig daalde en er, tengevolge van de politieke en economische onzelfstandigheid, op slot van rekening, weinig of geen kans op verbetering bestond. Hoe diep nochtans

het Zuiden verviel, toch bleef er daar ook een kiem van hooger leven en er bleef voornamelijk dezelfde levende Nederlandsche taal.

Men vergeete immers niet dat de beweging voor taalzuivering, het streven naar een vloeiender versrhythme, evenals de strijd tegen Spanje en het geloof van Spanje daar begonnen waren en het alleen de macht van vreemde wapens is die verhinderd heeft dat de geest van provincialisme toen reeds uitstierf.

De wordende Nederlandsche gemeenschap werd door vreemde wapenmacht uiteengerukt: beide groepen gingen van dan af in veel opzichten een afzonderlijken weg op: de tegenstelling Calvinistisch Holland-Katholiek Vlaanderen ontstond, men vervreemde zich meer en meer van elkaar en er ontstond wederzijdsch wantrouwen.

De voor een groot deel denkbeeldige tegenstelling Holland-Vlaanderen werd tot in onze dagen ten nadeele van beide takken van den Nederlandschen stam uitgebuit; het wordt tijd dit onpartijdig te willen inzien, de oogen af te wenden van het weinige dat scheidt om ze te richten op het vele dat bindt.

Als men nu de vraag stelt of de wending van de geschiedenis een nieuwe verhouding op Nederlandsch-literair gebied deed ontstaan, dan mag ook zonder aarzelen geantwoord worden dat de politieke scheiding geen *volstrekte* scheiding op literair gebied beteekende: althans niet in de eerste helft der 17^e eeuw en later ook veel minder dan men wel vermoeden zou en door traditie algemeen aangenomen wordt. Alhoewel de wederzijdsche betrekkingen onder den druk van de omstandigheden noodzakelijk afnamen, toch bleef bij de meeste schrijvers een sterk algemeen-Nederlandsch gevoel leven en zulks kwam zelfs meer tot uiting onder de Z.-Ned. dan onder de N.-Ned. schrijvers: want van toen af aan zag het actiever N. met een zekere minachting op het passiever Z. neer, terwijl er zich geen eigenlijke naijver in het Z. openbaarde, omdat men er eenerzijds wist dat eigen landgenooten ginder aan het werk waren, en er anderzijds op hereeniging hopen bleef. Dit nader toe te lichten valt buiten het bestek van deze studie.

In de laatste jaren is een kentering ten goede waar te nemen in de opvatting omtrent het tijdperk dat ons bezighoudt : men is er belangstelling beginnen voor toonen en heeft ingezien dat de traditioneele minachting heelemaal onverdiend was. Zoo werden reeds enkele schrijvers uit de vergetelheid gehaald en in eer hersteld nl. *Boëtius a Bolswert* door *Dr. Ruys*, *M. De Swaen* door *Dr. M. Sabbe*, *Dr. V. Celen* en *Dr. C. Huysmans*, *Guilliam Ogier* door *Dr. V. Eeghem* en onlangs ook *J. De Harduijn* over wien *Dr. R. Foncke* belangrijke bijdragen leverde in « De(n) Nieuwe(n) Gids » (1917) en van wiens eersteling « Roose-mond » hij een heruitgaaf bezorgde (1922) die thans de bewondering voor hem weer gaande maakt.

Dit alles is echter nog voorbereidend, analytisch werk : in ieder geval doet het reeds de bewering te niet als zou er in het Z., na de scheiding, op literair gebied niets waardevols meer voortgebracht zijn ; het licht een sluier op en binnen afzienbaren tijd zal het tot de synthetische erkenning leiden van de parallel loopende ontwikkeling der letteren in N. en Z. en ook van een door de gemeenschappelijke taal gevormde onverdeelbare cultureele eenheid van Groot-Nederland.

Dan zal men van een zuiverder algemeen standpunt de geschiedenis van onze letteren kunnen schrijven en er zal rechtmatige waardeering verzekerd zijn aan de Zuid-Nederlandsche schrijvers van na de eerste scheiding. Dan zal ook geen spraak meer zijn van een afzonderlijke behandeling van de literaire geschiedenis in N. en Z. sinds de 16e eeuw : er is maar één Nederlandsche letterkunde.

Intusschen blijft het nog te ontginnen veld groot : een algeheele revisie dringt zich op.

Om nu tot het juistere inzicht van de vitale kracht der letterkunde in het Zuiden eenigszins bij te dragen, kon mij geen betere gelegenheid geboden worden dan de studie van *De Harduijn's* persoonlijkheid en werken.

Zooals boven op gewezen werd, is het immers verkeerd te denken dat *Jan Van der Noot* in het Z. de laatste vertegenwoordiger was van de echte poëzie en na hem enkel nog een langzaam en treurig verval waar te nemen is. Hij was integen-

deel slechts een voorlooper, de bot waaruit een veel heerlijker bloem openbloeyde. In *Justus De Harduijn* — Kanunnik van Middelburg, pastoor van Oudegem en Mespelaar, lid van de Aalstersche Catharinistenkamer — stijgt de Ned. Renaissance hooger. Deze priester-dichter is niet alleen een echt dichter van wien stuwkracht en bezieling uitging op de tijdgenooten, hij is tevens de laatste en merkwaardigste vertegenwoordiger van de Hoog-Renaissance in Vlaanderen.

Noch standbeeld, noch geschilderd of gegraveerd portret komen ons zijn beeld terug voor den geest roepen. Voor zijn nagedachtenis heeft de eenvoudige pastoor van te lande niet gezorgd. Ook de tijd was onbarmhartig: noch uitvaartszangen, noch rouwbetuigingen getuigen ons van de genegenheid zijner vrienden. Wij moeten tot in de 19^e eeuw wachten om een bepaalden, doch weinig betrouwbaren datum van zijn dood te vernemen.

In het dorp, waar hij het grootste deel van zijn leven doorgebracht heeft, is elke levende herinnering aan hem weg. Zijn naam wordt enkel vermeld op een zich in de pastorie bevindende fondatie-lijst. Zijn langvergeten werken, — voor zoover ze tot ons kwamen, — worden thans bewaard in de Universiteitsbibliotheek zijner geboortestad; samen met de verspreide lofgedichten zijner vrienden, enkele schaarsche archiefstukken en de onbeduidende aantekeningen van latere biographen zijn ze de eenige getuigenissen van 's dichters leven en werkzaamheid.

Gedurende de 19^e eeuw hebben enkele verdienstelijke Vlamingen, daartoe aangewakkerd door de bloemlezing van *J. M. Schrant* (1830), zich blijkbaar ingespannen om *De Harduijn's* werken naar verdienste te doen waardeeren. Dankbaar mogen *J. Fr. Willems*, *Blommaert*, *Pr. Van Duyse* en *Snellaert* hier genoemd worden. Doch zij, die in hun ijver om alles terug op te delven goede navorschers bleken te zijn, moesten, op literair gebied, noodzakelijk bij oppervlakkige beschouwingen blijven. De eerste, wien de eer toekomt een dieperen kijk in 's dichters *kunst* gegeven te hebben, is wel boven genoemde *Dr. R. Foncke*.

Den zoo echten dichter, den zacht-vromen kunstenaar, den hartstochtelijken lyricus, den zuiveren Renaissancist, den priester-dichter *De Harduijn* wenschen we een waardige en blijvende hulde te brengen, door de ontwikkeling van zijn leven en zijn werken, voor zoover de ontdekte bronnen het ons toelaten, zoo getrouw mogelijk na te gaan, den aard van zijn kunst te onderzoeken, alsook den gebeurlijken invloed door hem op onze letterkunde geoefend.

Mocht het ons gelukken er grootelijks door bij te dragen én tot zijn bekendheid in breederen kring en vooral tot een juister inzicht in de periode die hij zoo prachtig beheerscht : dan zou zijn beteekenis ook duidelijk worden en de plaats die hij voortaan in onze literatuurgeschiedenis innemen moet.

Mocht deze studie er bovendien anderen toe aanzetten om het voor een groot deel nog braakliggende veld van de 17de eeuwse Zuid-Nederlandsche letterkunde te helpen ontginnen — of mocht ze er ten minste belangstelling voor wekken : dit zou voor ons de beste prikkel zijn om met vernieuwde kracht de grondvesten van ons onderzoek te verstevigen en er verder op te bouwen, in het belang van de geheele Nederlandsche beschavingsgeschiedenis. Deze verhandeling zou dan een inleiding worden tot verdere studiën : na *De Harduijn* moeten o. a. *Johan David Heemssen*, *J. Ymmeloot*, *Daniël Bellemans* en zooveel anderen nader bestudeerd worden om derwijze gaande weg tot een nieuwe synthesis van het geheele, zoo belangrijke tijdperk te kunnen overgaan.

De werken van *Justus De Harduijn* zijn zoowel van literair-historisch als van literair-aesthetisch belang.

Daarom kon deze studie niet zuiver literair zijn. Om den dichter en zijn werken volkomen te kunnen begrijpen was het noodzakelijk hem in zijn milieu te plaatsen, zoodat een voorafgaande kijk op de literaire, politieke, godsdienstige en algemeen-cultureele toestanden van den tijd zich opdrong.

's Dichters algemeen levensoverzicht wordt ingeleid door belangrijke genealogische ophelderingen en besloten door een overzicht op den Vriendenkring. Op de bibliographie der werken volgt dan de ontleding en bespreking van ieder afzonder-

lijk, van uit de atmosfeer waarin het gegroeid is, bekeken. Zoo ontplooit zich voor den geest het zielebeeld van den dichter. Na onderzocht te hebben wat het oordeel van anderen omtrent den dichter geweest is, besluiten we met het samenvatten van onze persoonlijke vaststellingen over de aesthetiek, den algemeenen invloed en de beteekenis van den mensch en den dichter *De Harduijn*.

De tekst is geïllustreerd door reproducties van titelbladen, het familiewapen, de handteekening, een brief van *De H.* en meer andere afbeeldingen.

Gemakshalve is aan de verhandeling een namenindex gevoegd.

Ter toelichting dienen, ten slotte, bijlagen met de verspreide gedichten en parallelteksten.

Ter begeleiding en toelichting diende oorspronkelijk nog een uitgebreide bloemlezing. Daar ik gemeend heb die nader te moeten omwerken, werd ze thans weggelaten. Ze zal later door « de Seven Sinjoren » te Antwerpen uitgegeven worden.

EEN AANWIJZING VAN DE *BRONNEN* voor de kennis van het leven en de werken¹ van *Justus De Harduijn* moge hier volgen.

1) *Twee handschriften*, berustend op het bisschoppelijk archief te Gent, in het dossier van Oudegem.

a) « Het innecommen vande Cure van Oudeghem; Het innecommen vande deserviture van Mespelaere. »

Dit stuk dagteekent van 1610 en is geschreven door een andere hand dan die van den onderteekenaar : *Just. Harduynus*.

b) « Specificatie vande goederen der Pastorye van Oudeghem met der capellanye aldaer » 8 Jul. 1630. — Id., met Latijnsche

¹ In deze lijst worden enkel rechtstreeks op *De Harduijn* betrekking hebbende werken opgesomd. Naar andere geraadpleegde boeken wordt telkens in voetnota verwezen, in den loop van deze studie.

Voor de werken zelf — die natuurlijk een hoofdbron vormen — raadplegen men de *Bibliographie*.

goedkeuring en handteekening van « *Justus Harduynus*,
Pastor in Oudeghem. »

- c) Op de pastorie te Oudegem berust nog een fondatie-lijst).
- 2) Op het stedelijk archief te Gent :
- a) *Staten van Goed*¹ 1585/6 : R 10^v; 1586/7 : R 3 en f° 97;
1587/8 : R 24, R 28^v, R 37; 1588/9 : R 24.
1589/90 : R 4^v, f° 170^v, f° 162^v; R 20^v.
1591/2 : f° 16^v, f° 29^v, f° 110^v.
1592/3 : f° 44, f° 92, f° 145; 1593/4 : R 5, f° 141.
1596/7 : f° 49^v; 1597/8 : R 4, R 2.
1597/8 : R 19; R 18; 1597/9 : f° 54, f° 10^v.
1598/9 : f° 89^v; 1585/86 : R 1; 1586/7 : f° 232^v.
- b) Inventaris staten 1632-1633 : f° 19.
- c) Familiestuk n° 2795 van 1627.
- d) Register van Acten en Contracten vóór Schepenen van
Gedeele { 1605-6.
1606-7.
1607-8 2 ged. f° 102.
- e) Stadsrekeningen 1619/20 f^o N^o L51^v; 1635/36 f° 205^v.
- f) Een autographische brief (8 Dec. 1634) in een bundel
autographen en brieven 1635 — n^r 164 — (het eenige
teruggevonden handschrift).
- 3) *Andreas* (Valerius) : « *Bibliotheca Belgica : De Belgis vita
scriptisque claris* » (Lovanii. J. Zegers 1623¹, 1643², p. 599).
- 4) *Beken* (F. Vander) (aensiet de diepte) : Nederlandsch sonnet
op p. 104 van « *Roose-mond* », 1613.
- 5) *Biographie Nationale*, publiée par l'academie royale des
Sciences, des Lettres et des Beaux-arts de Belgique (Bruxelles,
Bruylant, 1884-5). T. VIII, p. 719-721 (E. v. Arenbergh).
- 6) *Blommaert* (M^r Ph) « *De Nederduitsche Schrijvers van
Gent* » (Gent-Van Doorselaere 1862) : over Denijs, p. 40, 44,
209, 211; Franciscus 209; Justus 8, 202, 210, 211-20, 221,
222, 237.
- 7) *Burbure* (Léon de) « *David Lindanus, sa famille, ses
amis* » (1850) (passim).

¹ a, b, c, d werden vooral gebruikt bij het opmaken van de genealogie.

8) *Caudron* (G. Sr) (Const Verheucht) : Voorrede en Ned. sonnet in « *Roose-mond* » (1613).

9) *Duyse* (Fl. van) : « Het eenstemmig Fransch en Nederlandsch Wereldlijk lied in de Belgische gewesten van de XIe eeuw tot heden, uit een muzikaal oogpunt beschouwd ». (Tome XLIX : mémoire couronné par la Classe des Beaux Arts » 1893) p. 257, 260, 263).

10) *id.* : « De Melodie van het Nederlandsche Lied en hare rhythmische vormen » (1898. Tome LXI, id) p. 79, 170, 189).

11) *id.* : Het oude Nederlandsche Lied. Wereldlijke en geestelijke liederen uit vroegeren tijd. Teksten en melodieën verzameld en toegelicht door Fl. v. Duyse » ('s Gravenhage, M. Nijhoff, 1903) III.

12) *Duyse* (Prud. van) : « Hosschiana : Herinneringen aan het feest gevierd te Merckem in 1844, ter eere van Sidr. Hosschius » (Gent 1845), p. 42.

13) *id.* : « Justus Harduyn » (Belgisch Museum X p. 5-32 met 5 platen) (Gent, Gyselinck, 1846).

14) *Elst* (Willem Van der) : « Geestelycke dichten verscheyden persoonen ende staeten van menschen toegheschreven door W. v. d. E. ('t Antwerpen, bij H. Verdussen, 1622, in-4°). Voorrede « Tot den Leser ».

15) *Foncke* (Dr. Rob.) : « Een zeldzaam Boekje » (« Het Boek » IIe jaarg. n° 2, 15 Febr. 1913), p. 49-53.

16) *id.* : « Justus De Harduyn » (« De Nieuwe Gids », 1917. 's Gravenhage, Jan. afl., p. 116-131; Febr. afl., p. 273-91.

17) *id.* : « Justus De Harduyn. De Weerlicke Liefden tot Roose-mond ». Met inleiding en aanteekeningen. (Voor De Seven Sinjoren uitgegeven door « De Sikkell », Antwerpen, 1922).

18) *Foppens* : « Bibliotheca Belgica », 1739; II, p. 783.

19) *Frederiks en Van den Branden* : « Biographisch Woordenboek der Nederlandsche Letterkunde », 1890.

20) *Graf en Gedenkschriften* der Provincie Oost-Vlaenderen (Gent, Hebbelynck, 1859).

21) *Heemssen* J. D. : sonnet op p. 54 van « Nederduytsche Poëmata » ('t Antwerpen 1619). — Hetzelfde sonnet komt voor

in de liminaria van J. De Harduijn's « Goddelycke Lof-Sanghen» (Gent, 1620).

22) *Hojus* Andreas : Latijnsch gedicht in de liminaria van « Roose-mond », 1613. Hetzelfde gedicht + 2 distichons in de liminaria van « Godd. L.-S. », 1620.

23) *Kalff* (Prof. Dr G.) : « Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde » (Wolters — Groningen) V, p. 381-3.

24) *Kerckhove* (Simon van den) : « Belgicae et sacrae Musae Harduynianae », alsook de Nederlandsche vertaling daarvan in de liminaria van de « Godd. L.-S. », 1620.

25) *Liefvelt* (Theodorick Van) : twee Nederl. sonnetten in de liminaria van « Roose-mond », 1613.

26) *Lecoutere* (Dr. C. P. F.) : « Schets van den Ontwikkelingsgang der Ned. litteratuur » (Brussel, Dewit, 1921), p. 158.

27) *Lindanus* (David Van der Linden) : « De Gheboorte der Liefde gheestelicke ende Weereltlicke, ter eeren van de Liefden, eer-tijdt beschreven door I. de H. van Ghendt », p. 94-103 (Roose-mond), 1613. — Een variante van dit gedicht in de liminaria van « Den Val ende Opstandt van David » (1620) nl. « De Gheboorte der liefde ter eeren van den Val, ende Op-standt des Conincks, ende Prophete David, in vlaems dicht uyt-gesteld door den Eer-weerdighen Heere H. Justus de Harduyn.

28) *Lindanus* (D.) « De Teneraemunda libri III » (Antw., Verdussen, 1612). — Index Librorum...; p. 80, 99, 242.

29) *Lipsius* (Justus) « Opera » (Vesaliae, 1675) II, p. 349. Epistola XVI : Maxaemiliano Vriendtio (1602).

30) *id.* : « Musae Errantes » (Antv. 1610) « Justi Harduyni Albo inscriptum » (13 Augustus 1605).

31) *Lummenaeus* (Jacobus Corn. L. a Marca) : « Deliciis Musae Belgicae Reverendi et Clarissimi Viri D. Justi Harduini F. F. (Godd. L.-S., 1620).

32) *id.* : « Opera Omnia » (Lovanii, 1613) p. 221-25. Ode sapphica sub Schemate Legis et Gratiae Principi sacro Reverendi et Eruditi Viri Harduyni Decantata » z. d.

33) *Nieuwelandt* (Guill. Van) : Ned. Sonnet in de liminaria van « Den Val ende Opstandt van David », 1620.

34) *Paquot*: « Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des 17 Prov. des Pays-Bas » (Louvain 1765-70), XVIII, p. 386 (Mat. Man. I, p. 912).

35) *Piron* C. F. A.: « Algemeene Levensbeschrijving der Mannen en Vrouwen van Belgie... » (Mechelen, Olbrechts, 1860) p. 153.

36) *Potter* (Fr. De — en Jan Broeckaert): « Geschiedenis van de Gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen » IVe Reeks 45^e deel. (Oudeghem-Mespelaere), Gent, 1890.

37) *Potter* (Fr. De): « Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde » (Antw. 1834) p. 49.

38) *Potter* (Fr. De): « Oprakelingen van Biographischen Aard » (K. Vl. Acad., Gent, Siffer, 1891), p. 39.

39) *Prinsen* (Dr J. J. Lzn.) « Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis » (Nijhoff, 's Gravenhage 1916) — vgl. de 2^e uitgave.

40) *Puteanus* (Erycius): « Epistolarum Apophoreta centuria IV » (Lovanii 1612). Epistola XXII, p. 28-9 (10 Mei 1608). — Deze brief komt ook voor in de liminaria van « Roosmond », 1613, doch zonder datum en ook zonder dat De Harduijn vernoemd wordt.

(41) *id.*: « Sedigh Leven... » door Honorius Vanden Born (Loven, De Witte, 1639). Inleydinghe.

42) *Ryckius* J.: « Praeludia poetica » (1606. Duaci. C. Boscardus 4°). Ode, p. 26. « Ad Justum Harduinum, Fr. F. »

43) *Sabbe* (M.): « Mag Pieter Jacobsz Paets onder de Antwerpsche drukkers gerekend worden? » (« Het Boek, Maart 1924, p. 73-78).

44') *Sanderus* Ant.: « De Gandavensibus eruditionis famae claris libri Tres » Antv. 1624), p. 82.

45) *id.*: « Flandria illustrata » (Hagae Comitum, Brux., 1735) I, p. 365.

46) *id.*: zesregelig Latijnsch gedicht, aangehaald door *Pr. van Duyse* in « Levensschets van D. Lindanus », 1850. Bijlage.

47) *id.* « Poemata » (Gandavi, apud J. Lapidanum 1621) liber tertius R 2 « Ad Justum Harduynum ».

48) *Schellinck* (Theodoor): « De Historie van Belgis of

Kronijke der Ned. Oudheid door Marcus V. Vaernewijck. — *Aanhangsel*, p. 45 (Gent, V. d. haegen, 1829).

49) *Schrant* (J. M.): « Uitgelezene Dichtstukken van Justus De Harduyn » (Zalt-Bommel-Noman, 1830). Voorrede.

50) *Serrure* (C. P.): « Gedichten van Claude De Clerck » (1618-40). VI. Bibliophilen 3 s. n^r 13 (Gent 1869). Inleiding XII vlg.

51) *id.*: « Vaderlandsch Museum » (Gent, Hoste, 1863), V, p. 409.

52) *Siegenbeek* M.: « Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde » (Haarlem-Bohn, 1826), p. 135-6.

53) *Snellaert* (F. A.): « Verhandeling over de Nederlandsche Dichtkunst in België, sedert hare eerste opkomst tot aen de dood van Albert en Isabella ». (Brussel, Hayez, 1838), p. 227, 228, 234, 269, 279.

54) *id.*: « Schets eener Geschiedenis der Nederl. Letterkunde », 4 uitg. (Gent. Hoste 1881), p. 158.

55) *Stecher* J.: « Notice sur J. Van Zevecote ». (Gand, Hebbelynck, 1850), p. 18.

56) *Steyaert* J. J.: « Volledige Beschrijving van Gent » (1857), p. 356.

57) *Sweertius* (Franc.) « Athenae Belgicae » (Antw., 1628) p. 498.

58) *id.*: « Ad Rever. D. Justum Harduynum Belgicum Maronem ». Twee distichons in de liminaria der « Godd. Lof-S. », 1620.

59) *Thym* (Alb.): « J. Stalpaert van der Wiele » p. 81-139 van « Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken », 1853 (Amsterdam C. L. V. Langenhuysen, p. 102).

60) *Vandenbranden* (F. Jos.): « Willem van Nieuwelandt » in « Nederlandsch Museum », 1875, II (p. 1-49; 133-199) p. 20.

61) *Vanderhaeghen* (Ferd.): « Bibliographie Gantoise » (Gand, Vanderhaeghen, 1858-69) 7 dl. 8°. II, p. 17, 18, 20, 21.

62) *Vegiano* (M. De): « Nobiliaire des Pays-Bas et du Comté de Bourgogne », 4 vol.

63) *Vlaminck* (A. L. De) « De Stad en de Heerlijkheid van Dendermonde » (Dend., Ducaju, 1867), p. 84.

64) *Vriendt* (Max. De) : « Een brief van 12 Juni 1602 tot J. Lipsius (vgl. : P. Burman : *Sylloges Epist. a vir. illustr. script.*, II, p. 90).

65) *id.* : « *Epigrammatum libri IX* » (Antv. 1613). « *Ad Album Justi Harduyni* », p. 112.

66) *Willems* (J. Fr.) : « *Verhandeling over de Nederduytsche Tael-en Letterkunde, opzigtelijk de Zuydelyke Provintien der Nederlanden* ». 2 dl. (Antw., Schoesetters, 1820-24), II, p. 39.

67) *id.* : « *Vertalingen van het Kerkgezag « Stabat Mater Dolorosa » in (Belgisch Museum, III, p. 445).*

68) *Winkel* (Dr. Jan Te) : « *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde* » (Haarlem, F. Bohn, 1908-21) 2 dl. II, 235 vlg.; V, 106. In den nieuwen druk bekleedt *De Harduijn* een ruimer plaats : IV p. 6 vlg.

69) *Witsen Geysbeek* : « *Biographisch, Anthologisch en critisch woordenboek der nederduitsche Dichters* » (Amsterdam, 1821-7), III, p. 62.

70) *Ymmeloot* (Jaques) « *La France et la Flandre reformées, ou traicté enseignant la vraye méthode d'une nouvelle Poésie françoise et Thioise harmonieuse et délectable* » (Ypre, Bellet, 1626), p. 16 en 51.

71) *id.* : « *Triple Meslange...* » (ibid). — Inleiding.

72) *Zevecote* (J.) : « *Poemata* » (Amsteld., 1640). Lib. I. Eleg. 3 (p. 4) en 9 (p. 16).

Ten slotte mogen onze eigen reeds verschenen opstellen ¹ hier nog vermeld worden :

1) « *Justus de Harduijn* » (Vlaamsche Arbeid. XIIe Jg., n^r 3, p. 85-89), (Mercurius, Antwerpen, 1922).

2) « *De Bronnen van Justus De Harduijn* » (Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde) (Brill, Leiden, 1922). — Deel XLI, afl. 1 en 2.

3) *J. De Harduijn : De Groei van zijn Geslacht* (Vlaamsche Gids. Jg. XI, n^r 6, p. 535-555).

4) « *De Vriendenkring van J. De Harduijn* » (Vlaamsche

(¹) in chronologische orde.

Arbeid, XIIIe Jg.) I, n^r 7-8, p. 243-259; II, n^r 9-10, p. 334-350.

5) « De Plaats en de Beteekenis van J. De Harduijn in de Nederlandsche Literatuurgeschiedenis ». Lezing gehouden op het Philologencongres te Antwerpen, in Augustus 1923. (Zal opgenomen worden in de « Handelingen » — ter pers.).

6) « Onderzoek naar het Ontstaan van J. De Harduijn's « Roose-mond » (Leuvensche Bijdragen, XVe Jg., 3^e afl., p. 116-128).

7) « Cultuur-historische Beschouwingen over de Renaissance, inzonderheid in de Nederlandsche Letteren » (inleidend tot een studie over het Leven en de Werken van J. De Harduijn), I. (Vlaamsche Gids, jg. XII, n^r 2, p. 133-149; het vervolg en slot ibid, jg. XII, n^r 4, p. 330-351).

8) « Getuigenissen over J. De Harduijn » (Vlaamsche Arbeid, XIIIe Jg., n^r 11-12).

9) « Bibliographie van de Werken van Justus De Harduijn » (Het Boek, 's Gravenhage. M. Nijhoff, 1924, p. 171-200).

10) « Levensschets van Justus De Harduijn » (Vlaamsche Arbeid, XIVe jg., n^r 8-9, p. 260-279).

11) « De Harduijn's en G. Gezelle's Vertaling van het « Dies Irae » (Tijdschrift voor Nederlandsche Taal-en Letterkunde, Leiden, 1924. Deel XLIII, afl. 3-4, p. 189 en vlg.)

I. VOORAFGAANDE CULTUUR-HISTORISCHE BESCHOUWINGEN OVER DE RENAISSANCE, INZONDERHEID IN DE NEDERLANDSCHE LETTEREN ¹

KORTE INHOUD : Noodzakelijkheid van deze beschouwingen : een schets van De Harduijn's algemeene voorbereiding.

A) I. *Verschyjnselen op algemeen cultureel gebied* : geestesvernieuwing van den West-Europeaan en wording van het bewuste individu. Behoeftte aan die vernieuwing. Terugkeer tot de natuur en de Ouden, met als gevolg 1°) de studie en navolging der Ouden : het Humanisme eerst in Italië; 2°) de vernieuwing van de levensopvatting en het schoonheidsbegrip : wezen en karakter van de Renaissance. — De evolutie van het Humanisme : oorzaak van het herleven der nationale letteren *a*) in Italië : strijd tusschen Latijn en volkstaal; navolging als beginsel (inhoud), het sonnet (vorm); *b*) onder Italiaanschen invloed in Frankrijk : strijd tusschen Latijn en volkstaal, de Pleiade en de « Deffence », navolging van Antieken, Bijbel en Italianen; sonnet en alexandrijn, invloed.

II. *Politieke toestand in de Nederlanden* : staatkundig-nationale en godsdienstige strijd (Hervorming), scheiding van Noord- en Zuid-Nederland ten gevolge der krijgskansen; gevolgen : verlies van politieke zelfstandigheid en Tegenhervorming in Zuid.-Ned. — Vervreemding van elkaar. — Twaalfjarig Bestand; nieuwe oorlogen; godsdienstige opbloei in het Zuiden.

B) *Weerklank van die verschyjnselen in de Nederlandsche Letteren.*

I. *Humanisme* : voorbereiding; Janus Secundus; vertalingen als overgang.

¹ Vgl. aan het einde van dit hoofdstuk de opsomming der geraadpleegde boeken.

- II. *Herleving van de nationale Letteren* : a) wording en groei van het taalbewustzijn, invloed der Pleiade-opvattingen : de *theoretici* van de gelijkheid in waarde van het Nederlandsch aan de taal van Antieken en Modernen ; nieuwe versbouwtheorieën ; b) *beoefening* van de taal : dood der rederijkerij, de volksboeken als openbaring van den nieuwen geest, de dichters. — *Vroeg-Renaissance* : navolging. — Lucas De Heere (vorm), J. Van der Noot (geest), Carel van Mander en zijn kring. — *Hoog-Renaissance* 1) in het Noorden : normale opbloei na de scheiding ; 2) in het Zuiden : gelijktijdige eigen taalbloei spijs de scheiding : laatste uitstraling in J. De Harduijn en zijn kring.
- III. *Literatuur van de Tegenhervorming* : overheerschend godsdienstig karakter ; priester-schrijvers.
- IV. Verval van de letteren in Zuid.-Ned. ten gevolge van nieuwe oorlogen.
- Besluit en Bibliographie.

Om zich van de werken van een kunstenaar volkomen reenschap te kunnen geven, dient men die in hun cultuur-historisch milieu te plaatsen en toe te lichten door de gezamenlijke tijdsstroomingen waarvan ze een kruisingspunt, een resultante en een voorzegging, zijn.

Een individu staat immers nooit geheel afgezonderd. Nimmer is hij uit de algemeene beweging, uit het om hem heen broeiende leven geheel los te maken. De tijd verklaart weliswaar in geen gevalle het genie, noch het kunstenaar « zijn », doch geeft de richting aan in dewelke een aanwezig zijnde scheppingskracht zich ontplooit en veruitwendigt.

Ten einde dan de projectie van cultuur-historische wordingen en de beteekenis daarvan in het gewordene, bvb. in de letterkunde van een tijd en hier bepaaldelijk in de werken van *Justus De Harduijn* te kunnen begrijpen, hoeven we van naderbij den groei te beschouwen van het geestelijk seizoen waarvan ze, in de zeventiende-eeuwsche letterkunde van de Zuidelijke Nederlanden, het schoonste en zuiverste uitbloei is.

Het nagaan dier geestelijke stroomingen in hun onderling verband lijkt ons onontbeerlijk ter nadere oriëntering. Het ligt natuurlijk niet in onze bedoeling een heel nieuw beeld van dit deel der cultuurgeschiedenis te ontwerpen, wel eerder een overzichtelijk geheel, berustend ten deele op eigen onderzoek, ten deele op dit van gezaghebbende geleerden naar wie dan telkens verwezen wordt.

Achtereenvolgens zullen we dan stilstaan bij de voornaamste en voor ons van belang zijnde verschijnselen op algemeen-cultureel, op Nederlandsch-staatkundig en-godsdienstig gebied, alsook bij hun duidelijk waar te nemen weerklank in onze letterkunde. Op deze wijze hopen we den ontwikkelingsgang van *De Harduijn's* algemeene voorbereiding, ook die van de tijd- en kunstgenooten, in sobere lijnen te kunnen schetsen.

* * *

Cultuur is een beeld van het eeuwig anders worden. Dit veranderen ondergaat het tempo van het universeele rythme : op en neer, licht en donkerte, lente en winter, opborreling van leven en het in stilte van schijnbaren dood zich weer concentreerend leven. Weg en weer gaat, zonder ophouden, de beweging door de eeuwen heen : de verandering, maatstaf van de eenheid.

Uit de gesluisdheid van de onrustige, zoekende laat-Middeleeuwen, uit dit tijdperk van zwaarmoedigheid en onvoldaanheid groeide de behoefte aan het tegenovergestelde uiterste. De 14^e, 15^e en 16^e eeuwen zijn een tijdstip van buitengewone roering, van versnelde wording. Er is een spanning en een losbarsting van krachten ; er is een kentering in den algemeenen levenstoon. Een springvloed van geestelijke krachten verfrischt de levensbeschouwing van den man-wordenden West-Europeaan. Van dienaars wordt de kunst heerscheres : ze heft de hymne aan van het geloof in het leven en de toekomst.

De toevoer van nieuwe denkbelden wordt het ferment van de geestesvernieuwing. Uit alle zijden stroomen ze toe : uit de teruggevonden schatten der Antieken, uit de nieuw ontdekte

werelddeelen, uit de nieuw ontdekte heelalsferen en ook uit den socialen omkeer. Spreuken-compilators, vertalers en reizigers openbaren ze; de drukkunst (1455) en de ronddolende legers verspreiden ze.

Dit alles prikkelt en wekt op tot hoogere ontwikkeling en een levendiger zelfstandigheidsgevoel. Te midden van een ruimer wordende wereld gaan de oogen van de menschen open voor al haar schitteringen en krijgt de drang naar avonturen en kennis een nieuwe prikkeling. Uiterlijke en innerlijke wereld, natuur en ziel, macro- en microcosmos¹, alles verandert van aanschijn. *Socrates*' « ken u zelf » wordt de veerkracht van het in dit nieuwe seizoen zich ontbolsterend persoonlijkheidsgevoel. Er wordt gestreefd naar innerlijke herwording. Men maakt zich los van de tradities. Het individu, dank zij zijn gewijzigde levensopvatting en zijn nieuwe bewustheid van zich zelf, bevrijdt zich uit de Middeleeuwsche gemeenschap en voelt zich fier over zijn nieuwen toestand. Kenschetsend in dit opzicht is het woord van *Pico della Mirandola*²: « Wij zijn geschapen om te zijn wat wij willen worden » en dit andere van *Montaigne*: « Le plus haut point de perfection est d'être soi-même. »

Geheel die kentering was natuurlijk niet in eens gekomen. Sinds lang bewoog er iets in de richting dier geestelijke vernieuwing en vrijwording. De uit de evangeliën gesproten heilsverwachtingen van *Joachim van Floris* (einde 12^e eeuw) waren een kiem van Renaissance-besef. Volkomenheid van kennis, persoonlijke vrijheid, liefde: de volle levensbloei in middag-zonneschijn, dit waren de doorzonde kleuren van den visioenen-boog waaronder de aspiraties naar innerlijke en uiterlijke vernieuwing openbotten en de vrijere levensopvatting stilaan loszwachtelde. De zege van de eigen persoonlijkheid werd de triomf van den « dux novus » naar wiens komst men reikhalsde. Het middeleeuwsch mysticisme had eveneens den groei van dit individualisme bevorderd; en het zonnelied van *Franciscus*

¹ Het woord is van *Pico della Mirandola* (1413-94).

² Vgl. zijn « oratio de hominis dignitate ».

wekte weer liefde voor de natuur en was de voorzang van eene door alle kunstenaars welhaast aangeheven hymne tot de natuur.

Er was een terugkeer tot de natuur en in verband daarmee een diepere schouwing en bewustheid van zichzelf. Het nieuw besef van de menselijke waardigheid wijzigde ook de opvatting van de dingen die de ziel aangingen; er groeide daarenboven nog de overtuiging dat alleen de studie van de Antieken een hogere ontwikkeling vermocht te geven. Van daar dat men de verwezenlijking van de toenmalige heilsverwachtingen zag in een terugkeer tot de bronnen van waarheid en schoonheid in geloof (Hervorming) en kunst (Renaissance). Men diepte de christelijke traditie en de classieke oudheid weer op. De Bijbel werd voor velen het boek der boeken, dat men in de moedertaal las; maar anderzijds was de ingenomenheid met de Antieken zoo groot dat ze leidde tot de uitsluitende studie en navolging van hunne geschriften in de oorspronkelijke vreemde taal, maar ook tot een vernieuwing en veraristocratisering van het schoonheidsbegrip.

Ten gevolge van den economischen bloei en de gunstiger ligging van de Italiaansche steden bloeide het *Humanisme*¹ — een uiting van de Renaissance — het eerst op in Italië. Het groeide geleidelijk op uit de volksbeschaving. « Het half-antieke volk der Italianen werd eigenlijk eerst zich zelf, toen het terugkeerde tot de bronnen van zijn oorsprong », schreef nog onlangs wijlen Prof. G. Kalff². Zoo was het bestudeeren van de Antieken veeleer een vulgariseeren en dieper begrijpen dan een herleven: want, naast den Bijbel, had men ze steeds bestudeerd en dit was niet enkel het geval in Italië, maar ook elders en niet het minst in de Nederlanden³. Men hoeft slechts te denken aan *Maerlant*; aan *Willem van Moerbeke* (1215-86), den vriend van *Thomas van Aquino* en den vertaler van *Aristoteles*; aan den Limburger *Lodewijk Heyligen* (1304-61), den

¹ Vgl. *Laur. Valla* (1407-57) « *Elegantiae linguae latinae* », het manifest van het Humanisme.

² W. Eur. Letterkunde I, p. 41 (Wolters, Groningen, 1923).

³ Vgl. ook *Busken Huet*: Land van Rembrandt. I, p. 506 (5^e uitg.)

vriend van *Petrarca*; doch hoofdzakelijk aan de « *Broeders van den gemeenen Leven* » die onze eigenlijke opvoeders waren en met hunne leerlingen de grondvesters van het Humanisme in de Nederlanden.

Doch indien men het bestaan van de Antieken overal kende, vermoedde men niet eens hunne waarde en zoo Italië den vorm niet deed herleven, dan deed het toch den geest terug zegevieren. Vooral de Helleensche beschaving gaf daar stuwkracht. De Italiaansche Universiteiten werden voortaan, met de hulp van Grieksche geleerden, brandpunten voor de studie van de classieken die tot dan beperkt was gebleven tot een klein aantal geleerden en tot de kloosters. Zijn geniale kunstenaars werden daarenboven de herauten van een nieuw schoonheidsbegrip, want vooral zij waren de overwinnende woordvoerders van den nieuwen geest : de kroningen van dichters zijn veelzeggend in dit opzicht.

De Renaissance bracht immers de zelfbevrijding van den kunstenaar en het besef van de geestelijke eenheid met het algemeen-menschelijke en-schoone van alle tijden. De artist, die zich gedurende eeuwen niet eens als zoodanig gevoeld had, wiens stem als verloren geklonken had in het groote koor, verhief nu die stem met eigen accent, met den hartstochtelijken klank van het pas geopenbaarde eigen gemoedsleven en op het koor waarvan hij eens deel uitmaakte zag hij nu met zelfhoogheid neer. Van object werd hij subject met open oog voor de schoonheid en waarheid van het persoonlijk waargenomene.

De middeleeuwsche eenheid brokkelde weer tot veelheid uiteen, tot een bewust geworden veelheid nu. Na de versterving van een geestelijken vasten, waarin dogma-onderworpenheid en onthouding van critiek gevorderd waren, erkende de mensch de bodem van het eigen geweten en nu het Humanisme hem overvloedig de bronnen tot de schoonheid geopenbaard had, werd hij, zooals met de lente de boomen aan 't zwellen gaan van het opwaarts bobbelen sap, ook vervuld van een heroïschen dadendrang. De overvruchtbaarheid van den kunstenaar is een tweede Renaissance-verschijnsel. De kunstenaar is een veelzijdig-ontwikkelde geworden, een « uomo uni-

versale » en daartoe heeft grootelijks bijgedragen de bloei van Kerk en Staat. Uit zijn veelzijdige ontplooiing spruit ook zijn hoogheidsgevoel voort, zijn roem- en praalzucht (biographie van beroemde tijdgenooten), zijn gunstbejag (Maecenaten), doorgaans ook zijn onmaatschappelijkheid en anti-militaristische gezindheid.¹

Doordat Renaissance een samenvloeien was van klassieke heidenschheid met middeleeuwsche christenheid, was één harer treffendste kenmerken een wonderlijke vermenging van heidendom en christendom. Stelde de platonische Academie te Florence zich zelfs niet als doel den geest der Oudheid te doordringen met dien van het Christendom? Die tweeslachtigheid van cultuur-elementen vertoont zich vaak in een heidenschen vorm, naast een nog middeleeuwschen inhoud — ook vaak in gemis aan oprechtheid.

Wat echter de geheele Renaissance unisono doorzingt : het is de blijde levenslust t.t.z. de bewondering voor lichamelijke schoonheid, de vereering voor de vrouw, met als hoogtepunt de minne tot de vrouw der vrouwen, de Moedermaagd, en de liefde tot de natuur. Renaissance-dichters zijn zangers van liefde, de jubelende van de twee-eenheid of de melancholische van de teleurstelling. Ze storten het eigen gemoedsleven uit in rhythmische verzen, wier melodie de draagster is van de behoefte aan schoonheid; het zijn allen lyrici, zangers van de wordende toekomst, alhoewel ze zich, in hun overmoed, voor 't meerendeel ook aan het epos beproeven — om er dan toch in te mislukken. De hoofdvorm van deze lyrische poëzie wordt overal het *sonnet* : het in zijn strophenbouw op en neer gaande met het rijzen en dalen van 't gevoel.

Met de poëzie gaat men aan het dwepen. « La bonne, la supreme, la divine poesie est au dessus des regles et de la raison », schrijft *Montaigne*.² De kunst wordt eigen doel : vorm wordt hoofdzaak ten nadeele van den inhoud die over 't algemeen weinig oorspronkelijk is. De kunst wordt aristo-

¹ Vgl. *Thomas Morus* ' *Utopia* ' (1516).

² *Essais* I, xxxvi.

cratisch : het eigendom van een elite, een kunstkring. « Se contenter de peu de lecteurs a l'exemple de celui qui pour tous auditeurs ne demandoit que Platon » is een wensch van *Du Bellay*.¹

Het boek op zich zelf wekt belangstelling en liefde. Men houdt er van en begint overal bibliotheken aan te leggen.

Het ware verkeerd te denken dat al de boven besproken eigenschappen verpersoonlijkt waren in één type of zich openbaarden in een vast omsloten tijdsruimte. Hier dient vooral in het oog gehouden te worden dat de Renaissance een periode van verwording is, van kentering en overgang dus, dat de facetten harer eigen-aardigheid verspreid liggen in den tijd en de ruimte bij zoover dat ze nu nog onvoltrokken is en haar idealisme dient bestendigd te worden, wil het beginsel van de volwaardigheid van den menschelijken geest volkomen zegevieren.

Wel weten we dat de vernieuwing — die naast aansluiting bij de Oudheid toch ook als opgaaf had het zelfstandig-nationale te behouden — grootendeels van Italië is uitgegaan : de kunst-opluiding bereikte er een ongemeene hoogte. Maar in de andere gewesten van West-Europa was de bodem ook voorbereid ; dat die nieuwe geest er zich al spoedig kon verspreiden danken we daarenboven aan de drukkunst, voor een belangrijk deel aan de literaire pelgrimstochten die de keur van de Europeesche intellectueelen in rechtstreeksche voeling brachten met Italië en eindelijk aan de legerbenden van *Karel V* die, na Rome geplunderd te hebben (1527), op hunne beurt geestdriftige propagandisten van de nieuwe beschaving werden.

Deze verschillende factoren droegen er toe bij om stilaan « de Germaansche kracht tot inzicht van de Romaansch-Helleensche hoogheid van geest »² te doen komen.

*
* *

Laten we nu overgaan tot het beschouwen van de *evolutie* welke het nieuw begripen van schoonheid onderging.

¹ Deffence II, 2.

² *Carry van Bruggen* : « Prometheus » I (Rotterdam, 1919. Nijgh en Ditmar).

Doordat men zich blind staarde op Helleensche en Latijnsche schoonheid, versmaadde men de eigen volkstaal die bijna uitsluitend was blijven leven in het volkslied — en het sedert *Karel den Grooten* terug opbloeiend Latijn, kreeg een nieuw universeel karakter : dichters zoowel als geleerden bedienden er zich nagenoeg uitsluitend van. Het Humanisme werd eerst overal een rem op de ontwikkeling van de nationale letteren. Doch al spoedig begon men zich bewust te worden van de onmogelijkheid de Antieken in hunne taal ooit te evenaren. Het vervlogene te doen terugkeeren is immers een ijdele schim en de daartoe aangewende poging, hoe geestdriftig en begaafd zijn aanhangers ook mogen zijn, is steeds tot mislukken gedoemd. Alleen wie den moed heeft dit in te zien en over het dorre geraamte van het verleden te stappen, alleen wie voor de toekomst werkt met de uit de nieuwe noodwendigheden groeiende nieuwe middelen verricht levend en blijvend werk.

Omdat het literaire Humanisme een terugkeer was, moest het noodzakelijk verdorren. Het voelen van een wezenlijke onmacht is dan ook bij de dichters oorzaak en aanleiding geweest tot het beoefenen van de eigen landstaal en het voortbrengen van eigen kunst. Daardoor werd dus nieuw leven mogelijk : overal ging het aan 't bloeien en alhoewel het zelf weer verstarde omdat het niet los genoeg was van het antieke, toch opende het voor de poëzie overal nieuwe banen.

Het internationale Humanisme evolueerde dus : de jonge, levensvolle kunstenaars werden zich van hun nationale taak bewust en stelden zich aan als de hervormers van de nationale letteren : najverig op den roem en de grootheid der Antieken poogden zij hen thans te evenaren en te overtreffen in en door de eigen landstaal. Zoo kreeg hun vernieuwingsbeweging een sterk uitgesproken nationaal karakter. De geestelijke omwenteling, gewekt door het philologisch-wijsgeerig Humanisme, voltrok zich nu, dank zij de bemoeiingen van bewustgeworden kunstenaars, in een Renaissance van de nationale letteren. Het Latijn bleef niet langer *de* literaire taal. Doorheen de overgenomen vorm-ornamentiek der Antieken openbaarde zich gaande weg

een nationale geest en het verband met de oudere, inlandsche letteren herstelde zich stilaan. Het feit dat de landstaal eveneens een machtige factor was in de kerkelijke hervorming mag hier ook uit het oog niet verloren worden.

De strijd tusschen het Latijn en de volkstaal begon in *Italië*. Bij *Petrarca* en *Boccaccio* vinden we nog de echte liefde tot de moedertaal niet. Het is bekend hoe zeer deze « humanisten » het betreurden dat *Dante* zijn « *Divina Comedia* » niet in het Latijn geschreven had. Met *Dante* waren zij niettemin de grondvesters van de Italiaansche taal. De « *Divina Comedia* » was, na de uitvinding van de drukkunst, het eerste boek in de volkstaal dat in Italië uitgegeven werd (1472 Foligno). Naast hunne werken oefenden de talrijke vertalingen grooten invloed op het verspreiden van de volkstaal. Doch het pleit werd eerst gewonnen, dank zij het optreden van enkele begaafde schrijvers-theoretici, zooals een *Pietro Bembo* (1470-1547) wiens « *Gli Asolani* » (gesprekken gehouden te Asolo) zoo belangrijk zijn voor de kennis van de opvatting der liefde in de Italiaansche lyriek en die in zijn « *Prose* » het gebruik van het Toscaansch warm verdedigde; een *Sperone Speroni* (1500-88) met zijn « *Dialogo delle Lingue* » (1547) en een *Girolamo Muzio* met zijn « *Battaglie per la difesa dell' italica lingua* » (1582): de Toscaansche zangen van de dichters waren de zegevierende weerklank van dezen strijd.

Wat bezongen zij? Van oorspronkelijkheid, zooals we die thans begrijpen, was bij geen hunner spraak. Rechtstreeksche vertaling was hun evenmin welkom. Het groote beginsel dat wij overal zullen terugvinden gedurende de Renaissance is: de *vrije navolging* van het schoone.

Als volgt formuleert en prijst *Bartolomeo Ricci*¹ de navolging: « *Sic haec (imitatio) apte, sic belle, sic recte, quidquid* » vult, in *alienam faciem transfert, atque convertit, ut quae* » prima fuerit nulla sentiatur, ac quemadmodum apes, quae » *flosculos, herbulas, ac quidquid imbiberint roris, in suum*

¹ « *De imitatione libri tres* » (1^e ed. 1541. Venetiae).

» novum corpus ita conficiunt, ut nihil horum existat ex pristina aut forma aut materia, sic haec nobis alienas virtutes, » atque sententias ita suo studio, suaque arte confecit, atque » condit suaviter, ut pristinae formae nihil agnoscatur, nos- » trumque id fiat maxime, quod ea nobis apte comparavit, » atque construxerit ». ¹

In navolging van de Antieken en ook van *Petrarca* kwam in Italië een bloeiende letterkunde tot stand, waarin het rythme van de schoonheid zong. Een nieuwe poëzievorm ontstond eveneens: het *sonnet*. ² Het oudste is van *Petro delle Vigne* die een eeuw vóór *Dante* leefde. *Guido Cavalcanti* gaf het den geregelden bouw: na hem werd het niet enkel door alle Italiaansche dichters beoefend, maar ook door alle Renaissance-dichters; te recht noemt men het sonnet een geluksbloem.

De Italiaansche invloed deed zich al spoedig in *Frankrijk* gevoelen: een bent van jonge dichters, geestdriftige aanhangers van de Italiaansche theorieën, zouden die thans in hunne werken verwezenlijken. Meer dan aan gene zijde van de Alpen het geval was, drong zich aldaar het scheppen van een nieuwe nationale letterkunde op. Een groote leemte moest aangevuld worden. Gedurende de eerste helft van de 16^e eeuw had zich immers een rijke neo-Latijnsche poëzie ontwikkeld. ³ Doch gedurende geheel die 16^e eeuw woedde ook een strijd tusschen het Fransch en het Latijn. ⁴ Te samen met de pogingen van

¹ Reeds bij *Quintilianus* (Inst. Orat. X, 2) vindt men dezelfde opvatting: « Non dubitari potest, quin artis pars magna contineatur imitatione: nam, ut invenire primum fuit estque praecipuum, sic ea, quae bene inventa sunt utile sequi... » enz. Vgl. *Chamard*: « Joachim Du Bellay », p. 124-6, waar de tekst met de navolging door *Du Bellay* medegedeeld wordt.

² Vgl. over het sonnet: *A. T. A. Heyting* « Het boek der Sonnetten » (Inleiding) (Dickhoff, 's Gravenhage, 1911).

³ *Chamard*: « Joachim Du Bellay », p. 105, waar een uitvoerige lijst van de voornaamste Latijnsche dichtbundels uit dit tijdstip gegeven wordt.

⁴ Vgl. o.a. *P. Villey*: Les sources d'idées au 16e siècle; *F. Brunot*: La langue au 16e siècle (Hist. de la langue et de la litt. fran. 16e siècle, chap. XII, p. 640). *Hennebert*: Hist. des traducteurs français d'auteurs grecs et latins pendant le 16e et 17e s. (Gand, 1858); *Bellanger*: Hist. de la traduction en France (Paris, 1892-1903); *M. E. Picot*: Les Français italianisants (1906-7); *Vianey*: Le Pétrarquisme en France (1910).

geleerden zooals *L. Meigret*, *Peletier du Mans* en anderen om eenheid in de schrijftaal te brengen, bereidde deze strijd de vernieuwing voor. Onder leiding van den beroemden hellenist *Dorat* werden in het « Collège de Coqueret » jonge geleerden en kunstenaars door de grondige studie van de Antieken tot een nieuw schoonheidsinzicht opgeleid. Van hen ging de beweging uit die voor doel had een eigen nationale letterkunde te scheppen, gelijk van waarde met die der Ouden en der Italianen.

Naast de Antieken moesten de Italiaansche lyriek en de Bijbel de hoofdbron van de nieuwe poëzie worden. Het is bekend hoe de woordvoerder van de *Pleiade*, *Joachim Du Bellay*, het pleit won en nieuwe wegen opende met zijn manifest « *La Deffense et illustration de la langue Françoise* » (1549) — een echo van *Speroni's* « *Dialogo delle Lingue* ». Al de reeds uitgesproken meeningen en verlangens, al de argumenten en gedachten die sinds geruimen tijd verspreid waren in Frankrijk zoowel als in Italië, vat hij samen en oversproedelt ze met de geestdrift van een kunstenaar. Al de reeds gedane pogingen bekroont hij en bezielt ze opnieuw met de overtuiging van een leider. Zijn betoog is doorvonkt met het vuur van zijn nationalen trots en zijn groot geloof in de toekomst.

Gefascineerd door het voorbeeld van Italië schrijft hij een apologie van de volkstaal die hij vooral prijst om de schoonheidsmogelijkheden welke zij bezit : wat dus een rechtstreeksche aansporing tot het beoefenen er van is. Een ander leid-motief is de cultus van de Antieken, die men moet trachten te evenaren in de landstaal, niet door ze te vertalen, maar door vrije *navolging* en aanpassing.¹ Vol geloof schrijft hij : « *Le temps « viendra... que nostre langue qui commence encore jetter » ses racines sortira de terre et s'eslevera en telle hauteur et*

¹ *Du Bellay* vertaalt hier nagenoeg letterlijk *Quintiliaan's* opvatting omtrent de navolging. Een der voorloopers : *Sebillet* Thomas schreef reeds in zijn « *Art poétique françois* » (1548), p. 187 : « *La version est aujourd'huy le Poème » le plus fréquent et mieus recëu dès estimés Poètes et dès doctes lecteurs, » à cause que chacun d'eus estime grand œuvre et de grand pris, rendre la » pure et argentine invention dès Poètes dorée et enrichie de notre langue... »*

» grosseur qu'elle se pourra egaler aux mesmes Grecs et
» Romains. »

Het *sonnet*, het zinnebeeld der gebreidelde kracht van een innerlijke schoonheidsmaat, wordt met de ode de hoofdvorm van de nieuwe poëzie, wier opperste wet de harmonie is. Voor het eerst hooren we, in dit betoog, de stem klinken van een echt kunstenaar die over zijn kunst de taal van het gemoed spreekt en een nieuwe, hooge opvatting van het dichter-zijn verkondigt : « le naturel n'est suffisent à celui qui en poésie »
» veult faire œuvre digne de l'immortalité » ... « Saiches, lecteur,
» que celui sera veritablement le poëte, que je cherche en
» nostre langue, qui me fera indigner, apayser, ejouyr, douloir,
» aymer, hayr, admirer, étonner, bref qui tiendra la bride de
» mes affections, me tournant ça et la a son plaisir. Voyla
» la vraye pierre de touche, ou il fault que tu epreuves tous
» poëmes et en toutes langues. »

Het is hier de plaats niet om uit te weiden over de beteekenis van de *Pleiade*. Terloops zij enkel nog gewezen op het verschil in temperament harer dichters : op het rhythmisch instinct van den krachtigen *Ronsard*, de zachtvloeiende lyriek van den melancholischen *Du Bellay*, de harmonie van den precieus-wordenden *Desportes*, het beschrijvende van den ontledenden *Belleau* en het sentimenteele van den epigoon *Bertaut*.

De echt-menschelijke poëzie van de Pleiade-dichters vernieuwde de letterkunde in Frankrijk. Op de ontwikkeling van de letteren in het buitenland oefende zij eveneens grooten invloed. Overal vond de « Deffense » weerklank. Duidelijk is hij waar te nemen in *Coornhert* en *Spiegel's* « Twespraack » (1584), in *Sidney's* « Defence of Poesie » (1595), in *Opitz's* « Von der deutschen Poeterei » (1624). De Pleiade wees de richting aan van een levende kunst.

Zooals de 16de-eeuwsche Fransche letterkunde het ferment van haar vernieuwing uit de Italiaansche geput had, zoo begonnen de nationale letteren eveneens weer te bloeien in de andere West-Europeesche landen, dank zij den polsslagen dien ze van de Fransche ontvingen. Zij was het kanaal langs hetwelk

de frissche wateren van den nieuwen geest hun toegevoerd werden.

* * *

Vooraleer wij nu de wording en groei van dit nieuwe in de *Nederlandsche letterkunde* nagaan, moeten we eerst een blik werpen op den politieken toestand van onze lage landen aan de zee : twee factoren hebben er immers een zeer grooten invloed geoefend op hare ontwikkeling : de staatkundig-*nationale* en de staatkundig-*godsdienstige beweging*.

Alhoewel het verloop dezer dubbele omwenteling aan ieder bekend is, zij het ons, met het oog op menige verkeerde opvatting, toch toegelaten aan de voornaamste verschijnselen te herinneren. In 1543 had *Karel V* al de Nederlanden onder eenzelfden vorst vereenigd. De monarchie die dit bont samenvoegsel van particularistische staten centraliseeren moest had van meet af aan rekening te houden met het weerstandsvermogen der afzonderlijke provinciën die sterk van hunne tradities en voorrechten hielden en daarenboven nog verschilden van taal. Het feit dat de volgende regeerder *Filips II* veeleer een vreemdeling was en de belangen van de Nederlanden verwaarloosde deed het onvermijdelijk conflict losbarsten : voor het eerst voelden al de Nederlandsche provinciën zich één tegenover een gemeenschappelijken vijand. De ziel van den opstand tegen Spanje was de vrijheidsgedachte : politieke, nationale vrijheid en vrijheid van geloofsbelijdenis. De godsdienstige overtuiging was er de veerkracht van.

Het Calvinisme had vooral in het Zuiden een sterken aanhang gevonden : de meeste nationaal-gezinde intellectueelen kleefden die partij aan die ook het dogma wilde zuiveren — terwijl het gepeupel in de Hervorming de verwezenlijking van zijn hoop op sociale omwenteling zag. De vijand was niet enkel Spanje, maar ook het geloof van Spanje.

Men weet dat *Willem van Oranje* de groote leider was en dat deze nationale staatsman de zelfstandigheid van alle Nederlanden beoogde. De staatkundige vrijheid zou gepaard gaan

met de godsdienstige. Doch de krijgskansen deden de grenzen van de politieke vrijheid inkrimpen en waar de Spaansche vlag wapperde was ook het Calvinisme uitgeroeid.

Het Zuiden dat, tengevolge van zijn geographische ligging, het meest onder de aanhoudende stortvlagen van de Spaansche legers te lijden had, werd natuurlijk het eerst uitgeput en verlamd in zijn weerstandsvermogen. Massa-uitwijkingen maaiden er de elite weg. Het nationale leven kon zich niet ontwikkelen naar eigen wetten : het werd, in zijn natuurlijke groei, gestoord door de brutale inwerking van vreemde elementen. Geknakt door *Alva* (1567-73), eenigszins weer oplevend na de verwoesting van de Spaansche Furie (1576) door 't erkennen van het princip der geloofsverdraagzaamheid (Pacifitie van Gent, 8 Nov. 1576) en de daardoor herlevende hoop op eenheid in den strijd tegen den gemeenschappelijken vijand, werd het nationale streven naar zelfstandigheid in het Zuiden voor goed gebreideld nadat de val van *Willem van Oranje* (10 Juli 1584) *Parma* toeliet de laatste Zuid-Nederlandsche stad te veroveren (1585 Val van Antwerpen). Zoo was het alleen de krijgskans die een grens trok dwars door de Nederlanden en nu ontstond gaande weg een diepe kloof tusschen Noord en Zuid. — Terwijl in het Noorden de zelfstandige republiek bevestigd werd en een uitstorting van volkskracht op alle gebied er de levende uitgroei van was — de invloed der Zuid-Nederlandsche uitwijkelingen was op het Noorden even groot als die van de Byzantijsche geleerden op Italië na den val van Constantinopel — lag het onmondige Zuiden, in zijn onderworpenheid, te zieltoogen. Dientengevolge ontstond er in het Noorden minachting voor het Zuiden; op politiek, economisch en godsdienstig gebied kwam er een scherpe tegenstelling tot stand. Er bleef feitelijk maar één hechte band die toenadering en vereeniging, zij het hoofdzakelijk op cultureel gebied, weer mogelijk zou maken : het was de levende Nederlandsche taal, zuiverste uiting van een zelfden volksaard.

De gulpende wonde werd, in het Zuiden, wel een oogenblik gestelpt gedurende het Twaalfjarig Bestand (1609-21) — en men weet van welken invloed dit tijdperk van inwendige rust

geweest is op de ontwikkeling van kunst en letteren (*Rubens. De Harduijn*) — doch weldra kwamen de wapens in de heroplevende kunst weer dooden wat ze te niet deden in den nationalen strijd : den eigen drang. Na een laatste opflakking van zelfgevoel in een samenzwering tegen 't Spaansch-monarchisme (1632) was het de volkomen onderworpenheid. Alle zelfstandig gevoel was gestikt. Gedurende meer dan twee eeuwen hing er dan een zwarte sluier over het land van groote smart.

De krijgskansen hadden dus in de Nederlanden een tweespalt teweeggebracht en bestendigd. Terwijl de jonge Republiek zich alzijdig kon ontwikkelen was in het Zuiden, waar het principieel van staatsgodsdienst het Calvinisme overwonnen had, het eenig mogelijke leven dit van den godsdienst.

Wij worden dan inderdaad getuige van een krachtigen *opbloei van het godsdienstig leven* in de zuidelijke, katholieke Nederlanden. Zijn groei werd begunstigd door twee hoofdfactoren : den oorlog en de Tegenhervorming die een wederopluiking van het katholicisme teweegbracht in geheel Europa. Ten gevolge van de uitputtende oorlogsrampen, die het Zuiden tenslotte afzonderden, was er natuurlijkerwijze in veel gemeederen — en wel in de beste — een drang naar meer innerlijkheid en naar dieper leven ontstaan. Nu stoffelijke welvaart uitgesloten scheen, was de eenige haven waarin deze ontredderde zielen berusting konden vinden : de godsdienst; van daar een algemeene vlucht in den schoot van de Kerk en een koortsachtig gevoerde ascetische propaganda door middel vooral van een letterkunde in dienst van de Kerk. Het volk zelf was gewillig en tot vroomheid geneigd, als door een reactie tegen zijn vroegere buitensporigheid.

De aartshertogen *Albrecht en Isabella* waren vóór alles katholiek. Onder hunne bescherming kon het land, open voor de strevingen naar kerkelijke vernieuwing, een middenpunt worden van godsdienstig leven. De sedert het concilie van Trente (1563) overal doorgedrongen Tegenhervorming verwekte hier een alles dooraderende ascetische strooming. Hoe een zelfde geestelijke bloesem overal gedragen werd moge blijken uit de Spaansche

mystiek van de *H. Theresia* († 1582) en *Joannes a Cruce* (1541-91) —. die natuurlijk invloed oefende op de levensopvatting van de aartshertogen; uit het overbekende « Introduction à la vie dévote » (1609) van *Franciscus Salesius* (1567-1622), wiens leer in de Nederlanden verspreid werd door zijn vriend *Gilbert Masius*, bisschop te 's Hertogenbosch; eindelijk ook uit het leven van *Joannes Berchmans* († 1621) en de eerste uitgave van *Ruusbroec's* « Cieræet » (Brussel, 1624).

Tal van plaatselijke factoren droegen bij tot de katholieke vernieuwing in de Zuidelijke Nederlanden: de nieuwe bisschoppen, allen voorstanders van de hervorming van Trente; de talrijke nieuwe kloosterorden die, dank zij de ontvolking van de steden, zich daar gemakkelijk konden vestigen en zich met ijver wijdden aan het onderwijs, de weldadigheid en het bekeeringswerk.¹ Onder hen namen de Jezuïeten een voorname plaats in. Op hunne colleges groepeerden ze de elite van de jeugd.

Een uiterst belangrijke gebeurtenis was ook « de 3^e provinciale Synode van Mechelen » in 1607.² Beantwoordend aan de nieuwe noodwendigheden, vatte zij de gedane pogingen samen en regelde den godsdienstigen toestand. Dank zij het doorvoeren der besluiten van het concilie van Trente zegevierde de Tegenhervorming voor goed. Deze synode werd de grondvest waarop de Kerk zich ontwikkelde en herinrichtte gedurende het daaropvolgende vreedstijdstip. Het was een tuchthervorming die geheel het wezen van de toenmalige geestelijkheid veranderde. Het altaar trad niet enkel uit den donkeren doolhof van de middeleeuwsche kapellen als middenpunt in de ruime nieuwgebouwde kerken: het werd ook de bron aan dewelke heele reien van priesters en kloosterlingen zich laafden en verinnigden.

De uitnemende prelaat die dit tijdstip beheerschte en een grooten invloed oefende op de ascetische strooming dier dagen

¹ Gent alleen telde in 't begin der 17^e eeuw 31 vrouwenkloosters. De 1^e bisschop van Gent, *C. Jansenius* (1568) stichtte er een seminarie ter opleiding van jonge priesters.

² Synodicon Belgicum I, p. 229 en vlg. (Mechl., 1828).

was *Jacob Boonen*, eerst bisschop te Gent en nadien aartsbisschop te Mechelen.¹ Het zij voldoende er hier op te wijzen dat hij zijn goedkeuring hechtte aan de hervorming van den regel van verschillende abdijen, nl. die van Affligem in 1628.² Voor de kunst was hij daarenboven een ware Maecenas. Van talrijke « priester-dichters » was hij een warm aanmoediger.

Het verscherpen van de censuur door bovengenoemde synode³ legt eenigszins uit hoe er dan bijna uitsluitend een ascetische literatuur kon opbloeien : alle vrije intellectuele werkzaamheid was lamgelegd. De maatregelen van 1601 tot 1626 herhaaldelijk genomen tegen de Hollandsche boeken waren natuurlijk niet van aard om de kloof tusschen Noord en Zuid aan te vullen : dit was de geleidelijke opgang naar de vervreemding van elkaar.

Na de geweldige catastrofie van de godsdienstoorlogen ontloek er dus in de Zuid. Nederlanden, dank zij de rust van den vrede, een geestesleven in dienst van de Kerk, die, zooals in de Middeleeuwen weer opdrachtgeefster werd en een groote aantrekkelijkheid oefende op de weer onontbeerlijk wordende kunstenaars. Kerk en kunst waren volkomen één. De werken van de meeste dichters, schilders, musici, bouwmeesters : nagenoeg alles draagt een religieus karakter.⁴

In de *letterkunde van de Nederlanden* vernemen we duidelijk den weerklink der drie groote bewegingen wier verloop wij tot nu toe beschouwd hebben : het internationale Humanisme, de nationale Renaissance in een naar zelfstandigheid strevend land en de godsdienstige Renaissance in een deels verslagen land.

Laten we nu den ontwikkelingsgang er van schetsen en gaande

¹ Geb. te Antwerpen 1573 — studeerde te Leuven — werd bisschop te Gent in 1617-21 — aartsbisschop te Mechelen (1621-55).

² Te dier gelegenheid sprak *Jansenius*, later bisschop te Ieperen, een rede uit over de hervorming van den innerlijken mensch.

³ Vgl. Synodicon, p. 338.

⁴ Natuurlijk werden ook mythologische onderwerpen behandeld.

weg naderen tot *J. De Harduijn*. Boven werd reeds de aandacht gevestigd op het feit dat in de Nederlanden geen echte Wedergeboorte van de oude talen geweest is en het *Humanisme* voorbereid was, voornamelijk door de *Broeders van den gemeenen Leven*. De Hertogen van Burgondië hadden de studie der Antieken eveneens bevorderd en het diepe verval der nationale letterkunde had van lieverlede het verband met de oudere nationale schrijvers verbroken en alle hogere geesten naar andere horizonnen gewend. Van de zich op deze wijze vernieuwende levensopvatting bij de geleerden ging er natuurlijk een invloed uit op het publiek. Maar hij was meer negatief. Om echte geestdrift voor de Antieken te wekken en vooral om een leefbare geestelijke Renaissance in te voeren ontbrak het vooralsnog aan een scheppend dichter in de volkstaal. Wel hebben we zoo een Latijnsch dichter gehad nl. *Janus Secundus*¹ (1511-36), een echt kunstenaar, een veelzijdig-ontwikkelde : dichter, plaat- en stempelsnijder, een geloovige in- en een dweper met de zuivere schoonheid. Ook hij was een navolger — doch geen eenvoudige *bewerker*, zooals de humanistengeleerden, maar een oorspronkelijke, persoonlijke *verwerker*, wien het schoonheidsrhythme eigen was en die de Antieken het dichtst nabijkwam. Hij was de eerste schakel der schoonheid en de vader der poëzie zooals we die thans nog smaken. Hij wekte zelf geestdrift, bewondering² en navolging. Hij was ook de schepper van het cycliesche genre. Zijn invloed was groot op zijn landgenooten (*Douza*, *Lernutius*' Basia en Ocelli) en op de dichters van de *Pleiade*.

Spijts zijn echte begaafdheid bleef *J. Secundus* een afgezonderde en dit, omdat hij in het Latijn schreef. Dit was eveneens het geval met tal van andere Nederlandsche humanisten — en het is bekend hoe hier evenals in Frankrijk een

¹ Vgl. over hem « Het boek der Kusjes » (Basia) van *Janus Secundus*, in het Nederlandsch vertolkt door *J. H. Scheltema* (Brill, Leiden, 1902) met een belangrijk bijschrift over zijn invloed.

² Hij werd geprezen o.m. door *Andreas Alciatus*, *Th. Beza*, *Montaigne*, *J. Douza*, *Hugo De Groot*, *C. v. Beerle*, *Mirabeau*, *Goethe*

rijke neo-Latijnsche letterkunde ¹ zich ontwikkelde gedurende de 16^e eeuw.

Onder die vele beoefenaars van de Latijnsche Muze — waartoe wij ook de naaste bloedverwanten van *De Harduijn* mogen rekenen — heerschte een druk literair leven. Maar spijs hunne groote bewondering voor de Antieken en alhoewel zij zich hunne gelijken waanden, wat blijkt uit hun kaatsspel van lofbetuigingen, bleven zij er ver beneden staan. Bij de vleet vloeiden wel Elegia, Elogia, Epigrammata, Funera, Odae, enz. uit hunne pen : tot een hoogere schoonheid bracht geen hunner het. Deze wezenlijke onmacht, gepaard met het zich buiten het publiek voelen, gaf ten slotte aanleiding tot het beoefenen van de volkstaal : daar de rijke middeleeuwsche poëzie een gesloten boek was, drong zich het scheppen van een nieuwe nationale letterkunde ook ten onzent op.

De vertalingen ² zijn een eerste stadium in deze evolutie : zij bereidden het publiek op het genieten van de nieuwe poëzie voor. Zij vormden de brug tusschen de humanisten en het volk dat nu ook tot de bronnen van de nieuwe schoonheid kon naderen.

Meer dan gelijk welk ander tijdperk was de 16^e eeuw er een van vertalingen. De Rederijkers, die toen de eenige dragers van literatuur waren, brachten geheel de antieke letterkunde in de volkstaal over. Doch dit was een zich vermeien in vormcuriositeiten zonder nog den geest te vatten. Zoo vertaalde bvb. *Cornelis Van Ghistele*, op een niet zeer schitterende wijze, Ovidius, Vergilius, Horatius, Terentius en Sophocles' Antigone ³; *G. Borluut* : T. Livius (1541) en Ovidius (1557); *Coornhert* de Odysseus (1561); *L. De Heere* : Martialis (1565) en *Carel Van Mander* : Vergilius, Ovidius en Homeros! Een groot deel van dit vertaalwerk is begrijpelijkerwijze niet veel meer dan rijmelarij en een mozaïek van godennamen en bastaardwoorden.

¹ Vgl. *A. Roersch* : *L'humanisme Belge* » (V. Oest, Bruxelles, 1910).

² « Traduire, vulgariser était une besogne essentielle au 16e s. Une traduction avait alors souvent plus de valeur et d'influence qu'une œuvre originale » (*P. Villey* : *Les sources d'idées au 16e siècle* (Paris, Plon), p. 12.

³ 1556, ingeleid en heruitgegeven door *Dr J. Grietens* (Antw. Bibliophilen, n° 36, 1922).

Het publiek werd daarenboven in aanraking met de classieken gebracht bij middel van het tooneel : doch ook daar was gemis aan begrip.

Deze uitwendige vorm-vereering was het tasten in de aarzeling. Door de bekendheid met de meesterwerken van de Antieken zou men stilaan de noodige innerlijke rijpheid krijgen om ze ook te kunnen waardeeren; meteen zou een behoefte groeien aan wezenlijke, oprechte schoonheid. Alleen dichters zouden aan die nieuwe behoefte kunnen beantwoorden : 't waren de nationale renaissancisten, de vernieuwers van de eigen letterkunde.

Deze stonden rechtstreeks onder invloed van de *Pleiade* en waren gerugsteund door de opwekkers van de liefde tot de volkstaal. Wij moeten dus vooraf de *wording en den groei van het Nederlandsche taalbewustzijn* beschouwen in een tijd van strijd voor de nationale vrijheid : want Renaissance en het in den strijd tegen Spanje groeiend nationaliteitsgevoel openbaarden zich in de hoogachting van de volkstaal : uiting van eigen aard en ziel.

Het Humanisme was hier nog overheerschend toen in Italië, Spanje en Frankrijk de nationale Renaissance reeds volop gezegevierd had. De talrijke reizen door onze Humanisten naar het Zuiden ondernomen hadden dit gelukkig gevolg dat ze hun het eigen wezen beter leerden kennen. Het bewustworden van de eigen achterlijkheid in vergelijking met de beschaving van anderen deed natuurlijk een streven ontstaan naar gelijkwaardigheid met die anderen en men ging hoe langer hoe meer beseffen dat de landstaal daartoe terug in eer diende hersteld te worden : zij is immers de voornaamste factor van een hoogere cultuur. Daarenboven droeg ook de Hervorming in niet geringe maat bij tot het doordrijven van de landstaal.

De eerste woordvoerders van dit groeiend zelfgevoel waren *theoretici* (stilisten en lexicographen), hoofdzakelijk Zuid-Nederlanders : bij hen immers deed zich de invloed van het Fransch het sterkst gelden ¹. Hun pleidooi ten voordeele van de in-eer-

¹ Vgl. daarover : J. Verdam « Uit de geschiedenis der Nederlandsche Taal », 4^e druk, p. 205 en vlg. (Zutphen, Thieme, 1923).

herstelling van de volkstaal is een echo van dit der Italianen en Franschen. Wij vinden er dezelfde grondgedachte en dezelfde argumenten in terug. Gelijkwaardigheid van de moedertaal aan die der Antieken (en Modernen), zuivering door het uitroeien van uitheemsche woorden — wat dringend noodig geworden was — en verrijking door het vormen van nieuwe, streven naar vormvolmaaktheid en een algemeen-beschaafde taal en eindelijk liefdevolle beoefening van die taal tot voortbrenging van een eigen letterkunde door vrije navolging : dit zijn de termen der formule door de theoretici, met enkele variaties, gebruikt. En, van wege de dichters ging daarmede gepaard een streven naar vloeiender versrhythme.

Nadat het Nederlandsch taalmateriaal herhaaldelijk verzameld was geweest¹ en *Joos Lambrecht* een eerste poging² gedaan had om eenheid van spelling in te voeren, kwam *Van den Werve's* « *Tresoor der Duytsscher Talen* »³ bewustzijn wekken voor de waarde van onze taal. De « buytenlantsche » woorden... welcke over luttelc iaren so verre waren te sueckene, » als sy nu op de tonghe rijden ende worden ghemeyn » poogde hij uit de taal te verdringen en te vervangen door Germaansche of echt Nederlandsche. Voor niet min dan 6.000 in zwang gekomen bastaardwoorden gaf hij de oude, eigen woorden op. Het verwijderen van het uitheemsche was voor hem het middel om de taal op de hoogte van meer beschaafde talen te voeren. Daartoe wekte hij zijn tijdgenooten op : « helpt mij ons moeders » tale (die ghelijck tgout onder deerde leet verborghen) wederom » so brenghen op de beenen, dat wy moghen bewijzen, so wy

¹ « *Vocabularius ex quo* » (Zwolle, 1479); « *Vocabularius copiosus* » (1483); « *Gemma vocabularium* » (1494), enz.

² « *Nederlādsche Spellinghe* uutghesteld by vraghe ende andwoorde duer *Joos Lambrecht*, Lettersteker (1550, Ghendt). Vgl. de facsimile-heruitgaaf, bezorgd door *Heeremans* in de « *Vl. Bibliophilen* », 4^e R., n° 3.

³ « *Het Tresoor der Duytsscher Talen*: een seer profijtelijck boeck voor alle deghene die de Latijnsche sprake ende meer andere niet en connen ende bysondere die het Recht hanteeren : ghemaect van den Edelen en hooghstammighen heere *Jan Van den Werve*, ridder. » — Gheprint by Hans de Laet. 1552. — De teksten zijn ontleend aan de voorrede. De heruitgaven van 1559, 1568, 77, 1601 wijzen op den invloed van dit boekje.

» wel connen dat sy aen andere talen gheen onderstandt en
» behoeft te versueckene. »

Dit opwekken tot taalzuivering weerklonk als een referein door geheel de tweede helft van de 16^e eeuw. Hoe groot de naijver was door het buitenland veroorzaakt moge nog blijken uit *Jan Cauweel's* voorrede tot *De Castelein's* « Const van Rhetoriken » ¹: « Wat moghen wy Nederlanders meer verbueren, » ons lieder tale verrijkende ende vercierende, dan al ander » uutlandsche natien, die noch daghelicks daertoe tendéren. »

Ook geleerden bepleitten de waarde van het Nederlandsch bvb. *Gor. Becanus* en *J. Marchantius* ². Een nieuwe poging tot eenheid brengen in de spelling deed *Tsestich*, ³ doch daartoe, tot het doen verdwijnen van den geest van provincialisme en ook tot de wetenschappelijke kennis van het eigenlijk Nederlandsch droegen vooral *Plantijn's* « Thesaurus Theutonicae linguae » (1573) en *Kiliaan's* « Etymologicum » ⁴ bij. Het Brabantsch dialect kreeg dan ook de bovenhand in de algemeene taal. ⁵

Pontus De Heuiter's « Ortographie » ⁶ was weer een warm

¹ « *De Const van Rhetoriken*, allen ancommers ende Beminders der zelve, een sonderlijng Exemplaer ende leerende voorbeeld, niet alleen in allen soorten ende snéden van dichte, nemaer ooc, in alles dat der Edelder Cōst van Poësen competeert en ancleeft. Nu eerst-mael uutghesteld in dichte, by wilent Heer *Matthijs de Castelein*, Priester, ende excellent Poëte moderne. Te Ghendt, by Jan Cauweel, 1555. » Vgl. het proefschrift van *Dr J. v. Leeuwen*: « *M. de Castelein en zijn Const v. Rhetoriken* » (Utrecht, 1894).

² (1537-1609) « *Flandria Commentariorum lib. IIII descripta* (1566. *Plant. Antw.*): « *De Legibus et lingua* ».

³ « *De orthographia linguae belgicae sive de recta dictionum Teutonicarum scriptura, secundum Belgarum, praesertim Brabantorum, pronuntiandi usitatam rationem* (Lovanii, 1576).

⁴ « *Etymologicum teutonicae linguae* », 1574¹, 1582², 1599³.

⁵ In de voorrede tot het « *Etymologicum* » schrijft *C. Gesner*: « *Brabantia lingua inter ceteras Belgicas sive inferiores Germanicas circa Rhenum, et ad oceani sitarum regionum, elegantior hodie habetur, propter Lovanium metropolim, in qua literarum studia florent, et Bruxellas primariam Imperatoris aulam et Antverpiam, celeberrimum emporium* » (De linguae Brabantiae excellentia praestantiaque testimonium).

⁶ « *Nederduitse Orthographie* dat is: Maniere houmen opreht Nederduits spellen ende schriven zal, niet alleen nut ende nootelic die opreht begeren te

pleidooi ten voordeele van de moedertaal en een algemeen beschaafd. In de zeer belangrijke voorrede vernemen we rechtstreekschen naklank van *Du Bellay*: « Want al ist zake dat » verscheide landen willen houden staen dat deen tale veel » schoonder, riker, ja menselicker is dan dander, komt meer » uit opinie ofte wanijnge dan uit der waerheit, angezien waer » menschen zijn, bequaemheit ooc om spreken is, alzoo alle » menschen eenderhande alam ofte instrument van God ontfaen » hebben om te spreken, zinnen en verstant om haer *sprake* » *te schaven en zuveren* al laten zij dat dicmale te doun door » twals voornemen dat zij hebben, 't zelve ondounbaer te » wezen... of dat zij haer laten duincken, dat vreemder landen, » Talen en manieren beter zijn dan die haer, en mitsdien » altoos in haer eeste dwalijnge en ongeschickheit blivende. » Te herhalen waer in gelegen is onzer Nederduitscher Talen » schoonheit, is mijns voornemens werc niet,... alleen mout ic » zeggen *dat deze Tale* geenderhande maniere van » *eigenthheit, rijc dom, nohte cieraet gebreect,* » *daer t Griex ende Latijn hook en hovaer-* » *dich op stoent.* »

Verder wordt nog aangedrongen op de noodzakelijkheid de taal te zuiveren, naar het voorbeeld van andere landen: « Dus » laet iegelic wat dounde, ons *Neerlantse Tale* helpen, schavende » d'oneffenheit, uitwiende d'onkruit, verzoutende dat hart is, » en d'ongeschick schickende, zo alle Talen des werelts naer » lainge jaren, 't Latijn met grote hulpe en arbeit door kloucke » geesten is geschiet ende *in onse tijt t'François* noh met goudere » voerspout gedooht » (p. 29). — Het voorbeeld van de Antieken doet bij hem ook het verlangen opkomen om een algemeen-beschaafde schrijftaal in omloop te brengen. Tegenover het « *plat Brabants* » stelt hij zijn « *opreht Nederlants* »: « 't Neder- » lants een gemeingelde Tale makende, volg'ic die nature van » alle lants spraken die t'zuverste hunder talen, niet juist in » dit of dat lant stellen (hou wel deen Lant en Stat beter spreek

schrijven, maer al die zulx de ioincheit zouken te leren. Bij een vergaert door *Pontus De Heuter van Delft* (T'Antwerpen. Plantijn, 1581).

» dan dander,) maer inder verstandihsten en meest der ge-
» leerden gewente, ende ooc ufenijng des Edeldoms, die in
» alle talen altoos zeer gezocht heeft die haer te zuveren ende
» uit des gemeens slijm te helpen. Mede heb ic exempel an de
» Grieken genomen, die vier lants goude talen in ufenijng
» hebben te weten : Ionica, Attica, Dorica, Aeolica, die vijfste
» noh daer uit gesmeet hebben, die zij nommen *gemeen tale* :
» aldus heb *ic mijn Nederlants* over vijf en twintih Jaren *gesmeet*
» *uit Brabants, Flaems, Hollants, Gelders en Cleefs*, dwelck diet
» gelieft mah mij helpen beteren en riker maken » (p. 93). —

Dat de Nederlanders meer en meer hun eigen waarde begonnen te beseffen wordt ons nog duidelijk uit de voorrede van *Coornhert's* « *Officia Ciceronis* » ¹ (1561), waarin gewezen wordt op den treurigen toestand op taalgebied in de Nederlanden en met klem aangedrongen wordt op taalzuivering. Het was vooral de kennis van onze eigen oudere letterkunde die *Coornhert's* taalbewustzijn wakker geroepen had. Het beseffen van eigen waarde deed hem besluiten tot de uitgaaf van *Colijn van Rijsssele's* « *Spiegel der Minnen* » (1561). Hij was het ook die de voorrede schreef tot de « *Twe-spraack* » ² (1584), het eigenlijke manifest van de Nederlandsche renaissancisten, uitgegeven door de Amsterdamsche kamer « *In Liefd' bloeyende* ». De *Twe-spraack* is in vele opzichten een samenvatting van de tot dan toe verspreide meeningen en argumenten op gebied van de taal. Het grammaticaal betoog berust grootendeels op *Erasmus' « Pronunciatio »* ³ en *Becanus' « Origines Antwerpia-*

¹ « *Officia Ciceronis*. Leerende wat yeghelijck in allen Staten behoort te doen, bescreven int Latijn door den alder welsprekensten orator Marcum Tullium Ciceronem, ende nu eerst vertaelt in nederlantscher spraken door *Dierick Coornhert*. » Tot Haerlem By Jan Van Zuren. 1561. — « *De Vertaelder totten Leser*. »

² « *Twe-spraack van de Nederduitsche Letterkunst ofte vant spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals* » uytghegeven by de Kamer « *In Liefd Bloeyende* » 't Amstelredam (Leyden, Plantijn, 1584) — heruitgegeven en toegelicht door K. *Kooiman* (proefschrift. Groningen, 1913).

³ « *De recta latini graecique sermonis pronunciatione dialogus* » (1528). Vgl. *Kooiman*.

nae »;¹ het prosodisch betoog is eenigszins afhankelijk van *Ronsard* en *Du Bellay*: doch zoo ver als deze Pleiade-dichters gaat de tweeslachtige *Spieghel* niet. Hij kan zich van de Rederijkers niet genoeg losmaken.

Het was *Coornhert's* ideaal zijn « moeders taal weder in haar » oude eer te brenghen ende haar kleed dat van zelfs ryckelyck » was ende cierlyck, van de onnutte lappen ende vuyle brod- » deryen te zuiveren. » De « menighvuldighe muylbanden der » plackaarten » hebben hem tot dan toe gehinderd bij 't verspreiden van zijn opvattingen, doch zijn liefde tot de « Nederlandsche tale » is er slechts vuriger om geworden en samen met *Spieghel* wekte hij nu « de vele liefhebbers van de echte taal » op om die in al haar vroegere schoonheid en zuiverheid te herstellen. Geen moeite mocht daartoe gespaard blijven want de taal is het volledigste uitdrukkingsmiddel van de ziel: « een tolck des herten ende een schildery der ghedacten, » die anders binnen den mensche verborghen ende onzicht- » baar zijn ». Tot het volmaken van de taal geven Ouden en Modernen het voorbeeld. Men moet dus niet verzuchten om het diepe verval waarin het Nederlandsch verkeert, maar al zijn krachten aanwenden om het op een hooger peil te brengen: « daar eertijds de Egyptenaars, Grieken ende Latynen, » hun spraken zo wonderlyck door moeyelyke reyzen, arbeyd- » lyke naarsticheyd ende zelfs kosten, met alle wetenschap, » kunsten ende geleerdheyd verzien ende opghepronckt hebben. » Ja men ziet oock daghelycx dat ons omlegghende naburen, » Italianen, Spainaarden, Fransoyzen ende andere, hun spraken » die by de onze te verlyken schuymtalen zijn, verryken, » opproncken, cierlyck ende bevalligh maken. »

Dit zijn de beweegredenen tot de liefdevolle beoefening van de taal. De aan te wenden middelen volgen: het bannen van uitheemsche woorden, het vormen van nieuwe samenstellingen, de eenheid in de spelling, de vernieuwing van de versleer — « men moet meer na den aard van onze spraack, als

¹ *Joh. Ger. Becanus*: « *Origines Antwerpianae sive Cimmericorum becceselana novem libros complexa* » (Plantijn, Antwerpen, 1569).

» na den voet der Latynisten te werck ghaan. » — Op die wijze zal dan ook het hoogste bereikt kunnen worden. Welk een hoopvol geloof in de toekomst ligt niet in de volgende woorden : « ghy zoud haast bemercken dat onze taal in ryckheyd, » lieflyckheyd, ghoede schicking ende verstandelyckheit, alle » andere talen te boven ghaat, even als een vet vruchtbaar » land dat ongebout vergheten zijnde, namaals ghehavend, » veelvoudige vruchten gheeft. » ¹

Spiegel had ook begrepen dat de geleerden zich niet langer mochten afzonderen van het volk en in 1585 eischte hij het gebruik van het Nederlandsch voor de lessen in de Nederlandsche taal, de rechten en de medecijnen. ² En zijn « Tweespraack » was eveneens een bijdrage tot de bewustmaking en het wakkerroepen van den geestelijken onafhankelijkheidszin van zijn volk. Op den grondslag dien hij legde werd later voortgebouwd.

In die jaren van groeiend zelfbesef drong de naam « Nederlandsch » als benaming voor onze taal ³ ook meer en meer door. Hij wordt overheerschend gedurende de tweede helft van de 16^e eeuw en is toepasselijk op het geheele gebied waar onze taal gesproken wordt. Dit is duidelijk te erkennen in de boven aangehaalde teksten en titels van boeken.

Met het streven naar taalzuivering ging begrijpelijkerwijze ook gepaard een langzame verandering in de verstechniek, een zoeken naar een vloeiender versrhythme met het oog op de vernieuwing van het wezen der poëzie. De dichters beginnen nu zelf beschouwingen over verstechniek en rhythme te maken. Het is in de tweede helft van de 16^e eeuw dat de worsteling ontstaat tusschen het vrije Middeleeuwsche en het gebonden Renaissance-vers. ⁴ Maar het nieuw inzicht zegevierde slechts traagzaam en niet zonder taai verzet.

¹ Vgl. de woorden van *Du Bellay*, p. 12.

² Vgl. *A. Verwey* : « Hendrick L. Spiegel », p. 29 (Wolters, Groningen, 1919).

³ Vgl. *W. De Vreese* : « Over de Benamingen onzer Taal, inzonderheid over Nederlandsch » (Gent, Siffer, 1909).

⁴ Vgl. over de ontwikkeling van de Nederlandsche versbouwtheorieën : Prof. *C. G. N. De Vooy*s in « Taal en Letteren » (1905, 1906); vooral de studie

Na de voortreffelijke studies van *Prof. De Vooy*s, *J. Van der Elst* en *Dr. Fr. Kossmann* is het overbodig hier in bijzonderheden te treden. Enkele korte, algemeene vaststellingen mogen ter opheldering volstaan. Nadat de Rederijkers reeds gezocht hadden de lengte van hunne verzen eenigszins te beperken, bond men zich allengs aan een vast lettergrepen-tal en dit onder Franschen invloed — en daaraan waren de Zuidelijke Nederlanden weer het meest blootgesteld. Deze nieuwigheid ontmoette weliswaar hevigen tegenstand vanwege sommige rederijkers. Intusschen streefde men verder naar meer vers-harmonie. Rijmschikking en cesuur werden ingevoerd, weer onder invloed van de Fransche metriek; maar het alterneerend rhythme, berustend op de woordklemtonen, werd niet uit het Zuiden overgenomen. Het was van oudsher eigen aan de Germaansche poëzie; het was in beginsel reeds aanwezig in het Middelnederlandsche vers-met-heffingen. Nu echter werd het ten eerste bevorderd en bewust doorgevoerd onder invloed van de getelde maat, vaak ook van het verkeerd begrijpen van de Fransche maat en vooral van de muziek. Langen tijd heerschte er veel verwarring in de metrische kwestie en er was weinig of geen overeenkomst tusschen theorie en praktijk: de theorie was immers veelal gebonden aan vooroordeelen voortspruitend uit de overgeleverde classieke versbeschouwing: de quantiteiten-theorie — en slechts enkelen begonnen op de beteekenis van den klemtoon te letten; de voorstellingen liepen dooreen: men hield den klemtoon voor een teeken van lengte. De nieuwe maat zegevierde niettemin en met de 17^e eeuw heerschte het alexandrijn met cesuur en alterneerend jambisch rhythme: doch toen ook was er nog verwarring en misverstand

van *J. Van der Elst*: « De hervorming van de Nederlandse Versbouw » (1550-1625) in « Nieuwe Taalgids », XIII (1919), p. 24 en vlg. Ook zijn proefschrift « L'alternance Binaire dans le vers néerlandais du 16e siècle », (Groningen, J. Haan, 1922) — ten slotte het voortreffelijk boek van *Dr. Fr. Kossmann*: « Nederlandsch Versrythme — De versbouwtheorieën in Nederland en de rythmische Grondslag van het nederlandsche vers » ('s Gravenhage, M. Nijhoff, 1922).

en het is slechts onlangs dat men tot juistere inzichten gekomen is.¹

Een jaar na het verschijnen van de « Twe-spraack » voltrok zich de politieke scheiding tusschen Noord en Zuid. Tusschen beide bleef nochtans één sterke band bestaan : de gemeenschappelijke taal, nu rijker geworden in eenzelfde bewuste streven naar vernieuwing, draagster van denzelfden schoonheidsdroom. Dezelfde gedachten omtrent het wezen en de beoefening van taal en poëzie bleven zich ontwikkelen en verspreiden zoowel ten Noorden als ten Zuiden van waar de heele beweging was uitgegaan.

In het Noorden is het hoofdzakelijk de verdienste van de Zuid-Nederlandsche uitwijkelingen geweest het taalgevoel verder te hebben ontwikkeld.² De daarheen gevluchte dichters en taalgeleerden stonden allen in vriendschappelijke betrekking tot de Noorderbroeders en oefenden op hen een onmiskenbaren invloed. Dankbaar mag o. a. herinnerd worden aan den purist *Simon Stevin* met zijn « Weerdicheyt der duytsche Tael »; ook aan *Carel Van Mander* die in zijn « Olijf-Berg » aan zijn voorkeur voor een algemeene taal lucht gaf, zich er om verheugde dat men in die taal « als in sacht was, alles drucken ende mede » bootseren » kon — en om zich heen een kring van geestdriftige poëten wist te groepeeren. Een « sonderlinge hert » grondige liefde ende natuerlicke bewegende medoogsamheyt » tot de Nederduytsche oude Moedersprake, » bracht « dese » rechte liefhebbers der selver » er toe « na den vercreghenen » Rust-tijdt, om met eenen nieu-verweecten schrijff-lust, de » eergevende ghespleten Vederstaf in de handt te nemen, om » onse moedertale die dus langhe van verscheyden uytheemsche » woorden vercreupelde », ³ terug in eer te herstellen.

¹ Vgl. naast J. v. d. Elst en Kossmann ook *Karel Van de Woestijne* : « De uitdrukking der Poëzie » in « Vlaanderen », I (1903), p. 274 en vlg. — Ook Prof. Dr *G. Verriest* : « Over de grondslagen van het rythmisch woord » (2^e druk, V. Dishoeck, Bussum, 1923).

² Vgl. Mr *J. L. M. Eggen* : « De Invloed door Zuid-Nederland op Noord-Nederland uitgeoefend op het einde der 16^e en het begin der 17^e eeuw », p. 89 en vlg. (uit. K. Vl. Ac. — Gent, Siffer, 1908).

³ Uit de voorrede tot « den Nederduytschen Helicon ».

Het is dank zij húnne bemoeiingen en die van meer anderen dat *Vondel* in zijn « Aenleiding » kon vaststellen : « Onse spraeck » is sedert weinige jaren herwaert van bastertwoorden en » onduitsch allengs geschuimt en gebouwt. »

In het Zuiden achtten de schrijvers ¹ en factors van rhetorica-kamers het eveneens noodig bij alle gelegenheden hun geloof in de schoonheid en grootheid van de moedertaal te verkondigen en te bepleiten. En hier dient rekening gehouden met het feit dat de volkstaal er van hoogerhand heelemaal niet begunstigd werd.

Al de boven besproken theorieën vonden niet enkel weerklank in die talrijke belijdenissen, maar ten slotte vooral in de letterkundige scheppingen zelf uit de 2^e helft van de 16^e eeuw : want al was de atmosfeer ongezond toch bleef de Nederlandsche letterkunde er groeien en leven — ook na de scheiding.

Het *liefdevol beoefenen van de taal* was dus de bekroning. Het meeslepende rythme van echte dichters vermocht natuurlijk meer dan de pogingen van theoretici.

Matthys de Castelein's « Const van Rhetoriken » (1555), deze codificatie van ziel- en kunstlooze rhetoricawetten, was wel het evangelie geworden van de « constliefhebbers » en bracht op die wijze een zekere vernieuwing, doch ten slotte een verstarring : ze luidde den dood van de rederijkerij-als-kunst in. De godsdiensttwisten en de herhaalde verbodsbepalingen van regeeringswege brachten haar daarenboven den genadeslag toe. Ze verlamden wat er nog aan schijnkracht en ijdele praalzucht over was bij de « Ghesellen van Rhetorycke » die toch, het moet te hunner eer gezegd, een heelen tijd de dragers van de letterkunde geweest waren en door hunne dichtershuldigingen en landjuweelen de eerbied voor poëzie hooghielden. — Van

¹ Bvb. *Marnix* van St Aldegonde, die in zijn « Ratio Studiorum » het aanleeren van de moedertaal bepleit. — Vgl. Paedagogische Bibl. XI : « Marnix, met een inleidend woord van *Prof. A. Cornette* (Groningen, Versluys, 1881).

het nieuwe hadden zij echter alleen het uiterlijke gezien : de mythologische ornamentiek. Hunne luisterrijke feesten die daar een vertooning van waren brachten alzoo eenig besef van de Renaissance in 't bereik van de groote massa. Maar hunne belachelijke wetgeving was een uiting van bekrompen zelfvoldaanheid en uiterste decadentie. De Renaissance bracht ze voor goed naar den achtergrond. In hunne plaats traden de individueele dichters-persoonlijkheden en tusschen beiden werd voortaan een sterke tegenstelling gevoeld.

Niets sterft, zonder iets nieuws te laten geboren worden : dit is de blijde wenteling van het eeuwige groeien.

De bloedtijden schenen wel niet gunstig tot het opluiken van een nieuwe letterkunde : doch bloedfonteinën spuiten nooit vruchteloos. De hartstocht dier dagen weerklonk in de ontelbare *strijdliederen en psalmberijmingen* — hier vergete men *Anna Bijns* en *Marnix* niet, noch dat de Hervorming het volk leerde lezen ; — en de smart trok het kleed van lach en humor aan in de *Volksboeken*. Deze volksletterkunde is de eerste gestalte van de Renaissance in de landstaal : zij vertegenwoordigt immers een sterk element van individualisme. De Reinaert de Vos-satyre was een voorbode geweest van het zich uit de gemeenschap losmakend individu ; het was een eerste triomf van de persoonlijkheid t.t.z. van het gezond verstand op de zothed, van de oprechtheid op de huichelarij, van de natuur op al wat schijn is. Uit een nieuwe behoefte aan persoonlijkheid sproot de nieuwe bezieling van de Reinaert-satyre die heruitgegeven werd te Antwerpen in 1564 en te Delft in 1589. Het individualistisch element accentueerde zich in « Tijl Uilenpiegel » (1512), den koning van de spotters, de glorie van de sluwheid ; in de « Waerachtige Historie van Dr. J. Faust » (1592), den zoeker en vorscher naar waarheid en in « Den Wandelenden Jood » (1620), den nimmer rustende die welhaast het symbool werd van den zoeker naar de beteekenis van het individueele leven.

Al deze volksboeken maakten grooten opgang, waren geliefkoosde volkslectuur en werden zelfs door humanisten in het Latijn vertaald. Zoo droegen zij grootelijks bij tot het ont-

wikkelen van het zelfbewustzijn. Jammer genoeg was de eerbied voor de kunst der Antieken te groot dan dat deze volksboeken tot de ware kiem van een eigen letterkunde zouden hebben kunnen groeien.

Langs een anderen weg brachten *dichters* de bronnen van de schoonheid weer aan het spuiten : voor de dichters van *onze Vroeg-Renaissance*, de wegbereiders van *Justus De Harduijn*, was de moderne Renaissance-poëzie de groote inspiratiebron.

De uit reactie tegen het Humanisme ontstane nationale taalbeweging had hun het noodige bewustzijn geschonken om niet langer een buiten het volk staande taal te schrijven. Doch om al het nieuwe dat in hen borrelde uit te zingen waren zij onmondig. Men had het verband met de schatten van de eigen Middeleeuwsche letterkunde verloren. De *Pleiade*, onder invloed van wier theorieën het taalbewustzijn gewekt werd, werd nu ook een voorbeeld voor de verwezenlijking van die theorieën. Navolging van Italiaansche en Fransche lyriek werd een algemeen erkend beginsel en bleef het nog langen tijd, veelal ten nadeele van eigen oorspronkelijkheid. Eigen persoonlijkheid ging immers vaak te loor in te blinde navolging. Een lang ontwikkelingsproces was daarenboven noodig om zich den vorm en den geest ten volle toe te eigenen : vorm en geest van een nieuwen levensinhoud. Nu is het een feit dat ten onzent het uiterlijke te veel fatsoen bleef en de Renaissance-als-inhoud eerst begrepen werd lang nadat de Renaissance-vorm aangenomen was.

Elke vernieuwing heeft drie fasen door te maken om tot een cultuur-bestanddeel te worden : het tasten van de jeugd, de harmonische versmelting van vorm en geest, het erkennen van het gewordene. Zoo ging het met de vernieuwing van de Nederlandsche poëzie tijdens de Renaissance : *Lucas De Heere* begon er mede, *Van der Noot* bereikte de harmonie en *Van Mander* was de codificator. In het Noorden waren *Coornhert*, *Spiegel*, *Visser* en *Van Hout* (1542-1609) de gelijktijdige vertegenwoordigers van de beweging.

Lucas De Heere¹ (1534-1584), de schilder-dichter, in de ziel nog een rederijker, brak het eerst met de traditie. Merkwaardig is de opdracht van zijn « Hof ende Boomgaerd der Poesiën » (1565). Hij laakt er « ...de curieuse gheleerde, ...die » beter reverentie haer moeders tael schuldigh zijn : al en » waert maer om de goede inventien en fraey materien die » t'alder tijd eenighe van ons vlaemsche Poëten ghefloereert » hebben : alst blijkt bij diversche haer wercken... » — Alhoewel hij een zekere waardeering tot de Vlaamsche dichters blijken laat, toch acht hij de Franche veel hooger. Naar hún voorbeeld — zijn reis naar Frankrijk had hem in rechtstreeksche aanraking gebracht met de nieuwe kunst — poogde hij de poëzie-in-de-moedertaal te hervormen : « En al eyst dat wy » dese oft andere vlaemsche Poësie niet en connen toegeven » de bevallicheyt die wel ander hebben : nochtans is zy daerom » niet te verachten ist dat anders den gheest oft d'invencie » der Poësie daerin blijkt... Aengaende de vaersen dichten » oft rithmen, ick hebbe ooc daer in ten besten dat ic can, » naerghevolght ons ander en beter exemplaers, als de Latijnsche, Fransoysche ende hooch-Duytsche *meer dan den ouden vlaemschen treyn van dichten : die* (om de waarheit te » zegghen met oorlove) *in veel zaken te ruut, ongheschiedt ende ruum is gheweest...* Exempel an de Fransoysen, al eyst dat » heur studieuse ende gheleerde zeer neerstigh die ander » spraken (die veel excellenter zijn dan haer eyghene) omhelsen en anthieren : *nochtans en vergheten sij daer neffens haer moeders sprake niet alle d'eere an te doene diet heur mogelic is* : die vercierende met veel wonderlicker compositien » en die oeffenende boven alle andere spraecken, »

De Heere voelde dat iets aan het veranderen was, maar hij vatte nog niet wát het eigenlijk was. Zijn innovatie is louter uitwendig : ze raakt alleen den vorm. Hij dichtte het *eerste* Nederlandsch *sonnet* : aankondiging van een nieuwe aandoe-

¹ Vgl. S. Eringa : « La Renaissance et les Rhétoriciens néerlandais : Matthieu de Casteleyn, Anna Bijns, Luc de Heere. » Thèse (Amsterdam, Holland F. 1920).

ning. Hij stelt het aantal lettergrepen van zijn verzen vast (alexandrijnen) en zoekt naar meer rythme bij middel van alterneerende zwakke en sterke klemtonen. Zijn « Hof ende Boomgaerd » is een bont samenmengsel van Middeleeuwsche poëzie, verzen naar *Marot* wiens psalmen hij vertaalde en verzen naar *Ronsard* die hem vooral in zijn liefdegedichten inspireert. Die bundel is een overgang; ook de taal hanteert *De Heere* nog vrij moeilijk en bastaardwoorden zijn geen zeldzaamheid. Met één woord, de groote schoonheidsdrang, het diep menschelijke ontbrak hem: hij bezat de kracht niet om zijn ideaal te bereiken. Hij wilde veel, zonder het echter te kunnen. Dit onvermogen is eigen aan zijn wezen dat nog gebonden lag aan het voorgaande: « 't oudste 't beste » en « Paey is goedt » zijn kenschetsende leuzen.

Meer dan een uitwendig sieraad, harteklop van een vernieuwd zieleleven, zang van een echt dichter waren daarna de verzen van Jonker *Jan Van der Noot*¹ (1535-95). Met zijn « bataillons van jamben — deze maat van tucht en trots — won de zegevierende (Renaissance) beweging haar eerste slag. »² Zijn aristocratische opvoeding gaf hem den geest en het zelfgevoel van de Renaissance; zijn dichter- « zijn » gaf hem het rythme van de schoonheid. Hij wees de richting aan van de levende kunst en bracht voor goed de bewustwording en het hoogheidsgevoel van het dichten en den dichter.

Zijn zwerftochten doorheen Europa hadden hem niet enkel in nauwe voeling met het nieuwe gebracht, maar hadden vooral in hem een algemeene menschelijkheid ontwikkeld. Ruim en diep was zijn gemoed geworden. Hij geloofde in de kunst, zuiverde onze taal van « veelderley geschuimde woorden », openbaarde opnieuw hare rijkdommen en besnaarde ze tot een instrument van hooge lyriek. De aandoening van het borrelend, blijde leven wentelt op de kadans van zijn verzen. Hij was een minnaar van het leven en de natuur. Met hem

¹ Vgl. *Verwey A.*: « Gedichten van J. J. V. der Noot, met inleiding en aantekeningen (Amsterdam, Scheltema, 1895) en *Verweylen A.*: « Leven en Werken van Jonker Jan Van der Noot (Antwerpen, Ned. Boekh., 1899).

² *Verwey*, p. 30.

zegevierde het sonnet en het jambisch alterneerend vers in de Nederlandsche poëzie. Dat zijn bewogen gevoel vaak de te strenge maat overstroomde is weer een bewijs voor zijn levende dichtkunst. Zijn voorbeelden waren vooral *Petrarca* en de trotsche *Ronsard* dien hij persoonlijk kende: de navolging is niet meer slaafsch, er is oorspronkelijke verwerking. Hij is een voortzetter van de *Pleiade*.

Geheel los van het oude was *Van der Noot* toch ook nog niet en volkomen evenwicht mist hij. Er is onder zijn verzen nog al wat rijmelarij; er is ook vaak nog iets koude. Als purist heeft hij zeker verdiensten, alhoewel ook daarin nog niet door-drijvend genoeg. En zijn taal noemde hij nog « de *Brabantsche* sprake soet ».

Spijts dit alles was hij nochtans een echt dichter met ruime visie en een baanbreker: de voorganger zoowel van *P. C. Hooft* als van *J. De Harduijn*. Van bizonder belang is nu juist het feit dat onder de vrienden van den dichter, die den kunst-smaak van zijn tijdgenooten zoo zeer ontwikkelde, *François De Harduijn* aangetroffen wordt,¹ den vader van *Justus*. Zoo was *Van der Noot* de rechtstreeksche wegbereider van *J. De Harduijn*.

*Carel Van Mander*² (1548-1606), de schilder-dichter, leerling van *L. De Heere*, sloot de Vroeg-Renaissance af. Nieuws bracht hij niet. Hij was te tweeslachtig van natuur om tot evenwicht te kunnen komen. Het verstand won het bij hem van 't gevoel. Hij begon met rederijksverzen, kwam eerst tot bezinning in Holland onder invloed van *Jan Van Hout*, bij wien hij de jambe ontdekte,³ bestudeerde dan den Renaissance-geest en gaf er een theorie van: hij was codificator en

¹ Vgl. de 4^e strophe uit de « Ode aan J. V. Fossia », Gedichten van *J. v. d. Noot*, door *Verwey* (1895), p. 119-20.

² Vgl. *Dr J. Jacobsen*: « *Carel Van Mander*, dichter en prozaschrijver » (1548-1606), Rotterdam, 1906).

³ « ...en bevinde oock seer goet, en wel luydende, dat men zijn tweede syllabe altijts hardt oft langh neme, en d'eerste cort, ghelijck sulckx in onse sprake eerst in het ghebruyck is ghecomen door den grooten Dichter d'Heer Jan Van Hout, Pensionaris der stadt Leyden, die uyt Petrarcha, Ronsard, en ander, sulcx van in zijn jeught waerghenomen en ghevolght heeft ».

didacticus. Zijn poëzie, die voor 't grootste deel vertaling is, vertoont hier en daar wel schoonheden, doch mist het doorlopend bezielend rhythme. Voor *Van Mander* is Renaissance slechts een uiterlijk sieraad geweest. Zijn doopsgezindheid deed hem trouwens in de kunst ijdelheid zien.

De vrienden welke *Van Mander* om zich heen had weten te groepeeren en die hunne gedichten in « Den Nederduytschen Helicon » (1610) publiceerden, waren niet veel meer dan rede-rijkers : van de Renaissance wisten zij zich alleen de ornamentiek eigen te maken. Voor de verspreiding van het nieuwe kunstgevoel in Noord-Nederland waren de bemoeiingen van de meer begaafde schrijvers *Coornhert*, *Vischer*, *Spiegel* en *J. Van Hout*¹ ingrijpender geweest.

Op het einde van de 16^e eeuw was de vernieuwing er, in geheel Nederland. De overgeplante boom had in eigen bodem wortel geschoten en droeg nu het veie groen van de eerste lente. Een nieuw geslacht, opgevoed in de nieuwe schoonheid, kon nu opstaan en de lispeling van het aangeheven lied met vollere stem en volmaakter akkoord ontwikkelen tot de harmonie van een breed-vloeienden zang.

In het Noorden was het de normale opbloei : de Hoog-Renaissance kon ontluiken in tal van begaafde dichters : in den zachten *Simon Van Beaumont* (1573-1654), den zanger eener onbeantwoorde liefde, in den aristocraat *Hooft*, den juwelier onzer dichters, in den levenslustigen, diepen *Bredero*, in den merkwaardigen *Const. Huygens* om ten slotte overheerlijk open te bloeien in de kunst van den genialen *Vondel*.

En in Zuid-Nederland?

Boven hebben we de uitwijking-in-massa, door de godsdienstoorlogen veroorzaakt, besproken en gewezen op de daaruitvolgende politieke onzelfstandigheid, economische armoede en het feit dat de katholieke Kerk in haar vernieuwingsijver gesteund werd door nagenoeg alle nog overblijvende intellectuele krachten. Tengevolge van de bestendiger wordende politieke

¹ Vgl. over *Spiegel* : *A. Verwey*. — over *V. Hout* : *D^r. J. Prinsen* : De Nederlandsche Renaissance-dichter Jan Van Hout (Amsterdam, 1907).

en godsdienstige vervreemding van elkaar, tengevolge ook van de censuur kon men aan de verdere taalontwikkeling en den opbloei van de literatuur in het Noorden niet wezenlijk deelachtig zijn, of althans in te geringe maat. Doch wat uit eigen bodem reeds gegroeid was, verdorde zoo ras niet. Spijts de bewolkte lucht en de ongunstige atmosfeer bleven taal en letterkunde leven en een tijdlang ook groeien. Dank zij vooral de ingetreden vrede (Twaalfjarig Bestand) kon de zielseigene kunst er tot hogere schoonheid ontluiken. *Ook in Zuid-Nederland is een Hoog-Renaissance geweest.* Het versterkte taalbewustzijn, de naar inhoud en vorm vernieuwde dichtkunst waren er ook een voorbode: en niet állen waren uitgeweken! De harp lag met fijne snaren bespannen, wachtend op de bezielde vingers wier beroering haar stroomende muziek zou ontklokken. De uitverkorene, in wien alles openbotten zou, was een musicus-dichter *Joost De Harduijn*. Hij vertegenwoordigt — met zijn vrienden — de Hoog-Renaissance in Zuid-Nederland. *Van der Noot* was zijn onmiddellijke voorganger. Opgegroeid in het nieuwe, kon hij zijn meester overtreffen. Met ruimer taalgevoel en grooter vaardigheid, met warmer accent en meer vloeiendheid van rythme, met zuiverder beeldspraak nachtegaalt hij zijn ziel uit en zijn liefelijke melodie wekt bewondering en navolging.

Doch van de zuiver-literaire Renaissance is hij een laatste uitbloeisel in Vlaanderen. De «priester-» dichter stelt zijn kunst ten *diens*te van een andere Renaissance: die van de katholieke Kerk en hij schenkt nieuwe bezieling aan de opkomende letterkunde van zuiver godsdienstigen aard. Even hoog nochtans blijft hij als echt dichter boven den tijd uitrijzen: een droomende schoone lelie boven met kruid bekropen bloembedden.

Aan de godsdienstige herleving beantwoordde immers een *geestelijke literatuur* — of liever deze ging er mede gepaard. Haar woordvoerders waren priester-schrijvers. Voornamelijk de *Jezuïeten* gaven aan de letterkunde een stichtelijk karakter door het schrijven van ontelbare mystieke tractaatjes en geeste-

lijke liederen : en daarin is een afkeer voor de Antieken en een terugkeer tot de bronnen uit de Middeleeuwen vast te stellen. Onder dien invloed zagen honderden boekjes van polemischen, didactischen, dogmatischen, moraliseerenden of zuiver ascetischen aard het licht. De talrijke herdrukken van sommige dier bundeltjes o.a. *Bolswert's* « Pelgrimagie »¹ bewijzen welk een opgang ze onder het Zuid-Nederlandsche volk dier dagen maakten.

Naast deze verstervingsletterkunde ontmoeten we toch ook tal van geschriften met wereldschen inhoud, waarin het banale, realistisch-volksche hoogtij viert en vooral de dronkenschap verheerlijkt wordt ! Dit was de keerzijde ! Wij achten het onnoodig daar verder over uit te weiden, daar dit nog onlangs op allervoortreffelijkste wijze gedaan werd door Dr. *W. Van Eeghem* in zijn inleiding tot *Guilliam Ogier's* « De Gulsigheydt », ²

Een bespreking van de godsdienstige werken uit dit tijdperk valt eveneens buiten het bestek van deze studie. Het zij voldoende hier op den weelderigen bloei er van te wijzen en op de mogelijkheid om uit deze honderden vergeten bundeltjes een verrassend-mooie bloemlezing samen te stellen. ³

¹ Vgl. Dr. *H. J. A. Ruys* : « Duyfkens ende Willemynkens Pelgrimagie... » (Utrechtsche Bijdragen voor Letterkunde en Geschiedenis, II. Utrecht, 1910). Inleiding.

² Uitg. « Seven Sinjoren (Antwerpen, De Sikkel. 1921),

³ Om zich een denkbeeld te vormen van de talrijke werkjes van dien aard hoeft men slechts even volgende boeken op te slaan : « Bibl. des écrivains de la Compagnie de Jésus », par *A. De Backer*, 7 vol. en « Bibl. Gantoise » van *Ferd. Van der Haeghen*.

Ter illustratie mogen hier enkele titels volgen :

— « Het Prieel der geestelicker Melodye » (Brugge, 1609).

— « Den Bloempot der gheestelijcker Liedekens » door *G. De Coster* (Antwerpen 1614).

— « Het Bondelken van Devotie », door *Matthias Pauli* (Ghendt, 1615).

— « Het Steenroetsken, verciert met droeve, maer liefvelijcke Liedekens, met de gheestelijcke Tortelduyve » (Hantwerpen, 1619).

— « Den Cruys-wech Christi » door *Gillis De Coster* (Ghendt, 1621).

— « Sponsus Sanguinum. Den bloedighen Bruydegom onzer Zielen... » door *E. H. M. Zachtmoorter*. (Antw., 1623).

— « Thalamus Sponsi oft Bruydegoms Beddeken » door *E. H. M. Zachtmoorter* (Antw., 1628).

Naast de poëzie van *De Harduijn* is het schoonste boekje uit die dagen ongetwijfeld het smakelijke prozaverhaal van *B. a Bolswert*: « Duyfkens ende Willemynkens Pelgrimagie » (1627).

Zooals men weet was de opbloei van het kunstleven van korten duur. De alles verlammeende macht van de wapens, die het politieke streven in het Zuiden gefnuikt had, verdorde, na het hernemen der vijandelijkheden, stilaan ook alle hooger leven en in 't bijzonder de letterkunde. Voor taal en letterkunde was geen normale ontwikkeling meer mogelijk. De oorlog doodde de innerlijke geestdrift en verpulverde alles tot asch.

In de omliggende landen was de intellectuele omwenteling van Renaissance en Hervorming, dit zoeken en broeien der geesten, de groote loutering geweest leidend naar de middaghoogte van het nationale classicisme.

In Zuid-Nederland echter beteekende zij een korte en hoopvolle opleving vóór de uitputting van een zieltogende onder

-
- « Den Oorspronck ende Voort-ganck der Carmelieten » door *Olivier de Wree* (Brugge, 1624).
 - « De Cantlycken ofte Sanghen der Sanghen van den Wijseman Salomon, ut-gheleydt in 't Latijn ende sermoon-wys begrepen in 86 goddelycke vermaenighen, door den Hoonichbloeyenden Leeraer Ste Bernaert, eersten Abt van Clereveaulx; nu eerst in onze Nederlantsche taele verduyts door *Br. Lieven Gillis* (Ghendt, 1626).
 - « Gheestelyck Paradijsken der wel-lusticheden » door *W. De Pretere S. J.* (Antw., 1619).
 - « Bruylofst-liedt van Jesus en Maria, speelwys gedicht op Salomons sangen » door *M. Pauwels* (Loven, 1630).
 - « Den gheestelycken Leeuweriken » door *Willem Bolognino* (Antw., 1645).
 - « Triomphus Jesu oft godlicke Lof-sanghen, verciert met gheestelycke liedekens ende dichten tot voortganck van de jonckheyt, recreatie van de blygeestige... ghecomponeert ende in druck laten uitgaen, door een godtvruchtinge Religieuse van den derden Regel van S. Franciscus... binnen de Stadt van Liere (Antw., 1633).
 - « Sedich Leven, daghelycks broodt met korte jaerlanghe, dicht-stichtighe spreuck-beelden, door *H. V. d. Born* (= *E. Puteanus*). (Loven, 1639).
 - Verder de werken van *Columbanus Vrancx*, *Benedictus Van Haeften*, *W. Van der Elst*, *J. D. Heemssen*, enz. enz... en later *P. Poirters* en *D. Bellemans*.

den boom van groot Verdriet. Aan den Nederlandschen stam dreigde de schoonste tak te verdorren.

Te grooter is onze plicht de begaafde bewerkers dezer opleving te bestudeeren en in eer en waardeering te herstellen.

* * *

Geraadpleegde Literatuur :

- Burckhardt* Jacob : « Die Kultur der Renaissance in Italien » (Leipzig, 1919, 12^e Aufl.)
- Huizinga* J. : Herfsttij der Middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der 14^e en 15^e eeuw in Frankrijk en de Nederlanden (Haarlem. H. D. Tjeenk-Willinck, 1919).
- Huizinga* J. : Renaissance-studiën : Het Probleem (De Gids, Oct. 1920, p. 107-133; Nov., p. 231-58).
- Hoogewerff* Dr G. J. : De ontwikkeling der Italiaansche Renaissance. (Zutphen. W. J. Thieme. 1921). (aan het slot van dit boek vindt men een voortreffelijke *bibliographie* van de Geschiedenis der Renaissance).
- Bruggen* (Carry Van) : Prometheus, een bijdrage tot het begrip der ontwikkeling van het individualisme in de literatuur (Rotterdam. Nijgh en Ditmar, 1919) I, p. 162-246.
- Scheltema* (C. S. Adama Van) : « Kunstenaar en samenleving. De plaats van den kunstenaar in zijn volk en zijn tijd van 500 vóór Christus tot op onze dagen ». (Rotterdam. Brusse. 1922).
- Kalff* G. : Gesch. der Nederl. Literatuur, IV-V; *id.* : « West-Euro- » peesche Letterkunde » I (Groningen, Wolters, 1923).
- Clercq* (Willem De) : Verhandeling, antwoord op de vraag : « Welken invloed heeft de vreemde letterkunde, inzonderheid de Italiaansche Spaansche, Fransche en Duitsche gehad op de Nederl. taal- en letterkunde, sinds het begin der 15e eeuw tot op onze dagen (2e druk. Amsterdam. Pieper. 1826).
- Roersch* Alph. : L'humanisme belge à l'époque de la Renaissance (Brux. V. Oest, 1910). Introduction.
- Villey* P. : Les sources italiennes de la « Deffence » de J. du Bellay (Paris, Champion, 1908). — *id.* : Les sources d'idées au 16e siècle (libr. Plon).
- Chamard* H. : Joachim Du Bellay, thèse (Lille, 1900).

- GESCHIEDENIS : *Pirenne* H. : Histoire de Belgique, IV (passim);
Gosses (Dr J. H.) en *Japikse* (Dr N.) : Handboek tot de staatkundige
Geschiedenis van Nederland ('s Gravenhage. Nijhoff, 1920).
Geyl (Dr P.) : De opvattingen der Nederlandsche geschiedschrijvers
over de scheuring der Nederlanden op het einde der 16^e eeuw »
(p. 102-113 van « Handelingen 4^e Vl. Philologencongres. Mechelen
1921 ». Houdmont, Brugge).
Id. : Nederland en België. Hun gemeenschappelijke Geschiedenis en
hun onderlinge Betrekkingen. (Antw. « De Sikkel ». 1921).
Eggen (Mr J. L. M.) : De Invloed door Zuid-Nederland op Noord-
Nederland uitgeoefend op het einde der 16^e eeuw en het begin
der 17^e eeuw. (Gent. Siffer, 1908; uitg. K. Vl. Ac.)
GODSDIENST : V. *Fris* : Histoire de Gand. (Brux. V. Oest, 1913) p. 215-
250.
Synodicon Belgicum, sive acta omnium ecclesiarum Belgii a celebrato
concilio Tridentino usque ad concordatum anni 1801 archiepiscopus
Mechliniensis (Mechl. 1828), I Concilium provinciale Tertium 1607.
p. 229 en vlg.
Ruys (Dr H. J. A.) : « Duyfkens ende Willemynkens Pelgrimagie... »
(Utrechtsche Bijdragen voor Letterkunde en Geschiedenis, II.
Utrecht, 1910). Inleiding.

Naar andere werken van meer bizonderen aard werd, in den loop
van voorgaande hoofdstuk, steeds in voetnota verwezen.

II. ALGEMEEN LEVENSOVERZICHT VAN JUSTUS DE HARDUIJN.

A) DE GROEI VAN HET GESLACHT HARDUIJN.

(Genealogische Ophelderingen)

KORTE INHOUD : Belang van het opmaken eener genealogie. — Geslachtslijst. — De grootvader Thomas Harduwijn. — Familiewapen en adeldom. — Zijn kinderen : Josyne en Maximiliaan De Vriendt, de humanist en ambtenaar ; Dionysius, de geleerde. — Graad van verwantschap met D. Heinsius en Zevecote. — François Harduwijn (Justus' vader), de kunstenaar en Nederlandsche dichter, bevriend met J. Van der Noot (overgang). — Oordeel over de Harduwijns. — De invloed der bloedverwanten op Justus.

Genealogische opzoekingen zijn een geschikte inleiding tot de kennismaking met den meest verdienstelijken vertegenwoordiger van een geslacht. Ze werpen een helder licht op de eigenaardigheden van zijn wezen en helpen tot de kern er van doordringen.

Immers, niet enkel zijn datum en plaats van geboorte beslissend voor de levensgedraging van een mensch : kunnen sterke persoonlijkheden de plaatselijke particulariteiten van zich af schudden, nooit gelukt het hun zich heelemaal aan den tijd, waar ze in leven, te ontworstelen ; — niet enkel zijn van belang de cultuurstroomingen van den tijd : geleidelijk gedijen zij tot belichaming en opperste synthesis in de uitverkorenen van de volken en worden daardoor zelf tot uitgangspunt en bron van nieuwe stroomingen, zoodat ook cultuurhistorische beschouwingen noodzakelijk zijn tot het dieper

begrijpen van den kunstenaar; maar wellicht is een nog overwegender factor : het Geslacht.

Zooals de wasdom van een plant grootendeels afhangt van den grond, waar ze in wortelt en de lucht, waar ze in uitbladert — en haar levensbloei van de hoeveelheid sappen welke ze kan opzuigen, zoo ook wordt bij den mensch niet enkel de physiologische groei bepaald door dien der voorouders, maar er bestaat bovendien een nauw verband en vaak een merkwaardige overeenstemming tusschen zijn eigen geestelijke ontwikkeling en het hoogste cultureele peil van den kring, waaruit hij geboren is en waarin hij opgevoed wordt.

Alhoewel een kunstenaar zichzelf het best openbaart in zijn eigen werken, is het dus wel van zeer groot belang ook zijn genealogie op te sporen, omdat deze ons een dieperen kijk geeft in den *onbewusten* groei van zijn ziel — terwijl daarna het kennen der eigenlijke levensbizonderheden de meer *bewuste* ontwikkeling er van opheldert — en beide veel van zijn leven uitleggen.

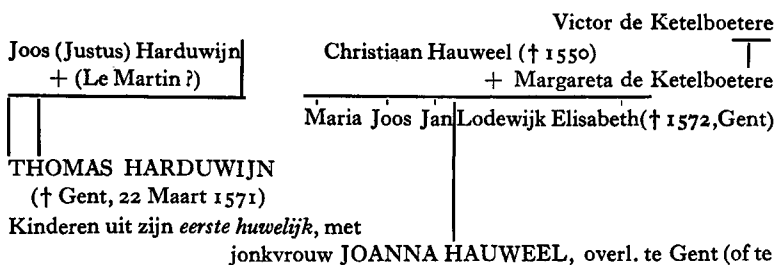
Het opmaken van een geslachtslijst scheen ons daartoe onontbeerlijk. Tot recht verstand er van dringen zich heel wat toelichtingen op en we moeten dan ook een oogenblik stilstaan bij de onderlinge verhoudingen tusschen de bloedverwanten van *Justus* en de individueele of gezamenlijke invloeden welke ze op hem hebben kunne oefenen.

STAMBOOM VAN DE FAMILIE (DE) HARDUWIJN.¹

THOMAS HARDUWIJN, de grootvader van onzen *Justus*, was

¹ In de geraadpleegde archiefstukken wordt de familienaam als volgt aangetroffen : Harduwijn, Dhardwijn, Hardwijn, Hardewijn — wat wel een phonetische spelling moet geweest zijn. Justus nu spelt zijn familienaam als volgt : *De Harduyn*. Dat « Harduyn » een drielettergrepig woord is, met als laatste lettergreep *ijn* bewijst het feit dat in de lofgedichten van zijn vrienden zijn naam telkens rijmt met een woord op *ijn*, zoo bvb. in het sonnet van

STAMBOOM

- a) CHRISTIAAN + ?
 had als dochter *Isabeau*, overleden te Gent, 10 Februari 1626
 die tot echtgenoot nam jonker *Joannes Stalins*
(† 12 Oct. 1643)
 en als kleindochter *Josyne-Lucie*, overleden 25 Juni 1678
 die den 17 Mei 1628 in 't huwelijk trad met
Jacobus Peeters († 6 April 1679)
- b) MARGARETA
 die in 't huwelijk trad met *Nicolaas Hoste*
 en als kind had *Thomas*
- c) DENIJS (Dionysius), geb. 1560 (?), overl. te Gent 30 December 1604
 huwde *Jacoba Pieters* (dochter van Jacobus), die overleed den
 28 Augustus 1603.
- d) FRANÇOIS, overleden te Gent, 21 Oct. 1609.
 huwde *Livina Tayaert* (dochter van Geeraert (?), en van *Livina Doedins*,
 zuster van Geeraert en Margareta) — overleden
 te Oudegem, na 1609.
 had als kinderen :
 - 1) *JOOS* (= *Justus*), geb. te Gent, 11 April 1582, overleden te Oudegem ± 9 Mei 1641.
 - 2) *Livina*, die de echtgenote werd (15 Oct. 1615) van Ghyleyn *De Ridder*. (Dendermonde.)
- tweede huwelijk*, met jonkvrouw MARIA BOELE (dochter van Sebastiaan)
 overl. te Gent 2 April 1560.
- e) MARIA, huwde *Philips de Bisschop*, zoon van Bartolomeus.
derde huwelijk, met ANNA VAN LAEKEN (dochter van Willem) overleden
 na 1571.
- f) ANNA, overl. in 1597
 trad in het huwelijk met *Pieter Heyndrickx*
 had als kinderen
 - 1) *Pieter*
 - 2) *Philips*,
 - 3) *Geeraert*,
 - 4) *Isabeau*
- g) JOSYNE, overleden in 1585
 huwde met *Maximiliaan De Vriendt*, overl. te Gent, 27 Dec. 1614.
 had een kind : *Robert* (1585).
 — In 1586 was *Max. De Vriendt* hertrouwd met *Josyne Vyts* en had uit
 dit huwelijk eene dochter : *Josyne* (1586-1609), die in het huwelijk trad
 met Joannes de Fourneau, zoon van Charles en Maria De Ghyn.

de zoon van *Joos*.¹ Zijn broeder, eveneens *Joos* genaamd, was tresorier van de stad Armentiers.² Zijn moeder was, bij alle waarschijnlijkheid, een *Le Martin*, naar blijkt uit het derde kwartier links, op den grafsteen van *Dionysius De Harduwijn*.³

Thomas was bestuurder der goederen van *Lodewijk van Vlaanderen*.⁴ — Deze zette hem aan zijn kinderen een degelijk onderwijs te verschaffen.⁵ Het bekleeden van dit aanzienlijk ambt onder de bescherming van een voornaam staatsman is van beslissenden en weldoenden invloed op zijn nakomelingen geweest. Het is het uitgangspunt van een ziels- en stands-aristocratie waardoor zij allen, in meerdere of mindere mate, uitmunten zouden. Het bevorderen van den studiegeest gaf hun een drang naar het hoogere, naar het ideale in het leven.

G. Van Nieuwelandt (in de liminaria van « Den Val ende Opstand van David » (1620) rijmt *Harduyn* met *sijn*, *schijn* en *pijn*. In een gedicht van David Van der Linden (ibid.) wordt hij zelfs als volgt geschreven ; *Harduyn*, eveneens in de approbatie der « Godd, Lof. Sanghen » (1620). J. Ymmeloot schrijft *De Harduwijn* in het woord vooraf tot zijn : « Triple Meslange poetique Latine, françoise et thyoise » (Ypre 1626); E. Puteanus schrijft « *Hardewijn* » in de inleiding op zijn « Sedigh Leven » (Loven 1639). In gedichten nu waar het woord niet in rijm voorkomt is het steeds drieletteregrepig gebruikt. Het Latijnsche *Harduinus* is een nieuw bewijs er voor (anders zou het wel *Hardunus* zijn). Dus hebben me hier niet te doen met de diphtonge *ui*, gelijk in bruin bvb., maar wel met twee lettergrepen *u-wijn*. De *W* is echter weggevallen. Om elke verkeerde uitspraak te voorkomen zullen we het woord als volgt spellen : *De Harduijn* (met betrekking tot Justus) De voornaam « *Justus* » komt ook voor, in archiefstukken, onder den vorm *Joos* en *Joost* — Doch de dichter zelf schreef steeds : *Justus*; vandaar dat we ook dit voorbeeld volgen.

¹ *A. De Vlaminck*: Filiations de Familles de la Flandre (Gand, V. d. Haeghen, 1875), I, p. 202.

² *Blommaert*: « Nederd. schrijvers van Gent », p. 209.

³ *V. Hoorebeke*: Graf- en Gedenkschriften der provincie O-Vlaanderen (1857), I, p. 277.

⁴ *Lodewijk van Vlaanderen*, heer van Praet († te Aalter), veldheer en staatsman; nam deel aan den Gelderschen veldtocht tegen Karel van Egmont; werd daarna achtereenvolgens Groot-Baljuw van Gent en van Brugge; gezant van Keizer Karel te Londen en te Rome en eindelijk gouvheer van Vlaanderen. Hij was de voornaamste staatsman van Keizer Karel. (Vgl. over hem o.a. *Gachard*: Étude sur Charles Quint).

⁵ *Paquot* (Mémoires), III, p. 651, en *A. Sanderus*: De Gandavensibus (1624), p. 93.

Dank zij een ruime geestesontwikkeling werden zij beoefenaars van wetenschap en kunst of bekleeders van hooge ambten. Van huize uit zijn ze allen katholiek en ze blijven het ook in de moeilijkste omstandigheden. Dat ze, in beroerde tijden, het bestaande gezag bleven eerbiedigen en erkennen, sproot zeker wel uit hunne sociale positie en uit hun geloof voort.

Thomas Harduwijn trad een eerste maal in den echt met Jonkvrouw *Joanna Hauweel*,¹ het derde kind van *Christiaan Hauweel*, heer van Haveschoot, Bardelare, Warmez en Lendonck, en van *Margareta De Ketelboetere* — die beiden overleden en begraven werden te Eecloo, in 1550.² De *Hauweels* zijn een zeer oud adellijk geslacht. In 1368 vindt men reeds een *Ingelram Hauweel*, ridder en raadsheer van *Lodewijk van Nevers*. — *Joanna* overleed, waarschijnlijk te Eecloo, den 19 Mei 1556. Tot voogden over hare kinderen (*Christiaan*, *Margareta*, *Dionysius* en *François*)³ werden haar broeder *Jan Hauweel* en haar behuwdbroeder *Joos Harduwijn* benoemd.

Kort na den dood van zijn eerste vrouw hertrouwde *Thomas* met Jonkvrouw *Maria Boele*, welke hij echter al spoedig verloor († 2 April 1560). Zij had hem nog een dochter geschonken. *Maria*, die later in het huwelijk trad met *Philips De Bisschop*,⁴ Latijnsch dichter.

Thomas huwde dan voor de derde maal: met *Anna Van Laeken*.⁵ Nog twee dochters werden geboren: *Anna* en *Josyne*.

Wat hij zal aangevangen hebben na den dood van zijn beschermmer (1555) blijft voorloopig, bij gebrek aan bronnen, een onopgeloste vraag. Hij moet zich te Gent gevestigd hebben, alwaar hij den 22 Maart 1571 overleed. Door de zorgen van

¹ *A. De Vlaminck*, I, 200, en *V. Hoorebeke* (z. b.) — Haar zuster, *Maria*, werd de grootmoeder van *D. Heiusius*.

² *Vegiano*: Nobiliaire des Pays-Bas.

³ Met uitzondering voor *Dionysius*, van wien een der kwartieren op zijn grafsteen bewijst dat hij een *Hauweel* voor moeder had, is dit een persoonlijke onderstelling.

⁴ Staten van goed 1592/3 f° 44. *De Potter* vermeldt een *Philip de Bisschop* als deken der Timmermansnering te Gent, voor het jaar 1594. — Was deze de Latijnsche dichter?

⁵ Dochter van Willem. Vgl. St. v. G. 1586/7. R. 3.

Anna Van Laeken werd hij, bij zijn twee eerste echtgenooten, begraven in St Michielskerk, in de kapel van het H. Kruis. Op een grooten, blauwen zerksteen stond, onder het familiewapen, volgend grafschrift ¹:

Familiewapen van Th. Harduwijn.

Sepulture
van
Thomas Harduwijn
die overleet den 22^e Maerte 1571
ende van
Joncvrouw *Joanna Hauweel*,
fa Christiaens,
syne I^e gheselnede, die overleet
den 19 Meye 1556
ende van
Joncvrouw *Marie Boele*,
fa Mr Sebastiens,
syne IIe gheselnede, die overleet
den 2^e April 1560
Bidt voor de zielen.

Sepulture
van
THOMAS HARDUWYN,
die overleet den 22 maerte 1571.

Harduwijn's familiewapen is « van zilver met een vliegende raaf van sabel ».

Het is een moeilijk te beantwoorden vraag of dit wapen al dan niet als een bewijs van adeldom beschouwd mag worden

¹ *V. Hoorebeke*, I, p. 186, n^r 141.

Het voeren van een wapen bewijst dit immers niet noodzakelijk.¹ Het is best mogelijk dat dank zij de voorspraak van *Harduwijn's* beschermer, *Lodewijk van Vlaanderen*, Keizer *Karel* hem tot den adeldom verhief, — indien, wel te verstaan, de oorsprong er van niet hooger opklimt, wat toch ook aannemelijk is. Van een adelbrief hebben wij echter nergens eenige melding gevonden.

Men kan dus ook onderstellen dat *Harduwijn* zelf dit wapen gekozen heeft tot een onderscheidingsteeken voor zijn geslacht, nadat hij een meisje van adellijken huize gehuwd had. Dit geschiedde nog meer, zoodanig dat het getal der familiewapens van onadellijke geslachten dit der officieel erkende adellijke ver overtroffen heeft.

In dit gebeurlijk geval zouden wij een klaar bewijs van *Harduwijn's* aristocratische gezindheid mogen zien.

Wat er ook van zij, dit wapen werd in eer gehouden door zijn kinderen. Wij treffen het bvb. nog aan op het zegel en de grafzerk van *Dionysius*, zooals wij beneden zien zullen.

Justus schijnt er minder belang aan gehecht te hebben : bij hem ontmoet men het nergens. Was het uit nederigheid, voortkomend uit het vervullen van zijn priesterlijk ambt, — of zou dit misschien een uiting zijn van den veldwinnenden Renaissancegeest die enkel nog bewondering voelde voor de Antieken en dientengevolge slechts misprijzen over had voor al wat maar Middeleeuwsch getint was? Hoe minachtend liet zich de humanist *Poggio Bracciolini* niet uit over den adel, in zijn dialoog : « *De Nobilitate* » en *Erasmus* in zijn « *Colloquia* » en « *Laus Stultitiae* » !

We kunnen nochtans ook op een tegenovergesteld verschijnsel wijzen : men weet hoe trotsch de renaissancist *Jan Van der Noot* op zijn jonkerschap ging en met welk een hoogheidsgevoel hij zijn voorgeslacht verheerlijkt in zijn « *Ode aan den Heere Van der Noot, Heere van Carloo* » (1558).

Niettemin werd het verval der wapenkunde algemeen in

¹ Vgl. daarover : *J. B. Rietstap* : « *Wapenkunde of Heraldiek* » (Leiden, Sijthoff, z. d.), p. 16.

de landen van Europa, tijdens de 17^e en de 18^e eeuw.¹

* * *

Zoo zijn we tot de *kinderen van Thomas* gekomen, die wij thans in oogenschouw zullen nemen voor zoover zij, met betrekking tot *Justus*, van eenige beteekenis zijn. Daarom is het doelmatiger eerder een psychologische dan een chronologische orde te volgen.

Volledigheidshalve dienen eerst nog vermeld :

*Margareta*² die in het huwelijk trad met *Nicolaas Hoste* — en een zoon, met name *Thomas*, het leven schonk; en *Anna*³ die trouwde met *Pieter Heyndrickx*, taalman. Bij haar overlijden, in 1597, werd *François Harduwijn* tot voogd benoemd⁴ over haar vier kinderen nl. Pieter, Filips, Geeraard en Isabeau.

Met de tengere *Josyne*,⁵ dochter van *Thomas* en *Anna van Laeken*, worden wij in het eigenlijke milieu der Harduwijns binnengeleid. Haar leven knoopte zich immers vast aan dat van een beteekenisvol man die in nauwe betrekking stond tot de heele familie en, dank zij zijn onbesproken levenswandel en zijn ambt, in groot aanzien stond, nl. *Maximiliaan De Vriendt*,⁶ een der vijf secretarissen der stad Gent.

Op vijftigjarigen ouderdom, lijdend aan de jicht, schreef hij zijn eigen biographie neer in een Latijnsch gedicht.⁷ Laten we hem volgen langs heen zijn levensweg.

Op 31 Januari 1559 te Zandenberg in Zeeland geboren, kwam hij met zijn ouders al heel vroeg (*mox natus*) naar Gent.⁸

¹ *ibid.*, p. 15.

² Staten van Goed, 1593/4, R. 5.

³ *ibid.*, 1586/7, f° 97.

⁴ *ibid.*, 1597/8, R. 18.

⁵ *ibid.*, 1586/7, R. 3; 1585/6, R. 10 V°.

⁶ Vgl. *Paquot* : « Mémoires », II, p. 352 en *J. Roulez* in « Biographie Nationale », V, p. 870.

⁷ « Sacrorum Carminum Libri II (Lovanii-Flavii, 1614), p. 36 : « Poeta de natali suo et vitae decursu, ad Jesum Christum ».

⁸ Is dit misschien een voorbeeld van Hollandsche Katholieken die verhuisden naar het Zuiden?

In Vlaanderen, in het « overoude » Gent, groeide hij op, ontving er zijn opvoeding en eerste onderwijs. *Joos Van de Kerckhove*,¹ de bestuurder der school die vroeger (tot 1564) aan de Hieronymieten toebehoorde, ontwikkelde in hem het gevoel voor schoonheid. Hij was zijn leeraar in de dichtkunst (1571-4). De drang naar ruimere kennis bracht *De Vriendt* daarna aan de Leuvensche Universiteit, waar hij gedurende twee jaar in de wijsbegeerte studeerde, om het jaar daarop, zich de eerste begrippen van het recht eigen te maken, ditmaal te Parijs. Eindelijk dreef een nieuw verlangen hem naar Italië, waar hij twee jaar verbleef.² Hij bewonderde er vooral de wallen van Rome en de golf van Napels, waarna hij de omstreken van Venetië doorzwierf.

Na veel droeve ervaringen te lande en te zee, keerde hij eindelijk, in 1579, naar Gent terug, waar zijn moeder hem toch gaaf en gezond in haar verheugde armen drukte. Pas voor drie maanden was de vrome vader gestorven. Op moeders aandringen nam *Maximiliaan* dan het ambt van den overledene waar. Hij werd weldra stadssecretaris. Hij was er zich nochtans diep bewust van dat dit hem hinderen zou in zijn geliefkoosde studiën³. Rond dien tijd maakte hij ook kennis met de lieve en bevallige *Josyne Harduwijn* en trad al spoedig met haar in den echt (1580).

De toenmalige godsdienstberoerten zouden dit gelukkige huwelijk vroegtijdig storen. Maximiliaan was een rechtzinnig geloovige.⁴ Om zijn overtuiging en getrouwheid aan den katholieken godsdienst had hij het ergste te verduren. Samen met zijn vrouw en vijftig andere Gentenaars werd hij door de Geuzen verbannen. Zij verschuilden zich in het kamp der Spanjaarden te Eecloo, in 1583.⁵ Daar schreef hij o.a. een klachtlied over zijn verbanning en den ellendigen toestand

¹ *Andreas Val.* : Bibl. Belg., p. 594.

² Samen met zijn neef, kanunnik *Gholylius*.

³ « Hic stetit, hei, studiis ultima meta meis. »

⁴ Vgl. *Sanderus* : *De Gandavensibus*, p. 98.

⁵ Naar Gent teruggekeerd, werd hij gevangen genomen.

van Vlaanderen.¹ Een nog wreedere beproeving wachtte hem. *Josyne*, na veel geleden te hebben ten gevolge van dit onrustig leven, stierf, terwijl ze een zoontje ter wereld bracht (5 Maart 1585).² Hij wankelt nochtans niet in zijn geloof. Het liefdevol beweenen en bezingen der dierbare afgestorvene kan hem echter niet redden uit de eenzaamheid. De liefde tot een tweede vrouw zal het doen. In 1586 hertrouwt hij met *Josyne Vyts*. In 1609 was het haast 25 jaar dat ze samen een gelukkig leven leidden. Wel lijdt hij, lichamelijk, aan jicht — maar, zedelijk, verheugt hij zich over den wederopbloei van het kristen Geloof.

De Vriendt heeft zich, spijs zijn ambtsplichten, toch met bezieling gewijd aan het Latijnsch-literaire leven van zijn dagen en zijn werken zijn van belang. Het valt natuurlijk buiten het bestek van deze studie die te ontleden: wij mogen er nochtans even bij stilstaan.

Pas terug uit Italië begroet hij met vreugde de « Ocelli » van *Lernutius* (1579). Later wekt het « Etymologicum » van *Kiliaan* (1599) niet min zijn belangstelling. Hij schrijft tal van aanmoedigende lofgedichten voor zijn geestesgenooten³. Hij staat in betrekking tot tal van geleerden, waaronder de hellenist *A. Hojus*, ook *J. Rycquius* en *J. Lipsius*; hij publiceert brieven en puntdichten. Doch hij is vooral een godsdienstig dichter. Wanneer in 1609 te Brugge « Het Prieel der gheestelijke Melodie » verscheen, leidde hij zelf het boek in⁴ en zijn twee bundels gewijde gezangen⁵ getuigen van een zeer diep gevoel.

Even natuurlijk was het dat hij, als goed ambtenaar, zijn begaafdheid ten dienste stelde van het openbaar gezag. Samen

¹ « Sacrorum Carminum... », p. 75; « Elegia de exilio suo et miserabili Flandriae Calamitate, scripta in Castris Ecloniae », Anno 1583. Een andere elegie richt hij tot Dionysius Harduwijn, p. 91 : « ad Dyonisium Harduynium : De sua post exilium, violatis judiciis, Captivitate ».

² Robert, over wien Christiaan H, den 14 Aug. 1585, voogd werd (Staten v. G., 1585/6 R 10 v°). Pas geboren, stierf hij.

³ Bvb. in de liminaria van *Otto Van Veen's* « Amorum Emblemata » (Antw., 1608) : « In Cupidines Othonis Vaeni ».

⁴ Cl. V. M. Vrintii in hunc Sacrarum Odarum Librum Epigramma.

⁵ « Sacrorum Carm. Libri II », I, Ad Deum Patrem; II ad divam Virginem Mariam.

met *François Harduwijn*¹ beschreef hij de blijde intrede van de Aartshertogen te Gent.²

François was zijn boezemvriend. Bij hem stortte hij zijn overvol hart soms uit; in dagen van ontmoediging was hij zijn laatste toevlucht. Dat *De Vriendt* de smart van het niet begrepen worden gekend heeft, staat vast. *Justus Lipsius* moedigde hem aan in een brief³, waaruit volle waardeering en liefde voor hem spreekt, doch dit vermocht niet hem terug 't geloof te geven in zijn eigen kunst en hij bezweek een oogenblik onder den druk van gemeenen laster. In een gedicht⁴ aan *François* legde hij dien gemoedstoestand bloot: « ik zal voortaan zwijgen, schreef hij, en al dit tweepootig vee laten balken ! »

De oprechte en diepe genegenheid tot den vader (« ille alter meus, atque illius alter ego »)⁵ was ook de bron van zijn liefde tot den zoon, *Justus*, in wien hij met vreugde het vernuft en de gelaatstrekken van den vader herkende. Hij noemde zich zijn tweeden vader.

1609 bracht hem een geweldigen slag. *Josyne*, zijn eenige dochter, gehuwd met *Joannes de Fourneau*, heer van Cruykenberg, werd hem door een vroegen dood ontrukkt (17 Juli 1609). Het plotselinge overlijden van deze 23-jarige vrouw, « in corrupta hac aetate velut gemma », veroorzaakte een algemeenen rouw onder de talrijke vrienden van *De Vriendt*. Tot aandenken aan de beminnelijke afgestorvene werd een rouwboekje⁶ samen-

¹ Vgl. *A. Sanderus* : De gand., p. 98-9.

² « Descriptio Pompae et gratulationis publicae serenissimis potentissimisq. Principibus Alberto... et Isabellae... ad inaugurationem Flandriae Comitatus per M. Vrientio » (Antv., Plant., 1602).

³ *J. Lipsius*. Opera, II, p. 348. Epistola, XVI (Juli, 1602).

⁴ *M. Vrienti* G. Epigrammatum libri IX (Antv. 1603), p. 190 : « Silebo : et patiar bipedes rudere tot percudes ». (In dezen bundel komen talrijke gedichten voor, aan *François* opgedragen). Daarop troostte *François* hem, in 'n kort gedicht (vgl. *Delitiae poetarum Belgicorum*, II, p. 895), waarin hij zich geneigd toont om met *Pythagoras* in de zielsverhuizing te gelooven, daar de *Vriendt's* zachte zang hem de overtuiging geeft dat de ziel van den dichter uit *Bilbilis* nl. *Martialis*, in hem overgegaan is. Niet de ziel, doch enkel de dichtergaye, antwoordt daarop *Justus*.

⁵ *Ibid.*, p. 122 : « ad Album Justi Harduyni ».

⁶ « Funus Lectissimae matronae Justae Vrientiae... uxoris Nob. V. Joannis de Fourneau. Auctore *Philippo Wannemakers* (Lovani, 1614).

gesteld, waarin al hunne lofgedichten opgenomen werden.

Drie maanden nadien stierf ook zijn boezemvriend François. Een laatste maal getuigde hij nu van zijn vereering en innige liefde tot hem, in een roerende « Pietas ». ¹

Op zijn ziekelijk gestel zal deze dubbele beproeving verlamdend gewerkt hebben. Korten tijd daarop overleed hij zelf, nauwelijks 56 jaar oud. Zijn grafschrift, in de kerk der Dominicanen te Gent, ² luidde : « Maexaemiliani Vrientii quod condi poterat spe resurrectionis, hie jacet. Obiit xxvii Decembris MDCXIV. »

Hij was een goed ambtenaar geweest, een middelmatig Latijnsch dichter en voornamelijk een rechtzinnig geloovige, met meer berusting dan strijdlust. De nieuwe geest had nog geen vat op hem. De van dien geest reeds meer doordrongen *Harduwijns* overleefde hij. Doch het sterk-persoonlijke om een eigen weg op te gaan ontbrak hem : hij bleef een traditiemensch.

Dit zal ook 't geval geweest zijn met den oudsten zoon van *Thomas*, Mr. CHRISTIAAN HARDUWIJN, van wien wij enkel weten dat hij advocaat bij den Raad van Vlaanderen was, ³ voogd werd over *Robert De Vriendt*, na den dood van *Josyne* ⁴ en zijne dochter *Isabeau* († 10 Febr. 1626) uithuwelijkte aan een schepen van de stad, *Jr. Joannes Stalins* († 12 Oct. 1643), heer van Lembeke en Ter Burcht. ⁵

In DIONYSIUS (DENYS) HARDUWIJN ⁶ begroeten we een echte persoonlijkheid.

¹ *J. Rycquius* : « Parcae » (p. 11-4) : « Pietas V. M. Vrientii in obitu Francisci Harduini » (21 Oct. 1609).

² De huidige verkoopzaal « St Michiels ».

³ Staten van Goed, 1589/90, f° 162 v°.

⁴ Ibid., 1595/6, R 10 v. Hij werd voogd den 14 Aug. 1585.

⁵ Ibid., 1591/2, f° 29 v. en Inventaris Staten, 1632/3, f° 19. Hun dochter *Josyne-Louise* huwde *J. Peeters*, heer van Westergem, raadgever en procureur in den Raad van Vlaanderen (Vgl. Vegiano : Nobiliaire).

⁶ Vgl. over hem : *Paquot*, III, p. 651 ; *V. Gaillard* in « *Messenger des Sciences historiques* », 1855, p. 33 ; *De Reiffenberg* in « *Annuaire de la Bibl. Royale* », 1849, p. 72 ; *E. V. Arenbergh* in « *Biographie nationale* », VIII, p. 714 en vlg.

Hij werd omstreeks 1540 te Gent geboren. Dank zij de aanmoedigingen van *Lodewijk van Vlaanderen*, kon hij zich van jongs af aan op de studie der classieke letteren toeleggen. Buitengewoon begaafd, voelde hij zich tot het professoraat aangetrokken. Hij onderwees een tijd te Brugge. Onder zijn leerlingen telde hij namelijk de edellieden *François Van Cauwenhoven* en een zoon van *den Heer van Temsche*. In April 1561 leidde hij beiden naar Parijs, ten einde er hunne studiën te laten voltrekken. Intusschen studeerde hij zelf in de rechten. Later trok hij naar Italië, waar hij aan de Universiteit van Bologna den doctorstitel verwierf.¹ Welhaast bekleedde hij een aanzienlijk ambt te Cassano in Calabrië. Na zijn terugkomst te Gent, liet hij zich op de balie inschrijven en trad in het huwelijk met *Jacquemijne Pieters*.² Achtereenvolgens werd hij advocaat bij den Raad van Vlaanderen,³ ontvanger (van 12 Januari tot 7 October 1581), substituut⁴ van den procureur-generaal *Fr. Roose*, krijgsauditeur en ten slotte bestendige deken van St-Baafs.

Niettegenstaande de drukke bezigheden, welke het uitoefenen van zijn ambt hem oplegde, vertoonde hij een buitengewone wetenschappelijke bedrijvigheid. De geschiedenis en de oudheidkunde trokken hem vooral aan.⁵ En alhoewel hij nog alles in het Latijn schreef, toch bewijst zijn « *Elenchus illus-*

¹ Het studeeren in het buitenland was een algemeen verschijnsel. Ook *Jan Rubens* bvb., vader van *Peter Paul*, verwierf den doctorstitel te Rome, in 1557.

² Staten v. Goed, 1591/2, f° 16 v.

³ Ibid., 1586/7, R. 3. — Er bestaat een rechterlijke akte, waaraan het zegel van Mr Denys gehecht is, gedagteekend 3 December 1574. Op dit zegel is het familiewapen goed te herkennen (vgl. : Chartes de l'abbaye de St Pierre. Supplément 1541-1598 — 3 Dec. 1574, op het staatsarchief te Gent).

⁴ Staten v. Goed, 1592/3, f° 145. — Dionysius werd tot substituut van den procureur generaal van Vlaanderen bevorderd, den 2 December 1851. Hij legde den eed af den 5 December (vgl. de gecollationeerde kopie van den commissie- (benoemings) brief : Fransche tekst, uitgenomen de melding van de eedaflegging, get. Verheyden — in het « Raad van Vlaanderen-fonds ». Varia II, 450 : Register van Patenten en Commissien, 1520-1673, fol. 106v-107 op het Staatsarchief te Gent).

⁵ Een opgave van zijn werken vindt men in de « Biographie nationale », VIII, p. 714.

trium scriptorum Flandriae », waarin een schets gegeven wordt van de Vlaamsche schrijvers- en schilderslevens, dat bij hem een trotsch nationaal gevoel aanwezig was. Dat hij het beoefenen der geschiedenis bevorderde, spreekt uit het feit dat bovengenoemd werk bvb. ten grondslag ligt aan *Sanderus'* « *De Gandavensibus* » (1624) en zijn handschriften ook gebruikt werden door *David Van der Linden (Lindanus)* ¹ bij 't samenstellen van de geschiedenis van Dendermonde.

Al zijn werken, één uitgezonderd, ² zijn in handschrift gebleven. Eerst een volgend geslacht zou de noodige belangstelling vinden tot het uitgeven van wetenschappelijke boeken. Nu hadden de tijdgenooten, verwilderd door de godsdiensttwisten, er slechts onverschilligheid voor over.

Kenschetsend is nog dat *Dionysius* in zijn « *Panegyricus amplissimo Viro Gulielmo Pamelio* » ³ (1576) heftig uitvaarde tegen de onwetendheid van zijn tijdgenooten en bepaaldelijk de verwaande hebzucht der hoogere ambtenaren.

Hij zelf was immers een gewetensvol mensch, met een even hooge opvatting van zijn beroepsplichten als van de wetenschap waaraan hij zich ijvervol toewijdde en zijn veelzijdige ontwikkeling rechtvaardigde volkomen het voeren van een adellijk familiewapen. Hij was onvermoeibaar : hij zocht naar oude handschriften en verheugde zich telkens, wanneer iemand hem daar behulpzaam bij was; ⁴ hij schreef Latijnsche gelegenheidsgedichten; hij stond in betrekking tot tal van geleerden, zooals bvb. een *Paul Manuci*, ⁵ dien hij te Rome had leeren kennen.

¹ « *De Terenaemonda* », Cap. IX.

² Nl. « *Dissertatio de Nobilitate universim acquirenda, augmenda, minuenda, tollenda* » Liber Prodomus, ex schaedis Dionysi Harduini collectus. (Antv. apud Bulielmum a Tongris. Anno 1621), uitgegeven door Joannes d'Hollanderus.

³ Dit handschrift behoorde in 1626 aan E. Sueyro toe (vgl. *Biographie nationale*).

⁴ Vgl. *Blommaert* : *De Nederd. Schrijvers van Gent*, p. 40, 44.

⁵ Volgde in 1533 zijn vader op in de drukkerij te Venetië, bekend om haar prachtige uitgaven van classieke schrijvers, en vestigde zich in 1561 te Rome, alwaar hij in 1574 stierf.

Genietend de algemeene vereering van de intellectueelen uit het land, stierf hij den 30 December 1604, te Gent.¹ Zijn begaafde vrouw was hem, nauwelijks een jaar vroeger, in den dood voorafgegaan. Hij werd bij haar begraven, in St-Michielskerk, in de kapel van het H. Kruis.

Een groote blauwe zerksteen, versierd in zijn bovenstuk met het bovenbeschreven familiewapen van de *Harduwijns* en langs weerszijden met vier kwartieren (links die van *Harduwijn*, *Hauweel*, *Le Martin*, *De Ketelboetere* — rechts die van *Pieters*, *Van der Weylen*, *Hughs*, *Monfit*) droeg volgend grafschrift²:

DIONYSIO HARDUWIJN, THOMAE Fo. I. U. P. In Italiae et Belgio civilibus militaribusque magistratibus honeste functo : Hic quidem, praeter alios, juridici militum seu auditoris per totam Flandriam orientalem et protoscabini perpetui ad S. Bavonem in patria Gandava ; illic vero diocesis Castanensis in Calabria Vicarii et gubernatoris generalis. Qui obiit 30 Xber 1604, subitanea	morte in equo egregiando Castrem novum defluxione in pectus decidens, moritur ipso loco in ponte. Et memoriae <i>Jacobae Pieters</i> <i>Jacobi fae</i> , uxoris matronae animi et corporis dotibus clarae post longos morbos, in quibus patientiae exempla praebuit ad superos vocatae 28 Augusti 1603 dum ultima esset huius sui nominis. Expectamus donec veniat immutatio nostra.
--	--

Dionysius' rijke bibliotheek, ter waarde van 5 tot 600 gulden, werd het erfdeel van *Justus*.³ Zulks laat voldoende de groote genegenheid vermoeden welke *Dionysius* zijn neef zal toegedragen hebben en de hoogere begaafdheid en idealiteit die hij in hem ontdekt zal hebben. Bij gebrek aan bronnen is het ons niet mogelijk geweest vast te stellen uit welke boeken en handschriften deze bibliotheek bestond. Maar alles laat vermoeden dat *Dionysius'* voorliefde naar classieke en geschied-

¹ Datum naar het grafschrift, medegedeeld door *V. Hoorebeke*. *Paquot* en anderen geven : 4 Januari 1605 op. (Dit is wellicht de datum van de ter aardebestelling).

² *Ibid.*, p. 277.

³ Vgl. Register van Acten en Contracten voor Schepenen van Gedeele, 1606/7, f° 102 (medegedeeld door Serrure in « *Vaderl. Museum* », 1863, V, p. 409) : « ...dat (Joos) beghift es gheweest van wegghen H. Mr Donaes de » Harduyn, zijnen oom paternel was, van eene Bibliotecque, weerdich ten minste » vijf zoo zeshondert guldenen, die hy insghelijcx bekendt in zijn bewelt ende » hem ghelevert te zijne... »

kundige werken ging. Indien deze laatste van geen rechtstreeksch nut voor *Justus* waren — natuur en aanleg leidden hem langs andere banen — toch is dit legaat, zooals we beneden zien zullen, van overwegende beteekenis geweest voor zijn latere betrekkingen.

De aristocratie van *Dionysius* lag dus vooral in zijn drang naar kennis. Hij was het type van een onvermoeibaren geleerde met ruime opvatting. Gevormd in de school der Humanisten, schreef hij Latijn; door zijn reizen in aanraking gekomen met het ontwakende nationaal-cultureele leven in het buitenland, vorschte hij, uit nationaal bewustzijn, naar de bronnen voor de geschiedenis van zijn eigen volk. Zijn tijd was hem niet gunstig: de vrucht van zijn arbeid is nochtans niet verloren gegaan.

* * *

Vooraleer wij het beeld ontwerpen der zielsgeaardheid en der activiteit van *Justus*' vader, dringt zich eerst nog een kort onderzoek op naar den graad van verwantschap tusschen *Justus*, *Daniël Heinsius* (Gent 1580-Leiden 1655): « den Gentschen Nachtegaal » en *J. Van Zevecote* (Gent 1596-Harderwijk 1542): « den prins der Vlaamsche dichters ».

Deze verwantschap wordt immers door nagenoeg alle latere biographen vermeld. Bij het opmaken van de geslachtslijst hebben wij inderdaad kunnen vaststellen dat de grootmoeder van *Justus*, *Johanna Hauweel*, en die van *D. Heinsius*, *Maria Hauweel*, zusters waren, zoodat zij beiden dus verre neven zijn. — Een rechtstreeksche verwantschap echter tusschen de *Harduwijns* en de *Zevecotes* hebben we niet gevonden. De namen der drie vrouwen, met welke *Zevecote*'s vader, *François*, achtereenvolgens gehuwd was, n.l. *Isabella Cuvillon*, *Margareta Brakelman* en *Maria Uteneechoute* wijzen niet het minste verband aan.

En er wordt ook met geen woord over gerept noch door *Sanderus*,¹ noch door *Sweertius*² met wien *Zevecote* zeer

¹ « De Gandavensibus » (1624).

² « Athenae Belgicae » (1628).

intiem was (« mihi familiaris »), beiden tijdgenooten en vrienden van hem. *Foppens*¹ zegt er evenmin iets over. *Paquot*² echter, die een groote eeuw later komt, is de eerste om zulks te vermelden: hij laat het trouwens bij die enkele verwantschap niet. Hij zegt o.a.: « *Zevecote* était neveu d'*Ambroise Theuneman*, ministre à Waarmond; de *Corneille van Dorp*, sénateur à Leyde; parent de *D. Heinsius* et *J. HARDUYN*. »

Na hem wordt dezelfde bewering aangetroffen — althans wat *Zevecote* en *De Harduijn* betreft — bij *J. Fr. Willems*, *Witsen Geysbeek*, *J. Stecher*, *Blommaert*, *De Potter* en nog anderen, zonder dat maar één bewijs er voor aangebracht wordt.

*J. M. Schrant*³ wijst op de volgende twee verzen uit een tot *De Harduijn* gerichte Elegie,⁴ waarin *Zevecote* zijn Italiaansche reis beschrijft:

« Harduini patriae non infima cura Minervae,
Accipe cognati tristia fata tui. »

En dit zal, naar alle waarschijnlijkheid, ook wel de bron van *Paquot* geweest zijn.

Uit deze gegevens en de beschouwing der afgeleide beteekenis van het woordje «cognatus» (= 1) bloedverwant, neef; 2) gelijk, van zelfden aard of inborst = dichters, die de smart van een ontgoochelde liefde gekend hadden) meenden we vroeger⁵ alle verwantschap te mogen uitsluiten. Nieuw ingewonnen gegevens⁶ noodzaken ons nu deze bewering eenigszins terecht te wijzen.

In zijn hoedanigheid van groot-oom trad *François van Zevecote* (vader van Jacob) als getuige op bij het huwelijk van *Elisabeth Navegeer*: deze nu werd de moeder van *Daniël Heinsius*: via

¹ « Bibl. Belg. » (1739).

² « Mémoires... » (1765-70).

³ « Uitgelezen Dichtstukken (1830), inleiding.

⁴ *Zevecoti Poemata* (1622) Elegia III.

⁵ Vgl. « Vlaamsche Gids » XI jg. n° 6. p. 546.

⁶ *Prof. K. Van de Woestijne* was zoo welwillend me daarop te wijzen, via *Dr K. De Baive's* dissertatie over *D. Heinsius*.

Heinsius bestaat er dus een verre verwantschap tusschen *Justus De Harduijn* en *Jacob van Zevecte*.

Deze vaststelling is van groote beteekenis, omdat ze nog een scherper licht werpt op de dichterlijke omgeving waarin *Justus* opgroeide.

Mr FRANÇOIS HARDUIJN¹ was een kunstenaarsnatuur, doordrongen van de idealen der Renaissance. Alles wat eens in zijn zoon tot volledigen bloei openkelken zal, zien wij in hem reeds aan het botten; want er was een groote overeenstemming in geestesaanleg tusschen vader en zoon. In elk opzicht is hij een waardige voorlooper en wegbereider van *Justus* geweest.

Geboren te Gent (omstreeks 1530?)², verraadde hij al heel vroeg een wonderen aanleg voor kunst en hooger ontwikkeling. De liefde tot de schoonheid zat hem in het bloed.³ Zijn drang naar geestesverrijking bracht hem eerst een tijdje aan het zwerven doorheen de grenslanden. Met zijn Gentschen vriend, *Lodewijk Lautius*, een geestelijke van St-Michielskerk, trok hij daarna naar Frankrijk, waar hij langen tijd vertoefde. Hij hield zich hoofdzakelijk te Parijs op, waar hij zijn humanistische studiën voltrok. Hij knoopte er betrekkingen aan met de voornaamste geleerden van toen en bepaaldelijk met *Adrianus Turnebus*,⁴ die, na schitterende studiën, professor werd in de Grieksche wijsbegeerte te Parijs en gedurende tien jaar

¹ Vgl. *E. V. Arenbergh* in « Biogr. Nationale », VIII, p. 716; *A. Sanderus* : « De Gandavensibus » (1624), p. 41-2; *Fr. Sweertius* : « Athenae Belgicae » (Antw., 1628), p. 245; *Paquot* : « Mémoires », XVIII, p. 384; *Witsen Geysbeek* : « Biographisch Woordenboek », III, p. 61. — Uit de Staten van Goed » 1593/4 f° 141, vernemen we dat hij een huis bezat in de Drapstraat te Gent; *ibid.*, 1597/8, R. 18 : dat hij voogd werd over de 4 kinderen Heyndrickx, na den dood hunner moeder; *ibid.*, 1587/8, R. 28 v. *C. F. A. Piron* : *Alg. Levensbeschrijving* (Mechelen, 1860), p. 153.

² Onzes inziens is deze datum nog al onwaarschijnlijk, vermits Joost eerst in 1582 geboren werd.

³ *Sanderus* getuigt als volgt; « Vir fuit ad Poësin et artes aeternitati sacras natus » (p. 41).

⁴ 1512-65). Zijn volledige werken verschenen in 3 dl. te Straatsburg (1600).

(1552-62) de Grieksche Afdeeling bij de Koninklijke Drukkerij bestuurde; — met den philoloog *Gallandus*,¹ professor in de welsprekendheid en het Grieksch aan het « Collège de Boncourt » en rector aan de Parijsche Universiteit, voor het jaar 1543; en met den beroemden Hellenist *Dorat*² « poète du Roy ès langues grecque et latine », professor in de Grieksche taal aan het voor de ontwikkeling der *Pleiade*-dichters zoo belangrijke « Collège de Coqueret »³: daar waar de nieuwe generatie er bewust van werd dat de literaire schoonheid der classieken niet meer te overtreffen noch te evenaren was in hunne oorspronkelijke taal en hun eigen jong streven er voortaan op gericht moest zijn ze te benaderen in de levende moedertaal.

Mogen we niet onderstellen dat *François Harduwijn* daar ook onder de leerlingen zal geteld hebben van *Dorat*, van wien *Remy Belleau* getuigt: « c'est par son labeur que se sont polis mille gentils esprits à la cognoissance des lettres, ayant esté des premiers qui a soigneusement recueilly les cendres de la venerable antiquité »? En mogen we niet aannemen dat hij daar de jonge kunstenaars *Ronsard*, *Baïf*, *Du Bellay* en anderen zal ontmoet hebben en hunne theorieën leeren waardeeren? Ongetwijfeld heeft die atmosfeer en de omgang met deze artisten hem sterk beïnvloed en moeten we daarin den oorsprong zoeken der Renaissancekunst van zijn zoon, *Justus*.

In dit milieu van geleerden en dichters genoot *François* ieders genegenheid. Hij was hun lief « om de vonken van vernuft, die uit hem straalden ».⁴

Met het beeld van een nieuwe beschaving in zijn geest, bezielde met nieuwe gedachten en plannen, moet hij naar de heimat teruggekeerd zijn. Gearbeid heeft hij dan in stilte, ten prijze van veel lijden den ruwen akker van zijn omgeving

¹ (1510-1559).

² In Juli 1578 droeg Dorat een gedicht op aan *J. Jan Van der Noot*.

³ Over het « Collège de Coqueret » raadplege men: *H. Chamard*, « Joachim Du Bellay » (1522-1560). Lille, 1900, p. 40 en vlg.

⁴ Vg. *Sanderus*: « De Gand. », p. 41: « ob elucentes in Juvene ingenii scintillas carus fuit. »

en zijn verwilderden tijd bewerkend. De vereering, welke hij hier te lande algemeen genoot, bewijst nochtans dat zijn pogingen niet onbeantwoord gebleven zijn : hij was de voorbereider en de opwekker van een nieuw leven.

Zijn terugkomst uit Frankrijk moet ongeveer samengevallen zijn met den dood van *Thomas Harduwijn* (1571) — zoo zij er niet door veroorzaakt werd. De vraag waar hij zich dan gevestigd heeft kan, bij gebrek aan volledige bronnen, met geen volstrekte zekerheid beantwoord worden. Nochtans zijn we van meening dat hij zich eerst een tijdje in zijn geboortestad opgehouden heeft. Omstreeks 1580 trad hij er in het huwelijk met *Livina Tayaert*¹, die hem in 1582 een zoon, *Joost (Justus)*, en later een dochter, *Livina*,² schonk. Hij bekleedde er het ambt van *deurwaarder* bij den Raad van Vlaanderen. Maar het waren dagen van ellende en vervolging. De Geuzen maakten het bont³ en kerkerden al wie niet hervormingsgezind was. Zoo werd ook de overtuigde katholiek *François Harduwijn*, samen met Mr *Joos Triest*, voorscheperen van gedeele, gevangen genomen en gekerkerd⁴ in den nacht van 23 Juni 1584. Welk een angst moet de moeder met het tweejarig *Joosje* dan uitgestaan hebben ! Gelukkig kwam er gauw opluchting : enkele weken nadien, den 17 September, deed de hertog van Parma zijn intrede te Gent en vrediger dagen braken voor de katholieken aan. Nu de hartstochten gaandeweg aan het afkoelen waren, kon François zich aan de opvoeding van zijn zoontje en de beoefening van de letteren toewijden.

Wellicht is het rond dien tijd dat hij naar Antwerpen trok en *corrector* werd op de drukkerij *Plantijn*. Misschien had *Turnebus* hem daartoe aangezet — of was er onder zijn ver-

¹ Staten van Goed, 1587/8, R. 28 v. en Register van Acten en Contracten, 1606/7, f° 102.

² Livina huwde G. De Ridder, te Oudegem in 1615.

³ Sedert Februari 1580 was de Hervormde Kerk officieel erkend door den Gentschen magistraat (vgl. De Jonghe : Ghentsche Geschiedenisse, II, 205).

⁴ Vgl. *Ph. De Kempenare* : « Vlaemsche Kronijk of Dagregister van al hetgene gedenkwaardig voorgevallen is binnen de stad Gent, sedert den 15 July 1566 tot 15 Juni 1588 », uitgegeven door Ph. Bl. (Gent, Hebbelynck, 1839), p. 334 : 23 juni 1584.

wanten iemand van het vak die hem den weg gewezen had? In ieder geval moet zijn bedrijvigheid bewonderenswaardig geweest zijn, te oordeelen naar de lofwoorden van *Zeltner*¹ van wien hier een Latijnsch citaat ter toelichting mag medegedeeld worden: « Reversus in Belgium, Plantino primum(?) » operam suam addixit, eidemque in negotiis Typographicis » constanter auxilio fuit, *colluctatus* (« worstelend ») *dies noctesque* » *cum mendis quas in codicibus reperiēbat, exterminandasque curabat*. Atque ob hos etiam aliosque labores, omni laude, dum » viveret, mactabatur ab Eruditis passim, nec minori hodieque » dignus est. Namque ipsi aliisque ejus collegis ornamenta » Plantinianorum librorum inprimis debemus, et quoties » cumque signum Plantinianaē Typographiae conspiciendum » se nobis exhibebit: toties Francisci Harduini diligentiae » meminisse juvabit. »

Goed en mooi verzorgde uitgaven, eenheid in de spelling, zuivering van de taal: dat is het doel waarnaar hij met ijver en kunstenaarsbezieling streefde. Deze praktische schoonheidszin is de eerste uiting van een Renaissancegevoel, dat wij bij hem aantreffen.

Naast *François Harduwijn* worden *Victor Giselinus*, *Johannes Gheesdalius* en *Cornelius Kilianus* ook als correctors vermeld.²

Met de Antwerpsche kunstenaars uit die dagen stond *François* ongetwijfeld op goeden voet en niet het minst met den meer durvenden *Jonker Jan Van der Noot*, den baanbreker van de vernieuwing in de Nederlandsche poëzie. Of deze hem reeds kende vóór hij op de vlucht toog voor de komst van *Alva* (in

¹ Vgl. *Jo. Conr. Zeltneri*: « Theatrum Virorum eruditorum qui speciatim typographiis laudabilem operam praestiterunt » (Norimbergae, Felsecker, 1720), p. 250-253.

² *Mattaire*: « Annales Typographici » (1726), T. III, P. II, p. 565 (en niet T. III, P. I, p. 365, zooals Paquot (1770) beweert en na hem *Witsen Geysbeek* (1821), *Schrant* (1830) en andere afschrijvers.. — *Mattaire* verwijst zelf naar: « *Mallinckrotius*: De Typogr., p. 96; *Bailletus*, I, p. 387; *Teisserius* (Elog...); *Zeltner* (1770), p. 250.

In de correctorskamer in het Museum Plantijn-Moretus te Antwerpen vindt men de namen der proeflezers (met jaartallen), op een bord aangeteekend. *Fr. Harduwijn* staat er enkel vermeld voor 1594, wat zeker een onjuistheid is,

1567) is onwaarschijnlijk. Wellicht zal de kennismaking eerst geschied zijn op het einde van *Van der Noot's* zwerftochten door Europa, nadat *Dorat*, dien hij in 1578 te Parijs ontmoette, op *Harduwijn* zijn aandacht zal gevestigd hebben. *Van der Noot* was trouwens katholiek geworden en eerst in dit geval zal hij hebben kunnen sympathiseeren met den vromen, rechtzinnigen *François*. In een zijner drinkliedekens noodigt de Antwerpsche patriciër zijn vriend *Harduwijn* op een gezelligen avond uit, nl. in de 4^e strophe van de « Ode aan Jean Vincenti Fossa » ¹ :

« Datmen mij *Harduyn* hier hale,
En Van der Haghen, beyd' begaefdt
Van de Musen, als principale,
En ut Castalide ghelaefdt
Ick wilt heur neghen reysen
Soo dickmaels sonder veysen,
Brenghen als inden naem
Letteren wel ghelesen
Zijn van mijn lief ghepresen
De schoonste sonder blaem. »

Deze vriendschap met *Van der Noot* is zeker van allergrootst belang geweest voor de literaire vorming van *Justus*. De ontwikkelingslijn van onze letteren is er duidelijk door aangegeven.

Wanneer juist en om welke redenen *François* zich terug naar Gent ging vestigen is moeilijk na te gaan. Buiten in een aanduiding op het bord in de proeflezerskamer van het huidige Museum Plantijn-Moretus, volgens dewelke hij corrector zou geweest zijn in 1594, wordt hij, voor zoover in het Plantijnsch archief is kunnen nagegaan worden, slechts eenmaal vermeld en wel in een opsomming van hem later geleverde boeken : « *Harduino nostro quondam correctori* : I Rudimenta Alvari. I Ciceronis Epist. Familiares. I Elementa Graeca. I Epist.

¹ « Gedichten van Jonker Jan Van der Noot; met inleiding en aantekeningen door *Albert Verwey* (1895), p. 119-20 (uit « de Poëtische Werken », naar de uitg. van 1593). Deze ode dagteekent van 1593. Het Fransch commentaar bij deze ode spreekt van Mr François de Harduyn *de Gand* ». Beteekent zulks dat hij toen te Gent verbleef?

Heroïdum Ovidij I Catechismus Canisii, t e s a m e n v o o r
1 g u l d e n , 2 s t u i v e r s . » ¹ Dit dagteekent van 1595.
Toen was hij dus in geen dienst meer op de drukkerij en
denkelijk waren deze boekjes bestemd voor *Justus* die dertien
jaar geworden was.

François Harduwijn bracht zijn laatste levensjaren te Gent
door.

Zijn literaire kunst is een overgang van Humanisme naar
nationale Renaissance. Hij hangt nog aan de traditie eenerzijds,
maar voelt toch reeds het nieuwe en bewondert het; hij
schrijft Latijn en ook reeds Nederlandsch. Dit is het markante
in zijn persoonlijkheid dat hij, die een humanistisch-geschoolde
was, zelfstandig genoeg was om nieuwe wegen op te gaan,
na ze als de ware en goede erkend te hebben. Hij is geen
strijdlustige, op geen enkel gebied; te midden van de gods-
dienstberoerten staande, bedwingt hij zijn hartstocht en lijdt
in stilte voor zijn overtuiging; op kunstgebied voelt hij zich
door de nieuwe schoonheid bezielde en geeft uiting aan zijn
gevoel: hij dwingt ieders bewondering af, door de enkele
kracht van zijn loutere dichterlijkheid.

Van hem zijn ons eenige Latijnsche gedichten bewaard
gebleven: oden en elegieën, verspreid in de dichtbundels van
zijn vrienden, rouwzangen op hun dood. ²

Zijn *Nederlandsche verzen*, die met hun nieuw rythme en
geluid nieuwe hoop wekten, zijn voor ons verloren. Alhoewel
wij dit ten eerste betreuren, verheugen wij ons nochtans

¹ « Journal van 1595; vol. LXXII f° 3 » — Deze inlichting danken we aan
de voorkomendheid van *Dr. M. Sabbe*, conservator. — Een systematisch
onderzoek van de « Werkliedenboeken » zou misschien nog meer aan het
licht brengen.

² Nl. « Delitiae poetarum Belgicorum » (Francofurti, 1614, 4 dl), II, p. 890-95;
— « Funus G. Assonlevilii » (Antv. J. Moretus, 1599), p. 30: « In obitum
Cl. V. G. d'Assonlevilii... Querela funebris », ondertekend: Franciscus Har-
duynus moestus canebat (188 verzen); — « Symbolum Jacobi Monavi » (Gor-
licii, 1595), een lofgedicht van 84 v.; — « Basilii Seleucia in Isaari Episcopi »
« De vita ac Miraculis D. Theclae... » (Ant., J. Moretus, 1608), een ode. In de
« Biogr. Nat. » wordt nog een Latijnsch gedicht vermeld, gemaakt op den
dood van *J. B. Triest*.

in het getuigenis zijner tijdgenooten. Hunne lofprijzingen bewijzen dat het ook in hun eigen ziel aan 't borrelen was, wat een dichter hun voorzong. De kring dezer bewonderaars was natuurlijk beperkt, want er was in de gemoederen nog te veel schuim van opgejaagde hartstochten — er was geen berusting — en de rijmelarijen der rederijkers hadden het zeker niet vermocht de tijdgenooten vatbaar te maken voor hoogere schoonheid in de moedertaal. Daaraan is het te wijten dat die verzen nooit in druk verschenen zijn. De biographen berichten dat *Justus* later die handschriften met groote vereering en liefde bewaarde. Het is ons echter niet gelukt te ontdekken waar ze nadien verzeild zijn. Misschien bestaat er toch nog kans het handschrift van de *eerste Nederlandsche vertaling* der « Oden van Anacreon » aan 't licht te brengen.¹ *P. G. Witsen-Geysbeek* beweert immers in zijn « Biographisch Woordenboek » (III, p. 61) *François Harduwin*'s vertaling der oden van *Anacreon* gezien te hebben — en dit is pas een eeuw geleden.

Het werd den vader van *Justus* nog gegund den dageraad te zien van het vreedestijdperk, gedurende hetwelk het zaad, dat hij uit zijn eenvoudige handen had laten reuzelen, openbloeien zou in een schoone en zuivere veldlelie. Hij overleed te Gent, zes maanden nadat het Twaalfjarig Bestand gesloten was, den 21 October 1609.²

Laten we hier, uit den krans der piëteitsvolle gedichten van zijn treurende vrienden,³ als een blijk van vereering voor de ziele-schoonheid van den *vader van Justus*, een fragment vertalen uit den rouwzang dien *A. Sanderus*⁴ aan den bedroefden zoon zond: « Hij heeft in zijne dagen gebloeid als een onbe-

¹ Ongetwijfeld zal de eerste Fransche vertaling der Oden, die van *R. Belleau* (« Les Odes d'Anacreon Teien, traduites de grec en français, par Remy Belleau, ensemble quelques petites Hymnes de son invention », Paris, André Wechel, 1555), aanleiding tot en misschien ook bron van *Harduwin*'s vertaling geweest zijn.

² Het is ons niet gelukt het testament van François H. te ontdekken. Natuurlijk zal zijn bibliotheek ook *Justus*' erfdeel geworden zijn.

³ O.a. *M. De Vriendt*, *Fr. Sweertius*, *J. Rycquius*..

⁴ *Sanderi Poemata* (Gandavi, 1621) liber tertius, R. 2: « Ad Justum Harduinum in funere Francisci Patris Poetae ».

» rispelijke vader en geleefd als een getrouwe priester in den
» tempel der Muzen. Nederland, dat zijn groote dichters weet
» te waardeeren, looft hem; Gent, trotsch op haren zoon,
» vereert hem en weent thans over zijn graf. De deugdzame
» man, eertijds bemind door de goeden, wars van oneerlijk
» bedrog en ruwe zeden, ligt thans in den zaligen lommer
» van het zoete Elyseum, genietend een gelukkige rust, drinkend
» den zoeten dauw van de onsterfelijkheid op den oever van
» de heilige stroomen en van de bedauwde bronnen.»

* * *

Op al de vertegenwoordigers van het edele geslacht der *Harduwijn's* mogen wij het lofvers toepassen, waarmede *Maximiliaan De Vriendt*¹ eens *Dionysius Harduwijn* vereerde :

« Artibus Harduynius cum semper ad Ardua tendat
Harduinii merito nobile nomen habet »²

Het streven naar het hoogere en het verhevene, het zoeken naar nieuwe schoonheid en beschaving, het nationale bewustzijn en plichtgevoel, het oprechte geloof, gelouterd in het lijden, de eerbied voor het gezag, voortspruitend uit het vervullen van aanzienlijke ambten : dit zijn zoovele kostbare eigenschappen van deze familie van geestesaristocraten.

De vertegenwoordigers van het geslacht *Harduwijn* waren groepen een zelfde beginsel te helpen verwezenlijken : dit der Renaissance. Het schoonst en volledigst zou het openbloeien in den priester-dichter *Justus*, den laatste van de *Harduwijns* — en den laatsten Zuidnederlandschen renaissancist

Hun natuurlijke aanleg kon zich ontwikkelen, dank zij het aankweken en bevorderen er van door een degelijk onderwijs. De daardoor grooter wordende drang naar schoonheid en waarheid groeide bij hen tot een passie, die enkel bevrediging kon

¹ Epigrammatum libri IX (Antv., 1603), p. 50.

² « Daar Harduwijn, in zijn kunst immer naar het verhevene streeft, zoo draagt hij met recht den edelen naam van Harduwijn » (Latijnsche woordspeling).

vinden in studierijzen doorheen Europa : in die voor de verspreiding van het Renaissance-inzicht zoo belangrijke moderne pelgrimstochten. De onvoldaanheid is een zielseigenschap van alle uitverkorenen onder de menschen; en evenals de Middeleeuwers er bevrediging voor zochten in het ondernemen van verre bedevaarten naar de graven der heiligen, zoo togen ook de Humanisten op verre reis : 't doel der tochten was echter veranderd. Thans zochten ze aansluiting en aanvulling voor hun in een tijd van geweldigen omkeer zich ontbolsterend zelfstandigheidsgevoel bij de geestesverwanten uit den vreemde. Daar sterkten zij zich en deden er nieuwe idealen op.

Zoo ook de *Harduwijs* ! Wanneer ze zich daarna weer in het eigen land kwamen vestigen, dan rijpten de vruchten van hun cultureel-Europeesch verkeer in een hoogere beschaving. Ze werden hooggeplaatste ambtenaars, geleerden of kunstenaars. Het middenpunt van hun activiteit was Gent « deze markt der schoone letteren », ¹ waar ze ook hun eerste opvoeding ² ontvangen hadden. Om hen heen groepeerden ze de beste intellectueele krachten uit het land, onderhielden drukke literaire betrekkingen met elkaar en rezen ver uit boven de geestes-ontaarding en-verwilderings der door de godsdienstoorlogen medegesleepte tijdgenooten. In alle oprechtheid bleven ze daarenboven getrouw aan het geloof waar ze in opgegroeid waren.

Dat is dan het natuurlijk erfdeel dat *Justus* van zijn bloedverwanten ontvangen heeft. De cultureele, kunstzinnige opvoeding door het eigen geslacht bekroont den physiologischen groei er uit. Van huize uit is hij bestemd voor het hoogere en het goede. Dit is als de potaarde waaruit de bloem van zijn eigen zielsadel zal kunnen opgroeien en, na gedrenkt te zijn met het sap van de nieuwe stroomingen en gesteund door de pogingen van zielsverwanten, zal kunnen openbloeien tot volledige schoonheid. Zijn vader leidde hem aan den ingang van den nieuwen weg. Dank zij gunstiger tijdsomstandigheden

¹ « Litterarium emporium » (B. Ascensius, 1500).

² Waarschijnlijk bij de Hieronymieten.

en de kalme rust van zijn dubbele priesterschap, zal de telg van dit vrome, edele en kunstminnende geslacht dezen glorie-rijk inslaan, als de heraut van een nieuwe schoonheidsgeneratie.

B) LEVENSSCHETS VAN JUSTUS DE HARDUIJN

KORTE INHOUD : Noodzakelijkheid van een levensschets. — Het geboortjaar. — De jeugd : godsdienstige opvoeding door de moeder en intellectueele opleiding door den vader; — Simon Van de Kerckhove en de Jezuïeten als leeraars; — Leuven en J. Lipsius? — Stalpart Van der Wielen? — op reis? — Liefdebeleving. — Invloed van de Fr. Pleiade, J. Jan Van der Noot en de Latijnsche minnedichters op zijn literaire vorming. — Onderzoek naar het ontstaan van zijn eersteling « Roose-mond » : Toelichtingsbrief van E. Puteanus, tijd van ontstaan, aard der liefde, aarzelen bij het uitgeven; samenvatting van dit onderzoek. — Andere jeugdgedichten. — De geestelijke : kanunnik van Middelburg; tot priester gewijd (1607); pastoor van Oudegem en Mespelaar; — Overlijden van zijn vader (1609) — moeder en zuster. — Priesterlijke werkzaamheid. — Artistieke bedrijvigheid. — Wording van zijn geestelijke werken. — De Catharinistenkamer. — De Gelegenheidsgedichten. — Laatste jaren. — Het sterfjaar met geen zekerheid vast te stellen. — Besluit.

De eigen bewustwording van ieder mensch en de daaruit groeiende en zich veruitwendigende persoonlijkheid hangt voor een groot deel af van de toestanden en kringen waar hij zich in beweegt. Van niet minder belang zijn die bijzondere levensomstandigheden voor een kunstenaar : veelal zijn ze de onontbeerlijke schok die het in potentie aanwezig zijnde innerlijke leven aan 't bewegen brengt en indien zijn werken er niet steeds het uitvloeisel van zijn, toch dragen zij er immer den stempel van.

Ten einde dan het innerlijke wezen en de ziel van *Justus De Harduijn*, zooals ze zich in zijn werken uitdrukken, volkomen te kunnen verklaren, moeten we, om een klaarderen kijk in den spiegel van die ziel te krijgen, hem eerst als 't ware

belichten door een onderzoek naar zijn meer uiterlijke levensverschijningen, althans voor zoover het ons gelukt is die op te sporen. En al dadelijk kunnen we zeggen dat — alhoewel gemis aan bronnen ons niet toelaten den sluier van dit leven geheel op te lichten en het ons in al zijn wendingen te openbaren, wat op slot van rekening niet van zóó groot belang is — er zich, buiten den smartelijken schok van een onbeantwoorde liefde en de wijding tot priester, geen buitengewone gebeurtenissen voordoen. De eens ontvonkte liefde doorvuurt het geheel, gloeit herhaaldelijk onder andere verschijningen en de aanblazingen van een zich louterende emotiviteit op en brandt uit als wierook in een vaas.

Vijf jaar na de geboorte van *P. P. Rubens*;¹ twee jaar na het verschijnen der « *Verscheyden Poeticsche Werken* », ² het laatste boek van *Jonker Jan Van der Noot*; het jaar der intrede te Gent van den protestantschen *hertog van Anjou*; ³ het sterfjaar ook der *H. Theresia*; ⁴ één jaar voordat *Carel van Mander* zich te Haarlem vestigt ⁵ en twee jaar voor den dood van *Lucas De Heere* te Parijs waar deze gevlucht was ⁶ voor de komst van den *hertog van Parma* ⁷ die 't jaar daarop zijn intrede deed te Gent; en eindelijk drie jaar voor den dood van *Ronsard*, kwam JUSTUS DE HARDUIJN ter wereld.

Hij werd den 11 April 1582 te Gent geboren. ⁸

¹ 1577 te Siegen (Duitschland).

² Eerste uitg. in 1580 te Antwerpen. Talrijke uitgaven (vgl. A. Vermeulen); de beste is die van 1595.

³ 20 Augustus. 1582. Die intrede werd beschreven door Lucas De Heere.

⁴ In 1582, op 67-jarigen ouderdom, in het klooster der geschoeide Karmelissen, te Avila (Spanje).

⁵ 1583.

⁶ Hij vluchtte in 1583.

⁷ Deed zijne intrede te Gent, op 17 September 1584.

⁸ Over den geboortedatum van Justus hebben we volledige zekerheid, dank zij volgenden tekst: « Compareert in persooene Mr Frans de Harduyn, Fs. » Thome, te kennen ghevende, dat Mr Joos de Harduyn, 's Comparants » zone... den xi Aprilis in dit jegenwoordigh jaer XVIe zevene, (1607) indien » Godt almachtich beliefte hem te spaeren, zoude wesen vande oude van xxv jaeren — Actum den vii^e Martii XVIe zevene... » (Register van Acten en Contracten voor Schepenen van Gedeele, 1606/7, f° 102. Gentsch stadsarchief; — wordt ook medegedeeld door Serrure: Vad. Museum, V, p. 409).

Het aureoleeren van dien geboortedatum¹ door gewichtige gelijktijdige gebeurtenissen uit de politieke, godsdienstige en literair-aesthetische geschiedenis is van belang, omdat het den dichter van meet af aan plaatst in het buiten-huiselijk milieu, waar hij zal in opgroeien, wiens invloeden hij noodzakelijk bij zijn eigen ontwikkeling zal ondergaan, zoodat zijn leven en zijn levensuitdrukking er een echo van worden zal. Dit wil hoegenaamd niet zeggen dat *De Harduijn* gelegenheidsdichter zou geweest zijn : dit was hij heelemaal niet, maar het wijst op den *geest* die zijn werken bezielt : in den aanvang wereldsch-, later religieus-renaissancistisch.

Over het verloop der *jeugd* van *Justus De Harduijn*, over zijn opvoeding en eerste onderwijs is ons geen enkel bericht in handen gekomen. Bij dit volstrekt gemis aan gegevens moeten we ons natuurlijk bepalen tot gissingen en die zooveel mogelijk trachten te beredeneeren.

Toen *Justus* geboren werd, verkeerde Gent in een ellendigen toestand. Armoede, zedenverwilderung, haat en onverdraagzaamheid heerschten er². De hervormde kerk, sinds Februari 1580 officieel door den magistraat van Gent erkend,³ werd nog bekrachtigd in haar positie door de komst van den *hertog*

¹ Volledigheidshalve mag hier ook nog gewezen worden op het, zonder eenige wederzijdsche beïnvloeding, parallel loopen van zijn leven met dit van de groote Noord-Nederlandsche dichters uit de 17^e eeuw, nl. Vondel (1587-1679), *Hooft* (1581-1647), *Bredero* (1585-1618), ook *Cats* (1577-1660) en den priester-dichter *Stalpart Van der Wielen* (1579-1630) : de eenige met wien hij naar alle waarschijnlijkheid in betrekking geweest is, zooals we beneden hopen te kunnen aantonen. Dit alleen-staan kan wel zonderling voorkomen, doch men mag niet uit het oog verliezen dat de politieke scheiding Noord en Zuid voor een groot deel van elkander vervreemde, alhoewel het algemeen Nederlandsch gevoel nog levendig bleef bij de Zuid-Nederlandsche schrijvers uit dien tijd en er zeker nooit geen volstreekte scheiding geweest is op cultureel gebied.

De Duitsche renaissancist *Martin Opitz* (1597-1639) mag hier ook nog genoemd worden met zijn « Von der deutschen Poeterey » (1624, Breslau); alsook *Philip Sidney* (1554-86) met zijn « Apology for Poetry ».

² Vgl. *Van de Vivere* : Chronijcke van Gent, p. 374 en vlg. Te Gent werden in 1585 alleen 9000 paspoorten voor het Noorden geschreven.

³ Vgl. *De Jonghe* : Ghendtsche Geschiedenisse II, 205.

van Anjou en won hoe langer hoe meer aanhangers. Boven hebben we reeds gezien hoe Maximiliaan De Vriendt verbannen en François Harduwijn gevangen genomen werd.

Zelden doet het lijden voor een godsdienstige overtuiging iemand in zijn geloof verflauwen. Wij mogen dan ook aannemen dat de atmosfeer waar de jonge Justus in opgroeide er een was van innig geloof, — daarbij vooral niet vergetend dat de hertog van Parma het oude geloof in eer hersteld had, — gelouterd en aangevuurd door de herinnering aan de smartelijke gevangenneming van den vader. Met bijzondere piëteit zal vooral de moeder zich toegewijd hebben aan de godsdienstige opvoeding van haar eenig zoontje en het van jongs af aan op-leiden van zijn ziel in dit eenvoudige en vrome geloof dat hem gekenmerkt heeft, mogen we als haar werk beschouwen.

De vader, van zijn kant, zal ongetwijfeld met een bijzondere zorg de intellectuele ontwikkeling van zijn zoon geleid en bestuurd hebben. De man dien Justus Lipsius vereerde om zijn « veelzijdige geleerdheid, zijn verfijning van zeden en zijn vernuft »¹ moet zich beijverd hebben om ook zijn zoon dien weg op te leiden. De boeken, hem in 1595 door den Plantijnschen boekhandel geleverd, mogen dit overigens bewijzen.² Ongetwijfeld moet ook de kunstenaar, die te Parijs de tot-stand-koming en eerste ontwikkeling van de Pleiade met belangstelling gevolgd had, Justus geïnitieerd hebben aan de nieuwe letterkundige beweging, hem de leiders er van hebben leeren kennen en waardeering voor hunne kunst ingeboezemd. En eindelijk prentte de Nederlandsche vertaler der *Oden van Anacreon* hem een diepe liefde tot de moedertaal in. Door hem naar de bronnen van de nieuwe schoonheid op te leiden, oefende hij zeker invloed op de atmosfeer en den algemeenen vorm van Justus' latere poëzie.

Simon Van de Kerckhove³, die zijn vader Joos opvolgde

¹ « Et Patrem tuum amore, Juste, justo / ¹Dudum prosequor, eruditione / Haec varia meritum, elegantiaque / morum atque ingenii » (1605).

² Vgl. boven, p. 64.

³ Vgl. *Andreas Val.*: Bibl. Belg., p. 594.

als bestuurder der Gentsche « schola litteraria »¹ en om zijn geleerdheid in groot aanzien stond, zal het taalbewustzijn van den bij hem schoolgaanden *Justus* zeker nog versterkt hebben. Want alhoewel hij zelf nog in 't Latijn schreef, was hij een warm voorstander van de moedertaal en ook een taalzuiveraar.² Ten bewijze mogen hier een paar strophen medegedeeld worden uit het eenige Nederlandsche gedicht dat we van hem bezitten. Het werd geschreven ter verwelkoming en aanbeveling van *De Harduijn's* « Goddelycke Lof-Sanghen »³:

« Datmen dan van nu voort noch ruyt, noch bot van taelen
Dit Neder-landt en nom', het welck door soet ghesangh
Zeer naer comt met zijn dicht het Hebreeuwsch harp-gheclangh,
Zoud'ooch met fraeye maet de Grieken achter-haelen.

Noch wijcken insgelijckx voor die Latijnsche prijsen,
Noch voor 't constich ghedicht van den Françoys vermaert.
De Belgen Caesar heeft welck' strijtbaerich verclaert,
Sijn weert oock 't hebben lof van spreken op goe wijsen.

Op dat de Vlaemsche tongh' wel-spraeckich krijg'h haer eere
Aen 't negen-zusters-heyr oock werde wel bekend
En 't midden haer ghesien *Justus* hun luyt ghewent
Die 's *Moeders s u y v e r spraeck'* seer reden-rijch vermeere,... »

Dat *Justus* hem als eersten leermeester gehad heeft, lijkt ons meer dan waarschijnlijk. In ieder geval droeg *De Harduijn* hem een groote vereering toe, wat blijkt uit het gedicht dat hij tot zijn aandenken schreef.⁴

Van een anderen kant is het even aannemelijk dat hij nadien

¹ Deze school was gevestigd in het huidige Duivelssteen, dat tot 1564 tot klooster van de Hieronymieten diende. *Simon Van de Kerckhove* was bovendien pastoor en kanunnik van St Baafs (1565-1625).

² Vgl. *Ph. Blommaert*: « De Nederduitsche schrijvers van Gent », p. 221.

³ 1620 — in de liminaria.

⁴ Nl. « Vertroostinghe op den onverwachte afscheyt Simonis Kerchovii door Justum De Harduyn » in « Funus Simonis Kerchovii Presbyteri, Canonici Gandavensis. Piis amicorum versibus adornatum, curavit Ant. Sanderus (Brux., J. Meerbecius. Anno 1626).

het te Gent in 1592 gestichte Jezuïetencollege zou bezocht hebben, waar de elite der jeugd opgevoed werd.

Deze veronderstelling wordt hierdoor gestaafd dat hij een zijner schoonste gedichten ¹ schreef voor de Broederschap der H. Maagd « bij de *vermaerde* Societeyt Jesu » wier roem hij dus niet misgunde zooals tal van zijn tijdgenooten — en wat meer is, hij een mooi sonnet opdroeg aan « den Eerwaardighen Hoochgheleerden ende wijt-beruchten P. *Hermannus Hugo*, priester der Societeyt Jesu » van wien hij in 1629 de « *Pia Desideria* » (1624) in 't Nederlandsch vertaalde. ² — Het is dan ook best mogelijk dat de vereering en de genegenheid tot de Jezuïeten, welke daaruit spreken, hun oorsprong te danken hebben aan bij hen genoten onderwijs.

De titel van « *Meester* » dien we o.a. aantreffen in het boven geciteerde uittreksel van een « Register van Acten en Contracten » ³ — en nog in de inleiding tot *J. Ymmeloot's* « *Triple Meslange poetique Latine, Françoise et Thyoise* » ⁴ — bewijst dat *Justus* hoogere studiën deed. De vraag of hij, te Douai, de colleges volgde van den Hellenist *Andreas Hojus* ⁵ — tevens familievriend die lofgedichten schreef op *Justus'* twee eerste bundels — ofwel te Leuven die van den voortreffelijken Nederlandschen humanist *Justus Lipsius*, ⁶ den vriend van zijn vader en van zijn oom *Max. De Vriendt* ⁷ — is moeilijk te beant-

¹ « *Godd. Lof-Sanghen* » (1620, Gent), p. 32-33 : « *Kransvlechtinghe voor de Heyligh-weerde Maeghet Maria, door 't Broederschap der voor-nomder H. M., by de vermaerde Societeyt Jesu* ».

² « *Goddelycke Wenschen...* » (Antw., 1629). Inleidingssonnet.

³ Zie boven, p. 70, voetnota ⁸.

⁴ (Ypre, 1626). Au Lecteur : ... « *A Monsieur et Maistre Iustus de Hardwijn, Pasteur d'Auweghem* ».

⁵ (Brugge 1551-Dowaai 1631). Eerst rector aan het Seminarium Marianum te Atrecht, daarna te Bethune, eindelijk leeraar in de Grieksche taal, wel-sprekendheid en geschiedenis te Douai.

⁶ Prof. in de oudere gesch. te Leuven sinds 12 Sept. 1592; in het Latijn sinds 24 Nov. 1592. Hij overleed er : 24 Maart 1606 en werd opgevolgd door *Er. Puteanus*. Een autobiographie van *J. Lipsius* vindt men in den LXXXVIIe brief van zijn « *Epistolarum selectarum centuria miscellanea* ».

⁷ Deze vriendschap blijkt o.a. uit de briefwisseling *De Vriendt-Lipsius* (vgl. Burman : *Sylloges*, II, 90 (12 Juni 1602) en *J. Lipsii opera*, II, 348, Juli 1602).

woorden; nochtans lijkt de laatste onderstelling ons de waarschijnlijke. De op het Brusselsch staatsarchief nog voorhanden registers van de Leuvensche « Facultus Artium » (talrijke jaargangen worden vermist) vermelden zijn naam niet. Toch wordt ons vermoeden versterkt door het feit dat *J. Lipsius* hem op 13 Augustus 1605 het volgende gedicht vereerde, dat als een soort van éinddiploma beschouwd kan worden :

« Moribus antiquis res stat Romana virisque.
Et Patrem tuum amore, Juste, justo
Dudum prosequor, eruditione
Haec varia meritum, elegantiaque
Morum atque ingenii : amore, Juste, justo
Et te prosequor, hoc parente natum,
Si vestigia consequi parentis
Porro pergis et eruditione
Hunc refers, simul elegantiaque.
Tu fac, et faciam. Manu ecce signo.»

Justus Lipsius.
Lovanii idib. sextilib.
CIO-OCV

't Zij nu te Leuven, 't zij elders¹ zal *De Harduijn* onder de leiding van vrienden-humanisten hoofdzakelijk de classieken bestudeerd hebben.

Te Leuven kan hij ook kennis gemaakt hebben met den dichter *J. Stalpart van der Wielen* die er in de theologie studeerde en op 3 Juni 1605, te Mechelen, de kleine wijdingen ontving.² Op grond van meer waarschijnlijkheid zou men hem dan het lofdicht kunnen toeschrijven³ op *Stalpart's* « Vrouwelick Cieraet van Sint Agnes versmaedt » (t'shertogen-Bossche — 1622).

¹ *Dionysius Harduijn* en anderen konden den doctorstitel verwerven in het buitenland. Justus niet meer. *Philips II* verbood immers herhaaldelijk naar het buitenland te gaan studeeren, nl. in 1570, 1582 en 1587 (vgl. « Placcaet-Boeken van Vlaenderen, II 1, -III, 3, 5). Te Douai waar A. Hojus professor was zou hij nog hebben kunnen studeeren, vermits die stad nog deel uitmaakte van Vlaenderen. Eerst in 1667 werd ze door Lodewijk XIV veroverd.

² Vgl. *Dr G. J. Hoogewerff* : *Joannes Stalpart van der Wielen*. Zijn leven en keur uit zijne lyrische gedichten » (1920. P. Brand, Bussum), p. 7.

³ *I. A. Thym* : « Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken », 1853 (Amsterdam, Van Langenhuisen), p. 102. Dit lofdicht is onderteekend met de initialen J. H.

De loffelijke traditie van de toenmalige intellectueelen en nl. van al zijn bloedverwanten volgend, zal *Justus* na zijn hogere studiën zeker naar het buitenland getogen zijn. Maar nogmaals, we missen alle gegevens daaromtrent. In ieder geval valt aan een lang verblijf in 't buitenland niet te denken. Wij kunnen met zekerheid vaststellen dat hij in 1607 te Gent was en zich tot het priesterschap voorbereidde.

*
* *
*

Vooraleer echter deze tweede, geheel van de eerste verschillende periode te beschouwen, moeten bron en invloeden, die aanleiding gegeven hebben tot het schrijven van het Renaissance-jeugdwerk « *Roose-mond* » van nader bij bekeken worden en moet een onderzoek ingesteld naar het eigenlijk ontstaan en uitgeven van dien bundel.

De eerste bron is noodzakelijk de eigen beleving van den dichter en de eerste diepe ervaring van ieder jong mensch is die der liefde. Een echt dichter heeft er behoefte aan zijn innerlijkst wezen uit te spreken en zijn kunstscheppingen openbaren de kern van zijn ziel. Al weten we nu niets van zijn openbaar leven, het wordt ons langs dien psychologischen weg toch mogelijk de ontwikkeling van dit leven na te gaan. Zoo openbaart ook de inhoud van « *Roose-mond* » de levensinhoud van den jeugdigen *De Harduijn* : hij heeft hartstochtelijk van een meisje gehouden, dit meisje heeft aan zijn liefde niet beantwoord en dit heeft bij hem een hevige smart veroorzaakt die een heelen omkeer in zijn leven teweegbracht.

Welk een kunstvorm zou er nu aan dien levensinhoud gegeven worden ?

De dichtbundels van *Du Bellay*, *Belleau*, *Desportes*, *Bertaut* en anderen — die allen de liefde bezingen — waren zonder eenigen twijfel dagelijksche lectuur. De *Pleiade*, dit was het ideaal dat de jeugd bezielde. Dit was de frissche, nieuwe strooming. Dank zij zijn vader zal het *Justus* wel mogelijk geweest zijn de nieuwe kunst zuiverder te genieten dan anderen. In volgende hoofdstukken zullen we gelegenheid te over hebben

om den invloed van de *Pleiade* na te gaan en te bewijzen hoeveel hij er aan te danken heeft.

De invloed van den Nederlandschen voortzetter der *Pleiade*, Jonker *Jan Van der Noot*, den vriend van *Justus'* vader, is daarna van groot belang. Persoonlijken omgang met elkaar kunnen beiden al heel weinig gehad hebben, vermits *Van der Noot* in 1595, toen *Justus* pas 13 jaar werd, stierf of althans verdween. Maar zijn werken, die zeker geliefkoosde lectuur waren van den gelijkbesnaarden *François Harduwijn*, zullen op *Justus* even groote beking geöfend hebben : sterk beïnvloedden ze zijn literaire vorming en bepaaldelijk den *Nederlandschen vorm* van zijn poëzie : het sonnet en het alexandrijn met afwisselend slepend en staande rijm. Want alhoewel *Lucas De Heere*, *Coornhert* en *Carel Van Mander* de eerste sonnetten schreven bij ons, is het *Van der Noot* geweest die er de noodige smijdigheid en beking wist aan te geven om het sonnet voor goed als den vorm van de hoogste gevoelspoëzie in onze letterkunde te doen doordringen. Een nog beperkt, maar toch reeds uitgesproken nationaal gevoel, een begin van taalzuivering, de verheven opvatting van de poëzie en vooral de navolging van de levende meesters van den tijd in de eigen landstaal, dit zijn nog zooveel bronnen waaruit *Justus* geput heeft in de werken van zijn voorganger *Van der Noot*.

Laten we, ten slotte, nog aanstippen dat de Latijnsche minnedichten der epigonen van *Janus Secundus*,¹ nl. van *Heinsius*,² *Lernutius*³ en *Bulteel*⁴ hem ook niet onbekend waren, vermits er op gezinspeeld wordt in het tweede sonnet

¹ (1511-36) Vgl. over hem *J. H. Scheltema* : « Het Boek der Kusjes van Janus Secundus » (Brill, Leiden, 1902). Het « Bijschrift » geeft belangrijke biographische en letterkundige inlichtingen.

² *Daniël Heinsius* (1580-1655). Hij noemt zich « Theocritus a Ganda ». In zijn Latijnsche gedichten bezingt hij een « Rossa » o.a. in « *Elegiarum libri III* »

³ *Janus Lernutius* (Lernaut), geb. te Brugge in 1545-(†?), schreef o. a. : « *Ocelli* » (Antw. 1579), « *Idyllia* » (Lovanii 1602), « *Basia* » (Brugis 1604), waarin hij een « *Hyella* » bezingt. Zijn Lat. minnedichten zijn doorspekt met mythologische namen en beelden. Zijn « *Ocelli* » werden nagevolgd door *Dan. Jonctys* in « *Roselyns Ooghies* » (Antw. 1639).

⁴ *G. Bultelius* († 1607) schreef « *Carmina* », waarin een « *Loysa* » bezongen wordt.

uit « Roose-mond ». Ze hadden nochtans geen andere beteekenis dan hem bewuster te hebben gemaakt van zijn eigen liefde en hem geprikkeld te hebben tot uitzingen er van. Maar dit deed hij niet naar hun model. Hij schreef vooreerst Nederlandsch; hij gebruikte daarenboven een anderen vorm en tusschen den inhoud van hunne gedichten en de zijne is er geen andere gelijkenis dan dat van weerszijden een geliefde door een dichter bezongen wordt. Zoo kunnen ze hem slechts een heel uiterlijke aanleiding geweest zijn tot het in dicht vereeuwigen van den naam zijner geliefde. Uitdrukking en vorm zijn grootendeels afhankelijk van de *Pleiade* en *Van der Noot*.

Alhoewel nu eenerzijds wereldsche minnepoëzie « mode » geworden was, zooals blijken mag uit de werken der zooeven besproken dichters, plagiaat aan de orde van den dag was, zeer veel onware poëzie voortgebracht werd en anderzijds *J. De Harduijn* ook leefde in die « lucht », toch is « Roose-mond » voortgesproten uit persoonlijk voelen en heeft onze dichter alleen den « modevorm » aangenomen.

Over het ontstaan en de uitgave van dien eersteling « Roose-mond » hangt een sluier. Laten we pogen dien eenigszins op te lichten.

Deze anonieme verzenbundel met erotischen inhoud verscheen te Antwerpen bij Hieronymus *Verdussen*, in 1613: t.t.z. zes jaar na *De Harduijn's* priesterwijding en zijn aanstelling als pastoor van Oudegem- en Mespelaar-bij-Dendermonde. Hij werd uitgegeven op verantwoordelijkheid en door toedoen van den Aalsterschen Catharinist *G. Caudron Sr*¹, die er een inleiding voor schreef. De naam van den schrijver wordt niet eens vermeld, dus stelselmatig geweerd; enkel de initialen komen voor in den titel van een lofgedicht van *David Van der Linden*: « ter eeren van... *J. de H. van Ghendt* » (p. 94).

¹ Niet te verwarren met zijn zoon *G. Caudron Jr*, den schrijver van « Het Leven der gr. Catharina... »

Toch wisten de tijdgenooten wel van wien die bundel kwam, zooals blijkt uit hun bio- en bibliographische aantekeningen.

Van wanneer die liefdegedichten eigenlijk dagteekenen, of ze dan toch de uitdrukking zijn van echte passie- of enkel vormpoëzie en waaraan het is toe te schrijven dat met de uitgaaf, doër den schrijver zelf niet bezorgd, zoolang gedraald werd, zijn drie vragen naar de oplossing van welke een nader onderzoek zich opdringt.

I. De ongedagteekende en onbetitelde Latijnsche brief van *Erycius Puteanus*¹ uit de liminaria van « Roose-mond » verscheen reeds een jaar te voor en wel in de volgende brievenverzameling : *Eryci Puteani Epistolarum Apophoreta centuria IV* (Lovanii 1612) : Epistola XXII, p. 28-9. Daar is hij uitdrukkelijk gericht tot *Justus De Harduijn* en is daarenboven gedagteekend : Lovanii, vi Eid. Maii IDC VIII t.t.z. 10 Mei 1608.

De Harduijn had *Puteanus* naar zijn meening gevraagd over de waarde en het al of niet uitgeven van zijn jeugddichten. De brief, waarin *Puteanus* hem zijn volle goedkeuring en aanmoediging schonk, is uiterst belangrijk met het oog op ons onderzoek. Hij moge hier, in zijn geheel, medegedeeld worden :

Justo Harduino S. D.

« Tu vero tolle hanc prolem,² mi Harduine, quam sine nostro,
» sine Patriae damno non abjicias. Nam profecto, ut libere iudicium
» meum promam, quid lingua, quid lyra vernacula nostra possit,
» tuo unius aut scire iudicio Belge poterunt, aut silentio nescire.
» Famam ne sperne, qua ad patrii eloquii cultum plures excitantur.
» Te ducem facio hujus chori qui Belgicas ipse facis Gratias et Musas.
» O te felicem ! Si esse nos quoque voles ; si imbuerе publicis vernantis
» Genii tui rore. An argumentum te retardet ? Fateor : Amor est ;
» non morbus ille languentis animi, sed vigor excitati ; non Veneris
» ille puer amplius, sed Minervae. Hoc agit (liceat dicere) ut extincta
» libidinis face, honoris accendat ; ut abjectis levissimi furoris alis,
» Famae adsumat. Breviter : sine cupidine hic Cupido est, sine amore

¹ (1574-1646). De opvolger van *J. Lipsius* te Leuven.

² Zinspeling op het door den vader al of niet erkennen van een kind na de geboorte. Hier wordt natuurlijk het werk van den schrijver bedoeld.

» Amor. Habes sententiam meam, mi Harduine, sed publicis suffragiis
» firmatam; me habes quoque vero affectu tuum. Vale, Lovanii,
» vi Eid. Maii. ∞ IOC VIII.»

Deze zeer vleierende brief van een uit die dagen gewaardeerd kunstminnaar — waarin «Roose-mond» met uitbundige geestdrift begroet wordt en *De Harduijn* uitgeroepen als leider van een nieuw dichtersgeslacht — zal, eens gepubliceerd, er ongetwijfeld veel toe bijgedragen hebben om de leden van de Catharinistenkamer warm te maken voor de echte poëzie van hun nieuw medelid en zoo is het ook te verklaren dat, op slot van rekening, een Catharinist, *G. Caudron* Sr, aan den drang niet kon weerstaan die «cleyne proefstuxkens» van Nederlandsche literaire schoonheid uit te geven, ten einde «ons van ons eyghen goet niet teenemael te berooven»¹. Want de priesterdichter zelf kwam er niet meer toe.

Doch laten we eerst nagaan welke aanduidingen deze brief ons verstrekt omtrent den tijd waarin de gedichten vervaardigd werden, den aard van *De Harduijn*'s liefde en zijn aarzeling bij het uitgeven van dien bundel.

Vooreerst kunnen we met zekerheid vaststellen dat, alhoewel eerst in 1613 verschenen, «Roose-mond» in 1608 afgewerkt was. Daarenboven, als wij zien hoe er toen reeds weifeling bij den om raad vragenden dichter bestond (an argumentum *te retardet?*) alhoewel zijn poëzie door de openbare meening (publicis suffragiis), t.t.z. door vooraanstaande vrienden die na het handschrift gelezen te hebben er lofgedichten op schreven, goedgekeurd werd, moeten we daaruit besluiten dat het handschrift reeds een tijdje moest klaar liggen en alles laat onderstellen dat het was vóór den dag waarop hij tot priester gewijd werd ($\pm$ April 1607): het eerste jaar van zijn priesterleven zal hij toch niet gebruikt hebben om liefdegedichten te vervaardigen! Dat hij die gedichten niet schreef als «jeugdig geestelijke» maar wel vroeger, wordt, onzes inziens, afdoende genoeg bevestigd door *G. Caudron* in zijn inleiding waar hij

¹ Aanhalingen uit de inleiding tot «Roose-mond».

o. a. zegt : « Het zijn weerlijcke Liefden, *die eertijts in den*
 » *bloey-tijdt sijns levens*, eenen onsen me-g'huldebroeder / af-
 » wijckende van meerder ende ghewichtigher saecken / tot
 » vermaydinghe ende verscherpinghe sijns gheests / heeft uyt-
 » ghestelt... » en verder : « Ende hoewel dat niemant den
 » Meester van dese gheleerde liefelijcheydt en heeft connen
 » bewillighen van de selve in het licht te gheven / (*eensdeels*
 » *nemende sijne onschult op den ampt die hy teghenwoordich is*
 » *bedienende* / eensdeels om dat de saecke ghevrocht *inden*
 » *eersten aen v a n c k sijnder Jonckheydt* / het aenschijn
 » des weerelts / soo hij seyde / niet en was weerdigh :) nochtans
 » wesende *eenigh deel derselve* / van wegghen die se schijnt te
 » verworpen / mij ter handt gecommen / hebbe dies niet-
 » tegenstaende mij derven verstaute / opdat ick ons van ons
 » eyghen goet niet teenemael en beroove, dese in Druck te
 » laeten uytgaen... » — Ten slotte mag ook nog de titel van
D. Van der Linden's lofgedicht, ter bevestiging, aangehaald :
 « De Gheboorte der Liefde... Ter eeren van de Liefden, *eer-*
tijdt beschreven door I. de H. van Ghendt ».

Wij kunnen dus aannemen dat « Roose-mond », samen met meer andere, ons echter niet bewaard gebleven gedichten, geschreven werd tusschen 1600 en 1607 : het waarschijnlijkst nog vóór 1605 't zij te Gent, 't zij tijdens zijn vermoedelijk verblijf aan de Leuvensche Universiteit. *Justus Lipsius* vereerde hem immers op 13 Augustus 1605 dit soort van einddiploma, zooals we boven zagen, en van 1605 tot 1607 zal *De Harduijn* zich wel voorbereid hebben tot het priesterschap, op het Gentsche Seminarium — en die periode geeft heelemaal geen aanleiding tot het schrijven van zulke gedichten.

II. Wat is nu de aard van zijn liefde ? Beantwoorden zijne gedichten aan echte beleving of zijn ze slechts de schoone modevorm van platonische, gefingeerde gevoelens ? Wat leeren ons de lofgedichten daaromtrent ? *De Harduijn's* vrienden, die hem het uitgeven van zijn eersteling als afbedelen moesten en de eindelijke uitgaaf met een koor van lofgedichten begeleiden, schijnen er erg om bezorgd de boven-zinnelijkheid van zijn liefde te doen uitschijnen. Zij zijn het daarin zoo eens,

dat wij al dadelijk vermoeden dat zij naar een gegeven wachtwoord moeten geschreven hebben. Zij herhalen allen op hunne manier *E. Puteanus'* « sine cupidine hic Cupido est, sine amore Amor ». Zoo zegt bvb, *G. Caudron* : « Het zijn weerlycke Liefden, » niet om daer in 't aenschauwen de liefde / als de sieckte » van een ledigh / ende traegh-loorig ghemoedt; maer wel » van sulck een / het ghene verweckt is tot allerhande deught. » Het zijn Weerlycke Liefden, niet van dat blindt-siende kint » van *Venus*; maer wel van des Wijsheydts Goddinne *Minerva* » die zoo veel uytrechten dat ghebluscht zijnde het vier der » quaeder wellusticheydt / onsteken wordt de fackel der Eere;... » om cort te maecken / hier is vier sonder vier; hier is liefde » sonder liefde » ¹.

Theoderick van Liefvelt drukt het als volgt uit ² :

« U liefd' is Menschelyck met Gods liefde bemuert /
 Vijandt van 't ijdel vleesch, rechte stoffe der sonden :
 En 't alderschoonste deel van uwen Roose-mond,
 Is de godlycke deught / die haeren gheest doet achten /
 Boven peerlen... »

« Een werck waer Roose-mond, Cupido self verwint » dicht *F. Van der Beken*. ³

David Van der Linden maakt een zeer uitgebreid gedicht over « de gheboorte der Liefde » ⁴, waarin hij ten deele *Plato* paraphraseert en den mensch tot een hoogere dan zinnelijke liefde aanwakkert :

« Daer wulpsheyt in 't casteel der Sielen is ghecomen,
 Is Reden, en Verstand, der Sielen cracht benomen. »
 « Luck-saeligh is hij oock / die de quaet-sachte schachten
 Van Venus hier beneen / can schouwen en cleyn-achten. »

¹ « Roose-mond », p. 7.

² Ibid., Sonnet II, p. 12.

³ Sonnet, p. 104.

⁴ P. 94-103.

Van belang is wat hij verder over *De Harduijn's* « *Roosemond* » dicht :

... « *Roosemond* : die met haer ooghen claere /
Hem heeft in 't hert ghebrandt / een Liefde reyn-eerbaere :
Hoe-wel dat t' nijdigh volck / broedsel der helsch' Erynnen /
Die haeten anders deught / en hun boosheydt beminnen /
Om dat sy hem al-om sien prijsen haer schoon ooghen /
d'Aensicht / en spraek / en ganck / en al haer schoonheyt tooghen /
Achten dat hy sijn hert aen haer lichaem ghebonden /
En al sijn Siel en cracht / verblint haer heeft ghesonden.
Maer neen. Want die verlicht door goddelijck ingheven /
In yemanden bemerckt een Siel in Godt te leven;
Magh wel met vry ghemoed / in sijnen gheest op rijzen /
En 't lichaem / als het huys van sulck een siele prijsen.
Te meer : want hij oock tuyght de god-salighe wonden /
Die d'alderhooghste Liefd' in syn hert heeft ghesonden. »

Het komt ons voor dat die vrienden het priesterschap van *De Harduijn* onvereenigbaar achtten met den aard van zijn gedichten en dat ze, uitgaande van zulke beschouwingen en andere van aesthetischen aard, er naar gestreefd hebben in hunne lofredenen een min of meer bekende realiteit te verbloemen om daardoor den priester aan te zetten zijn schoone jeugdgedichten toch in 't licht te geven en hem te vrijwaren tegen de critiek van zijn lezers. Hoe immers zijn terughouding en het angstvallig verzwijgen van zijn naam¹ te verklaren, indien die gedichten eenvoudig een spel van schoone vormen waren? Alleen de ietwat naïeve vrees dat vroom-gestemde tijdgenooten hadden kunnen geërgerd worden aan de in zoo warme woorden geopenbaarde voormalige natuurlijke belevingen van den sindsdien priester geworden dichter kan daar een genoegzame reden voor zijn.

Nog twee bewijzen voor de echtheid van die liefde mogen aangehaald worden. Vooreerst volgende verzen van *J. Zevecote* :

¹ Ook in den brief van *Puteanus* (liminaria) wordt die naam weggelaten.

« Num repetis veteres Rosimondae flebilis ignes,
Quaeque semel juveni vulnera fecit Amor? ¹ »

Zevecote die treurde om een onbeantwoorde liefde en in vriendschappelijke betrekking stond tot *De Harduijn* zal dezes lotgevallen wel het best gekend en begrepen hebben en voor deze verzen uit een roerende elegie moet geen figuurlijke verklaring gezocht worden.

En is, ten slotte, de « voor-redene » tot de « Goddelycke Lof-Sanghen » (1620) geen afdoende bewijs genoeg? Daarin lezen we o. m.: « Gods lof te singhen sal wesen een oirsaecke dat » *voortaen* sal verschuyven alle *wind-vol* / *ende siel-quetsende* » *Venus ghejancksel* / *dat een broose schoonigheydt* GHEVROCHT » *HEEFT in een oncuysch* / *ledigh en dertel ghemoedt.* » — De berouwhebbende toon van deze « voor-redene » en de tot één verloochening van « *Roose-mond* » omgewerkte 14 liefdegedichten voor dien nieuwen bundel laten ons niet toe langer te twijfelen aan de oprechtheid van den priester-dichter en moeten ons doen besluiten dat beide bundels uitingen zijn van twee heel verschillende en lijnrecht tegenover-elkaarstaande innerlijke belevingen.

Liefde ontbloeit aan ieder menschenleven, doorvonkt het, loutert en richt het. Zou de zeer gevoelige *De Harduijn* die harmonische uiting van het voortbewegende leven niet gekend hebben? Ongetwijfeld is het dank zij de liefdeservaring dat zijn eigen gemoed voor het eerst de diepere dichterlijke ontroering gevoeld heeft; alleen daaruit kon ook de *eenheid* van « *Roose-mond* » gevloeid zijn; en ook de gang van 's dichters verder leven, dat een smachtend-smartelijke herinnering is aan onbeantwoorde menschenliefde, een veroordeeling er van en een opstreven naar God, Bevrediger van een gelouterde behoefte. De zuivere emotiviteit van den dichter, het eenvoudig ondergaan en verwerken van vreemde indrukken kan het ontstaan van dien eersten bundel niet voldoende uitleggen en vooral niet de eenheid er van, zooals we verder zullen betoogen.

¹ Poemata 1622. Elegia Octava, p. 37 : « Bezingt gij opnieuw het oude vuur van de ongelukkige R. en de wonden die de liefde den jongeling eens toebrecht ? »

Daarop wijzen trouwens genoeg, zooals boven reeds gezeid, de latere werken, waarin het jonge leven aan « aardsche liefde » verkwest, bewegend en beklaagd wordt en « Roose-mond » op alle mogelijke wijzen verloochend.

Is het rythme van elk oprecht kunstwerk niet het in vorm vastgelegde tempo van eigen ervaring en beleving? Buiten elken uiterlijken invloed is dit er de conditio sine qua non van. Zoo is het mooie kunststuk « Roose-mond » eveneens de echo van de eerste liefdesaandoeningen van een zeer gevoelige dichtersziel. Een jongeling schrijft geen verzen zoo warm kloppend van hartstocht alleen uit modezucht. Zoo iets is volkomen uitgesloten. Wie de geliefde van den dichter was, kan, bij gebrek aan bronnen, nog niet uitgemaakt: dit is trouwens van zeer ondergeschikt belang.

III. Er dient, ten slotte, nog een woord gezeid omtrent de weifeling waarmede de uitgaaf van « Roose-mond » gepaard ging. Hoe komt het dat die reeds vóór 1605 ontstane zieleigen gedichten eerst in 1613 uitgegeven werden en toen nog door den dichter zelf niet?

Aarzeling spruit altijd voort uit een innerlijken tweestrijd tusschen verlangen en vrees. Zou zulke aarzeling niet gemeen zijn aan de meeste jeugdige schrijvers die komen te staan voor het publiceeren van hun eerste pennevruchten? En hoogmoed — een Renaissance-verschijnsel — was nu eenmaal geen karaktertrek van *De Harduijn*. Hij is steeds bescheiden en schuchter geweest. Zijn tweede bundel zou misschien nooit het licht gezien hebben, indien de bisschop *J. Boonen* er hem niet toe gedwongen had, immers: « gheanckert in het bevel » mijns Aldereerwaardighste Heere oppersten Priester van » mijn Vaederlant hebbe ick my somtijts bepooght dese *Godde-licke Lof-Sanghen* in dicht uyt te stellen met meyninghe de » die te doen commen voor den dagh. »

Of stond hij wellicht, zooals ook *Lucas De Heere*,¹ op het standpunt van *Ronsard* die schreef: « Je fus maintesfois avecques

¹ « Hof en Boomgaerd », 1565, p. 3, opdracht: (...« dat men zijn carmina bij hem behoort te houden neghen jaren... »)

» prieres admonesté de mes amis faire imprimer ce mien petit
» labeur, et maintesfois j'ai refusé apreuvant la sentence de
» mon sententieux Auteur : « Nonumque prematur in annum »
(Horatius, Epist. ad Pisones v. 388)¹. *Du Bellay*, van wien
hij toch meer hield, was van een andere meening : « Il ne fault...
» estre dix ans à enfanter ses vers. »²

Wat er ook van zij, de tijd zelf was hem in ieder geval heelemaal ongunstig en dat was een gewichtige hinderpaal. Het eerste decennium van de 17e eeuw was nog al woelig en het is opmerkelijk hoe betrekkelijk weinig boeken er toen in Zuid-Nederland verschenen zijn. Er viel in die dagen niet veel te denken aan het uitgeven van liefdegedichten. De behoefte daaraan zou eerst weer later gewekt worden en wel tijdens het vredestijdperk van het twaalfjarig Bestand.

Intusschen was *De Harduijn* priester geworden (1607) en in de jaren van voorbereiding daartoe zal hij zeker ontvankelijker geweest zijn voor geestelijke dan voor wereldlijke zinnelijke liefde.

Doch eens priester geworden zien we hem zijn verzen ter beoordeeling sturen naar zijn vrienden en o.m. naar den gezaghebbenden *E. Puteanus* (1608). Alleen het bewustzijn van de vormschoonheid van zijn poëzie kan hem daartoe aangezet hebben, want als bezwaar zal nog altijd de inhoud gegolden hebben, zooals blijkt uit den brief van *Puteanus* (« an *argumentum* te retardet? Fateor : Amor est...) Ware die inhoud enkel een Nederlandsch cliché van Fransche en andere gedichten geweest, dan zou *De Harduijn's* terughouding te dien opzichte overbodig en moeilijk te verklaren zijn. Maar de volstrekt schoone vorm begon hem nu meer te bekoren, dan de inhoud hem vrees inboezemde.

Puteanus nu stelt hem nopens den inhoud volkomen gerust en richt hem de schoonste lofwoorden. Hij wijst hem op de beteekenis van zijn gedichten ten opzichte van de Nederlandsche taal, houdt hem den plicht voor ook anderen door zijn voor-

¹ « Quatre premiers livres des Odes », 1550. — Au Lecteur.

² « Deffence », p. 200.

beeld tot het beoefenen van de moedertaal op te wekken en roept hem tot den heraut van een nieuwe dichtersbent uit.

Deze aanwakkingen zullen zeker niet zonder uitwerksel gebleven zijn.

Doch kort daarop stierf *De Harduijn's* vader (21 oct. 1609) en deze smartelijke gebeurtenis zal zijne gedachten noodzakelijk voor een tijdje een andere richting gegeven hebben. Misschien heeft hij dan ook zijn plannen voor goed laten varen. Want die liefdegedichten moeten den priester gaande weg meer en meer een verfoeilijk « Venus ghejancksel » toegeschenen zijn.

Maar nu drongen de vrienden aan. De uitgave van *Puteanus'* brieven (1612) had er hun aandacht op gevestigd. Zij hadden zijn verzen gelezen en stonden er in bewondering voor. Ze poogden hem te overtuigen van het hooger karakter van zijn liefde. Heeft *De Harduijn* zich ten slotte later overreden, bekoord door hun lofspraak en bewust-wordend van de volstreckte vormschoonheid van zijn poëzie en de beteekenis daarvan? Heeft hij de opspraak die het onderwerp zijner gedichten zou kunnen verwekt hebben over het hoofd gezien? Heeft hij één van zijn vrienden gelast met een anonieme uitgaaf of er althans in toegestemd? Dit alles lijkt ons zeer waarschijnlijk, want dat het heelemaal buiten zijn weten om zou geschied zijn is moeilijk aan te nemen, vooral als men in 't oog houdt op welke wijze hij zich over « Roose-mond » uitlaat in zijn « Goddelycke Lof-Sanghen » en hoe hij er voor gezorgd heeft alle herinnering er aan uit te vegen.

Het verlangen van den dichter haalde het van de vrees van den priester. De dichter zegevierde op den priester-dichter — zonder daarom dezès waardigheid in het minst te schaden. Deze werd immers gedekt door de uitspraak van den kerkeijken censor *Laur. Beyerlinck*: « In Rythmis his nihil offendi » quod honestati, aut Christianis moribus adversetur, quaere » poterunt ad honestam multorum recreationem praelo committi et divulgari. »

Zooals we beneden zien zullen wordt de ware beteekenis van deze verzen dan ook voldoende toegelicht door den verant-

woordelijken uitgever *G. Caudron* Sr : afgezien van de eigenlijke aanleiding er toe — want voor *Caudron* is hier natuurlijk ook « vier sonder vier » — bedoelen ze te zijn de in eerherstelling van het Nederlandsch als taal van hooger bezieling, als kunstuiting in de Zuidelijke Nederlanden van toen.

Als *samenvatting* van dit onderzoek diene het volgende :

1) De brief van *E. Puteanus* laat toe vast te stellen dat « *Roosemond* », alhoewel eerst in 1613 verschenen, zeker gereed lag vóór Mei 1608. Daarenboven laten *De Harduijn's* weifeling en *Caudron's* aanduidingen onderstellen dat zijne liefdegedichten dagteekenen van voor den dag zijner priesterwijding (April 1607) en naar alle waarschijnlijkheid van vóór 1605. Denkelijk zijn ze ontstaan tusschen 1600 en 1605.

2) De uitlatingen van *De Harduijn's* vrienden, zijn eigen berouwvolle verloochening van « *Roosemond* », de samenstelling en eenheid van dien bundel maken het allerwaarschijnlijkst dat zijn jeugdgedichten meer dan loutere vormschoonheid zijn : de hartstochtelijke uitdrukking van eigen liefdebeleving.

3) Uiterlijke omstandigheden, maar hoofdzakelijk een innerlijke strijd tusschen den dichter en den priester-dichter hebben de vroegere uitgaaf van « *Roosemond* » in den weg gestaan. Alleen door den inhoud is het te verklaren dat de uitgaaf ten slotte bezorgd werd — niet door hem zelf — maar door een van zijn vrienden die, in zijn inleiding, een pleidooi houdt ten voordeele van het hooger karakter van dien inhoud en voornamelijk de aandacht vestigt op de vormschoonheid van *De Harduijn's* poëzie en de beteekenis daarvan.

* * *

Uit de jeugd moeten ook de gedichten dagteekenen, welke *Justus De Harduijn* niet in de moedertaal schreef.¹ Daarvan is ons slechts één zesregelig Latijnsch gedicht, door *Justus* tot zijn vader gericht, bewaard gebleven.² De bewering van

¹ *Sanderus* zegt o.a. : « *Varia patrio praesertim idiomate conscripsit* ».

² « *Delitiae poetarum Belgicorum* » (Francf. 1614), II, p. 895. Vgl. Bijlage II.

*Witsen Geysbeek*¹ als zou hij ook Fransche gedichten geschreven hebben, lijkt ons van allen grond ontbloot.

* * *

Het omhelzen van den priesterlijken staat teekent het keerpunt in het leven van *J. De Harduijn*. Deed de liefdesontgoocheling hem daartoe besluiten? 't Is best aan te nemen. Daarbij vergete men ook de toenmalige godsdienstige strooming niet, die deze neiging kan begunstigd hebben.

Op f° 102 van het boven geciteerd Gentsch « Register van Acten en Contracten » (1606-7) lezen we o.a. : « Compareert in » persooene *Mr Frans de Harduijn*, Fs Thome, te kennen ghe- » vende, dat *Mr Joos de Harduwijn*, 's *Comparants zone, cleercq* » *deser diocese ende canonincq van Middelburg, duer goddelijke* » *inspiratie ende ingheven, zo hij verhoft, van intentie es hem te* » *begheven totten gheestelijcken ende priesterlijcken staet, indien hij* » *daertoe van wegghen den stoel episcopal gheadmitteert ende ydoine* » *bevonden wordt...* » Actum den VII Martii XVIe zevene.

Daaruit moeten we dus besluiten dat *Justus De Harduijn*, op 7 Maart 1607 nog niet tot priester gewijd was,² dat hij toen reeds geestelijke was in het bisdom Gent³ en dientengevolge naar alle waarschijnlijkheid aan het Gentsch Seminarie studeerde, dat hij zich bereidde tot het ontvangen der priesterwijding en *Kanunnik van Middelburg* was.⁴ Het is ons niet

¹ Biogr. Woordenboek, III, p. 61.

² Het is dus onjuist te beweren dat hij priester werd in 1605, zooals *Fr. De Potter* doet in zijn « Oprakelingen van Biographischen aard » (K. VI. Acad. Gent, Siffer, 1891), p. 39.

³ *Pieter Damman* was toen bisschop (1590-1609).

⁴ Hier kan natuurlijk geen spraak zijn van het op het eiland Walcheren-in-Zeeland gelegen Middelburg, dat van 1574 af voor goed aan Spanje ontruikt werd, maar wel van het gelijknamig dorp in den noord-westelijken hoek van Oost-Vlaanderen, dat zijn naam dankt aan het feit gebouwd te zijn op aan de abdij van Middelburg toebehoorenden grond.

Door toedoen van ridder *Bladelin* werd dit dorp in 1444 opgetrokken. (vgl. *J. J. De Smet* in « *Messenger des sciences historiques* », 1836, p. 338-48). In 1460 gaf de abt van St Baafs te Gent de door den bisschop van Doornijk goedgekeurde toelating tot het bouwen van een kerk. De beeldstormers vernielden die herhaaldelijk in 1572 en 1578.

In 1617 verhielen de aartshertogen *Albert en Isabella* de heerlijkheid van Middelburg tot graafschap ten voordeele van *Phil. de Mérode*.

gelukt te ontdekken wanneer, noch onder welke omstandigheden hij deze prebende verkreeg. Zeker is dat die titel zijn aanzien moet verhoogd hebben.

Het is niet zonder belang hier nog een en ander aan te stippen uit de acte van 7 Maart 1605 : « ende want noodich es » den zelven ten effecte van dien, voorsien te wesen van com- » petente ende redelijcke alimentatie van zes ponden gr. tsjrs, » *tot alderstont hij zoude moghen gheadvanceert ende ghepromo-* » *veert worden tot eenich gheestelijck officie ofte prebende van* » ghelijcke ofte meerder weerde... (hier volgt een opsomming van begiftigingen ten einde in zijn bestaan te voorzien) ... « ver- » claerende hij Comparant voorts, dat den voors. zynen zone » *beghift es gheweest van wegghen H. Mr Donaes de Harduyn,* » zynen oom paternel was, van eene *Bibliotecque*, weerdich » ten minste vijf zoo zeshondert guldenen, die hy insghelijcx » bekendt in zijn bewelt ende hem ghelevert te zyne. *Dese* » *niet jeghenstaende heeft hy Comparant by desen tot betooghe* » *van alle paternelle affectie* ende omme zynen voorn. zone » alle adressen ende assistentie te doene, metgaders den zelven » te meer tot dingnityt te advancheren in zyne goede intentie » den zelven gheassingneert ende bewesen t'ontfanghen tot » vier ponden gr. tsjrs... tot alderstont den zelven zynen zone » zal voorzien wesen van eenighe beneficie, 't sy prebende, » cure ofte capellanie... »

In deze woorden voelt men den harteklop van *Justus*' grijs- geworden vader. Hier trilt blijheid en liefde, hier spreekt bezorgdheid van een man die het bestaan van een duurbaren zoon wil verzekeren op stoffelijk en geestelijk gebied, op het oogenblik dat, gehoor gevend aan de stem van de ziel, deze hem verlaten zal om na de priesterwijding een anderen vader met volle toewijding te dienen. Want wij mogen onderstellen dat *Justus*, korten tijd daarop, wellicht in April 1607¹ te Gent

¹ Deze datum wordt opgegeven door *Fr. De Potter* en *J. Broeckaert* in « Gesch. van de gemeenten van Oost-Vlaanderen » (Gent, Annoot, 1890), IVe Reeks, 45^e deel : Audegem. De op het bisschoppelijk archief te Gent bewaard gebleven registers van priesterwijdingen, vangen slechts aan met 1610. De datum kan dus voorloopig met geen zekerheid vastgesteld.

tot priester gewijd werd. *Jacobus Corn. Lummenaeus a Marca*, kloosterling in St Pieters abdij te Gent, richtte een Latijnsche Ode tot hem, ter gelegenheid van zijn eerste mis.¹

Het jaar van die priesterwijding valt samen met een uiterst belangrijke gebeurtenis op kerkelijk gebied in de Zuiderlijke Nederlanden nl. de derde provinciale Synode van Mechelen (1607).² Daar wij boven reeds op de belangrijkheid van deze kerkhervorming gewezen hebben, zij het genoeg hier er aan te herinneren dat ze door het doorvoeren der besluiten van het concilie van Trente, voor goed den geest van de Tegen-Hervorming deed zegevieren en het uitgangspunt werd van een breede ascetische strooming, welke, begunstigd door den van 1609 af heerschenden vrede, een heele vernieuwing op godsdienstig gebied teweegbracht.

* * *

In dit kenteringsjaar 1607 zou *Justus De Harduijn* tot pastoor van Oudegem — en in 1609 ook van Mespelaar — bij Dendermonde benoemd geweest zijn.³

Even moeten we nog onze aandacht schenken aan een familie-aangelegenheid vooraleer te trachten een beeld te ontwerpen van *De Harduijn*'s nieuwe werkzaamheid.

Zooals boven medegedeeld werd, overleed zijn vader, op 21 October 1609, te Gent. Buiten de talrijke vrienden die dezen zeer gewaardeerden man beweenden, treurden vooral de eigen nabestaanden. Aan het slot van zijn «*Pietas*» leidt *Maximiliaan De Vriendt* ons bij de verlatenen in het doodenhuis :

« sed tamen affectus teneri te plorat amoris
Et desolati turba relictæ laris
Conjugis inprimis, moestæque ante omnia *natae*
Flebilis et *nati* : quæ tua tota domus. »

¹ Jammer genoeg ongedateerd. Vgl. 7. Corn a Marca opera omnia (Lovanii, 1613), p. 221-25 : « Ode Sapphica sub schemate Legis et Gratiae Principi sacro Reverendi et Eruditi viri Justi Harduyni Decantata ».

² « Synodicon Belgicum, I, p. 229. Daar vindt men alle genomen besluiten.

³ Op het bisschoppelijk archief te Gent is daarover niet de minste aanduiding te vinden.

De echtgenoot, een dochter en een zoon zijn de eenige overlevenden. Mogen we niet aannemen dat moeder en dochter dan, te Oudegem, bij *Justus* zijn gaan inwonen, ten einde er wederzijdsche smart door wederzijdsche genegenheid te lenigen? Een dubbel bewijs, ter staving van dit vermoeden ligt, onzes inziens, in het volgende. Op een lijst van fondaties, uit het begin der 18^e eeuw dagteekenend (het oorspronkelijke stuk is verdwenen) en zich nog heden ten dage in de pastorie van Oudegem bevindend, worden *E. H. Harduijn en moeder* vermeld, ¹ voor een jaarlijksche gezongen mis. Daaruit volgt zonder eenigen twijfel dat *Justus*' moeder daar woonde en stierf. — Dat zijn zuster *Livina* eveneens een tijd te Oudegem verbleven heeft, wordt bewezen door het feit dat zij er op 15 October 1615 ondertrouw hield ² (sponsalia) met Meester *Gislenus De Riddere*, van Dendermonde. Met zijn drieën zullen ze daar een tijdje samengeleefd hebben.

Laten we nu uit den huiskring eerst naar den priesterlijken ambtskring van *De Harduijn* overgaan en hem volgen in den ijver van zijn *religieuze werkzaamheid*.

Als pastoor van Oudegem volgde hij in 1607 *E. H. Huibrecht Van Wesel* op. Toen deze in 1609 in het aanpalende dorp Mespelaar overleed, werd hem ook daar de zielenzorg toevertrouwd. ³ Beide parochiën maakten deel uit van de dekenij Aalst ⁴ en waren, alhoewel bij het bisdom Gent behorend, grootendeels afhankelijk van 't kapittel van Kamerijk, ⁵ dat er trouwens zijn gevolmachtigde had. ⁶

¹ « E. H. Harduyn en moeder, jaarlijksche fundatie ten laste van den arme, gezongen mis : 2,72 fr. : 1,81 f. voor den celebrant; 0,91 f. voor den kosten. »

² Register van den burgerlijken stand te Oudegem (15 Oct. 1615). Een register van geboorten en huwelijken van 1602 af tot 1641 wordt op het gemeentehuis van Oudegem nog bewaard.

³ Deze data vond ik bij Fr. De Potter.

⁴ *Jacobus Beeckman* was er deken van 1608 af tot 30 Nov. 1630. Hij werd opgevolgd door E. H. J. Fr. Van den Driessche.

⁵ In de « Specificatie van de goederen der Pastorye van Oudeghem met de capellanye aldaer » (1630-, Bissch. archief te Gent) : « ... Alder-eerst competeert den Pastour aldaer het zesde deel van gheheel de thiende, die daer is heffende het capittel van Caomeryck, 't welk over de prochie heerschappij heeft, en dienvolgende de presentatie van selve pastorye. »

⁶ Naar Fr. De Potter : Oudegem, p. 6.

e sciam, quod attestor hanc mea
8 Julij 1630
Justus Harduynus
Pastor in Endegehem.
1630.

Facsimile-Handteekening van Pastoor Justus De Harduijn.
(uit "specificatie... 1630" — Bissch. Archief te Gent.)

Ruim dertig jaar bleef *De Harduijn* pastoor van Oudegem. In 1637 wordt hij vervangen door *E. H. Jan Arends*.¹ In het uitoefenen van zijn bediening in « de deserviture van Mespelaere »² zal hij van 1619 af waarschijnlijk bijgestaan geweest zijn door *E. H. Adriaan Van den Neste*.³ In ieder geval wordt hij in 1627 nog « presbyter pastour van Oudeghem ende Mespelaere »⁴ genoemd en dadelijk zullen we zien dat hij ook in 1634 nog gezag oefende te Mespelaar.

Zijn inkomen als bedienaar van deze twee plaatsen bedroeg in hoofdzaak het zesde deel der tienden er door 't kapittel van Kamerijk geheven. Naast het innen van de opbrengst van tal van kerkgoederen, viel hem daarenboven, sedert 1622, nog 100 gulden 's jaars ten deel.⁵ — Die Kerkgoederen, met de inkomsten er van, zijn beschreven in twee door *J. De Harduijn* ondertekende handschriften, welke thans in het bisschoppelijk archief te Gent berusten : het eene van 1610 dagteekenend, het andere van 1630.

Gedurende de 16de eeuwse beroerten was Oudegem, evenmin als andere plaatsen, ontsnapt aan de woede der opgeruide beeldstormers. De pastorie was er vernield en de kerk geplunderd geworden.⁶ De daardoor geschokte gemoederen der buitenlui, onder wie de Calvinisten betrekkelijk weinig aanhangers gevonden hadden, verlangden natuurlijk naar de rust van het oude geloof. Voor een ijverigen, jongen priester was er dus werk te over. Naast tal van materiele beslommeringen, uit dien toestand van verwoesting en verwildering voortspruitend, die zijn energie in beslag namen — zal *De Harduijn* vooral gestreefd hebben naar innerlijke verdieping van het geloof zijner parochianen.

¹ Deze wordt in 1641 vervangen door *E. H. Cornelis De Smedt*.

² « Bona Pastoralia ». Audeghem, 1610 (Bissch. archief. Gent).

³ Vervangen in 1639 door *Adr. Van den Abeele*.

⁴ Familiestuk n° 2795 (Gentsch Stadsarchief) « ...Joost Harduijn presbyter pastour van Oudeghem ende Mespelaere », gedagt. : 16^e mei 1627.

⁵ Vgl. « Specificatie... » : « tsedert het jaor 1622 is daar langs vervolgt van processe den ieghenwoordig Pastour van wegghen 't capittel van Caomeryck toegelegd by accoorde tot syn competentie hondert gulden tsjrs. »

⁶ Vgl. *Fr. De Potter* : Audegem, p. 18.

Een eerste noodzakelijkheid die zich opdrong was het heropbouwen van de pastorie. Daarmede werd in 1608 aangevangen en in 1610 « is den Pastour voorsien van een *taimelycke woonplaatse* ». ¹ Deze voorloopige woning werd nadien herbouwd en voltrokken in 1627. Het is nog de huidige pastorie : een groot vierkant huis met één verdiep, te midden van een uitgestrekten tuin. Het herstellen van de kerk vergde ook heel wat tijd en zorg. De vernielde toren werd in 1614 weer opgetrokken.

Te Mespelaar zorgde *De Harduijn* vooral voor de binnenversiering der kerk. Bij aanbesteding werd in 1617 een tafereel met de legende der H. Aldegonde besteld. *Jan van Zwaervelde*, van Dendermonde, vervaardigde het en herstelde daarenboven een altaarstuk in het O. L. Vrouwkoor. ² De godsvrucht tot de H. Aldegonde, aan wie de kerk toegewijd was, nam ongemeen toe nadat het *Justus De Harduijn* gelukt was reliquieën der Heilige te bekomen van wege de Kanunnikessen te Maubeuge. Onder algemeenen volkstoeloop uit de omliggende streek en grooten luister werden deze reliquieën in 1634 door de Abdis van Zwijveke ingehaald. ³

Deze uitingen van katholieken hervormingsijver laten toe te onderstellen dat *De Harduijn* een voorbeeldig priester was. Catechismuslessen, ⁴ zondagscholen, sermoenen, godsvrucht tot Maria enz. zijn zooveel ambtsuitoefeningen waaraan hij zich met liefde moet toegewijd hebben.

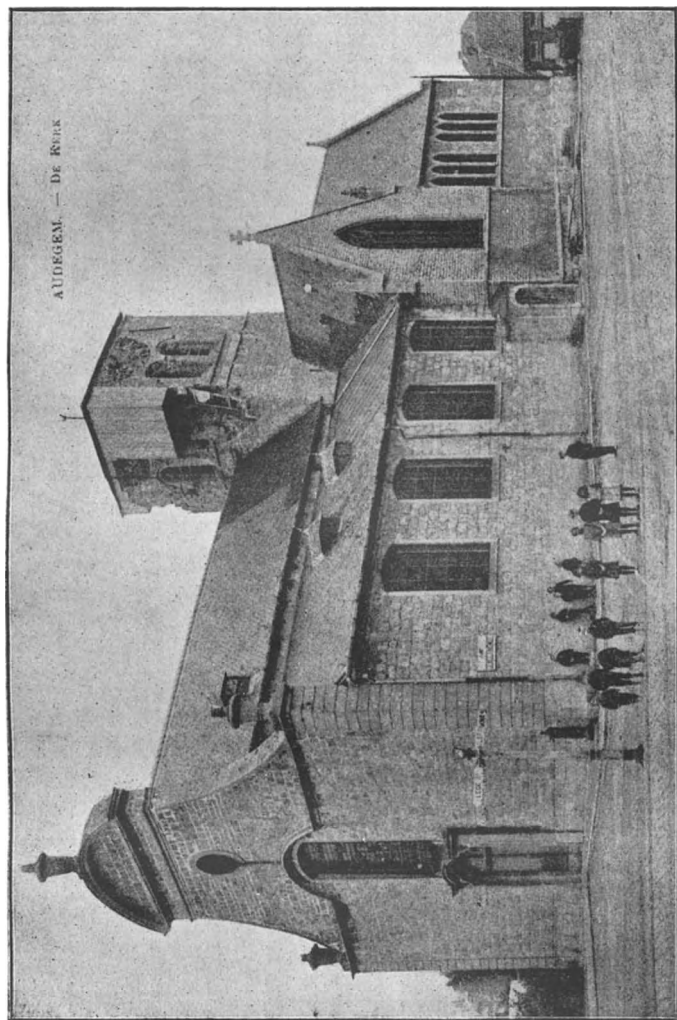
Wat voor ons echter van grooter belang is, is wel zijn nieuwe *artistieke groei en bedrijvigheid*. Het is in den westelijken hoek, door de samenvloeiing van Schelde en Dender gevormd, dat

¹ Uit « Het innecomen van de Cure van Oudeghem », 1610.

² Vgl. *Fr. De Potter* : Mespelaere, p. 16. De steenen altaartafel van S. Aldegonde werd in 1635 hersteld door *Michiel Van Aerdenburgh*.

³ Deze abdij bestaat niet meer. Het leven van de H. Aldegonde werd beschreven door *Andreas De Boege* S. J. in 1659.

⁴ De eerste « Catechismus van Mechelen » door *Maeckeblijde* opgesteld. verscheen te Antwerpen in 1609.

De Kerk van Oudegem. (De toren, opnieuw vernield door de Duitschers in 1914, is thans hersteld).

Oudegem en Mespelaar, waar *Justus De Harduijn* zijn herderlijk leven doorbracht, gelegen zijn op nauwelijks een uurtje van Dendermonde en twee uren van Aalst en de Affligemsche Benedictijnerabdij, beide Zuidwaarts gelegen. Het is er een vruchtbare landbouwstreek. Het omliggende landschap, dat vlak en open is, biedt weinig of geen verscheidenheid aan. Noch heuvelen, noch dichte bosschen belemmeren het uitzien naar de diepe en verre einders.

In de eenzaamheid en de kalmte van een afgescheiden landelijk leven, ver van het domme volksgewoel,¹ te midden van eenvoudige menschen, konden de hartstochten bedaren en kon er bezinking en klaarheid dalen in het gemoed van den priester-dichter. Te midden van de sereene natuur groeiden zijn aangeboren zielsgaven tot vollen wasdom. Ongestoord kon hij ze beluisteren, haar echo in zijn gelouterd gemoed opvangen en zijn aandoeningen en gewaarwordingen uitzingen in een uit ingehouden hartstocht inniger wordend amoroso. De natuur werd voortaan zijn groote lievelingsboek : met de bloemekens die hij er plukte bestrooide hij als 't ware zijn nieuwe gedichten.

Vredesperioden begunstigen steeds de kunst : een vredestoestand heeft immers een physiologischen weerslag op den mensch : het bloed, waarvan men geen offers meer vraagt, gutst door het lichaam heen met intenser polsslag, geeft nieuwe krachten, verwarmt het leven, maakt het, met één woord, schooner en inniger. Uit de verstarring juicht het als een hymne weer op. In een dichters- of kunstenaarsziel bereikt dit rythme dan de volste harmonie.

Zoo vervloeden ook stilaan bij *De Harduijn* de smartelijke herinneringen tot een nieuw verlangen naar leven, tot een nieuw zingen van liefde. En alhoewel de priester-toga zijn nieuwe zangen als met een vroom-godsdienstigen sluier overwaasde, toch bleef de nimmer rustende Minne er steeds weer door-branden en gloeien. De groote verandering welke zijn

¹ Daarom benijdt hem de onrustige *Zevécote* in zijn 9e Elegie (Poemata, 1622, p. 37) : « Quidquid agis *stupido vulgi* secretus *ab aestu*, / Quod prope Caelicolis te jubet esse parem... »

priesterschap veroorzaakte was dat de kunst van doel thans middel werd.

Bij de hem vertrouwd zijnde dichters van de Fransche *Pleiade* — die katholiek was — en vooral bij hun navolgers *Desportes* en *Bertaut* vond hij voorbeelden voor de uitdrukking van zijn nieuwe inspiratie. De Bijbel was hem een andere bron. En gelijk voor zooveel groote gevoeligen was ook voor hem het Hooglied: het Boek der Boeken. Hij volgde het na in zijn « *Verzuchtingen der Bruyd tot haren goddelicken Bruydegom* ». ¹ Hoe jammer dat slechts een deel er van, nl. het overschoone « *Liedt der Liedekens* » ² ons bewaard is gebleven. Te samen met verwerkte psalmen, klachten en Marialiederen, waarin telkens motieven uit « *Roose-mond* » terugkeerden, bundelde hij het tot zijn « *Goddelycke Lof-Sanghen* » die, in 1620, onder het patronaat van den kunstminnenden bisschop *J. Boonen* te Gent uitgegeven werden. Dat hij deze zangen op muziek zette, kwam hieruit voort dat ze ditmaal een bestemming hadden nl. tot vroomheid op te wekken en wereldsche liederen te vervangen. Zoo fladderden deze liederen als bonte vlinders op uit den tuin van Oudegem waar de dichter ze voorgezongen had en wikten rond over het geheele land, waar velen ze welhaast op de lippen hadden.

In hetzelfde jaar worden ze opgevolgd door de zwaardere, vollere tonen van het epische stuk: « *Den Val ende Op-stand van David* » en de meer ernstige « *Seven Leet-tuyghende Psalmen* ». « *Den Val van David* » bewijst ons dat *De Harduijn* ook de Latijnsche gedichten van den Calvinist *Theodorus Beza* kende. — Onder invloed van *J. Ymmeloot*, ³ voor wien het accent de ziel der poëzie was, schreef hij zijn « *Uytbreiding van den 88^e Psalme van David* » (1623) in zuivere jamben. Eindelijk, verdiepte en verinnerlijkte hij zich in de mystiek van *Hermannus Hugo S. J.*, van welke hij een prachtige Nederlandsche vertolking bezorgde in de « *Goddelycke Wenschen* »

¹ Zie « *Bibliographie* », VII, 2.

² In de « *Godd. Lof-Sanghen* », 1620, p. 54.

³ *J. Ymmeloot*: « *La France et la Flandre reformées...* » Ypre, 1621, p. 51.

(1629), waarin de wierookkorrels zijner eigen hartstochtelijke godsverzuhtingen met een laatsten gloed uitbrandden.

Dit zijn de refereinen van zijn eigenlijken zielezang.

Bizondere omstandigheden gaven hem daarbuiten nog enkele andere liederen in. Want deze kunstenaarsactiviteit van stichtelijken aard heeft onze 17de eeuwsche « pastoor van te lande » niet belet ook deel te nemen aan de algemeene letterkundige beweging welke, dank zij een versterkt nationaal bewustzijn en den vrede, terug opbloede in het land en belang te stellen in een paar politieke gebeurtenissen.

Korten tijd na zijn aankomst te Oudegem was hij lid geworden ¹ van de Aalstersche Rederijderskamer : « *De Catharisten* » ², met kenspreuk « *Amor vincit* ».

Gedurende het ebben en vloeiden van de 16de eeuwsche geloofscrisis waren de kamers van Rhetorica in diep verval geraakt. Tal van Rederijders waren uitgeweken; de intellectueele elite van het land, doordrongen van Humanisme, misprees de moedertaal; de gezagvoerende overheid onderdrukte stelselmatig al de uitingen er van. Van 1559 af immers werd het verboden « te verspreyden, zynghen ofte spelen eenighe camer- » spelen, staende spelen, loven, liedekens, figuren ofte baten » menten ende andere verthooningen, met sprekende ofte » stomme persoonagien, zonder behoorlick consent, » ³ en dit verbod werd bij herhaalde vernieuwingen telkens verscherpt. Dit alles tastte het leven zelf van de kamers aan en de gevolgen van een reeds begonnen inwendig verval bleven niet uit. Gedurende het Twaalfjarig Bestand beleefden ze niettemin nog een laatsten uiterlijken glans, om daarna voor goed te sterven.

Intusschen was een nieuw geslacht opgegroeid en het kwam

¹ *G. Caudron* noemt hem in de inleiding tot « *Roose-mond* » (1613) : « eenen onsen me-g'huldebroeder ».

² Ledenlijsten uit deze jaren bestaan niet meer. Men raadplege volgend boek over die Kamer : *Valery D'Hondt* : « *Geschiedenis van het Tooneel te Aalst en bijzonderlijk van de Koninklijke Rederijderskamer De Catharisten*, onder kenspreuk « *Amor Vincit* » (Aalst, P. V. Schuylenbergh, 1908 — 80)

³ Vgl. *Pr. Van Duyse* : « *De Rederijderskamers in Nederland...* », p. 263; ook p. 206-13 (Gent, Siffer, 1902).

nu aan het woord. Het redde de levensblijde Renaissance uit de zinlooze mythologische ornamentiek waaronder ze bij ons dreigde te vergaan. Zooals boven gezegd, vinden we haar Geest terug in de liefde tot de landstaal, waaruit een verzuiveringsbeweging zich ontwikkelde en in het zoeken naar vormvernieuwing : die toch eenigszins tot het tijdelijk heropleven der kamers aanleiding geweest zijn. Het spreekt van zelf dat theoretici noch cerebrale rijmelaars iets vermochten : alleen het zingende rythme van een werkelijk dichter kon de golfslag van een vernieuwingsbeweging doen zegevieren.

Er mag dan ook ondersteld worden dat *J. De Harduijn*, in dien Catharinistenkring waar hij deel van uitmaakte, de theorieën van de Pleiade ingang heeft doen vinden en bewondering er voor doen opgaan, hoofdzakelijk dank zij zijn eigen prachtige gedichten. Het is zijn groote verdienste den kunstsmak dier « letterkonstenaars » zóó te hebben ontwikkeld dat één hunner zich geroepen gevoelde, onder het beschermend credo van de Pleiade, zijn voor ons anders verloren « Roosemond » in 1613 uit te geven.

Voor die Aalstersche kamer schreef hij wellicht ook zijn niet teruggevonden treurspel : « *Hippolytus* »¹. Zijn bizondere belangstelling voor het tooneel blijkt trouwens duidelijk uit de schoone ode, die hij in 1616 tot den Antwerpschen schilderdichter *G. Van Nieuwelandt*² richtte ter gelegenheid van de opvoering van diens « Saül » en uit een sonnet ter eere van den Mechelschen treurspeldichter *Johan Thieullier*, bij de opvoering van zijn « Porphyre en Cyprine » in 1620. Hij verheugde zich over het herleven van de echte tooneelkunst die voor goed « de sinnekens sot » moest vervangen en moedigde beide dichters aan. Voor de rijmelaars daarentegen had hij slechts diep misprijzen over. Dit moge o.a. blijken uit een paar verzen uit de Ode van 1616, waar hij spreekt van :

« Menich hondert Rijmers hoofd
Bot, hersseloos en heel verdooft. »

¹ Zie Bibliographie, VII, 1.

² (1584-1635).

In hun milieu, waar jaloerschheid en nijd hem zeker niet gespaard bleven¹ zal hij weinig verkeer hebben. Hij had een te hooge opvatting van de kunst² om veel vrienden te tellen onder hen.

Hij schreef ook een paar aanbevelingen voor werkjes van stichtelijken aard. Van hem is misschien een vers uit de liminaria van *Stalpart Van der Wielen's* «Vrouwelick Cieraet» (1622); in 1623 leidde hij de boekjes in van twee zijner collega's nl. *Jan Schatteman's* «Leven van den Heylighen Macarius» en *Van der Sterre's* «Leven van den H. Norbertus». Deze twee laatste gedichten zijn nagenoeg de eenige waaruit weerklink van godsdienstige polemieek te vernemen is.

Een «In Memoriam» voor zijn vriend *Simon van den Kerckhove* (1626) en een sonnet ter eere van *Hermannus Hugo S. J.* besluiten deze — in vergelijking met andere tijdgenooten — weinig talrijke gedichten tot vrienden gericht. Hij stond te hoog om vriendschap en bescherming af te bedelen.

Alswanneer men hem een gelegenheidsvers vroeg — wat een bewijs van zijn aanzien was — dan weigerde hij dit niet. Zoo maakte hij in 1620 een gedicht op verzoek van de Gentsche Sint Antonius' Gilde. En was het feit dat de Gentsche magistraat hem in 1635 opdroeg een versieringsontwerp voor de stad te maken, ter gelegenheid van de blijde Inkomst van den Cardinaal Infant van Spanje, *Ferdinand van Oostenrijk*, geen bewijs van zeer groote waardeering?³

Een uitgesproken «Nederlandsch» gevoel en een oprechte vredesgezindheid komen herhaaldelijk tot uiting in deze gelegenhedenverzen.

Intermezzo's waren over 't algemeen dus een zeldzaamheid bij *De Harduijn*. In de stilte van de Oudegemsche velden, wijdde hij zich ongestoord aan een hoogere kunst: het uitdiepen van eigen wezen en het mooi verklanken van de innerlijke

¹ Daarop maakt o.a. *David Van der Linden* allusie: «Verwonnen sijnde nijt...», p. 103 in «Roose-mond».

² Dit zal nader toegelicht worden bij 't bespreken der «gelegenhedsge-dichten».

³ In de inleiding tot dit ontwerp noemt hij o.a. *Th. Morus'* Utopia.

gewaarwordingen. Zijn leven was een zang van liefde, uit de eenzaamheid.

De woorden, welke *Du Bellay* naar *Sp. Speroni*¹ vertaalde en waar de onontbeerlijke, ja noodzakelijke kunstenaarsafgescheidenheid in bezongen wordt, mogen hier aangehaald en toegepast worden op *J. De Harduijn*: « Qui veut voler par » les mains et bouches des hommes doit longuement demeurer » en sa chambre : et qui désire vivre en la mémoire de la postérité, doit comme mort en soy mesmes suer et trembler » maintesfois, et autant que notz poëtes courtizans boyvent, » mangent et dorment à leur oyse, endurer de faim, de soif » et de longues vigiles. »² — Deze uitnemende man, in wien allen weldra den leider van een nieuwe dichterschaar begroetten, groepeerde om zich heen een heelen kring van vrienden en bewonderaars. Daarover zal, in een volgend hoofdstuk, meer in 't bijzonder gehandeld worden.

* * *

Na 1637, t.t.z. na zijn vervanging als pastoor van Oudegem door *E. H. Jan Arends*, vernemen we niets meer over *Justus De Harduijn*. Of hij nog langer leefde en, zooals negentiende-eeuwsche biographen voor het eerst berichten, te Oudegem overleed op 9 Mei 1641, blijft voorloopig een onopgeloste vraag.

Het komt ons uiterst zonderling voor dat noch *E. Puteanus* († Leuven 1646), noch *A. Sanderus* († Affligem 1664), noch *G. Caudron jr* († Aalst 1692) ons iets melden omtrent de laatste jaren en den dood van hun vriend — zooals toch natuurlijk zou schijnen en ook de gewoonte was. Uiterst vreemd

¹ I Dialogi di Messer Speron Sperone (In Venegia, in ... 1542) : « Dialogo della Lingue, f° 121 : « Bisogna, gentilhuomo mio charo, volendo andar per » le manu et per le bocche delle persone del mondo lungo tempo, sedersi » nella sua camera; et chi morto in se stesso, disia di viver nella memoria » degli huomini, sudare e egghiacciar piu volte, e quando altri mangia et dorme » a suo agio, patir fame et vegghiare. »

² *Du Bellay* : « Deffence et Illustration de la langue François » (1549), L. II, Ch. III.

lijkt het dat niets over hem te vinden is bij de tijdgenooten — en ook geen portret van hem bewaard is gebleven, voor zoover het ons mogelijk was opzoekingen in dien zin te doen.

Maar ook over *Van der Noot* vernemen we niets meer na 1595 en aan *Rubens'* dood schijnen de dichters van den tijd ook vreemd gebleven te zijn.¹

Paquot zegt dat *De Harduijn* «nog leefde in 1629»! De eerste die een bepaalden datum opgeeft is *Theodoor Schellinck*, de vermoedelijke samensteller van het «Aanhangsel» aan «De Historie van Belgis of Kronyke der Nederlandsche Oudheid, door *Marcus van Vaernewyck*» in 1829. Volgens hem overleed *J. De Harduijn* op 9 Mei 1641.² Doch naar van bevoegde zijde verzekerd werd,³ is deze bron weinig betrouwbaar.

Blommaert, *Snellaert*, *Fr. De Potter* nemen ook dezen datum over, zonder er echter één bewijs voor aan te brengen.

Persoonlijke opzoekingen bleven eveneens vruchteloos: zoo-dat het sterfjaar dus met geen zekerheid vast te stellen is.

Die schaarschte aan bronnen en afwezigheid van berichten is wellicht hierdoor uit te leggen dat het land den vrede weer verloren had en onophoudende invallen uit het Noorden en het Zuiden niet alleen den intellectueelen opbloei verdorden, maar ook veel verwoesting en vernieling aanbrachten. Wij weten bepaald dat Oudegem heel veel te lijden had onder de oorlogen, tijdens de tweede helft der 17^e eeuw: In 1667 nl. werd het geheel geplunderd door de Fransche legerbenden⁴. Onder deze ongunstige omstandigheden zal *De Harduijn's* letterkundig nalatenschap naast andere documenten waarschijnlijk een prooi der vlammen geworden zijn.

Wij kunnen niettemin vermoeden dat de laatste levensjaren van den zoo gevoeligen en vredeslievenden dichter van Oudegem er smartelijke moeten geweest zijn. Zijn dorpsgenooten werd

¹ Vgl. *M. Rooses*: *Geschiedenis der Antwerpsche Schilderschool* (Gent, Hoste, 1880), II, p. 181. Er zou slechts één lijdicht bestaan, dit van een Alexander van Fornenbergh in «Antwerpschen Proteus».

² II, p. 45.

³ Door wijlen *Prof. V. Fris*, in leven Stadsarchivaris te Gent.

⁴ Vgl. *Fr. De Potter*: *Audegem*, p. 18.

het zeker niet vergund zijn herinnering in eer te houden door het plaatsen en bewaren van een gedenksteen.

Zoo bloeide zijn leven op uit smart en oorlog, zoo kwijnde het na een heerlijken opgang weer weg in nieuwen oorlog en smart. Met recht mocht hij van zichzelf getuigen : « Ick wies al vallend' op ! »¹.

C) DE VRIENDENKRING.

KORTE INHOUD : Belang van een vriendenkring.

- I. Jeugdvrienden : Humanisten zooals Dionysius Harduwijn, Max. De Vriendt, J. Lipsius, A. Hojus, Fr. Sweertius, J. Rycquius, J. Lummenaeus.
- II. Vrienden uit de mannenjaren : a) geleerden : A. Sanderus, D. Van der Linden; b) renaissancisten : A) dichters : E. Putteanus, Guiliam Caudron Sr en Jr; « De Catharinisten », Theoderick van Liefvelt Sr en Jr, J. Ymmeloot, J. Thieullier, G. V. Nieuwelandt, J. D. Heemssen (« De Olijftak ») J. Zevecote, D. Heinsius, B. a Bolswert; B) schilders : F. Bert, J. Van Zwaervelde, Caspar de Crayer, Nicolaas de Lie-maeckere.
- III. Priester-schrijvers : J. Boonen, S. V. de Kerckhove, J. Scatteman, J. Van der Sterre, B. Campman, B. Haftenus, W. Van der Elst.

Leidende plaats door J. De Harduijn ingenomen.

Een vriendenkring is steeds een echo der gevoelens en gedachten, der geheele geestesbedrijvigheid van hem, om en door wien hij ontstaat. Is het dan niet van buitengewoon belang — voor wie den ontwikkelingsgang van een kunstenaarsleven beschouwt — ook nader kennis te maken met degenen, die bekoord door het nieuwe rythme van een echten dichter, met

¹ In « Den Geest. Nachtegael » (Antw., 1634), III, p. 178. « Boet-klacht ». Deze klacht had natuurlijk een andere beteekenis voor den dichter.

bewondering en eerbied naar hem opzagen en zich met hem in betrekking stelden om zich op te werken uit de literaire inzinking hunner dagen en de « nieuwe lente » nog bloeiender te maken? Ook met diegenen naar wie deze priester van de schoonheid zelf is gegaan of wien hij een bijzondere vriendschap toedroeg hoeven we nader bekend te zijn. Zoo krijgen we een juister en vollediger inzicht in den groei en het wezen van zijn kunst en begrijpen we beter den invloed dien hij heeft kunnen oefenen.

En vermits men tot nog toe te weinig aandacht geschonken heeft aan de literaire periode die ons bezighoudt, zal het zeker niet ongewenscht noch overbodig zijn in bijzonderheden te treden.

Men kan de vrienden van *Justus De Harduijn* in drie hoofdgroepen indeelen. Ze volgden elkander op en ieder er van beantwoordde aan één der drie tijdsstromingen die, in zijn eigen levens- of kunstontwikkeling, markant en beslissend tot uiting kwamen. De jeugdvrienden zijn hoofdzakelijk Humanisten; nadien zijn het nationale Renaissancisten — het is bekend hoe zeer een « literaire kring » een Renaissance-verschijnsel is — en eindelijk Geestelijken-schrijvers van stichtelijke werkjes.

De *jeugdvrienden* zijn de familie- en voornamelijk 's vaders vrienden. Voor het meerendeel verpersoonlijken ze het uitstervende Humanisme. Eigenlijke persoonlijke vrienden zijn het dus niet, maar wel aanmoedigers en als 't ware wegbereiders van *Justus'* roem. De wonderbare gaven van den vader zien ze in hem openbloeien en hij wordt hun troetelkind : op hem stellen ze al hunne hoop.

Onder hen treffen we dan vooreerst zijn eigen bloedverwanten aan : zijn oom *Dionysius Harduwijn*, den geschiedschrijver, van wien hij, zooals wij boven meldden, de kostbare bibliotheek erfde; *Maximiliaan De Vriendt* die hem eveneens een bijzondere genegenheid toedroeg.

Daarna komen geleerden, zooals zijn vermoedelijke professor te Leuven, *Justus Lipsius*,¹ van wien hij het boven geciteerde

¹ Overijssche-bij-Brussel, 1547; Leuven, 1606.

literaire vrijgeleide kreeg; *Andreas Hojus*,¹ professor in het Grieksch en het Latijn aan de universiteit te Douai, die lof-dichten schreef op *De Harduijn*'s twee eerste dichtbundels²; *Franciscus Sweertius*, lid van de Antwerpsche kamer « De Olijftak », den bekenden biograaf die later zijn vriend « den Nederlandschen Vergilius » noemen zal.³ Eindelijk geestelijken: *Justus Rycquius*,⁴ kanunnik van St-Baafs, die *Justus* in een zijner oden⁵ aanwakkerde in alles zijn waardigen vader na te volgen en dezelfde hooge idealen te betrachten; *Jacobus Lummenaeus a Marca*,⁶ benedictijnermonnik in St-Pietersabdij te Gent, die *Justus*' eerste mis bezong⁷ en hem « den edelen zoon van een onsterfelijken dichter en een tooverachtigen zanger »⁸ noemde.

Al deze bewijzen van genegenheid, deze aanmoedigingen en lofbetuigingen zijn als zoovele zonnestralen geweest die de sluimerende krachten en de eigen originaliteit van den jongen *Justus De Harduijn* hebben helpen ontbolsteren, die de kiemende vrucht hebben opgekoesterd. Want dit is de beteekenis en ook de verdienste dezer oudere vrienden — die, alhoewel allen humanisten, toch ook, en dit grootendeels tengevolge van hunne literaire pelgrimstochten naar Italië en Frankrijk, eerbied en waardeering voor de moedertaal begonnen te gevoelen — dat zij in niets den eigen drang van den jongen dichter

¹ Brugge 1551-Douai 1631. Latijnsch dichter en geschiedschrijver. Hij trad eerst in het onderwijs te Brugge, werd later bestuurder van het « Collegium Marianum » te Arras, nadien van het college te Bethune en van 1593 af professor in 't Grieksch en 't Latijn aan de Universiteit te Douai. Wellicht leerde hij Dionysius Harduijn kennen te Brugge, als collega in het onderwijs (vgl. : *J. Roersch* in « Biogr. Nat. », IX p. 570).

² In de liminaria van « Roose-mond » (1613) en « Godd. Lof-Sanghen » (1620).

³ In de liminaria van « Godd. Lof-Sanghen ».

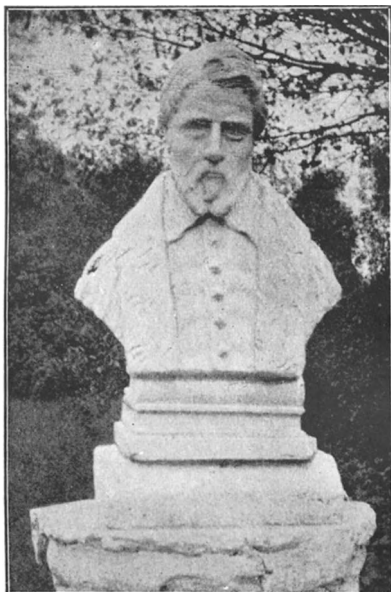
⁴ Latijnsch dichter, geb. te Gent in 1587, verbleef van 1606 tot 1614 in Italië, werd tot priester gewijd te Gent, keerde in 1624 naar Italië terug en overleed te Bologna in Dec. 1627 (vgl. *J. Roulez* in « Biogr. Nat. », V, p. 690).

⁵ « Praeludia poetica » (1606), p. 26 : Ode ad Justum Harduinum.

⁶ Humanist-dichter, geb. te Gent 1570, overl. te Douai 1629; reisde naar Italië, leefde zeer ongedurig, schreef veel Latijnsche gedichten en tragediën.

⁷ « Opera omnia » (Lov. 1613), p. 221-5.

⁸ In de liminaria van de « Godd. L. S. » (1620).

Borstbeeld van David Van der Linden, in den pastorietaan te Oudegem. ¹

¹ Wij hebben kunnen vaststellen dat dit borstbeeld wel *David Van der Linden* voorstelt en niet *Justus De Harduijn*, zooals ons door sommigen verzekerd werd. Het is eenvoudig een pleisterafgietsel van het borstbeeld van *D. V. d. Linden*, door den Gentschen beeldhouwer *Franck* in 1850, in dubbele levensgrootte, vervaardigd en toen geplaatst in de stadsbibliotheek van Dendermonde. Kort vóór den oorlog werd het naar het stedelijk museum aldaar overgebracht, waar het zich thans nog bevindt.

Waarschijnlijk werd door toedoen van *Pr. Van Duyse* en *M. Vandamme*, toen burgemeester van Dendermonde en broeder van den toenmaligen pastoor van Oudegem, het borstbeeld, waarvan hier boven een foto gegeven wordt, in den pastorietaan van Oudegem geplaatst, ter herinnering aan de vriendschapsbetrekkingen tusschen *V. d. Linden* en *De Harduijn*.

tegengewerkt hebben, maar wel zijn aangeboren gaven hebben helpen ontwikkelen. Met één woord, zij hebben hem bewust gemaakt van zijn eigen kunstenaarschap. Andere en jongere vrienden zouden het hem nu helpen uitzingen : een paar geleerden namelijk en vooral een heele pleiade van kunstbeoefenaars.

Na de vlucht uit de liefdesontgoocheling in de godgewijde natuureenzaamheid van Oudegem — dat *De Harduijn's* liefdesverzen op eigen beleving berusten heb ik boven aangetoond — moet een innerlijke behoefte aan genegenheid en vriendschap zich al ras hebben doen voelen. Moeder en zuster, die na vaders dood bij hem kwamen inwonen, schonken hem gene, zielsverwanten deze.

De dood van zijn vader bracht hem in nauwere voeling met *A. Sanderus*.¹ Naar alle waarschijnlijkheid had hij dezen reeds vroeger leeren kennen te Gent, alwaar hij zijn humaniora voltrok bij de Jezuïeten. Nu pas had *Sanderus* tot « maître es ars » gepromoveerd te Douai. In een roerende rouwbetuyging² troostte hij den bedroefden *Justus* en maande « den machtigen zanger van Vlaanderen » aan zijne klachten te staken. Dit werd het uitgangspunt van nadere kennismaking. Deze werd ten eerste begunstigd door het feit dat *Sanderus* ook priester was, en hij, in de rijke bibliotheek welke *Justus* van zijn oom en zijn vader geërfd had, een kostbare bron vond voor zijn eigen wetenschappelijke ontwikkeling. De door *Dionysius Harduwijn* nagelaten talrijke handschriften werden de grondvest en het cement van een groot deel van *Sanderus'* geschiedkundig werk.³ Dit onderstelt natuurlijk het onder-

¹ Antwerpen, 15 Sept. 1586. Affligem, 16 Juni 1664. — Hij deed zijn humaniora te Audenaarde en te Gent bij de Jezuïeten, studeerde in de Wijsbegeerte te Douai (promotie 1 Oct. 1609), werd nadien tot priester gewijd, vervulde het ambt van pastoor te Oost-Eecloo (1615-1618), verbleef naderhand hoofdzakelijk te Ieperen. Van 1661 af, in de abdij van Affligem, alwaar hij overleed. Hij schreef Latijnsche gedichten en tal van geschiedkundige werken.

² A. Sanderi Poemata (1621) liber tertius, R. 2 : « Ad Justum Harduynum in funere Francisci Patris Poetae ».

³ *Dionysius'* « Elenchum illustrium scriptorum Flandriae » is verwerkt in *Sanderus'* « De script. Flandr » en « De Gandavensibus » (1624). Herhaaldelijk

houden van drukke vriendschapsbetrekkingen. Uit de enkele verzen, waarmede *Sanderus* de twee eerste dichtbundels¹ van zijn vriend begroette en uit zijn biographische aantekeningen² spreekt dan ook zijn volle genegenheid en diepe eerbied voor hem.

Justus' merkwaardige bibliotheek oefende een aantrekkingskracht op meer andere geleerden en nl. op *Fr. Sweertius*, *J. D'Hollanderus*³ en bovenal op *David Van der Linden*,⁴ den levenslangen boezemvriend van *De Harduijn*. De verhouding tusschen beiden dienen we eenigszins toe te lichten.

Toen *Justus* pas geboren was, moest zijn twaalfjarige stadsgeenoot *David van der Linden* op de vlucht. In 1583 immers werden zijne ouders, met tal van andere katholieken, om hun godsdienstige overtuiging uit de stad verdreven door den burgemeester *Jan van Hembyze*.⁵ Na eerst naar Leuven getogen te zijn, vestigden zij zich te Dendermonde, van zoohaast deze stad in de handen van den hertog van *Parma* gevallen was (17 Augustus 1584). Wat hem zijne geboortestad niet geschonken had, zou *David Van der Linden* daar vinden : vrede en eer. Daarop zou hij dan ook trotsch gaan en zich met liefde toewijden aan de welvaart en den roem van de stad waar hij zich vrij ontwikkelen kon.

Zijne te Gent — onder leiding van *Omer De Visscher*, *Joos* en *Simon Van de Kerckhove* — aangevangen studiën⁶ zette hij daar voort, in de Latijnsche school of « hooge schole »⁷,

beroeft hij zich op het getuigenis van D. H., nl. in « *De Gand.* », op p. 15, 18, 25, 45, 83, 86, 94, 105, 108, 109, 115, 116, 93, 99, 119 : (ut ait H. — Harduyno teste. — quod citat D. H. — inquit H. — uti narrat D. H.) Op. p. 18 schrijft hij : « A. Sanderus, Presbyter, hujus libri auctor... parat demum ex Bibliotheca Dionysii Harduyni : « *Elogia gentis Vitelliae et Farnesiae* ».

¹ A. Sanderi Poemata (1621), III : « ad Justum Harduynum poetam ».

² « *De Gandavensibus* », p. 82.

³ In 1621 gaf hij Dionysius Harduyn's « *De Nobilitate* » uit.

⁴ Vgl. *A. Wauters* in « *Biogr. Nat.* », XII, 210 : *Lindanus* (Gent ± 1570. Dendermonde, 21 Sept. 1638.)

⁵ Vgl. *Pr. Van Duyse* : « *Levensschets van D. Lindanus* (Dendermonde, Ducaju, 1850).

⁶ Vgl. *Léon de Burbure* : « *David Lindanus, sa famille, ses amis* » (1850 z.a.)

⁷ Deze school dagteekende uit de eerste helft van de 16e eeuw.

waar hij buitengewone vorderingen in de studie van de classieken maakte. Welhaast trad hij zelf in het onderwijs : in Mei 1595 werd hij tot Vice-rector der Latijnsche school benoemd, den 25 Sept. 1605 ¹ kreeg hij de toelating om een eigen onderwijsgesticht te openen ² en ten slotte op 11 Febr. 1607 werd hij zelf rector aan de bovengenoemde school. Te dier gelegenheid sprak hij een philosophische rede ³ uit, waarin hij, in een uit de classieken en den Bijbel gecompileerd tekstmozaïek, handelt over den val van den mensch, zijne daaruitspruitende onwetendheid, de middelen om aan deze kwaal te verhelpen en voornamelijk de studie van de letteren.

In hetzelfde jaar werd *Justus De Harduijn* pastoor van Oudegem. Alles laat onderstellen dat beiden elkaar al dadelijk zullen opgezocht hebben. Zien we ze niet beiden, aarzelend om hunne eerste pennevruchten uit te geven, het handschrift van hunne minnegedichten ter beoordeeling sturen naar *E. Putaneus*? Op denzelfden dag ⁴ ontvangen zij dezès goedkeuring en aanmoediging. *De Harduijn's* « Roose-mond » verschijnt eerst vijf jaar nadien, *Van der Linden's* « Phyllis » ⁵ ziet nooit het licht.

Zijne « Geschiedenis van Dendermonde », ⁶ een onzer beste geschiedkundige werken uit de 17e eeuw, danken we voor een groot deel aan zijn vriendschap met *De Harduijn*, bij wien hij tal van documenten vond, zooals blijkt uit den bronnen-index welke aan zijn boek voorafgaat. Daar worden o.a. in

¹ Eveneens in 1605 trouwde hij met *Anna Van den Zype*, zuster van den rechtsgeleerde *Zypaeus*. Uit dit huwelijk sproten drie kinderen: Anna (+ Pauwel De Smedt, 1635), Catharina (kloosterzuster) en Joanna (+ F. v. Haeltert, 1640).

² « Den xxv der zelve maendt (Sept. 1605) es by 't collegie aenveerd gheweest als scholaster deser stede Mr David Lindanus metten zelve vrijdom van assijse ende andere exemptien als zyne andere predecesseure... » (vgl. A. L. De Vla-minck : *De Stad en de Heerlijkheid van Dendermonde*, 1867, p. 82.)

³ « De Homine et ejus institutione oratio » (*Teneraemonda dicta III idus Februari 1607*) (Antw., H. Verdussen, 1609), 22 p. 4°.

⁴ 10 Mei 1608. Vgl. : *E. Puteani Epistolarum Apophoreta centuria IV* (Lov. 1612) : Epist. XXII « Justo Harduino » — Ep. II « Davidi Lindano suo ».

⁵ *Sanderus* ontraadde hem het uitgeven van « Phyllis ». Vgl. : A. Sanderi *Poemata* (1621), III.

⁶ « De Teneraemunda libri III » (Antw., Verd., 1612), 4°. In 1646 werd dit boek door *Maestertijs* in het Nederlandsch vertaald.

opgesomd : « *Analecta Dionysii Harduini M.S. apud Justum Harduinum F.F.* » — « *Anonymus M.S. de gestis Brabantiae, apud Justum Harduinum* » — « *Anonymus de bello Grimbergensi M.S. ibidem* ». — In den loop zelf van het boek wordt nog herhaaldelijk gewag gemaakt van die vriendschap.¹

Tusschen beiden moet een zeer innige band bestaan hebben, gevormd door gemeenschappelijke idealen. Want alhoewel humanist en van een andere zielsgeaardheid zijnde, dweepte *Van der Linden* toch met de « lauter Vlaemsche taele » in dewelke zijn vriend, het « Hooft der Duytscher Poeten » dichtte. Hij schreef lange lofgedichten op « *Roose-mond* » (1613) en « *Den Val ende Op-stand van David* » (1620), trad als getuige op bij den ondertrouw van *Livina De Harduijn* (*Justus'* zuster) met *Mr Gislenus De Riddere*,² te Oudegem, hielp op het laatste van zijn leven nog met zijn vriend een ontwerp maken ter versiering van Gent, voor de blijde inkomst van *Ferdinand van Oostenrijk* en schreef er den Latijnschen tekst van.³ Zoo bleven deze « Twee in-gheborene van Ghendt ende tusschen het bevangh der Muren deser stede opgehebracht »⁴ oprechte vrienden, elkander wederzijdsche hulp betoonend. Samen zullen ze menige aangename stonden en dagen doorgebracht hebben : 't zij in den pastorietuin van Oudegem, 't zij op wandel langs de zachtvloeiende Dender, 't zij al treuzelen door de velden, op weg naar het buitengoedje van Appels⁵-bij-Dendermonde, 't zij in het woonhuis der Stefaanstraat, dat *V. der Linden* in 1620 betrok,⁶ nadat hij griffier van het Land van Dendermonde geworden was.⁷ — En toen het jaar na zijn dood

¹ Bvb. p. 80 : « *tum ex Dionysii Harduini schriptis apud Justum Harduinum nepotem collectos...* »; ook p. 242 : « *in Analectis D. H. apud amicum meum Justum Harduinum* ».

² 15 oct. 1615. vgl. A. de Vlaminck p. 84.

³ « *Pius in Patriam Conatus...* » (Antw, 1635).

⁴ Ibid. Inleiding.

⁵ Daar had *V. d. Linden* in 1611 een hofstedeken gekocht (De Vlaminck, p. 127).

⁶ Dit huis kocht hij in 1620 aan en betaalde er 1000 gulden voor aan *Mr Lieven Sweems*, griffier van Berlaar.

⁷ In 1615 of 1618. Dit ambt bleef hij tot aan zijn dood uitoefenen.

hem een kleinzoontje geboren werd, was het nog *Livina De Harduijn*, die het over de doopvont hield¹ en het den naam van *Lieven* gaf — en *Justus* zal het wel gedoopt hebben; dit alles bewijst de intimiteit welke tusschen beide familiën heerschte.

De schrandere geschiedschrijver *David Van der Linden* werd eerst twee eeuwen na zijn dood gehuldigd.² In 1850 werd hem een borstbeeld opgericht te Dendermonde en in 1863 liet het toenmalig stadsbestuur een marmeren plaat op een huis ter Veemarkt³ plaatsen, met volgend opschrift :

David Van der Linden
geboren te Gent
overleden te Dendermonde
Den XXI Sept. 1638
schrijft
Dendermonde's stads geschiedenis.⁴

De levens van beide vrienden zijn omzeggens als ineengevlochten geweest; nochtans kan *De Harduijn's* geloofs- en schoonheidsopvatting, noch zijn kunstopvatting, noch zijn Nederlandsch taalbewustzijn door *Van der Linden* beïnvloed geweest zijn. Deze was immers te anders geaard, was zelf geen kunstenaar en in den grond nog een humanist. Hij vormt de schakel tusschen de jeugdvrienden eenerzijds, de geleerden anderzijds en de eigenlijke *kunstvrienden* van *J. De Harduijn*, zijn actieve medewerkers, zijn bewonderaars en navolgers, met één woord : *zijn eigenlijk milieu*. Daar ontmoeten we de vertegenwoordigers van de in Vlaanderen tot bloei komende nationale Renaissance, de strevers naar taalzuivering, de zangers

¹ 17 November 1639. Het kindje van *P. de Smedt* en *Anna V. d. Linden*. (Doopregister 1639, Dendermonde).

² In 1638 †. Zie daarover : « Fêtes jubilaires à Termonde en 1850 » (Termonde, Ducaju).

³ In hetwelk hij nooit gewoond had !

⁴ Vgl. « Gedenkschriften van den Oudh. Kring van Dendermonde » (1865), p. 127 en vlg. *David Van der Linden* stond in betrekking tot *D. Heinsius*, *G. Caudron*, de Catharinisten van Aalst, enz. Zijn pleidooi « Pro Nuditate contra Vestes », dat een eigenaardige mentaliteit verraadt, is verloren.

van sonnetten, de voor en door de nieuwe kunst opengaande geesten en harten, de dragers van zelfde aspiraties, de dweepers met de boven het Grieksch, Latijn, Fransch of Spaansch uitrijzende moedertaal: allen die den nieuwen drang in zich voelend zonder hem echter zelf vorm te kunnen geven, aanvulling zoeken voor hunne onbeholpenheid en betooverd door het schoon-klankig rythme van bedwelmend doorgeurde verzen, de Schoonheid erkennen en zich jubelend scharen rondom den echten Dichter. *De Harduijn* schonk men het volle vertrouwen, om hem heen ontbloede de kunst: hij was de leider van den Nederlandschen smaak in het Vlaanderen zijner dagen.

Zonder het misschien rechtstreeks te willen, heeft *Justus De Harduijn* in Zuid-Nederland een weerschijn gegeven van de *Pleiade*-beweging, veel trouwer en vollediger dan Jonker *Jan Van der Noot* het vermocht.

De eerste, dien wij onder de schaar van zijn kunstvrienden ontmoeten, is *Erycius Puteanus*,¹ de raadgever en vriend van alle toenmalige Nederlandsche kunstenaars en intellectueelen, zoowel uit het Noorden als het Zuiden.² Zijn lang verblijf in Italië, waar hij getuige geweest was van den invloed der moedertaal op de ontwikkeling van het nationaal bewustzijn, had er hem van overtuigd dat het ook door de taal was dat onze diepgezonken nationale geest terug diende wakker geschud. Ook aarzelde hij niet als een warme voorstander van de moedertaal vooruit te treden, getuige er van volgende merkwaardige passage uit zijn « Lofrede der Nederlandsche Jonkheid », ³ welke hij ter gelegenheid van zijn benoeming te Leuven uit-

¹ Venlo 4 Nov. 1547-Leuven 17 Sept. 1646. Hij verbleef langen tijd in Italië, waar hij boeken over muziek uitgaf, volgde in October 1606 *Justus Lipsius* te Leuven op, als professor in de geschiedenis en de Latijnsche letteren en schreef te dier gelegenheid zijn « *Juventutis belgicae laudatio* ». Uit liefde tot zijn moedertaal gaf hij, op lateren leeftijd, een Nederlandsch boek uit, nl. « *Sedigh Leven* » (Loven, 1639).

² Hij onderhield de hartelijkste betrekkingen o.a. met *D. Heins*, *C. Huygens*, *P. C. Hooft*, *H. De Groot*, *C. Van Baerle*, *Cats* en *Anna Visscher*, die hij in 1642 op zijn kasteel ten gaste ontving; in het Zuiden o.a. met *De Harduyn*, *J. Ymmeloot*, *De Vree*, *R. Verstegen*, *D. V. der Linden*, *Rubens*, enz.

³ « *Juventutis belgicae laudatio* » (Lov. Rivius 1607).

Jan De Schepper van Gent vertaalde het: « *Loffrede der nederlantsche*

sprak ¹ en die een geestdriftige apologie van de moedertaal is :

« Gewis onze jeugd werkt, en werkt met vlijt; doch zij is met *het*
» *Latijn* zoodanig ingenomen, dat zij vreest den tempel der zang-
» godinnen door de moedertaal te besmeuren. Het is waar, er is niets
» voortreffelijker dan over geschiedenis en oudheid in het Latijn te
» verhandelen... Doch wij zijn nu juist onder zulk geen ongelukkig
» gesternte geboren, dat wij onze toevlucht hoeven te nemen tot het
» gebruik van zulk een groote taal, als moesten wij aan eenen vuilen
» mesthoop zoeken te ontspringen. Neen toch ! *wij hebben ook schoon-*
» *heden en sieraden in onze landsspraak en een wonderlijken rijkdom*
» *van woorden*. Zeker klimt de ouderdom van onze taal niet op tot
» dien der voorkristelijke talen : doch, even als men aan de oudheid
» haren roem niet betwist, zoo *blinken wij onder het meerendeel van*
» *de hedendaagsche volken in taal en geestvermogens uit*. Ik prijs derhalve
» *onze taal, omdat zij zuiver is en geheel onbevlekt is van uitheemsche*
» *pracht*. Heden wordt deze taal jammerlijk veracht, alsof het schoon
» ware zich in eigen land van vreemden bedel te bedienen. Men
» onteert, door een dwazen hoogmoed, den geest van het land en
» na de moedertaal verworpen te hebben, zoekt men naar oneigene
» en ontaarde woorden. Soms neemt hoovaardige dartelheid de plaats
» van 's lichaams natuurlijke schoonheid in. Zou het met de taal
» ook zoo niet gelegen zijn ?

« ...Ja, *onze taal is gespierd en vol oprechtheid*, maar wijzelf zijn niet
» eerlijk; wij hebben ze bezwalkt door zucht naar nieuwigheden !
» Dat de jeugd oppasse ! Het is immers een besmettelijke kwaal...
» In onzen akker, uit eigen zaad gegroeid, is er een aangename en
» bloeiende taal. Waarom ze dan gemengd met vreemd onkruid ?

« Ik zeg het nog eens : dat de jeugd oppasse ! Zij mag alle talen
» aankweeken, doch geene onteeren. Na de beoefening van de drie
» grondtalen aan wier studie deze gehoorzaal gewijd is, *moet zij haar*
» *eigene taal weten te waardeeren*; niet alleen door den geest, maar
» ook door het levende woord moet zij haar vaderland eeren. *De*
» *taal toch is de tolk van den volksaard. Wij kunnen onze innerlijke*

Jonckheyt » (Leuven 1608). Vgl. A. Sanderus : « De script. Flandriae » (1624).
Deze vertaling is verloren.

¹ Wij deelen den aangehaalden tekst, eenigszins omgewerkt, mede, naar
Edw. Van Even : « Eerrijk De Putte, beschouwd als bevorderaar der landstaal
en als nederlandsche dichter » (Dietsche Warande, 1888, p. 221, 371, 482,
559 en vlg.; hier p. 374).

Aan deze studie hebben wij ook enkele bijzonderheden ontleend.

» *schoonheid en deugd niet veruitwendigen, tenzij wij ons in onze eigene taal uitdrukken...* »

Deze klare, krachtige en vurige woorden vonden weerklank in geheel het land en wekten vele sluimerende krachten op. Ze deden voor goed de vroeger door *Pontus De Heuiter*,¹ *Simon Stevin*² en tal van anderen³ aangaande de moedertaal verspreide theorieën, in het Zuiden, zegevieren. Wat hier en daar reeds aan het kiemen was, groeide nu weelderig op. Na de lexicographen⁴ en de stilisten stonden nu tal van jonge dichters op die, uit liefde tot de taal, zich beijverden om een eigene, met de classieken en Franschen gelijkstaande letterkunde te scheppen in de landstaal, t.t.z. het Nederlandsch. Daarin was *J. Van der Noot* hen wel voorgestaan, doch met veel meer geestdrift en bewondering scharen zij zich nu rondom *Justus De Harduijn*. Evenals in het Noorden, de « Haarlemsche school » aan de pogingen van den theoreticus « *Simon Stevin* »⁵ en den dichterlijk aangelegden *Carel van Mander* beantwoordde, zoo ontstond ook, in het Zuiden, de « Oudegemsche Kring » tengevolge van de door den theoreticus *Puteanus* nieuw bezielde Pleiade-gedachten in de atmosfeer van den dichter *J. De Harduijn*. Gene verzamelde de vrucht harer strevingen in « *Den Nederduytschen Helicon* »⁶ (1610), deze daarentegen verkondigde zijn credo in de inleiding tot « *Roose-mond* » (1613) en openbaarde zich verder in voor een groot deel nog onbekend gebleven dichtbundels, door zijn leden uitgegeven. Al dadelijk dient er hier op gewezen dat de Oudegemsche Kring, alhoewel grootendeels nog uit rederijkers bestaande, oneindig hooger

¹ « *Nederduitse Orthographie* » (T'Antw., Chr. Plantijn, 1581).

² Brugge 1548-Leiden 1620 : « *Beghinselen der Weeghconst* », voorafgegaan van « *Weerdicheyt der Duytsche Tael* », 1586.

³ Vgl. de inleidende cultuur-historische beschouwingen.

⁴ *Plantijn* en *Kiliaan*.

⁵ Hem werd « *Den Nederduytschen Helicon* » (1610) opgedragen : « *Toe-eygheningh Brief « Aen den wijtruchtighen, hooghghelerden, scherpsinnighen Konst- ende Tael-rijcken Symon Stevijn van Brugge...* »

⁶ « *...Eigentlyck wesende der Maet-dichtbeminders Lust-tooneel... in suyver Nederduytsche sprake ghemaect door verscheyden Dicht-konst-oeffenaers* » (tot *Haerlem*... 1610), 332 p. -12°.

staat dan de Haarlemsche school, omdat *De Harduijn*'s vrienden verder ontwikkeld zijn, zij den mythologischen klink-klank tot een minimum brengen en vooral omdat zij den Franschen invloed zuiverder, smaakvoller en persoonlijker verwerken. Uit hunne gedichten spreekt een jeugdig, frisch gevoel : het zijn, over 't algemeen geen dorre rijmelarijen meer.

E. Puteanus stelde bizonder belang in het heropleven van de Nederlandsche letteren. Alwie zich maar eenigszins beijverde om de moedertaal te beoefenen en te zuiveren, stond hij met raad en daad bij.¹ Op de jonge kunstenaars-letterkundigen oefende hij een ontegensprekelijk gezag, zoodat ze hem het volste betrouwen schonken. Zooals wij boven reeds zagen, stuurden *D. V. d. Linden* en *J. De Harduijn* hem ook hunnen eersten dichtbundel ter beoordeeling. De uitbundige geestdrift, waarmede *Puteanus* in 1608 « Roose-mond » begroette en prees en met dewelke hij *De Harduijn* als den leider van een nieuw dichtersgeslacht uitriep, moet ons in niets verwonderen. En alhoewel *De Harduijn* nog jaren aarzelde vooraleer zijn eersteling in 't licht te laten geven, toch zal *Puteanus*' lofbrief hem het noodige gezag gegeven hebben om de leden van de Aalstersche Catharinistenkamer warm te maken voor zijn taal- en schoonheidsopvattingen : zijn echtste vaderlijk erfdeel, dat nu een nieuwen beschermer gevonden had. Het spreekt van zelf dat, in laatste instantie, zijn aangeboren dichtersgave, de zachte harmonie van zijn streelend woord, zijn zuivere poëzie daarbij de voornaamste rol speelde. Daardoor zou trouwens *Puteanus* zelf later zoodanig bekoord worden, dat hij eveneens een eigenaardig « Nederlandsch » boekje uitgaf.

De vermoedelijke factor van de Catharinisten was *Guilliam Caudron* Sr, althans was hij er een gezaghebbend personage. Het lijdt geen den minsten twijfel dat wij hier te doen hebben met den vader van den meer bekenden « hoogdravenden rijm-vloyenden *Guilliam Caudron*, gelaurierden Poët ende Catha-

¹ Bvb. *De Harduyn, V. d. Linden, Ol. De Vree, Rich. Versteegen, J. Ymmeloot*. Vgl. ook *D^r. M. Sabbe's* belangrijke mededeelingen over de betrekkingen tusschen Noord- en Zuid-Nederland in de 17de eeuw. (Verslagen en Mededeelingen der Kon. VI. Academie. Oct. 1925.)

rinist », ¹ den schrijver van het « Leven der groote Catharina » en tal van treurspelen en gelegenheidsgedichten, ² den vertaler van *Zevecote's* « Rosimunda » ³ (1622) — en eerst in 1607 geboren († 1692).

De homologiteit van naam en kenspreuk (Const Verheugt) zou hier menigeen in de war kunnen brengen. Duidelijkheids-halve zullen we voortaan den vader « Senior » en den zoon « Junior » noemen.

Guilliam Caudron Sr vonden we voor het eerst vermeld in *David Van der Linden's* « Oratio de Homine » (1609), waar hij voorkomt onder de opgesomde raadsheeren van het land van Dendermonde, wien *V. d. Linden* zijne rede opdraagt. ⁴ Bij 't verschijnen van de « Geschiedenis van Dendermonde » (1612), ⁵ in dewelke *V. d. Linden* hem prijst als schrijver van het treurspel « Clytemnestra » ⁶ — waar wij geen spoor van ontdekt hebben — vereert *Caudron* Sr hem twee sonnetten : « Ter eeren van de » gheleerde, seld-saeme ende waerachtige Beschrijvinghe des » Heerlickheys van Dendermonde door den hoogh-gheleerden » David Van der Linden. » Maar het is van grooter belang voor ons en het is een groote verdienste waarvoor wij hem dank verschuldigd zijn, dat hij het in 1613 als zijn plicht beschouwd heeft, aan de « Edele, wijse ende voorsienighe Prince, Deken » ende Ghesworen, met alle de ghetrouwe g'huldebreeders van » de gheestrijcke g'huldecamer van S. Catharine, binnen de » gravelijcke Stad van Aelst » enkele « *cleyne proefstuxkens* » ⁷ van onze schoone en zuivere taal op te disschen, door het uitgeven van *De Harduijn's* « Roose-mond » ! Zijn (verder te

¹ Uit den titel van « Het Leven der groote Catharina van Alexandrien... » in 1771 uitgegeven te Aalst bij Judocus D'Herat.

² Men vindt er de opsomming van op p. 172 van *V. D'Hondt's* « Geschiedenis van het Tooneel te Aalst » (1908).

³ Onzes inziens was het de *vader* die deze vertaling maakte. Hij leefde nog in 1625.

⁴ « Oratio... dicata... Senatoribus... Gulielmo Coudron » (20 Mei 1609).

⁵ « De Teneraemonda libri tres » (Antv., Verdussen, 1612); de sonnetten in de liminaria zijn onderteekend : G. Caudron (Konst verheught).

⁶ Ibid., p. 99.

⁷ « Roose-mond », p. 6.

bespreken) inleidend betoog over de natuur van de taal vertolkt zeker niet enkel zijn persoonlijke opvatting, maar ook die van *De Harduijn* en de heele Catharinistenkamer.

Guilliam Caudron Sr was gehuwd met *Margareta Ivain*.¹ Uit dit huwelijk sproten acht kinderen, waaronder *Guilliam* Jr (geb. 26 Jan. 1607) de tweede zoon was. Alhoewel wij geen spoor kunnen aanwijzen van betrekkingen die hij met *De Harduijn* zou gehad hebben, is zulks meer dan waarschijnlijk door het feit dat hij factor was van de kamer. Als schrijver² ontbrak het hem aan echten kunstsmaak. Opmerkenswaardig is nochtans dat hij er ook naar streefde alle bastaardwoorden uit de taal te weren.

Een andere vriend, denklijk ook een Catharinist, was *F. Van derbeken*, van wien een sonnet³ voorkomt in « *Roose-mond* ». Het is ons echter niet gelukt hem te identificeeren.

Een zeer belangrijke persoonlijkheid onder de vrienden van *De Harduijn* was *Theoderik van Liefvelt*, Heer van Opdorp.⁴ Hij werd te Brussel geboren, uit een oud adellijk geslacht. Zijn gelijknamige vader⁵ beoefende de rechtsgeleerdheid. Hij zelf trad in den krijgsdienst en eindigde zijn leven in den dienst van de Noordelijke Nederlanden.

Waarschijnlijk zal het de vader geweest zijn die in 1600 onderhandelingen met het Noorden poogde aan te knopen ten einde den vrede te helpen herstellen. De noodlottige scheiding

¹ De volledige genealogie vindt men bij *A. De Vlaminck* : « *Filiations de Familles de la Flandre, dressées sur pièces authentiques ou d'après des manuscrits anciens* » (Gand, V. d. Haeghen, 1875), I, p. 98.

² Hij volgde *Cats* en *Vondel* na. Zijn werken zijn grotendeels louter bombast.

³ P. 104.

⁴ Dorp uit Oost-Vlaanderen, op 10 klm. van Dendermonde. — Vgl. o.a. *Serrure* : « *Vad. Museum* », IV, p. 139.

⁵ Max. De Vriendt wijdt hun beiden een gedicht in 1614 : « *ad utrumque Theodorum de Liefvelt, Patrem et Filium* » (*M. Vrientii epigrammatum libri IX* (1627), p. 52.

N. Prof. Dr J. Prinsen J. Lzn. deelde mij mede dat in 1584 bij *Jan Van Hout* in Leiden vier studenten in huis woonden, waaronder « *Dirc van Liefvelt van Bruijssel* ». Naar mijn meening is hier spraak van den Vader. Dat hij bij *Jan Van Hout* studeerde is natuurlijk belangrijk, daar invloeden van N. en Z. hier door elkaar loopen.

van een door gemeenschappelijke taal, natuur en belangen zelfde land betreurden ze beiden ten zeerste. De vader diende zijn ideaal door de diplomatie ¹: hij handelde uit oprechte vredes-

¹ Hier deelen we den belangrijken brief mede door Th. Van Liefvelt tot Chr. Huygens, staatssecretaris der Vereenigde Nederlanden, gericht (tekst naar Serrure): « *Lettre de Thierry van Liefvelt à Monsieur Hugens, secrétaire d'Estat des Provinces-Unies à la Haye en Hollande* »: Monsieur le Secrétaire: Je regrette à l'âme de veoir la continuation de cette calamiteuse guerre, et s'exercer hostilité entre *ceulx qui ne sont, ni doivent estre ennemyz, mais amis de nature, de pays, de langue et de plusieurs alliances*, saulf qu'il semble que ceste guerre se veult fomenter par estrangers qui n'y peuvent perdre, mais beaucoup gagner; toutefois vous veux bien assurer que de nostre costé vous pourriez bien tost sortir de ceste guerre et à bon marché, si de vostre part y vouliez entendre; mais je crois que vous vous déifiez de faire chose ferme et durable, pour beaucoup de difficultez que vous vous préfigurez à vous mesmes et qui vous retardent d'entrer en une communication plusieurs fois offerte. En quoy s'y trouvera de l'erreur, moyennant que l'on veuille regarder la vérité au fond, sans se arrester à quelque apparence superficielle. Et pour sortir de ce scrupule de diffidence et d'autres difficultez et en recevoir quelque appaisement, *je trouveroie bon que nous fussions en petit nombre ensemble*, en quelque lieu neutral et à couvert, *quelques confidens et aimans le bien et repos publicq*, de part et d'autre, et ce par consentement et tolérance de nos supérieurs de deux costez, afin que rien ne fut mal pris, ny mal interprété pour faire ouverture en fidelité et honneur de telz moyens souffisans pour mectre bas ceste guerre et y joindre les assurances, que s'y pourront faire l'ung à l'autre, pour demeurer chose ferme et perpétuelle et donner appaisement à toutes objections et redoubtes, que l'on pourra proposer sy l'affaire se puisse mectre en tel estat, que ung chacun puisse estre à repos et recevoir assurance et contentement, nous serions tous indigne de vivre et de ne point changer ceste miserable guerre en une paix et tranquillité, sy cela ne se trouve en nostre petite asssemblée, nulle partie ne lesée, mais fera sa poursuite et devoir comme elle trouvera bon. Ce que je vous escrips d'une veuille du tout cordial et du tout sincère, sur quoy j'appelle la vengeance de mon bon Dieu sur moy, si j'ay aultre pensée et crois que plusieurs me cognoissent pour tel. Si vous semble, que pourriez trouver quelque part lieu où pourroit à ce point estre prins quelque regard, vous ferez chose méritoire et de grand honneur en vous y employant; aultrement et si redoubteriez quelque indignation ou offence, vous le mettez en tel lieu et hors de mémoire, où que vous plaira; mais j'en voudrais bien avoir un mot significatif de l'ung ou de l'autre pendant que nos Estatz ici s'assemblent et se doivent lever et partir bientost chacun vers son quartier. Monsieur le secrétaire, je vous retiens au mesme lieu en mon cœur que je vous y ay reçu cy devant, dont vous feray paraistre par les effectz quand Dieu le permettra et cependant me tiendrez pour vostre obligé et excuse.

De Bruxelles, 5 de May 1600.

Vostre amy à vous faire service, très volontiers: *Th. de Liefvelt*.

— Die Christiaan Huygens was de vader van den dichter Constantijn.

gezindheid en innige liefde tot zijn volk. Hij onderhandelde met een kalme waardigheid en een scherp politiek doorzicht. En indien het ons thans, bij gemis aan gegevens, niet mogelijk is na te gaan wat de uitkomst van zijne bemoeiingen geweest is, toch kunnen we vaststellen dat zijn streven beantwoordde aan de aspiraties van tal zijner landgenooten die er op een andere wijze lucht aan gaven nl. door een sterk uitgesproken Nederlandsch taalbewustzijn. Dit openbaarde zich ook bij *Th. Van Liefvelt* Jr die na zijn ideaal door de dichtkunst gediend te hebben, er de wapens voor opnam.¹

In 1609, dus twee jaar na *Puteanus'* lofrede, verscheen zijn vertaling van *Du Bartas*: « De eerste Weke der Scheppinge der Werelt... »² Dit boek werd geschreven « tot het vereer der Nederlantsche tale », « In de gantsche vertaelinghe is niet » een woordt ghestelt dat gheen oprecht neerduyts is... willende » daer mede betuygen, dat de Nederlandtsche Taele is in haer » selven geheel volmaect, soodat zij geen utlandtsche taele » van doen en heeft » zegt de uitgever in zijn « Waerschouwinghe aen den gunstighen Leser ». Weer een bewuste strijder voor een schoone, zuivere landstaal dus die, om de gelijkwaardigheid van het Nederlandsch met het Fransch en Italiaansch te bewijzen, zich met liefde en bewusten ijver er op toelegt een boek te schrijven in de moedertaal. De « Voor-rede » mag hier wel in haar geheel medegedeeld worden³:

« Merckende medter daedt dat der Menschen verstandt
Ende vernuften sin nu soo hoogh zijn verheven,
Datter in alle konst hoe hoogh oft leegh van standt
Niet en is onversocht noch onbeproeft gebleven,
(Alsoo dat de François die naer paelt aen ons landt,
De schalck Italiaen, de Spaignaert wydt bedreven,

¹ Vgl. brief van 27 Sept. 1613, waarin o.a. ook spraak is van de vertaling van de 2^e Week van *Du Bartas* (Serrure).

² « ...eerst ghevonden ende in Françoische Dicht ghestelt door den Geestrijcken ende Edelen Wilhelm de Saluste, Heere van Bartas. Vertaelt in Nederlantschen Ryme door T. V. L. B. » (Tot Bruessel. Bij Jan Reyns. Anno 1609, met Privilegie get. Busschere). De approbatie is van 13 Juni 1608.

³ Wij cursiveeren wat voor ons van bizonder belang is.

D'Engelsche kloeck ter zee, d'Overduyts van gewicht
Hebben elck in haer tael' ontsterfelijck gedicht.)

Ick heb my langhen tydt *bedroeft* in mijn gemoedt
Omdat int *Nederlandt* (alwaer tot s' Deugds vervromen
Alle konsten altijdt zijn van audts opgevoedt)
Soo weynich wordt gelet, ende toesicht genomen
Op de behendigheydt, ende seer rijcken vloedt
Haerder *taele*, *die is van auden stam* gekomen;
Soo dat niemandt en stelt zijn wetentheydt int klaer
Door een *tael' onbevleekt* om die te volghen naer.

Behalven een kleyn deel die haren kloecken geest
Als door een duyster wolck hebben eens laten kycken :
Want het durigh *gewoel* (over langh soo gevreest)
Van sooveel vremde mans in ons Belgische wycken
Gedurende den krijgh, heeft soo heislyck ontleest
Ontschaepen en *mismaeckt* (soot noch daeglijcks mach blijcken)
Ons *landstaele* die was eertijds lauter en fris
Dat van dry woorden d'een geen oprecht duyts en is.

Ja dit klaeglijck *misbruyck* is by langkheydt van tijdt
Gelijck een heete sucht, oft een melaetsche quaele,
Gewortelt en verbreydt wel soo diep en soo wijdt
Dat dees *gemengde spraeck*, dees Barbarische taele
Hoflijcker wordt geacht, en minlijcker gevrydt
Dan d'aude, die oynt was *suyver en klaer te maele*;
Tot een eeuwigh bederf van d'aude lauter konst,
Ende tot achterdeel der dicht by my begonst.

Dese bedroeftheydt dan heeft in mijn hert gesticht
Door een treurigh aendacht het oprecht mededooghen
D'welck (voor soo veel ick ben aent vaderlandt verplicht)
My kloecklyck heeft verstaet om medt een vlytigh poogen
Te brenghen aen den dagh een nederlandsche Dicht
Die aengenaem mocht zijn aen mijns mebroeders ooghen;
Niet om mijn eyghen baet te soecken groot en grof
Dan mijnder moeder-taele alleenlijck tot een lof.

Maer gelyck d'Nestelingk van den Valck licht en snel

D'welck stoppelledrigh gaet tot vliegen hem verkloecken,
Eerst springht van tack op tack medt een vervaert opstel
Oft swermt langs 't groene veldt om zijn macht t'ondersoecken,
Eer dattet in de locht, de Reygers tot gequel
Gaet stieren sijn gedraey in alle shemels hoecken,
Oft dattet langs den vloedt geport door shongers noodt
D'Entvogel onbedacht soeckt te brengen ter dootd.

Alsoo ick oock noch swack kennende mijn begryp
Om eenigh lofbaer werck in dichte te vermonden,
(Stellende my geheel onder d'beproeft geslyp
Der verstandiger Luydt int Vaderlandt bevonden)
Hebbe voorgaens mijn macht medt een bedencken ryp
Willen aen een proefstuck heel seegbaerlyck doorgronden,
Eer ick my heb betrauwte naer mynen sin doorvrocht
Te schrijven eenigh werck d'welck naermaels rauwen mocht.

Op desen voet heb ick medt reden *utgesocht*
Niet eenen slechten geest naer den loop onser jaeren,
Maer den *kloeksten eerstgeest* die oynt aensach de locht
In het Vranckrycsche pleyn, wyens hemelsche snaeren
Sullen geven geklanck, soo lang als de zee vocht
D'Aerdryck omhelsen sal met haer schuymwitte baeren :
Dat is de vrome Heldt *Wilhelm Heer van Bartas*
Die schrijft wat nu d'aerd' is, en wat zy voortydts was.

Desen heb ick aenveerd't medt aerbeydt, en d'onrust,
Om in de *maetigheydt Neerduyts te leeren spreken* :
T' is staut van my bestaen, dat in den eersten lust
Aen soo hoogen gedicht ick toone mijn gebreken :
Niet te min mijn goet hert salt al maecken gesust
In de grootweerdigheydt der stoffe deser weken,
Want dat men eerst inprent in 's menschen ryphen sin,
Blijft gedurigh altijt en stantvastigh daer in.

Dan soo ick heb begonst in mijn nieuwt overstel
Een nieuw tael' en gedicht, oft emmers lang verlaeten,
Schryvende goet Neerduyts, bannende t' schuym gerel,
En stellende t' gants werck op zyn gerechte maeten,
D'welck aen den meestendeel sal geven een gequel

Die Rhetorices konst deses tijds meynen vaeten,
Waer door mijn willigh werck mocht worden als veracht
Onder d' lichtveerdigh volck waenwys end' onbedacht.

Mij heeft noodigh gedocht om schouwen sulck verwijt,
Dat ick mij eerst voor al ootmoedigh moeste keeren,
En stellen mijn gedicht in een sterckte bevrijdt
Voor achterklap, voor nijdt, en voor neuswijse leeren;
Ick kom dan wel gemoedt, de naemschenders tot spijt,
En schenck u medter daet (mijn doorluchtige Heeren)
Mijnen aerbeydt, mijn dicht, mijn gemoedt onbeklaeght
Als een Neerlandervrij die t' hert int voorhoofd draeght.

Geestelijcke Vorstedom, Eeldom doorluchtigh audt,
Wijsen deugdrijcken Raedt van de Brabantsche Staeten,
En ghij Hoofsteden kloeck die t' gemeyn in toom haudt
Soo ghij Neerlanders sijt u Vaderlandt ter baeten
Ontfanght myn kleyn geschenck naer t' herte d' welck my staut
En mijn dichten beschermt tegen al diese haten :
Ghij wort daer door vereert als Helden kloeck en wijs
Jagende t' snoodt van u, en t' goedt gevende prijs.»

Uit echt nationale trotschheid wilde *Van Liefvelt* dus een nieuw werk scheppen, Nederland's verleden waardig, waardig ook van de literaire gewrochten der naburige volkeren. En dit zou hij doen in een gelouterde, van uitheemsche woorden gezuiverde taal, spijs de heerschende mode,¹ spijs tegenkanting van wege de Rederijkers, uit een bewuste liefde tot die taal en zijn stam. En ten einde zijn succes te verzekeren koos hij tot zijn voorbeeld den vermaarden *Du Bartas*,² den pompeuzen navolger van de Pleiade. Het is heel zonderling, in 't voorbijgaan, te bestatigen hoe, in die dagen, de protestant *Du Bartas* in Zuid-Nederland vertaald werd en gedrukt mocht worden «sonder achterdeel vande Catholycke Roomsche

¹ In 1590 had *Philips Numan*, secretaris te Brussel, in zijn «De strijt des gemoets» het gebruik van vreemde woorden als een taalsieraad en rijkdom aanbevolen.

² *Guillaume de Salluste, sieur du Bartas* (1544-1590): «La première semaine...» (1579).

Religie ».¹ Een analoog geval zullen we trouwens ook bij *De Harduijn* ontmoeten. Het valt natuurlijk buiten het bestek van deze studie te onderzoeken of *Van Liefvelt* in zijn vertaling zijn doel bereikte en op welke wijze; het zij voldoende gewezen te hebben op zijn nationaal bewustzijn, zijn in dienst staan van Nederland's beschaving en de bron van den inhoud van zijn werken om het besluit te trekken dat hij daardoor krachtig medegewerkt heeft tot het vormen van een literaire Renaissance-kern in Vlaanderen. Betreuren mogen we daarenboven dat hij zoo vroeg gestorven is.

Dezelfde liefde voor de taal, hetzelfde streven naar taalzuivering vinden we terug in « Den Nederduytschen Helicon »² die 't jaar daarop verscheen, wat toch bewijst dat alle schrijvers uit Noord en Zuid zich in deze vernieuwingsatmosfeer bewogen.

Van Liefvelt's Anagram « Trau, liefd' en kloeckheyt » wordt in den Helicon vermeld in het dialoog tusschen « konst-beminder en « konst-oeffenaer », ³ wat op wederzijdschen invloed en waardeering wijst.

Ten slotte : ook *Van Liefvelt* bezong *De Harduijn's* eersteling in twee schoone sonnetten⁴. Zijn vriendschap is ongetwijfeld vruchtbaar geweest en voor hemzelf en voor *De Harduijn*. Hunne gemeenschappelijke idealen werden er door gesterkt en begonnen hoe langer hoe meer hunnen invloed te doen gevoelen op de talrijker wordende bewonderaars.

Op het gebied van taalzuivering en poëzievernieuwing ontmoeten we daarna *Jacob Ymmeloot*, heer van Steenbrugge (±1567-±1630 Ieperen), een theoreticus en raadgever : « die 't oud missinghen toont, en 't nieuw zoet-singhen leert ». ⁵

Na de verwoestende oorlogsjaren, die zooveel energieën verlamd hadden, veert zijn talent los en wekt, onder 't geest-

¹ Approbatie (13 Juni 1608) onderteekend door *Petrus Vinck* S. Theol. : Licenciatus Censor ordinarius.

² Nl. in den « Toe-eygheningh Brief » van Passchier van West-busch.

³ P. 82.

⁴ P. 12-13.

⁵ *Claude De Clerck* (1587-1645) : in de liminaria van *Ymmeloot's* : « La France et la Flandre réformées » (Ypre, 1626).

driftig bezingen van de weldaden van den vrede¹ te Ieperen een nieuw dichtersbent op tot het beoefenen van de letterkunde. Hij is er niet enkel de leider van, maar hij is vooral een hervormer, die, na Frankrijk en Noord-Nederland doorreisde te hebben, iets nieuws te zeggen heeft aan de rederijkers van « Alpha en Omega », dit met vastberadenheid doet en zijn pleit wint, dank zij het eigen gegeven voorbeeld. Ook hij heeft het wansmakelijke van een met uitheemsche woorden doorspekte taal gevoeld. In een zuivere taal schrijft hij zijn « Kort ghedingh », immers : « ...d'ingheboorne liefde tot mijn vader- » land..., met de bede van eenighe vrienden, heeft my de » penne in de handt doen nemen, zo om mijn zoet vaderland, » naar mijn kranck vermogen, benevens andere te *helpen* » *bevrijden van allen uytlantschen spot ende laster, die onse tale,* » *ten onrechte, zeght verciert te zijne als een voghel met ontleende* » *plumen* : als om mijne lieve mede-inwoonders aen te porren » tot het opbrenghen vande lovelicke Reden-rijcke konste... »² Daarenboven tracht *Ymmeloot* zich rekenschap te geven van de voorwaarden van een deugdelijken Nederlandschen versbouw. Het is bekend hoe verward de toestand in de metrische kwestie was in die dagen en hoe er gezocht werd naar grooter vloeiendheid en rhythme van het vers. Weinigen echter brachten het tot een dieper en juister inzicht, daar men in den ban stond van de classieke versleer en over 't algemeen niet vatbaar was voor den woord- « klemtoon ». Er was veel willen zonder kunnen, zoodat er tusschen theorie en praktijk vaak weinig overeenkomst bestond.

Ook *Ymmeloot* zocht naar een nieuwen versvorm voor zijn nieuw-rhythmisch gevoel — daartoe geprikkeld door den voor- sprong dien het Noorden in die jaren op het Zuiden nam — ook op literair gebied. Hij zocht naar een eigen maatstaf. Tegen de traditioneele gebrekkige versmaat in, verdedigde hij het

¹ « Kort ghedingh tusschen d'oorloge en de Vrede, onder de namen van Bellona ende Astrea, vertooght aen Aelbert Eertshertoghe van Oostenrijck » door Jaques (*sic*) Ymmeloot, schildknape, Heere van Steenbrugghe. Ghedruct int Jaer 1614 (z.a.). — Tweede herziene uitgaaf in 1626 (Ieperen. Bellet).

² Ibid. : « Tot den goed-gunstighen Leser ».

gebruik van de jambe : hij wees zijn Zuid-Nederlandsche en Fransche (!) dichtgenooten op het harmonische van het jambische vers, waarin geen enkel woord « teghen de snede » meer hort. Zijn vast geloof in den nieuwen kunstvorm van de poëzie bracht er hem toe een verhandeling te schrijven : « La France et la Flandre reformées... » ¹ Voor hem kwam alles op den natuurlijke klemtoon aan. De kern van zijn betoog is de waarde welke hij aan het accent hecht : « *l'accent est l'âme de la poésie.* » Die klemtoon viel voor hem samen met de quantiteit en moest jambisch afwisselen. Het aanvoelen van de aan onze taal eigen en natuurlijke betoning getuigt niet enkel van taalbewustzijn, maar ook van taalsmaak — daargelaten zijn bemoeiingen om dit accent ook in de Fransche poëzie in te voeren ! — *J. Ymmeloot* verdient zeker gerangschikt te worden onder de « zoekers naar eigen maatstaven », zooals Dr *Fr. Kossmann* de Nederlandsche theoretici met meer oorspronkelijke beschouwingen noemt, in zijn onlangs verschenen allervoortreffelijkste studie over het Nederlandsch Versrhythme. ²

Het is immers de verdienste van *Ymmeloot*, door zijne verhandeling over den versbouw, een ernstige en met vrucht bekroonde poging aangewend te hebben om de nieuwe rhythmentheorie in de praktijk te doen zegevieren in Zuid-Nederland. Dit is natuurlijk ver van uitsluitelijk zijn verdienste te zijn, zooals hij het eenigszins hooghartig zelf beweert. ³ Hij neemt

¹ « La France et la Flandre reformées, ou traité enseignant la vraie méthode d'une nouvelle Poésie française et Thioise harmonieuse et délectable » (a Ypre, chez Jean Bellet, 1626). — Ter rechtvaardiging en illustratie van zijn versleer gaf hij terzelfdertijd volgende gedichtenverzameling uit : « Triple Meslange poetique, Latine, Française et Thyoise » (a Ypre, chez Jean Bellet.) — Opitz' « Büchlein » verscheen in 1624.

² Dr *Fr. Kossmann* : Nederlandsch Versrhythme (M. Nijhoff, 's Gravenhage, 1922), p. 114 en vlg. *J. Ymmeloot* is hem ontsnapt. — In een mededeeling gedaan in de Kon. VI. Academie (1923) vestigde Dr *M. Sabbe* ook weer de aandacht op *Ymmeloot*: vgl. een overdruk « Fransch-Vlaandersche Rederijkerskunst in de 18e eeuw (Gent, Siffer, 1923), p. 13-17. — Rechtvaardigheidshalve moet hier verklaard dat ons hoofdstuk « De Vriendenkring » in 1922 geschreven werd.

³ In zijn « Traité » beweert hij nl. het eerst de jambische maat te hebben gebezigd in zijn « Kort ghedingh » (1614).

immers den schijn aan niet te weten — wat toch zonderling lijkt voor iemand die een tijdlang in Holland verbleef — dat in de « Twe-spraak van de Nederduitsche Letterkunst » (1584) een hoofdstuk handelt over het « *hoogh en laegh*, kort en lang uyt spreken der silben », ¹ noch wat *Carel Van Mander* schrijft in de Voorrede tot zijn « grondt der edel vry schilder-const » (1604), ² noch de duidelijke uitspraak daarover in *A. Van der Mijl's* « *Lingua Belgica* » (1612), ³ noch tal van andere uitspraken uit die dagen. *Jan van Hout* en *Jonker Jan Van der Noot* vernoemt hij evenmin.

Hij tracht zichzelf te doen doorgaan als den eersten jambischen dichter in Nederland en als zijn vermoedelijke navolgers degene die hemzelf geïnspireerd hebben en in werkelijkheid zijn voorgangers waren : *Daniël Heinsius* (Ned. Poemata 1616), *J. Cats* (Emblemata 1620), *C. Huygens* en de dichters van den « Zeeuwschen Nachtegaal » (1623). Hij stelt vast dat zijn « Kort Ghedingh » verscheen in 1614, dus nog twee jaar voor *Heinsius'* Poemata en laat dan de vraag open of eenzelfde streven misschien bestond bij die dichters — ofwel of hijzelf den stoot gegeven heeft. — Hij kon nochtans goed weten dat zijn « Kort Ghedingh » dien invloed niet geoefend had ! Invloed van *Van der Mijlen*, *D. Heinsius*, *C. Huygens* is in zijn betoog duidelijk te erkennen.

Wel had hij invloed in Zuid-Nederland : hij roemt er voor- eerst op dat zijn hervorming — bestaande hoofdzakelijk in

¹ V « Van de maatklanck ende Uyt spraack »; p. 56 wordt o.a. gezegd : « *Daar zynder oock huydensdaaghs* dieër op beghinnen te achten : ende ick laat my niet anders voorstaan, zo men hierin met verstandighe opmerking voort vaart, of t'sal metter tyd een behachlyke cierlyckheid ende welstand in onze taal brenghen : doch dunckt my, dat *men meer na den aard van onze spraack*, als na den voet der Latynisten moet te werk ghaan... »

² ... « En bevinde oock seer goet en wol luydende dat men zijn tweede syllabe altyts hardt oft langh neme, en d'eerste cort, ghelijck sulcx in onse sprake eerst in het ghebruyck is ghecomen door den grooten Dichter D'Heer *Jan van Hout*, Pensionaris der stadt Leyden, die uyt Petrarcha, Ronsard en ander sulcx van in zijn jeught waer ghenomen, en ghevolght heeft... »

³ (Lug de Bat. 1612), p. 169 : « In accentus tamen decoro consistit praecipua carminis virtus et elegantia : is facit, ut mollius fluat, ut genuina sit modulatio ; ab accentu est carmen, et quidam quasi cantus. »

het regelmatig onderhouden van den klemtoon ¹: het jambisch afwisselen van lettergrepen zonder en met klemtoon — zóó in den smaak viel dat te Ieperen alleen zooveel dichters oprezen als er overigens in geheel het land waren. Naast dien onmiddellijken invloed op de Iepersche rederijkers, die maar aan 't rijmen gingen op « 't hoogh-neer maet-geklangh » ², vond hij ook weerklank in breederen kring. Met fierheid deelt hij dan ook het gevolg zijner eigen bemoeiingen bij meer vooraanstaande dichters mede, zoo bvb. bij *Van Terdeghe*, ³ *Olivier De Wree* (1597-1652), *Guilliam Van Nieuwelandt*, den Antwerpschen schilder-dichter ⁴ en eindelijk bij den pastoor van Oudegem: *Justus De Harduijn*. Deze zou eerst zuivere jamben geschreven hebben, nadat *Ymmeloot* hem gewezen had op de rhythmische fouten van zijn poëzie en wel van 1623 af, in zijn « Uytbreiding van den 88^{en} Psalm van David ». Deze bewering ⁵ is, in ieder geval, een overdrijving. Want ook vóór 1623 schreef *De Harduijn* zuivere jambische verzen, denkelijk wel onder invloed van *Van der Noot*, doch vooral omdat dit de polsslag van zijn eigen bloed was en de rhythmus van zijn echte dichtersziel. In zijn eersten bundel is hier en daar wel een vers uit de maat, ook nog in zijn tweeden, doch steeds is er harmonie en jeugdige

¹ Préface : ... « la non observation uniforme de l'accent en chacune syllabe est une cause de dissonance et deformité ».

² Uit een gedicht van *J. Caproen* in de liminaria van « La Fr. et la Fl... »

³ « De vreughden des Hemels ».

⁴ In zijn « Poëma van den Mensch » (1621) en het treurspel « Cleopatra ».

⁵ « La Fr. et la Fl. » (1626), p. 51 : « Ou en l'extraict intitulé : Weerlicke liefden tot Roose-mond y a fautes contre nostre accent en quatre mots, asçavoir : du second verset en deux quisont : *Dieren* et *Oorboor*; du troisesme, en *Woorden*; et du quatriesme en *Gh'offert* (1e sonnet uit R. door *Ymmeloot* boven aangehaald). *Le mesme aucteur de ce livre* nous a confessé, avec regret, les fautes qui se rencontrent par tout au mesme traicté, qui au demeurant est plain de tres belles inventions : et d'un chemin nous a monsté un ouvrage pour lors encommencé avec nostre observation et depuis l'ayant achevé, l'at fait imprimer: C'est le LXXXVIII Psalme du Prophete David : *Misericordias Domini in aeternum cantabo*. Nous avons ici joint le commencement de la dicte œuvre; affin que ceux qui entendent nostre langage, puissent par conférence avec les autres dudidit Roosemond, *juger s'il n'y a différence comme de la nuit au jour...* » (stellig overdreven; dan volgt de aanvang van den psalm). Tot heden is het me niet gelukt de uitgaaf van dien psalm terug te vinden.

zwier; — het is dan ook heelemaal verkeerd staande te houden, dat *De Harduijn* « den ouden gebrekkigen trant der Rederijkers volgde »¹ in « Roose-mond » : alleen wie den bundel niet las, kan zoo iets beweren ! — *Ymmeloot* nu kan hem enkel *bewuster* gemaakt hebben, wat een nauwer letten op den uiterlijken vorm van zijn poëzie voor gevolg had. Hoe gering *Ymmeloot*'s invloed op *J. De Harduijn* in werkelijkheid ook moge geweest zijn, is het voor ons nochtans van belang vast te stellen hoe er een wasdom naar het nieuwe was over geheel het land en hoe ten allen kante de stengels aan het zwellen gingen van lente-sappen.

Ook op het gebied van het tooneel is er verandering ten goede en hier ontmoeten we twee andere vrienden, beiden treurspel-dichters : *Johan Thieullier* en *Guilliam Van Nieuwelandt*. *J. Thieullier* was lid van de Mechelsche rederijderskamer « De Peoene », schrijver van het herdersspel « *Porphyre en Cyprine* », ² de organisator van het vermaarde « *Blasoen-feest* » (1620), aan hetwelk één en dertig rederijdersgilden deelnamen en de uitgever van « *De Schadt-kiste der Philosophen ende poeten* » waer inne te vinden syn veel schoone leerlycke Blasoenen, Refereynen ende Liedekens » (1621). Door de volgende woorden, getrokken uit de voorrede, waarin zijn uitgave gerechtvaardigd wordt, trilt de blijheid en de hoop om het herleven van de letterkunde : « ...op dat de nutte Reden-const, die bij alle » oude treffelijcke mannen soo groot is geacht geweest ende » deur den naerloop *Mers*, in onse *Neder-lande* soo langhe » Jaren derelijck verdruckt, *weder mocht het hoeft in » den locht steken*, tot stichtinghe ende vermaek van alle ver- » standighe sinnen... (worden de gedichten der mededingers uitgegeven) ...wenschende dat de soet-vloyende Redenconst in

¹ *C. P. Serrure* : « *Claude de Clerck* (1618-40). Inleiding XIII (VI. Bibliophielen, 3^e S., 13).

² « ...treurspel verthoont by de Redenrijcke Gulde die Peoen binnen Mechelen op henlieder heer-lijke Blasoen-Feest, gehouden den 3 Mei 1620, tot Mechelen » opgenomen in « *De Schadt-kiste der Philosophen ende Poeten* » (Mechelen, 1621). Men vindt er den korten inhoud van bij Dr J. A. Worp : *Drama en Tooneel*, II, p. 111 (uitg. 1908).

» dese Nederlanden, door eenen gedurighen vrede ofte bestandt
» mocht floreren, tot Godts eeren, ende stichtich vermaeck
» van onsen evennaesten... » *J. De Harduijn* prijst hem als
volgt, in een lofsonnet op « Porphyre en Cyprine » :

« Het Nederlandts Tooneel 't welck plocht te wesen haut
Door U in 't Mechels pleyn verandert is in gaut
Wel weerd om yet vernufts op 't selve te vertoonen. »

Voor de tooneelkunst scheen immers een nieuw tijdperk van bloei aangebroken. Tegenover de allegorische « sinnekens » van de Rederijkers, streefde men er naar de classieke opvatting van de tragedie ingang te doen vinden. Dit legt den vreugdetoon dezer uitspraak van den dichter *J. De Harduijn* uit.

Op de literairen prijskamp van het « Blazoenfeest » der Peoene waren al de Rederijkersgilden van Brabant, Vlaanderen, Holland en Zeeland uitgenoodigd. Een tiental kamers uit het Noorden ¹ beantwoordden den oproep : dit feit bewijst op zichzelf voldoende, hoe de betrekkingen tusschen Noord en Zuid ver van onderbroken waren !

In den wedstrijd voor het schoonste « Philosophische Refereyn » behaalde de Antwerpsche schilder-dichter *Guilliam Van Nieuwelandt* ² (1584-1635), onder de 102 mededingers, den

¹ De lijst wordt medegedeeld in « De Schadt-kiste... »

² Vgl. twee uitvoerige en degelijke artikels door *F. Jos. Van den Branden* in « Nederlandsch Museum », 1875, II, p. 1-49, 133-199; waar naast biographische inlichtingen ook een goede bloemlezing uit zijn werk gegeven wordt; verder *Corn. De Bie*: « Het Gulden Cabinet » (p. 63); *Dr Worp*: « Drama en Tooneel », II, p. 407-8; *Kalff*: *Gesch.*, V, p. 390-2. Ook nog *O. Van Hauwaert*: « Historisch en Critisch overzicht van het Vlaamsch tooneel in de 17^e eeuw » (Gent, Siffer, 1893. Uitg. K. VI. Academie).

G. V. Nieuwelandt was de zoon van den schilder *Adriaan V. N.* Hij werd geboren te Antwerpen in 1584, trok in 1589 naar Amsterdam waar hij leerling werd van den Kortrijkschen schilder *Jacob Savery*. In 1602 reisde hij naar Rome, waar hij studeerde o. l. v. *P. Bril*. In 1606 kwam hij terug naar Antwerpen; werd vrijmeester in de St Lucasgilde, in 1615 ouderman van « De Olijftak » voor welke kamer hij tot in 1620 zijn tooneelstukken schreef, onder het anagram « Dient uwen al »; nadien schreef hij voor « De Violier ». Na 1628 vestigde hij zich te Amsterdam, alwaar hij in 1635 overleed.

eersten prijs met « Den Lof van de Deucht » waarvoor hem een tinnen stoop van 12 pond geschonken werd. Eveneens werd hem « den hoogsten prijs van die syn eyghen werk best hadde utgesproken » toegewezen. Deze begaafde kunstenaar en ontwikkelde letterkundige met veelzijdigen aanleg — wien tot nog toe te weinig aandacht werd geschonken in onze literaire geschiedenissen — was (met *G. Ogier*) de beste Zuidernederlandsche tooneelschrijver van dien tijd. Wat de rederijker *Thieullier* te Mechelen op dramatisch gebied poogde tot stand te brengen, had hij te Antwerpen, met meer dichterlijke vaardigheid, volvoerd.¹ Na opgevoed geweest te zijn te Amsterdam en zijn kunstsmaak in Italië gelouterd te hebben, was hij naar zijn geboortestad Antwerpen teruggekeerd. Daar vestigde hij niet enkel zijn schildersatelier, maar hij « die de loffelycke » conste der Poësie van joncks aen toegheneghen was gheweest, » niet door den wegh van eenighe studie, maer door zijn aen- » gheboren natuere » nam er ook ijverig deel aan het heropbloeiende literaire leven. Met den priester-dichter *Joan David Heemssen* werd hij, den 24^e September 1615, tot Ouderman van de kamer « De Olijftak »² gekozen. Daar burgerde hij het Renaissance-drama in, onder de algemeene bewondering. Oorspronkelijk is zijn drama wel niet: er is navolging van Seneca, Suetonius, Tacitus en vooral van Garnier's³ « Juifves » en « Marc Antoine ». Maar er is de classieke verdeeling in vijf bedrijven, met hier en daar koren en alles is in alexandrijnen

¹ Hij schreef de volgende treurspelen: *Livia* (uitg. 1617); *Saul* (1617); *Claudius Nero* (1618); *Aegypticae* (1624); *Salomon* (1628); *Sophonisba Africana* (1635); *Jerusalems Verwoesting* (1635) en een episch gedicht: « *Poema van den Mensch* » (1621).

² Over « de Olijftak » raadplege men o.a. *J. B. Van der Straelen*: « *Geschiedenis der Antwerpsche Rederykkamers* » (Antwerpen, J. E. Buschmann, 1863); ook *Pr. V. Duyse*. Gesticht in 1510 onder kenspreuk « *ecce gratia* » werd de Kamer heringericht tijdens het twaalfjarig Bestand nl. op 24 Sept. 1615. Hoofdman werd: H. Van Etten; prince: Jan Van der Goes; Deken: Bat. Charles; oudermans: G. V. Nieuwelandt en J. D. Heemssen; princen van Personagien: Jan V. den Hove en Francisc. Sweerts.

³ 1535-1601.

geschreven en in een zuivere taal, iets waarvoor ook die kamer ijverde.¹

De opvoering van zijn «Saul», den 16^{en} November 1615 te Antwerpen, moet een gewichtige gebeurtenis geweest zijn. Het stuk droeg de algemeene goedkeuring mede en genoot veel bijval. De uitgenoodigde *Justus De Harduijn*, die te dier gelegenheid beschonken werd met twee potten Rijschen wijn van 1 gulden 16 stuivers,² bezong «den gheest-rijcken Guill. Van Nieuw'landt, grondtwijsen Dichter en constigh schilder» in een merkwaardige ode³ en begroette hem als den eindelijken vernieuwer van de tooneelkunst :

«...Want comt ghij niet als een clouck heldt,
Nu in het schoon Brabanders veldt
Eerstmael het vaendel rechten?
Om menich hondert Rijmers hoofd
Bot, hersseloos en heel verdooft
Met reden wijs te gaen bevechten?

Siet men nu oock t' Antwerps tooneel,
Nu wederomme niet gheheel
Beheymt met nieuwe groen lau'rieren!
Siet men het selv' nu niet van goudt,
Het welck te voor maer was van houdt
Om sinnekens sot op te tieren?... »

Ook *J. Ysermans*, een factor van «De Olijftak» noemde de «Saul» «een toonbeeld van alle constenaren». *Willem Van der Elst*⁴ ziet in *V. Nieuwelandt* «een uytgelesen Lief-hebber van goet Vlaems / en Dicht / in onsen tijt». Die getuigenissen van tijdgenooten, waaronder de eene een merkwaardig dichter

¹ Op 7 Febr. 1616 loofde de Kamer prijzen uit «om de const in treyn te houden, ende dat se alleenskens alle geschuymde uytheimsche woorden souden » achterhaelen, want onze taele ryck ende vloeiende genoeg is ». — Vgl. *Pr. Van Duyse*: «De Rederijkkamers», I, p. 126.

² *Van den Brande* (zie boven), p. 20.

³ De ode dagteekent van 1 Jan. 1616.

⁴ *W. V. d. Elst* was pastoor te Bouchoute. Hij schreef «Gheestelycke Dichte n» (Antw., Verdussen, 1622). Vgl. sonnet p. 72.

is, lokken wel een nader onderzoek uit naar de verdienstelikheden en de waarde der poëzie van den eenigen vertegenwoordiger van het classieke treurspel in de Zuidelijke Nederlanden : doch wij moeten er ons mede vergenoegen dit aangestipt te hebben, daar zulks buiten onze studie valt.

Van zijn kant waardeerde *Van Nieuwelandt* ook het werk van zijn vriend. Bij 't verschijnen van dezès « Val ende Op-stand van David » prees hij hem als « den Nederlandtschen Maro wiens gedicht hem onstervelijck deed leven ». Is het niet waarschijnlijk dat *V. Nieuwelandt*, die zich enkele jaren nadien (1628) naar Amsterdam ging vestigen, ook daar bewonderaars der poëzie van *De Harduijn* aangeworven heeft ? ¹

In dezelfde kamer treffen we nog een anderen vriend en zelfs een nauwen zielsverwant van *De Harduijn* aan, nl. *Joan David Heemssen* ² : eveneens een priester- en een Renaissancedichter. Deze echte kunstenaar, die *De Harduijn* haast evenaart, — al heeft hij een mindere rol gespeeld — wordt niet eens vernoemd in onze literatuurgeschiedenissen. Het feit dat zijn eerste werken alleen onder zijn initialen (I. D. H.) verschenen, legt wel eenigszins uit hoe deze dichter tot nog toe nagenoeg onopgemerkt ³ is kunnen voorbijgaan ; van een anderen kant wijst dit eens te meer op de uitgebreidheid van het nog te ontginnen veld op het gebied van de 17^e eeuwse Zuid-Nederlandsche letterkunde.

Zijn leven en zijn literaire ontwikkeling loopen heelemaal parallel met die van *De Harduijn* en zijn er als 't ware een echo van. Bij beiden doet zich eenzelfde levens- en kunstverschijnsel voor. Beiden hebben in hunne jeugd hartstochtelijk bemind

¹ Ook *Th. Van Liefvelt*, *Zevecote*, *Puteanus* en anderen kunnen in dien zin gewerkt hebben.

² Geb. te Antwerpen, 2 Mei 1581 (één jaar dus vóór *De Harduijn*), aldaar overleden 13 Dec. 1644. Hij was de zoon van een bemiddelden koopman, studeerde voor geestelijke en vestigde zich als priester in zijn geboortestad. Hij was ouderman van « De Olijftak ».

³ « Het Woordenboek der Nederlandsche Taal » vermeldt in de « Lijst der aangehaalde schrijvers », P. cix, enkel : H(eemsen), J. D. : Nederduytsche Poëmata. Antw. 1619). — Verder vernoemen hem alleen *J. Fr. Willems* (Verhandeling 1819-24), II, p. 254 en *F. A. Snellaert* (Verhandeling 1838), p. 269.

en voelen er zich toe genoopt hunne innerlijke belevingen uit te zingen in sonnetten van zuiver Nederlandschen klank. Na hunnen opgang in de kunst van de Renaissance, omhelzen beiden den priesterlijken staat en stellen hunne kunst ten dienste van de Kerk, wier ascetische strooming ze volgen en zelf opnieuw bezielen naar den aard van hun eigen ziel. Beiden waren lid van een rederijkerskamer en verhoogden er het eigen taal- en schoonheidsbewustzijn. Beiden putten uit dezelfde renaissance-bronnen. *Heemssen* volgde daarenboven nog wel rechtstreeks *Petrarca* na, maar wat van grooter belang is, voet voor voet volgde hij *De Harduijn*. Op dien zeer duidelijken invloed zullen we verder ¹ terugkomen, doch hier kan er reeds op gewezen worden, hoe aan « *De Weerlücke Liefden tot Roose-mond* » *Heemssen's* « *Wereldlijke Poemata* » beantwoorden, aan de « *Goddelijke Lof-Sanghen* » de « *Gheestelijke Poemata* », aan de « *Goddelijke Wenschen* » eenigszins « *Het verhael van 't lijden ende Doodt ons Liefs Heeren Jesu Christi* ». ²

Tusschen beide dichters is er wel een verschil van aard. Vooreerst is *De Harduijn*, als dichter, ontegensprekelijk de meerdere. Hij is ook fijngevoeliger, dieper en vooral vuriger. Er is meer smart in hem; hij heeft daarenboven een loutering gekend, die zijn verlangens verpuurde tot mystieke verzuchtingen. *Heemssen* is een luchtiger natuur. Zijn « *Wereldlijke*

¹ In het hoofdstuk : Kunst en Invloed.

² *Werken van J. D. Heemssen* : J. D. H. « *Nederduytsche Poëmata* » ghedeylt in twee deelen : *Gheestelijcke ende Wereldlijcke* ('t Antwerpen by G. Verdussen. 1619).

— « *Den Nachtegael van den heyligen Bonaventura, waer in hy beschryft een corte overdenckinge van de geboorte, Leven, Lyden ende doodt Christi ons Saligmaeckers* », overgeset ut latynschen Rhyme in Nederlantschen door J. D. H. (Tot Loven. By Philips van Dormael, 1621).

— « *Het Bestier der Landtlieden om Godt te dienen ende hen huys te bestellen* », overgheset ten Versoecke van mijn Eerw. Heer Prelaet des godts-huys van onse L. Vrouwe te Tongerlo, door Joan, David Heemssen (t'Hantw. By Hier. Verdussen, 1624).

— « *Verhael van 't lijden ende Doodt ons Liefs Heeren Jesu Christi* ». Poëtelijsch beschreven door Jan David Heemssen. Priester. ('t Antwerpen. By Jacob Mesens, 1643).

Op p. 54 van « *Nederd. Poëmata* » bevindt zich een sonnet « *ter eeren van den E. Heer Joost de Harduyn* ».

Poemata » zijn geen doorlopende klacht, maar een herhaald opjuichen in 't blijde leven en een bezingen van zijn vreugden : immers « een teughskén goeden wijn en is niet te versmáden » (p. 96). — Bij *De Harduijn* is zulk een vers niet denkbaar. In de stichtelijke gedichten treffen ons noch het neerdrukkende, noch het hevig hartstochtelijke van *De Harduijn* : er is meer gedragenheid, met nochtans een niet min innig gevoel, voornamelijk wanneer dit gewekt wordt door de beschouwing van Christus' lijden. Herhaaldelijk vinden we bij hem een sterk uitgesproken kunstenaarsgevoel. Er is vloeïendheid in den jeugdigen jambenzwier van zijn vers, zuiverheid in zijn taal en liefelijkheid in zijn zang.

Evenals de vriend van wiens zangen zijn poëzie een naklank is en een begeleiding, verdient ook hij in eer hersteld te worden.

In de rij van *De Harduijn*'s kennissen treedt ten slotte nog een laatste dichter : de romantische en ongedurige Gentenaar, *Jacob van Zevecote*.¹ (1596-1642). De hartstochtelijke en met schoonheidsvuur doorschoten minnezangen van den zestien-jarigen verliefde konden het hart van zijn « Thaumantis » niet vermurwen. De moegevlogen minnaar sluierde dan zijn melancholie in de monnikspij der Augustijnen, maar het geweldig broeiende leven deed ze hem welhaast afwerpen. De zonnige meilanden trokken hem onweerstaanbaar aan. Uit de sombere geboortestad vluchtte hij er heen, in de hoop er oversproedeld

¹ Geb. te Gent 16 Jan. 1596 (uit Frans V. Z. en Marie Uteneechoute). Hij studeerde er op het college der Augustijnen. Pas 16 jaar, verliefd hij op een « Thaumantis » die hij in hartstochtelijke verzen bezingt. Na een liefdesontgoocheling wordt hij Augustijn, doch treedt welhaast uit het klooster om een reis naar Rome te ondernemen. Ziekte verplicht hem terug te keeren; door de Augustijnen wordt hij als leeraar in de rhetorica aangesteld en doceert een tijd te Gent en te Brussel. In 1623 wijkt hij naar Leiden uit. Hij wordt protestant en tot professor in de gescheidenis benoemd aan de Universiteit te Harderwijk. Daar sterft hij, op 17 Maart 1642.

Zijn Nederlandsche jeugdgedichten, waaronder de « Nederduytsche dichten » de schoonste zijn, werden uitgegeven door *Jonkh. Ph. Blommaert* : « Gedichten van Jacob van Zevecote, voor de eerste mael verzameld uitgegeven » (Gent, Hebbelynck, 1840).

Latijnsche gedichten van hem zijn : « Poemata » (Antw. 1622) en drie Lat. treurspelen : *Esther*, *Rosimunda* en *Maria Stuarta Graeca*. — *Rosimunda* werd in 't Nederlandsch vertaald door *G. Caudron* (S^r?)

te worden met de blijde kleuren van hunne hemelen; maar na Milaan, Florence, Sienna bezocht te hebben, viel hij ziek te Rome. En dan moest hij nieuwe redding zoeken in het land dat hem zielsziek gemaakt had. Naar Gent zwierf hij terug en kwam er moedeloos aan en verlangend naar den dood. Overmand van wee, bleef hem nog één troost over: de genegenheid van *De Harduijn*. Aan den sereenen pastoor van te lande, « den hemelbewoner levend ver van het domme volksgewoel » richtte hij twee klachtdichten,¹ waarin hij het hem overgekomen ongeluk beschrijft, klaagt over zijn ziekte en van zijn vriend een laatsten liefdedienst afsmeekt: een lijkdicht voor zijn grafsteen te willen opstellen. *De Harduijn* was dus zijn uiterste toevlucht en dit wijst noodzakelijk op een reeds vroeger aangeknoopte innige vriendschap. Openbloeien tot beider voordeel en heil kon deze echter niet. *Zevecote* was een te vrije geest om te buigen onder de Spaansche heerschappij. Hij trok naar het Noorden, waar hij de heerlijke verwachtingen, welke men op zijn echt dichterschap gesteld had, ten zeerste teleurstelde — daar hij vooral een Latijnsch dichter en zelfs een kniezer in het Latijn werd.

Zevecote is enkel een belofte geweest: een opengaande bloem, waar echter geen dauw op viel, maar de stollende, doodende rijm van 's levens bitterheid.

Buiten de mededeeling in het 2^e sonnet uit « Roose-mond », dat :

« *Rossa* ², die *Heins* daer doet soet-suere liefde smaecten,
Sit nu tusschen t' ghevlerckt der wijt-vlieghende *Faem* ».

hebben we geen spoor van gemeenzaamheid tusschen *De Harduijn* en zijn naar het Noorden uitgeweken bloedverwant *Daniël Heinsius* (Gent 1580-Leiden 1655) ontdekt. Ze zullen ongetwijfeld met elkaar bevriend geweest zijn — en wellicht

¹ « *Poemata* » 1621 « *Elegia* III en IX : « ad Justum Harduinum Poëtam ».

² *Rossa*, was de naam der geliefde door Heinsius bezongen o.a. in *Elegiarum Libri III* en de « *Nederduytsche Poemata* », 1616, p. 13 : Aan den Leser, te weten zijn beminde, in zijn Latijnsche gedichten *Rossa* genaemt.

kan het streng versalternisme van den « Gentschen Nachtegaal », die door Nederland en Deutschland als de stichter van de neo-classieke letterkunde geëerd werd, ten slotte op den veel dichterlijker aangelegden Oudegemschen zanger eenigen invloed geoeffend hebben.

Onder de Renaissance-« kunstenaars » tot wie *De Harduijn* nog in betrekking stond, mogen er hier een vijftal vermeld worden. Vooreerst *Boëtius a Bolswert*,¹ de illustrator van de « Goddelycke Wenschen » (1629) en de schrijver van « Duyfkens ende Willemynkens Pelgrimagie tot haren Beminden binnen Jerusalem ». ²

De smakelijke en sappige taal, waarin dit verhaal geschreven is, maken het tot een van de allerschoonste boekjes onzer geestelijke volkslyriek. Het is als met schoonheid gemarmerd. *Bolswert* was een goede stilist en ook als taalzuiveraar neemt hij een voortreffelijke plaats in. « Duyfken » spoort « Willemynken » herhaaldelijk aan tot het spreken van een zuivere taal. Zoo bvb. : « Ay, Suster en spotter doch niet mede, noch » en brabbelt soo gheene vremde woorden onder uwe redenen, » laet ons suyver onvervalscht onse eyghen landts ofte Moeder » tale spreken » (p. 20) — of « van waer komen nu al wederom » alle dese uytlandtsche woorden ghemenghelt met u moeders » tale, wat heeft dat te bedieden ? » (p. 146), of nog « En weet » ghij niet dat onse tale soo rijck ende vloedigh is, dat sy dick- » wils eenen sin met dry oft vier verscheyden woorden kan » te kennen gheven, ende dat wel soo beleefdelijck dat sy daer » in oock gheene andere talen en behoeft te wijcken ? » (ibid)

¹ Geb. te Bolsward (Friesland) in 1580. Overtuigde katholiek, vluchtte hij eerst naar Amsterdam en in 1619 naar Antwerpen, waar hij zijn kunst vooral ten dienste van de Kerk stelde (†?).

² Vgl. « Duyfkens ende Willemynkens Pelgrimagie tot haren Beminden binnen Jerusalem, Haerlieder Teghenspoet, Belet ende Eynde, met sin-spielende Beelden. Utghegheven door Boetius a Bolswert » (1627).

Met inleiding, aantekeningen en woordenlijst opnieuw uitgegeven door Dr H. J. H. Ruys (Utrechtsche Bijdr. voor Lett. en Gesch., II. Utrecht, A. Oosthoek, 1910, 411 p. -8°). Voortreffelijke studie. Bolswert's boekje maakte ongemeenen opgang : vóór 1650 werd het tot driemaal herdrukt, beleefde nadien nog een zotal uitgaven en werd ook in 't Fransch en 't Duitsch vertaald.

enz. — Is het niet merkwaardig hoe algemeen het streven naar taalzuivering en vernieuwing was in den kring van *De Harduijn*?

Ferdinand Bert en *Jan Van Zwaervelde*,¹ twee kunstschilders, mogen dan volgen. Aan beiden vraagt *De Harduijn*² zijn lief op het doek te willen brengen. Over den eersten « constighen schilder » is het ons niet gelukt iets te ontdekken. De tweede « die 't gheleerd Nederlandt onder heur gheesten eert » is een Dendermondsche kunstenaar, die eenige altaarstukken schilderde in de omstreken van zijn stad. Hij vervaardigde o.a. een tafereel voor 't Maria-altaar te Waasmunster in 1605; 't jaar daarop voegde hij er twee luiken aan toe. In 1617 werd hij gelast met het schilderen der legende van de H. Aldegonde en het herstellen van een altaartafel in het O. L. Vrouwekoor te Mespelaar, waar *De Harduijn* toen ook pastoor was. In 1621 schilderde hij drie apostelen voor de kerk van Zele.³ Te Denderbelle vervaardigde hij in 1624 een schilderij voor het altaar van O. L. Vrouw⁴ en in 1630 een ander voor dit van St-Maarten.⁵ Daar er, voor zoover is kunnen nagegaan worden, van dit alles niets meer overblijft, is het ons niet mogelijk een oordeel te vellen over de kunstwaarde van die werken.

Twee andere schilders kunnen dan de rij sluiten : *Gasp. De Craeyer*⁶ en *Nic. De Liemaekere*⁷. In de werken van *De Harduijn* worden die nergens vernoemd, maar alles laat ons toe te onderstellen niet enkel dat ze elkander gekend hebben, maar zelfs

¹ *Bert* vonden we nergens vermeld; *V. Zwaervelde* alleen bij *F. De Potter*: « Gesch. der Gemeenten van O. Vl. » Mespelaere, p. 16; Zele, p. 64; Denderbelle, p. 13; Waasmunster, p. 64.

² « Roose-mond », p. 36 en 47. Men vergete niet dat « Roose-mond » ontstond vóór dat *De Harduijn* priester werd, t.t.z. vóór 1607.

³ « Item betaelt Mr Jan Zwaervelt, schilder, de somme van negen pond thien schell. grooten over het schilderen van drye Apostelen » (Kerkrekening, Zele, 1621).

⁴ Voor 18 pond gr.

⁵ Voor 15 pond gr.

⁶ Antwerpen 18 Nov. 1582-Gent, 27 Jan. 1669; leerling van *R. Coxie*, werd in 1607 meester te Brussel, vestigde zich in 1664 te Gent; hij was bevriend met *Rubens* en *Van Dyck*.

⁷ Gent 1601 ± 1646; bijgenaamd : *Roose*.

dat ze moeten samengewerkt hebben. Ter gelegenheid van het aanstaande bezoek ¹ van den Kardinaal Infant van Spanje aan de stad, deed de Gentsche magistraat in 1634 een beroep op de voornaamste kunstenaars om van die blijde intrede een schitterenden triomftocht te maken. De dichter *De Harduijn* en de historicus *David Van der Linden* werden gelast met het opmaken van een versieringsplan ² voor de stad. Alhoewel het ingediende plan niet goedgekeurd werd, spreekt het van zelf dat beide vrienden zich zullen in betrekking gesteld hebben met de andere kunstenaars ³ wier medewerking ook aangevraagd was en o.a. met *G. De Craeyer* en *N. De Liemaeckere*, van wien wij weten dat zij paneelen schilderden ter versiering van de triomfbogen. ⁴ Dit zal wel niet gegaan zijn zonder voorafgaandelijk van meening met elkander gewisseld te hebben.

Het is trouwens best mogelijk dat *De Harduijn* reeds vroeger nadere kennis gemaakt had met *De Craeyer*: in 1632 had deze verschillende schilderijen vervaardigd voor de Abdij van Affligem: Oudegem nu ligt niet ver van daar af!

Na deze eenigszins uitvoerige beschouwingen is het duidelijk geworden dat *De Harduijn* een leidende plaats innam onder al deze kunstenaars, die de kern van zijn eigenlijken kring uitmaken: de taalbeoefenaars en de zoekers naar schoonheid.

Er is, ten slotte, *een derde groep van vrienden*, beantwoordend aan een strooming, welke in het Zuiden noodzakelijk moest volgen op en voortvloeien uit de Renaissance-beweging, nl. de roomsch-geestelijke of ascetische. Het is de groep van de *priester-schrijvers en-dichters* die geleerdheid, ijver of kunstzin ten dienste stellen van de Tegenhervorming en al hunne energieën leiden ter verinnerlijking van den godsdienst. Ook *De Harduijn's* kunst bloeide eerst ten volle open in deze atmosfeer;

¹ 27 Jan. 1635.

² Daarover uitvoeriger in het hoofdstuk « Gelegenheidswerken ».

³ Volgende schilders verleenden eveneens hunne medewerking: *Th. Rombouts*, *Ans. Van Hulle*, *Ant. Van den Heuvele*, *Corn. Schut*, *Ger. Seghers* en *Corn. Hoorenbout*.

⁴ *De Craeyer* vervaardigde 8 geschiedkundige schilderijen ter versiering van den « arcus Carolinus ». Reproducties van beider werken worden gegeven in *Becanus' « Triumphalis Introitus »* (Antv. 1635).

het is dan ook zeer begrijpelijk dat hij tal van vrienden telde onder degenen die met dezelfde idealen van vroomheid bezielde waren en dezelfde toga van zelfverloochening droegen. Het uitbottende ascetisme dier dagen nam trouwens de beste intellectuele krachten voor zich in beslag : kerk en kunst waren één geworden in Zuid-Nederland.

De groote Maecenas van dit tijdstip was *Jacob Boonen*,¹ zesde bisschop van Gent (1617-21) en daarna aartsbisschop van Mechelen, gedurende ruim vier en dertig jaar. Deze hoogbegaafde prelaat is steeds een aanmoediger en een beschermer van de kunst geweest. Aan zijne bemoeiingen en opwekkingen hebben wij het te danken dat er in die dagen, in Zuid-Nederland, een letterkunde kon opbloeien, al is het dan ook een zuiver ascetische, voor een groot deel zelfs didactisch getint. Deze kon trouwens niet anders dan hoofdzakelijk in handen van de geestelijken komen en van godsdienstige inspiratie zijn, vermits de censuur doodend was voor de vrije gedachtenuiting en den weg aan alle vreemde boeken afsneed.

Jacob Boonen zette ook *De Harduijn* aan zijn dichterlijke gaven voort te ontwikkelen, nadat hij zich aan de kerk toegewijd had. Uitdrukkelijk wordt ons dit gezeid in de « Voorredene » tot de « Goddelycke Lof-Sanghen » aan *J. Boonen* opgedragen : « *gheanckert in het bevel* mijns Aldereerwaardighste » Heere Oppersten Priester van mijn Vaederland, hebbe ick » my somtijts bepooght dese Goddelicke Lof-Sanghen in dicht » uyt te stellen met meyninghe de die te doen commen voor » den dagh ».

Het maecenaat van den aartsbisschop treedt hierdoor des te beter aan het licht dat tal van kunstenaars hem werken of

¹ Geb. te Antwerpen in 1573, studeerde in de Wijsbegeerte en de Rechten te Leuven, werd lid van den Hoogen Raad. In 1617 tot bisschop benoemd te Gent, in 1621 tot Aartsbisschop te Mechelen. Hij werd een tijd geschorst in zijn bediening om de beginselen van *Jansenius* goedgekeurd te hebben, doch verzoende zich weer met de Kerk. Hij overleed te Brussel, den 30 Juli 1655. Vgl. *Ant. Sanderus* : « *Chorographia sacra Brabantiae* » (Brux. 1655), I, p. 11 ; id. : « *Flandria illustrata* » (ed. 1735), I, p. 227, waar portret en wapen met kenspreuk « *Vince in bono* » te vinden zijn ; « gr. Kerk. Tooneel des Hertogdoms van Brabant ('s Gravenhaage, 1726), p. 24.

gedichten opdroegen : Naast *De Harduijn* vinden we bvb. ook *Benedictus Haeftenus*, prior der benedictijnerabdij van Affligem, met zijn « Schola Cordis » in 1629; de plaatsnijder *Boëtius a Bolswert* met eene gravure « Maria aan twee engelen bevelende naar Wavre de wonderdadige reliquiënkast te dragen »; *Guilliam Van der Elst*, pastoor te Bouchoute, met een sonnet; ¹ niemand min dan *Vondel* eindelijk bood hem in 1645 zijn « Altaergeheimenissen » aan en noemde hem « Mecenass » en « licht der Nederlanden ». ²

Nu is het natuurlijk dat de meer begaafde onder de priesters ook het geschreven woord als dienstig tot de zaak van de Kerk achtten, zooals een hunner het zegt ³ : « overmits het inhoudt » onses roeps niet alleenlijcken is met woorden, maer ooc met » geschreven oft gedruete letteren, na den eysch vande sake, » den ongeleerden te *leeren* en tot beter leven den sondaer » te lichten ».

Onder deze priester-schrijvers of -dichters, die begrijperlijkerwijze op poëtisch gebied meestendeels « dei minores » waren, tellen wij er dus een reeks tot wie *De Harduijn* in vriendschappelijke betrekking gestaan heeft.

Naast *Sanderus*, *Lummenaeus*, *Heemssen* en waarschijnlijk ook *Stalpart van der Wielen* ontmoeten we o.a. *Simon Van de Kerckhove*, ⁴ zijn vermoedelijken leeraar en een vurigen voorstander van de moedertaal. De roerende wijze waarop *De Harduijn* den dood van dezen vriend « beste ziel van veel zielen » ⁵ beweent, toont ons hoe groot zijne genegenheid en zijn eerbied voor hem was.

¹ P. 4 van zijn « Gheestelycke Dichten » (Antw. 1622).

² Werken uitg. J. V. Lennep, deel 1645-46, p. 202, portret en gedicht : « Danckoffer aen Jakob, Aertsbisshop van Mechele; toen het zyn Doorluchtigheit beliefte myne Altaergeheimenissen te erkennen ».

³ G. Van der Elst : « Gheest. Dichten » in de opdracht.

⁴ (1565-1625), bestuurder der school in het « Duivelssteen » gevestigd, kanunnik van St Baafs. Hij overleed plotseling aan de gevolgen van een beroerte tijdens een wandeling naar zijn buitenverblijf te Meirelbeke. Hij schreef « Elegia » en van hem is bewaard een Nederlandsch lofgedicht op *De H.'s* « G. L.-S. » (1620).

⁵ « Funus Kerchovii » (Brux. 1626) : « Vertroustinhege op den onverwachten

Verder *Jan Schatteman*, pastoor van St-Macarius te Laerne¹ en schrijver van een leven van St Macarius;² kanunnik *J. Van der Sterre*, prior van St Michielsabdij te Antwerpen, schrijver van een leven dan den H. Norbertus.³ Beider werk wordt door een aanbevelende ode van *De Harduijn* ingeleid. Aan een anderen prior, nl. *Bernard Campman*,⁴ « abt van het overoudt ende vermaert Clooster Ten Dunen » te Brugge, draagt hij zelf zijn « Goddelycke Wenschen » (1629) op, hem vragende er « een glinsterken zijner deught te laeten op wemelen ». Stellig zal hij ook in betrekking gestaan hebben tot den prior van de nauwelijks op een paar uren van Oudegem afgelegen abdij van Affligem: *Benedictus Haeftenus*⁵ deze levende bibliotheek (« anima bibliotheca »), zooals men hem noemde, den hervormer van zijne orde, den schrijver van tal van stichtelijke tractaten. In zijn « Lusthof beplant met gheestelijcke Liedekens » erkent hij de paedagogische waarde van den zang en trekt, evenals *De Harduijn*, te velde met het lied tegen het lied. Met den Gentschen kanunnik *Michiel Zachmoorter* (1582-1660), den schrijver van ascetische boekjes, zal hij ook wel bevriend geweest zijn en den Jezuiet *Hermannus Hugo* droeg hij een bizondere vereering toe.⁶

Ten slotte mag hier nog een citaat medegedeeld worden van

afscheydt Simonis Kerchovii door J. De Harduijn». Dit is het eenige Nederlandsche gedicht uit dit bundeltje.

¹ Dorp in Oost-Vlaanderen.

² « Het Leven van den Heylighen Macarius, Patriarch van Antiochiën beschermmer van de peste, inhoudende 't ghene ter eeren van desen H. Aertsbisschop in verscheyden plaetsen geschiet is. Met groote neersticheyt by een vergadert door Heer *Jan Schatteman* pastoor van S. Macarius-kercke tot Laerne » (Ghendt, J. V. d. Kerckhove. 1623).

³ « Het Leven van den H. Norbertus sticht-vader der orde van Praemonstreit ende Apostel van Antwerpen, in dry boeken beschreven door *H. Joann. Chrysostomus Van der Sterre* » ('t Antwerpen. 1623).

⁴ (1581-1642).

⁵ (Utrecht, 1588-1648), prior van 1616 af. Veelzijdig ontwikkelde geest, schreef o.a. « Den Lust-hof der Christelijcke Leeringhe... » (Antw. 1622); « Schola Cordis » (1629); « Panis Quotidianus »; « Regia via Crucis »; « Officium parvum S^{ae} Theresiae »; « Monasticarum disquisitionum libr. XII »; « Venatio Sacra ».

⁶ Hij vertaalde diens « Pia Desideria » (1624).

Willem Van der Elst, pastoor te Bouchoute¹ en schrijver van een bundel « Gheestelycke Dichten »² (1622). Aan zijne 39 « eer-dichten » en 72 stukken met zedelijke strekking, die hier en daar eenige vloeiendheid vertoonen, gaat immers een belangrijk inleidingsgedicht vooraf, dat een soort *litterair overzicht* is en ons een kijk geeft in den heerschenden smaak van dien tijd.

«
...die de rechte wet van dichten soect te leeren,
Tot *Heinsium* en *Cats*, profijt'lijck hem sal keeren.
Dees twee, nu langh vermaert voor mannen van verstant,
Doen daer van schoon vertoogh *aen heel het Nederlandt*.
Dus die met goeden wil hun Dichten leest en eert
Heeft meer als hem behoeft om hoog te zijn geleert.
Leest *HARDUINUM* oock, die naer een groot verlanghen,
Gegeven heeft in druck veel Dichten en schoon' sanghen :
En onse Vlaemsche tael met opgetogen geest,
Naer dieper ondersoeck verbeterd aldermeest
Doch laet vergeten niet maer liever setten boven,
Dat Jonckheer *Ymmeloot* ons weerdigh maect te loven :
Een werck dat open doet wat in sijn Meester steect,
En ons met kloecken Dicht tot eygen spraec verweect :
Hij set toch een *Gedingh* van peys en krijgh voor ooghen,
Waer in hy sijnen gheest seer rijckelijck komt toogen :
Bellona prijst den twist, *Astrea* soete rust,
Welck onderschil wel groot, met korte Dichten blust.
Daer by sal voegen oock, dat *Nieuw'landt* heeft beschreven,
En binnen onsen tijt lof-weerdigh af-geweven
Met tael, met konst, met Dicht : niet in een inckel stuck,
Maer in verscheyden werck met even schoonen pluck.
Het welck ons klaer bewijst, dat hij niet is hervaaeren
Alleen'lijck met 't pinceel : om daer met te bewaeren
Sijn' eer en sijnen naem : maer dat oock boven dien
Geëert dient en geacht, syn Dicht by alle lien.
Oock wil ick voor seer goet, een-yder voorts aen-preken,

¹ Dorp ten N. van O.-Vlaanderen.

² « Gheestelycke Dichten verscheyden persoonen ende Staeten van menschen toegheschreven door *H. Willhelm Van der Elst*, Prister, Pasteur. (t'Antw. H. Verdussen, 1622); titelplaat van Guill. Van Nieuwelandt.

Dat ons *Guillam Caudron* doorwrocht heeft en besteken
Met geest en mette konst : verhaelende den noodt
Daer *Rosimond* in was : haer leven en haer' doodt.
Want dat geleerde doen, geholpen met de moeder
Van taelen en van konst, Latijn, het welck als poeder
De sinnen gants ontsteect, hy, daer seer verre van,
Doet dat den Latinist met soo veel voordeels kan.
Nu, die de soete stem, en volle melodije
Van een schoon liedt bemint, moet gaen tot in d'Abdije
Van *Affigem*; mits dat mijn Heer den Proost aldaer,
Met onghewoon geklanck dat boven al singt klaer
Met aengenaem soet Dicht in sijn' beschreven boecken,
Dat voor een weerdigh pant elck minnaer wijt gaet soecken.
't Is nu toch yders wensch en yders bly onthael,
Een liedeken gedicht in d' Affigemsche sael. —
Dees schrijvers, wel bekend, en and're weert gepresen,
Nu onlancks opgestaen, als van der doodt verresen,
Seer konstigh leggen uyt hoe ymandt dichten moet,
Of hoe 't geschuymde Vlaems den Vlaminck schande doet.
't En is toch geen en noot, iet van den Wael t' ontleenen
Of van den Latinist : wy seggen toch en meenen,
Dat Nederduytsche spraek, als vruchtbaer ende rijk,
Aen ander niet en gelt : maer ruym die is gelijk,
Hoe wel ick *desen twist* geensins my aen wil trecken;
Een ander sal sijn geest daer liever toe verwecken :
Ick laete konstenaars hun' dobbel konsten doen,
En meesters hier in zijn, die 't boven my bevroen.
. »

Daar is nu iemand aan het woord die, opgewekt door een algemeene Renaissance van de letteren, zelf tot schrijven genoopt wordt en daartoe de kracht vindt in den algemeenen groei rondom hem heen : een woekerplant. Van dezen eigenlijken buitenstander, die liever van « Vlaamsch » en « Nederduytsch » dan « Nederlandsch » spreekt, vernemen we dan nog eens dat de voornaamste uiting van het taalbewustzijn de taalzuivering was en er door een keur van jonge kunstenaars gestreden werd voor de gelijkwaardigheid van de Nederlandsche moedertaal met die der classieken.

Dit getuigenis dagteekent van juist na het Twaalfjarig Bestand: gedurende deze vredesperiode was er dus op literair gebied iets zeer merkwaardigs « geworden » in de Zuidelijke Nederlanden.

Dit is dan de kring van vrienden en bewonderaars die zich schaarden rondom den « pastoor van te lande » en van hem het ferment van een nieuw kunstideaal ontvingen. Het is de keur van de toenmalige geestesaristocraten uit de Zuidelijke Nederlanden. Allen staan in dienst van de schoonheid : maar van hen allen is *Justus De Harduijn* de meerdere. Boven allen rijst hij hoog op, door zijn loutere dichterlijkheid. Al hunne aspiraties vat hij samen, doorkneedt ze met den adel van zijn ziel, doorkruidt ze met een hartstochtelijke begeerte naar schoonheid, bezielt ze met haar rythme en orgelt ze, als een nachtegaal, uit in de vloeifijne taalzangen van een smachtende onvoldaanheid.

Zoo werd het stille dorpken Oudegem een echte kweekplaats van het nieuwe en het schoone ! De wijze waarop het groeide en bloeide in de kunst van *De Harduijn* kunnen we thans van naderbij onderzoeken, om een volledig inzicht in zijn persoonlijkheid te krijgen.

III. DE WERKEN VAN J. DE HARDUIJN

A) BIBLIOGRAPHIE VAN DE WERKEN VAN JUSTUS DE HARDUIJN.

OVERZICHT :

- I. « De Weerliicke Liefden tot Roose-mond. » 1613.
- II. « Goddelicke Lof-Sanghen. » 1620.
« Den Gheestelijcken Nachtegael. » 1634.
- III. « Den Val Ende Op-stand van... David. » 1620.
- IV. A) Goddelycke Wenschen » 1629.
B) » » 1645;
C) « 't Schat der Zielen » (1648)
- V. « Goeden Yever tot het Vaderland » 1635.
- VI. *Verspreide Gedichten* :
 - A) « Justi Harduini, — in contrariam sententiam », 1614.
 - B) « Ode tot... Guil. Van Nieuw'landt », 1616.
 - C) « Ten Spoedighen Beghinne... », 1620.
 - D) Sonnet « Op het Treur-vertooch van... J. Thieullier », 1621
 - E) « Klinck-veers over 't Vrouweliick Cieraet... », 1622.
 - F) « Ode tot... Jan Schatterman », 1623.
 - G) « Ode tot... J. Van der Sterre », 1623.
 - H) vertroostinghe op den onverwachte Afscheyt S. Kerchovii », 1626.
- VII. *Vermiste Werken* :
 - A) « Hippolytus ».
 - B) « Verzuchtingen der Bruyd tot haren goddelicken Bruydegom ».
 - C) « Uytbreiding van den 88^{en} Psalm van David », 1623.
- I. *De Weerliicke Liefden tot Roose-mond, Eensdeels naerghevolght de Grieksche | Latijnsche | ende Franchoyische Poëten. 't Handtwerpen. By Hieronymus Verdussen | inde X Gheboden. Anno MDCXIII.*¹

¹ Dr Rob. Foncke gaf een volledige beschrijving van dit boekje in « Het Boek », 2^e reeks van het Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen (2^e jaar-

8° oblong. 15,3 × 10 cm. Zonder titelplaat. 106 paginas, genummerd van 3 tot 104. Gothische letter, uitgenomen voor de Latijnsche liminaria, de eigennamen en spreuken, de mythologische namen, de antwoorden in het « Echo » (p. 58), de enkele voorkomende opschriften van gedichten en het « approbatur ».

pag. 1 : het titelblad met witte keerzijde; van 3 tot 8 : een opdracht en inleiding van G. Caudron; *pag. 9* : een Latijnsche brief van Erycius Puteanus; p. 10 : een Latijnsch gedicht (14 verzen) van Andreas Hoius; p. 11-12 : twee sonnetten van Theoderick van Liefvelt, Heer van Opdorp; p. 13 : een sonnet van Caudron, Const Verheucht; p. 14 : opdrachtssonnet van den dichter « Tot Phoebum ».

Van pag. 15 tot 93 : 58 gedichten, waaronder 49 sonnetten en een « echo » (p. 58) met Romeinsch cijfer genummerd van van I tot L; 3 « Liedekens » : p. 25, 32, 65; een Ode : p. 37; drie Elegieën : p. 47, 77, 88; een « 't samen-clap », p. 71; — *van pag. 94 tot 103* : een lofgedicht van David Van der Linden op « De Gheboorte der Liefde Gheestelicke / ende Weereltlicke ter eeren van de Liefden, eer-tijdt beschreven door J. de H. yan Ghendt »; p. 104 : een sonnet van F. Van der Beken : aensiet de diepte.

De approbatie op de voorlaatste bladzijde : « In Rythmis his » nihil offendi quod honestati, aut Christianis moribus adverse » tur, quare poterunt ad honestam multorum recreationem » praelo committi, et divulgari ». Get. : Laur. Beyerlinck S. Theol. Licent. Canon. et Censor Antwerp.

« Met Gratie ende Privilegie, voor ses Jaeren », get. : Buschere.

Het eenig bekend exemplaar, in rood marokijn gebonden, berust in de Gentsche Universiteitsbibliotheek, onder n^r G. 8342. Het werd aangekocht in de veiling R. Della Faille te Antwerpen, in 1878 (n^r 972), voor 210 fr.

Een nieuwe uitgaaf van « Roose-mond », met inleiding en aantekeningen van Dr Rob. Foncke, is verschenen in de reeks

gang, n^r 2 : 15 Februari 1913, p. 49-53). Ten deele wordt deze beschrijving ingelascht in de Inleiding (IX) tot zijn heruitgave van « Roose-mond » (1922).

van « De Seven Sinjoren » (Antwerpen, De Sikkel, Santpoort, C. A. Mees 1922).¹

II. *Godelicke Lof-Sanghen / Tot Vermaekinghe van alle gheestighe Lief-hebbers, Door Justus De Harduyn P^r.*

(boekdruckersmerk met kenspreuk : « Certanti legitime coronabitur »).

Te Ghendt, By Jan van den Kerchove / woonende op de hooghepoorte / in 't ghecroont Sweert. Met Gratie ende Privilegie. Anno 1620.

4° oblong. — 19,3 × 14,1 cm.

Gegraveerde titelplaat voorstellend : in het bovenstuk : de H. Geest, in de gedaante van een duif, te midden van twee musicerende engelen; rechts : de H. Cecilia, rechtstaande op een voetstuk, het klavier bespelend; links : Koning David, rechtstaande op een voetstuk, de harp tokkelend; onderaan : het wapen van E. H. Jacobus Boonen, toentertijd bisschop te Gent, met kenspreuk : « Vince in Bono »; te midden, volgende *uitgebreide titel* : « Godelicke Lof-Sanghen, Tot vermaekinghe » van alle gheestighe Liefhebbers ende naementlick van de » Deughd-leerende Joncheyt, Des Bisdoms van Ghendt, » Uytgesteld door / Justus De Harduyn P. / Inboren der selver » stede. Te Ghendt, By Jan van den Kerchove. »

9 *pag. liminaria* : met de twee bovenvermelde titels; een opdracht « aen den Eerweerdighsten Heere Jacobo Boonen, seste » Bischoep tot Ghendt, grave van Everghem, Mendonck, » Sprendonck, etc. Raedt van haerlieder Door-luchtighste Hoogheden; een « Voor-redene tot den Leser »; twee Lat. distichons van Franciscus Sweertius Antverp.; een Latijnsch gedicht van Simon Kerchovius Gandensis. Pastor Cath. Eccl. S. Bavonis, — gevolgd van de Nederlandsche vertaling; een Latijnsch gedicht van Jacobus Cornelius Lummenaeus a Marca, in monte Blandinis ad Gandavum Religios. Sacerdos; een Latijnsch gedicht van Andreas Hoius, apud Duacenses Graec. lit. Regius Professor (d. i. hetzelfde als in « Roose-mond » (1613), ditmaal met twee

¹ De tekst dezer heruitgave is jammer genoeg niet op alle plaatsen betrouwbaar.

nieuwe verzen er bij); een sonnet van J. David Heemssen.

180 *pag. tekst.* Gothische letter (de titels der gedichten en eigennamen uitgezonderd). Genoteerde tweestemmige (superius en bassus) muziek voor de meeste gedichten, waaronder gevonden worden : vertalingen of navolgingen van psalmen en kerkelijke hymnen; « lof-sanghen » tot Maria; 27 sonnetten; een « echo »; « clacht-liederen » en « het Lied der Liedkens » (naar het Hooglied). Onder deze gedichten zijn er 14 varianten van ged. uit « Roose-mond », nl. :

Roos. : p. 27, 80, 32, 65, 63, 56, 57, 54, 85, 46, 53, 58, 60, 28.

11
G.L-S : p. 64, 66, 81, 118, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 146, 172.
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14.

Aen het einde van het boek bevindt zich, op twee ongenummerde bladzijden, een « tafel »; een reeks « druck-fauten » en volgende *approbatie* : « Dit Boeck der Goddelijcker Lof- » Sanghen ghedicht ende utgegheven door den E. Heere » Justus de Harduijn bequaem ghevonden om de goed-borstighe » Jonckheyt vande ijdele ghenuchte des Weerelts te verwecken » tot de inwendighe vermakinghe des Gheests, sal profijtelijschen » in 't licht ghebrocht worden ende van de Liefhebbers ghe- » oeffent. *Actum desen 9 Octob. 1619.* » Get. : Antonius Smets, librorum Censor; —

daarna *het privilegie* voor tien jaar ten voordeele van Jan van den Kerchove : « gegeven te Brussel den 25 Octob. 1619 », get. : De Groote.

Exemplaren van dit werk bevinden zich o.a. te Gent (3 ex. in de Universiteitsbibliotheek), te Leiden (1 ex. in de bibl. der Mij voor Ned. T. en L.) en te Den Haag (1 ex. zonder jaartal, onder n° 764 E. 60, in de Koninklijke Bibliotheek).

26 GEDICHTEN uit de « *Goddelicke Lof-Sanghen* » worden aangetroffen in het volgende werk : « *Den Gheestelijcken Nachtegael*. Inhoudende de geestelijke Lof-Sangen op alle de Feest- » dagen van den gheheelen Iare. Midtsgaders de Lof-Sangen » van de notabelste H.H. Maechden, met meer andere gheeste-

» lijcke Liedekens, gestelt op twee Partijen superius ende
» Bassus, om bequaemelijcken gesongen en gespeelt te worden. »
't *Antwerpen*, By Jan Cnobbert. Anno 1634. - 8°.

't Blijft voorloopig een onopgeloste vraag wie de samensteller van dien bundel geweest is. Met zekerheid is nochtans vast te stellen dat het *J. De Harduijn* niet is; de voorrede is doorspekt met Fransche woorden (wat bij De H. ondenkbaar is), alsook de meeste gedichten (— alle zijn anoniem —) welke niet van hem zijn. Deze vertoonen daarenboven een heel verschillende spelling bij die in zijn andere uitgaaf en werken aangetroffen en ook woord-varianten.

Wellicht mag de uitgever *Jan Cnobbert* zelf als den samensteller beschouwd worden.

De Harduij's gedichten bevinden zich respectievelijk op volgende pagina's :

I. Godd. L. Sangh. p. 118-9 = Gheest. Nacht. I. p. 38-41 : Cruyskussen; p. 122-4 = p. 42-45 : Cruys Lof; p. 126-7 = p. 46-48 : Cruys Wonder; p. 128-9 = p. 50-53 : Clachte van Maria benevens het Cruys; p. 1-2 = p. 108-11 : Lof-sang van Synxen; p. 174-6 = p. 156-163 : Sequentie voor de Dooden; p. 22-3 = p. 202-5 : Maria tot haer zuighende Kindeken; p. 24-7 = p. 205-7 : Maria kussende haer Kindeken; p. 20-21 = p. 214-216 : Van de Onnoosele Kinderkens;

II. p. 34-37 = p. 18-21 : Van O. L. H. Hemelvaert; p. 38-40 = p. 58-61 : Lof-sangh tot Maria; p. 41-43 = p. 62-63 id.; p. 44-45 = p. 64-66 : Oversettinghe van Salve Regina; p. 46-48 = p. 66-68 : Maria Broeder-Starre; p. 28-9 = p. 95-7 : Van den Salighen Joseph;

III. p. 68 = p. 148-151 : 't Gheloove der Apostelen; p. 152, 154, 155, 156, 153 = p. 178-183 : Boet-Klacht (d. i. de omwerking van 6 sonnetten); p. 162 = p. 184-6 : Klacht-Liedt; p. 164 = p. 186-191 : Klachte van de Kinderen van Israël; p. 43-5 = p. 192-4 : De Profundis; p. 88-90 = p. 194-7 : Den 148^e Psalm; p. 30-3 = p. 212-7 = Roose-kransken van O. L. Vrouwe.

Enkele gedichten uit de « G. L-S. » zijn ook opgenomen

in de bloemlezing « *Uitgelezen Dichtstukken van Justus De Harduyn* », bezorgd door *J. M. Schrant* (Zalt-Bommel, 1830).

III. *Den Val Ende Op-stand / Van den Coninck ende Prophete David / Met By-voegh van de Seven Leed-Tuygende Psalmen. Door Justus De Harduyn.*

Te Ghendt, By Jan van den Kerchove, woonende op de hooghepoorte / in 't ghecroont Sweert. Met Gratie ende Privelegie. Anno 1620.

4° oblong, 19,3 × 14,1 cm.

Op het titelblad komt een klein plaatje voor (3 × 4 cm) : Koning David in knielende houding voorstellend. Vóór hem ligt een harp. De gravure draagt als motto : « *Omnis spiritus laudet Dominum* ».

4 *bladz. liminaria* : met een Nederlandsch gedicht van David Van der Linden : « *De gheboorte der Liefde / Ter eeren / vanden* » Val, ende Op-standt des Conincks, ende Prophete / David / » In Vlaems dicht uyt-gesteld door den Eer-weerdighen Heere / » H. Justus De Harduyn ». (Dit gedicht is een variante van den lofzang dien we vinden in « *Roose-mond* », 1613, op p. 94-103); — en een sonnet van G. V. Nieuwelandt, anagramma : Dient uwen Al.

47 *pag. tekst.* Gothische letter. Van p. 1 tot 20 : « *Den Val ende Op-stand van David* » (491 alexandrijnen); van 20 tot 47 : vertaling van de zeven boetsalmen (6°, 31°, 37°, 50°, 101°, 129°, 142°) met den Latijnschen bijbeltekst er naast en genoteerde tweestemmige muziek bij iederen psalm.

Approbatie en Privelegie zijn van denzelfden datum als in « *De Godd. Lof-Sanghen* ».

In een afzonderlijk boekdeel heb ik dit werk niet aangetroffen. Steeds vond ik het samengebundeld met en achteraan de « *Goddelicke Lof-Sanghen* ».

« *Den Val ende Op-stand van David* » werd geheel opgenomen in de geannoteerde bloemlezing : « *Uitgelezen Dichtstukken van Justus De Harduyn* » bezorgd door *J. M. Schrant* en uitgegeven te Zalt Bommel bij Johannes Noman en Zoon, in 1830.

IV A) UITGAAF 1629.

Goddelycke Wenschen / verlicht met sinne-beelden, Ghedichten / en / vierighe / uyt-spraecken / der / oudvaeders. Naer-ghevolght de Latynsche / vanden Eerw. P. Hermannus Hugo / Priester der Societeyt Iesu / door / Iustus De Harduyn P. /

T' Hantwerpen / By Hendrick Aertssens / in de Cammerstrate inde witte Lelie. 1629. / Met gratie ende Privilegie.

8° — 9 × 14,5 cm.

Dit boek werd gedrukt op dezelfde persen als het oorspronkelijke werk : « Pia Desideria » van *Hermannus Hugo S. J.*, waarvan de 1^e uitgaaf verscheen in 1624, bij Hendrik Aertssens te Antwerpen.

De illustrator *Boëtius a Bolswert*¹ had deze Latijnsche uitgaaf verlicht met 48 op koper gegraveerde platen. Diezelfde prenten werden gebruikt ter illustratie van *Justus De Harduijn's* vertaling.

Daarenboven — en benevens de kopijen-in-houtsnede van *Chr. van Sichem*, waarover verder (vgl. B. en C.) — worden de koperplaten van *Boëtius a Bolswert* nog aangetroffen in « Pia Desideria » (H. Aertssens. Antwerpen), 1632; « Pia Desideria » (H. Aertssens. Antwerpen), 1636, in kleiner formaat. « Pieux désirs imités des latins du R. P. Herman Hugo de la Compagnie de Jésus, par P. J. Jurisc, mis en lumière par Boèce à Bolswert » (Anvers 1627, chez Jean Cnobbaert), en ook in de volgende werken :

1°) « Goddelycke / Liefde-Vlammen / van een / Boetvaardige, / » Geheiligde, / Liefhebbende, / en aan haar selfs-stervende / » Ziele, / In drie Deelen verdeelt. / Afgebeeld door / Vijftig » nette koopere Figuren. / Neffens / Haar Verzen, Aanmer-

¹ Hier mag terloops aan herinnerd worden dat de illustrator *Boëtius a Bolswert* waarschijnlijk onder invloed van de « Pia Desideria » zelf een dergelijk stichtelijk werkje schreef. Dit door hem zelf geïllustreerde lyrisch-prozaboekje verscheen in 1627 en maakte ongemeenen opgang; het beleefde boven de 30 uitgaven. De titel er van luidt als volgt : « Duyfkens ende / Willemynkens / Pelgrimagie / tot » haren beminden / binnen Jerusalem, / haerlieder teghenspoet, belet / ende » eynde, / met sin-spelende Beelden / utghegheven / door / Boetius A Bolswert. » T'Antwerpen / By Hieronimus Verdussen. / a^o 1627. »

» kingen, Gezang- / gen, en Ziel-zuchtingen. Ten meerendeel
» door / P. J. L. B. C. / t' Amsteldam / By Joannes Boekholt,
» Boekverkoper / in de Gapersteeg, op 't Kok in 1691.)

Het bevat 45 prentjes uit de « Pia Desideria », ietwat verkleind.

De 2^e druk eveneens : « Goddelyke / Liefde-Vlammen / door
» 50 Sinne-Beelden afgebeeld. / In 3 Deelen / t' Amsterdam
» bij de Wed. Gijsbert De Groot. » 1711.

2°) « De Godlievende ziel vertoont in zinnebeelden door
» Herman Hugo en Otto van Veen, met dichtkunstige ver-
» klaringen van Jan Suderman » (een doopsgezinde.) Amsterdam.
J. Verheyde en N. Verheyde. 1724 (1727², 1737³, 1749⁴).

Dit boek bevat de 45 emblemata uit « Pia Desideria » en
60 prentjes uit O. V. Veen's « Amoris Divini Emblemata », 1615.

3°) « Spiegel sonder bedrogh, ofte kennisse sijns selfs, voor
» oogen gestelt aen alle deughtminnende Persoonen. Uyt het
» Italiaens vertaelt door Eenen Nederlantschen Priester. »
Antwerpen. Jac. Bern. Jouret. 1733.

— bevat 22 prenten uit de « Pia Desideria ».

4°) « Uitmuntende Verzaameling van Fabelen en Vertelselen,
» Zinnebeelden, Gedichtjes voor Kinderen, Lessen, enz. door
» den schrijver van de Bibliotheek der Kinderen. (L. Van
» Ollefen) met kopere Plaatjes versierd ». Te Amsterdam. Bij
J. B. Elive. 1780.

bevat 12 prentjes, verkleinde kopieën naar Boëtius a Bolswert.

Door deze opsomming ¹ — die waarschijnlijk nog onvolledig
blijft — kan men zich reeds vergewissen van de groote popu-
lariteit, welke die emblemata genoten.

8 *bladz. liminaria* met :

het titelblad : de gegraveerde titelplaat met bovenstaand opschrift
toont groote overeenkomst met die uit de « Pia Desideria »
[in een ex. van de « Godd. Wenschen » onder n^r A 2151 be-
rustend in het Plantijn-Moretus Museum te Antwerpen, komt
deze voor op *bladz.* 4, na de Nederlandsche. Een gevleugeld
hart draagt het opschrift : « Pia Desideria emblematis elegiis

¹ 2°, 3° en 4° citeer ik naar *A. G. Chr. De Vries* : « De Nederlandsche Emble-
mata » (Ten Brink en De Vries, Amsterdam, 1899), p. 46 vlg.

» et affectibus ss. Patrum illustrata. Authore Hermanno Hugone
» Societatis Jesu, ad Urbanum VIII Pont. Max. Vulgavit
» Boëtius a Bolswert, Typis Henrici Aertsenii. Antverpiae
» MDCXXIII, cum Gratia et Privilegio.» — Op bl. 2 van
hetzelfde ex. wordt het wapen van Paus Urbanus VIII aangetroffen. Deze plaat is eenvoudig overgenomen uit een Latijnsche uitgaaf en is hier heelemaal overbodig. H. Hugo had immers zijn boek aan voormelden Paus opgedragen — terwijl De Harduijn zijn vertaling aan E. H. Campman opdraagt. Beide bladz. ontbreken aan het ex. G. 7089 van de Gentsche Universiteitsbibliotheek].

De Nederl. titelplaat verschilt hierin van de Latijnsche, dat het gevleugeld hart vervangen is door een opengevouwen doek, waarop dan de Nederl. titel van het boek prijkt. Dit doek, dat het *bovengedeelte* van de prent versiert, wordt vastgehouden door Koning David (links), een engelkopje (te midden) en de H. Paulus (rechts). Het architectonisch versierd voetstuk, waar David op staat, draagt als opschrift: « Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum » Ps. 41. Onder Paulus staat er te lezen: « Desiderium habens dissolvi et esse cum Christo ». Ad Phil.; — het *middengedeelte* vertoont links, een profeet in liggende houding met den opgeslagen Bijbel, waarin te lezen is: « Utinam saperent et intelligerent » Deut.; rechts een kerkvader met een opgeslagen boek van het nieuw testament, met als motto: « Quis dabit capiti meo aquam? Hier. »

Beneden, onder een boog: « Daniel: vir desideriorum ».

Verder, in de *liminaria*, een *prent*, een engel voorstellend die twee wapenschilden (nl. dit van Bern. Campman en dit van het klooster Ten Dunen) met een bisschopsmijter overdekt. Het geheel draagt als kenspreuk: « Deo duce Dunen »; — de *opdracht* van J. De Harduijn aan den « Seer Eer-weerde » Heere ende Vaeder in Gode, Heer Bernaerd Campman, Abt » van het over-oudt ende vermaert Clooster Ten Dunen. Nu » onlanghst verplaetst binnen de wijt-beruchte Stadt Brugghe »; — een *woord* « Tot den Goedhertighen Leser »; — de *inhouds-opgave* van het boek; — een *sonnet* van J. De Harduijn « aen » den Eer-weerdighen, Hooch-gheleerden ende wijt-beruch-

» ten P. Hermannus Hugo, Priester der Societeyt Jesu.»

604 pag. tekst.: Gothische letter voor het prozagedeelte : van p. 1 tot 4 : eerste emblemata en inleidend gedicht.

Het werk is verdeeld in drie boeken van vijftien hoofdstukken ieder. Ten hoofde van ieder hoofdstuk staat een emblematum van B. a. B. : in 't geheel dus 45 : deze staan allen links en zijn gegraveerd over de geheele pagina, met als onderschrift een Latijnsche tekst uit den Bijbel (boek der Psalmen of Hooglied). Deze emblemata zijn zeer naïef van opvatting : de ziel wordt voorgesteld onder de gedaante van een lomp meisje en de bruidegom Jesus onder die van een gevleugeld lief knaapje. Blijkbaar is het *Boëtius a B.* niet gelukt geheel door te dringen in de opvatting van het geschrift van *H. Hugo*.

— De Lat. tekst wordt in 't Nederlandsch herhaald als motto van het hoofdstuk : daarop volgt een dubbele beschouwing, de eerste in dicht, de andere in proza.

De drie boeken zijn door een titel van elkander gescheiden.

Het eerste boek (p. 5-178) bevat de « Versuchtinghen der Leet-Betuygende Siele »;

Het tweede (p. 179-392) de « Wenschen der Godtvruchtighe Siele »;

Het derde (p. 393-604) de « Versuchtinghen der Godt-minnende Siele ».

Nog drie ongenummerde bladz. daarna met « het Consent van den Autheur » : « Ick onderschreven gheve consent ende oorlof » aen Hendrick Aertssens, Boeck-verkooper tot Antwerpen, » om te moghen drucken mijnen Boeck ghenamēt *Pia Desideria*, » overgheset in de Nederlandtsche tale door den Eerw. Heere » J. De Harduijn, Pastoor tot Auweghem. Actum in Brussel, » desen 9 Nov. 1628 » Hermannus Hugo; — de « approbatio censoris » gedagteekend Antwerpen 12 Oct. 1628; het « Privilegie » Brussel, 3^e Febr. 1629; een pag. « Druck-fauten » en het adres : T' Antwerpen, By Hendrick Aertssens, in de Kammerstraete in de witte Lelie. MDCXXIX.

Exemplaren van dit boek bevinden zich o.a. te Gent (Universiteitsbibliotheek), Brussel (Koninkl. Bibl.), Antwerpen

(Plantijn-Moretus Museum), Leiden (bibl. der Mij Ned. T. en Lett.) en in veel kloosterbibliotheken. Ik zelf ben zoo juist in het bezit van een ex. gekomen (catal. Vyt (Gent), n^r 17. Jan. 1924).

B) UITGAAF 1645.

Goddelycke / Wenschen / Verlicht met Sinnebeelden / en vierige uytspraken der / Out-Vaders / nagevolgt / de Latynsche van den Eerw. P. H. Hugo / Priester der Socie- / teyt Jesu, door / Iustus de Harduyn P. / Eerst t' Handwerpen, by Hendick (sic) Aertsen met Privi / legie, Ende nu herdrukt By P. I. Paets 1645.
12° — 7 × 11,5 cm. Gothische letter.

Deze uitgaaf dagteekent van minstens vier jaar na den dood van *J. De Harduyn* ($\pm$ 1641). Ze verscheen te *Amsterdam*, bij den katholieken uitgever *Pieter Jacobsz. Paets*.¹ Die uitgaaf wijkt heelemaal van de Antwerpsche af.

De illustraties zijn kopijen in verkleinde houtsnede naar de emblemata van *Boëtius a Bolswert* uit « *Pia Desideria* » (1624) en « *Goddelycke Wenschen* » (1629) — met het monogram van *C. Van Sichem*. Als onderschrift dragen zij een Latijnsch Bijbelvers.

De Antwerpsche drukker *H. Aertssens* had die plaatjes reeds vroeger gebruikt in de heruitgaaf van de « *Pia Desideria* » (1628). Hij erkende echter houtsneden te gebruiken die aan *Pieter Jacobsz. Paets* behoorden : want op het titelblad staat : « *sculpsit Christophorus a Sichem, pro P. J. P.* »²

Merkwaardig is ook dat ze in 1645 eveneens dienden om een andere uitgaaf van *Pieter Jacobsz. Paets* te verluchten,

¹ De vraag door mij aan *Dr M. Sabbe* gesteld of *Pieter Jacobsz. Paets* al dan niet een Antwerpsche of een Amsterdamsche drukker-uitgever was, werd door hem grondig onderzocht. Hij kon met volstrekte zekerheid vaststellen dat *P. J. Paets* nooit te Antwerpen uitgegeven heeft, maar bestendig werkzaam was te Amsterdam. Wel heeft deze *Paets* veel herdrukken bezorgd van Antwerpsche uitgaven, waarop telkens vermeld staat : « eerst te Antwerpen en nu herdrukt bij P. J. Paets » ten einde vertrouwen te schenken aan zijn katholieke lezers.

Graag betuig ik hier mijn oprechten dank aan *Dr M. Sabbe* voor de welwillendheid waarmede hij mij zijne vaststellingen mededeelde. Overigens verwijs ik naar zijn belangrijke bijdrage in « *Het Boek* », 1924, p. 73 en vlg.

² Deze inlichting dank ik eveneens aan *Dr M. Sabbe*.

nl. « S. Augustinus Vierige Meditatie » — die trouwens met denzelfden letter gedrukt werd als de heruitgaaf der « Goddelijke Wenschen ».

De *tekst* bestaat enkel uit *proza*. Als motto boven ieder hoofdstuk staat de Nederlandsche vertaling van het Lat. vers. — Al de gedichten uit de eerste uitgaaf zijn hier weggelaten (uitgenomen het inleidingsgedicht).

Er zijn 9 *bladz. liminaria* met :

Het titelblad dat een kopij van de oorspronkelijke Latijnsche editie is; (het gevleugeld hart draagt thans den Nederlandschen titel van het boek); — het wapen van Paus Urbaan VIII (waarschijnlijk bij vergissing opgenomen); — de opdracht aan Campman; — een woord « Tot den goedhertigen Leser »; — de inhoudsopgaaf; — een sonnet tot P. H. Hugo S. J.; — het eerste prentje met het inleidingsgedicht [sonnet en inleidingsgedicht ontbreken in n^o A 2597 van het Museum Plantijn-Moretus te Antwerpen]

434 *pag. tekst.*

I^e Boek (1-130); IIe Boek (131-286); IIIe Boek (287-434).

Nog 3 ongenummerde *bladz.* met « Consent », « Approbatie » en « Privilegie » zooals in de eerste uitgaaf.

Exemplaren van deze uitgaaf bevinden zich o.a. te Gent (Univ. Bibl. en Bibl. van St Barbaracollege S. J.) en te Antwerpen (Museum Plantijn-Moretus); één ex. is ook in mijn bezit.

C) UITGAAF 1648 in : « 't Schat der Zielen ». ¹

« 't Schat der Zielen, // Dat Is : // Het geheele leven ons //
» Heeren // Iesu Christi // Naer de vyer Euange- // listen. //

¹ Dr A. Beets (Leiden) was zoo voorkomend mijne aandacht op dit boek te vestigen. Daar het aan particulieren niet uitgeleend wordt, kon ik het eerst zelf niet raadplegen. De heer C. Van Loen van de Bibl. der Rijks-Universiteit te Leiden — alwaar het boek berust — was welwillend genoeg mij den volledigen titel en een korte beschrijving van den inhoud mede te deelen.

— Nadien werd het boek mij ter hand gesteld in het Museum Plantijn-Moretus, alwaar het gedurende veertien dagen berustte.

» *Naer vervolg des tijds by // een ghevoeght, // In seven Stucken*
 » *verdeelt. // Met seer schoone figuren ver- // ciert // gesneden*
 » *door C. van Sichem, Voor P. I. P. // t'Amsterdam. // By*
 » *Pieter I. P. 1648. // (= Pieter Jacobsz. Paets).*

Op bladz. 723-800 :

« *Goddelycke // Wenschen // Verlicht met sin- // nebeelden*
 » *en vieri // ge uytspake der // Out-vaders //.*

bladz. 727-740 : Eerste Boeck : Versuchtingen der Leet-
 betuyghende Sielen.

blz. 741-786 : Tweede Boeck : De Wenschen der Godt-
 vruchtighe Ziele.

blz. 787-800 : Het Derde Boeck : Versuchtingen der Godt-
 minnende Ziele.

Dit is een verkorte herdruk naar de uitgaaf van 1645. De tekst bestaat enkel uit proza; op blz. 725 staat voorop een vers van 12 regels; ; op blz. 729 bij I, 4 nog 6 versregels; de hout-sneden zijn van *C. Van Sichem*. De naam van *H. Hugo S. J.* noch van *J. De Harduijn* wordt genoemd.

Een exemplaar van dit zeldzaam boekje bevindt zich in het Prentkabinet van de Bibl. der Rijks-Universiteit te Leiden; een ander is in het bezit van Dr Boekenooogen te Leiden.

V. Pius in Patriam Conatus | Triumphalis | Pro auspicali Introitu |
Serenissimi Principis | Ferdinandi | Austriaci | S. R. E. Car-
dinalis | Infantis Hispan. | Belgicae Gubernatoris | et Bur-
gundiae | in urbem | Gandam. | Justus Harduinus Praesbyter,
et David Lindanus | Gandavenses, | Hic Latine, alter Vernacule |
adornarunt.

Antverpiae, Apud Henricum Aertssens, Anno Cl. C. XXXV.

Goeden Yever | tot het | Vader-land, | Ter blijder Inkomste
van den | conincklycken Prince | Ferdinand | van | Oosten-ryck, |
Cardinael Infant, | Gouverneur der Neder-landen | ende Bour-
goignen : | Binnen de Stad | Ghend.

Uytghegeven door Justus De Harduyn Priester, ende David
Vander Linden, Beyde In-gheborene der selve Stede.

'T Antwerpen, By Hendrick Aertssens | inde witte Lelie | 1635.

4°. 15,5 × 20 cm. Zonder titelplaat.

Tweetalig Latijnsch-Nederlandsch werk. De teksten staan tegenover elkaar : het Latijn links, het Nederlandsch rechts, met dien verstande dat één volle bladzijde eentalig is.

Gothische letter voor het Nederlandsch verklaringsgedeelte in proza.

4 *bladz. liminaria* : vooraan staat als motto : « Nescio, quâ Natale solum Dulcedine cunctos Ducit, et immemores non sinit esse tui » en « 'T en is noch on-eer, noch oock schand / Dat yeder mint sijn Vader-land / En dat de Gheest yet heeft ghewrocht / Ter eer' daer hy is opgebrocht »; — dan volgt de bovenvermelde *titel*; daarna een *opdracht* aan de « Door- » luchtighen, Edele ende wyse Heeren, De Heeren Hoogh- » Baillu, Voor-Schepenen, Wetten, ende Ghemeente van » Ghend»; eindelijk een verantwoording tegenover den « Goedt- » borstighen Leser » : « Het ghene konde aenschouwt wesen over » langhe : nochtans nu eerste wordt ghesien; hebben wy ver- » stout voor den dagh te brengen : alom aengheteeckent, soo » het was gheschickt. Hier van hebben u wel willen ver- » wittighen : ten eynde niet en soudt soecken *Boghen*, ende » *Tooneelen*, die noch en zijn, noch hebben gheweest, noch » sullen wesen : 't en ware in 't *Nie-land* van *Morus*, ofte by » *ghepeys*. Vaertwel, ende indien wy 't verdienen, weest ons » *ghunstigh*. »

83 *pag. tekst* : op pag. 1 : inleiding; 2-5 : de samenstelling van den toenmaligen Gentschen magistraat; 6-83 : beschrijving en verklaring van bogen en opschriften, welke de stad Gent zouden versierd hebben (het is immers slechts een *plan* dat niet aangenomen werd), ter gelegenheid van de blijde inkomst van den Cardinael Infant *Ferdinand*, in 1635.

De *Approbatie* op de laatste bladz., dagteekenend van den 2ⁿ Maart 1635 en onderteekend door « *Henricus Calenus*, Licentiaet inde Heylighe Godheyd, Artspriester tot Brussel, Visiteerder der Boecken ».

Exemplaren van dit zeldzaam werk bevinden zich o.a. te Gent (2 ex. in de Univ.-bibl.) en te Brussel (1 ex. in de Koninkl. bibl.)

VI VERSPREIDE GEDICHTEN (in chronologische orde).

A) 1614.

(Epigrammatum) « *Iusti Harduini, Francisci filii, in contrariam sententiam.* »

Zesregelig *Latijnsch* gedicht, bestaande uit drie distichons. Het is opgenomen in « *Delitiae Poet. Belg.* » (II, p. 895. Francfort 1614). Het volgt, als antwoord, op een zesregelig Lat. gedicht van *Franciscus De Harduyn* : « *In Max. Vriendii libros Epigrammatum* ».

Voor zoover wij hebben kunnen nagaan, is dit het eenig voorhanden zijnde *Latijnsch* gedicht van *Iustus De Harduyn*.

B) 1616.

« *Ode tot den Gheest-rijcken Guil. Van Nieuw'landt, grondt-wijzen Dichter en constigh Schilder.* »

16 zesregelige strophes. Onderteevend « *Iustus De Harduyn*, den eersten Januarij 1616 ».

Deze ode komt voor in de liminaria van *G. V. Nieuwelandt's* tragedie : « *Saul* » te Antwerpen uitgegeven in 1617.

C) 1620.

« *Ten Spoedighen Beghinne, met Gunste van Hemel ende Locht aen den cloeck-moeden Held' M'Her Carel van Borgoengien, Ridder, Baender-heere van Wacken, etc, tot het Coninckschap van S. Antonis Ghulde in zijn eerste Jaer als Hooch-Baillu tot Ghendt.* Ghetrocken uyt het Latijn van den Eerw. en Hoogh-gheleerden Heere *Simon van den Kerchove*, door *I. De Harduyn*.

Te Ghendt, By Jan vanden Kerckhove, op de Hooghpoorte in 'tghetroont Sweerdt. 1620.

Enkel folioblad. 96 alexandrijnen.

Het mij eenig bekende exemplaar bevindt zich in een bundel documenten betreffende de Gentsche St Antoniusgilde, op de Universiteitsbibliotheek te Gent, onder n^o G. 18974.

D) 1621.

Sonnet : « *Op het Treur-vertogh van den Gheest-rycken J. Thieullier* ».

Dit sonnet komt voor in de liminaria van *J. Thieullier's* : « Porphyre en Cyprine ». Treurspel verthoont by de Redenrijcke Gulde die Peoen binnen Mechelen, op hen-lieder heerlijke Blasoen-Feest : gehouden den 3^e Mei 1620. Tot Mechelen. Hendr. Jaye. 1621.

Het is onderteekend : *Justus De Harduyn P.*

E) 1622.

« *Klinck-veers over 't Vrouwelick Cieraet van S. Agnes Versmaet* ».

22 Alexandrijnen.

Dit gedicht komt voor in de liminaria van *J. Stalpart van der Wielen's* « Vrouwelick Cieraet van Sint Agnes versmaedt. » Hier beneffens gaet bi maniere van Voor-reden een Kleed- » Bericht, innehoudende de middelmaettigheid, nae de welke » ider mensch zijn kleed behoort te fatçonneren » — t' S'her- toghen-Bossche. By Anthoni Scheffer, Ghesworen Boeckdrucker inde X Gheboden. Anno 1622. — 4°.

Het gedicht is onderteekend : *J. H. Jos. Alb. Alberdingk Thijm* ziet daarin de initialen van den « lieflijken dichter Justus Hardewijn » (vgl. p. 102 van den « Volks Almanak voor Nederlandsche Katholieken », 1853. Amsterdam C. L. Van Langenhuisen).

F) 1623.

« *Ode tot den Eerweerden Heere Jan Schatteman, Beschrijvende 't leven van den H. Macarius* ».

15 zesregelige strophen, voorkomende in de liminaria van het zeldzaam geworden boekje : « Het Leven van den Heylighen » Macarius, Patriarch van Antiochien, beschermmer van de » peste, inhoudende 't ghene ter eeren van desen H. Aerts- » bischop in verscheyden plaetsen gheschiet is. Met groote » nersticheyt by een vergadert door *Heer Jan Schatteman*, » pastoor van S. Macarius-kercke tot Laerne. — Te Ghendt, » By Jan van den Kerchove, woonende op de hoogh-poorte, » in 't gecroont Sweert. Anno 1623 ». — 8°.

Approbatie van 18 Febr. 1622.

Het gedicht is onderteekend : « *Justus De Harduyn* / Dit gunstigh stelde. »

In een tweede uitgaaf van *Schatteman's* boekje, nl. die van 1641 is de ode weggelaten.

G) 1623.

« *Ode tot den Eerweerden Heere, H. Joann. Chrysostomo Van der Sterre, Prior van S. Michiels tot Antwerpen, beschrijvend het leven van den H. Norbertus.* »

14 zesregelige strophen.

Deze ode, een *variante van F*, komt voor in de liminaria van « Het Leven van den H. Norbertus, Sticht-Vader der orde » van Praemonstreyt ende Apostel van Antwerpen — in dry » boecken beschreven door H. Joann. Chrysostomus Van der » Sterre, canonick ende Prior van S. Michiels ». — 't Antwerpen, by Geeraerd van Wolffschaten, naest d'Abdye van S. Michiels. 1623. — 8°.

Het gedicht is onderteekend : « *Justus de Harduyn* ».

H) 1626.

« *Vertroostinghe op den onverwachte Afscheyt Simonis Kerchovii door Justum De Harduyn.* »

42 viervoetige verzen.

Dit gedicht komt voor in den eigenaardigen bundel : « *Funus » Simonis Kerchovii Presbyteri, Canonici Gandavensis, Piis » amicorum versibus adornatum, curavit Ant. Sanderus. — » Brux. J. Meerbecius. Anno 1626. — 12°.* »

Dit is een door Sanderus bijeengebrachte verzameling van lofdichten der vrienden van den overleden Simon Van den Kerchove. Wij treffen er aan van *Lindanus*, *J. C. Lummenaeus a Marca*, *A. Sanderus* *J. Riquius* en anderen : zonderling genoeg, allen schrijven in 't Latijn en *Justus De Harduyn* is de eenige die Nederlandsch gebruikt !

N. B. : Behalve *E* dat te Brussel (Koninkl. bibl.) berust, bevinden zich al de in dit hoofdstuk genoemde werken in de Gentsche Universiteitsbibliotheek.

VII. VERMISTE WERKEN.

A) *Hippolytus*, (een treurspel?)

Enkel *David Lindanus* (Van der Linden), de boezemvriend van *Justus De Harduijn*, vermeldt dit werk in zijn « *De Tenerae-monda libri tres* » (Antv. Hier. Verdussen, 1612) op pag. 99 :
« ...si tamen ad tragicam gravitatem stilum transferre libeat,
» *priscae fabulae*, aut *historiae imitationem* concedunt, et *nostra*
» *lingua* ad eam majestatem potest assurgere : si modo eruditio
» adsit et genius non absit. Quod ex nobilissimi Theodori
» Liefveltii Opdurpae domini translatis Bartassi Septimanis,
» *Lyricis item atque Hippolyto Justi Harduini*, et
» Clytemnestra Gulielmi Caudron mihi nuper aestimare licuit,
» etsi affecta haec tantum erat, et recens a prima incude, nondum
» limam senserat. »

Chronologisch zal dit werk ontstaan zijn na « *Roose-mond* » (« *Lyricis* ») en dus tusschen 1607 en 1612. Wij weten immers bepaald, dank zij een brief van *E. Puteanus*, dat, alhoewel *De Harduijn's* eersteling slechts in 1613 het licht zag, hij dagteekent van voór Mei 1608 (vgl. : *Eryci Puteani Epistolarum Apophoreta* centuria IV. Lovanii 1612. Epistola XXII, p.28-9).

Over den inhoud van « *Hippolytus* » kennen we niets. Doch, onzes inziens, zal *De Harduijn* ongetwijfeld het onderwerp van zijn thema ontleend hebben aan de Grieksche legende, 't zij rechtstreeks aan de tragedie van Euripides, 't zij onrechtstreeks aan Fransche navolgingen.

Van een uitgaaf van « *Hippolytus* » is nergens melding te vinden, wat doet vermoeden dat het in handschrift zal gebleven zijn.

B) « *Verzuchtingen der Bruyd tot haren goddelicken Bruydegom* ».

Een navolging van het Hooglied.

Dit werk wordt het eerst door *A. Sanderus* (*De Gandavensibus* 1624, p. 82) aangehaald, als afzonderlijk verschenen. Jaartal noch adres van uitgever worden opgegeven : « *Varia patrio*
» *praesertim idiomate conscripsit*, in quibus et ingenuos in
» *Rosemundam suam ignes*, et *insuper sacros anhelantis ad*

» *sponsum in Canticis Canticorum sponsae amores*, ubi sub
» umbris et imaginibus corporeis, delitiosa vis aeternorum
» adfectuum latet, elegantissimis versibus decantavit.»

Verder zegt hij: « Edidit et nuper *Cantica Spiritualia*. »
Daarmede worden de « Goddelicke Lof-Sanghen » van 1620
bedoeld. Dit citaat bewijst dat *Sanderus*, vriend en tijdgenoot
van *J. De Harduijn*, wel een afzonderlijke uitgaaf van de « Ver-
zuchtingen... » moet gekend hebben. Wij hebben er echter tot
heden geen spoor van kunnen ontdekken.

Wel vinden we in de « Goddelicke Lof-Sanghen » zelf (p. 53-
57) een gedicht « ghetrocken uyt het Liedt der Liedekens van
» Salomon onder de t' Saemen-spraecke van de Bruydt met
» den Bruydegom », overeenkomend met het tweede hoofdstuk
uit het Hooglied van Salomo: de liefdesextase van de Bruid
door haren Bruidegom te lentetijd bezocht en opgewekt — en
een vrije navolging zijnde van *R. Belleau's* II^{de} « Eclogue(s)
Sacrees(s) » (1^e uitg. 1566). *Belleau* nu volgde heel het hooglied
na in zijn « Eclogues Sacrees prises du Cantique des Cantiques
de Salomon ».

Het is dus zeer waarschijnlijk dat dit « Liedt der Liedekens »
zal getrokken zijn uit de volledige navolging van het hooglied
(naar *Belleau*), waarvan *A. Sanderus* spreekt en die vóór 1620
het licht moet gezien hebben.

Dat het geheel thans zoek geraakt is moeten we ten eerste
betreuren: het deel immers dat in de « *Godd. L. S.* » voorkomt,
is een hoogtepunt in de kunst van *De Harduijn* — en, alhoewel
een navolging zijnde, een der schoonste gedichten uit onze
literatuur.

Werd het misschien nooit uitgegeven en spreekt *Sanderus*
enkel van een handschrift? Of werden de verschenen exemplaren
van een kleine oplage door de geestelijkheid stelselmatig geweerd,
om reden van den zinnelijken inhoud die verkeerd begrepen
kon worden?

Latere biographen en literaire geschiedschrijvers vermelden
allen dit werk. Geen enkele echter wijdt er een bespreking aan.
Dit laat ons vermoeden dat zij het werk zelf niet gezien hebben
en eenvoudig elkander afschrijven.

C) « *Uytbreiding van den 88^{en} Psalm van David*: « *Misericordias Domini in aeternum cantabo* ». Door *Justus De Harduyn Pr.*

Ghendt, by J. Van den Kerchove, op de hoogh poorte, in 't ghecroonde Sweerd.

4° oblong; 8 paginas. Gothische letter.

Het dichtstuk draagt geen datum van uitgaaf, doch wel een *approbatie* van den 27 Nov. 1623.

Volgens *F. Van der Haeghen* (Bibl. Gantoise II) zou het door den schrijver na 1623 bij zijn in 1620 verschenen werken: « *Godd. Lof-Sanghen* » en « *Den Val ende Op-stand van David* » gevoegd geweest zijn, zoodat de drie te samen slechts één bundel uitmaakten.

J. Fr. Willems (Verhandeling over de Nederduytsche Taelen letterkunde. Antw. 1820-24, II, p. 39) en *J. M. Schrant* (Uitgelezen Dichtstukken, Zalt-Bommel, 1830), geven beiden 1620 op, als datum van uitgaaf. Zy zullen naar alle waarschijnlijkheid het stuk aangetroffen hebben in zulk een drieledigen bundel, zonder speciaal acht geslagen te hebben op de laatste *approbatie*.

F. Van der Haeghen moet het gedicht natuurlijk ook gezien hebben. Het lijkt ons des te zonderlinger dat al onze opzoekingen vruchteloos bleven. Hier koesteren we echter meer hoop nog het rechte spoor te kunnen vinden, dan voor de twee bovenvermelde werken.

Wij bezitten echter de *twaaif eerste verzen* van het gedicht. Ze worden aangehaald in een thans zeldzaam geworden boek van *Jacques Ymmeloot*: « *La France et la Flandre reformées, » ou traicté enseignant la vraye méthode d'une nouvelle Poésie » françoise et Thioise harmonieuse et délectable* — A Ypre, chez Jean Bellet, Imprimeur. 1626 (op p. 51).

Ymmeloot beroemt er zich op aan *De Harduyn* het bewustzijn van de nieuwe maat in de poëzie gegeven te hebben en als een voorbeeld van onberispelijke jambische verzen citeert hij bovengemelde passage.

De aanvang van den Psalm lijkt ons inderdaad zeer schoon

DE
VV ERLI CKE LIEFDEN
TOT
ROOSE-MOND.

Eensdeels naerghevolgt de Grieksche / Latijnsche /
ende Franchoysche Poëten.

PHANDT VVERPEN,
By Hieronymus Verdussen / inde K. Gheboden.
Anno M. DC. XIII.

HET TITELBLAD VAN DE HARDUIJN'S ROOSE-MOND.
Facsimilé naar het eenig bekende origineel, in de Universiteitsbibliotheek te Gent.

en het ware uiterst jammer moest ook dit dichtstuk verloren zijn.

B) BESPREKING

DE ZIELEGANG VAN JUSTUS DE HARDUIJN.

De woorden, waarin het levende rythme van een dichter eens uitvloeide tot klankbeeld-geworden-emotie, dragen in zich het eeuwig vermogen van de bezielende ontroering.

Wanneer ze in de ziel van een ontvankelijk lezer of hoorder weer neerzigen als muziek, dan brengen zij er de snaren aan het zinderen en wekken, in een geheimnisvol beiaardspel, de echo van den eigen zielezang van den dichter.

Liefde is het leid-motief dat golft door geheel de poëzie van *De Harduijn*. Het morgen-praeludium is het loswieken van de eerste minneakkoorden die ons weg tooveren in de atmosfeer van de symphonie. De onvoldane, strevende jeugd jaagt op de allegro-lyriek van den natuurlijken liefdehartstocht het Ideaal na en wordt geknakt onder het lijden van de teleurstelling: dit is de gang van den sonnettenbundel « Roose-mond ».

Het op veerkrachtige alexandrijnen gespannen adagio is afwisselend melancholisch en teeder-liefelijk, om in middaagsche epiek tot de zekerheid en de vreugde van de berusting te groeien in de vormvolheid van het « zijn ». In de « Goddelicke Lof-Sanghen » en « Den Val ende Opstand van David » verinnigt de liefde tot iets geestelijks en tot zelfbeschouwing.

Nieuwe onrust jaagt door de dramatische avond-finale. In de « Goddelijcke Wenschen » laait de passievlam uit in de mystieke opflakkeringen van losse en vurige madrigalen.

Liefde vlecht de refereinen van dezen zielezang aaneen tot bloeiende festoenen van zuivere schoonheid.

1°) DE RENAISSANCE-BUNDEL
« ROOSE-MOND » (1613)

KORTE INHOUD : Datum van uitgaaf; gunstige invloed van den tijd op de Kunst. — De voorrede van G. Caudron S^r. — Alg. *beteekenis* van « Roose-mond » : a) in eer-herstelling van het Nederlandsch als taal van hoogere bezieling; b) Invoering van het cycliesche genre in de Nederl. literatuur; c) uitdrukking van eigen aandoening; d) zelfde waarde als Hooft's en Bredero's lyrische gedichten. — De *bronnen* opsporing, belang van het onderzoek der bronnen, overzicht der bronnen. Naar wie en hoe? De Pleiade : Du Bellay Belleau, Desportes; Latijnsche bronnen nog niet op te sporen; Grieksche br. : Anacreon. — Schoonheid van gedichten waarvan geen equivalent gevonden werd. — Alg. *karakter* : onpersoonlijke verbeelding, persoonlijke uitdrukking, eenheid door zelfbeleving. — *Inhoud, Vorm* (sonnet, rijm, vers, alexandrijn, jambe, taal). Vergelijking met R. Visscher en S. Van Beaumont. Bestemming en mogelijke invloed. Korte samenvatting.

* * *

De eerste bundel verzen, welken *Justus De Harduijn* ons naliet, « *De Weerliicke Liefden tot Roose-mond* », verscheen in 1613. Dit is de eerste veropenbaring van 's dichters innerlijken groei en de rijpende lentebloei van een vernieuwde letterkunde.

Voor het opluiken van schoonheid was het tijdperk van het Twaalfjarig Bestand zeer gunstig. Midden in en spijs de oorlogsjaren had het Nieuwe zich ontwikkeld.¹ Nu er rust en vrede was, kon er bezinking en innerlijke vreugde komen : daaraan beantwoordde het rythme van een nieuwe poëzie die een diepe behoefte aan schoonheid en aan genieting van het boven-tijdelijke moest bevredigen.

Aardig blijkt dit uit de uitgaaf van « Roose-mond ».

¹ Het begon zich te openbaren o.a. in « Den Bloem-hof van de Nederlandsche Jeught... » ('t Amstelredam, 1608).

Hoe het kwam dat *De Harduijn* zelf zijn eersteling in 't licht niet gaf en er zoolang gearzeld werd vooraleer het tot een uitgaaf kwam, hebben we boven trachten nader toe te lichten.¹ Maar er was geestdrift en bewondering voor den liefelijken klank van zijn vers ontstaan onder de vrienden van de Aalstersche Catharinistenkamer, zoodat *Guilliam Caudron* S^r het als een cultuurplicht beschouwde De H.'s gedichten op eigen verantwoordelijkheid uit te geven, ten einde « ons van ons eyghen goet niet teenemael te berooven ».² Deze eenvoudige rede-rijkers voelden diep de armoede waarin de nationale letteren vervallen waren en het is begrijpelijk hoe ongemeen groot hunne geestdrift werd bij het ontdekken van een echten dichter.

De *voorrede*, waarin *G. Caudron* S^r zijn uitgaaf rechtvaardigt, is belangrijk. Wij moeten er even bij stilstaan.

Boven werd aangetoond hoe de Pleiade-gedachten zich ontwikkelden en verspreidden in de Nederlanden gedurende de tweede helft van de 16^e eeuw, t.t.z. gedurende dagen van uiterste beroering. Thans werden ze overal terug verkondigd en wekten nieuwe geestdrift. Doch nu waren ze geen louter pleidooi meer, wel eerder een rechtvaardigende begeleiding van een schoon literair werk. Men achtte het nog noodzakelijk het wezen der nieuwe kunstproducten te verdedigen en toe te lichten : gelukkig waren deze er nu althans.

De belijdenis van *Caudron's* literair credo was ook die van al zijn vrienden en in 't bizonder van den schrijver van « *Roosemond* ». *Caudron* vond niets beter dan *Du Bellay* rechtstreeks in 't Nederlandsch te vertalen. De aanvang van zijn betoog komt immers woord voor woord overeen met *Du Bellay's* eerste hoofdstuk uit « *La Deffence...* » nl. « *De l'Origine des Langues* ».³ Men kent er den inhoud van : Gemis aan ideaalseenheid onder de menschen is oorzaak van de veelheid en verscheidenheid van talen. Alle talen hebben immers éénzelfden oorsprong en

¹ Vgl. « *Levensschets* ».

² Uit de *Voorrede*. Een analoog geval deed zich o.a. voor bij den priester *J. Bertaut* die eveneens zijn « *Vers Amoureux* » (1602) door iemand anders, nl. zijn broeder liet uitgeven.

³ Vgl. « *Paralleltteksten* » A, I, 1.

de grootere of mindere volmaaktheid van een taal is enkel afhankelijk van de wilsinspanning van wie ze spreken. Het is dan ook slechts billijk alle talen voor evenwaardig te achten; indien het in den loop der eeuwen enkele talen te beurt gevallen is beschaafder en rijker dan andere te worden, dan komt zulks niet voort uit den aard zelf dier talen, maar wel dank zij de beoefenaars er van. Van daar de onwaardigheid van alwie zijn moedertaal verfoeit, kleineert en ongeschikt acht tot de beoefening van de poëzie en de wetenschap. Van daar dus ook de noodzakelijkheid zich met liefde toe te wijden aan de beoefening van die moedertaal.

Verder gaat de vertaling naar *Du Bellay* niet. In heilige verontwaardiging geraakt, vervolgt *Caudron* daarop in gloedvolle woorden: « Wij hebben de macht ende bequaemicheyt » om onse taele tot boven die groene t' soppen van dat twee » gheberghte hoogh-moedelijck te doen rijsen, sonder den » Franchoy, Spaignaert of Italiaen in eenigh deel te moeten » wijcken »¹. Hunne talen zijn toch maar gekleurd Latijn, terwijl de onze zelfstandig op kan groeien, daar « die niet » en heeft van noode — alst wy 't bepooghen — eenigh woort- » cieraet aen eenighe ut-heemsche te leenen, schuymen ofte » ontvremden ». ² De « cleyne proefstuxkens », die *Caudron* bemachtigen kon, moeten tot een klaar bewijs dienen van de zuivere schoonheid onzer Nederlandsche taal.

« Roose-mond » moest dus de in-eer-herstelling van het Nederlandsch, als taal van hoogere bezieling, zijn; het is dan ook de *eerste beteekenis* van dezen dichtbundel: de wederopwekking en verkondiging van echte Nederlandsche literaire schoonheid geweest te zijn, de hoopvolle inluiding van een nieuw tijdperk in het aan afzondering en geestelijke armoede blootgestelde Zuiden. Dit was de eenige wensch van den verdienstelijken *Caudron*. Om door de Catharinisten « als een schauw- » s t u c k aen alle reden-rijcke Dicht-Caemers vertooght te » worden, ende voorgeheleydt den vernuftighen spits van alle

¹ Roose-mond, p. 5-6.

² Ibid., p. 6.

» Nederlandsche Verstanden »¹ heeft hij « dese gheleerde lief-
» felijckheydt » ... « in druck laeten uytgaen » !

Zijn blijde overtuiging dat het rythme van de schoonheid iedereen zou bekoren en de besten tot navolging wekken, spreekt hij nog uit in de volgende verzen² :

« Dies magh dit heerlijk Boeck hem vry stellen ten toon
Voor alle man gheleert, want dees const onghewoon
Sal wecken tot vervolgh menigh diep-sinnigh helt. »

Het is nu de éénige verdienste van *De Harduijn's* eersteling niet, onze taal tot een instrument van zuiverder akkoorden gestemd te hebben. Als *Sonnettenbundel* heeft « Roose-mond » nog een meer bijzondere beteekenis en waarde.

Wij weten dat het sonnet, deze Renaissance-vorm bij uitnemendheid, reeds een tijdje in zwang was in de Nederlandsche letteren en dat Jonker *Jan Van der Noot* er een harmonisch geheel van gemaakt had; ook dat het nagenoeg uitsluitend — *Petrarca*, *Bembo* en *de Pleiade* mogen het bewijzen — gewijd was aan 't bezingen van het leed en de vreugden der liefde. Doch tot dan toe hadden de Nederlandsche Renaissancisten hunne geliefde slechts bezongen in afzonderlijke sonnetten — losse bloemen — zonder onderling verband; *De Harduijn* daarentegen vlocht voor het eerst een volledigen bloemenkrans rondom het beeld van zijn « Roose-mond » : hij dichtte een heele bundel logisch op elkaar volgende en uit elkaar groeiende sonnetten, waarin hij de ervaringen en aandoeningen van zijn liefde bezong. Er tusschen worden weliswaar nog enkele andere minnedichten ingeschakeld, doch het zijn alle liederen waarin hetzelfde geluid gehoord wordt en wier lossere vorm slechts de aanpassing is met een vrijer bewegend innerlijk gevoel.

In het cycliesche genre waren Latijn schrijvende dichters uit Nederland hem voorafgegaan en wel in de eerste plaats *Janus Secundus*³ met zijn « Basia » (1541) en zijn navolgers

¹ Ibid., p. 8.

² Ibid., sonnet, p. 13.

³ Vgl. « Cultuur-historische Beschouwingen ».

Douza, *Lernutius*, *Bultelius* en anderen die bundels met eenzelfde titel en algemeenen inhoud in 't licht gaven. Op zijn landgenooten *Lernaut* en *Bulteel* beroept *De Harduijn* zich trouwens zelf, ter rechtvaardiging van zijn eigen minnepoëzie.

Het is bekend hoe de Pleiade-dichters eveneens het cycliesche genre beoefenden.¹ Het is nu de verdienste van *De Harduijn* dit genre in de *Nederlandsche* letterkunde ingevoerd te hebben en daardoor het sonnet, dat bij hem volmaakter dan ooit te voren was, een ongewone bekoring gegeven en in ruimeren kring verspreid te hebben. De *eigen aandoening* van een in den geest van de Renaissance opgegroeiden dichter klopte in het mooie, volle rythme en in de taalzuiverheid en -vloeiendheid van zijn sonnet, waarin de harmonie tusschen inhoud en vorm bereikt werd en dat louterend moest werken op den aesthetischen smaak van de tijdgenooten; ze zong in de deinende jamben der alexandrijnen met rust na den derden voet; ze jubelde in de dansende liederen. Geheel de persoonlijkheid van *De Harduijn* spreekt zich reeds uit in dien eersten bundel: in het gemoed is hij een hartstochtelijke minnaar die ten gevolge van een teleurstelling van wereldlijken tot geestelijken dichter groeien zal; aan deze hartstocht paart hij een ongewone liefelijkheid die zijn kunst een heel bijzonder karakter geeft. — Dit alles stelt den sonnettenbundel « *Roose-mond* » op één lijn met de lyrische jeugdgedichten van zijn tijdgenooten *Hooft* en *Bredero*. Wat deze beteekenden in Noord-Nederland, vertegenwoordigde « *Roose-mond* » ten volle in het Zuiden.

Welke *bronnen* liggen er ten grondslag aan den sonnettenbundel « *Roose-mond* »?

De titel: « *De Weerlicke Liefden tot Roose-mond* »² herinnert al dadelijk aan gelijkkluidende titels van poëzie-bundels

¹ Bvb. *Ronsard* (*Odes — Amours de Cassandre*); *Du Bellay* (*l'Olive*); *Desportes* (*Diane*), enz. *Dr Foncke* wees er op hoe de gewoonte heele bundels aan eenzelfde vrouw te wijden, ons uit Frankrijk overwaaide (vgl. « *Nieuwe Gids* », Jan. 1917, p. 120).

² Een « *Roose-mond* » werd eveneens bezongen door *Zevecote*, *Hooft*, *Vondel*, *Westerbaen*, *Poot*. Een *Roose-mond-sonnet* komt ook voor in « *Den Bloemhof* », 1608.

bij de dichters der Pleiade, zooals bvb. « Les Amours de Cassandre » van *Ronsard*, « les Amours de Diane » van *Ph. Desportes*, enz.

De sonnetvorm zelf en het aantal sonnetten (50 zooals in de eerste uitgaaf van *Du Bellay's* « l'Olive ») wijzen insgelijks op invloed van de Pleiade — al is de Nederlandsche vorm van die sonnetten afhankelijk van *Van der Noot*.

Rechtstreeks er wordt de oorsprong van de bronnen aangegeven in den titel, waarin wij vernemen dat de gedichten zijn « *eensdeels naerghevolgt de Grieksche, Latijnsche ende Franchoyische Poëten.* » Deze chronologische aanwijzing blijft niettemin vaag en zoo werd het aan het nageslacht overgelaten te ontdekken welke dichters en welke poëziën *De Harduijn* tot voorbeeld dienden. Alhoewel hij bij een vorig geslacht hoog aangeschreven stond, is men slechts zeer onlangs aan 't opsporen dier bronnen gegaan. Dr *Foncke*¹ is er mede begonnen. Hij stelde *De Harduijn's* literaire verplichting aan de Pleiade in 't licht en noemde *Du Bellay, Belleau, Desportes* en *H. Laugier* als de inspirators van « *Roose-mond* ». Dit ontslaat ons van den plicht nogmaals te bewijzen wat « *Roose-mond* » aan de Pleiade te danken had. Dat daarmee nochtans niet alles gezeid is, zal de uitkomst van onze persoonlijke opzoekingen genoeg bewijzen. Na 't bespreken van de bronnen zullen wij er vooral naar streven het *persoonlijke* van *De Harduijn* op den voorgrond te brengen.

Indien het kenbaarmaken van literaire bronnen op zichzelf reeds nuttig is, toch is het oneindig belangrijker te kunnen vaststellen op welke wijze een dichter die gebruikte: pleegde hij eenvoudig plagiaat of kon zijn eigen temperament die opnieuw bezielen en er een nieuw oorspronkelijk werk van maken, gedragen door volle eenheid van inspiratie? Is hij een béwerker of een vérwerker? En in dit laatste geval dringt zich de noodzakelijkheid op na te gaan hoe die verwerking gebeurde: of ze waarlijk beantwoordt aan den eigen drang

¹ « *Nieuwe Gids* », Jan.-Febr. 1917.

en beleving van den dichter. Het hoofdzakelijke is dan een algemeenen indruk, die alleen van een harmonisch werk kan uitgaan, te kunnen ontvangen.

Het ontdekken van de bronnen is dus noodig om, door de vergelijking van het nieuwe werk met het oude, alle schakeeringen van eigen inhoud en vorm aan 't licht te brengen en aldus de essentie van het kunstgewrocht te kunnen vinden in de ziel van den dichter.

Gedurende de Renaissance en langen tijd daarna nog, hechtten men meer waarde aan navolging dan aan zelfgeschapen werk. Als oorspronkelijk gold wie het beste aanpassingsvermogen had. Wat zou nu een echte dichter anders kunnen navolgen dan wat zijn schoonheidsgevoel diep ontroerd heeft? Voor hem is alleen schoon en bewonderenswaardig wat hij voelt in harmonie te zijn met de eigen ziel, hetgeen dus waarin hij met innige vreugde de eigen beleving — bewuste of onbewuste — kan erkennen.

Zoo komt de beteekenis der 16de eeuwse vertalingen van dichters ook beter aan het licht. Ze boden immers niet enkel voorbeelden ter navolging, maar droegen grootelijks bij tot de ontdekking van den mensch op zichzelf en tot de opluiking van al zijn gaven. Aan de dichters leerden ze de zelfontleding en gaven ze het besef van eigen kracht en waarde : want poëzie wekt legioenen krachten in ons op.

Van de heerschende traditie kon zich ook *J. De Harduijn* nog niet genoeg losmaken. Nog had hij den grooten scheppenden drang niet : doch zijn wezenlijk, zuiver dichterschap verzekerde zijn navolgingen een blijvende oorspronkelijkheid : het oversproedelde ze met levende schoonheid. Bij hem is geen vertaling om de vertaling meer, maar er is een zoeken naar de schoone uitdrukking van eigen ervaring bij anderen om die dan met blijheid te louteren in den smeltkroes van persoonlijken, fijnen smaak tot oprechte, schoone persoonlijke kunst. De trilling van het subjectieve gevoel doorzindert al zijn verzen.

Bij welke dichters heeft hij dan de veruitwendiging van zijn eigen gevoelens gevonden? Bij de minnedichters : Helleensche

en Romeinsche — en rechtstreekser bij de Fransche Pleiade. Onder hen voelde hij zich aangetrokken tot diegene die vol van leefdrang en zangdrift waren; niet tot de gemaniëerde, maar tot de gemoedsvolle, natuurlijke; niet tot de hoogmoedige, maar de liefelijke en zachte; niet tot de sensueele, maar tot de zuiverder hartstochtelijke; niet tot de onpersoonlijk-abstracte, maar tot de individueel-realistische: met andere woorden bekoorden hem: de liedkens van *Anacreon* van wien hij er één zeer getrouw navolgde en twee andere uitbreidde met behulp van *Belleau's* vertaling;¹ *Ovidius* van wien wij hier en daar een echo vernemen; — en de Pleiade-dichters. Acht sonnetten zijn geïnspireerd door *J. Du Bellay*;² vier en een liedeken zijn naar *R. Belleau*³ gemaakt, negen andere en een elegie naar *Ph. Desportes*,⁴ ten slotte nog één naar *H. Laugier*⁵: te samen dus 27 gedichten op de 59 van den bundel, die naar een aan te wijzen voorbeeld geschreven werden. Daarenboven worden nog talrijke reminiscenties aangetroffen, waarop wij verder de aandacht zullen vestigen.

Daar de *Fransche bronnen* overwegend zijn, zullen we die het eerst behandelen. Al dadelijk valt er op te merken dat *De Harduijn* niet naar *Ronsard* is gegaan, zooals bvb. *Van der Noot*. Misschien is dit ten deele te wijten aan het feit dat *Ronsard* toen reeds min in den smaak viel, doch hoofdzakelijk hieraan dat het temperament van dezen hoogdravenden, trotschen dichter heelemaal met het zijne niet strookte. Meer zielsverwant waren hem de zachtergevooisde, gemoedelijke zangers der Pleiade, de vertegenwoordigers der vloeiende, muzikale poëzie: *Du Bellay*, de zoo echte dichter met innemende liefelijkheid, fijne gevoeligheid en bekoorlijk rythme; *Belleau*, de frissche natuurcolorist en symbolist met anacreon-

¹ Vgl. 3^e Bijlage met Parallelteksten; naar *Anacreon* zijn: Ode (p. 37-8), T'samen-clap (p. 71-3), Elegie, p. 47-51.

² Sonnet IV, V, XVI, XIX, XXII, XXIII, XXVIII, XXXIX.

³ Sonnet I, XXI, XL, XLI, Liedeken (p. 65-70).

⁴ Sonnet IX, XV, XVII, XX, XXVII, XXIX, XXX, XLII, XLVI, Claght-dicht, p. 88.

⁵ Sonnet X.

tische sierlijkheid; *Desportes* in wien de Italiaansche golving de Antieke overstroomde, de zanger van liefde en natuur, die het sonnet hanteerde met ongewone soepelheid en zachtheid. Dit zijn de dichters ¹ in wie hij zich herkende, wier kunst hem bezielde en ontroerde en die hij navolgde met het bewustzijn de Nederlandsche poëzie te verrijken, zoo naar inhoud als naar vorm.

Het komt er nu op aan vast te stellen *op welke wijze* hij daarin te werk ging en wat het persoonlijke van zijn kunst is.

Laten we eerst stilstaan bij de navolgingen naar *Du Bellay*. De onderlinge vergelijking van sonnet 4 en 5 ² biedt ons reeds de gelegenheid tot merkwaardige vaststellingen en conclusies.

In sonnet 5 komt het rijmschema (abba, abba, ccddede), dus de uiterlijke vorm, overeen met dit van het origineel. Sonnet 4, dat hetzelfde rijmschema heeft, wijkt daardoor in de terzinnen eenigszins af van het Fransche sonnet (ccdeed). In beide gevallen hebben we te doen met zesvoetige jamben met rust na den derden voet — dit is trouwens het vers dat *De Harduijn* in al zijn sonnetten gebruikt; het Fransche voorbeeld van sonnet 4 heeft een twaalflettergripig vers, dit van sonnet 5 een tienlettergripig. Naast het ontleende in den vorm is er dus telkens ook iets afwijkends-oorspronkelijks. — De stijlstructuur nu: het parallelisme-procédé is ontleend aan *Du Bellay* nl. de uitroepigen « O ! » in sonnet 4 en de ontkenningen « T'en is » = « Ce ne sont » in S. 5. Wat den inhoud betreft merken we op dat in S. 4 al de bezongen voorwerpen, uitgezonderd die uit de laatste terzine, ook bij *Du Bellay* aangetroffen worden: de hoofdinhoud is dus dezelfde; maar *De Harduijn* heeft vooreerst een andere volgorde aangenomen en daarenboven treedt zijn persoonlijkheid sterk naar voor in de kwalitatieve uitweidingen over de bezongen schoonheden:

¹ J. *Du Bellay* (1525-1560); R. *Belleau* (1528-1577); Ph. *Desportes* (1546-1606); *Honorat Laugier* (?-1653). De bronnen van Sonnet IV, V, XV, XVII, XXX, Ode, t' Samenclap, worden door *Dr Foncke* niet vermeld in zijn heruitgaaf.

² Vgl parallelteksten A, I, 2-3.

daarin is hij geheel zichzelf en dit afwijken van het voorbeeld geschiedt, onzes inziens, niet uit loutere phantasie, maar uit den veruitwendigingsnood van een echte beleving. Zijn volgende verzen niet kenschetsend in dit opzicht? : « O Lipkens / daer » uyt dat Liefde sijn schichten saeyt » « O mond / daer uyt » dat stort de Jeughd' haer *soete sanghen* / » ... « O keel, diens » zoet gheluyt zoo langh in d'oore blijft » — tegenover : « O grand' bouche honorée / Qui d'un large repli retrousses ses deux bords ! » en « O gorge damasquine en cent plis figurée ». — Is het « *blond*-ghestruyvelt hair » ook niet natuurlijker dan de « *beaux cheveux d'argent* »? Zijn het de « ooghsken, biende vreught en droefheydt van ghelijcke » niet meer dan de « *beaux yeux de cristal* »?

Persoonlijk is ook de afwijking van het naar 't sensueele zweemende uit de 1e terzine en overigens de heele 2^e terzine, die als een praeludium klinkt op 's dichters hoop en vrees in de liefde. Er is dus telkens verandering naar en aanpassing met het zelf-ervarene. Er blijft dan, op slot van rekening, alleen een vorm-overeenkomst over en een analogie in de *techniek* van de hoofdgedachte, tusschen het gedicht van *De Harduijn* en dit van *Du Bellay*. Hetzelfde geldt voor S. 5. De algemeene gedachtengang is weer dezelfde en in de kwatrijnen sluit hij in beide gedichten nog al nauw aan; doch weer vloeit het kwalitatief gedeelte — wat geen « materiaal » meer is — uit het eigen gemoed van den dichter. Hoe sprekender zijn bvb. de verzen « T'en zijn u lipkens niet / die elcken-een voorwaer // Wonden alst hen ghelieft / en wederom ghenesen » dan « *Ce ne sont pas les brins colorez // De ce coral : ces levres que i'adore* ». — De terzinen zijn weer persoonlijk. Waar *Du Bellay* boven alles « l'esprit » van zijn geliefde roemt, bezingt *De Harduijn* de « ooghen ». Hij is dus minder abstract-platonisch. Hij is een realist. Hoe oorspronkelijk-mooi en diep gevoeld is volgend vers niet : « Maer t' ghene dat mijn ieughd' *als een bladt comt verdrooghen* // En is anderssins niet / dan t' raeyssel uwer ooghen ». Men voelt daaraan welk een gemakkelijke zwier er door de verzen van *De Harduijn* golft en hoe ook in dit gedicht hij zijn voorbeeld ver voorbijstreeft in schoon-

heid. — Op een kleine bizonderheid dient hier nog de aandacht gevestigd. Het haar, dat in het origineel van S. 4 zilver was (*cheveux d'argent*) en in dit van S. 5 verguld (*chevez dorez*) blijft in beide gevallen « blond » bij *De Harduijn* (:1) *O blond-ghestruyvelt hair*; 2) T'en is de *blondheydt* niet...) Dit wijst al dadelijk op de *eenheid* van inhoud in « Roose-mond ». Als men trouwens S. 4 en 5 met elkaar vergelijkt, dan treft het logisch parallelisme tusschen beide. Aan de geestdriftige bevestiging van S. 4 beantwoordt telkens (in de 3 eerste str.) een ontkenning in S. 5, om alzoo beter de beteekenis der oogen van de geliefde te doen uitkomen en over te gaan tot andere sonnetten waarin hunne macht bezongen wordt. Dit laat toe vast te stellen dat het eene gedicht niet willekeurig op het andere volgt, maar wel op de eenig mogelijke plaats staat. Zulks pleit natuurlijk ten voordeele van den dichter wiens verdienste het is een voorbeeld voor deze beide sonnetten uit twee geheel verschillende bundels van *Du Bellay* (« *Les Regrets* » en *Treze Sonnets de l'honneste Amour* ») gevonden te hebben, om ze daarna zóó tegenover elkaar te plaatsen dat ze werkelijk lijken uit elkaar ontstaan te zijn en samen een harmonische eenheid uitmaken, natuurlijk beantwoordend aan de eigen beleving: het is dus wel en volop persoonlijke verwerking. Vreemd materiaal wordt bruikbaar gemaakt naar de eischen der trillingen van het eigen gemoed van een dichter die zich uitzingen móet.

Het lijkt ons overbodig de analyse van deze eenheidsontwikkeling doorheen heel den bundel te volgen. Het zij genoeg, ter bevestiging van deze eenheid in 't vervolg de aandacht te vestigen op het kenschetsend-persoonlijke van 's dichters navolgingen.

In S. 16¹ bvb. wordt wel hetzelfde motief behandeld als in het Fransche origineel, maar het individueele vertoont zich weer in tal van schakeeringen: in 't woordje « ghedreven » en heel het 1ste kwatrijn, ook in de 2de terzine, waar het vers « Want mijn hert / t' welck verhoopt dat *eens sal b e t e r wesen...* »

¹ Vgl. parallelteksten, A, I, 4.

toch juist het tegenovergestelde is van « L'heur et plaisir que ce m'est de périr. »

'S dichters levendig en liefdevol *natuurgevoel* geeft hem wondermooie verzen in, voor dewelke de Fransche alle onderdoen. Zoo bvb. in S. 19¹ het blijde vers : (De lente) « bringht ons hier overal menigherley vercier // En eenen soeten geur wordt den speel-hof gewaere » naast het doode « prez, monts, rivages orne // de mainte fleur du sang des Princes née » of het schilderachtige : « den windt snuyft met een hol ghetier // *en snijt de blomkens af / ghelijck met eender schaere* » naast het kleurlooze « froid est le vent // et toute fleur *devient* seiche et fenée ». — Hoe geheel persoonlijk klinken dan verder de twee terzinen van hetzelfde sonnet. Hoe leeft (S. 22²) ook dit windeken « het welck lief-lustigh blaeyt dan hier ende dan daer » ! door Roosemond's haar ; hoe bedwelmend zijn « die rooskens altemael bloeyend' op eenen dagh // als den Voor-somer soet sijn hoeft heeft uyt-ghesteken », ³

In de navolgingen naar *R. Belleau* zijn dezelfde eigenaardigheden waar te nemen. In het zeer frisch « Liedeken », ⁴ toont *De Harduijn* zich een meester van het rythme. Van de tien-regelige Fransche strophe met gepaarde rijmen, maakt hij er een zevenregelige met drie rijmklanken : bij hem is hier dus minder uitweiding en beschrijving ; de algemeene motiveering blijft dezelfde, maar het liedeken is doorvonkt van 's dichters hartstocht en doormarmerd van zielsemoties. Zijn natuurgevoel viert er hoogtij in. Hoort naar de muziek van die halve strophe : « Zephyr // *daevert sonder vaer* // in 't bevende groen *hair* // der boomkens *allegaer* » !

Is, in S. 40⁵, de vertaling van « j'erre dedans ce *bois* » door « ick langhs dees *straet* keer en wende » soms geen aanpassing aan beleefde toestanden ?

De gedichten door *Desportes* geïnspireerd zijn alle zeer

¹ A, I, 5.

² A, I, 6.

³ S. 39 : A, I, 9.

⁴ C, I, 2.

⁵ C, I, 4.

vloeiend en sluiten zich vaak nog al nauw aan het origineel aan. Hoe levensvol-ongeëvenaard zijn niettemin verzen zooals « U schoon-besneden hant *vercruypen doet mijn bloedt* » naast « Sa main victorieuse a pris ma liberté » en « mijn leven en mijn doot staen t' saemen in u handt » naast « La rigueur de sa main mes douleurs entretient »¹ ! Hoe meer beweging en dramatisceering zit er niet in de angstvolle ondervragingen en uitroepingen van S. 15² dan in de bevestigende jeremiaden van het origineel ! En getuigt in S. 17,³ de afwijking van « Quelle couleur peindra sa couleur naturelle ? » tot « Hoe soudt ghy rijsen doen haer borsten appelrond ? » niet van gezonde liefde tot het leven ? Door welk een smartelijk-oprecht gevoel wordt het « Ick wil gaen zijn hermijs »⁴ niet gedragen ? Kondigt het vers « En speel ick op mijn *luyt*... »⁵ — waarvoor geen equivalent te vinden is — den musicus *De Harduijn* niet aan ? Hoe frisch en schilderachtig is weer het lentetafereel in de kwatrijnen van S. 20 ?⁶ Alhoewel deze met die van *Desportes* een zelfde grondgedachte gemeen hebben, zijn ze werkelijk origineel en zeer mooi :

« De eyck in ruste stae(t), de boom-peerels uyt-spruyten,
en : « Den soeten nachtegael beghint van her te ruyten //
En yder aerds ghediert / wilt nu tot liefde slaen.
Het coren ionck en teer sijn vloeyssel heeft ghelaen //
De blomkens overal hun bottiens nu ontsluyten. »

In zulke poëzie bloeit en zingt het leven en de schoonheid !
Sonnet 10,⁷ voor zoover wij konden nagaan het eenige naar *H. Laugier*, biedt op zichzelf weinig schoons aan. Als men het nochtans met de latere navolging van *M. Opitz* vergelijkt,

¹ Beide uit Sonnet 9, E, I, 1.

² E, I, 2.

³ E, I, 3.

⁴ E, I, 4.

⁵ E, I, 5.

⁶ E, I, 8.

⁷ B, 1.

dan moet men met Dr *Foncke*¹ aannemen dat *De Harduijn's* bewerking volmaakter is door het volgehouden rythme en dit pleit dan weerom ten voordeele van de zuiverder artisticeit van onzen Nederlandschen dichter.

Op slot van rekening kunnen we dus getuigen dat er in geen dezer navolgingen spraak kan zijn van slaafsche vertaling: steeds is er zelfstandige verwerking. Een zelfde motiveering wordt meestal wel overgenomen, soms worden alleen de kwatrijnen of de terzinen nagevolgd, soms is er ook rechtstreekscher aansluiting (S. 10, 23, 21, 17) — maar nagenoeg overal wordt het origineel overtroffen in schoonheidsuitdrukking.

Onder de talrijke losse *reminiscenties* aan de dichters van de Pleiade mogen nog de volgende aangestipt worden.

Een voorbeeld van een « Echo »² kan *De Harduijn* gevonden hebben in het « Dialogue d'un Amoureux et d'Echo » van *Du Bellay*³, die waarschijnlijk zelf geïnspireerd werd door *Janus Secundus*' « Viator et Echo ».⁴ Buiten de structuur van het gedicht, wijst de inhoud nochtans niet op beïnvloeding.

Aan *Belleau's* vaak gebruikte « aigre-dous » herinnert het « zuer-zoet ». Van den tekst van *Belleau's* sonnet: « t'esbahis-tu si de soupirs ardans un escadron, s'eslance de ma bouche... »⁵ kan De H. zich ook wel beholpen hebben bij 't vervaardigen van S. 48⁶: « Vraeght ghy my Roose-mond waerom dat ick versuchte? » — Sonnet 13⁷ heeft een zelfde gedachte gemeen met *Desportes*' « Privé des doux regards qui mon ame ont ravie »⁸; sonnet 47⁹ met « O licit! s'il est ainsi que tu sois inventé »¹⁰. Het zinnebeeld van den Spiegel (S. 11) en dit van

¹ « N. Gids » 1917. Jan.-afl.; ook in de heruitgaaf (De Sikkell, Antwerpen, 1922), p. 109.

² « Roose-mond », S. 32.

³ « Recueil de Poésies », 1549, I, p. 273.

⁴ J. Secundi Opera (Utrecht, 1541).

⁵ Œuvres (ed. Gouverneur, p. 127).

⁶ « Roose-mond », p. 86.

⁷ Ibid., p. 29.

⁸ Diane, II, 6.

⁹ « Roose-mond », p. 85.

¹⁰ Diane, I, 7.

den «Phoenix» vindt men eveneens bij *Desportes* terug.¹ Ten slotte treft nog de gedachtenovereenkomst van S. 3² met *Jacques Tahureau's* sonnet : « Contre le temps je te veux maçonner »³

Met dergelijke gissingen zou men natuurlijk heel ver kunnen gaan; ⁴ zoover misschien dat er ten slotte al heel weinig geheel oorspronkelijks zou overblijven. Dit zou echter nog in niets afbreuk doen aan die eigene en superieure originaliteit, die wij reeds voldoende leerden kennen.

Het is ons niet gelukt te ontdekken met welke *Latijnsche bronnen De Harduijn* zich beholpen heeft. Het veel bezingen van de «oogen» deed ons denken op de «Ocelli»⁵ van *Lernutius*, den Latijnschen minnedichter-landgenoot, door De H. zelf genoemd.⁶ Van beïnvloeding kan echter geen spraak zijn. *Lernutius'* gedichten zijn heidensch-zinnelijk en doorspekt met mythologie. Ze komen in niets overeen met den inhoud van *De Harduijn's* sonnetten. Wie kunnen dan bedoeld worden? *Catullus*, *Propertius*, *Tibullus* of *Horatius*? Zij hebben nagenoeg alle renaissancisten bezielde en *De Harduijn* zal ze denkelijk ook wel gekend hebben. Voor zoover wij hebben kunnen nagaan, zijn er in «Roose-mond» geen rechtstreeksche reminiscenties aan deze dichters terug te vinden. Wel een paar maal aan *Ovidius* : bvb. inde kwatrijnen van sonnet 20, die herinneren aan «Frigora jam zephyri minuunt...» (*Tristia*, III, 12) en in sonnet 47 dat niet vreemd is aan de gedachten uit «Esse quid hoc dicam...» (*Amores*, I, 2). In beide gevallen kan echter ook gewezen worden op invloed van *Desportes*, zoodat deze enkele gissingen nog twijfelachtig blijven en wij de vraag naar

¹ a) *Œuvres*, 586; b) *Diane*, II, 15.

² «Roose-mond», p. 17.

³ «Poésies», 1554, p. 66.

⁴ Belangrijk zijn bvb. in dit opzicht de uitkomsten van Dr J. C. De Haan's «Studiën over de Romeinsche Elementen in Hooft's niet-dramatische poëzie» («De Sikkels», Antwerpen, 1923).

⁵ (1579. Antwerpiae).

⁶ S. 2.

de Latijnsche bronnen van « Roose-mond » nog als onopgelost beschouwen.¹

Ten slotte dan, de *Grieksche bronnen*.

Zelfs zonder de aanduiding in den titel van « Roose-mond » : « naerghevolgt de Grieksche... poëten » zouden we de kennis van het Grieksch als vanzelfsprekend mogen beschouwen bij onzen dichter. Het humanisten-milieu waarin hij opgevoed werd, zijn geleerde jeugdvrienden en vooral zijn eigen vader *Françoys Harduwijn*, die, naar het getuigenis van de tijdgenooten, de zg. « Oden van Anacreon »² in het Nederlandsch vertaalde, waarborgen er voor. Geheel natuurlijk zal hij op aandringen van zijn vader en wellicht onder diens eigen leiding de taal van de groote Hellenen aangeleerd hebben. Van jongs af aan is zijn aandacht dus getrokken geweest op de *Anacreontische gedichten* en zonder twijfel zal hij smaak gevonden hebben in deze sierlijke minnepoëzie. Wat meer is, de Nederlandsche bewerking van den vader moet ze hem bijzonder lief hebben doen krijgen. Wij mogen dus verwachten dat hij, op zijn beurt, zijn krachten zal beproefd hebben aan een navolging naar *Anacreon* — of althans dat de vreugde van het symbolisch uitgedrukt vinden van eigen belevingen hem aanzette tot het verwerken van Anacreontische motieven in zijn gedichten. In « Roose-mond » vinden we dan inderdaad drie gedichten³ voor dewelke een equivalent bij *Anacreon* aan te wijzen is. Het is best mogelijk dat hij zich daarbij beholpen heeft van 's vaders vertaling — waarvan hij het handschrift, als een kostbaar erfdeel, met liefde bewaarde⁴ — doch de gegevens om deze vraag te kunnen beantwoorden ontbreken.

Benevens de vertaling van *François Harduwijn* bestonden er echter nog drie andere : twee Latijnsche en een Fransche.

¹ Met behulp van Dr *De Haan's* studie kunnen meerdere punten van overeenkomst aangeduid worden.

² Deze zg. oden zijn eigenlijk niet van *Anacreon* zelf, maar wel een latere navolging naar zijn minnepoëzie.

³ Ode, p. 37-8; T'samen-clap, p. 71-3; Elegie, p. 47-51; vgl. Paralleltecten, D 1, 2, 3.

⁴ Vgl. *Sanderus*: *De Gandav.* (1624), p. 41-2: « Omnia apud filium in schedis latent ».

De oden werden voor het eerst uitgegeven, te samen met een Latijnsche vertaling, door *Henricus Stephanus*, te Parijs in 1554.¹ Vermits deze Grieksche uitgaaf (met de 2^e uitg. van 1556) ten tijde van *De Harduijn* nog de eenige was, moet hij ze zeker gekend hebben.

In 1556 verscheen een tweede Latijnsche vertaling, door *Helia Andrea* — doch zonder Grieksch tekst ditmaal — en op veel plaatsen afwijkend van die van *Stephanus*. Een onderzoek der betreffende passages heeft ons bewezen dat *De Harduijn* ze niet raadpleegde: wij laten ze dus buiten bespreking.

Er is ten derde de Fransche vertaling van *R. Belleau*² (1555) die punten van overeenkomst met de Latijnsche van *Stephanus* vertoont. Het spreekt van zelf dat De H. die moet gekend hebben, aangezien *Belleau's* gedichten, zooals wij boven aantoonde, meermaals ten grondslag liggen aan poëziën uit « Roose-mond ». Een nauwlettende vergelijking van den Nederlandschen tekst der drie gedichten met den Grieksch-Latijnschen (1554) en den Franschen (1555) kan ons alleen helpen in het vaststellen van de waarde dier bronnen ten opzichte van *De Harduijn's* navolging.

Laten we dan beginnen met de « Ode »³: « Onlancx den middernacht ontrent ».

Bij *Anacreon* telt het gedicht 32 verzen, 35 bij *H. Stephanus*, 36 bij *De Harduijn* en 40 bij *Belleau*. De Latijnsche bewerking volgt den Grieksch tekst nagenoeg woord voor woord. Bij *Belleau* daarentegen zijn er afwijkingen en uitbreidingen waar te nemen (nl. v. 4, 10-12, 15-20, 22). *De Harduijn* nu vertaalt zeer getrouw *Anacreon* en wijkt slechts eenmaal af: daar benadert hij *Belleau* nl. in v^s 17 « met twee vleugels aen elcken kant » = (v^s 18) *πτέρυγας* = (v^s 22) « je vey son double aelleron ».

¹ Ἀνακρέοντος Τηϊου μέλη. Anacreontis Teij Odae. Ab Henrico Stephano luce et Latinitate nunc primum donatae. Lutetiae, apud Henricum Stephanum MDL IIII. Een 2e uitg. verscheen in 1556. (Ἀνακρέοντος καὶ ἄλλων τινῶν λυρικῶν ποιητῶν μέλη Par. 1556. ap. Guill. Morelium et Rob. Stephanum.

² « Les Odes d'Anacreon Teien, traduites de grec en françois par Remy Belleau... » Paris. André Wechel. 1555.

³ Parallelteksten D, 1.

Daarbuiten is er niets dat aan *Belleau* herinnert. Opmerkenswaardig is nog dat *Belleau* aan zijn gedicht een bepaalden titel geeft: « *Songe ou Devis d'Anacreon et d'Amour* », terwijl « *Ode* » het eenige opschrift is bij *De Harduijn*. Moest hij den Franschen tekst nagevolgd hebben, zou hij er dan ook den titel niet van overgenomen hebben? Dit is toch het geval voor beide andere gedichten. Wij mogen dan aannemen dat De H. zich hier niet of althans in zeer geringe maat met *Belleau's* bewerking beholpen heeft en rechtstreeks naar het Grieksch (en het Latijn?) vertaald heeft.

Niet zoo met de « *T'samen-clap* / tusschen den *Wegh-gangher* met het *Duyfken* »¹. Wat het aantal verzen betreft komt De H. *Anacreon* het dichtst nabij: (H. 36; An. 37; Steph. 38; B. 44) doch de titel van het stuk komt heelemaal overeen met *Belleau's* « *La Colombe et le Passant* ». ² De alterneerende aanduiding van den spreker (Den *Wegh-gangher* — Het *Duyfken*) is eveneens uit *Belleau* overgenomen: in het Grieksch of het Latijn geen spoor daarvan. In den tekst zelf zijn er ook verscheidene schakeeringen die op navolging naar *Belleau* wijzen. Zeer belangrijk, in dit opzicht, is vers 6 (7 bij De H.). *Henricus Stephanus* (1554) heeft: « *τίς ἐστι, σοι μέλει δέ* ». ³

Dit is onbegrijpelijk na wat voorafgaat en wat volgt.

Stephanus vertaalt als volgt: « *Eho, quid istud ad te?* »

Bij hem spreekt het duifje dus deze woorden, wat geen zin heeft vermits het onmiddellijk daarop geheel zijn geschiedenis begint te vertellen.

R. Belleau (1555) neemt toch die vertaling over: « *Que t'en chant?* »

¹ *ibid.*, D, 2.

² Bij An. « *Εἰς περιστέρων* ».

³ Zeker een verkeerde lezing van « *τίς ἐστὶ; τί σοι μέλει δέ* » (uitg. Brunckius 1829).
wie zijt gij?

of « *τίς ἔσσι; σοι μέλει τι;* » (uitg. Preisendanz-Teubner 1912).
wie zijt gij? Wat is er aan uw zorg? (= hebt gij iets te doen)

die beiden het vers in den mond van den « *wegh-gangher* » leggen, wat het eenig-mogelijke is. Na dit vers worden de aanhalingsteekens geopend bij *Preisendanz*. Dan begint het duifje te spreken.

ƴ. *De Harduijn* (1613) eveneens :

« Wat gaet u aen van waer ick komme ?

Waar heen / waertoe / wanneer / waeromme / »

Beiden laten deze woorden eveneens door het duifje spreken. Geen dezer drie vertalers heeft dus den Griekschen tekst begrepen en zonder twijfel steunde *Belleau* op de interpretatie van *Stephanus* — en *De Harduijn* op die van *Belleau*. De samenhang van het stuk bewijst genoeg het verkeerde van deze vertaling — ten slotte toch berustend op een verkeerde Grieksche lezing.

Waar *De Harduijn* verder vertaalt (v^s 32) « op *t'cantjen* van zijn luyth » daar ook geschiedt dit ongetwijfeld naar het Fransche voorbeeld (v^s 39) « *sur les bors de sa lyre* ». Anacreon heeft enkel : « ἐπ' αὐτῷ τῷ βαβίτῳ » (op de luit zelf). Nochtans komt hij over 't algemeen den Grieksch- (Latijnschen) tekst dichterbij dan den Franschen, die, zooals in 't vorige gedicht, meermaals uitweidt (v^s 3-8, 11, 15, 18-24, 27-32) en afwijkt van 't origineel. Klaarblijkelijk ligt dus *Anacreon* zoowel als *Belleau* ten grondslag aan deze bewerking.

Eveneens is dit het geval met de « *Elegie* »¹ : « Tot Jan Van Swaerveld constigh schilder ». Opmerkenswaardig is dat terwijl *Anacreon* zich beroept op den *besten* der schilders, *De Harduijn* zich richt tot een *Jan Van Swaerveld* « die 't gheleerd Nederlandt — wel — onder heur gheesten eert », maar over wien wij tot nog toe heelemaal niets zóó merkwaardigs vernomen hebben.² Deze elegie is een uitbreiding op den Griekschen tekst. De bewerking sluit echter zeer nauw aan bij de navolging van *Belleau*. Zeer veel is rechtstreeks uit *Belleau* overgenomen en niettemin blijft iets heel persoonlijks in de weergave van *De Harduijn*. Hoe verrassend schoon zijn bvb. de volgende verzen :

41 « En daelende / soo voorts tot haer blosende wanghen /

Weet ghy wel wat couleur ghy hier toe b'hoefte te langhen ?

¹ Paralleltteksten, D, 3.

² Vgl. Vriendenkring.

- Neemt lelien by een / de witste die ghy vindt
En met ienoffels versch die t' saemen aen een bindt :
45 *Of doet op cloter-melck provensche roosen legghen /*
En maeckt daer naer u werck... »

Hoe heerlijk ook die *hals* :

- 66 Daer in men d'*aeders siet altijd roeren en beven /*
Soo t'ionck ghesproten gras door een windeken doet /
Eer het van yemandt is ghetreden metten voet. »

De drie laatst besproken gedichten munten uit door hun oprechte schoonheid en al zijn het trouwer navolgingen dan gewoonlijk, toch zijn ze met een vloeiendheid en zangerigheid geschreven waarin het rythme van een ware emotie zindert : wat natuurlijk het volle meesterschap van onzen dichter over taal en vorm eens te meer in 't licht stelt. Deze gedichten zijn geen eenvoudige intermezzo's bont weg tusschen in de sonnetten geschakeld : ze staan op hun plaats en dragen bij tot de harmonie van het geheel door een gelukkige ontspanning te brengen te midden van het groeiende smachten van de op en neergaande sonnetten. Hoe natuurlijk volgt bvb. de « Ode » waarin verhaald wordt hoe Cupido het hart van den minnaar door zijn liefdepijl ontvlamt, op het sonnet dat eindigt met de woorden « den God der min... sal (Roose-mond) ...met eenen pijl... in mijn herte schrijven ».

Vooraleer de kenschetsende eigenaardigheden van al die navolgingen samen te vatten moeten we nog even stilstaan bij de gedichten waarvoor geen equivalent aan te wijzen is en onder dewelke er zeker oorspronkelijk-Harduijsche te vinden zijn. Aangenaam verrassend klinkt sonnet 25.¹ Om zijn kalme gedragenheid en diep levensgevoel en ook omdat het een synthetisch beeld van 's dichters gemoedstoestand geeft, mag het hier overgeschreven worden :

Blind man die onbeschaemt met u ruysschende liere
Gaet bedelen u broot nu hier ende nu daer /

¹ Roose-mond, p. 46.

Ghy en leeft niet alleen in teghenspoede swaer;
K' ben oock mijn ooghen quijt die ick achte soo diere.

Even ghelijck als ghy o lierman goedertiere
Is ghequetst / is ghewondt mijns sights ghestraelte clær :
Maer u mis-rief dat wort gheclaeght int openbaer /
En t'mijne / waer ick cnmm' / en acht men niet een ziere.

Ghy treurt in armoe swaer / en ick in droeve smert;
U lijf-tochte ghy souckt / en ick troost voor mijn hert;
Maer niemant / als van u / en heeft met my melijden.

En noch is tusschen ons een ander onderscheydt :
Ghy wort van eenen hondt ghetrauwelijck gheleydt /
En ick van een blind kindt / dat m' alom leydt besijden.

De laatste woorden van het voorafgaande sonnet zijn « de Liefde (is) sonder ooghen ». Daarop volgt dus heel logisch het gedicht van den *blindeman*. Dit is nu een zeer ongemeen sonnet, vol kracht-in-harmonie, dat als een fijngeslepen diamant schittert tusschen het vele ongeschuurde in de poëzie dier dagen. Hier is zuiverheid van toon, maat in woord, beeld en klank; hier ligt een vloeiende breedheid in het vers, er golft iets groots door den statigen op- en neergang van de strophen : met één woord, hier hebben we hooge kunst, schoonheid zooals bij een *Hooft*.

Sonnet 26 ¹ « Indien Liefd' is een kindt soo de gheest-vroede dichten » kan men voor den inhoud vergelijken met dat van *Roemer Visscher* (1547-1620) : « Helaas, wat is 't? Wat pijn voel ik bij vlagen? » en dat van *Van der Noot* : « En is 't de liefde niet, wat is 't dan dat mij kwelt? » ². Opmerkenswaardig is de eerste terzine :

« Is *Liefd'* soomen seght / selve de eeuwicheydt?
Waerom sterft die soo rasch in eene schoonicheydt?
Is hy Godt? hoe heeft hy soo luttel recht en trouwe? »

¹ Roose-mond, p. 52.

² *V. d. Noot* hield het van *Baïf*, die het zelf naar *Petrarca* vertaalde. Beide sonnetten kan men vinden bij A. T. A. *Heyting* : « Het Boek der Sonnetten », p. 70 en p. 48. (Dickhoff, 's Hage, 1911).

Het « echo »-motief verbindt dan verder een reeks van drie sonnetten (32, 33, 34)¹ wat nogmaals op den logischen bouw van den bundel wijst.

Een weelderig natuurgevoel doorwaait het merkwaardige (S. 35) « O linde loover-rijck » waarin de dichter zich vergelijkt met een lindeboom in wier schors hij den naam der geliefde gekorven heeft en dat als volgt eindigt :

« Ghy en sult daerom niet laten in u saysoen
Met u ontploken hoeft te staen ieughdigh en groen
Maer mijn doorsneden hert sal my ten eynd' begheven ».

Hoe spontaan en vol amoureuze muziek kabbelen (in s. 38)² de smekkende golfjes van zoetigheden in het volgende naïeve liedeken, dat uitjubelt in de zalige apotheos van Roose-mond's kusjestrīts :

« Soet is den westen windt / die ruysschen doet en beven
De looverkens van t' waut en t' groenssel eender pley n :
Soet is den snellen loop van een silver fonteyn /
Die van den heuvel comt langhs een dal aenghedreven :

Soet is het luyt-gheclanck / t' welck my dick troost comt gheven /
Als ick in droef ghepeys beanxst my vind' aleyn :
Soet is het heunigh oock / ghegaert by 't bieken cleyn :
Soet is den coelen Mey / dit 't al in vreughd' doet leven.

Soet ist roosken besproeyt met eenen morghen-dauw :
Soet ist tuylken verslunst in d' handt van mijn Ionckvrau.
En soet is sy altijdt in alle dinck bevonden :

Soet is gansch heur ghelaet / heur oogh' / heur taele vroet :
Maer weet ghy watter is soeter dan al dit soet ?
Dry cuskens achter een van heuren mond ghesonden.

Hoe borrelt en klopt het daarin van openbloesemende lente
en van zingende, minnende jeugd !

¹ P. 58-60.

² P. 64.

In denzelfden liefelijken trant is het melancholische lied « O Violetjens soet »¹ geschreven. Innig gevoel doorvonkt ieder vers van deze elegie die we, met uitzondering van een paar mythologische zinspelingen, thans nog ten volle kunnen genieten. Welk een teedere frischheid gaat er niet uit van het :

« Bloeyt violetjens / bloeyt / en blijft t' allen saysoene
In dit foolken staen / even ieuchdigh en groene ».

Oprechte natuurlijkheid overwint het op het modieuze steeds in de poëzie van *De Harduijn* en indien men zijn ver-beelding onpersoonlijk mag noemen, daar ze doorgaans herinnert aan de Pleiade, toch beantwoordt er immer een zeer persoonlijke uitdrukking aan, die de uitborreling van een hartstochtelijk bewogen ziel is, de harmoniëerende veruitwendiging van de dichterlijk-doorvoelde eigen beleving. Zooals wij boven zagen, neemt hij wel uit zijn met smaak gekozen bronnen 't zij het symbool over, 't zij de algemeene gedachte, 't zij de techniek, 't zij rechtstreeks de inhoud van een heel gedicht of een deel er van, maar steeds is er de zelfstandige verwerking. In ieder nieuw gedicht leeft de dichter zelf : de muziek van zijn eigen persoonlijkheid zingt er door. Uit het verscheidene wordt alzoo een nieuwe eenheid geboren : de harmonische samenhang, het eenig mogelijke onderling verband tusschen al de gedichten uit den bundel.

De vraag of wij toch niet te doen hebben met loutere gekunsteldheid i.p.v. eenheid uit dichterlijke zelfbeleving, met andere woorden, of die poëzie geen phantasie van een emotieve natuur is en niet de noodzakelijke, harmonische uitwelling van het zelf-doorstane — meenen wij afdoende beantwoord te hebben. *De Harduijn* is bovenal een oprechte dichter ! Nooit is het hem om vormschoonheid alleen te doen. Dan zou hij evengoed de *geheele* bundels van *Du Bellay*, *Desportes* of anderen hebben kunnen vertalen of paraphraseeren. Maar het is hem heelemaal daarom niet te doen : hij heeft zelf iets te zeggen,

¹ P. 77-9.

hij heeft een eigen zielsinhoud te veruitwendigen en gemakshalve koos hij daartoe meermaals, wat hij bij andere dichters het meest in harmonie vond met dien eigen zielsinhoud; hunne gedichten veranderde en verwerkte hij daarenboven naar eigen smaak en leven. Had er daartoe geen innerlijke reden bestaan, dan zou hij den inhoud en de volgorde dier gedichten onveranderd hebben gelaten: het liefdes-ervaren van een jong hart was die innerlijke reden.

Het loont wel de moeite een oogenblik te luisteren naar den *inhoud* van zijn liefdezang. In « Roose-mond » ligt de idylle en de tragedie van het aan elkaar voorbijglijden van twee harten. Er door heen stroomt de hartstocht van het verlangen, het zich vermeien in gedroomde genietingen en de melancholie van vergeefsche streven en zich verlaten voelen in de koele wind-ijlte van een onbeantwoorde liefde.

Zooals na het plukken en amechtig bewonderen van een rijpen druiventros, het niet mogen uitpersen van zijn sproeiensgereede sap den hevig verlangende als droogbrandt: zoo verstolden bij den dichter de witte kersenbloesems van de liefde tot bloedkorrels. Hij proefde de diepste ontgoocheling; doch de tranen van smart doorweekten zijn wanhoopsverstarring en bereidden hem, doorheen de berusting, een herboren leven.

's Dichters' Morgenzang is geschreven met zijn hartebloed. In zijn « Vita Nuova » kelkt zijn innerlijk leven open en openbaart zich zijn wezen en zijn kunst.

Zooals de landman de eerste vruchten aan de hemelbewoners opoffert, zoo komt de dichter zijn jeugdverzen als bloemfestoenen hangen rondom het schoonheidsaltaar van Roosemond's liefde (S. 1). Even onsterfelijk als de dichters *Heinsius*, *Lernaut*, *Bulteel* en *Van der Linden* hunne geliefde maakten, zal zijn poëzie haar vereeuwigen (S. 2). Zóó onvergankelijk is de naam van de aangebedene dat zelfs de allesverslindende tijd hem onberoerd zal laten (S. 3). En nu heft de dichter zijn liefdezang aan, in bewondering voor al de schoonheden van Roosemond. In het stijgende rhythme van rusteloze hartstocht golven de verzen op, als zooveel opwellingen naar het

Ideaal. Hij vermeit zich achtereenvolgens in de bekoorlijkheid van haar « blond-ghestruyvelt hair », haar « tanden van yvoir », haar « snee-wittighe wanghen, lipkens, mond, handt », haar « ooghsken, biende vreught en droefheydt van ghelijcke », haar « borstiens, keel, cuskens en zoet-zuerighe spraeck », doch dit alles vervult hem met een zekere onrust (S. 4). Hij spoort de oorzaak zijner innigste ontroering op : het is de stralende blik van Roosemond. Immers :

« ...’t ghene dat mijn ieughd’ als een bladt comt verdrooghen /
En mijn ionck-iaerigh hert van binnen branden doet /
En is anderssins niet / dan t’ raeysel uwer ooghen... » (S. 5)

Geheel gevangen in die oogen, die « vercruppen doen zijn bloedt » (S. 6), wordt hij vervaard van hun verteerende vlam (S. 7). Vreesde hij hun betooverende macht niet op de rechters, deze had hij laten uitspraak doen over het ongelijk waarin zij hem stelden (S. 8). Doch weer richt hij zich tot Roosemond:

« Uw’ ooghen zijn mijn vier / u hair is mijnen brandt /
Mijn leven en mijn doot staen t’ saemen in u handt / » (S. 9)

Met Goden, hemelen, zonnen en bliksems worden die oogen vergeleken (S. 10). Hun wonderlijke kracht geneest en verwondt hem beurtelings, want in hun « raeysel light zijn leven en zijn doot » (Liedeken). Leven : want hun blik ontvlamt zijn hart in heviger liefde (S. 11); dood, want meer dan al de tegenheden van het leven vreest hij « den grammen moedt » dier oogen (S. 12). Met reden : de beproeving blijft immers niet uit; Roosemond heeft de oogen afgewend. Nog gelooft de minnaar in haar liefde en hoopt naar « haer ooghen wil » te sterven of te leven (S. 13). Maar de liefdestragedie is begonnen en voortaan zal ze zich ontwikkelen in afwisselende hoop en vrees. De eerste smart maakt radeloos :

« Soeter is my de doot / dan t’ hebben haer ghesicht.
Soeter is my de doot dan t’ derven van haer licht.
T’ is soo, ’t en is soo niet. Waer heen ick my nu keere? » (S. 14)

Doch hoe donkerder de nacht, hoe liever het licht ! Wil het licht niet meer stralen uit de oogen van de geliefde, des te verschroeiender vlamt het vuur op in het eigen hart (S. 15), vonken uitspetterend naar alle kanten; de spranken sproeien omhoog, maar ach ! alle dooven weer uit in vergeefsch zoeken naar andere spranken. In de depressie van de ontgoocheling twijfelt de dichter een oogenblik aan de trouw van de vrouw over 't algemeen :

« Ghelijck den weerhaen / oft het riet
Dat men siet
Voor alle winden drijven /
Is de liefde van een vrouw
Onghetrauw /
Quaelijck ghestelt om blijven. »

Doch neen ! niet zooals die andere vrouwen is Roosemond; « mijn lief heeft ander zeden »; zij is « een roots onverstelt » (Liedeken). Geen klagen meer dan, maar een hoopvol blijven wachten. Zoet is de herinnering aan de vreugden der liefde (S. 16). Het niet meer bezitten van de geliefde geeft haar verre beeld meer bekoorlijkheid dan ooit : zelfs de beste schilder zou onbekwaam zijn het op het doek te tooveren (S. 17); de god der liefde alleen kan dit : eeuwig vuurt hij de liefdegevoelens aan (Ode). Al verlaat Roosemond hem, toch blijft hij volop met haar ingenomen :

« Mijn hert en mijnen wensch volghen u schoonheydt naer :
Het is buyten mijn macht de die meer te weer hauwen. »
(S. 18)

Zooals zomer en winter, leven en dood brengen in de natuur :

« Soo ist met my bestelt : als uw' oogh' my bestraelt :
Den heeten somer comt alsdan op my ghedaelt /
Met blom-cranskens becroont / en lauwer-taxxkens groene.
Maer alsoo rasch als die van mijn ghesichte scheyd :
Ghevoel ick / dat mijn hert van hooghe wordt bespreyd
Met haeghel / mist / en snee / al in eenen saysoene. (S. 19)

En nu het opnieuw lente geworden is, wordt hij machtiger dan ooit tot Roosemond aangetrokken, in wie al Cupido's eigenschappen verpersoonlijkt zijn (S. 20-22). Noch beeldhouwer, noch schilder, noch dichter kan haar naar behooren uitbeelden (S. 23). Maar ach, is alles geen vergeefs hopen? (S. 24). Is hij niet gelijk een blindeman met wien niemand medelijden heeft? (S. 25). En weer rijst het beeld der schoonheid op in heel haar aantrekkelijkheid en hij verzoekt zijn vriend *Van Swaerveld* te willen luisteren naar den zang zijner bewondering ten einde haar zoo volmaakt mogelijk te kunnen schilderen (Elegie). Hoe onbegrijpelijk is toch de liefde! (S. 26). In de afgescheidenheid van een eenzaam woud wil hij voortaan leven, in trouwe herinnering aan de beminde die zijn liefde onbeantwoord liet (S. 27). Want, trots alles, vervult liefde hem geheel en groot is de smart over Roosemond (S. 28). Overall vervolgt Cupido hem :

« hij nimmermeer van mijne zijde en gaet /
op dat hij mijne pijn soud' eeuwigh-durigh maecken » (S. 29)

Zijn lijden overtreft alles (S. 30). Kon Roosemond hem eindelijk begrijpen en verlossen! (S. 31). « Echo » wekt hem tot verduldig lijden op (S. 32). Het wordt echter ondragelijk (S. 33-34). Overall hoort en ziet hij Roosemond. Haar naam kerft hij in een boom, te midden van een bosch waar hij rust is komen zoeken (S. 35). Benauwend wordt het hem (S. 36-7) :

« Mijn herte light ghepackt tusschen hopen en duchten :
Mijnen benauden gheest doet anders niet dan suchten :
Mijn gramschap als een vier van stroo stoppels vergaet... »

In 't diepste van de smart daagt het leven nog eens op met al zijn vreugden (S. 38) en het brengt den dichter in verrukking voor de geneugte van het kussen. Het niet meer genieten dier zoetheden doet er hem hartstochtelijk van zingen (Liedeken). En opnieuw juicht hij om zijn lief, schooner dan zon en maan (S. 39) en smeekt deze hem ongezien tot bij Roosemond te laten komen (S. 40). Hij schenkt haar nog eens zijn hert (S. 41) en

met innige vereering bewaart hij een tuiltje violetjes dat zij hem gezonden heeft. Haarzelf ontbeert hij echter : het weenen en kermen helpt niet, de wonde blijft snerven (S. 42-3). Wanhoop en onrust overmeesteren hem (S. 44-47), een laatste maal geeft hij lucht aan zijn liefdebehoefte (S. 48) en belooft Roosemond spijs alles trouw te blijven (S. 49 — Claght-dicht) :

«Soo sal ick met ghedult
In een eeuwich ghetreur mijns levens eynd verwachten
Sonder daerom van u te wenden mijn ghedachten » —

En zich volkomen uitgeput voelend, zegt hij vaarwel aan het leven, het diepste van Roosemond's hart voor zijn graf vragend.

Geen blijde omarming van het Ideaal werd dezen hartstochtelijken minnaar gegund. De teleurstelling van het niet bezitten was zijn droevig lot. Te smachtend was echter zijn zielsverzuchting naar liefde om door de smart te kunnen gedoofd worden. Gelouterd zal hij opstaan en de schoonheid van een andere Geliefde bezingen.

In « Roosemond » worden dus *twee thema's* bezongen : de schoonheid van de geliefde en de liefdeservaringen van een hartstochtelijken minnaar. Eerst in afzonderlijke sonnetten worden Roosemond's bekoorlijkheden ontleed ; daarna krijgen wij er een synthetisch beeld van in het portret dat de dichter voor zijn vriend ontwerpt. De liefde van den dichter is oprecht en hartstochtelijk, zonder overdreven zinnelijk te zijn. Ze wordt niet gebroken door de beproeving, maar verdiept er door. Het koortsvuur van onbeantwoord lijden uit liefde put hem uit, totdat hem niets meer overblijft dan de trouwe herinnering.

De monotonie welke het herhalen van die thema's had kunnen veroorzaken, wordt gelukkig gebroken door de enkele madrigalen of elegieën, tusschenin de sonnetten gevlochten, door de lichte kadans van een immer jeugdig vers, door de blijstemmende natuurbeelden en de reinvloeiende, smakelijke taal.

Dit brengt ons tot een nadere bespreking van den *vorm*.

Als volgt oordeelde er Dr *R. Foncke*¹ over : « De schoonheid » welke hier aan te stippen valt is minder schoonheid van » gevoel, dan van vorm... Midden in zijn tijd geplaatst, kunnen » wij hem bewonderen : waar is het dat onder de toenmalige » fijn gevijlde, schoon-berijmde, maar weinig-gevoelde poëzie, » de gedichten van *Justus De Harduijn* op een allereerste plaats » staan. De vorm biedt hem geen de minste moeilijkheid. Ook » daarvoor zijn de Fransche Pleiadisten hem modellen geweest, » maar in dit opzicht heeft hij nog meer bereikt en is hij hooger » gegaan. »

Dit oordeel beamen wij ten volle.

Laten we daarenboven opmerken dat in « *Roose-mond* » zoomin als in 's dichters latere werken een woord theorie aangetroffen wordt. Sonnet en jambe waren reeds ingeburgerd en hoefden dus geen theoretische toelichting noch rechtvaardiging meer. Ze hadden alleen meer innerlijke schoonheid en natuurlijkheid van doen. Tot die volmaking heeft de dichter *De Harduijn* grootelijks bijgedragen — en dit deed hij meer spontaan dan bewust.

Het sonnet dat *Burckhardt* « ein allgemein gültiger Kondensator der Gedanken und Empfindungen ² » noemde en dat men als een geliefde dichtvorm in de bloeitijdperken van alle moderne literaturen kan terugvinden, is ook de vorm waarin *De Harduijn* op onberispelijke wijze, de zoetheden en smarten zijner jeugd uitdrukte.

Zijn sonnet heeft de noodige ingehoudenheid gepaard aan levende veerkracht. Regelmatig golft het op en neer; er is bewegenheid in en rust tevens; buitengewoon zuiver klinken de rijmen, waarvan het schema overeenkomt met dit van de Pleiadedichters. Zijn vers is muziek : nooit is het hortend, maar vloeit met een gemakkelijken zwier voort. Doorgaans wordt de alexandrijn gebruikt met rust na den derden voet. Wel treffen we in dezen bundel menig vers aan dat buiten de streng-alterneerende maat is, waarin de jambische tred niet

¹ « *N. Gids* », 1917, p. 125.

² « *Die Kultur der Renaissance in Italien*, II, s. 24 (12^e Aufl.)

volgehouden wordt — en daar wees *J. Ymmeloot*¹ reeds op — maar wij zouden eerder geneigd zijn daar een hoedanigheid dan een gebrek in te vinden, want overal is er het rythme dat zachtjes medesleept en deze levende kadans is de natuurlijke uitdeining van een echt dichters-temperament. Wie kan luisteren naar het kloppen van zijn eigen bloed zal geen anderen zang vernemen.

Zooals Dr *Foncke* zegt, beoefende hij het sonnet beter dan de Fransche voorgangers, beter dan men hier vóór hem deed, — men denke aan *Van der Noot* — beter dan velen na hem. De lenige zwierigheid van zijn alexandrijn moest *Hooft* nog bereiken en kende *Vondel* bij lange nog niet.»

Buitengewoon welluidend en zuiver is de *taal* waarin het fijne zielestof van den dichter veruitwendigd ligt. Hij is trouwens een altijd verbeterend artist: schoone verzen blijven in hem zingen — wat wel een bewijs er voor is dat ze vleesch en bloed van den dichter zijn — en worden herhaaldelijk uitgezongen, zoo bvb.: «ooghen die menich werf *vercruypen doet mijn bloedt*» (S. 6) en «U schoon-besneden hant *vercruypen doet mijn bloedt*» (S. 9); of nog «maer t' ghene dat mijn *ieughd als een bladt c o m t verdrooghen*» (S. 5) en «dat mijn ieughdigh saysoen *als een bladt d o e t verdrooghen*» (S. 7). — Zijn beelden zijn hoofdzakelijk ontleend aan de natuur of het leven zelf; de mythologie is tot een minimum gebracht.

Ten slotte kunnen we nog de superioriteit van *De Harduijn's* poëzie op die zijner voorgangers of tijdgenooten bij middel van een paar tekstvergelijkingen laten uitkomen.

Laten we bvb. Sonnet 19, dat een navolging is naar *Du Bellay*, naast *R. Visscher's* verwerking van hetzelfde origineel stellen.

¹ «La France et la Flandre reformées...» Ypre, 1626.

R. Visscher (1547-1620)

Als het groote oog, dat alle dingen verfraait,
In de Tweelingen rijst, alle boomen bloeien,
De groene velden met grove aren vloeien,
De kanten der rivieren zijn vol bloemen gespreaid.

Maar wanneer dat het vluchtig weder draait
Door den weg des Schutters, die nedervalt,
Zoo komt er terstond een heel ander gestalt,
Dat alle de aren en bloemen afmaait.

Desgelijks als 't oog van mijn godinne blinkt
In mijn, mijn hert overvloedig voortbringt
Een vermakelijk bloeisel van zeker nopen.

Zoo haast zich dan die stralen verliezen,
Des belovenden voorjaars bloemen vervriezen,
Door den oogst afmaaiende mijn wankelijk hopen.

Hoe koud is *Visscher* hier naast het warme, rhythmische vers van *De Harduijn* ! Hoe kleurloos en prozaïsch. *De Harduijn* stelt hem heelemaal in de schaduw.

Een zeer liefelijke dichter en *De Harduijn* nauw zielsverwant was *Simon Van Beaumont* (1573-1654). Laten we eveneens een van zijn sonnetten mededeelen, nl. een navolging naar *Desportes* :

S. v. Beaumont.

Nu komt de zoete lent vernieuwen ons den tijd,
De Winter met zijn kouw, ijs, regen, sneeuw, moet wijken.
Allerlei groene kruid komt uit het aardrijk kijken,
't Zoet Westwindeken waait den noorden tot een spijt.

Het vroege morgenrood de lange nachten slijt.
Het nachtegaalken klaagt zijn lied aan alle wijken,
En met zijn droefheidszang doet droefheid van ons strijken
Lucht, land, zee, mensch en vee, 't schijnt al te zijn verblijd.

Mars en Cupido zijn op wegen en in velden,
D'een neemt jong minnaars aan, en d'ander strijdbaar helden,
En elk te storten poogt, d'een tranen, d'ander bloed,

Cupido met zijn boog en Mars met bloote zwaarden;
Volg' Mars wie wil, ik hou Cupido's krijg in weerden,
Daar blijft men zelden dood en 't sterven is nog zoet.

ƒ. *De Harduijn.* (1613) S. 19.

De wijd-vliegende vlam / daelende t' elcken Jaere
Uyt d'Horen-vloedicheydt vanden hemelschen Stier /
Bringt ons hier over al menigherley vercier /
En eenen soeten geur wordt den speel-hof ghewaere.

Daer naer zijnd' om ghedraeyt met sijn wiel teenegaere
Naer den Gheyt-horens riem / alle dinck wert seer dier :
Het velt wert bloot / *den windt snuyft met een hol ghetier /*
En snijt de blomkens af / ghelijck met eender schaere.

Soo ist met my bestelt : als uw' oogh' my bestraelt :
Den heeten somer comt alsdan op my ghedaelt /
Met blom-cranskens becroont / en lauwer-tacxkens groene.

Maer alsoo rasch als die van mijn ghesichte scheyd :
Ghevoel ick / dat mijn hert van hooghe wordt bespreyd
Met haeghel / mist / en snee / *al in eenen saysoene.*

ƒ. *De Harduijn.*

S'Tijds omdraeyende wiel stiert nu de caude buyten :
T' ghedruys van Aeolus laet d'eyck in ruste staen :
Den haeghel met de snee siet men in plas vergaen :
En t' sijnen ouden tijdt de boom-peerels uyt spruyten.

Den soeten nachtegael beghint van her te ruyten :
En yder aerds ghediert / wilt nu tot liefde slaen :
Het coren ionck en teer sijn vloeyssel heeft ghelaen :
De blomkens over al hun bottiens nu ontsluyten.

Mars schept nu vreughd in t' velt / en Cupido in den Mey :
Mars baeydt in s' menschen bloed / Cupido in hun gheschrey,
Mars in wit harnas blinckt / Cupido in gulden schichten.

Wel aen / die gheeren krijght dat hy Mars stappe naer :
Cupido ick volghen wil / die sonder des doots vaer
Wondt / hauwt / schiet ende quetst mijn herte sonder swichten.

Door schilderachtige beeldingskracht en vooral door zijn zingend rhythmie overtreft *De H.* hier weer den niet onbekoorlijken dichter *Simon Van Beaumont*. In de beweging van *De H.*'s poëzie klopt er steeds een vastere polsslag.

Nog meer zulke kenschetsende tekstvergelijkingen zouden te maken zijn en tot merkwaardige vaststellingen, gewoonlijk ten gunste van den dichter van «Roose-mond», leiden. De gedane aanhalingen mogen echter volstaan.

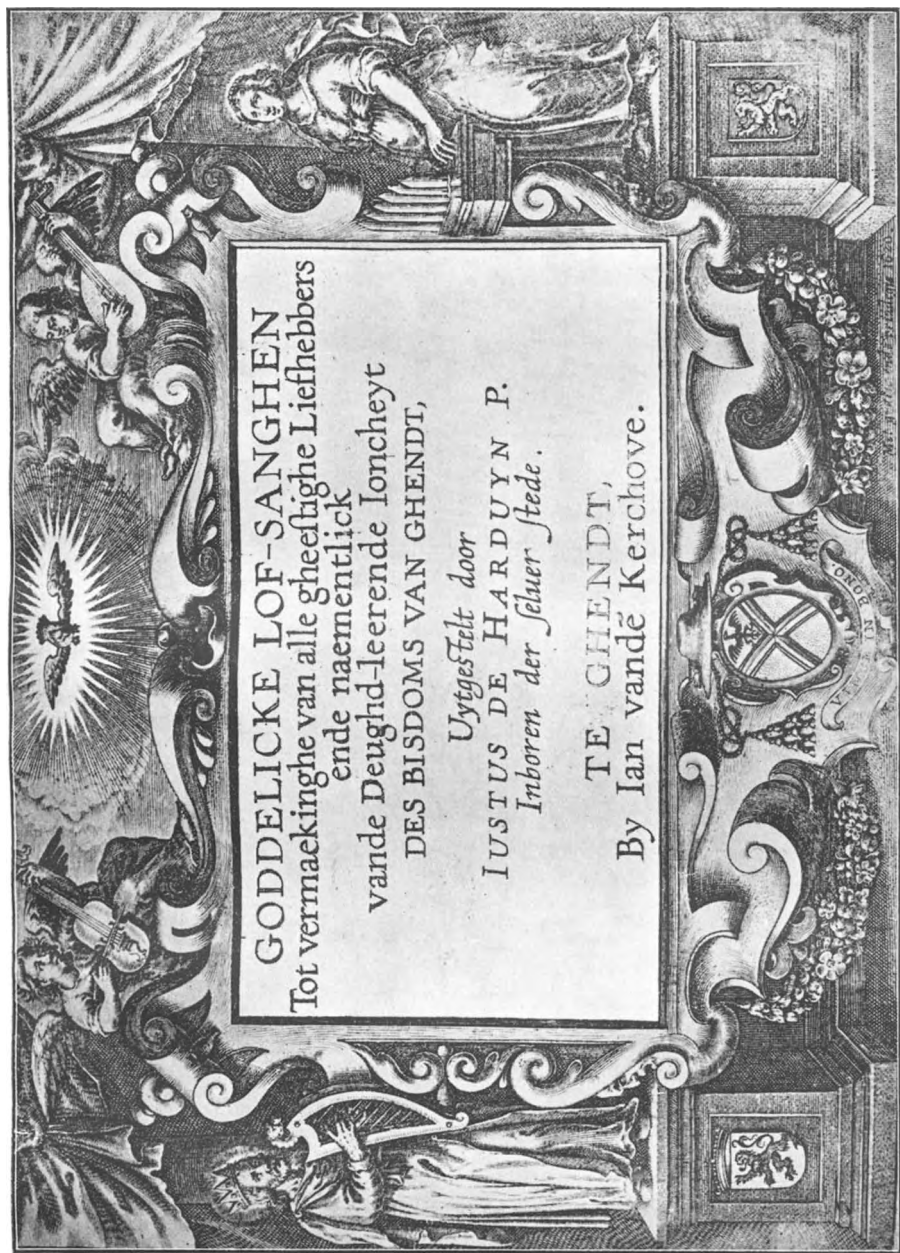
«Roose-mond» was *bestemd* voor een besloten kring van bewonderaars : de Catharinisten en enkele persoonlijke vrienden. Wellicht werd ook daarom de naam van den schrijver verzwegen : het was overbodig hem bekend te maken onder vrienden.

Naar alle waarschijnlijkheid werd het boekje slechts op een klein aantal exemplaren verspreid — waarop de dichter misschien na korten tijd weer de hand legde nl. wanneer een strenger-ascetische levensopvatting er hem toe bracht zijn vroeger «Venus ghejancksel»¹ te veroordeelen.

Van blijvenden *invloed*, die van den bundel in breederen kring zou uitgegaan zijn kan er dan ook geen spraak zijn. Een rechtstreekschen naklank er van vernemen we toch bij den priester-dichter *J. D. Heemssen*. Wij zullen de gelegenheid hebben daar verder op terug te komen.

In zijn jeugdperiode tooide zich de dichter *De Harduijn* met het ornaat der Renaissance-poëzie. Zijn lyrische sonnetten waren, zooals de zwaluwen, aankondigers van een nieuwe lente. Ze brachten, dank zij hun innerlijke volmaaktheid, nieuw inzicht in de schoonheid en nieuwe geestdrift voor echte kunst en zetten als zoodanig de bekroning op de pogingen van de begaafde voorgangers, vooral op die van Jonker *Van der Noot*. De schoonheid der vrouw en de heiligheid der liefde gaven ze nieuwe beking. De psychologische evolutie, welke de dichter echter doormaakte, zou aan zijn latere poëzie een anderen klank geven.

¹ Inleiding tot de «G. L.-S.», 1620.

Ietwat verkleinde reproductie van de titelplaat van *De Harduijn's "Goddelicke Lof-Sanghen"* naar het origineel in de Universiteits-bibliotheek te Gent.

2°) DE STICHTELIJKE WERKEN

a) DE « GODDELICKE LOF-SANGHEN » (1620)

KORTE INHOUD : Een hoogtepunt. Jaar en wijze van uitgaaf. Aanmoedigingen. Opdracht van het boek en haar beteekenis. Moreel doel en bestemming. De Voorrede en haar beteekenis : verloochening van jeugdwerk ; parallelle verschijnselen in de literatuur. « De dichter » haalt het op den « priester ». De Musicus-dichter : beteekenis der muziek voor de verspreiding van het goede lied ; reactie der Kerk tegen minne- en geuzeliederen ; waarde van De Harduijn's muziek. De « G. L.-S. » als literair werk. Onderzoek naar de bronnen : religieuze Pleiadegedichten en kerkhymnen ; a) varianten van gedichten uit « Roose-mond » ; b) Du Bellay ; c) Belleau : het hooglied ; d) Desportes' « Œuvres chrestiennes ». Psalmvertalingen. Natuurpoëzie en Gezelle ; e) Bertaut : psalmen ; vergelijking tusschen de H's en Vondel's Psalmberijmingen. f) Kerkliederen : vergelijking tusschen De H.'s en Gezelle's vertaling van het « Dies Irae ». Persoonlijkheid der aan een nieuw gevoelsleven aangepaste navolgingen. Oorspronkelijke gedichten. Inhoud ; thema's, vorm. Invloed. De « G. L.-S. » als schoolboek. Aandeel aan « Den Gheestelijken Nachtegael » (1634) ; voorrede ; opname van 26 gedichten van De H. : bewijs der populariteit van zijn poëzie.

De « *Goddelicke Lof-Sanghen* » brengen ons op een hoogtepunt in de kunst van den priesterdichter *Justus De Harduijn* : het meesterwerk van 's levens middag. In een keurig verzorgde uitgaaf, die getuigt van ontwikkelden schoonheidszin, verscheen deze muziek- en poëziebundel te Gent, in 1620 : één jaar dus voor het einde van het Twaalfjarig Bestand. De jaren van vrede hadden ongetwijfeld de belangstelling voor kunstvoortbrengselen opgewekt en bevorderd. Een dubbel maecenaat begunstigde immers het verschijnen van de « *Goddelicke Lof-*

Sanghen » : dit van den kerkprelaat, Jacob *Boonen*, bisschop te Gent, aan wiens aanmoedigingen wij wellicht de uitgaaf van het werk te danken hebben — en dit van den Gentschen magistraat die den dichter « teender vereeringhe » een honorarium verleende¹.

De merkwaardige *opdracht*, waarin de dichter zijn innigen dank uitdrukt aan den weldoener *J. Boonen*, mag hier in haar geheel medegedeeld worden, als een voorbeeld van mooi en harmonisch-bewegend kunstproza :

« Eerweerdighsten Heere. — Ghelijck het soude wesen on-moghe-
» lijck, dat tusschen de bijtende couwe van eenen vriesenden Winter,
» de blommekens hun inghemaelde schoonigheyd soudē doen wintelen
» uytter aerde, ten waere dat *Phoebus* door zijne liefelijcke
» straelen die quaeme besielen, ende dat *Zephyrus* met een
» soet-coele vochtigheyd die gunde te beademen, waer naer vertrot-
» sende de Noordsche snijdende winden, siet-men die op-cruypen
» ende lyselick doorvringhen de vaste sloten met de door-vrosen
» bolle-wercken die hun hadden ghehouden ten onder; Alsoo oock
» dese *Lof-Sanghen*, tot noch toe ghedoken onder de dicke
» schollen van eenen Winter vol bevreesder achterdincken, en hebben
» 't hoeft niet derven uytsteken, ten ware dat uw's gheests gheluckighen
» in-vloed, ende den claeren glans uwer in-gheboren beleeftheydt die
» hadden geweedicht als eenen *Phoebus* te beschijnen, ende als
» eenen *Zephyrus* te verquicken, soo veel vermoghende dat
» van nu af gheslist sijn de stuere buyen van heure vyanden, ende
» teenemael op-gheclaert de mistighe smuycken van de lasteraers
» die de selve met een hooftschuddinghe ende gherumpelde wind-
» brauwen als onnutte saecken sochten te vercleynen omme hun
» 't aenschijn des Weerelts te beletten. Ontfanght die dan willigh
» onder de groot-daedigheyd van uwen Naeme, den welcken zy hunnen
» opganck, en allen was-dom sijn schuldigh toe-te-eyghenen, ende
» ick alle dienstbaerheyd te bewijsen. Ontfanght die van den ghenen
» die deselve aendienst als *Apeles* dede zijn schilderijen, altijd vol-

¹ « Betaelt heer Justus de Harduyn de somme van XII lib. groon. hem by myne heeren scepenen ghejondt teender vereeringhe ten regarde van seker nieuwe Goddelicke Lofsanghen, die hy aen hemlieden int tprence ghepresenteert heeft, conforme syn overgheven by ordonnantie van den 29^{en} February 1620 » (Stadsrekeningen van Gent, 1620, f^o N^b Lvi^v. Stadsarchief).

» veerdigh te vermeerderen, vol-veerdigh te veranderen al 't ghene
» dijn onverghelijckelijck vernuft sal bevinden te behooren. Bidde
» voorts die met sulcke aenghenaemheydt te aanveerden als ick ze
» ben hanghende met de alder-oidmoed aen de groodheyd uwer
» weldaeden die my altijd sullen verbinden te blijven... Eerweer-
» dighsten Heere, Uwer Eer-weerdigheyds alder oidmoedighsten
» Dienaer I De Harduyn. »

Deze opdracht bewijst niet enkel de volstreckte onderdanigheid van den schrijver aan zijn geestelijke overheid, maar ook dat hij niet opgehouden heeft zich aan zijn geliefde kunst te wijden sinds hij priester werd en sedert het verschijnen van « Roose-mond », dat hij daarenboven te strijden had tegen afgunst en misprijzen, en het hem innerlijk tot vreugde stemde eindelijk begrepen te worden en dank zij de bescherming van een groot kunstminnaar zijn innerlijkst zielsbewegen aan anderen te kunnen veropenbaren. Dit is dan ook het groote verschil tusschen dezen en vorigen dichtbundel : Terwijl het zijn vrienden waren die het uitgeven van « Roose-mond » omzeggens moesten afbedelen, is het ditmaal de dichter zelf die verlangt zijn werk uit te geven en daartoe de gunst van het hoogste gezag afgesmeekt heeft. Daaruit volgt natuurlijk dat de « Goddelicke Lof-Sanghen » voor een ruimeren kring van lezers bestemd waren.

Nu *De Harduyn* « Gods-ghesalfde soo 't behoort »¹ geworden was, noopte er hem nog een andere drijfveer tot publiceeren dan de zuiver dichterlijke en wél het verlangen naar het apostolaat. Bewust kunstenaar als hij was, beredeneerde hij thans den mogelijken invloed van zijn kunst op godsdienstig gebied en stelde ze ten dienste van de Kerk. Een kleine kring van kunstminnaars was ditmaal uitgesloten : ook was het zijn bedoeling, als liefdevol en bescheiden dienaar van de gemeenschap, het grootste aantal menschen mogelijk te bereiken en daartoe gebruikte hij een echt volksmiddel : de muziek.

Het moreele doel van den bundel licht de priester zelf toe in de belangrijke « *Voor-redene tot den Leser* ».

¹ « G. L.-S. », p. 82.

Na zich beroepen te hebben op het voorbeeld van Paulus en de Propheten, die in het gezang een voortreffelijk middel tot het verwekken van godsvrucht gezien hadden, besluit hij eveneens dit middel aan te wenden om God met meer innigheid te doen loven: « Laet ons oock wesen Sanghers des Alder-
» hoogsten / noch ons niet schaemen te doene dat ghedaen
» hebben apostelen / Coninghen ende Propheten. Gods lof
» te singhen sal wesen een oirsaecke dat voortaen sal ver-
» schuyven alle wind-vol / ende siel-quetsende *Venus* gejancksel /
» dat een broose schoonigheyt ghevrocht heeft in een oncuysch /
» ledigh en dertel ghemoedt. Gods lof te singhen zal wesen
» een oirsaecke dat men niet meer en sal singhen dien verblinden
» God *Cupido*; maer wel de al-siende Goddelijcke Drij-eenig-
» heydt / waer door ghebluscht sijnde het vier der quaeder
» wellusten / onsteken sal worden de fackel der deughd / waer
» door verstrooyt ligghende de lichte pluymen der vlieghende
» sotticheydt / wij ons standvastelijck zullen begheven tot de
» waerachtighe Wijsheydt en tot de wijze Waerachtigheydt.
» Dit is dan de redene / maer oock gheanckert in het
» bevel mijns Aldereerweerdighste Heere Oppersten Priester
» van mijn Vaeder-land dat ick mij somtijts hebbe bepooght
» dese *Goddelicke Lof-Sanghen* in dicht uyt te stellen met
» meyninghe de die te doen commen voor den dagh / niet om
» te onderstaen den vernuften spits van alle hoogh-gheleerde
» verstanden / maer alleenlijck de deughdelijcke vermaeckinghe
» der deughd-leerende Ionckheyd / met hope van aen de zelve
» noch zulcx aen te dienen / ist dat ick bemercke dit teghen-
» woirdigh te ghereyen. Soo dan *Goetwilligh Leser* Ontfanght
» dan dese proef-stuckkens in sulcken dancke als ick u de
» selve ben voor-houdende / en 't zelve sal wesen mijnen eenighen
» wensch ende begheerte / die u oock diene tot heyl ende
» wel-vaert. »

Hier hebben we wel een zeer bewusten overgang in de scherpe tegenstelling tusschen wereldlijke minnepoëzie en godsdienstig-moraliseerende. Er is een verzaken aan de vervulling van vroegere droomen en een volledige, onmeedoogende verloochening van « Roose-mond ». Zeer eigenaardig is het dat

een dergelijke wroeging over jeugdwerk heelemaal geen zeldzaamheid was. Beweenden immers de Italiaansche Petrarquisten hunne fouten en dwalingen niet, na hunne liefden bezongen te hebben? Deden de Pleiade-dichters en vooral hun epigonen nl. *Desportes* en *Bertaut*, het niet eveneens? — En in onze literatuur, veroordeelde ook *Carel Van Mander* zijn heidenschheid niet om daarna « gheestelijcke Liedekens » te dichten? ¹ Legde *Jonker Van der Noot* geen nadruk op de zedelijke strekking van zijn « Theatre »? ² Misprees eindelijk *Cats* het « uytwerpsel van zijn blinde jonckheyt » niet? ³ en kwam ook *Bredero* tot geen zelfinkeer?

Na de zinnelijke heidensche jeugd-uitspatting is er dus bij allen een terugkeer in christelijken zin waar te nemen : daarom zijn ze toch in niets minder kunstenaar : wel integendeel is er rijpere volmaaktheid.

Zoo ook bij *De Harduijn*. Na hartstochtelijke liefde en hoop op aardsche genietingen heeft de teleurstelling wroeging verwekt en verafschuwing van het eens aangebedene. Een nieuwe levensopvatting heeft een nieuwen inhoud aan zijn poëzie gegeven en deze is vormvolmaakter en harmonischer geworden. Al is de priester onbarmhartig tegenover zich zelf en zijn vroegere kunst, toch zegeviert de dichter met zijn liefde voor Renaissance-vormen : theorieën vermogen het nooit het dichter-zijn te dooden. Wel werd thans rechtstreeks naar religiositeit dan naar schoonheid-in-kunst gestreefd, maar bij den dichter *De Harduijn* kon het niet anders of ook deze moest in hooge maat aanwezig zijn; zoo is het ook : de inhoud is veranderd, maar de poëzie zelf is er te warmer en bewogener om. Wij vinden in dezen bundel werkelijk een vollediger overgave van den dichter aan zich zelf : er is iets zuiverder persoonlijks in en meer naïef-oorspronkelijks; de

¹ Dr *Jacobsen*: « Carel v. Mander », p. 106.

² A. *Vermeylen*, p. 47.

³ In « Sinne en Minnebeelden ». — Later ontmoeten we hetzelfde bvb. bij *Luiken* die het beklagde zijn « Duitsche Lier » geschreven te hebben en door alle middels poogde het werk te doen verdwijnen (vgl. *Kalff*. Litt. en tooneel, p. 125); ook nog bij *M. De Swaen* die zijn minnedichten veroordeelde.

verzen zijn als zooveel zielebloesems, het rythme golft op de maat eener rijke zielsmuziek. Ook in den vorm is er meer individueels: de Renaissance leeft voort in het sonnet en de jambe, maar daarnevens komen allerlei licht-dansende strophische gedichten. — Er is ook een overgang van jeugdyriek naar mannenepiek in de dichtstukken van langeren adem: met één woord er is in de « Goddelicke Lof-Sanghen » meer rechtstreeksche openbaring van den dichter en zijn eigen kunst zooals ze uit hem groeide. Die bundel legt een brug tusschen *Van der Noot* en *Poirters*. Dit was een gevolg van den zelf-inkeer door het veranderen van levensideaal teweeggebracht.

Als veelzijdiger kunstenaar treedt hij hier ook op en wel als *musicus-dichter*. Zijn woord was welluidend en zangerig genoeg: het behoefde werkelijk geen muzieknoteering. Alleen uit een praktisch oogpunt wendde hij die aan: met het lied trok hij te velde tegen het lied, ter verdrijving van wereldsche liederen en ter verovering van verdwaalde geloofsgenooten.

Muziek is immers aller menschen taal. Rechtstreeks beweegt ze de harten; door haar wezen zelf ontroert ze en sleept mede naar de schaduwen van Droefheid of de stralingen der Vreugde, naar de dalen der Verzuchting of de heuvelen der Aanbidding, naar de genietingen van het aardsche of van het hemelsche.

Dit wist de priester-dichter te beter door dagelijksche ervaring, en ook dat voor het welgelukken van zijn poging de godsdienstige vernieuwing reeds de noodige gevoelssfeer voorbereid had.

De liederboekjes met erotische gedichten waren in de mode.¹ Zeer in zwang waren ook de zg. « jufferboekjes » t.t.z. geschreven of gedrukte bundeltjes minnepoëzie, door galante minnaars ter eere van hunne geliefde samengesteld. Over den lande hadden

¹ Vgl. G. G. J. Schotel: « Letter en Oudheidkundige Avondstonden », p. 73 en volg. (Dordrecht, Blum en Braam, 1841), waar tal van die bundels geciteerd worden. — Nachtegaeltje, Rommelzootje, Minneboekje, Zangprieltjen zijn zooveel kenschetsende titels; ook nog de « Nieuwe Jeuchtspiegel, verciert met veel schoone figuren ende Liedekens te voren niet in druck geweest, ter eere van de jonge dochters van Nederlant » (± 1620).

zich natuurlijk ook de geuzenliederen overal verspreid.¹

Het spreekt van zelf dat de Katholieke Kerk daaraan niet onverschillig zou blijven. Op haar beurt zou ze liederbundels uitgeven ten einde in een leemte te voorzien en door het gewijde gezang het wereldsche te verdrijven. Vooral in het Zuiden waar de kerk in een versterkte positie kwam te staan werd deze behoefte gevoeld en talloze gewijde liederbundels werden er in den loop der 17^e eeuw uitgegeven.² Zoo verscheen bv. « Het priel der gheestelicke melodie », ³ omdat : « ghelijck de weereltlicke en oncuysche ghedichten oft liedekens seer hinderlick zijn » de menschen / alsoo de godvruchtighe en gestichtighe zijn » seer salich / nut en profijteliick... » En dit is een formule die met geringe wijzigingen ontelbare malen terugkeert in de elkaar opvolgende liederbundels met gewijde of antikettersche gezangen.⁴ Deze soort van literatuur moest bepaald opgang maken en geliefkoosd worden door het volk, daar heruitgaven van dergelijke bundels heelemaal geen zeldzaamheid waren.

De Harduijn voerde dan ook geen nieuwigheid in door het uitgeven van een met muziek begeleiden dichtbundel : het lag in den smaak van dien tijd. Dank zij de echte kunstwaarde van het werk, gaf hij het genre echter een nieuwe bekooring. Van kerkelijk standpunt uit, hielp hij in een behoefte voorzien, evenals bv. zijn tijdgenoot *Stalpart van der Wielen*⁵ in het Noorden.

Het ligt voor de hand dat het gemakkelijkste middel om de « vleeschelicke liedekens » door godsdienstige te vervangen

¹ De meest bekende verzameling is « Een nieu Geusen-Lieden-Boeckken... » (1588).

² In de literatuurgeschiedenissen vindt men de voornaamste opgesomd.

³ Brugge, 1^e uitg., 1609; talrijke heruitgaven.

⁴ Zoo geeft bvb. *Daniel Bellemans* zijn « Paradijsvogel » (1670) uit, daar er « t'allen kanten ghevonden worden Liedens-boeckxkens, de welcke door hun bedriegelijcke soetigheydt, ende hatelijcke fenijn de herten van de menschen trecken, niet tot Godt maer naer de eeuwige verdoemenisse » (Seynd. Brief). Zoo ook vroeger *Lucas De Heere* in zijn « Psalmen Davids ... » (1565) : « opdat hier mede zouden ontwent worden vele onstichtelycke ende ketterliche liedekens, die hedendaeghs (God betert) zeer ghemeen zijn. Ook *Fruytier's* « Ecclesiasticus » (1565) was bedoeld : « tegen de vleeschelycke liëkens ».

⁵ Dr G. J. Hoogewerf. « J. Stalpart v. d. Wielen », p. 20 (Bussum 1920).

was: deze te verspreiden op bekende volkswijzen.¹ Zoo komt het ook dat « de meeste geestelijke liederen op wereldlijke wijzen » werden voorgedragen en er geen eigenlijk verschil bestond » tusschen de melodieën van geeste- en van wereldlijke liederen ». ²

Ging de musicus *De Harduijn* eveneens zoo te werk? Dit is een vraag waarop tot nog toe geen voldoende oplossing gegeven werd: naar de *waarde* en originaliteit van *De Harduijn's* muziek werd er slechts onrechtstreeks en onvoldoende gevorscht. Daat het in onze bevoegdheid niet ligt dit te doen, zullen wij er ons bij bepalen te wijzen op enkele uitkomsten van *Fl. Van Duyse's* opzoekingen. ³

Er dient vooreerst gezegd dat *De Harduijn* nergens een wijs of voois aanduidt, zooals dit de gewoonte was. Niettemin zijn verschillende melodieën aan wereldlijke liederen ontleend: ze zijn op Fransche leest geschoeid. Italiaansche melodieën worden niet aangetroffen. Zoo berust bv. de muziek van « Maria tot haer suygende kindeken » ⁴ op een melodie uit « La pieuse alouette », ⁵ waar ze tot opschrift heeft: « Sur l'air mondain de l'Espagnolle: je voudray bien guarir le mal que je sens, mais je ne puis, etc... — Het lied « Ghy Hemel borghers al... » ⁶ is een harmonisatie van de 16^e eeuwsche melodie « O nuit, jalouse nuit ». — De wijs van « Auparavant que je voys vos bos yeux » wordt tweemaal gebruikt; ⁷ die van « Vive le Prince de Orange » treft men eveneens aan. ⁸

¹ Dit was reeds het geval met de « Souterliedekens » van *Willem v. Zuylen v. Nievelt* (1540).

² *Fl. V. Duyse*, « De Melodie van het Ned. Lied en hare rhythmische vormen », 1898, p. 6.

³ *Ibid*, p. 79, 170, 189 — en « Het Lied in de 17e eeuw », p. 257 en vlg., 266. — *Prof. Bergmans*, hoofdbibliothecaris aan de Universiteitsbibliotheek te Gent, deelde mij onlangs mede dat hij vroeger de muziek van *De Harduijn's* Kerstliedeken in de « Flandre Libérale » te Gent gepubliceerd had en die muziek dienvolgens nog herhaaldelijk uitgevoerd wordt.

⁴ P. 22.

⁵ P. 18 (ed. 1619).

⁶ P. 87.

⁷ P. 19 en 41. — Deze melodie diende eveneens voor *Joan Yserman's* « Triumphus Cupidinis » (Antw. 1628, p. 64, 111).

⁸ P. 83.

Dit moge volstaan om het procédé van *De Harduijn* te belichten. Veel oorspronkelijks zal er in zijn muziek niet te vinden zijn; ze was eenvoudig een transponeering van wereldsche op gewijde teksten en het is niet onmogelijk dat enkele dier melodieën rechtstreekschen invloed oefenden op het rythme en den vorm van sommige gedichten: dit lijkt ons zeer waar-schijnlijk zelfs.¹

Uit de voorrede zou men wel kunnen opmaken dat in de « Goddelicke Lof-Sanghen » enkel en alleen moralisatie te vinden is, echte poëzie dus uitgesloten blijft en een lange bespreking van den bundel als *zuiver literair werk* dienvolgens overbodig wordt. De toon van het priesterlijk « woord vooraf » brengt echter op een dwaalspoor; want wel heeft « Maria » de plaats van « Roose-mond » ingenomen en « Christus » of « God » die van « Cupido », wel wordt er ook geweend en gezucht over het vroeger leven, maar een moraliseerende of polemiseerende toon blijft over 't algemeen uitgesloten. Een groot deel van den bundel, bestaande uit sonnetten, liederen, psalmen, gebeden en kerkhymnen, bevat echt Gezelliaansche poëzie. In dezen liederkrans om de hoog-tijden en stemmingen van het christelijk leven, in dit « rijmsnoer » om het devote zieleleven brandt de hartstocht van een eeuwigen minnaar en bloeit de schoonheidsontroering van een boven den tijd uitrijzenden kunstenaar. Een zuiver literaire waarde bezit dit boek dus wel.

De innerlijke inhoud van den bundel sproot rechtstreeks uit het leven van den dichter: ter uitdrukking van die beleving ging hij echter weer gelijkbesnaarde andere dichters raadplegen. Vooraf dringt zich dus een onderzoek naar de *bronnen* van de « Goddelicke Lof-Sanghen » op.

Rechtstreeksche aanduidingen ontbreken ons ditmaal heelemaal. Doch het spreekt van zelf dat iemand die gedweept had

¹ Belangrijk is een uitspraak daaromtrent van *Chr. V. Heule* in zijn « *De Nederduytsche Grammatica* » (Leyden, 1626), p. 79: « Van de Gezangen »: « Het gebrec dat in den Gezang dicht valt en is niet groot / om dat de Rijmers gemeynelic / zulke Liedekens dichten / daer zy de wyzen van kunnen / want de wijzen der Liedekens / zijn een Regel om nae te Rijmen... »

met de dichters der Pleiade, deze zoo spoedig niet kon vergeten. Het is trouwens bekend hoe vooral de latere Pleiadedichters hunne kunst ten dienste stelden van de kerk en zich schaarden 't zij langs protestantsche, 't zij langs katholieke zijde; van daar dat hunne poëzie van loutere levensveropenbaring vervloede tot uitdrukking van godsdienstige gezindheid, die ten gevolge van hun dichterlijk temperament meer lyrisch dan cerebraal was. Deze religieuze literatuur van *De Harduijn* bekende dichters paste zich dus wonderwel aan bij de psychologische evolutie welke hij zelf kwam door te maken en het is dan ook geheel natuurlijk dat hij uit hunne gedichten diegene ter verwerking koos, die met zijn eigen gemoedstoestand het best overeenkwamen. Een eerste bekommernis van *De Harduijn* echter, was alle herinnering aan « Roosemond » zooveel mogelijk uit te wischen. Te dien einde putte hij uit « Roosemond » zelf niet min dan *veertien gedichten*¹ aan dewelke hij een nieuwe tint gaf en die dus als *varianten* in de « G. L.-S. » voorkomen. Van *Du Bellay* volgde hij slechts één nieuw sonnet² na; *Belleau's* paraphraseering van het hooglied werd de bron van zijn « Lied der Liedekens »;³ uit de « œuvres chrestiennes » van *Ph. Desportes* volgde hij vijf sonnetten na,⁴ twee psalmen⁵ en vier andere gedichten⁶.

Eindelijk gevoelde hij zich aangetrokken door de poëzie van een zielsgenoot, den priester-dichter *Jean Bertaut* (1552-1611). Deze vriend en navolger van *Desportes* was een zeer bewust en tevens een melancholisch dichter. Gelijk *De Harduijn* had hij een bundel liefdegedichten laten⁷ uitgeven door een vriend, toen hij reeds priester was; gelijk hij ook beweeende hij nadien

¹ Sonnetten op p. 64, 66, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 146, 172 en liedekens p. 81, 118 in « G. L.-S. » zijn varianten van p. 27, 80, 63, 56, 57, 54, 85, 46, 53, 58, 60, 28 en liedekens p. 32, 65 uit « Roosemond ».

² S. p. 48.

³ P. 53-7.

⁴ P. 110, 152, 153, 154, 156.

⁵ 8e ps. op p. 78-9 en 103e Ps. : p. 2-8.

⁶ P. 84-6, 96-102, 113-16, 39-40.

⁷ « Recueil de quelques vers amoureux, - à Paris, Par la veuve de Mamert Patisson... MDCII. Deze bundel werd uitgegeven door zijn broeder Pierre B.

zijn vroeger leven. Meestal paraphraseerde hij bijbelteksten of psalmen in strophen van vier of zes verzen, waar naast een groote bezorgdheid om den vorm, een oprecht gevoel uit blijkt. *De Harduijn* volgde hem na in drie psalmvertalingen¹ en een Mariagedicht.²

Buiten de religieuze poëzie dezer Fransche dichters, vertaalde hij ten slotte nog tien Latijnsche kerkhymnen³.

In 't geheel kunnen dus de bronnen aangewezen worden van twee en veertig gedichten op de vier en zestig uit den bundel. Uit dit overzicht volgt de blijvende verplichting van den dichter tegenover de Pleiade, wier vertegenwoordigers hij blijft navolgen, wier geliefkoosden kunstvorm : het sonnet, hij bewaart, voor een groot deel althans. Opmerkenswaardig is ook dat hij de psalmen niet rechtstreeks uit het Latijn vertaalt en uitbreidt,⁴ maar zich daarentegen bedient van een Fransche paraphraseering, evenals *Van der Noot* die *Petrarca* vertaalde naar *Marot*.

Laten we nu van naderbij onderzoeken op welke wijze deze verschillende bronnen *omgewerkt* werden tot een nieuwe eenheid.

Vooreerst de *varianten*. Zooals wij boven reeds opmerkten, gold het hier een sluier te hangen over het verleden : dit gebeurde op de zeer naïeve wijze waarvan wij reeds gewaagden. De namen van Roose-mond en Cupido werden eenvoudig geschrapt en vervangen door Maria, Christus of God. Dit heeft natuurlijk voor gevolg dat het nieuwe gedicht er soms ietwat gewrongen uitziet. Nochtans gelukt het den dichter doorgaans het vroegere gedicht aan te passen met zijn nieuw gevoelsleven. Er komt trouwens nog bij dat hij intusschen rijper kunstenaar geworden is en er naar streeft een volmaakter

¹ Ps. 1, 136, 147 op p. 74, 164, 88.

² P. 36-7.

³ *Veni Creator*, p. 1; *Lof Sangh van den Saligh-rijcken Joseph*, p. 29; *Salve Regina*, p. 45; « *Symbolum : Het Chr. Gheloove* », p. 68; « *De 10 gheboden* », p. 70; « *L. S. v. d. Boom des Cruys* », p. 126; *Stabat Mater* » (zeer vrij), p. 128; « *Dies Irae* », p. 174; « *Te Deum* », p. 178.

⁴ Alhoewel in den bundel de Latijnsche tekst telkens parallel staat tegenover de vertaling.

en schooner vers te schrijven : zijn vroegere poëzie ook naar den vorm te verbeteren. — Tot staving daarvan mogen hier een paar voorbeelden in parallelteksten volgen. Bvb. enkele strophen van het liedeken « Ghelijck den wijngaert teer » waarin het kruis 's dichters lief geworden is.

R. p. 65.

3. Mijn lief als ick u cuss'
Verwerd' ick dan aldus
In uwe lipkens root /
En in u halsken bloot
Al bleve ick daer dan doot
T' waer cleyn voor mij
Bleve ick voor al u mijne liefste bij.
4. Maer waer toe noch ghetoeft?
Gheeft mij wat mij behoeft /
Dat is u lip-corael /
En neemt mij teenemael
In uw' aereken rael
Cust en hercust
Tot dat den brandt van mijn hert is ghebluscht.
5. Soo niet. Ick comm' terstont
Drucken op uwen mondt
Niet achtend' u ghekijf /
Een cusken wel soo stijf /
Dat mij siel ende lijf.
Sal doen ontgaen
Eer ick mijn hert sal connen versaen.
6. Och hadd' ick dit geluck :
Ick waer uyt allen druck
Den soeten herpel-dranck
Die Ganimedes schanck
En Amphions gheclanck
Sou mij verleen
Mocht mijne ziel zoo van mijn lichaem scheen.
11. Om al dees vreughden groot
Wie en bleef dan niet doot?
Neen Lief laet ons niet vlien
Van cuskens te her-bien.
Soo moghen wij misschien
Den lof en prijs
Gaen winnen in dat vroylick paradijs.

G. L. S. p. 118.

3. Ha Cruys ! als ick u kuss' /
Verwerd' ick dan aldus /
Tusschen de aerems bloot /
Van mijnen Schepper groot /
Al wierd' ick daer in doot /
'T waer cleyn voor mij /
Bleve ick maer slechts hē mijnē schepper bij.
4. Maer waer toe noch ghetoeft ?
Ick sie dat mij behoefte
Ick sie zijn lip-coraël /
Ick sie zijn aerems rael /
Sijn lichaem t'eenmael
Door-wondt / door-boort /
Door-slaeghen / en zoo vreedelijck vermoort.
5. Jesu mij dogh eens jont /
Uwen bebloeden mondt :
Ach ! opdat mij beclijf /
Cuss' ick u nu soo stijf
Ach ! ach ! Siel ende lijf
Schijnt my t' ontgaen /
Eer ick den brant van mijne siel can versaen.
6. Och, och ! wat al gheluck !
Wegh / wegh voor-leden druck
Den liefelijcken dranck /
Die oynt den Hemel schanck /
En alle soet gheklanck
Sou mij verleen /
Nu ick met God soo soetelijck ver-een.
8. Tusschen dees aerems bloot /
Blijv' ick dan gheeren doot
Ha God ! 'k en wil niet vlien
Van kuskens u t' herbien
Daer door ick eens misschien
Groot lof / en prijs
Sal winnen / in u hemels Paradijs.

Deze tekstvergelijking is een prachtige illustratie van 's dichters zielsgesteltenis uit de jeugd- en uit de mannenjaren, van zijn aanpassingsvermogen en zijn rijpgeworden kunstvaardigheid. Een nieuw gedicht is hier ontstaan, even bekoorlijk en meeslepend als het eerste. Het weren der mythologische namen (str. 6) heeft het nog natuurlijker gemaakt.

Merkwaardig is ook het sonnet van den blindeman.

R. p. 46.

Blind man die onbeschaemt met u ruysschende liere
Gaet bedelen u broot nu hier ende nu daer
Ghij en leeft niet alleen in teghenspoede swaer;
'k Ben ook mijn ooghen quijt die ick achte soo diere.
Even ghelijck als ghij o lierman goedertiere
Is ghequetst, is ghewondt mijns sichts ghestraelte claer :
Maer u mis-rief dat wordt gheclaeght int openbaer /
En 't mijne, waer ick comm' / en acht men niet een ziere.
Ghij treurt in aermoe swaer / en ick in droeve smert;
U lijf-tochte ghij souckt, en ick troost voor mijn hert;
Maar niemandt, als van u, en heeft met mij melijden.
En noch is tusschen ons een ander onderscheydt :
Ghij wordt van eenen hondt getrouwelijck gheleydt,
En ick van een *blind kindt*, dat m'alom leydt besijden.

Deze variante staat heel dicht bij 't origineel. Het was den dichter voldoende één enkel woord te veranderen om het gedicht een nieuwen zin te geven en aan te passen met een nieuwe levensopvatting. Hij was zich dus wel bewust van de algemeen-menschelijke waarde zijner poëzie.

In hoever de « Godd. L.-S. » een verloochening van « Roosemond » zijn, moge blijken uit de volgende kenschetsende afwijkingen ¹ in de varianten.

R. p. 27.

Mijn hert onthoudt altijd u (Roose-mond) aensicht wel
besneden /
En om ander dan dat / en is gheen plaets ghesticht.

¹ Belangrijke afwijkingen worden cursief gedrukt. Men merke op hoe mythologische namen telkens geweerd worden en vervangen door christene begrippen.

G. L. S. p. 140.

Blind-man die onbeschaemt met u ruyschende Liere
Gaet bedelen u brood, nu hier ende nu daer;
Ghij en leeft niet alleen in teghen spoede swaer;
'k ben ook mijn ooghen quijt, die ick achte zoo diere.
Ghelijck al'st doet in u, o Lier-man goedertiere !
Is t' eenemael vergaen mijn sicht-gestraelde claer :
Maer u mis-rief dat wordt beklaght in 't openbaer /
En 't mijne waer ick comm' en acht men niet een siere.
Ghij treurt in aermoe swaer; en ick in droeve smert :
U lijf-tochte ghij soeckt / en ick troost voor mijn hert.
Maer niemant als van u / en heeft met mij melijden.
En noch is tusschen ons een ander onder-scheydt :
Ghij wordt van eenen hond ghetrouwelijck ghelijdt
En ick van *blinde lust* die m'allom leydt besijden.

G. L. S. p. 64.

Maer ghij blijft in mijn hert (*o Godt*) altijd ghesneden :
Om niemant dan voor u dees plaets en is ghesticht.

p. 34

Fy ialoursheydt sot en quaet
van my gaet.
Mijn lief heeft ander zeden :
Zij mint mij voor groot en kleen.
ander gheen;
En is met mij te vreden.

p. 56.

Seght mij schiet vroedigh wicht / salt nu noch langhe zijn.
Dat *Roose-mond* mij sal als onweerdigh vertreden /
En achten als een stof mijn roots-roerende beden ?

p. 57.

Cupido die u heeft soo doodelijck ghewond
Kan van ghelijcken oock het hert van *Roose-mond*
Doorschieten alst hem lust / en u daer af ghenesen.

p. 85.

Cupido onsteect mijn hert wel met thien duysent minnen.

p. 53.

En voor mijn weerdighst beeld sal staen in mijn aenschijn /
De schilderij der Liefde, en van mijnder Jonckvrouwe

p. 58.

Ick volghe dijnen raedt; k'en wil mij niet meer schaemen
Wel oorlof, *Echo*, dan; tot dat wij weer versaemen.

p. 60.

Ick dacht in desen bosch den grammen moedt 't ontvluchten /
Voor eenen dagh of twee / van mijne *Roose-Mond*;

p. 28.

Den blixem die de handt van *Juppiter* ontcnoopt...
...Maer ick vrees' boven al *Roose-monds* straffichede /
En haeren grammen moedt, haer ooghen vol onvrede /
In welck ick spiegel g'heel mijn leven en mijn doot.

p. 82.

Fy fy *Weerelt* boos en quaet
van mij gaet /
'k haet' u met goede reden :
Want den *Hemel* is alleen /
Dien ick meen /
Het huys te sijn van vreden.

p. 135.

Seght mij / mijn *aerem siel* ! zal 't dan noch langhe sijn/
Dat ick den *aerdschen vloer* / als onnut zal betreden ?
Sal *God* niet een aensien mijn roots-roerende beden ?

p. 137.

Hij die daer hangt aen 't Cruys / zoo deerelijck ghewondt
Kan met een druppel bloeds alst hem belieft / terstont
Mijn quaelen allegaer uyt-wasschen en ghenesen.

p. 139.

De *weerelt* comt haer spel, van her altijt beghinnen.

p. 141.

En voor mijn weerdighst beeld zal staen in mijn aenschijn /
Het *vroughende gheknaegh* vol bitterheydt / en rouwe

p. 144.

Ick volghe dijnen raedt, 'k en wil u niet meer praemen :
Maer bidden, dat ick magh, met mijnen *Godt* versaemen.

p. 146.

Ick dacht' in desen bosch / *de Weerelt* heel t'ontvluchten :
De weerelt die mijn *siel* heeft doodelijck ghewondt.

p. 172.

Den blicksem die *God's hand* soo grammelijck ontknoopt...
...Maer ick vrees' boven al dien *dagh* / en die *huere*
Als 't al sal sijn ghestelt in schrickel en in ruere :
Om voor altijt t' ontgaen of 't leven of de doot.

Een vergelijking der pagineering toont reeds aan dat de gedichten in een andere volgorde voorkomen in beide bundels : wij staan dus voor een zeer bewuste omwerking, want zooals wij verder zien zullen, ontwikkelt zich de bouw van den bundel langs een duidelijk te volgen lijn.

Naast deze tweede verwerkingen van een aantal Fransche Renaissance-gedichten is er weer rechtstreeksche beïnvloeding door de Pleiade, nl. in het sonnet « Tot Maria de Moeder Gods »¹, dat de grondgedachte gemeen heeft met een sonnet uit de « Olive » van *Du Bellay*. De verwerking is zeer persoonlijk. Rechtstreeks wijkt *De Harduijn* van het origineel af, waar hij de « hemelsche Goddin » in plaats van de aardsche geliefde, als troosteres in uitersten nood, aanroept : op deze wijze krijgt het sonnet, dat oorspronkelijk de uitdrukking van een liefdeverlangen was, een uitgesproken religieus karakter.

De navolging van *R. Belleau's* paraphraseering van het hooglied² in het « Liedt der Liedekens »³ stelt de psychologie en de kunst van *De Harduijn* in een heerlijk licht. Het hooglied heeft, door de eeuwen heen, een bijzondere bekoring geoefend op dichters en mystici t.t.z. op de groote minnaars. Voor hen gold niet zonder reden deze pure zang van harts-tochtelijke liefde als het boek der boeken. De visioenen der minne, zooals dichters en mystici ze beleven, zijn niet uit te drukken in woorden en zoo komt het dat ze zich allen onderdompelen in deze eeuwige bron van hoogste lyriek om na gebaad te hebben in de zonnewateren der liefde er dansende en zingende uit op te staan om, vervuld van overweldigende schoonheid, de eeuwige ontmoeting van Bruid en Bruidegom uit te jubelen in opfonteinende woordjes. Taal en beelden van het hooglied zijn gemeen goed geworden van de wereldliteratuur.

Een navolging van het hooglied werd ten onzent beproefd

¹ P. 48. Zie Paralleltteksten, A, II, 1.

² « Eclogues sacrees, prises du cantique des Cantiques de Salomon ». 1e éd. Paris, 1566.

³ Zie C, II, 1.

door *Carel Van Mander*¹. Wat hij er van maakte is toch niet veel meer dan middelmatige rijmelarij van iemand die wel wil, maar niet kan : zonder het rythme dus van persoonlijken polsslag, zonder eenig rythme trouwens. Het is eenvoudig een gebrekkige vertaling in rijmregels, doorspekt met bastaardwoorden zooals: *delicaat, minioot, playsant, peure, virtuyt, subijt, enz.*, alles naïef middeleeuwsch klinkend.

Op den zuiveren lyricus en louteren minnaar *De Harduijn* moest het liefdelied van Salomo een onweerstaanbare aantrekkingskracht oefenen. Daarin vond hij de volmaakte uitdrukking van al zijn gewaarwordingen. De zinnebeeldige verklaring welke de kerk er aan gaf, kon hem daarbij slechts welkom zijn : onder het kleed van een symbool kon hij het best zijn eigen verzuchtingen lucht geven. De van hem vermelde navolging van het hooglied, « de Verzuchting der Bruydt tot haren goddelijcken Bruydegom » bewijst met welk een voorliefde hij zich vermeide in deze poëzie en hoe hij die wist te waardeeren als de hoogste zinnebeeldige uitdrukking der liefde.

Van deze navolging, die moet geschreven zijn tusschen « Roose-mond » en de G. L. S. » hebben we jammer genoeg geen spoor meer kunnen ontdekken en wij moeten onderstellen dat het « Liedt der Liedekens » uit de « G. L. S. »² een deel der oorspronkelijke « verzuchting » is, of althans een variante er van.³ Dit gedicht nu komt overeen met het tweede

¹ « Dat hooghe Liedt Salomo / tracterende van Christo / ende sijne Bruydt de Ghemeynte / Sanghwijs in rijme ghestelt / door *C. v. Mandere* » ...Tot Haerlem... Anno 1595. — Latere navolgingen zijn bvb. : 1622, *David Beck* : « Het hooghe Liedt Salomon; (1626) » « De Cantijcken ofte Sanghen der Sanghen van den Wijseman Salomon, ut-gheleydt in 't Latijn ende sermoen-wijs begrepen in 86 goddelijcke vermaeninghen door den Hoonichvloeyenden *Leeraer St Bernaert*, eersten abt van Clerevaux, nu eerst in onze nederlantsche taele verduytsd door *Br Lieven Gillis* (Ghendt); 1655 : *Van Oosterwijck*. « Rijmen en zangen over 't Hoog lied; 1661 : *Willem Sluyter*. « Het hooghe lied Salomons »; 1675 : *Laurens Baeck* : « Bijbelse gezangen. — De poëzie van *Joan Luyken*, *M. De Swaen* en anderen herinnert ook zeer aan het hooglied. Een navolging vindt men ook bij *Lucas De Heere* in « Den Hof en Boomgaard der Poesien » (1565), p. 98.

² P. 53-7.

³ Zie Bibliographie, VII, B. — In Spanje werd *Luis Ponce de Leon* veroordeeld omdat hij het Hooglied in het Spaansch had vertaald.

hoofdstuk uit het hooglied: de extase van de Bruid, te lente door den Bruidegom bezocht en opgewekt en is geïnspireerd door de paraphrase van *R. Belleau*. Van slaafsche vertaling, zonder persoonlijke verwerking, kan er heelemaal geen spraak zijn. Wel zijn titel en dialoogvorm van *Belleau* overgenomen en rankt zich de Nederlandsche tekst over 't algemeen nog al nauw om den origineelen stam, en toch stort zich het aan *De Harduijn* zoo zielseigene uit in ieder vers, ja in ieder woord haast: het bloeit en zingt er in een van hartstocht vonkelende liefelijkheid, een diepe bewogenheid, een innige warmte, met een woord een melodische zielsmuziek die blij ontroert en stemt als bij 't hooren klateren van babbelende waterkens op een laten zomeravond. Neen hier is geen copie, maar eigen leven uitgebeeld door een rijpgeworden kunstenaar. Zonder aarzelen noemen we dit « Liedt der Liedekens », — met een paar beneden te bespreken Marialiederen — het juweel van *De Harduijn's* poëzie. En hoe overtreft de dichter hier *Belleau*, juist door de zoo persoonlijke uitdrukking van innig doorleefde schoonheid.! Een ononderbroken welluidendheid zingt door zijn verzen, het beeldende schilderachtige geeft ze kleur en frischheid. Hoe levendiger en smaakvoller is bv. de passage:

is « Hoe lustigh werdet oock de rust al-hier te facken.
Onder dit koel bevangh der reuselende tacken
Hoe gheeren soud' ick, lief! eens proeven van het fruyt
' *T welck blosende daer hangt, en puylt de tacken uyt.*

dan: Ha que j'aime à dormir sous le touffu branchage
De cet arbre fecond qui rend si doux ombrage!
Ha que i'aime à gouster de son fruit gracieux
A la bouche agréable et plaisant à mes yeux!

Hoe natuurlijker en concreter is ook het vers: « al waer hij mij terstont // Druckte den liefdecus op wanghen ende mondt » (v 17-8) dan het vaag symbolische: « puis me iette à l'entour // de la bouche et des yeux la voile de l'amour ». Welk een kitteling van levensdrang en gezond realisme vaart er niet door het heerlijke vers « *Dat men met versschen wijn mijn neus-gaeten bestrijcke!* » (v. 20) naast het futlooze « apportez-

moy du vin pour refraischir mon ame ». Met welk een dartelheid zijn die dassen, geiten en bokken gezien « die dartel nu en dan elckanderen betucken » (v. 32). Welk een hartstochtelijk verlangen spreekt niet uit het « Ick zal, om hem te sien mij lichtelijck opsteken » (v. 48). En waar het gaat om de lente in hare schoonheid te beschrijven, dan moet hij van *Belleau* afwijken omdat een lang gedragen beeld volgroeid is en zelf vorm moet krijgen nu in het vers: « Den fieren nachtegael van her beghint te ruyten // De blomkens overal hun bottekens ont-sluyten » (v. 55-56) waarvan de kiem in een sonnet¹ uit « Roose-mond » reeds lag. Hoe gezien en met liefde aanschouwd zijn eindelijk die tortelduiven die men « al quelende nu siet van tack op tack verschuyven » (v. 60). Bij het stil nazingen van zulke zielsmuziek voelt men zich innig bewogen en ontroerd om het eeuwig schoone van haar rythme.

De navolgingen naar de « œuvres chretiennes » van *Ph. Desportes* nemen een groote plaats in en zijn belangrijk om hun religieus karakter, waaruit leedwezen over het verleden spreekt, alsook een volkomen overgave aan God. *Desportes* schreef dezen bundel na den voor hem zeer gevoeligen dood van zijn wel-doener *Claude de Laubespine*. Hij bestaat uit een reeks sonnetten, paraphraseeringen van de psalmen en gebeden in proza². Dit was natuurlijk een bron die den melancholischen dichter der « G. L. S. » moest welkom zijn. Beter voorbeeld van « goddelijke lofzangen » kon er niet gevonden worden.

Alhoewel de inhoud van *Desportes'* gedichten volkomen in harmonie was met de gemoedsgesteltenis van den dichter, toch vertaalt hij ze nooit letterlijk. In tal van schakeeringen openbaart zich het individueele van *De Harduijn*.

De vijf vertaalde sonnetten³ zijn daar reeds een duidelijke illustratie van. Wanneer de dichter bvb. afwijkt van het origineel « Puisque du monde faux je mesprise les lois » om te schrijven.

¹ Sonnet 20.

² « Les Pseaumes de David, mis en vers françois par *Ph. Des Portes*, Abbé de Thyron, avec quelques Cantiques de la Bible, Hymnes et autres œuvres chretiennes et prières du même auteur, Rouen, 1610.

³ Zie Parallelteksten, E, II, a.

« Naer dien ick noch in tijd's de Weerelt ben ontweken », dan is dit wel een getuigenis dat berust op eigen levenservaringen ! Daaraan herinnerend zijn ook de persoonlijke terzinen van een volgend sonnet met het beeld van het « verloren schaep langhst velden ende straeten » dolend. In een ander geval¹ is een woord soms genoeg om den dichter op eigen wegen te sturen, zooals de « haven » die hem een schoone terzine ingeeft. Op welk een volmaaktere wijze drukt hij over 't algemeen de gevoelens of beelden uit van zijn origineel ! Men vergelijke maar eens het sonnet « niet anders dan een blomm' en is het mensche-leven » met den Franschen tekst,² om er zich van te overtuigen. « Het liedt der drije kinderen »³ in strophenbouw, rijmschema en verhouding der zinnen geheel overeenkomend met *Desportes'* « Paraphrase sur le cantique des trois Enfans » munt eens te meer uit door zijn soepelheid van taal. Niets is er gewrongen en steeds duidelijker wordt ons de groote taalvaardigheid en beeldingskracht van den dichter.

Aan de « Hert-gronde belijdenisse »⁴ ligt het « Prière en forme de Confession » ten grondslag. De uitgebreide vertaling sluit niet zeer dicht bij 't origineel aan — en ze is ook minderwaardig. Het gedicht draagt een te cerebraal karakter opdat *De Harduijn* het met het hem eigen rhythme zou kunnen vertolken. Tusschen de 158 verzen er van zijn er heel veel buiten de maat. Een overvloed van adjectieven maakt den stijl zwaar en onharmonisch, met één woord er is te veel pathos. Hier wilde de « priester » *De Harduijn* blijkbaar een preek houden over het leedwezen. Er dient nochtans bijgevoegd dat *Desportes* hier niet minder bombastisch is. De « dichter » *De H.* laat zich slechts hooren in een zestal verzen (39-44) — die nog varianten zijn van verzen uit denzelfden bundel. Zijn buitengewoon natuurgevoel viert er hoogtij in :

¹ Ibid., a, 4.

² Ibid., a, 5.

³ Ibid., E, II, β, 1.

⁴ Ibid., E, II, β, 10.

« Voor mij den acker malsch zijn coren heeft ghelaen
Voor mij de boomen oock van 't fruyt gheboghen staen.

Voor mij de cudden groot van alder-hande vee
Door trappelen het groen der claever-rijcke Wee ».

Buiten het stichtelijke treedt ook het « Ghebedt ten aensien van een beeld des Cruycen »¹ niet. Met betrekking tot de verwerking in verzen is het niet zonder belang vast te stellen dat ze beantwoordt aan een origineel-in-proza, nl. de « Méditation devant la Croix de nostre Sauveur Jesus-Christ » waarvan ze over 't algemeen niet afwijkt.

Eveneens vertaling uit het proza is het strophische gedicht : « Lof-sangh tot Maria de Moeder Gods »². Eigenaardig genoeg is de vereering tot de Moeder Maagd een algemeen verschijnsel onder de Renaissance-dichters. Reeds wijdde *Petrarca* haar gevoelvolle verzen. Voor *De Harduijn* was de Hemelsche Geliefde een aanbeden Ideaal en een natuurlijke toevlucht nadat een aardsche geliefde hem teleurgesteld had. Ook dichtte hij voor Haar — zooals wij beneden zien zullen — zijn schoonste zangen. De boven geciteerde Lof-sang » is een verwerking van *Desportes'* « Oraison à la Vierge Marie ». Alleen de vorm is hier persoonlijk; de gedachtengang is dezelfde in beide stukken. Dit gedicht mist trouwens de liefelijkheid, waardoor 's dichters overige Marialiederen zulk een bekoring uitoefenen.

Merkwaardiger zijn de *psalmvertalingen*.

Overzettingen van psalmen zijn er nu eenmaal genoeg in onze 16^e en 17^e eeuwse literatuur. Vooral door hervormingsgezinden werden Nederlandsche bewerkingen van psalmen gemaakt. De « Souterliedekens »³ openden de rei. Doch aan de grooter wordende behoefte aan schooner geestelijke liederen beantwoordden weldra tal van psalmberijmingen⁴ : overbekend zijn die van *Jan Utenhove*, *Lucas De Heere*, *Petrus Dathenus*,

¹ Ibid., 11.

² Ibid., 12.

³ 1540.

⁴ Zie over de Psalm-vertalingen o.a. *Kalff*, III, p. 236 en vlg.

Marnix en *Willem Van Haecht* om er hier nog over uit te weiden. *Jonker Jan Van der Noot* vertaalde er ook enkele.¹

Dichterlijke verdienste hebben deze berijmingen niet — die van *Marnix* uitgezonderd. Groot nochtans was, in godsdienstig opzicht, hun invloed op de menigte.

Tijdens de Contrareformatie bleef de bijbellectuur een voorname plaats innemen en ook de Roomsche dichters vertaalden de psalmen. Men herinnere zich slechts *Vondel's* Harpzangen.² *De Harduijn* vond er eveneens smaak in, vooral omdat hij er de uitdrukking van eigen zielsemoties in las. Zoo berijmde hij enkele psalmen,³ die hem gelegenheid tot weelderige paraphrases boden.

De bijbelsche verzen zelf zullen hem wel te sober voorgelopen zijn; maar in de berijmingen van *Desportes* en *Bertaut*⁴ vond hij een vrijeren zwier, waarin hij zich vermeien kon. Op hunne vertalingen voortgaande, zou hij er een ongeëvenaarde Nederlandsche paraphraseering van maken.

Eenige toelichting zal wel niet overbodig zijn. Een voorbeeld van meesterlijke en origineele verwerking is wel *psalm* 103.⁵ Hier sproedelt uit het uiterst emotief gemoed van den dichter al het hem zieleigene: de stille wijding van een gezalfde des Heeren, de hartstocht van een bewonderaar, de teere lyriek van een minnaar, de schoonheidsdrang van een ontroerde, maar bovenal het alles doorlispelend, blijde natuurgevoel. Hoe verrukkend mooi is alles gezien en hoe schilderachtig is het uitgebeeldhouwd! Een stramien waarop kunstiggeborduurde schoonheid openbloeit, dit is deze psalm. Door dit harmonische lied zingt de muziek van een tot harmonie opengebroeide ziel.

Van heel ver slechts volgt de dichter hier *Desportes*. Een

¹ In « Het Bosken »; zie *Vermeulen*, p. 41.

² 1e uitg., 1657.

³ Ps. 1, 6, 8, 31, 37, 50, 101, 103, 129, 136, 142, 148. De 7 Boetpsalmen verschenen in « Den Val ende Opstand van David » (1620).

⁴ « Les œuvres Poétiques de M. Bertaut évêque de Secs, abbé d'Aunay, Premier aumosnier de la Roïne, publiées d'après l'édition de 1620 » par A. Chevalière. Paris 1891 (1e uitg. in 1601).

⁵ Zie Paralleltaksten, E, II, β, 7.

gedachte, een woord of een beeld treft hem, ontroert hem en zijn eigen phantasie gaat aan 't spelemeien en weeft een kantwerk van woordfestoenen om het origineel. Een geheel nieuw, innig doorleefd gedicht ontstaat en beweegt voort op de golving der statige alexandrijnen, met gepaarde rijmen uit elkaar vloeiend tot vierregelige strophen. En door 't geheel ruischt de zachte streeling der echte schoonheid.

Aanhalingen zouden te ver leiden. Nochtans kunnen we aan den lust niet weerstaan te wijzen op de buitengewone sierlijkheid en schilderachtigheid der vierde strophe :

« Als een schoon Paviljoen hebt ghij de Locht ghespannen
Ende daer boven op / de Waeteren ghebannen /
Die teenemael ghestolt in blinckende Cristael
Dienen tot solder-bert van uwe Coninck-sael. »

op het beeldende dier « Zee ghevlochten in haer tuynen // End' om end' om betoomt met opghebulte duynen »;¹ op dit wondere natuurgevoel dat ons telkens en telkens blij verrast, in de « water-blauwe golven »², het « koren met gheluw' hayr gheboghen »³, den « abeel, boven al ander hout swierende zijn hoofd »⁴, in de glinstering van « slochts brandende cleyn ooghen »⁵, in den dageraad die « menigh roosken root op aerde rijck komt stroyen »⁶. En is het niet of wij *Gezelle* hoorden in de volgende heerlijke natuurpoëzie...?

Str. 11. « De zilver beeckskens claer ververschen en bevrijen
De bembden af ghemaelt met groen tapitserijen :
Daer hun vrucht-baerigh nat altijt voor henen druyst /
Tot dat uyt eene clip al bobbelende ruyst.

12. Waer 's middaeghs inde Sonn' met snaekerigh verlanghen
Om te boeten den dorst daer me dat is bevanghen

¹ 10^e strophe.

² Str. 8.

³ Str. 16.

⁴ Str. 19.

⁵ Str. 22.

⁶ Str. 24.

Allederhande Vee comt cudd-wijs aenghestout /
Zelf tot den Esel toe woonachtich in het wout.

13. *De Voghelkens ghecleet in pluymighe livreyen*
Siet men hier oock ontrent goen nesten / en vermeyen :
End' elck naer zijnen aerd / hier knotert / en daer fluyt /
Hier sierickt / daer kivit / daer tiere-liert / en ruyt... enz.

Gezelle! Doet dit niet dadelijk denken aan zijn « Boodschap van de vogels », ¹ waarin hij zich richt tot de « kinders van het pluimgeslachte » en ze als volgt aanspreekt :

Gij, die kwinkt en gij die kwedelt,
Gij, die schuifelt en die vedelt,
Gij, die neuriet, gij die tiert.
Gij, die piept en *tiereliert*
Gij, die wistelt en die teutert
Gij die *knotert* en die kneutert
Gij, die wispelt en die *fluit*.
enz...?

Wij zullen de gelegenheid hebben verder terug te komen op de overeenkomst tusschen beide dichters, doch hier reeds kunnen we in *De Harduijn* een waardigen voorlooper van den grooten priester-dichter uit West-Vlaanderen begroeten.

Een vergelijking dezer berijming met den Franschen tekst toont onmiddelijk dat het hoegenaamd *De Harduijn's* bedoeling niet was, eenvoudig te vertalen. In hem leefde een onstillbare drang om zich uit te spreken, maar zonder geestelijken schok gaat het niet. Zooals de lyriek der Pleiade hem dien vroeger gegeven had, zoo was het thans de muziek der psalmen, deze onuitputtelijke bron, die hem tot dichten noopte. Dat hij het met heel zijn ziel deed, wordt ons zoo heerlijk en emotievol gezeid in de verzen :

« Zoolangh' mijn handen bey tot d' harpe sijn bequaeme,
Zoo langh' zal ick daer op doen daeveren God's naeme »

(str. 32)

¹ Dichtoefeningen, p. 33 (3^e druk. Veen, Amsterdam).

Over de andere psalmberijmingen uit dezen bundel kunnen we wat korter zijn. Psalm 8¹ sluit nauwer bij den Franschen tekst aan; zelfs komt het rijmschema en den strophenbouw er heelemaal mede overeen. (Het 4^e vers is bij beide dichters slechts een half vers.) Merkwaardig is nochtans weer de zesde strophe waarin het natuurgevoel van den dichter nogmaals geheel persoonlijk naar voren treedt :

« De schaepen ende koeyen
Voor hem alleen in 't velt daer bleeten ende loeyen :
Voor hem de cudden groot van alder hande vee
Betrappelen de wee. »

Hetzelfde geldt voor de psalmberijmingen naar *Bertaut*. Ps. 1² en 147³ sluiten zoowel voor den tekst als voor den strophenbouw en het rijmschema (respectievelijk aabccb en abab) zeer nauw bij *Bertaut's* paraphraseering aan. Op zich zelf beschouwd blijven ze niettemin heel goede en rhythmische bewerkingen.

Aan de navolging van den psalm « Super flumina Babylonis » kan eveneens de tekst van *Bertaut*, en bovendien die van *Desportes* ten grondslag liggen⁴. Er is in ieder geval een zeker parallelisme waar te nemen tusschen de drie teksten en in 't bizonder tusschen *Bertaut's* en *De Harduijn's*. Uit de vergelijking blijkt echter al spoedig dat *De Harduijn's* navolging weer een persoonlijk karakter heeft en een bijzondere bekoring oefent. Er is weer die hem eigene zoetvloeiendheid, dat zachte voortgolven op teere lyriek en die verrassende schilderachtigheid. Ieder vers is hier weer een zielebloesem van den dichter. Wat leeft er al niet in verzen als « aen die Bablonsche waeterstranden » — « en wij ontsnaerden daer ons luyten » — « siende ons musiek aen die groen wilghe-tacken hanghen » — « *en doet de snaerkens vrij her-beven* » en « ghelukkig, die u kinders cleen // Eens sal gaen swieren teghen steen ».

¹ Parallelteksten, E, II, β 2.

² Ibid., F, 1.

³ Ibid., F, 4.

⁴ Men vergelijke ze, F, 3.

Zeer wordt dit mooie gedicht geprezen door Dr *Foncke*, die het op gelijken voet stelt met *Vondel's* reien. Al achten wij deze lofprijzing heel wat overdreven, toch kunnen we niet nalaten onze bewondering uit te drukken voor dit innemend lied. — Reminiscenties aan *Bertaut* worden nog aangetroffen in een drietal strophen ¹ van een Marialied.

Vooraleer nu over te gaan tot de bespreking der nagevolgde kerkliederen, willen we nog even een *vergelijking maken tusschen De Harduijn's en Vondel's psalmberijmingen*. Laten we, ter toelichting, eenige fragmenten uit beider vertolking overdrukken.

I Psalm ²: ...^{3b} « Et erit tamquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore sui : Et folium eius non defluet ; et omnia quaecumque faciet, properabuntur. »

DE HARDUIJN (1620).

str. 3.-« Desen gelijk' ick best / bij de groen vett' Olijven :
Die langst heen de Jordaen in coever-heydt beclijven
Ghevende blom / of vrucht / voor elck een die begeert.
Men siet daer neven aen / tot elckerlijcks ghenoeijen /
Het cristalijnen vocht / al fledderende vloeyen :
Sonder dat coud' / of hitt' hun blaederen oock deert.

str. 4.-« Desen en lett' noch anckst / noch pijn / noch droevigh
kermen :
Want Godt sal hem altijd / voor / ende naer beschermen :
En tot al zijnen wensch : sijn voet-stappen gheleen.
En naer den bleecken Erft van sijn' oudt-grijse iaeren /
Sal hij met blijde vreught de vruchten al vergaeren
Van 't saet dat hij hier wierp in druck / en in gheween. »

8^e Ps... 8^b « Omnia subiecisti sub pedibus ejus, oves et boves universas : insuper et pecora campi. »

str. 6.-« 'T is al onderdaen. De schaepen en de koeyen
Voor hem alleen in 't velt daer bleeten / ende loeyen :
Voor hem de cudden groot van alder-hande vee
Betrappelen de wee. »

¹ « Lof-sangh ten Hemel-vaert van Maria », str. 1, 4, 5 ; zie F, 5.

² Men merke op dat in de G. L.-S. de Latijnsche tekst telkens tegenover de corresponderende strophe gedrukt is.

VONDEL (1657) ¹

str. 2.-« Dees wordt met recht bij eenen boom geleecken,
Die, aen den kant van versche waterbeecken
Geplant, bij 't vocht van springende aedren leeft,
En op zijn tijt gewenschte vruchten geeft
Oock zonder loof te missen t' allen tijen.
Zoo zal die man en al zijn werck bedijen. »

V 25. « Gij stelt hem in uw ste
In 't hoogh gezagh der weerelt, over 't vee.
De schaepen in de heiden,
En ossen, die in velt en beemden weiden. »

¹ Naar de uitgave van *Van Lennep*, dl. 1654-1657, 57-60.

103^e Ps... « Benedic anima mea Domino... »

1. « Wel gheest die daer beroert mijn bloedt / en al mijn leden /
Die opent mijnen mondt tot schoon verborghentheden /
Die klincken doet mijn stem / die mij de taele sticht /
Looft en verheft den Heer met een vroed-sinnigh dicht.
4. Als een schoon Paviloen hebt gij de Locht gespannen /
Ende daer boven op / de Wateren ghebannen /
Die teenemael ghestolt in blinckende Cristael
Dienen tot solder-bert van uwe Coninck-sael.
5. Op het onvast ghebindt der Wolcken die daer draeyen
Uwen Coets-waghen rolt op zijn vergulde raeyen /
Daer hij lancx eenen wegh ons ooghen onbekent
Al-een door uwen wil wordt lichtelijk ghement.
14. Om den verhitten schoot van d'aerde te besproeyen
Doet ghy lancks het gheberght u reghen-cruycke vloyen :
En het verwallemt cruyt verpreult ghij met den dauw /
Met heunigh het gheblomt, verslunst, slap ende flauw.
15. Hier door comt hem het hooy onder de seyssen voeghen /
Tot voeyer aan die 't veld aerbeyden ende ploeghen.
Hier door ist 't dat beclijft elck spruytsel en plantsoen
Tot alderstont den mensch die noodigh heeft van doen.
.....e....
Zoo langh' mijn handen bey tot d'Harpe sijn bequaeme,
Zoo langh' zal ick daer op doen daeveren God's name..

148^e Ps... « Ignis, grandis, nix, glacies... »

« Ghijlien die Godt onsteekt gloeyende donder-straelen /
Als hij die Oost en West lichtelijck over-sendt /
Die hij dan aen een roots' 't hooft doet in stucken maelen /
Loft hem die zulcx te doen u-lieden heeft ghewent.
— Wilt oock tot sijnen lof sachtelijck neder-drijven /
Snee die in 't witte cleedt boom, huys, bergh ende clip,
En ghij haeghel ghekant, ghij ijs / dat soo kondt stijven
Dat ghij den waeghen voert / in stede van het schip. »

N. B. *Vondel* blijft ver beneden *De Harduijn*, in zijn beide vertolkingen van den psalm « Super flumina Babylonis ». Wij achten het overbodig ook deze teksten hier mede te deelen.

Wel aen mijn ziel, hef aen met schoone wijzen
Den zegenaer van al wat leeft te prijzen.

Gij spant het hof der hemelen, vol zaelen,
Met kunst gewelft, in 't ronde uit, als een tent
Van vachten van het een aen 't ander endt.
Gij overdekt het vier, in top geschoven,
Met eene zee van wateren daer boven.
— Uw wagen is een wolck, waer voor uw hant,
Wanneer gij vaert, de winden innespant,
Die door de lucht op hunne vleugels drijven.

— De steile top van bergh en steenrots drinckt
Den regen, en den dauw, die uit de wolcken
Het aerdtrijck laeft.

Uw schoot verzaet de volcken

Met ooft, en vrucht, en voedzaam veltgewas.
Gij weit het vee met voeder, loof en gras,
En voed den mensch, terwijl hij slaeft, met kruiden;
Teelt tēwe en zaet, tot voedtsel voor de luiden.
.....
— Zoo lang de geest zal zwieren door mijn leden.....

« Vier, en hagel, sneeuw, en kegel
IJ's, en vorst, en storrembuy.
Die niet luy
Stadigh past op 's hemels regel,
't Zij gij brandt, of laeft, of koelt,
Ofte woelt. »

Met voorkeur hebben we teksten gekozen waarin *De Harduijn* afwijkt van zijn Fransch voorbeeld. Wat het eerst opvalt is dat *De Harduijn* overal den alexandrijn gebruikt, terwijl *Vondel's* navolging den vijfvoet heeft of een andere maat. Dit onderscheid in rythme is het gevolg van een verschil in temperament en persoonlijke aandoening. Het vertoont zich in de wijze van vertolking. De naïef gevoeliger *De Harduijn* spreekt zijne ontroering in een sterker geaccentueerd rythme uit, zoodat menig vers tegen de maat in gaat zonder daardoor minder zwierig of welluidend te klinken; hij weet in zijn alexandrijen een evenwicht te bereiken, dat echt classiek is. Ja, *Vondel* staat dicht bij 't origineel: hij is rustiger maar ontroert ook minder. Alhoewel er heel veel van zijn eigen wezen in zijn verzen ligt, toch is hij koeler gebleven in zijn vertolking dan *De Harduijn*, die meegesleept wordt op den stroom van zijn eigen lied, zich vermeit in een weelde van schilderachtige woorden en een pracht van taal ten toon spreidt. Bij hem vinden we een zeer vrije vertolking; ze was hem een gelegenheid tot uitjubelen van al het sluimerende in hem.

Gaarne sluiten we ons dan ook aan bij Dr *Foncke* waar hij schrijft: « Ik ken van geen anderen Nederlandschen psalmvertaler eene overzetting die deze verzen van den vroeg-zeventiende-euwschen Gentenaar nabijkomt ¹. »

Als Nederlandsche psalmvertaler is *De Harduijn* ongeëvenaard gebleven. Op zich zelf beschouwd, zijn zijn psalmen heerlijke stukken poëzie.

Onder de uit het Latijn nagevolgde *kerkliederen* munten vooral uit de « Lof-sangh van den saligh-rijcken Joseph », de « Clachte van Maria benevens het Cruys » en de « Sequentie voor de Dooden » ². De vertalingen van het « Veni creator spiritus » het « Salve Regina » en het « Te Deum » ³ verdienen daarenboven allen lof.

Hoe innig moest de dichter zich inleven in het tooneeltje

¹ N. Gids, 1917, p. 283.

² Respectievelijk op p. 29, 128 en 174.

³ P. 1, 45, 178.

van den voedstervader Jozef ! Met welk een lieve aanschouwelijkheid beschrijft hij het ons :

« Verheught u dit kint te naecken,
En vast aan u borst te taecken,
Met onuitsprekelycke lust :
Verheught u in zijne lipkens
Dan of ghij de roode tipkens
Hebt soo menigh werf ghecust. »

De « Clachte van Maria beneden het Cruys », een vrije navolging van het « Stabat Mater » wordt door *Willems*¹ te recht geprezen als een der schoonste vertalingen van dit kerkgezag. Echt middeleeuwsche naïeveteit ligt in deze roerende klacht der Moeder van Smarten. Het is weer een juweel uit de lyriek van den priester-dichter, een zang waar een groote bekoring van uitgaat. Meesterlijk is de vertaling van het « *Dies Irae* ». Boven hebben wij er herhaaldelijk op gewezen hoe *De Harduijn Gezelle* aankondigt en welke treffende overeenkomsten in beider natuurpoëzie aangetroffen worden. Even merkwaardig is zijn vertolking van de kerkhymne « *Dies Irae* ». Het loont wel de moeite ze te vergelijken met de voor ongeëvenaard gehouden² vertaling van deze hymne door *G. Gezelle*.³

De Harduijn.

Gezelle.

1 Dien Dagh vol van gheschille /
Sal verbranden d'aerde stille /
Tuyghen David en Sibille	Kwade dag die al de dagen
Eens lijk asschen weg zult vagen,
Zoo 't Sibille en David zagen;
2 Hoemoet elck een dan verschrommen ?
<i>Als den Rechter</i> sal aencommen /
Om de <i>quaede</i> te verdommen.	Welck een gruwel 'n zal 't niet wezen,
<i>Als de Rechter</i> , opgerezen,
'T goê zal uit het <i>kwade</i> lezen.

¹ Belg. Museum, III, p. 445 : « Vertalingen van het kerkgezag « Stabat Mater ».

² *Al. Walgrave* : « Gedichtengroei » (Haseldonck, Hoogstraten, 1914), p. 74.

³ « Kerkhofblommen » (8^e dr. Veen, Amsterdam), p. 17-9. Treffende parallelismen worden gecursiveerd.

- 3 Het *trompet* / o wonder dinghen ! *Wondere trompetrumoeren*
 Sal de doode doen ontspringhen / Zullen al de graven roeren,
 En ten oordeel alle dwinghen. Al die dood zijn throonwaards voeren.
- 4 Op dien dagh / en op die huere Stom zal staan de Dood en 't Leven,
 Sal de dood / met de natuere / Als de dooden antwoord geven,
Staan in schrickel / en in ruere. *Staan*, en voor den Rechter beven.
- 5 Men sal daer den *boeck* ontsluyten, 't Zal een *boek* te voorschijn komen
 Om al 's Weerelts quaet te uyten / Waarin 't al staat opgenomen
 Niet en zalder blijven buyten. Dat het oordeel Gods moet schroomen.
- 6 Soomen 't vonnis sal gaen strijcken; Als de Rechter, neêrgezeten
*Al 't Verhol*en moet dan blijcken : *Al 't verdoken* kwaad zal weten,
 Sonder het minst af te wijcken. Straffen ende niets vergeten.
- 7 *Wat* sal ick cattijf dan maecken ? WIE ZAL dan toch mijn verweer zijn
 WIE SAL voorstaen mijne saecken ? *Wat* mijn voorsprake of begeer zijn
Als den goeden ducht te blaecken. *Als de goeden* zelf verveerd zijn ?
- 8 *Coninck* der Almoghenthede / *Koning*, schrikbaar en grootmachtig,
Fonteyne clær der soetighede / *Bron* van goedheid, nederslachtig
 Leydt mij dogh ter saelighede. Bid ik U, weest mij indachtig !
- 9 Soeten *Jesu ! wilt ghedincken* / *Jesu, wilt* toch wel *gedenken* :
 Dat gh'u compste *mij quaemt schinken* /Als gij *mij kwaamt* 't leven *schenken*,
 Och en wilt mij niet vercrincken Was 't om me op dien dag te *krenken* ?
- 10 Ghij *socht* mij laf / mat / en *moede* : *Jesu, moê* van *zoeken* naar mij
 Ghij *kocht* mij met uwen bloede : Hebt ge 't kruis geleên, en daar mij
 Dit sy dan tot mijn behoede. Eens zoo dier *gekocht* : ach spaart mij.
- 11 Rechter der rechtveerde *vraecke* / Schoon 't Uw recht zij dan te *wreken*,
 Dat ick u ghenae dogh smaecke / Wilt mij vrij van zonden spreken
Eer ick dien dagh ghenaecke *Eer die dag* komt aan te breken !
- 12 *Ick versucht* om mijn misdaeden / 'k *Zuchte* als een ter dood verwezen,
 En met *schaemt* stae ick ghelaeden : Maar mijn *schaamrood* schuldig wezen
 Spaert mij o God der ghenaden. Hoopt op Uw bermhertig wezen;
- 13 Die *Mariam* hebt u verheven / Wierd *Maria* 't eeuwig *leven*
 En den *Moordenaar* doen *leven* Wierd den *moordenaar* hoop gegeven,
 Hebt mij *oock* goe hop' ghegheven. Hopen durf ik *oock*, en *beven*.
- 14 *Onweerd is mijn* offerande; Heere, *onweerdig is mijn* bede;
 Maer ghij sijt zeer *goederhande* : Doch, laat me, uit *goedjonstigheden*,
 Dooght dat ick dan niet en brande. Vrij van 't vier der *eeuwigheden* !

- 15 *Met u schaepkens comt mij leyden : Laat mij bij uw schaapkes weiden,
Uyt de bocken wilt mij scheid en : Wilt mij van de bokken scheid en
En ter rechter handt verbeyden. En ter rechter hand gelieden.*
- 16 *Dat ick dogh dit soo ghebijde; Moet gij dan vermaledijden
Als ghij die vermaledijde / En het eeuwigh vier doen lijden
Jaeghen sult ter slincker zijde. Roept tot mij : « Gebenedijden ! »*
- 17 *Hier toe ick mijn hert u sende Want ik kome al jammerklagen,
En in asschen ick dat wende / 'T Herte als asschen rouw geslagen
Hebt dogh sorghe voor mijn hende. Hulpe in mijnen doodstrijd vragen.*
- 18 *Als den mensch zal sijn verresen Dag van weedom en van boeten,
Om van u te sijn verwesen Als gij zult verrijzen moeten
Stelt hem dan bij d'uyt-gelesen En gerecht sijn om uw' zonden,*
- 19 *Wilt hem Godt hier toe dogh spaeren / Mensch, God spare u in die stonden !
Wilt hem Jesu dogh bewaeren Zoet Heere Jesu mijn,
In u rust met d'Hemel-schaeren. Laat ze in ruste en vrede sijn
in alle eeuwen ! Amen.*

Een woord tot nadere toelichting.

Met het parallel tegenover elkander plaatsen van deze verschillende lezingen wenschen we allereerst de aandacht te vestigen op een in 't oog springende gelijkenis in woorden en rijmklanken bij beide dichters en ook te doen uitschijnen hoe de 17de eeuwse dichter den 19^{den} eeuwse minstens evenaart.

Dat er bij *Gezelle* strophen voorkomen die eenvoudig een variante van *De Harduijn's* tekst lijken (9, 13, 15, 16) en veel woorden en wendingen die er rechtstreeks aan herinneren of eenvoudig vernieuwd werden hoeft wel geen betoog. Doch onwillekeurig rijst daarbij de vraag op of *De Harduijn's* lezing niet ten grondslag ligt aan *Gezelle's*. Die vraag lijkt ons wel bevestigend te moeten beantwoord worden. Behoort het immers tot het gebied van de onmogelijkheden niet, dat twee dichters, hoe gelijkbesnaard ook, tot dergelijke overeenkomsten in de vertaling van eenzelfde origineel komen zonder door elkaar beïnvloed geweest te zijn? Trouwens, wij weten dat *Gezelle* graag grasduinen ging bij oudere dichters; in het « prospectus » van zijn « Dichtoefeningen » bekend hij zelf : « bij het werken daaraan heb ik liefst naar oude Vlaamsche dichters opgezien » — en dit zal wel het geval geweest zijn met zijn « Dies Irae »

vertaling. Als wij bedenken in hoe korten tijd hij de « Kerkhofblommen » samenstelde, moet het ons niet verwonderen dat hij naar bestaande vernederlandschingen zou uitgezien hebben, ten einde zijn nieuwe vertolking van de kerkhymne er bij aan te passen. Dat zijn keus op *De Harduijn* viel, getuigt van zijn waardeering voor hem.¹

Indien nu ons vermoeden, als zou *Gezelle* hier van zijn voorganger afhankelijk zijn, gegrond is — en het lijkt wel zoo — dan mogen we niet nalaten te wijzen op de groote verdienste van *De Harduijn*'s vertaling. Hij gelukte er in het geheimnisvolle rhythme van de Latijnsche hymne op aangrijpende wijze weer te geven. Gloeit er zelfs niet iets warmers in zijn poëzie, dan in die van *Gezelle*? Zijn sommige strophen (2, 6, 16, 19) niet veel kernachtiger?

Ik ken van geen Nederlandschen dichter² een meer bewonderenswaardige « Dies Irae »-weergave en aan hem is het te danken dat *Gezelle* een navolging geschonken heeft die als ongeëvenaard beschouwd kon worden.

De verwerkingen of vertalingen, die wij hierboven besproken hebben, dragen hetzelfde karakter als die uit « Roose-mond » : nergens zijn ze slaafsch of gewrongen, maar getuigen steeds van persoonlijke doorleving. In alle, openbaren zich de eigenschappen van den mensch en den dichter *De Harduijn* : hij copieert niet, maar schenkt zich zelf. Door het toetsen van eigen schoonheid aan die van anderen verkrijgt hij daarenboven een steeds grooter taalvaardigheid.

Onder de *oorspronkelijke gedichten* uit den bundel — althans dezulke voor dewelke wij geen bronnen ontdekten — zijn er echte parelen.

Een voortreffelijk sonnet is dit waarin bezongen wordt « Waer mede den Landt-man Godt is op-draeghende zijn eerste nieuwe Vruchten »³. Vol evenwicht en rijpe gedragen-

¹ *De Harduijn* kende hij in ieder geval. Hij bezat immers zijn « Goddelycke Wenschen » (1629¹-1645²) zooals blijkt uit den catalogus zijner bibliotheek (aanwezig op de *Gezelle*-tentoonstelling te Brugge, Augustus 1924). Melding van de « God. Lof-zangen » heb ik niet gevonden.

² Vgl. o. a. *Bilderdijk, B. Ter Haer, Th. Van Ryswyck*, deken *De Bo*.

³ P. 92.

heid ontwikkelt zich dit sonnet met een wondere symmetrie waarvan de drieledigheid als een fijn borduursel geweven wordt door al de verzen. Een geur van frissche landelijkheid waait door de tafereelen van lente, zomer en herfst, die met een meesterlijke kernachtigheid geteekend worden. Geheel de groei der natuur wordt ons voor de oogen getooverd in verzen waar ieder woord een schilderij is, zonder nochtans door overladenheid het rythme te bezwaren. Hier is waarlijk een schilderdichter aan het woord, die geheel zich zelf geworden is. Men vergelijkte bv. dit sonnet met het eerste uit « Roose-mond » dat doorweven is met mythologie. Hier daarentegen, wortelt de poëzie in loutere waarheid en natuurlijkheid.

Wij laten het sonnet, dat vormvolmaaktheid aan innerlijken rijkdom paart, volgen :

Dit *versch ghesneden gras* / dees AEREN en WIJN-BLAEREN /
Schinck ick u milden Godt / die 't al bedlijven doet :
Opdat den *Bembd* / HET VELDT / den WIJN-GAERT' overvloet
Van *hooy* / van GRAEN / van WIJN / voirspoedelijck magh gaeren.

Dat *hitt'* / HAEGHEL / en COUW' / oock niet en gaet beswaeren
Het *gras* / het GRAEN / den WIJN of worpen onder voet;
Maer laet bidd' ick het *gras* / het GRAEN / de DRUYVEN soet
De *Lent* / SOMER / en ERFT elck om het best bewaeren.

D'*ossen* / VOGHELS / GHEYTEN moeten sijn af-ghewent :
En laeten 't *gras* / en 't GRAEN / WIJN-BOTTEN onghescent.
Dooght dit bermhertigh Godt; en wilt ons alle jonnen

Bemdden / VELDEN / WIJNGAERTS zoo vruchtbaer nu te sijn;
Dat *schuren* / SOLDERS oock en KELDERS quaelijck connen /
Houden in hun besluyt meer *hooy* / meer GRAEN / meer WIJN.

Een drietal klachtliederen¹ treffen door het oprechte en aangrijpende gevoel van berouw en smart dat de dichter er in uitsnikt. Niet meer in rustige alexandrijnen, maar in losse viervoetige verzen klaagt en zucht en kermt hij nu. Geheel

¹ P. 148, 158, 162.

het verleden wordt onmeedoogend verloochend; alleen overvloedige tranen van boete kunnen nog louteren en hoop geven. Dit zijn verzuchtingen van een diep ongelukkige, melancholische ziel.

Op en neer golft 's dichters zielezang. Op oogenblikken van smartelijke zieledepressie volgen stonden van opjubelend leven, opwellingen van kinderlijke blijheid, uitboezemingen van smachtende liefde. Geheel zijn wezen wordt dan als een opzwachtelende bloem, waar bedwelmende lentegeuren uit opwasmen en regenboogkleuren van uitvloeien. Badend in de kittelende streelingen der zon, stroomen de sappen naar boven en storten zich overvloedig uit! Zoo schatert de lach van het blijde leven doorheen de weelderige, bekoorlijke, lichtdansende liedekens op Jezus en Maria, door den gelouterden priester-dichter gezongen in uren van hoogste verrukking: teere lyriek huppelend op zachte kadans, bloeiende natuurplezinge! Deze gedichten bestrooid met het witste bloemenstof van 's dichters ziel, zijn niet enkel de schoonste zangen uit dezen bundel, ze zijn daarenboven, in hun genre, éénig in onze literatuur.

Naief-schoon is de « Lof-sang op de gheboorte Jesu Christi ». Eenvoudig is dit lied en toch zoo bloeiend van natuurlijke schilderachtigheid. Hoe spontaan klinkt deze mooi-gezeide strophe niet: « Ke! comt dogh en wilt decken hem // Ghij Meyskens van Jerusalem // Die van de coude schudt en beeft // Een weynigh van u cleerkens gheeft ». Bizonder liefelijk en melodisch is ook de « Lof-sangh tot de ghedoodde kinderkens in Bethleëm »!

De Marialiederen echter spannen de kroon. Ze zijn van een buitengewone bekoorlijkheid. Een bloemtuiltje van schoonheid is de « Krans-vlechtinghe voor de Heiligh-weerde Maeghet Maria ». Men leest en herleest dit liedeken, men zingt en herzingt het met steeds inniger zielsgenot. Ieder woord is er als een frisch-geplukt blommeken, waarvan men den zoeten geur met wellust opademt.

Bezorgdheid om den vorm toont de dichter in zijn « Lof-Sangh ter Hemel-vaert van Maria », eveneens een zeer mooi gedicht, welks muzikaal gehalte door de binnenrijmen nog

verhoogd wordt. Een lied van zuiver zinnelijke liefde is een andere « Lof-sangh tot Maria »: echte Pleiade - poëzie. Zijn hartstochtelijk liefdeverlangen gaat nu naar de hemelsche geliefde, de onbereikbare : het streven naar het « ewig-weibliche » is er te meer gespannen door : « Maria schoone bruyd / schoon Coninghin // Ghy staet zoo vast in mijnen sin // Dat ick nauw' een oogh-opslagh // sonder u yet peysen magh. » en verder « 'K will' in uw' soet ooghe-lonck // Voortaan leven minne dronck. »

Maria is het symbool van alle schoonheid en alle liefde geworden voor den dichter en in de liederen die hij voor haar zingt vonken de wierookkorrels zijner minne met hevigen gloed weer op. De juweelen van *De Harduijn's* poëzie zijn twee andere ongeëvenaarde Mariazangen, nl. « Maria tot haer suygende kindeken » en « Maria cussende haer kindeken ». Het zijn twee allerbevalligste en innemendste tafereeltjes, een gelukkige moeder, dartel met haar lieve wichtje spelend, voorstellend. Geen onzer primitieven kon de moederliefde met zulk een betooverende kunst ooit op het doek brengen. Met welk een wellust aan lijn en vorm, hoe echt renaissancistisch dus, heeft *De Harduijn* haar hier geschilderd ! Welk een kleurschakeering legt hij in zijn met smaak gekozen woorden; hoe beeldend weet hij er mede te tooveren; hoe melodisch weet hij ook zijn verzen te rhythmeeren. De mooi-voelende *De Harduijn* is hier niet enkel dichter, hij is daarenboven schilder, beeldhouwer en musicus. Door het harmonisch samen-aanwenden van al deze kunsten heeft hij zeker hoogste schoonheid geschapen.

Mogen we, ten slotte, nog wijzen op de lieve aanschouwelijkheid van verzen als : « En waer toe dogh u handekens cleyn // Duymelen alsoo stijf // Op het albaster van mijn borst? » — « Ghy weet wel dat een Maeghd // Hoe rijp hoe rond haer boesemkens staen // Gheen melck of sponn' en draeghd » — « Ghy weet dat zij alleen // Voor u twee volle boesemkens draeghd »; op de stille verrukking waarin telkens opnieuw gejubeld wordt : « Mondeken soet ick moet u kussen // Om mijnen brand alsoo te sussen » — ja op de zingende bewogenheid van ieder vers haast, in 't bijzonder van de prachtige strophe ;

« Ach ! dat ick kuss' die *crollend' hairkens* /
Die flichelen dweersch ende crom /
Ghelijck of doen cleyn waeter-baerkens
U hoofdeken heel om end' om. »

Dit zijn de voornaamste gedichten uit de « Goddelicke Lof-Sanghen ». Na dit overzicht zou men kunnen denken dat ze bont en zonder eenige orde op elkaar volgen. Dit is echter het geval niet. *De Harduijn* heeft zijn bundel naar een vast plan samengesteld. — De logische eenheid er van moge blijken uit een korte opgave van den inhoud.

Met het aanroepen van den H. Geest wordt de bundel geopend. De voor Gods wonderen in verrukking zijnde mensch heft daarop het loflied van de schepping aan : hem komt het meer dan al het geschapene toe, God te verheerlijken : dit is een inleiding. Het bezingen van Christus' geboorte opent de lof-litanie : een kinderlijk-blij en een mannelijk ernstig lied wordt aangeheven en aanstonds daarop worden de eerste martelaars, de kinderkens van Bethlehem, herdacht. Dan wordt Maria bezongen : als moeder van Jezus, hem zoogend en kussend ; als hemelsche geliefde, voor wie de dichter een krans van roode zielebloesems vlecht, als gekroonde in den Hemel en als opperste toevlucht. Op aarde blijft nog een andere bruid van Christus : de Kerk. Drie lyrische zangen, waaronder het lied der liedekens, worden haar gewijd. — Geheel vervuld van den « schoonen brandt der goddelijcker min » begint de priester dan te moraliseeren : heil den goeden en wee den kwaden ! Alleen het getrouw dienen van God en het misprijzen van al het aardsche kan leiden naar de eindelijke eeuwige genieting in gemeenschap met al de heiligen. Blevden de kinderen Israëls Gods Lof niet zingen spijs al hunne beproevingen ? Zouden het de christenen dan niet doen ? Een gestadig offer moet toch hun leven zijn, evenals alles wat groeit op het veld God opgedragen wordt door den landman. Hoe ver heeft de zonde den mensch van God verwijderd ! Diep berouw kan hem alleen Gods louterende genade verzekeren : rein gewasschen door een oprechte biecht kan hij, ter voeding van de ziel,

weer tot het H. Sacrament der Eucharistie naderen : het sacrament waarin Christus waarlijk tegenwoordig is, spijs al hetgeen de ketters er over vertellen. Het kruis van den Verlosser moet het ideaal zijn, van wie verlost willen worden. Zooals vroeger de geliefde bezongen werd, zoo wenscht de dichter thans het kruis te bezingen, er voor te bidden, het hartstochtelijk te kussen en te omarmen, zonder ophouden er de wacht bij te houden evenals eens Maria zelf onder 't kruis stond. Zoo is in de ziel van den dichter het verlangen gegroeid naar het eeuwig bezit van Hem : het leven is hem een pijnlijke verbanning, een groote onvoldaanheid, een gevangen zijn in blinde lust. Ook in de eenzaamheid is er geen zielerust : alles herinnert aan zonde. Grooter wordt de verzuchting naar God : « een weynigh keert naar mij / u minnelijck ghesichte »; grooter wordt ook de versmading van het vergankelijke, van het leven dat hem alleen droefheid gebracht heeft. Bittere tranen van leedwezen moeten de komende dagen vervullen : want eens komt het wreede oordeel Gods. — Tot slot, wordt het « Te Deum laudamus » aangeheven.

Drie thema's worden hier dus behandeld. De minnaar, de priester-moralisator en de ontgoochelde is hier aan het woord; een gelouterde minnaar geeft lucht aan zijn onbluschbare hartstocht in uitboezemingen voor de nieuwe geliefde Maria; de ijverige priester wekt tot inniger godsvrucht op en vaart een paar maal verontwaardigd uit tegen het « kettersche geweld »¹; de berouwhebbende zondaar eindelijk snikt zijn weenende ziel uit in melancholische verzuchtingen en klachten over het vervlogen leven.

Dit alles is zuiver lyrische poëzie : de enkele keeren dat *De Harduijn* cerebraal wil zijn, lukt het hem niet; hij is geheel gevoel. Gelouterde liefde, melancholie en onvoldaanheid vloeien rechtstreeks uit zijn uiterst gevoelig hart, in een soepele, zingende taal : het kleed van hooge kunst, de harmonische uiting van innerlijk zielsbewegen.

De *vorm* van zijn poëzie evolueert een weinig; nog hanteert

¹ P. 52, 62, 108.

hij het sonnet, maar een bizondere voorliefde toont hij reeds voor een lossere strophe : het madrigal. Gedichten van langeren adem, in rustige alexandrijnen geschreven, komen ook meermaals voor. Over 't algemeen is het rythme zuiver en zeer zangerig : een alleszins grootere bewustheid van de beteekenis der jambe is hier waar te nemen.

In de talrijke varianten uit « Roose-mond » toont de dichter zich een zich zelf verbeterend artist; in zijn psalmberijmingen evenaart hij *Vondel*; in zijn frissche natuurpoëzie kondigt hij *Gezelle* aan.

De « Goddelicke Lof-Sanghen » zijn dus een bundel geestelijke poëzie, van lyrisch-didactischen aard : de uitstorting van 's dichters eigen zieleleven tot opbouw van vroomheid in anderen.

De bekoorlijkheid van de taal en ook wel de muzieknoteering zal er toe bijgedragen hebben, dat deze bundel, bestemd voor een ruimen kring van lezers, zijn doel bereikte.

Niet zonder belang is het feit dat de « Goddelicke Lof-Sanghen » van 1622 af op de lijst¹ gebracht werden van « de boecken die in de scholen zullen moghen gheleert worden, en gheen andere, volghende d'ordonnantie van den Eerwerdichsten heere *Antonius Triest*, bisschop van Ghendt. » Dit is vooreerst van wege de toenmalige geestelijke overheid een erkenning van *De Harduijn's* verdiensten; dank zij deze goedkeuring kon het « schoolboek » voortaan rechtstreeks invloed oefenen op honderden jeugdige geesten en gemoederen en in tal van huisgezinnen verspreid worden; het kon populair worden en bijdragen tot loutering van taal en kunstsmaak.

De *invloed* welke er van uitging wordt ons duidelijk door den inhoud van « *Den Gheestelijcken Nachtegael* », ² eveneens

¹ Vgl. Bijlage 1.

² « Den Gheestelijcken Nachtegael. Inhoudende geestelijke Lof Sangen op alle de Feesdagen van den gheheelen Iare. Midtsgaders de Lof-sangen van de notabelste HH. Maechden, met meer andere gheestelijke Liedekens, gestelt op twee partijen Superius ende Bassus, om bequamelijcken gesongen ende gespeelt te werden. » 't Antwerpen bij Jan Cnobbert. Anno 1634; in 8°. —

een bundel « geestelijke Lof-sangen » te Antwerpen in 1634 verschenen. Wie de samensteller dezer verzameling liederen was, hebben we niet kunnen ontdekken. Wellicht was het de uitgever zelf, nl. *Jan Cnobbert*. Het is in ieder geval iemand die naast zijn eigen gedichten ook « eenighe andere Vlaemsche, Brabantsche ende Hollandsche vruchten » in 't licht geeft.

Belangrijk is de voorrede van deze « bloemlezing uit de liederen van den tijd » waarin *zes en twintig gedichten van J. De Harduijn* opgenomen worden.

Het is te verhoppen, zoo schrijft de inleider — wiens taal doorspekt is met bastaardwoorden (wat ons bewijst dat De H. de uitgever niet is) dat « d'Exempelen van soo veel heyligen, » nevens de mysteriën van de feestdagen door 't geheele Jaer » voorvallende, op soete voysen geset ende soetelijken gesongen, wat vruchtbaers zullen wercken in wel gedisponeerde » zielen, die door een soet ende ordinaris onderhout, de selve » gebruyckende, als goede Byekens, den honich van devotie » daer uyt sullen trecken. » Zooals bij *De Harduijn* wordt de muziek dus gebruikt als een middel om op te wekken tot inniger vroomheid. Zooals bij hem ook worden de liederen gericht tegen de overal verspreide « Weerlijcke Liedekens »¹. Ze moeten dienen « tot een Antidotum, specialijc voor de Jonck- » heyt, wien de liefelijcheyt van de weerlijcke Liedekens, (die » nu met soo veel verscheydentheyt, hoe langer hoe meer, » haer wert aangebooden, bedeckende het fenijn datter onder » schuylt) door 't gehoor ontfangen, de sinnen betoovert, therte » met ijdelheyt vervult ende dickmael de siele afleydt van het » hoochste goet... » Zooals *De Harduijn* ook gebruikt de uitgever bekende wijzen « opdat 't Verhael van soo uytnemende » dinghen, te soeter soude invloeyen in de ghemoederen van de » sangers en de toehoorders. »

Invloed van *De Harduijn* is duidelijk genoeg te bespeuren in deze voorrede van den « Gheestelijken Nachtegael » die een voorsmaak moest geven van « den Bruyloft van het Lam-

Zie Bibliographie, II. Op het aandeel van J. De H. aan « den Gh. Nachtegael », werd tot nog toe nog door niemand gewezen.

¹ Herinnert aan « *Weerlijcke Liefden tot Roose-mond* ».

meken ». — Dat *De Harduijn's* « Goddelijcke Lof-Sanghen » daarenboven zeer populair geworden waren wordt ons door twee feiten bewezen. Zes en twintig der schoonste gedichten uit de « G. L.-S. »¹ worden daarin opgenomen : zes en twintig gedichten dus die bizonder in den smaak van den uitgever vielen, zeker wel om hun eigenaardige schoonheid, maar ook omdat het volk ze in die dagen met voorliefde moet gezongen hebben. Dat hunne vooizen overigens op ieders lippen lagen spreekt hieruit dat de uitgever zich herhaaldelijk vergenoegt de eerste woorden van een gedicht van *De Harduijn* aan te halen om de wijze aan te duiden waarop een zijner nieuwe liederen dient gezongen te worden. Zoo bij voorbeeld op p. 94 : « D'Hemelvaert ons Heeren Jesu Christi » « op de voys » : « Waer dat vloeyden uyt mijn gesicht » wat het 1^e vers is van *De Harduijn's* « Clacht-liedt » uit de « G. L.-S. » (p. 162); op p. 118 « Van de Alderheylichste Drievuldicheyt... » op de voys « Edelen Boom, soo men gaet overmercken (= « G. L.-S. » p. 122-4); op p. 129 « Van S. Anna... » op de voys « Wel Zuygelincxkens teer » (= « G. L.-S. » p. 20) en verder nog de vooizen « Waer toe doch maeckt u mondeken reyn (« G. L.-S. » p. 23) en « Als wij verr' van de Palestijn » (p. 164).

De 26 opgenomen gedichten van *De Harduijn* vertoonen merkelijke varianten, afwijkend van hunne lezing in de « G.L.-S. » Niet alleen is de spellingwijze eenigszins gemoderniseerd, maar er wordt daarenboven verbetering in het rythme der verzen aangebracht en gestreefd naar een gemakkelijker woordkeus : eenigszins vreemd klinkende woorden worden door gemakkelijk

¹ I. Cruys kussen, Cruys Lof, Cruys wonder, Clachte van Maria benevens het Cruys, Lof-sang van Synxen, Sequentie voor de Dooden, Maria tot haer zuyghende Kindeken, Maria kussende haer Kindeken, Van de Onnoosele Kinderkens; II. Van O. L. H. Hemelvaert, Lof-Sang tot Maria, id, Salve Regina, Maria Broeder-starre, Van den Salighen Joseph; III. 't Gheloove der Apostelen, Boet-klacht (verwerking van 6 sonnetten), Klacht-Liedt, Klachte van de Kinderen van Israël, De Profundis, 148^e Psalm, Roosekransken van O. L. Vrouwe. — De naam van den auteur wordt nergens vermeld.

verstaanbare vervangen.¹ Een enkele maal zelfs wordt een bastaardwoord gebruikt (*'k recommandeer u*). Komen deze veranderingen nu op rekening van den dichter — en heeft hij dus persoonlijk medegewerkt aan de samenstelling van « den Gheest.Nachtegael » — of werden ze door den uitgever aangebracht, die de populairst geworden geestelijke liederen verzamelde en omwerkte zonder toestemming en buiten wete van hunnen auteur? Dit is een moeilijk te beantwoorden vraag. Nochtans lijkt ons het laatste wel het waarschijnlijkste, daar de namen der verschillende auteurs nergens genoemd worden.

Al kan daar voorloopig nog geen afdoende antwoord op gegeven worden, toch blijkt uit de opname der gedichten van *De Harduijn* in dezen bundel, dat zijne poëzie in den smaak der tijdgenooten viel, dat ze leefde dus en bezielde — en dat is het voornaamste !

b) « DEN VAL ENDE OP-STAND »
VAN DEN CONINCK ENDE PROPHETE DAVID.
MET BIJ-VOEGH VAN DE
SEVEN LEED-TUYGENDE PSALMEN » (1620)

KORTE INHOUD : Jaar van uitgaaf ; 1) « Den Val ende Opstand » :
alg. beteekenis : levens- en kunstsynthesis ; episch-didactisch
karakter, inhoud, bron, persoonlijke verwerking, natuur-
poëzie, beoordeeling ; 2) de boetpsalmen : Bertaut en Des

¹	G. L. S.	G. Nachtegael.	
p. 23.	Hoe rijp hoe rond haar boesemkens staan / Gheen melck of sponn en draeghd En doet niet meer alsulck eenen noot	= Hoe rond haer jeuchde boesemkens staen. Gheen melck of soch en draeght = en keert of went niet meer in mijn schoot	p. 202
p. 26.	 alsoo te sussen. Van u roo-glatte suycker lipkens In coeverheydt / en-over-vloedt "	= alsoo te blussen = van u roo gladde suycker lipkens Haal ick mijn lust in overvloet. "	p. 204
	Ach ! dat ick kuss'die crollend hairkens / Die flichelen dweersch ende crom Ghelijck of doen cleyn waeterbaerkens U hoofdeken heel om end'om.	= Ach ! dat ick kuss' die crollend haerkens en deze fleskens divers en krom Die ghelijck kleyne waeterbaerkens Decken u Hoofdken om end'om	
.....	hun sprietelinxkens vlamigh heet.	= haer strale voncxkens vlamigh heet.	

portes als bronnen - vergelijking met Vondel; 3) de 88^e Psalm : vormvolmaaktheid.

Samen met de « G. L.-S. » en er rechtstreeks bij aansluitend, verscheen de verzenbundel « *Den Val ende Op-stand van den Coninck ende Prophete David — met Byvoegh van de Seven Leed-tuyghende Psalmen* », een episch gedicht en een strophische paraphraseering van de zeven boetsalmen bevattend.

Na de koortsachtige bewogenheid, die een innerlijken omkeer in 's dichters leven teweeggebracht had, was er kalmte ingetreden; na de versplintering was er wezenseenheid ontstaan. Door zelfbeschouwing was *De Harduijn* tot het erkennen van zijn eigen grenzen gekomen : dit bracht hem de onontbeerlijke middaagsche berusting tot het uitbeelden van zijn levens-synthesis : een vallen-in-ontgoocheling en een wederopstaan-in-gelouterde liefde. Tot symbool koos hij het bekende bijbel-verhaal van de zonde en boetedoening van Koning David.¹ Hij vereenzelvigde zich dus met David : gevallen door zinnelijken hartstocht, verzoend met God door boetedoening en leedwezen.

Bij de weer opduikende herinneringen aan eigen levens-ervaringen waren reminiscenties aan vroeger uitgedrukte ziels-emeties geheel natuurlijk : zoo komt het dat tal van jeugdverzen op het stramien van deze nieuwe poëzie geweven worden, in een rijper en definitieven vorm. In dit opzicht dus ook is « *Den Val ende Op-stand* » een synthesis : de schoonste zielsuitingen vloeien er samen en het nog ongelijk besnaarde wordt er tot harmonie gestemd.

Al is de ondergrond van het gedicht lyrisch, toch hebben we hier met een rustig episch stuk te doen, waarvan de breed-vloeiende alexandrijnen slechts nu en dan rhythmischer aan-zwellen onder het bezingen van de natuur of het herinneren aan persoonlijke liefde-ervaringen.

Men weet dat het epos een ideaal der Renaissance was : in het aanwenden van dit genre toont *De Harduijn* zich eens te meer een geheel van Renaissance-geest doordrongen dichter.

¹ Tweede Boek der Koningen : 11^e en 12^e Hoofdstuk.

Met een eigenlijk epos hebben we hier niet te doen, wel met een episch gedicht dat al de kenmerken van het genre vertoont. Het subjectieve element bestaat alleen nog voor zoover men den inhoud in verhouding met 's dichters leven brengt. Hier is objectieve beschrijving en objectief verhaal: rustig en beeldend; er is ook de inmenging van bovenaardsche machten op den loop der gebeurtenissen. Niet altijd nochtans kan de dichter zijn eigen gewaarwordingen onderdrukken en dan treedt de priester-moralisator naar voor, wat, ten slotte, aan het gedicht een episch-*didactisch* karakter geeft.

De *inhoud* luidt als volgt: Amor, op jacht, komt in Palestina en beraamt een listig plan om ook David in zijn net te vangen en tot val te brengen (v. 1-50). Hij bemerkt Bersabe (eig. Bethsabée), de vrouw van Urias, een volmaakt beeld van schoonheid en vindt ze geschikt om David te bekoren (51-66). Hij werpt zijn wapens weg en neemt bezit van haar oogen (66-80) wat een omtoovering in haar wezen veroorzaakt en een meer bewuste zinnelijkheid in haar gedrag voor gevolg heeft (81-121). Eens dat zij aan 't baden is, merkt David haar op, wordt verliefd op ze en zoekt hoe hij zijn drift zal kunnen voldoen (121-190). Overspel volstaat niet, Urias moet uit den weg geruimd. Deze wordt geroepen en ondervraagd over de legerverrichtingen. Gedurende den nacht besluit David er toe hem in de aanvalsrijen te doen plaats nemen (191-240). Den volgenden morgen sneuvelt Urias. God ontvlamt in toorn en in den hemel ontstaat gewoel (241-276). Gerechtigheid en Genade omringen den rechterstoel van God. Genade weet God zoo te vermurwen dat Hij zich met boetedoening van David tevreden stelt (277-377). De propheet Nathan wordt naar David gestuurd om hem kennis te geven van Gods besluit (378-433): hij gebruikt de parabel van het eenig schaapje. David krijgt berouw (434-62) en wordt als wanhopig van smart. Na het heengaan van Nathan vlucht hij in het gebergte, waar hij zijn zonden beschreit en de boet-psalmen dicht (— 491) als een blijvend getuigenis van zijn leedwezen.

Deze inhoud sluit zich over 't algemeen nauw aan bij het bijbelverhaal: alleen is hij eenigszins uitgebreider. De dichter

raadpleegde immers nog een andere *bron*. Aan « Den Val ende Op-stand » ligt een gedicht van den Calvinist *Theodorus Beza* ten grondslag, nl. de « Praefatio Poetica in Davidicos Psalmos, quos poenitentiales vocant » (1576).¹ Het spreekt van zelf dat de katholieke priester *De Harduijn* nergens melding maakt van het origineel. Voor het eerst werd er op gewezen door *Pr. Van Duyse*.²

Theodorus Beza (1519-1605), die na den dood van *Calvijn* (1564) als het hoofd van de Hervormde Kerk beschouwd werd, was geen onbekende in de Nederlanden. Tal van zijn werken waren hier verspreid, maar vooral de vertaling van zijn psalmen door *Petrus Dathenus*³ droeg tot zijn bekendheid en roem bij. In den « Nederduytschen Helicon » lezen we bvb. : « Men sal oock lesen, singen / soo langh' als d'aerde staet, de dichten van Marot / Murullus, Buchanan, Buissay, *Bez'*, Amyot »⁴. De vertaling van *Dathenus* stond op den index; de boeken uit den vreemde komend waren, sinds 1610, aan de « Visitatie » onderworpen en de werken van *Beza*⁵ zullen natuurlijk in geen geur van heiligheid gestaan hebben. Het komt dus heel zonderling voor dat een ijverig roomschgezind priester zich van een tekst van den veroordeelden Calvinist *Beza* bediende om een bijbel-verhaal te paraphraseeren, zooveel te meer dat hij zelf — misschien op bevel — den banvloek tegen dien *Beza* uitriep, in een gelegenheidsgedicht dat, drie jaar nadien, verscheen als inleidende aanbeveling tot *J. Schatteman's* « Leven van den Heylighen Macarius »⁶ :

¹ Vgl. Paralleltteksten G.

² « Hosschiana » (Gent, 1845), p. 42, en « Belg. Museum », X, 1846, p. 16.

³ « De Psalmen David ende andere lofsanghen, uuyt den franchoyschen dichte gemaect door Clement Marot ende Theodore de Beze, in nederlantsche spraecke overghesedt door Petrum Dathenum ende door den selven wederomme oversien ende verbeteret, mitsgaders den christelycken Catechismus, ceremoniën ende gheboden. 1567 (1^e uitg. 1566).

⁴ P. 72.

⁵ Misschien waren die werken voorhanden in de bibliotheek van *Dionysius* of *François Harduwijn*.

⁶ Ghent 1623 : « Ode tot den Eerweerden Heere Heer *Jan Schatteman*, Beschrijvende 't leven van den H. Macarius. »

1. Vervloect zij dan de ketterije	7. Hieronimus, noch Augustinus
Die van oudts tije	Sijn met Calvinus
Heeft uyt gespogen heur fenijn.	Tot noch toe commen over een.
Martinisten, Anabaptisten	Noch onse Bischops of Doctoren.
En Calvinisten	En haan te voeren
Haerschaedelijck ghebroet sel sijn.	Met <i>Beza</i> of Luther iet ghemeen
8. Nochtans men hauwt dat dees ¹ verkeerem
Om hun goe leeren
In 't saeligh-rijk beloofde landt,
Langh eer Calvin het volk verdoofde
En uyt den hoofde
Een nieu onclaer gheloove vandt»

Waarom had *De Harduijn* zelf dan toch iets gemeens met *Beza*? Wellicht om een zuiver aesthetische reden: het Vergiliaansche rhythm van *Beza's* poëzie moet hem ontroerd hebben en de akkoorden van een eigen lied in zijn ziel gewekt hebben. Het valt dadelijk op, bij een vergelijking der teksten, dat *De Harduijn* zijn voorbeeld op den voet niet volgt. Hij verwerkt het en breidt het op zoodanige wijze uit, dat er van het oorspronkelijke al heel weinig in terug te vinden is. Een geheel nieuw, eigenaardig-persoonlijk gedicht is ontstaan, dat ook in omvang grootelijks van het origineel verschilt: de 273 verzen zijn gegroeid tot 491. Vooral in *natuurbeschrijvingen* vermeit zich de dichter ditmaal.

De gang van het verhaal blijft in hoofdzaak dezelfde bij beide dichters, doch telkens *De Harduijn* een gedachte overneemt, doorleeft hij ze geheel, zoodat ze in een geheel nieuw kleed uitgedrukt wordt. Zijn eigen verbeelding gaat aan 't werken en phantaseert een heele uitbreiding op het begonnen thema; eens wijkt hij ook heelemaal van *Beza* af, om zich bij het Bijbelverhaal aan te sluiten, nl. in geheel de passage die betrekking heeft op den propheet *Nathan*; andere deelen worden overgeslagen of geven aanleiding tot het ontwikkelen van een beeld of een vers. In geen geval is er rechtstreeksche vertaling, maar steeds vrije navolging.

Reminiscenties aan vroegere verzen en varianten er van zijn

¹ Nl. Hieronimus. Augustinus, Bischops en doctoren.

v^s 44, 89-92, 223-226, 301-10; het beeld van het vogelken (v. 457) herinnert aan *R. Visscher*.

Voor al in het eerste deel toont *De Harduijn* zich een persoonlijk dichter: met voorliefde schildert hij de bekoorlijke Bersabea en hare omgeving (v. 50-134). Met intens genot beschrijft hij dit beeld van schoonheid en omtoovert het door een verrukkelijke natuurschildering. Hier is de levenslievende Renaissancist aan het woord: Welk een weelderige natuurpoëzie bloeit er niet in de volgende verzen — waarvan men zich de eerste lezing wel herinneren zal:

- v. 89 « Z'ont-vlecht somtijts heur hair / /fijn / blond en sacht ghecruyl/
 Twelck Zephyrus terstont met aessemen vervult
 En doet langhs heuren hals soo fledderen die hairkens
 Al oft het waeren al veel waeter-blauwe baerkens. »
 — Somtijts zy dat besaeyt met peerels en robijnen
 Die van dien gulden tros zeer rijckelijck af-schijnen. »

En hebben we weer geen echt *Gezelliaansche poëzie* in de volgende mooie verzen:

- v. 109 « Den soeten voghel-sangh / die s' hoort van alle sijen /
 110 Comt daer oock heuren gheest verquicken / en verblijven /
 Als zy van tusschen 't rijs of 't lommerachtich riet
 Den cleynen Nachtegael hoort gorghelen zijn liet.
 Als zy daer de Leeuwerck hoort vreughdigh tiere-lieren /
 Endien siet langhst de locht al tuymelende swieren /
 115 Als sy de Quackel hoort hoe sy ghedurigh quackt
 Heur brekekex Coax en naer den reghen snackt.
 'T musschen ghesierick heesch' / der Duyven lief roekoucken /
 En 's Reyghers luy gheschrey, commende uyt verre houcken /
 Des Couckcoucks ouden lul / en 't spitters soet gheluyt
 120 Der Cyskens Cnoteringh / en 's Spreeuwen wildt ghefluyt. »

Welk een rijkdom van woorden en beelden, welk een schilderachtigheid in die klanknabootsing! Al kan een koor uit *Aristophanes'* Ornithes er misschien aanleiding toe gegeven hebben, hoe is dat alles toch gezien, gehoord, gevoeld en hoe meesterlijk

is het uitgedrukt. Hier is de dichter persoonlijker dan ooit. Vóór hem was er in de Nederlanden geen zulke natuurpoëzie !

Zoo wordt door de hier en daar ingevlochten frissche natuurpoëzie een zekere aantrekkelijkheid gegeven aan dit verhaal dat ons anders ietwat saai zou voorkomen. *De Harduijn* zelf moet dit gevoeld hebben : hij weet de noodige afwisseling te brengen en doet dit op zeer persoonlijke wijze. De eenheid van het verhaal wordt er niet door geschaad : wel integendeel worden de verschillende deelen in relief gesteld. De natuurvergelijkingen door den dichter meermaals gebruikt dragen er toe bij meer leven en spanning aan het geheel te geven. Zoo zijn er deelen die vol innerlijke bewogenheid zijn en echt boeiend. Polsslag van eigen levenservaringen golft trouwens met warme branding door sommige verzen van algemeen menschelijke waarheid en schoonheid, zoo bvb. de volgende, voor 's dichters zieleleven zoo kenschetsende :

v. 141 « Ach wie kan wederstaen der liefden stille crachten !
Ach wie kan hier ontvlien zijn doodelijke schachten ! »

Eens te meer is dit bij deelen zeer mooie epische gedicht een persoonlijke bekentenis van den auteur.

Als aanhang bij « Den Val ende Op-stand van David » worden de zeven *boetpsalmen*¹ gegeven, door *De Harduijn* « de seven Leed-tuyghende » genoemd. Zooals in de « G. L. S. » wordt een muzieknoteering bij ieder psalm gevoegd. De *bronnen* zijn weer de psalmberijmingen van *J. Bertaut*² voor ps. 6 en van *Ph. Desportes*³ voor de andere. De vorm van *De Harduijn*'s vertolking sluit zich gewoonlijk nauw aan bij dien van 't origineel: zoo vertoonen ps. 6, 31, 50, 101 en 142 een zelfden strophenbouw en een zelfde rijmschema als hun Fransch equivalent (respectievelijk abab, aabb, abab, aabab, aabc bc) en ps. 37 en 129 een zelfden strophenbouw. De inhoud is steeds een vrije navolging, gekenschetst door een bijzonder diepe bewogenheid.

¹ Ps. 6, 31, 37, 50, 101, 129, 142.

² Vgl. Paralleltteksten, F, 2.

³ Ibid., E, II, β, 3-6, 8-9.

In de vertolking van de boetpsalmen vond de priester-dichter een uitstekende gelegenheid tot het uitsnikken van zijn christelijke schuldbewustheid en het aanroepen van Gods barmhartigheid.

In ontroeringskracht en beeldingsvermogen evenaart zijne vertolking ontegensprekelijk die van *Vondel*. Een vergelijking van beider teksten zal dit licht bewijzen.

De Harduijn

Ps. 37

1. Nu dan / mijn God / en straft mij niet /
In 't gloedigh Vier van uwen toren :
Maer met ghenaeide dogh aensiet /
Die gh' uwe vraeck hebt aenghesworen :
In wiens vleesch sijn gheplant
De schichten van u rechter handt
2. Ach ! siet mijn Lichaem eens gheblutst /
En over-goten heel met wonden.
Ach ! siet hoe mijn ghebeente lutst
Door uwe gramschap / en mijn sonden :
Mijn sonden, die voorwaer
Meer sijn dan stoppels van mijn hair !

Ps. 101

1. Aenhoort Heere mijn ghebedt / gheduldt dat al mijn kermen
Voor u ghenaedigh schijn ghedurelijck mach swermen.
Och ! en verstek' et niet :
Maer als mijn droeve stemm' sal roupen / laes/! ochermen !
Met d'oore naer my neycht / met d'ooghe naer my siet.
2. Zoo ick u dan aen-roup / wilt my goet-gunstigh wesen /
Mijn daghen allegaer als roock sijn wech gheresen ;
Want siet / van langher handt /
Sijn van mijn swack ghebeent de zenuen / en pesen
Vercrompen als van vier op-gheten en verbrandt.
3. Als 't gras van eenen mersch / met seyssen en ghesneden/
Light overhoop verdort / verwelckert en vertreden :
Soo doet mijn Siele-cracht.
Och ! z'is met druck en anckst zoo dapperlijck bestreden
Dat 't nutten van mijn broot is buyten mijn ghedacht.

Vondel

Och, straf my niet, terwijl uw gramschap blaecht,
Noch hael niet over mijn gebreken;
Naerdien uw pylen in my steken,
En uwe hant my heeft zoo diep geraeckt.

Uw toren liet niet heels aen al mijn lijf,
Mijn misdaet, die my dus doet steenen,
Verjaeght de rust in mijne beenen.
'k Ben, over 't hooft, gedompelt in misdrijf.

1. O Heer, verhoor mijn smeken.
Mijn schreien klim to dy
Keer 't aenschijn niet van my,
Zoo dickwils 't hart, verstecken
Van troost, is in de klem,
Neigh d'ooren naer mijn stem.
2. Zoo dick ghy my hoort stenen,
Verzacht terstont de pyn :
Naerdien mijn dagen zijn
Gelijck de roock verdwenen;
En mijn gebeent verschroockt,
Als branthout, zwart beroockt.
5. Ick ben, als 't hoy, geslagen,
Getroffen, van om hoogh :
En 't hart is dor, en droogh.
'k Vergat, door al het klagen,
En kermen, in der noot,
Mijn nootdruft, en mijn broot.

Ps. 129.

1. Uyt den af-grond van mijn ghedachten /
Stier' ick tot u all' mijne clachten /
O Heer / o Heer / de stemm' aenhoort /
Van die in sonden light versmoort.	O Heer, om noothulp riep
Ick u, uit s' afgronts diep.
O Heer, aenhoor ons schreien
En luister toch, en let
2. Hoort dogh met ooren goedertierigh /
'T ghebedt dat ick storte soo vierigh :
Hoort all 't ghekerrem / en 't gheween
Dat uyt my ruyst met volle zeen.	Met aendacht naer 't gebedt,
Waer door wy hulp verbeien.

Bij *De Harduijn* is er alleszins een vollediger overgave van den dichter en juist daardoor een warmer, meesleepender rythme.

Er dient, ten slotte, nog gewezen op den prachtigen aanhef van de « Uybreiding van den 88^{en} *Psalm* van David : *miseri-cordias Domini in aeternum cantabo* » door den dichter in 1623 geschreven en uitgegeven.¹ *Jacques Ymmeloot* beroemde er zich op dat *De Harduijn* voor het eerst de jambenmaat zuiver aangewend had in dit gedicht en dit, onder zijn invloed. Boven hebben we aangetoond dat De H. nooit iets anders dan jamben geschreven heeft al klonk menig jeugdvers buiten de maat, ten gevolge van 's dichters overgevoeligheid. Met de mannenrijpheid is nu ook meer bewustheid en bezinking gekomen en een grootere vormvolmaaktheid. De ongerepte vloeijing van een breeden stroom zwelt nu door zijn verzen; het evenwicht van 's levens middag geeft hun een heldere klaarheid, een volheid en een kalme gedragenheid.

Laten we het overgebleven fragment van deze volmaakte poëzie mededeelen :

« Zoo langh mijn handen vry tot 't spelen zijn bequaeme
Zoo zal ick van mijn harp doen daveren den naeme ²
Van U o grooten God, o Schepper van den Al.

¹ Enkel de 12 eerste verzen zijn bewaard gebleven. Wij zijn er, in ieder geval, niet in gelukt het geheele gedicht te ontdekken. Vgl. « Bibliographie », VIIc.

² Variante op strophe 35 uit Ps. 103 (G. L.-S.)

Reproductie van de titelplaat van J. De Harduyn's
 "Goddelycke Wenschen" naar een origineel uit de
 Universiteitsbibliotheek te Gent.

Ghy zijt alleen het lied dat ick daer op sal singhen;
Want uw ghenaden soet als een fonteyne springhen,
End' over-sproeyen heel dit aerderijksche dal.

Ick zal met mijnen mond van eeuw tot eeuw verconden
De waerheid al te claer der hemelscher verbonden,
Die ghy ghetrouwen Heer met ons hebt aengegaen :
Tot teecken dat uw woord ghewichtigh zoude blijven,
Hebt ghy dat over langh in d' eeuwicheid gaen schrijven,
En van uw' schoon beloft' aldus den eed ghedaen : »

c) DE « GODDELIJCKE WENSCHEN » (1629)

KORTE INHOUD : Jaar van uitgaaf en alg. beteekenis. — Nieuwe bloei der mystiek en verspreiding er van in de Zuid. Nederlanden : de mystieke geschriften. — Eerste uitgaaf van « T'cieraet der gheestelycker Bruyloft » 1624. — De Harduijn-mysticus. — Vertaling der « Pia Desideria » uit zelfde beleving en liefde tot volk en taal. — De Opdracht van de vertaling. — Driedelinge indeeling van het meditatieboek. — Inhoudsopgave en bespreking. — Driedubbele taal : motto-ers toegelicht door emblemata, poëzie en proza ; beteekenis dier vormen. — Wijze van vertaling en literaire waarde. — Kenmerken van het proza, van de poëzie. — Invloed.

De « *Goddelycke Wenschen* » verschenen, in 1629, te Antwerpen als zijnde de *eerste Nederlandsche vertaling* van een boek dat, in die dagen, zoowel in buiten- als in binnenland, ongemeenen opgang maakte : de « Pia Desideria »¹ van den Jezuïet

¹ « Pia Desideria » Emblematis Elegiis et affectibus SS. Patrum illustrata. Authore Hermanno Hugone Societate Jesu ad Urbanum VIII Pont. Max. Vulgavit Boëtius a Bolswert Typis Henrici Aertsenii, Antverpiae. MDCXXIII 8°, 413 p. — Van dit werk worden 23 Latijnsche uitgaven vermeld. Het werd daarenboven in alle Europeesche talen vertaald. Vgl. Bibliogr. S. J., ed. par G. *Sommervogel* S. J., IV, p. 512 (1898).

Hermannus Hugo,¹ waarvan de eerste uitgaaf slechts enkele jaren vroeger, in 1624, eveneens te Antwerpen het licht gezien had. Dit was een bundel waar mystieke geest door waaide.

Men weet dat de Mystiek, na door de Hervormingsberoerten in haar bloei onderbroken te zijn geweest, stilaan weer opleefde in geheel westelijk Europa. De strooming kwam ditmaal vooral uit de warme zonnelanden van het Zuiden, uit Spanje waar onze *Ruusbroec* gedurende de 15^e, 16^e en 17^e eeuwen in groot aanzien stond en waar een *H. Theresia* en een *Joannes a Cruce* de mystiek tot een ongeëvenaarde hoogte hadden gevoerd. Dat de Zuidelijke Nederlanden een geschikte bodem waren om het zaad te ontvangen en weelderig te laten gedijen is begrijpelijk : de overal doorgedrongen vernieuwing van het godsdienstig leven en de invloed welke van de talrijke nieuwe kloosters uitging had de noodige geestelijke atmosfeer geschapen; de politieke betrekkingen, die deze streken aan Spanje verbonden, hadden daarenboven een druk geestelijk verkeer tusschen beide landen tot stand gebracht; de na afloop van het Twaalfjarig Bestand opnieuw ontketende oorlogen bedrukten ten slotte de gemoederen zoodanig, dat in de meeste zielen een groote behoefte aan het boventijdelijke aanwezig was.

De talrijke stichtelijke tractaatjes, te dien tijde hoofdzakelijk door de Jezuïeten onder het volk verspreid, waren van den nieuwen geest doordrongen en droegen grootelijks bij tot den opbouw van het innerlijk leven der katholieke gemeente. De wonderen, na de tweede opgraving van *Ruusbroec* (7 Nov. 1622) geschied, deden in die dagen de vereering voor den grooten Mysticus ook weer toenemen. Immers « drinckende met devotie » een luttelken van het water / d'welck eenighe van zijne Reli- » quien heeft gheraeckt, worden (vele) ghenesen / van de welke

¹ Geb. te Brussel den 9ⁿ Mei 1588. Trad op 17jarigen ouderdom in de orde der Jezuïeten; onderwees in de humaniora te Antwerpen, werd studieprefekt te Brussel en daarna biechtvader van den hertog van Aerschot. Dezen vergezelde hij op een reis naar Spanje. Hij keerde terug als aalmoezenier van Spinola. Hij viel, slachtoffer zijner offervaardigheid te Rhynberg, den 12ⁿ Sept. 1629. Hij schreef talrijke werken van ascetischen en historischen inhoud, alles in het Latijn.

« sommighe hebbende het selve water veele maenden achter » een bewaert / segghen dat het niet bedorven en is / maer » ter contrarien dat het eenen lieffelijcken reuck ende smaeck » heeft ghelijck roosen oft violetten » : zoo verhaalt de Brusselsche Capucijnnermonnik, pater *Gabriël*, wiens groote verdienste het is, in 1624, voor het eerst een werk van den grooten *Ruusbroec* in 't Nederlandsch te hebben uitgegeven, nl. het meesterwerk : « *T'cieraet der gheestelycker Bruyloft* » ¹ en wel « tot ghemeyn profijt van alle — naar geesteliic leven — hongerige zielen ». Onder de ascetische literatuur van den tijd neemt deze uitgaaf ongetwijfeld de eereplaats in : ze bewijst trouwens den geest van naar binnengekeerdheid eener elite en hoe groot de behoefte aan mystiek leven was.

Gelijk de eenvoudigen van het rozen- en violettengeurig Ruusbroec-water dronken, ter heeling hunner lichamelijke kwalen, zoo verdiepten zich de « innighe liefhebbers » in de extatische beschouwingen van den prior van Groenendael, ter loutering hunner zielsverlangens. En wie den Adelaar in zijn vlucht naar de Zon niet kon volgen, kon de ziel toch verheffen op de verzuchtingen van andere Godsminnaars, wier visioenen begrijpelijker bleven. Onder de honderden ascetische bundeltjes immers die toen verschenen, treffen wij er verschillende aan waar een diepere mystieke geest in leeft, zonder daarom een *Ruusbroec* te benaderen. De merkwaardigste dier boeken dagteekenen alle uit de jaren 1620-30. Dit decennium was een bloeitijdperk op dit gebied.

Kenschetsend zijn vooral de « *Via Vitae Aeternae* » (1620)

¹ « T' Cieraet der gheestelycker Bruyloft, gemaect door den goddelijcken leeraer, ende seer utnemenden schouwer Heer Jan Ruysbroeck, Canonick Regulier ende eerste Prior van Groenendaele ». Int licht ghebrocht door eenen liefhebber Christi met het leven en miraculen des Autheurs. Tot Brussel, by Jan van Meerbeeck, inde Putterye in S. Anna. Anno 1624 - 8°.

Twee exemplaren van dit zeldzaam boekje bevinden zich in de Gentsche Universiteitsbibliotheek. De geciteerde tekst is ontleend aan het inleidende « Het Leven des verlichten Leeraers en utnemenden Schouwer Heer Jan Ruysbroec », XXXVe Capittel : « Hoe zijn lichaam van nieuws verheven is geweest door den Eerwaardigsten Aertsbisschop van Mechelen ende van eenighe Mirakelen die hier nae geschiet zijn », p. 54-59.

van den Jezuïet *A. Sucquet*, waarvan al spoedig een Nederlandsche vertaling verscheen ¹ en waarin de drie trappen der volmaaktheid beschreven worden : het bereiken van ware godsvrucht, de geestelijke vooruitgang en het aanschouwen van God in minne; het zeer mooie en vlotte prozaverhaal van den illustrator *Boëtius a Bolswert* : « Duyfkens ende Willemynkens Pelgrimagie » ² (1627) en de boeiende werkjes van *Michiel Zachtmoorter* ³ : « Den Bloedigen Bruydegom » en « Bruydegoms Beddeken », ⁴ Een voorname plaats nemen ook de werken van *L. Lessius* S. J. ⁵ en de ons betreffende « Pia Desideria » in. De reis, door *H. Hugo* naar Spanje ondernomen, zal wellicht niet zonder invloed op zijn werk geweest zijn.

Met de liefdevolle vertolking van dezen bundel betrad de zeven-en-veertigjarige priester-dichter *De Harduijn* dus ook het gebied van de mystiek. Zijn stichtelijke lyriek en zijn van liefde doorzinderde natuur had er hem geleidelijk toe voorbereid. Ascetisme had in hem een behoefte aan innerlijker en onmiddelijker Godsbeleving doen ontstaan. Nu de avond van het leven naderde, begreep hij dat in den mensch : levend ontmoetingspunt van hemel en aarde — de ware krachten, de innerlijk werkende zijn. De wijsheid der in zelfbeschouwing gevonden zelfkennis doorhelderde en doorvonkte zijn ziel : hij begreep dat om te naderen tot God, hij al het lagere van zich af moest werpen en het eindconflict tusschen materie en geest, tusschen tijd en eeuwigheid dramatiseerde zich in een koortsig oplaaiende passievlam, in het erotische verzuchten van een

¹ Antoni Sucquet e societate Jesu Via Vitae Aeternae. Iconibus illustrata per Boëtium a Bolswert. Antw. 1620. — « Den Wech des Eeuwich Levens, beschreven int Latijn door *P. Antonius Sucquet*, overgeset door *P. Gerardus Zoes*. Met Beelden verlicht door *Boëtius a Bolswert*. T' Antwerpen, by H. Aertssens 1622.

² Vgl. de geannoteerde heruitgaaf door *Dr H. J. A. Ruys* (Utrechtsche Bijdragen, II, 1910).

³ (1582-1660) Deken van het Gentsche kapittel.

⁴ « Sponsus Sanguinum. Den bloedighen bruydegom onzer zielen. » Antw. 1623. — « Thalamus Sponsi oft Bruydegoms beddeken. » Antw. 1628.

⁵ Vgl. de mededeeling van *Prof. Bittremieux* op het Philologencongres te Brugge, 1922. Handelingen, p. 205 en vlg.

Bruid-geworden-ziel naar den eeuwigen Bruidegom. Uit de smart der aardsche grenzen beproefde zij de vlucht naar het Geluk, dat het eindelijke overschrijden van alle grenzen is. Doch leed van het nog begrensde zijn en geluk van het onophoudend naar God opgroeien mengelen zich nog ondereen en steeds vuriger wordt er door het zoeken naar de groote Standvastigheid. Door boeten en bidden voltrekt zich het zuiveringsproces : geheel geledigd en uitgebrand worden, moet de ziel : van haar leegte immers hangt hare toekomstige volheid af, evenals van de naafliegte van een rad, zijn gebruik en beweging afhangt. Geheel gelouterd is de ziel bereid tot het mystieke huwelijk, de aanschouwing in eeuwige minne.

Nu de dichter de zoetheid dezer gewaarwordingen zoo heerlijk uitgedrukt vond in de « Pia Desideria » en er van genietend, de blijde rhythmten zijner eigene gevoelens overvloedig voelde opborrelen, wilde hij er ook anderen deelachtig aan maken ; met zooveel te meer liefde deed hij het, daar hij als priester wist dat in de onzekere oorlogsdagen er zoovelen hunkerden naar het hoogere.

Met heel zijn kunstenaarstalent legde hij er zich op toe de Nederlandsche vertaling zoo volmaakt en schoon mogelijk te maken. Hij stelde zich ten dienste van zijn volk. Liever dan een nieuw werk te schrijven, verkoos hij deemoedig een alomgeprezen boek in het bereik van de eenvoudigen en kleinen te stellen. Liefde tot zijn volk, dat hij hooger op wilde voeren ; liefde tot zijn taal, die hij meer en meer tot een instrument van geestelijke beschaving en cultuur wilde maken, dreven hem daartoe. Duidelijk blijkt dit uit de terzinen van het sonnet dat hij aan *H. Hugo* opdraagt :

« En ick...

Hermanne, breng' u oock dees *Goddelycke Wenschen*,
Als vrucht van uwe vrucht in Vlaenderen gheteelt.

Dus Phoebe deser eeuw' aanveerd dees offerande /
'T sal u een eere zijn hoe dat alhier te lande
Daer van noch menich mensch sal worden me'ghedeelt. »

Voor al wie in Vlaanderen geen Latijn kende, vertaalde hij dus dit boek. Het verinnerlijken en verdiepen van de vroomheid zijner medemenschen door 't verspreiden van mystieke beschouwingen, dit was zijn doel. Zoo werkte hij mede aan 't doen doordringen van den nieuwen geestelijken geest in zijn volk. Zijn kunstvaardigheid verzekerde hem trouwens een talrijk publiek, want alhoewel loutere schoonheid min dan ooit zijn doel was, toch is het dank zij loutere schoonheid dat hij zijn geestelijk doel bereikte en wij thans nog een groot deel der poëzie uit de « G. W. » genieten kunnen en er voor in bewondering staan.

Het boek wordt door den vertaler eerbiedig *opgedragen* aan « E. H. *Campman*,¹ abt van het overoudt ende vermaert Clooster Ten Dunen, nu onlangst verplaetst binnen de wijt-beruchte stadt Brugghe » opdat hij er op zou « laeten wemelen een glinsterken sijner deught ». Hoe aller blikken zich in die jaren naar *Campman* wendden wordt ons duidelijk uit de opdracht van een boekje van *Matthias Pauwel*²: « Dat ick ghesien hebbe » met mijn ooghen, dat ick doorsien hebbe, ende dat mijn » handen ghehandelt hebben, het lichaam van den saligen » vader Idesbaldus, een groot ende nieuw Mirakel van Neder- » landt, den derden Abt van 't Clooster ten Dunen der H. Orden » van Cisteaux met grooten arbeydt ende onsprekelijcken yver » van U. E. ghesocht, ende met onghehoorde blijdschap van » 't geheel Landt, gevonden onder het water, zandt ende slijck, » in 't Jaer 1624, den 22 April, 447 Jaeren na sijn doodt;... » Ten einde zich door de goedkeuring en aanbeveling van een gezaghebbende geestelijke overheid een ruimeren kring van lezers te verzekeren, smeekte nu ook *De Harduijn* zijne gunst af. « Suidas — zoo vangt de eigenaardige opdracht aan — » een veel-wetich schrijver maeckt ons kondich, dat het steenen » Beelt van Memnon, opgherust in die wonderbare Stadt Thebe

¹ 42^e abt der Cisterciënserabdiij Ten Dunen (geb. 1581 † 26 Dec. 1642), abt sedert 1624. In 1627 vestigde hij zijne orde te Brugge.

² « Bruylofts-liedt van Jesus en Maria gedicht op Salomons Sangen. Leerende de gheestelycke const der Minnen » (Tot Loven. By Cornelis Coenesteyn 1630). *M. Pauwel* was in 1630 prior te Leuven.

» van Aegypten, van selfs was ghevende seker soet-klinckende
» gheluyt, soo wanneer d'opstaende sonne dat gheraecte te
» besprietelen. Ick laete my duncken, dat dit teghenwoordich,
» 't welck ick met alder oodtmoet, uwe Eerweerdicheyt hier
» voor-stelle, niet anders en is, als oock eene stomme af-beel-
» dinghe, ende soude soo blijven, ten waere dat den glans uwer
» ingheboren beleeftheydt, daer aen hoe luttel streelende, de
» selve beliefde te doen spreken.»

Uit deze woorden spreekt weer de deemoed en de onderdanigheid van den vromen priester. Zijn eigen opvatting over zijn werk deelt hij dan verder mede. Na den auteur der « Pia Desideria » geloofd te hebben als eenen « der ghener die den Hemel met overvloedt van wijsheydt ende wetenschap in dese eeuwe heeft willen beghiften » vervolgt hij : « 't begrijp is aen-
» ghenaeem, ende nuttich, behelsende de innige leetsuchten, de
» goede begheerten ende de saelighe wenschen die de Godt-
» minnende siele tot Christum haeren Bruydegom is uyt-
» stortende; soo vele werckende, dat door de selve wordt bekend
» de eeuwighe Waerheydt, de waere liefde, ende de lieve
» Eeuwichheydt van de ghene die daer saeten in duysternisse,
» om te spoeden naer den wech van den eeuwichen vrede.»

Daarmede is de *driedelige indeeling* van het werk aangegeven : een eerste boek behandelt de « versuchtingen der leet-betuygende Siele »; een tweede « de wenschen der godtvruchtighe Siele » en een laatste de « versuchtinghen der Godt-minnende Siele ». De louteringsweg is duidelijk afgebakend : van het werkende leven, doorheen het innerlijke naar het schouwende; door boetedoening en gebed naar de zuivere minne : dit zijn de drie trappen van het geestelijk opwaartsstreven der ziel. Dit is ook de lijn welke de schrijver volgt in de geleidelijke opklimming van zijn beschouwingen. Het brengt ook mee dat deze, in de eerste twee boeken overwegend van moreel-leerenden aard en slechts in het laatste van louter lyrischen aard zijn.

Dat het de bedoeling van *De Harduijn* was een *meditatieboek* voor vrome zielen te verspreiden blijkt uit een opmerking die de inhoudsopgave voorafgaat : « Dese Christene dry-eenighe
» Siele heeft goedt ghevonden de stoffe / oft de woorden daer

» sy haere wenschen ende ghesuchten op is grondende / by
 » dese dry Boecken u te stellen voor ooghen / ende daer benevens
 » van elck sijne aenwijsinghe / *op dat ghy daer uyt meught*
 » *verkiezen het ghene u sal aenstaen / oft om te lesen / oft om*
 » *in plaet-snede te besichtighe* ». Ieder boek telt immers vijftien
 hoofdstukken, die elk een bijbelvers als motto dragen.

Ten einde een klaar denkbeeld van den *inhoud* te geven,
 zal het wel niet overbodig zijn hem hier mede te deelen in
 de eigen bewoordingen van *De Harduijn* :

« *Het eerste Boeck* gheeft te kennen de Leetbetuyghende
 Versuchtinghen van de Siele.

I	Sy wenscht dat haer Godt in den nacht van dit leven soude willen
komen verlichten.
II	Sy vertoont hem haere onwijsheydt, ende haere misdaeden, op dat
hy die soude gaede slaen.
III	Kranck zijnde bidt om ghesondtheydt.
IV	Sy vertoont hem haeren oodtmoedt, haere slaevernije, en bidt
om quijt-scheldt haerder sonde.
V	Doet hem ghedencken dat hy haer van slijck ghemaect heeft,
ende dat sy tot stof wederom sal moeten ghedijen.
VI	Het is haer leet ghesondicht te hebben, ende wilde wel weten
waerom hy haer soo is teghenghestelt?
VII	Wilde wel weten waerom hy voor haer is verberghende sijn aen-
schijn?
VIII	Vraeght wie tot haer hooft sal waeter geven, ende tot haer ooghen
een fonteyne der traenen om dach ende nacht te moghen schreien.
IX	Beklaeght dat de pijnen der helle haer hebben omvanghen, ende
dat haer hebben verrascht de stricken van de doodt.
X	Sy bidt dat hy met haer niet en kome in oordeel, wel wetende dat
voor sijn aenschijn alle levende niet en sal worden gherecht-
veerdicht.
XI	Sy bidt dat het tempeest van waeter haer niet en verdrincke, noch
dat de diepte haer niet en verslinde.
XII	Bidt bescheremt te wesen voor die helle, ende te sijn verborghen
tot dat sijnen raesenden toren soude vergaen sijn.
XIII	Vertoont hem de luttelheydt haerder daeghen, ende bidt een
wheynigh te moghen beschreien haeren druck.
XIV	Sy woude wel dat wy alle soo wijs waeren, ende voorsaeghen ons
alder-uyterste.
XV	Sy beklaeght haer leven vergaen te sijn in weedom, ende haere
jaeren in versuchtinghe.

Het tweede Boeck is vol van Godtvruchtigher wenschen /
ende doet ons hooren :

- XXI Hoe sy begheerte heeft om te wenschen de rechtveerdichmaeckin-
ghen Godts.
- XXVII Wenscht dat haere wegghen mochten beschickt worden om sijne
rechtveerdichmakinghen te onderhouden.
- XXVIII Bidt Godt dat hy soude willen volmaken haere ganghen in sijne
paeden, op dat haere voetstappen niet en souden beroert worden.
- XIX Bidt dat hy haer vleesch soude doorsteken met sijner vreesse, om
soo verschrickt te wesen voor sijn oordeel.
- XX Sy bidt dat hy haere ooghen wille doen af-keeren om niet te sien
de ydelheydt.
- XXI Bidt dat haer herte onbevleekt ghedije om in sijne rechtveerdich-
maeckinghe niet te worden verstroyt.
- XXII Sy noodet hem om uyt te gaen naer het veldt, om te woonen in
de landt-huysen.
- XXIII Sy wenscht naer hem getrocken te worden, ende te loopen in den
geur van sijne soeticheydt.
- XXIV Sy wenscht hem te wesen haeren jonghsten broeder suyghende
de borsten van haere moeder.
- XXV Sy seght hem ghesocht te hebben op haer beddeken, ende niet
gevonden.
- XXVI Sy wilt op-staen, ende hem allomme gaen soecken.
- XXVII Sy ondervraecht de wakers van de stadt oft sy-lieden niet en hebben
gesien die haer siele bemint?
- XXVIII Sy seght dat haer alderbest is Godt aen te kleven en op hem alleen
te stellen haer betrouwen.
- XXIX Sy verblijdt haer gheseten te hebben onder de schaduwe van dien
sy gewenscht hadde.
- XXX Het dunckt haer onmoghelijck in een vremde landouwe te konnen
singen den lof-sangh van den Heere.

Het derde Boeck brengt ons voor den dach dese naer-
volghende ghesuchten.

- XXXI Sy besweert de dochters van Jerusalem haer te willen boodtschappen,
oft sy nerghens haeren beminden en hebben bekommen?
- XXXII Sy wilt onder set wesen met blommen ende ghelaeft met appelen,
opdat sy door liefde niet en verflauwe.
- XXXIII Sy seght haeren beminden ghevoedt te worden tusschen de lelyen,
totdat den dach aenkomt ende de schaduwen nederdaelen.
- XXXIV Sy seght haeren beminden toe te behooren, ende dat tot haer is
sijne toekeeringhe.
- XXXV Sy seght haer siele ghesmolten te zijn, soo den beminden haer
was aen-sprekende.

- XXXVI Sy seght boven hem niet te begheeren noch in den hemel, noch op der aerden.
- XXXVII Sy bedroeft haer dat haer pelgrimagie verlenght is, ende dat sy langhen tijdt ghewoont heeft met de bewoonders van Cedar.
- XXXVIII Sy noemt haer ongheluckich, ende wilde wel weten wie haer soude verlossen van het lichaem der doot?
- XXXIX Sy wordt ghedwonghen van twee, hebbende begheerte te zijn ontbonden, ende te wesen met Christo.
- XL Sy bidt verlost te worden uyt de gevangenisse.
- XLI Ghelijck den hert wenscht naer de fonteyne der waeteren, soo wenscht sy naer Godt.
- XLII Sy vraeght wanneer dat sy sal komen ende verschijnen voor zijn aenschijn?
- XLIII Sy wenscht vleugelen te hebben gelijk van eender duyve, om te vlieghe en te moghen rusten.
- XLIV Sy verheugt haer in de woon-plaetsen van den Heere der Heyrkrachten.
- XLV Ten lesten beswijckende door de liefde, seght dat haren beminden soude de vlucht nemen ghelijck een Ree oft een Herte-jongh naer de gheberchten der specerijen. »

Dit zijn als zoovele sporten van een Godsladder : hier is een methodisch naderen tot God, opgebloeid uit de meditatie en contemplatie van een mystieke natuur en dienend tot opbouw van het gemoedsleven van gelijkbesnaarde zoekers naar de eeuwige Liefde.

In de nachtdonkerte van een zondig leven wordt het verlangen naar het licht geboren : de aardsche smart heeft het bewustzijn van het eeuwig onbekende gewekt en hoop laten glimmen uit de verte. Om terug op te streven naar de bron van alles, zijn deemoed en versterving een onontbeerlijk moreel louteringsmiddel. Schuld bekentenis, weeklagen en kreunen over het verleden, overvloedig weenen reinigen de ziel. Deze zuivering heeft een grootere gelijkenis met het Verlangde doen ontstaan : grooter wordt de behoefte aan God, die nu als een zeilsteen geweldig aantrekt. Met het groeiend Godsverlangen worden ook de verzuchtingen warmer en borrelen hartstochtelijker gevoelens van liefde op uit de ziel, die hunkert naar de vereeniging in de eenzaamheid en bedwelmt in den geur van 's liefs zoetheid ; ja, tot zinnelijke genietingen voelt de ziel zich vurig aangetrokken en roept uit « Wie sal my u gheven

voor mijnen Broeder, suyghende de borsten van mijne moeder, op dat ick u buyten vinde ende u kusse » ! — en hunkert er zelfs naar met hem in één beddēken te mogen slapen ! In steeds smachtender en erotischer verzuchtingen martelt ze zich af. Eindelijk houdt het kreunen op : het is een juichen geworden in volle levensjubileering. Op den doornstruik van het hevigste verlangen is de ziel ontloken als een roos : rood van minnegloed bloeit en vonkt ze nu open in 't blijde voorgevoel der extatische ontmoeting met den Bruidegom met Wien ze een eeuwige geestelijke bruiloft zal vieren : « Sy wilt onderset wesen met blommen ende ghelaeft met appelen opdat sy door liefde niet en verflauwe. » « Sy seght haeren beminden ghevoed te worden tusschen de lelyen. » « Sy seght haeren beminden toe te behooren... ende ghesmolten te zijn soo den beminden haer was aen sprekende. » « Sy seght boven hem niet te begheeren, noch in den hemel, noch op der aerden. » « Ghelijck den hert wenscht naer de fonteyne der waeteren, soo wenscht sy naer Godt. » « Sy wenscht vleugelen te hebben gelijk van eender duyve. » « Sy seght dat haren beminden soude de vlucht nemen ghelijck een Ree oft een Herte-jongh naer de gheberchten der spece-rijen ! »

Dit zijn zooveel innige zielsaandoeningen van een pelgrim naar « de wilde woestine » der eeuwige liefde, golvend op het koortsige rhythme eener vrouwelijke mystiek : minnelyriek van iemand die terecht mocht dichten :

« Noyt en wist iemant dat den brandt
In my soo hadde d'overhandt ! » ¹

In welken *vorm* is dit alles nu uitgedrukt ? Een overmaat van levensgevoel moet den schrijver der « Pia Desideria » vervuld hebben : zijn gevoelens en gedachten drukt hij immers in een *driedubbele taal* uit, nl. in zinnebeelden, in poëzie en in proza. Misschien had hij daardoor ook een praktisch doel in 't oog en was het zijn inzicht op die wijze iedereen te

¹ Inleidingsgedicht, p. 1.

bereiken: de kinderlijke, de gevoelige en de koel-redeneerende naturen. In ieder geval wordt het motto-bijbelvers, — meestal uit het hooglied of de psalmen getrokken, — dat het motief van ieder hoofdstuk aanduidt, op deze driedubbele wijze toegelicht.

De *emblemata*¹ waren geen nieuwigheid meer. Met het heropleven der studie van de classieken was het een gewoonte geworden mythologische en historische feiten in zinnebeeldige prenten voor te stellen; daaraan voegde men veelal een korte beschouwing in verzen en later een uitvoerige in proza toe. De emblemata-literatuur is dus wel een Renaissance-verschijnsel. Toen zulke illustraties in den smaak van het publiek vielen — men denke aan de « verluchte » volksboeken en bvb. ook aan *Van der Noot's* « Theatre » (1568) — zag de katholieke geestelijkheid er een uitstekend propagandamiddel in en gebruikte dit genre om bundels stichtelijke lectuur te verspreiden onder het volk: het spreekt van zelf dat de zinnebeelden in dergelijke boekjes eerder een stichtelijk-didactisch dan een aesthetisch karakter dragen. In de 17de eeuwse letterkunde der Zuidelijke Nederlanden worden talrijke dergelijke emblemata-bundels aangetroffen. Als illustrator van stichtelijke werkjes uit die dagen maakte zich vooral *Boëtius a Bolswert* verdienstelijk. Hoofdzakelijk te Antwerpen was hij werkzaam. Van hem zijn de prentjes uit het boven geciteerde « *Via Vitae Aeternae* » (1620) van *Sucquet* en ook uit *Hugo's* « *Pia Desideria* »². De illustraties uit dit laatste werk dienden eveneens tot verluchting van de « *Goddelycke Wenschen* ». Het zijn zeer eigenaardige voorstellingen, haast van een belachelijke naïefheid. Als men bedenkt dat de naar God opstrevende ziel hier de gedaante van een dik, lomp meisje krijgt en Christus die van een gevleugeld lief knaapje en dat de verhoudingen

¹ Vgl. *A. G. Ch. De Vries* « De Nederlandsche Emblemata ». Geschiedenis en bibliographie tot de 18^e eeuw. Academisch proefschrift (Ten Brink en De Vries, Amsterdam, 1899).

² Daarenboven illustreerde hij nog zijn eigen werkje « *Duyfkens en W. Pelgrimage* », de « *Schola Cordis* » van *Haeftenus* (1629), de « *Vitae J. C. D. mysteria* » van *P. Bourghesius*, enz.

Vier verkleinde reproducties van kenschetsende emblemata van *Boëtijs a Bolswert*, den illustrator der “*Pia Desideria*” van *Hermannus Hugo S. J.* en der “*Godelijcke Wenschen*” van *Justus De Harduijn*.

tusschen dit bruidje en dien bruidegom soms een uiterst zinnelijk karakter dragen, moet men besluiten dat de illustrator zich heel zeker niet heeft kunnen inleven in den geest van het boek en hij, den tekst niet voldoende vattende, hem ook naar behooren niet kon weergeven. Dit neemt nochtans niet weg dat er van sommige plaatjes een zekere liefelijkheid uitgaat, die kinderlijke naturen ontroeren kan. Van den tekst echter waarop ze gemaakt zijn, tekst die steeds een allegorische beteekenis heeft, geven ze een zinnelijk-realistische verklaring en daardoor beantwoorden ze dus niet geheel aan hun doel : een tegemoetkoming aan het begrip van den lezer te zijn. Ze moeten evenwel zeer in den smaak van de tijdgenooten gevallen zijn, daar men ze terugvindt in tal van andere uitgaven.¹

Een *lyrische paraphraseering in verzen* is een tweede vorm van toelichting. Daarin zocht de dichter bevrediging voor zijn gemoedsaandoeningen. Vooral het Hooglied² sprak tot zijn gevoel en zijn verbeelding : hij vermeit zich in weelderige uitweidingen er over; aan deze bron vooral laafde hij zijn dorst naar de eeuwige minne. Een temperamentvolle mysticus is er aan het woord en slaakt er zijn erotische verzuchtingen naar den grooten Bruidegom; het eigen gemoed van een uiterst emotief dichter stort zich overvloedig uit, in een wonderlijke dooreenhaspeling van zinnelijke en geestelijke liefde; als middelaars tusschen het tijdelijke en het eeuwige aanroept hij daarenboven vaak de natuur en geeft telkens blijk van een zeer ontwikkeld natuurgevoel.

In een op ieder gedicht volgend *prozagedeelte* wordt dan, ten slotte, een commentaar op het bijbelvers en het gedicht gegeven, aan de hand van teksten uit de kerkvaders. Daarin zocht de schrijver bevrediging voor zijn verstand. Hij is als bevreesd dat men zijn poëtische verzuchtingen verkeerd zou kunnen interpreteren en hij haast zich het gezag der kerk-leeraars ter eigen rechtvaardiging in te roepen. Dit

¹ Vgl. Bibliographie, IV, A.

² 26 gedichten zijn op teksten van het Hooglied gemaakt.

proza is dus moreel-didactisch en bestaat uit aaneengeregen gezegden van mystieke schrijvers, onder wie vooral *Augustinus*, *Hieronymus*, *Gregorius*, *Origenes*, *Bonaventura*, *Hugo de S. Victore* en *Bernardus van Clairvaux* op den voorgrond komen. Het is dan ook eenvoudig een compilatie van teksten, geschikt en geordend rondom eenzelfde leidende gedachte. Men weet hoe de toen bestaande concordantiën het opzoeken van commentaren op een bepaalden tekst vergemakkelijkten en hoe dergelijke tekstmozaïeken heelemaal geen zeldzaamheid waren.¹ Aan op die wijze uit hun verband gerukte teksten wordt trouwens een bepaalde beteekenis gegeven, die er vaak een verkeerde is. In ieder geval biedt dit proza niets origineels aan.

Op welke wijze vertaalde De Harduijn dan dit Latijnsche voorbeeld en wat is de zuiver literaire waarde van zijn vertolking?

Het *proza* is een trouwe en toch ook een persoonlijk getinte vertaling. Doorgaans wordt de zin van 't origineel goed weergegeven, soms wel woord voor woord. Het persoonlijke nu zit niet in lange uitbreidingen, maar in de uitdrukkingwijze: echt liefelijke woordjes en eigenaardige wendingen geven aan den stijl een bijzondere bekoring; taalvloeiendheid geeft aan veel passages een meeslepend rhythm. Wat daarenboven de vertaling kenmerkt is een merkwaardige taalzuiverheid. *De Harduijn* toont zich hier een schrijver met een zeer ontwikkeld taalgevoel en een bedreven taalkennis; hij bezit een grooten woordenschat, vormt zelf nieuwe woorden, weert alle uitheemsche en doorkruidt zijn taal met smaakvolle uitdrukkingen. Op deze wijze heeft hij zeker bijgedragen tot het verspreiden van een beschaafder Nederlandsch in de Zuidelijke gewesten en dat was een zeer groote verdienste in zijn tijd.

Tot toelichting mogen hier enkele *kenschetsende fragmenten* overgeschreven worden ²:

¹ Op die wijze werden grootendeels ook de « Limburgsche sermoenen » samengesteld.

² Voor de wijze van vertalen vergelijkte men : *Parallelteksten*, H.

« Hoe sullen de struyckskens staen onroerelijck, indien de Ceder-boomen door den storrem deser vreesse oock worden aenghetast ende gheslaeghen? » ¹

« Wanneer den donder beghint te mommelen / ende hier ende daer de blixempijlen vreesselijck te sprietelen voor ons ghesicht... wy zijn verslaeghen / wy schudden en wy beven van vreesse / ende neder-gheslaeghen ter aerde / wy laeten vaeren onse op-drachtigheydt / ende wy trecken het hoofd in de schouders / om het eynde van dit onweder te verwachten. » ²

« De Schrifture doet ons ghedencken van dese tortel-duyve / in het Liedt der Liedekens : De voys der tortel-duyve is ghehoort in onse landauwe. O schoone versuchtinghe / die daer rijst uyt de middel-grondt van een liefde-draeghende ghemoet / pruysschende in fonteynen van goedertierenheydt ! O versuchtinghe de welcke treckt naer Christum Jesum den Salighmaecker / ende die den hemelschen Bruydegom ten alle kanten is leydende ! » ³

« De Godt-minnende Siele schijnt te wesen als het Vogelken / het welck / al is 't dat met groote besorghsaemheydt in een muyste wordt gheaest ende opghekoestert / nochtans de selve en acht hem niet gheluckich / ten zij dattet vry ende los is / ende dat het mach vlieghe / ende gaen nestelen in de steen-spleten. Met goeden rechte dan wenschte de siele uyt te gaen / vergheselschap alleene met Godt haeren beminden / die sy alleene lief heeft. » ⁴

« O Wildernisse Christi, vol alderhande bloemmekens krielende ! O schoone Wildernisse / daer dat wassen die steenen daer af in den Apocalypsis de Stadt van den grooten Koningh wordt op-ghebauwt ! O wildernisse die u met Godt soo ghemeyn maeckt ! wat doet ghy / wat recht ghy uyt / terwijlent de duysterheydt der daecken u is benauwende ? terwijlent de ghevanghenisse der berpockte steden u houdt besloten ? Neen, neen ghe-

¹ p. 112.

² P. 116.

³ P. 175.

⁴ P. 272.

looft my / ick ghevoele wel een ander licht / ende ick ben
teenemael lust-gierigh om my t'ontlaeden van het pack mijns
lichaems / ende te gaen vliegghen naer de suyvere klaericheydt
des hemels / die my is aenlockende door den glans van soo
menigherhande schoonigheydt. » ¹

« Ick ben opghestaen ende hebbe t'allen kanten doordrevelt
de stadt van dese teghenwoordighe wereltd / door de wijcken
ende door de straeten der menschen hebbe ick u ghesocht
ende niet ghevonden. Maer nu metter daedt verkeerende onder
de menschen / ende hangende tusschen de borstjens van eene
Maghet onser beyder moeder / is 't by aldien dat ick u vinde /
daer en sal geen teghenhouden meer wesen / ick sal u omvanghen
ende duysent werf kussen sonder dat ick van iemandt ter
wereltd sal worden berispt / oft begrepen. » ²

« O my ellendighe / die mijn gheluck noch niet en kenne !
wat soude my soeter / aenghenaemer ende verheughelijcker
konnen gebeuren / dan te rusten in die arremkens van sulck
eenen Bruydegom / tusschen de soentjens van sulcken koningh /
en te slaepen by sulckenen beminden ? De Godt-minnende
siele hadde seer wel gheproeft dese soeticheydt / als haere
wenschen wierden uytghedruckt met dese woorden : Dat hy
my kusse met den kus van sijnen monde. » ³

« Wij zijn uytter nature ghemeynelijck soo gheneghen tot de
gesanghen ende de gedichten ende wy hebben met de selve sul-
cke ghemeynschap / dat selve die kleyne kinderkens hanghende
aen de borsten van hunne moeder / indien sy krijten oft quellich
zijn / worden door het hooren der selver ghestilt / ende t'eene-
gaer ghepaeyt. De Voesters die draeghende op den aarme /
ende daermede over ende weer wandelende / ende hun singhende
eenighe kinder-voiskens / weten daermede die soo soetelijck
te betooveren / dat sy terstont die kleyne vervaecte ooghsken
doen toe-vallen. Het ghebeurt oock dat de wegh-ganghers /

¹ P. 275-6.

² P. 303.

³ P. 305.

ende die 's middaeghs het vee zijn stauwende door de velden / gheen ander vermaeck en hebben dan den sangh / die daermede de lasticheydt der wegghen te lichter zijn doorspoeyende : ende niet alleenelyk dese wegghanghers / maer oock de landtbouwers / ghestelt aen hunne ploegghen / de wijn-lesers in hunne wijn-gaerden / ende in hunne kuypen / en eyndelijck alle wercklieden singhen dickmael een liedeken terwijlent elck is in sijne oeffeninghe... Aenmerckt de Vrouwkens / terwijlent sy besich zijn met spinnen / met breyen / oft met de naelde iet te steken / hoe sy somtijds / oft elck bysonder / oft overhand / oft overhoop sijn singhende / maeckende te samen door de menichte van stemmen een soet-klinckende gheluydt. En dit ghesangh van vrouwkens / van weggh-gangers / van landtbouwers / van wijn-lesers / ende alle andere arbeyders en heeft gheen ander besluit dan om daer mede te versoeten de vernoeyelijckheydt van den arbeydt. Dusdaenelijck is 't oock ghestelt met onse siele / de welcke zijnde in pijn / indien sy hoort eenich ghedicht oft eenich liedeken... »¹

« Sy wilt maken een ghebouwssel van d'alder-soetste appelen. Wat schoonder oft kostelijcker werck soude men oock kunnen versieren / als dit schoon ghestichte van appelen ? dese vruchten hanghen ghereessemt in eene gheduerighe orde / verblijdende het ghesichte met eene lieffelijcke verscheydentheydt van wit / ende blosende root, t' saemen in een verminghelt. »²

« O liefde ! och uwe kracht en is niet om uyt te spreken ! O liefde die het slijck der aerden verandert in Godt ! wat isser machtigher / wat isser soeter / wat isser genuchelijcker ende edelder boven u ? O gewenschte liefde die de behoefte vervult met alle koeverheydt ! Maer ô mijne siele / zijt ghy ghesmolten met dat hy sprack / hoe kost ghy verdraegghen sijne omhelsinghen ? Waer toe en wierdt ghy niet opgheheven als hy u kuste ? indien ghy ghesmolten zijt soo hy u toe-sprack / hoe en wierdt ghy niet teenemael verslonden / als ghy, door

¹ P. 386-8.

² P. 416.

sijne woorden / ende door sijn aederen trockt naer sijn herte !...
Wie soude hem derven beroemmen bequaem ende weerdigh
te wesen te moghen ghenieten hoe kleyne voncksken van dese
liefde ! » ¹

« Moeder Jerusalem ghy zijt gheheel schoone / ende gheheel
soete in wellusten ! Ghy en hebt niet dat ons ghelijckt / oft
dat metter aerde over-een komt. In u en is nacht noch duyster-
nisse / noch eenighe verscheydentheydt van tijde : maer Godt
van Godt / licht van licht / ende eene sonne der gherechticheydt /
die u altoos is beschijnende / een wit ende een onbesmet lammeken
is voor altijd u klaer licht / uwen glans / ende uwe volmaecte
klaericheydt. Al u goedt is te aenschauwen dien schoonen
koningh der koninghen / die daer zit verheven ende omringhelt
met sijn uytghelesene. » ²

« Wat ghesanghen / wat orghelen / wat snaer-ghespelen en
worden daer niet ghehoort ? Want die orghelen spelen daer
altoos eene aenghenaeme musicke der Enghelen / ende op de
selve die hemel-borghers zijn oock singhende dat schoone Liedt
der Liedekens. » ³

Deze aanhalingen mogen volstaan om de boven besproken
stijleigenaardigheden voldoende in 't licht te stellen en ook
om aan te toonen dat in dit prozagedeelte de literaire schoon-
heden hier en daar verspreid liggen : een doorloopende lectuur
van dit in hoofdzaak moraliseerend proza kan een modernen
lezer geen aesthetisch genot verschaffen. Wel kan er een kleine
bloemlezing uit samengesteld worden : doch wij gelooven dat
daar al heel weinig nut in liggen zou.

Een grootere kunstwaarde hebben gelukkig de *gedichten*,
onder dewelke er echte juweelen te vinden zijn. ⁴ Daarin is
De Harduijn weer geheel zichzelf : zanger van natuur en liefde
en dienaar der schoonheid. Deze gedichten zijn een laatste
ontsluiering van 's dichters innerlijkste gewaarwordingen en

¹ P. 455.

² P. 580.

³ P. 584.

⁴ Ze worden in mijn bloemlezing opgenomen.

zuiverste kunstenaarstalent. Met den polsslag van een tragischen eindkoorts volgen ze elkander op, meeslepend naar de visie van het Ideaal, zonder het zelf nog te laten bereiken; te midden van hun zeer bewogen tempo brengen enkele liefelijke natuurschilderingen een lichte verademing.

Bizonder lief zijn ons de verzen uit de « Goddelijke Wenschen » om den drang naar het mysterie der zoete liefde, welke ze bezielt; om hun teeder en liefelijk smachten, hun vurige hartstocht en hunne mystieke zinderingen. Er is een stijgende branding in, een heftig op en neer gaan van accenten, die ons de worsteling van een groote, zich louterende ziel veropenbaren en haar opgang naar het onontwijkbare, raadselachtige schemerlicht van 's levens einde. De mysticus-dichter heeft alleen de woorden van de liefde tot zijn beschikking, ter uitdrukking van de smart en de vreugde zijner visioenen: hij bezingt dus de vreugden en smarten der Liefde. Van uit de ervaringen der aardsche liefde verheft zich zijn ziel naar de onbegrensde genietingen der eeuwigheid.

De lyriek van *De Harduijn* is niet ingewikkeld: meer dan ooit bezit ze hier een heldere klaarheid en een grooten eenvoud. Zijn uitdrukkingsvermogen openbaart zich ditmaal in al zijn rijkdom. Het origineel wordt geheel vernieuwd zoo naar inhoud als naar vorm: beide beantwoordend aan een diepe eigenbeleving. Al de ten grondslag liggende Latijnsche gedichten zijn in distichons geschreven: welk een rijke vormschakeering is er daarentegen niet in *De Harduijn's* navolgingen: in den wisselenden strophenbouw en het steeds weer anders ineengevlochten rijmschema! Welk een welluidendheid ook in de volgehouden jamben- of trochaeënmaat, in het dansende rythme van korte of lange verzen. Ten slotte, welk een persoonlijk geluid in al de gedichten, die geen vertalingen zijn, maar vrije bewerkingen en weelderige uitbreidingen.¹

Al naar den drang van zijn eigen emotie, laat *De Harduijn* weg wat hem niet ontroeren kan, lascht zelf in uit den overvloed zijner gemoedsaandoeningen, weidt uit en vermeit zich

¹ Vgl. Paralleltteksten, H.

in lieve tafereeltjes of bekoorlijke natuurbeschrijvingen : echt Gezelliaansch. Reminiscenties aan vroeger werk wellen op en worden, in verbeterden vorm, weer aangewend. Op deze wijze maakt hij van al deze gedichten een echt oorspronkelijke poëzie, waar een merkwaardige eenheid in ligt.

Men moet nochtans niet denken dat er onder de 46 gedichten van den bundel geen minderwaardige zijn ! Vooral in het eerste deel worden nog al enkele ongenietbare rijmelarijen aangetroffen. Er dient dus een zorgvuldige selectie gedaan, wil men in zijn verwachting niet teleurgesteld worden. Daarmede wordt rekening gehouden bij het samenstellen van een keur uit de « Goddelycke Wenschen ». ¹

Men wordt blij ontroerd bij 't lezen dier uitgelezen verzen. Er gaat een bijzondere liefelijkheid van uit; er is een zingende kadans in; liefde tot het leven en de natuur viert er hoogtij in; met één woord ze zijn van een gloedvolle schoonheid. Van een bijzondere bekoring en eigenaardigheid zijn het « Wie sal my u gheven voor mijnen Broeder » en het « Ondersett my met blommen, omringht my met appelen ».

In de « Goddelycke Wenschen » is *De Harduijn* volop dichter; hij hanteert zijn taal met volkomen meesterschap en zijn zangen zijn een echo van fijnste voelen en denken. Zijn ziel heeft de mystische pelgrimstocht naar het tijdelooze ondernomen, tot ze, boven de bonte krioeling der dingen dezer wereld, zonnedronken tot berusting kwam in het zeker voorgevoelen der eeuwige Minne. Ze is geheel vonk geworden en doet niets meer als gloeien.

De « Goddelycke Wenschen. » werden heruitgegeven te *Amsterdam* in 1645 en in 1648. ² In die uitgaven werd enkel het proza opgenomen — in 1648 zelfs in verkorten vorm : het zuiver moraliseerend gedeelte dus, als katholieke propaganda in Noord-Nederland. Al kan er geen spraak zijn van literairen invloed, toch is het belangrijk vast te stellen dat er tusschen

¹ Bloemlezing, in voorbereiding.

² Vgl. Bibliographie IV, B, C.

katholieken uit het Zuiden en het Noorden drukke betrekkingen bestonden.

Nochtans bleef de poëzie uit de « G. W. » ook voortleven en oefende, zooals wij verder zien zullen, een grooten invloed — in 't bijzonder op den gelijkbesnaarden dichter, *Daniël Bellemans*.

3°) DE GELEGENHEIDSWERKEN.

KORTE INHOUD : Belang van de gelegenheidswerken. 1) Latijnsch gedicht : individualisme; 2) Ode aan V. Nieuwelandt : herleving van het tooneel, aristocratische kunstopvatting, aanmoediging; 3) Sonnet aan Thieullier; 4) Gedicht voor de St Antoniusgilde : rol van den dichter in het openbaar leven; 5) Is De Harduijn de schrijver van het gedicht J. H. ?; 6) twee moraliseerende gedichten, als inleiding tot levens van een heilige : roomschgezindheid; 7) « In Memoriam S. Kerchovii » : taalbewustzijn 8) « Goeden Yever tot het Vaderland ». — Beteekenis : versieringsplan voor de stad Gent; medewerking van David Van der Linden; vroegere beschrijvingen van blijde Inkomsten en karakter er van; afkeuring door den Gentschen magistraat; reden; Antwoord van De Harduijn Uitgaaf 1635. Waarde er van. Aandeel van beide schrijvers. Opmerkingen over den inhoud. Besluit.

Intermezzo's ¹ zijn een zeldzaamheid bij *De Harduijn*. Naast het in samenwerking met *David Van der Linden* ontworpen plan voor de blijde inkomst van den Kardinaal-Infant *Ferdinand van Oostenrijk*, konden we slechts acht *gelegenheidsgedichten* ontdekken. Aan echt poëtische waarde zijn ze over 't algemeen arm en wel doordat het verstand het telkens op het gevoel haalt. Wij moeten deze verspreide gedichten nochtans van naderbij beschouwen, omdat ze ons belangrijke ophelderingen geven nopens de literaire, godsdienstige en politieke opvattingen van den schrijver en ons daarenboven wijzen op het ontegensprekelijk gezag waarmede hij in zijn dagen bekleed was, op den invloed dien hij oefende en de groote achting welke men te zijnen opzichte koesterde.

¹ Vgl. de opsomming der verspreide gedichten : Bibliographie VI, en Bijlage, 2.

Een zesregelig *Latijnsch gedicht*¹ van 1603 — het eenige Latijnsche dat wij van hem bezitten — is reeds kenschetsend. *François De Harduwijn* had zijn vriend *Maximiliaan De Vriendt* een gedicht vereerd, waarin hij, ten gevolge van den zachten zwier van zijn poëzie, de meening uitdrukte dat *Martialis* in hem herboren was. Daarop antwoordde nu *Justus* aan geen zielsverhuizing te kunnen gelooven, maar van oordeel te zijn dat *De Vriendt* veeleer een gelijkbesnaarde natuur was, met een zelfde dichtersgave bezield als *Martialis*. Met de toen — onder invloed der antieke letteren — heerschende en herhaalde-lijk uitgesproken heidensche leer der zielsverhuizing breekt de jonge dichter hier dus heelemaal af, om zijn eigen, persoonlijke meening te verkondigen. Markant is vooral het naar voren tredende individueel kunstenaarsgevoel.

Dat *De Harduijn* andere dichters waardeeren kon en belang stelde in hunne productiviteit, alsook in de literaire beweging van den tijd, bewijzen de aanmoedigende woorden tot de tijdgenooten gericht en in de eerste plaats tot *Guilliam Van Nieuwelandt*, dien we reeds boven hebben leeren kennen. De première van *Nieuwelandt's* « Saül » had hij zelf te Antwerpen bijgewoond. Diepen indruk moet de opvoering van dit treurspel op hem gemaakt hebben : ze gaf hem in ieder geval het blijde bewustzijn van iets nieuws en hoogers. Op 1 Januari 1616 schreef hij de merkwaardige « *Ode tot de Gheestrijcken Guil. van Nieuw'landt, grondt-wijsen Dichter en constigh schilder* ». Zeer belangrijk is deze ode voor de kennis van *De Harduijn's* kunstopvatting.

Vooreerst onderscheidt hij twee soorten van menschen : eenerzijds de domme massa « het ghespuys », anderzijds een intellectueele élite, die « eens verlichten sou de werelt ». Daarin kan men al dadelijk het « odi profanum vulgus » aller Renaissanceisten herkennen. Hoort met welk misprijzen hij over « het ghespuys » schrijft :

¹ « Delitiae poet. Belg. », II, p. 895 (1614, Francfort).

« Neen, het ghespuys comt al van daer (nl. ut steen, oft schorr'
Dat is het volck, dat 't lichaam swaer of aerde)
Tot hooghe daedt niet en can heffen : »

Daartegenover staat echter, in al zijn scheppingskracht, de
artist, hier verpersoonlijkt in *G. Van Nieuwelandt*, de echt
individualistische opvatting van den kunstenaar :

« Maer ghy die anders sijt bedocht
Stiert uwe vleughels naer de locht
Om yet te doen dat kan ghetreffen. »

Wat is dan de beteekenis van *Van Nieuwelandt* in de oogen
van *De Harduijn* ? In hem begroet hij den waren tooneelkunste-
naar die eindelijk de « sinnekens sot » van « menich honderd
Rijmers hoofd » ¹ komt beschamen door echte, frissche kunst.

« Want comt ghy niet als een clouck heldt,
Nu in het schoon *Brabanders* veldt
Eerstmael het vaendel rechten ?
Om menich hondert *Rijmers* hoofd
Bot, hersseloos, en heel verdooft
Met reden wijs te gaen bevechten ?

Siet men nu oock t' Antwerps tooneel,
Nu wederomme niet gheheel
Beheymt met nieuwe groen lau'rieren !
Sietmen het selv' nu niet van goudt,
Het welck te voor maer was van houdt
Om *sinnekens* sot op te tieren ? »

Gloedvolle woorden van aanmoediging en lof richt hij daarna
tot zijn kunstvriend :

¹ Uit ditzelfde jaar 1616 dagteekent een analoge uitspraak van *P. Scriverius*,
De Rederijkers zijn voor hem : « Een volck dat veel tijdt is ontbloomt van
alle reden, Onmatich, onbesuyst, wanschapen, en besneden. In treurspels
blij van sin, en weer onbollich gram, (Vgl. zijn Voorrede tot *Heinsius'*
Nederduytsche Poemata (1616).

« Opdat daer door het goedt beghin
Van onse nieuw' gheboren min
Niet en sou blijven heel verholen. »

en hij drukt, ten slotte, de hoop uit door zijn lofzang den naam van zijn vriend onsterfelijk te maken.

Niet enkel te Antwerpen werd het tooneel op een hooger peil gebracht, ook te Mechelen en daar ontmoeten we eveneens *De Harduijn*. Aan J. Thieullier, den schrijver van « Porphyre en Cyprine, Treurspel verthoont by de Redenrijcke Gulde die Peoen binnen Mechelen op hen-lieder heerlijkce Blasoen-Feest : gehouden den 3^{en} Mei 1620 »¹ richtte hij een sonnet waarin hij « den gheest-rijcken J. Thieullier » begroet als den hervormer van het tooneel te Mechelen :

« Het Nederlands Tooneel 't welck plocht te wesen haut
Door U in 't Mechels pleyn verandert is in gaut
Wel weerd om yet vernufts op 't selve te vertoonen. »

Overal waar hij nieuw leven speurde, daar was *De Harduijn* om moed in te spreken en op te wekken. Eigen dichterschap had hem met gezag bekleed : er ging wijding en kracht van zijn woord uit; de blijde voortekenen van een nieuwe lente openbaarden zich overal en lieten het beste hopen. Wij weten echter dat het tot geen werkelijken bloei kon komen, ook niet in de tooneelliteratuur. 1621 beteekende niet enkel nieuwen oorlog en economischen ondergang; 1621 brak ook op literair gebied vele bloesems in hun knoop af.

Toen het Twaalfjarig Bestand op zijn einde liep, werden door de aartshertogen pogingen aangewend om de oude krijgsgilden terug in 't leven te roepen. Zoo werden ook te Gent de gilden van St Joris, St Sebastiaan en St Antonius opnieuw ingericht.²

¹ « De Schadt-Kiste der Philosophen ende poeten waer inne te vinden zijn veel schoone leerlycke Blasoenen, Refereynen ende Liedekens » (Mechelen 1621).

² V. Fris; « Histoire de Gand », p. 245.

Ter gelegenheid van de aanstelling van *Karel van Burgondië* als « koning » van de Sint Antoniusgilde in 1620 grepen luisterlijke feesten in de stad plaats. Simon *Van den Kerchove* herdacht deze viering in een Latijnsche Ode. Het is ons echter niet gelukt dit gedicht te ontdekken : wel vonden we er een Nederlandsche vertaling van, door *J. De Harduijn* gemaakt. De dichters speelden dus wel een werkelijken rol in het openbaar leven — en *De Harduijn* was het er weer om te doen vreemde poëzie in 't bereik van zijn volk te brengen.

Zijn vertaling is betiteld als volgt : « Ten Spoedighen Beghinne, met Gunste van Hemel ende Locht aen den cloeck-moeden Held M'Her Carel van Borgoengien, Ridder, Baender-heere van Waken etc. tot het Coninckschap van S. Antonis Ghulde in zijn eerste Jaer als Hooch-Baillu tot Ghendt. Ghetrocken uyt het Latijn van den Eerw. en Hoogh-gheleerden Heere Simon Van den Kerchove, door J. De Harduyn ».

Het gedicht is zonder de minste literaire waarde : het overweegt van mythologisch pedantisme, mist het doorgaande rythme en kan onzes inziens enkel een woordelijke vertaling uit het Latijnsch origineel zijn. Buiten de beschrijving van het feest, bestaat de inhoud uit een uitbundige lofprijzing op het huis van Burgondië en een warme opwekking tot onderdanigheid aan het opperhoofd van Gent. Wellicht kan hier eenig gunstbejag in het spel zijn — in hetzelfde jaar kreeg hij het honorarium voor zijn « Godd. Lof-sangen » — : het wijst, in ieder geval, op een nauw overeenkomen tusschen wereldlijk en dichterlijk gezag.

In een opstel over *Stalpart Van der Wielen*¹ vestigde *Jos. Alb. Thym* de aandacht op de schrijvers der lofgedichten die het « Vrouwelick Cieraet » (1622) voorafgaan en inleiden en hij poogde op deze wijze de betrekkingen van *Stalpart* met dichters-tijgenooten in 't licht te stellen. Onder deze gedichten komt er één voor dat de initialen *J. H.* als onderschrift draagt

¹ « Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken, bijeengebracht door *Jos. Alb. Thym* en *H. I. C. Van Nouhuys*. (Amsterdam C. L. Van Langenhuisen), 1853, p. 102.

en *Thym* is van oordeel dat daaronder wel « de lieflijke dichter Justus Hardewijn » schuil gaat.

Zooals wij boven aangetoond hebben, bestaat er alle reden toe om te onderstellen dat beide dichters met elkander bevriend geweest zijn — maar het zou niettemin gewaagd zijn zonder rechtstreekscher bewijzen in *De Harduijn* den schrijver van bedoelde gedicht te zien. Graag geven we nochtans toe dat er iets van het aan *De H.* eigen liefelijke in deze verzen terug te vinden is, bvb. in het slot :

« Doorgront het soet gedicht des-genes die den Heere
Heeft 't reuckwerck soo onlanx onsteken van zijn eere
In 's Hemelrijcken sangh, wanneer door liefden cuys
Hem d' yver schier verslondt van Godes heylich huys. »

Twee parallel-loopende gedichten, van 1623 dagteekenend, verplaatsen ons op polemischemoraliseerend gebied. Het eerste is opgedragen aan *E. H. Jan Schatteman* « beschrijvende 't leven van den H. Macarius »;¹ het tweede, dat er een uitgebreide variante van is, aan *E. H. J. Chrysostomus Van der Sterre* « beschrijvende het Leven van den H. Norbertus »². Daar beide gedichten voor eenzelfde doel bestemd waren, heeft *De Harduijn* in het tweede geval eenvoudig het motief van het eerste gedicht eenigszins uitgebreid. Ter toelichting kunnen we de eerste strophe overschrijven.

« Vervloect zij dan de Ketterije	Soo moet dan zijn vervloect de valsche Ketterije
Die van oudtstije	De welkeniet van nieuws; maar wel van ouden tij
Heeft uyt gespogen heur fenijn.	Hieruit-ghespoghen heeft haerschaedelijck venijn
Martinisten, Anabaptisten	Want wat is haer bedrijf, wat is al haer aenrechte
en Calvinisten	Dan moorderij, en roof, dan kijven ende vechter
Haer schaedelijkghebroetselsijn.	Al onder het bedeck van deughdelijken schijn? »

¹ « Het Leven van den H. Macarius... door *Jan Schatteman*, pastoor van S. Macarius-kerke tot Laerne », The Ghendt. By Jan van den Kerchove... Anno 1623.

² « Het Leven van den H. Norbertus... door *H. Joann. Chrys. Van der Sterre*... » 't Antwerpen by Geeraerd van Wolffschaten... 1623.

En op deze wijze gaat het door. In beide gevallen is de inhoud nagenoeg dezelfde : verbolgenheid op de ketters en bespotting hunner onderlinge verdeeldheid ; lof op de standvastigheid der ééne ware Kerk wier echtheid bewezen werd door Christus' dood, beleden door martelaars en kerkvaders en verkondigd nl. door de Apostels der Nederlanden St Willebrord, Amand, Lieven, Macarius en Norbertus. Beide schrijvers worden ten slotte gelukgewenscht en aangemoedigd.

Er is nog een laatste dichtstuk, de « Vertroostinghe op den onverwachte Afscheyt Simonis Kerchovii »¹. De plotselinge dood van *S. Van den Kerchove* werd door een pleiade van dichters bezongen. *A. Sanderus* verzamelde hunne verzen in een hulde-bundel tot nagedachtenis van den overledene. Het merkwaardige van *De Harduijn's* « in memoriam » is wel dat het 't eenige in het Nederlandsch geschrevene is : al de andere zijn in het Latijn. Tegen 't gebruik in van al zijn vrienden dus, uit een zeer sterk taalbewustzijn, schreef hij in het Nederlandsch !

Het nationaal gevoel van *De Harduijn* spreekt zich een laatste maal uit in een boekje bij hetwelk wij nog even moeten stilstaan : « *Goeden Yever tot het Vader-land*, Ter blijder Inkomste van den Conincklycken Prince Ferdinand van Oosten-rijk... binnen de Stad Ghend ».

Deze *Ferdinand*, broeder van *Filips IV*, koning van Spanje, zou zijn blijde intrede doen te Gent, op 27 Jan. 1635. Men zag met verlangen naar zijn komst uit en begroette in hem een gezaghebbenden kerkprelaat en een dapper krijger : een echt-katholiek held die eindelijk eenheid en rust in de Nederlanden brengen zou. Na de mislukte poging om de Zuidelijke Nederlanden van Spanje los te rukken (1632) was, als reactie, een toenaderingsbeweging tot Spanje ontstaan en dien ten gevolge boezemde de komst van Ferdinand vertrouwen in² en bereidde men hem overal een geestdriftige en grootsche ontvangst. Zoo ook te Gent, waar de magistraat er toe besloten had de blijde intrede met buitengewonen luister te vieren. De

¹ « *Funus Simonis Kerchovii...* curavit *Ant. Sanderus.* » Brux. Anno 1626.

² Naar *Pirenne*, IV.

dichter *De Harduijn* en de historicus *Van der Linden* werden er mede gelast een versieringsplan voor de stad op te maken.

Boven hadden we reeds gelegenheid te wijzen op de verstandhouding tusschen dichterlijk en wereldlijk gezag. Ter gelegenheid van inhuldigingen of blijde inkomsten hadden de dichters, in de laatste jaren, meermaals een belangrijke rol gespeeld. Het lijkt ons wel de moeite waard hier terloops te herinneren aan enkele beschrijvingen van blijde inkomsten, bvb.:

1) « De seer wonderlijke, schoone, triumphelijcke Incompst van... Philips, Prince van Spaignen, ...in de Stadt van Antwerpen, anno 1549. » Duer Corn. Grapheum in 't Latijn bescreven. 'T Antwerpen... 1550.

2) « *Lucas de Heere* : Beschryvinghe van het ghene dat vertoocht wierdt ter incomste van d'Exc. des Princen van Orangien binnen Ghendt ». — Ghendt. W. P. de Clerck. 1578.

3) *Lucas de Heere* : « L'entrée magnifique de Monseigneur François, fils de France... en sa... ville de Gand ». — Gand. C. de Rekenare. 1582.

4) « La joyeuse et magnifique Entrée de... François... Duc de Brabant... en sa ville d'Anvers ». — Chr. Plantin. 1582.

5) « Sommiere beschryvinghe van de triumphelijcke Incomst van den doorluchtighen... Aertshertoge Matthias binnen die Princelijcke Stadt van Brusseele... ». Gheinventeert ende ghecomponeert deur *Jean Baptista Houwaert*. 1579.

6) *J. Bochi* : « Descriptio publicae gratulationis, spectaculorum et ludorum, in adventu Principis Ernesti, archiducis Austriae ». — Antverpiae. Plantin. 1595.

7) « Descriptio Pompae et Gratulationis publicae, serenissimis potentissimisque Principibus Alberto Maxaemyliani II imp. Filio, et Isabellae Clarae Eugeniae, ad inaugurationem Flandriae Comitatu. per *M. Vrientio*. » — Antw. 1602.

8) *Neefs Hubert* : « Triumphael incompst van Cardinael Ferdinandus, Infant van Hisp. binnen Antwerpen ». 1635.

Dichterlijke verwelkomingen van officieele personages waren dus in de mode en het spreekt van zelf dat gunstbejag daar niet zelden een rol in speelde en men meestal in uitbundige lofprijzingen en uiterlijk prachtvertoon verviel. Literaire waarde is er over 't algemeen ook niet in te vinden : het verstand of

liever het pedantisme onderdrukt er alle oprecht gevoel in.

Vooraleer wij tot het onderzoek van *De Harduijn's* werk overgaan, moeten we eerst de aandacht vestigen op het feit dat de Gentsche magistraat het plan dat *De Harduijn* met medewerking van zijn vriend *David Van der Linden* vervaardigde, niet goedkeurde — maar inrichting en beschrijving van het feest aan de Jezuïeten toevertrouwde. Waarbij kwam dit? Misschien niet zoo zeer uit reden van *De Harduijn's* minder grootsche opvatting — een deel van zijn ontwerp werd immers toch uitgevoerd ¹ — als tengevolge van zijn oprechtheid. Uitgesproken Nederlander, lijdend onder de oneenigheid tusschen Noord en Zuid, zuchtend onder de verwoesting en uitbuiting van het Zuiden en uitgesproken pacifist: dit is *De Harduijn* in zijn « Goeden Yever ». De Jezuïeten waren meer uitgesproken vereerders van het katholieke Spanje en zonder eenige terughoudendheid konden ze zich om Spanje beijveren. Het door *Cornelius Schut* prachtig geïllustreerde boek van *G. Becanus* S. J., ² tot een blijvend aandenken aan de komst van *Ferdinand van Oostenrijk*, is één doorlopende lofzang op Spanje.

¶ *De Harduijn* richtte volgenden brief tot den Gentschen Magistraat nadat deze hem aangeraden had van de opdracht af te zien:

Edele ende Moghende Heeren

*Soo ic in deele was besigh met de saecken dienende
ter in-compste van sijne Princelijcke Hoogheyd, hebbe
ontfanghen Ul Ed. naader beraedt, te weten van
voor eenighen tijd de begonnen wercken tot voorder
bescheet te laeten onder-blijven; hetwelck wy zeer
gheerne zyn ghehoirsaemende, daerentusschen bedanckende
de zelve vande ver-eeringhe aen ons mede ghesonden*

¹ Nl. de versiering van de Vrijdagmarkt; vgl. *Blommaert*: Ned. Schr. v. Gent, p. 218.

² « Serenissimi Principis Ferdinandi, Hispaniorum Infantis, S. R. E. Cardinalis, triumphalis introitus in Flandriae metropolim Gandavum, auctore Guilielmo Becano S. J. Antwerpiae, ex officina Joannis Meursi. Anno MDCXXXVI » - folio.

Edelc ende Moghende Heeren

soo ic is deer was besijg met de jaerly dienende
ter in-compt van hnr Princegeke Hoogheid, heere
ontfanghe us Ed. maeder beraedt, te wete van
door eenigse tyd de begonne werck tot voeder
besijet te lach onder-blijven; het werck nu zeer
groene en gheschiedende, daerintstoss bewaende
de groete vande ver-eeringe als ons mede gheschiede
hoe wel tot aefnog tot is het minst niet verdient;
maer indien onse hnr-eleyn bequaemheid daer toe
eenigse vermogte te dienen en jalle niet nae-
lachte ons nae ons alder-leijer vermyse daer inne
te queten, Dit is menig eenigse wensche ende be-
gherte die is nu Ed. bidde als vader van
my vaderland met een zoo gheschiede ooyse
te besijnen als it voe-verdijg by te besijnen

Edelc ende Moghende Heeren

Van uwer Ed.

den alder-oudmudighe dienaar

Justus de Harduyn.
1674

Dof. Vm? Decemb. 1674.

Facsimilé van een brief door J. De Harduyn, den 8ⁿ December 1634, tot den Gentschen magistraat gericht. Het hier weergegeven handschrift berust in het stadsarchief te Gent. (stadhuis) (in "twee bundels autographen") — vgl. het afschrift van den tekst p. 280. Melding van dezen brief werd reeds gemaakt door Fr. Van Duyse in "Annales de la Société de Beaux Arts et littérature (1544-45)" I p. 106 — (Gand. De Busscher).

*hoe wel tot alsnog-toe in het minste niet verdient;
maer indien onse hoe-cleyne bequaemheid daer toe
eenigssins vermogte te dienen en zullen niet nae-
laeten ons naer ons alder-beste vermoghen daer inne
te quyten. Dit is mijnen eenighen wensch ende be-
gheerte dien ic Ul. Ed. bidde als Vaeders van
mijn Vaederland met een zoo gunstige ooghe
te bescynen als ic vol-veerdigh ben te blyven
Edele ende Moghende Heeren*

Van uwen Ed.

den alder-oidmoedighsten dienaar

Justus De Harduyn

1634.

Desen VIII. Decemb. 1634.

De toon van dit schrijven is uiterst deemoedig en eerbiedig. Het moet *De Harduyn* en nog meer *Van der Linden* niettemin hard gevallen zijn, zoo op het achterplan gesteld te worden. Door dezen blijk van hulde aan zijn geboortestad hoopte *Van der Linden* immers ook in eer hersteld te worden door de nakomelingen dergenen die hem vroeger met zijn ouders op de vlucht gedreven hadden : doch een tweede maal werd hij teleurgesteld. Het zal, onzes inziens, wel uit een soort van weerwraak geweest zijn dat beide vrienden er toe besloten hun werk toch maar uit te geven; misschien was hier ook eenig gunst-bejag in het spel. In ieder geval verscheen het boek te Antwerpen in 1635 en de Gentsche magistraat vereerde hun beiden een honorarium.¹

Wat beide vrienden er toe aanzette zoo « ijverig te zijn voor

¹ « Betaelt heer Justus de Harduyn, priester en de pastor van de prochie van Auweghem, ende d'heer David van der Linden, pensionnaris van den lande van Dendermonde, de somme van 16 L. 13 s. 4 g. tot hulpe van de oncosten, by hemlieden ghedoocht int doen drucken van een boucxken gheintituleert « Pius in patriam conatus triumphalis pro auspicali Introitu serenissimi principis Ferdinandi Austriaci S. R. E. Cardinalis infantis Hispan. Belgicae Gubernatoris et Burgundiae in urbem Gandam, volghende der ordonnantie van den 19^{en} Meye 1635. » (Rekeningen van de Stad Gent, 1635-36, f° 205 v°. Gentsch stadsarchief. De WelEd. Heer *A. van Werveke*, conservator, was zoo voorkomend mij daarop te wijzen.

het vaderland » en waarom zij er zoo van hielden hunne beschrijving van « boghen, ende tooneelen, die noch en zijn, noch hebben geweest, noch sullen wesen : 't en ware in 't Nie-land van Morus, ofte by ghepeys » toch te publiceeren, boezemt ons ten slotte minder belang in. De armoede aan literaire schoonheid noopt ons ook niet, er lang bij stil te staan. Voor ons heeft het boek alleen waarde voor zoover het iets nieuws leert omtrent de politieke opvattingen van den schrijver. In het opsporen er van dienen we nochtans met een zekere omzichtigheid te werk te gaan, daar rekening moet gehouden worden met het feit dat *David Van der Linden* een groot aandeel in de samenstelling van het werk gehad heeft. Hij schreef niet enkel den Latijnschen tekst, maar was, onzes inziens, ook — voor een groot deel althans — de inspirator van het heele versieringsplan. *De Harduijn* was toch te uitsluitend dichter om zich in te laten met geschiedkundige spitsvondigheden of het opmaken van allegorische opschriften en triomfbogen : zulks kwam natuurlijk den geschiedschrijver *Van der Linden* toe.

Het geheele versieringsplan komt hierop neer : een logische aaneenschakeling van tafereelen uit de geschiedenis van Vlaanderen te zijn, als een voorbereiding tot de komst van den redder, die al de Nederlanden terug onder het gezag van Spanje brengen moet en den vrede zal kunnen bestendigen. Zonder eenigen twijfel werd dit alles door *V. d. Linden* ontworpen.

De Harduijn spreekt trouwens herhaaldelijk van moeilijk te « vertalen » teksten : zoo bvb. op p. 27 waar hij het heeft over « Latijnsche Spreuck(en) in onse tale niet wel uytdruckelijck » en vervolgt « Even-wel tot gherief des Lesers hebben ghepooght de selve nae ons beste te verduydschen ». Dit wijst wel op een oorspronkelijken Latynschen tekst en dus op afhankelijkheid van *V. d. Linden*. Van hem komt, naar alle waarschijnlijkheid, het geheele plan. Het rechtstreeksch aandeel van *De Harduijn* moet, in ieder geval, heel gering geweest zijn : hem komt wellicht niets anders toe dan de Nederlandsche vertaling ; doch ook dit is samenwerking en onderstelt eensgezindheid van opvatting.

Zeer persoonlijk gekleurd zijn de dichtfragmenten en wel diegene die handelen over Nederland of over Vrede. In tegenstelling met *V. d. Linden's* kernachtige verzen, zijn *De Harduijn's* veel lossen, zoodat ze wel iets van zijn intiemer gevoel veropenbaren.

Ten einde nu zijn (— of beider) politieke opvattingen eenigszins in 't licht te stellen mag de aandacht hier op enkele bijzonderheden gevestigd worden.

Ferdinand wordt verwelkomd « op goede hope, dat sijne Hoogheyd den vijand verdaert, ende vermeestert hebbende, ende d'afgheweken Landen, tot hunne schuldighe plicht van ghehoorsaemheyd gebrocht zijnde, aen desen langhdurigen krijgh sal gheven het eynde. »¹ Afhankelijkheid van en onderdanigheid aan Spanje, geloof in de schuld van het afgefallen Noorden, hoop op een nieuwe vereeniging onder Spaansch gezag en eindelijk vurig verlangen naar vrede : dit zijn de drie aanvangsmotieven.

Spanje is de « Verwinster des Werelds »²; haar vorsten de onversaagde verdediger van « de Christelijke Gods-dienstigheid. »³ De Zuidelijke Nederlanden — Vlaanderen — zijn de « getrouwe Nederlandsche Provinciën ». ⁴ Die getrouwheid wekt bij *De Harduijn* een zekere Vlaamsche fierheid. « Noyt Fransch »⁵ klinkt zijn leus en ze wordt als volgt verklaard : « Te weten. Daer alle andere graven / Princen / ende Baenderheeren van 't Rijke / zijn ghevallen in de maghe van den koningh / ende niemand 't sijne en heeft behouden / dan den Grave van Vlaenderen / hoe wel ondersaet van de Croone. »

En nog duidelijker wordt dit zelfstandigheidsgevoel uitgesproken in volgend opschrift ⁶ : « Ter eeren van den hemelweerdighen ende hooch-machtigen Keyser Carel de V, altijd Vermeerder des Rijcks, Grave van Vlaenderen, in danck van

¹ P. 7.

² P. 9.

³ P. 11.

⁴ P. 13.

⁵ P. 15.

⁶ P. 17.

de ontallijcke weldaden, bewesen *aen dese Nederlanden*, ende besonder dat hy door sijne voorspoedighe wapenen heeft *dit Graefschap ghetrocken uyt het Leenschap van Vranckrijck, makende 't selve vry van alle uytheymsche Overheyd* ».

Maar met Vlaenderen is het arm gesteld : het lijkt een « *Vrauwe half-naeckte / van mistroostigheyd uytworpende handen ende voeten / met een onverduldhich ghelaet.* »

...De reden van dit misbaar staet hier onder : ¹

Vlaenderen die schoone Maeghd
Die oyt yeder hebb' behaeght,
En de rijkste die men vand
Van 't gheheele *Nederland*.
Een het alderliefste kindt,
Dat den hemel heeft bemint,
Bloeyend' altijt in 't ghebod,
En den dienst van mijnen God,
Met de wapens soo voorsien,
Dat ick dood' of dede vlien,
Alle dat my quam te nae.
Soo ick tot sijn schand en schae
Menigh reysen hebb' beroert
'*T Rijke* dat de *Lely* voert.
Jae dat meer is, als ick sat

In de Bysantinsche Stadt
Met de Croon, en met den Staf,
Die men in mijn handen gaf,
Hield' ick my als doen ghelijck
Met het Roomsche Keyser-rijck.
Maer *helas !* het is verkeert.
Nu soo ben ick heel onteert,
Van dit leelick fremd gheveirt,
Dat mijn herte-bloed verteirt,
En' dat sijnen bloeden-dorst
Soect te blusschen aen mijn borst.
Och ! *helas !* Och ! ick beswijk,
Groote Prins van Oosten-rijck !
Och ! ghij zijt als nu alleen,
Die my slissen kan 't gheweent.

Uyt de perss', en uyt 't verdriet,
Daer ghy my soo diep' in siet. »

« Den aanstaenden voorspoed van Vlaenderen » ², dit wordt van prins Ferdinand verwacht :

« Vlaenderen, *helas !* oock in haer langhe pijn,
Wenscht u, ô groote Prins, tot haren Medicijn » ³

Vrede moet terug heerschen in de vereenigde Nederlanden : en daartoe moeten de afgefallen provinciën terug keeren. Nederland dat op een « bedruckte *Vrauwe met ghescheurde kleederen* » ⁴ lijkt, moet terug een *Maagd van vrede* worden « in de hand hebbende eenen *Olijf-tack* ».

¹ P. 47.

² P. 45.

³ P. 63.

⁴ P. 35.

« Ghelijckerwijs dat 't hem heeft aen, Hy keert, hy wend in onghedragh,
Die met een sieckte light bevaen, En seght, hoe langh is 't van den dagh?
Wanneer de duyster Aerde-smoocken Ha ! siet men noch van by oft verre
De langhe nacht traegh over-roocken; De wemelingh der Morghen-sterre?

Soodanigh is uw' *Nederland*
Soo langh ghestaen te roof en brand.
Och Coningh, send ter lester bede
Die langh-ghewenschte Gulde *Vrede*.¹ »

Vrede in de onder katholiek-Spaansch gezag terug vereenigde Nederlanden, vrede ten bate vooral van het verarmde Vlaanderen: dit was in 1635 de droom en vurige wensch van *J. De Harduijn*. Opvallend is wel met welke voorliefde hij toen over « Vlaanderen » sprak. Tot in 1629 had hij het steeds over Nederland en eerst in het inleidingssonnet tot de « Goddelycke Wenschen » komt « Vlaanderen » voor.

Er is dus een zekere kentering in het nationaliteitsgevoel van den schrijver waar te nemen. Wat mag daar de reden van zijn? — Ten gevolge der zich bestendigende scheiding en der hopeloos-aanhoudende schermutselingen tusschen Noord en Zuid, ten gevolge ook van de wederzijdsche meening dat de « ontrouwe » provinciën schuldig waren voltrok er zich, onzes inziens, van beide kanten een langzaam vervreemdingsproces, waardoor de particularistische elementen het aan de Nederlanden gemeenschappelijke meer en meer verdrongen. Zoo ontstond ook de antithese Holland-Vlaanderen. Van 1621 af wordt deze verschillende benaming meer en meer gebruikt. Ze berust op een taaleenheid door politieke gebeurtenissen gesplitst en niet op natuurlijke staatkundige eenheden. De taal bleef trouwens de gemeenschappelijke band.

In het Zuiden, in Vlaanderen dus, bleef na de scheiding nog lang de hoop bestaan dat het Noorden zich met Spanje zou verzoenen. Ook *De Harduijn* koesterde deze hoop en was voorstander van de Vereenigde Nederlanden. Nederland beschouwde hij als zijn vaderland, maar het aan 't katholieke Spanje getrouw gebleven Nederland was: Vlaanderen.

¹ P. 79.

De nadere beschouwing van *De Harduijn's* gelegenhedswerken heeft ons dus den mensch en den dichter van naderbij leeren kennen. In een klaarder licht stelde ze zijn individueel kunstenaarsgevoel, zijn gezag, zijn taalbewustzijn, zijn roomschgezindheid, zijn nationaliteitsgevoel en vredesliefde en ten slotte zijn onderdanigheid aan het wereldlijk gezag.

IV. GETUIGENISSEN OVER JUSTUS DE HARDUIJN.

KORTE INHOUD : Waarde der lofbetuigingen. Alg. hulde aan de taalzuiverheid en het vloeiende versrhythme. — Bescheidenheid van J. De Harduijn. — Vijanden. — « Roose-mond », de « Goddelycke Lof-Sanghen » en de Zuid-Nederl. bewonderaars E. Puteanus, A. Hoyus, G. Caudron Sr, David Van der Linden, Fr. Sweertius, G. Van Nieuwelandt, J. D. Heemssen, J. Zevecote, J. Lummenaeus, enz. — De 17de eeuwse biographen : A. Sanderus, Fr. Sweertius, V. Andreas. — De 18de eeuwse : Foppens en Paquot. — Nieuwe belangstelling gedurende de 19^e eeuw : J. Fr. Willems, J. M. Schrant's bloemlezing. — Waardeering in Zuid, en Noord-Nederland. — Prof. Dr G. Kalff. — Dr R. Foncke. — Persoonlijke Wensch.

Laten we een oogenblik stil staan bij de getuigenissen over *Justus De Harduijn* en vaststellen welke plaats hij ingenomen heeft in de waardeering van kunstenaars, biographen en literaire geschiedschrijvers gedurende de drie laatste eeuwen.

Het ligt niet in onze bedoeling hier alle aanhalingen over hem mede te deelen, wel echter zulke die eenig licht werpen 't zij op zijn beteekenis, 't zij op de bijzondere opvatting zijner beoordeelaars.

De eerste getuigenissen zijn de *lofgedichten* van de tijdgenooten. Voor zoover wij hebben kunnen nagaan, worden onder de schrijvers er van enkel Zuid-Nederlanders aangetroffen. Alles laat nochtans onderstellen dat, dank zij het uitwijken naar het Noorden van stadsgenooten zooals *D. Heinsius* en *Jacob van Zevecote*, of vrienden zooals *Th. Van Liefvelt* en *Guill. Van Nieuwelandt*, *De Harduijn* daar eveneens bewonderaars zal gevonden hebben. De vele betrekkingen welke

zijn Leuvensche vriend *E. Puteanus* met Noord-Nederlanders onderhield en het feit dat zijn « Goddelijcke Wenschen » (1629) te Amsterdam ten deele heruitgegeven werden (1645) en later nog herdrukt (1648, telkens bij *J. Pieter Paets*) staven dit vermoeden — maar voorloopig moet het daarbij blijven.

Indien onderlinge ophemeling heden ten dage geen zeldzaamheid is en het denkelijk nooit worden zal, was het uitbundig prijzen binnen eigen kring, te dien tijde, een zeer algemeen verschijnsel. Het ontbreken van literaire- of kunst-critiek en de humanistische strooming bevorderden dit onderling bewierookten ten zeerste. Daarom zijn dergelijke lofbetuigingen vaak niets meer dan holle rhetoriek en doen den hedendaagschen lezer of criticus glimlachen.

Gewoonlijk nochtans berusten ze op een grond van waarheid: men looft en prijst immers enkel diegene bij wie men gedachten, gevoelens of kunstopvattingen aantreft waarvan men zelf doordrongen is. Een kaatsspel van lofbetuigingen — hoe ook in de mode — is dan toch steeds de weerspiegeling van het heerschend filosofisch of artistiek inzicht van een kring en een tijd.

Opmerkenswaardig is het dat nagenoeg alle beoordeelingen over *J. De Harduijn*, — waaronder er tal uitgaan van humanisten, — met geestdrift hulde brengen aan de twee kenschetsende eigenaardigheden van zijn poëzie: de zuiverheid van taal en de schoonvloeiendheid van rythme. Door velen wordt hij daarenboven als hun meerdere en leider gevierd: het bewijst dat deze beoordeelaars zelf taalbewuste zoekers naar schoonheid waren, door de kunst van *De Harduijn* opgewekt en geprikkeld werden in hun streven en zijn individueele beteekenis voor een deel begrepen of althans aanvoelden. Hunne lofprijzingen — dit mag te hunner eer gezegd — getuigen dus van goeden smaak en, enkele overdrijvingen daargelaten, grondvestten zij een oordeel dat wij thans nog als het onze kunnen aannemen.

In tegenstelling met andere Renaissance-dichters die zich voor onsterfelijk uitroepen, spreekt *De Harduijn* met oprechten ootmoed over zijn eigen gaven. Een dergelijk persoonlijk

oordeel van den zoo bescheiden dichter treffen we trouwens maar een paar malen aan, zoo bvb. in het inleidingssonnet tot « Roose-mond »¹ :

« Onnuttich kenn' ick my van hem² te sijn gheloont,
Of t' hebben t' hooft rondom met sijnen crants becroont,
Die noynt en hebb' als noch hem weerdighs yet gheschreven. »

Nochtans beseftte hij wel zijn eigen waarde :

« Nochtans, ó Phoebe, al ist dat ick derv' uwe gunst,
Een meerder Godt dan ghy sal *insien mijne cunst*
En my in plaets' van dien een Mirtus-croone gheven. »

en hij was er zich ook bewust van een eigen rol te vervullen te hebben onder de kunstgenooten : zijn opwekkingen tot andere dichters³ zijn daar een getuigenis van.

De lofwoorden van de tijdgenooten vergelden in ruime maat zijn eigen bescheidenheid. Als een veelkleurige regenboog koepelt zich hunne bewondering over zijn poëzie. Nochtans waren vijanden hem niet onbekend. *David Van der Linden* gewaagt er een eerste maal van⁴; *De Harduijn* zelf spreekt er over in zijn opdracht van de « Goddelycke Lof-Sanghen ». *J. Boonen's* goedkeuring vermocht immers : « te slissen de » stuere buyen van heure vyanden, ende teenemael op te » claeren de mistighe smuycken van de *lasteraers* die de selve » met een hooftschuddinghe ende gherumpelde wind-brauwen » als onnutte saecken sochten te vercleynen omme 't aenschijn » des Weerelts te beletten. »

De Harduijn's werken kwamen dus zegevierend uit den strijd ; maar wellicht is het aan de drijfverijen van afgunstige vijanden te wijten dat hij niet meer liet verschijnen.

Het hoog aanzien van den vader had den roem van den zoon voorbereid. Bij 't verschijnen van zijn eersteling « Roose-

¹ P. 14.

² Phoebus.

³ *G. Van Nieuwelandt, J. Thieullier, J. Schatteman, J. Van der Sterre.*

⁴ « Roose-mond », p. 103 : « Verwonnen sijnde nijt... »

mond » wordt *J. De Harduijn* door *E. Puteanus*, den Leuvenschen professor, begroet als « leider van een nieuw zangerskoor in de Nederlanden »¹ — en de humanist *Andreas Hojus*, professor te Douai, stelt hem meer op prijs dan alle Italiaansche en Fransche dichters.² *G. Caudron* Sr, de verantwoordelijke uitgever, bezingt « den Meester van dese geleerde liefdelijckheydt »³ en « die reyn-Vlaemsche tael » van « dit heerlijk Boeck »⁴; de boezemvriend *David Van der Linden* dicht :⁵

« En deser eeuw' een licht, in sijn jongh' ieught ghepresen
De Harduijn in dicht ons nu oock gheeft te lesen
Dat hij heeft uyt-ghestelt in louter vlaemsche taele
Dat hem benijden sal Romeyn, Spaignaert en Waele. »

en *F. Van der Beken* ⁶ :

« heeft der Musen Godt oyt eenigh gheest bemint
Soo hy doet dit schoon licht der Neder-landsche taele ? »

De « Goddelycke Lof-Sanghen » brachten een tweede opvolging van blijde jubelingen teweeg onder de vrienden van den dichter. Deze bundel bracht den bloei van zijn poëzie. In de opdracht aan *Jacob Boonen* zegt hij het zelf in van lente-openzwachtelende woorden : « Ghelijck het soude wesen on- » moghelijck, dat tusschen de bijtende couwe van eenen vrie- » senden Winter, de blommekens hun inghemaelde schoonig- » heyd souden doen wintelen uytter aerde, ten waere dat » Phoebus door zijne liefdelijcke straelen die quaeme besielen, » ende dat Zephyrus met een soet-coele vochtigheyd die gunde » te beademen, waer naer vertrotsende de Noordsche snijdende » winden, sietmen die op-cruypen ende lyselick doorvringhen » de vaste sloten met de door-vrosen bolle-wercken die hun

¹ Ibid., p. 9 (Latijnsche brief. eig. dagteekenend van Mei 1608).

² Ibid., p. 10.

³ Ibid., p. 7.

⁴ Ibid., p. 13.

⁵ Ibid., p. 102.

⁶ P. 104.

» hadden ghehouden ten onder; alsoo oock dese Lof-Sanghen... »

Fr. Sweertius en *G. Van Nieuwelandt* noemen hem den Nederlandschen Vergilius¹; *Simon Van de Kerckhove* jubelt om « het soet ghesangh » in « 's moeders suyver spraeck » van den « gheleerden J. De Harduijn »; *David Van der Linden* roemt het « hooft der Duytscher Poeten »; *J. D. Heemssen* juicht over hem

« die soo zijns moeders tael' door-luchtigh en verclaert,
dat zijnen naem hem spreijdt door al de Nederlanden. »

en getuigt nog :

« Ghelucksaeligh is hy wel, die met snell' Veders licht
Van 't eer'loos Volcksken slecht ont-vliedende 't ghesicht,
Ontlaeden, sich verheft by 's Hemels schoone schaeren. »

Zevecote noemt hem « een zeer keurigen dichter ». ² Ook *J. Ymmeloot* en *W. Van der Elst* spreken met bewondering over zijn verzen ³. Maar de schoonste hymne aan de poëzie van *J. De Harduijn* werd gezongen door *J. Lummenaeus a Marca* ⁴. Een vrije vertaling er van moge hier volgen : « Joost, » edele zoon van een onsterfelijken dichter, uw slapen zijn » eeuwig getooid met beziën-trossen van groenen klimop; op » de cadans van uw rythme danst al het gewas uit de Arabische » tooverwouden; noch Amphion, noch Orpheus, de wonderbare » zangers, kunnen het halen van u. Venus zelf komt uwe omarmingen te gemoet en ligt droomend in bezwijming van uw » zoete omhelzingen; met den dorst naar uwe schoonheid groeit » in haar de liefde tot u, tot ze zich, dronken van uw kuische » zangen, met u neervleit langs de bronnen of wel frisch » ontloken viooltjes en bloemen plukt in de dauwende velden.

¹ Dit en volgende citaten zijn ontleend aan lofgedichten uit de liminaria van de « Godd. Lof-Sanghen » en « Den Val ende Opstand van David » (1620).

² Elegia, 9.

³ Vgl. het hoofdstuk « De Vriendenkring ».

⁴ In de liminaria der « G. L.-S. » : « Deliciis Musae Belgicae Reverendi et Clarissimi Viri D. Justi Harduini ».

» De schoon-neuriënde nimfen van Pegasus heffen dansende,
» intusschen, allerlei liederen aan en hunne melodieën loven
» de goden, om strijd. Maar toch kunnen zij de schoonheid
» van uwe harp niet evenaren en moeten u steeds opnieuw
» kronen vlechten, o nieuwe Apollo ! : hetzij ge zoete vooizen
» zingt op de zachte begeleiding uwer harp en stille treurzangen
» dicht ; hetzij ge op uw krachtige luit psalmen tokkelt of uit-
» gebreide klachten en gebogen over haar snaren, weenende de
» verzuchtingen van den profeet herhaalt op zóódanige wijze,
» dat weinig beter het deed die zalige scheptervoerder, dien
» God vaak geheel bezielde en doorzinderde. Mocht gij steeds
» meer gezangen dichten, waardig van overgankelijke ceder-
» olie, o dichter van Nederland, wiens lippen de Vlaamsche
» Peitho met een gehonigden vinger bestreken heeft : want
» zúlk een zoetheid vloeit er uit over, dat gij mij watertanden
» doet, wanneer ge mij tijm en bloemen aanbiedt, o Grieksche
» Sireen ! »

E. Puteanus, die de reeks getuigenissen opende, besluit ze ook met een pleidooi ten voordeele van het gebruik der Nederlandsche taal. In de « Inleydinghe » tot zijn « Sedigh Leven »¹ schrijft hij o.a. : «...hebbe in onse nederduytsche sprake, met
» de nieuwe dichtkonste willen proeven, oft mijn penne tot
» voordeel van de Borgherlijcke ghemeynte ghescherpt zijnde,
» soo aenghenaem zijn soude, als sy wel in 't Latijn by veele
» gheweest is. Ick was gheheel ontsteken door het voorbeeld van
» verscheyde hoogh-blinckende lichten, waer onder *Heyns* en
» *Huyghens*, *Cats* en *Hoof*t; oock *Immeloot* en *H a r d e w i j n*,
» *de Vrees* en *Vos* d'eerste waeren; de welcke met haer ver-
» standt ende gheleerdheydt ghetoont hebben, hoe dat onse
» spraecke niet minder en is, als de oude eertijds gheweest
» zijn; meerder als de ghene die hedensdaeghs om haere aerdig-
» heydt gheacht worden. Elck landt de syne : maer my dunckt
» een groot misbruyck te zijn, dat *wy Nederlanders* in 't lesen,

¹ « Sedigh Leven, daghelycks Broodt, met Korte jaer-langhe Dicht-stichtighe spreuck-beelden, tot deughden voedsel uytgheveyt » door *Honorius Van den Born* (Tot Loven, By Everaert de Witte, Anno 1639).

» schryven, spreken, de onse voor de minste houden, als
» loochenende het landt ende menschen alwaer, ende waer
» onder wy gheboren zijn. Dit is d'orsaack dat ick een Neder-
» duytsche penne in de handen nemende, mijne Landslieden
» in hun eyghen taele hebbe willen onderwysen : ende wysen
» wat een ieghelyck aen sijn Vaderlandt schuldigh is... »

De *zeventiende-eeuwsche biographen A. Sanderus*,¹ *Fr. Sweertius*² en *Val. Andreas*³ bevestigen al deze getuigenissen en drukken zich alle drie nagenoeg in dezelfde bewoordingen uit over *J. De Harduijn* : « dichter met buitengewoon schrander vernuft ; hij wilde zijn gedichten zuiver van uitheemsche woorden en gebonden aan bepaalde maten en andere wetten der echte dichtkunst : daarin was hij bijna de eerste onder de Nederlanders die, met uitstekend gevolg, de Franschen navolgden. »⁴

Gedurende de *achttiende eeuw* herhalen *Foppens*⁵ en *Paquot*⁶ nogmaals hetzelfde. Doch dit was het doode tijdperk voor de Zuid-Nederlandsche letteren en het oprakelen van namen door Latijn- of Fransschrijvende compilers kon al weinig belangstelling wekken.

Eerst gedurende de hereeniging van de Nederlanden, die het Zuiden redde voor algeheele opslorping en den door den Boerenkrijg weer nationaal-bewust geworden Vlamingen nieuwen zelftrots terugschonk, werd *De Harduijn* uit de vergetelheid gehaald en met bewondering gelezen en genoten. Zijn naam duikt voor het eerst weer op bij *Jan Frans Willems*,⁷ die een opsomming geeft van zijn werken, zijn taal « krachtig, gespierd en zuiver van bastaardwoorden » noemt en een paar mooie gedichten aanhaalt.⁸

¹ « De Gandavensibus » (1624), p. 82.

² « Athenae Belgica » (1628), p. 498.

³ « Bibl. Belgicae » (1623¹, 1643²), p. 599.

⁴ Naar *Sanderus*.

⁵ « Bibl. Belgica » (1739), II, p. 783.

⁶ « Mémoires » (1765), XVIII, p. 386.

⁷ « Verhandeling over de Nederduytsche Tael- en Letterkunde » (1820-24), II, p. 39.

⁸ NL. « Als een schoon Paviljoen » (G. L.-S., 103e Psalm) en « Allerliefste ! 't is te langh » (G. W., p. 263).

Dan volgen de literaire geschiedschrijvers *Witsen Geysbeek*¹ en *M. Siegenbeek*². Deze prijst ook *De Harduijn's* « vloeibaarheid van versmaat, zuiverheid en kracht van taal en dichterslijken zwier van uitdrukking ».

Doch de eer voor den dichter een blijvende vereering gewekt te hebben komt vooral den Noord-Nederlander *Joannes Matthias Schrant* toe. In 1818 tot professor in het Nederlandsch aan de Universiteit te Gent benoemd,³ legde hij zich met ijver op de studie van onze vergeten letteren toe en wist voor onze taal en dichters een kring van geestdriftige bewonderaars te vormen, nl. de Koninklijke Maatschappij van taal en letterkunde « Regat Prudentia Vires », door hem in 1821 te Gent gesticht. Zijn openingsrede « over het gevoel van eigene zelfstandigheid in betrekking tot de Volkstaal »⁴ is een vurig opwekken tot Nederlandsch-nationaal bewustzijn. Op *Justus De Harduijn* vestigde hij ook weer voor goed de aandacht door het uitgeven van een bloemlezing⁵ uit zijne werken. Alhoewel, onzes inziens, onvoldoende en te wenschen overlatend wat den keus der gedichten betreft, is deze keur-uitgaaf het uitgangspunt geweest tot de vereering van den dichter door gansch een geslacht van stambewuste Zuid-Nederlandsche geleerden en schrijvers.

Als het uitnemendste gedicht van *De Harduijn* citeert *Schrant* « Den Val ende Op-stand van David ». Daarin werd hij blijkbaar beïnvloed door den boven vermelden *Siegenbeek*, wiens oordeel over een heruitgaaf van dit episch stuk en andere gedichten hij gevraagd had en die hem schreef⁶: « Ik acht het niet slechts overwaardig om gedrukt te worden, maar ben half jaloersch dat gij een zoo kostbaren vond gedaan hebt »

¹ « Biographisch Wdb. der Nederd. dichters », III, p. 61 (1821-27).

² « Beknopte Gesch. der Nederl. letterkunde » (Haarlem 1821) p. 135-6.

³ Te dier gelegenheid sprak hij een redevoering uit « Over het beoefenswaardige der Nederlandsche Taal, zoo om haar zelve, als om hare voortbrengselen » (Redevoeringen, (Gend. Steven, 1829), I (1-41).

⁴ Ibid.

⁵ « Uitgelezen Dichtstukken van Justus De Harduijn » (Te Zalt-Bommel, 1830).

⁶ Ibid. Zie « Voorberigt ».

en als volgt verder lucht gaf aan zijn bewondering voor *De Harduijn's* poëzie : « Zijne verzen zijn niet alleen glad en vloeiend » en van de gewone smette der bastaardij volkomen zuiver ; » maar hij is ook meer dan vloeiend rijmer ; *hij is waarlijk dichter* en zou , indien hij in onze dagen leefde , mijns oordeels » een eerste plaats onder dezelve bekleeden . Wij prijzen , en » niet ten onregte , een *Coornhert* , *Visscher* , *Spiegel* en anderen , » als de eerste herstellende onzer dichtkunde ; maar mij dunkt , » *Harduin kan met den besten hunner wel monsteren* en verdient » boven de meesten den voorrang . *Althans komen zijne verzen mij merkelyk vloeiender , zuiverder en dichterlijker voor , dan die van Coornhert...* Door een uitgave zijner dichtstukken » zult gij den dank van alle beminnaars onzer letterkunde verdienen . Hadden de Vlamingen meer mannen gehad , aan » Harduinus gelijk , en die zijn voetspoor volgden , zij zouden » met de Hollanders de eer van de verbetering en herstelling » onzer dichtkunde deelen . »

Daargelaten nu dat *Siegenbeek* niet ingezien heeft dat de vernieuwing in de Nederlandsche letteren werkelijk van het Zuiden is uitgegaan (*L. De Heere* , *Van Mander* , *Van der Noot* en de uitgewekenen) , noch dat *De Harduijn* niet alleen stond in zijne dagen getuigt zijn belangrijk oordeel over diens poëzie van zeer goeden smaak .

Van eenzelfde goed literair inzicht spreekt de critiek van *Schrant* in de inleiding tot zijn bloemlezing : « Zijn poëzie is » beeldrijk , gemakkelijk en vloeiend . Zij ademt daarenboven » hoogen ernst en heeft eene steeds zedelijke , godsdienstige » strekking . — (Hij kende natuurlijk « *Roose-mond* » niet.) — » De taal is zuiver , deftig , somtijds ongemeen krachtig . Men » stoot hier en daar op ongelijkheden en onregelmatigheden » in de spelling en op thans afgekeurde vrijheden ; maar deze » hebben ook de grootste dichters van die dagen met *De Harduin* » gemeen . »

Deze geestdriftige woorden , die de gedeeltelijke heruitgave van *De Harduijn's* gedichten begeleidden , weerklonken niet in de woestijn . Gedurende den loop van de negentiende eeuw treft men herhaaldelijk afzonderlijke gedichten van *De Harduijn*

in bloemlezingen¹ aan en in Zuid-Nederland staat hij hoog in aanzien, getuige er van de literair-historische werken van *F. A. Snellaert*², *Pr.* en *Fl. Van Duyse*, *M^r Ph. Blommaert*, *Fr. De Potter* en anderen. Allen spreken hunne bewondering uit voor de zuivere dichterlijkheid van *De Harduijn*. Maar tot een werkelijk dieper inzicht in zijn kunst brachten deze verdienstelijke mannen het niet. Geen van hen las bvb. « Roosemond » alhoewel ze allen het boekje citeeren. *Blommaert* die het een « dichtstuk » noemt « in den gebrekkigen trant geschreven, te dezen tijde in zwang, naar de regels door *Mathys de Castelein* vastgesteld » praat hier eenvoudig *Ymmeloot* in na. Gezien heeft hij den bundel niet. *Pr. Van Duyse*, de onvermoeibare vorscher, wees op *De H.'s* verplichting tegenover *Th. Beza*, dien hij navolgde in « Den Val ende Op-stand ». Betrouwbare biographische inlichtingen worden ons haast niet verstrekt.

Na de nieuwe scheiding tusschen Noord en Zuid genoot onze dichter minder waardeering in het Noorden : *Jonckbloet* noch *Ten Brink* vermelden zijn naam. Toch noemt de katholiek *A. Thijm* hem een « lieflijken dichter ». *Te Winkel*³ en *Kalff*⁴ wijden er dan weer hunne aandacht aan (steeds nog met uitsluiting van « Roosemond ») Gene spreekt echter slechts van « niet onachtzaam liederen » en ook van « te breedsprakige gedichten ». Van juister inzicht, fijner en oprechter kunstgevoel getuigt *Kalff's* oordeel : « In oorspronkelijkheid van vinding » en beelding der stof lag *De Harduijn's* kracht niet; van hem » zelve echter is de oprechte vroomheid die zijn stukken door » straalt met zachten, gestadigen gloed; die zich uit in lyrische » vormen, telkens wisselend en doorgaans bevallig; van hem » zelve ook dat zuiver, krachtig, eigenaardig Vlaamsch — » eigenschappen die gezamenlijk *De Harduijn* maken tot een

¹ Bvb. *Schrant*, *M. Siegenbeek*, *A. Thijm*, *Heeremans*; ook *J. F. Willems*, *Pr. Van Duyse*, enz.

² Vgl. onze opgave der bronnen (inleiding).

³ « De ontwikkelingsgang der Ned. Letterkunde », II, 235 (1908).

⁴ « Gesch. der Ned. Lett. », V, p. 381-3 (1910).

» vroom bescheiden kunstenaar met een ontwikkeld gevoel voor
» taalkracht en versmuziek. »

Eindelijk maakte een Zuid-Nederlander *Dr Rob. Foncke* de belangstelling voor den dichter terug gaande : in 1913, juist drie eeuwen na zijn verschijnen, ontdekte hij opnieuw zijn eersteling « Roose-mond », ¹ vorschte naar de bronnen en stelde hem in een nieuw daglicht, nl. in een Renaissance-milieu. ² In twee merkwaardige bijdragen wees hij op den invloed van de Pleiade. Geheel in 't kort zij zijn opvatting over den dichter hier samengevat : « Roose-mond » is Renaissance-poëzie en Pleiade-kunst, zoo naar inhoud als naar vorm. De schoonheid zijner sonnetten is er meer een van vorm dan van gevoel, want niet telkens voelt men er de strooming van een ontroerd gemoed doorheen. Onder de toenmalige fijn-gevijlde, schoon-berijmde, maar weinig gevoelde poëzie, nemen de gedichten van *De Harduijn* een allereerste plaats in. De vorm biedt hem geen de minste moeilijkheid. Beter dan de Fransche voorgangers, beter dan men hier ooit deed vóór hem, beter dan velen na hem, kende hij den strakken dichtvorm van het sonnet : naar al de regels van de kunst begon hij het, stuurde het geleidelijk de hoogte in en zwierde het uit in onberispelijke slotregels, waarin geen woord te veranderen is, noch zijn eenig juiste plaats niet kreeg. Voor zijn vers móét men in bewondering komen : hij dorst het allermoeilijkste aan, den langen alexandrijn, en wist hem te leiden met een lenige zwierigheid die Hooft nog moest bereiken en Vondel bij lange nog niet kende. In dezen eersteling, misschien nog vóór het aanbreken der 17e eeuw voltooid, hoopt hij verzen op met een rythme, dat we nu nog moeten hooren, met een levende maat, dat we ze niet anders zouden willen gemeten hebben en die maar gevonden wordt door wie bij zich-zelf weten wat zangerigheid is.

De « Goddelycke Lof-Sanghen » zijn de verloochening van zijn eersteling en van de Pleiade-dichters. Daarin volgt hij de achteraan-komende vervormers na; hij stelt zijn kunst in

¹ « Het Boek », 2^e Reeks. II Jg., n° 2, 15ⁿ Febr. 1913 : « Een zeldzaam Boekje », p. 49-53.

² « De Nieuwe Gids » (1917), Jan., 116-131; Febr., 273-91.

den dienst zijner godsdienstige overtuiging. Dit is een achteruitgang van de Renaissance naar de rederijkerij en de Middeleeuwen. Nochtans triompheert er aldoor de Renaissance met haar wulpsche weelderigheid, haar hang naar zinnelijke bekoring en haar wellust aan lijn en vorm. Als psalmdichter is hij onovertroffen. *De Harduijn* heeft het oog van een schilder gehad; voor alles was 't het plastisch uitbeelden dat hem aantrok; 't blijkt hieruit dat hij nooit een redeneerend gedicht volhoudt. Zijn taal klinkt ongemeen frisch, eigen en oorspronkelijk; geen tegen-natuurlijk behandelde woorden: alleen een knap neologisme, dat vaak ver-beeldt en zangerig maakt met schoon geproefden klank. Er is echter nog te veel gespeel met mythologie. Zijn navolgingen naar de Pleiade zijn niettemin tintelend van licht. De Antwerpsche « patritius » mag op geen grootere oorspronkelijkheid van vinding prat gaan dan de Gentsche priester: hij moest immers gestadig bij de Pleiade-dichters aankloppen en veel klakkeloozer deunde hij hun zang na. »

De geestdriftige woorden van dezen *Harduijn*-bewonderaar hebben gelukkig reeds weerklank gevonden: in het Noorden bvb., waar men ze tengevolge van den oorlogstoestand het éérst in breederen kring kon vernemen, vestigde *Dr J. Prinsen* J. Lzn. de aandacht op *De Harduijn* in de 2de uitgaaf van zijn « Handboek tot de Nederlandsche letterkundige Geschiedenis » — wat nog het geval niet was bij de eerste; ook *J. Te Winkel* kent hem een ruimer plaats toe in de heruitgaaf van zijn « Ontwikkelingsgang »; in het 2^e deel van een bloemlezing uit de « Nederlandsche Lyriek » ¹ werd door *Th. E. C. Keuchenius* een belangrijke keur uit zijn gedichten opgenomen; eveneens in die van *J. De Vries* ²; Prof. *De Vooy*s sprak als zijn meening uit dat *De Harduijn's* sonnetten de « Twaalf sonnetten der Schoonhey » overtreffen. (N. Taalgids 1924 p. 86.) en in Zuid-Nederland werd onlangs aan een rechtstreekscher hulde

¹ Sijthoff, Leiden 1920¹, 1922², p. 248-261.

² « Gedichten uit den Tijd der vroege Renaissance (Blaricum, De « Waelburgh », 1924).

gedacht : de heruitgaaf ¹ van het unicum « Roose-mond », door Dr *Foncke* ingeleid en aangeteekend. Op deze wijze werd een lang vergeten schoonheid uit een onverdiend-geminacht tijdperk onzer literaire geschiedenis voor het intellectueele publiek terug genietbaar gemaakt en werd ook een eerste plicht van het nageslacht tegenover dezen voortreffelijken renaissancist vervuld. Deze heruitgaaf werd als een ware aanwinst voor onze letterkunde begroet en heeft den dichter de algemeene waardeering verzekerd.

Mocht het ons nu gelukken, door onze uitgebreide verhandeling en het uitgeven van een keur uit zijn poëzie, hem in geheel Nederland een blijvenden kring van bewonderaars te winnen, de hem toekomende plaats in onze literatuurgeschiedenis te verzekeren en dezen echten dichter welhaast volkomen in eer te herstellen.

¹ Voor de « Seven Sinjoren » uitgegeven door « De Sikkels » te Antwerpen, 1922.

V. KUNST, INVLOED EN BETEKENIS VAN JUSTUS DE HARDUIJN.

KORTE INHOUD : De Harduijn's persoonlijkheid. I *Kunst* : adel van afkomst en van ziel ; opleiding tot de kunst ; levens-synthesis ; de Renaissancist ; bewust dichterschap ; de lyrieker ; levenseenheid ; zijn vers, de jambe, het sonnet en de strophische gedichten ; de zich verbeterende artist ; onpersoonlijke verbeelding, persoonlijk uitdrukkingsvermogen ; motieven : liefde en natuur ; meesterschap over de taal, taalbewustzijn, nationaliteitsgevoel. II. *Invloed* : zijn kring, ontwikkeling van schoonheidszin en taalbewustzijn ; algemeene invloed ; bijzondere invloed op E. Puteanus, J. D. Heemssen, D. Bellemans, Fr. Cauwe, M. De Swaen en G. Gezelle. III. *Beteekenis* : Hoog-Renaissance ; laatste en schoonste uitstraling van de Ned. Renaissance in Vlaanderen en vernieuwde bloei van de stichtelijke literatuur ; De Harduijn's zending in de Zuid. Nederlanden ; samenvatting.

Na het levensbeeld van den priester-dichter *Justus De Harduijn* ontworpen te hebben, streefden wij er, in de vorige hoofdstukken naar, den ontwikkelingsgang van zijn letterkundige werkzaamheid te schetsen, er de innerlijke waarde van te bepalen en de beteekenis van iedere uitgaaf afzonderlijk in het licht te stellen. Door de beschouwing van dit leven en die werken, alsook door het nagaan der getuigenissen er over, is het ons gaande weg duidelijk geworden hoe groot *De Harduijn's* persoonlijkheid is en hoe onontbeerlijk het is dat wij hem voortaan in onze literatuur- en cultuurgeschiedenis inschakelen.

Er rest ons nu nog, hier in een algemeen overzicht, de gedane vaststellingen samen te vatten, een nader onderzoek naar den invloed welke van zijn kunst uitging in te stellen, om ten slotte

zijn beteekenis en zijn plaats in de Nederlandsche letteren naar ons beste vermogen te bepalen.

Hooger dan de adel van zijn afkomst was bij *J. De Harduijn* de adel van geest en gemoed. Hij was een naar binnen gekeerde natuur en liet zich niet beroeren door het banale alledaagsche. Innerlijk rijk en groot is hij geworden door persoonlijke zielscultuur. Zijn leven had een kalm verloop. Het huiselijk milieu waar hij in opgroeide was hem gunstig. Onder de koesterende warmte van een vroom-godsdienstige moeder en een fijnvoelenden vader konden zijn aangeboren gaven als bloemen ontluiken : zijn eenvoud en zachtheid, zijn teergevoeligheid, zijn drang naar schoonheid en waarheid.

Door vaders zorgen en innemende voorkomendheid ontving hij een classieke opleiding en werd opgevoed tot een beschaafd en zeer ontwikkeld mensch. Aan hem heeft hij ook grootendeels zijn liefde voor de moedertaal te danken. Tot de kunst werd hij ingeleid én door den vader én door onzen eersten modernen dichter *Jonker Jan Van der Noot* : gene wees hem op de dichters der Pleiade en oefende op deze wijze invloed op den algemeenen inhoud van zijn kunst; deze daarentegen leerde hem den nieuwen vorm, het sonnet, in het Nederlandsch te beoefenen.

Aan de kunst wijdde hij zijn jeugd. Hij was hartstochtelijk : met hartstocht heeft hij ook bemind en hij kende de smart van de ontgoocheling. Deze werd hem tot een innerlijke loutering. Hij snikte zijn leed uit en werd priester : de kunst kon hij geen vaarwel zeggen, wilde dit ook niet, maar hij « gebruikte » ze thans tot volkomener uitoefening van zijn ambt. De zingende rhythmten van zijn hart zong hij met evenveel passie als vroeger uit, doch ditmaal tot opwekking van zelfde emoties bij anderen, tot naderbrenging bij God — en steeds heviger vlamde de onder een waas van droefheid ingehouden hartstocht op.

J. De Harduijn was een Renaissancist en als zoodanig geheel afhankelijk van de Fransche renaissance-dichters.

Hij is zich bewust van zijn waarde als kunstenaar en van

zijn rol als Nederlandsch dichter. Er is distinctie in hem; hij is een aristocraat die het lage volksche misprijst. Zuivere schoonheidsdrang leeft in hem omdat hij dichter is uit zichzelf. Uit eigen drang, uit bewustgeworden drang, breekt hij af met rijmelarij : en spijs dit individueel bewustzijn geeft hij nooit een woord theorie. Hij geeft meer : wat vreemde dichters, en, onder hun invloed, eigen landgenooten theoretiseerden of onvolmaakt bereikten, « verwezenlijkt » hij ten volle. Alle Renaissance-middels bezit hij van meet af aan en kan ze zonder aarzelen of zoeken toepassen. Wat bij *Van der Noot* nog zoeken was, is bij hem natuur geworden. *Van der Noot* stond nog midden in den jeugd- « strijd » — hij staat er buiten. In hem kon alles gedijen en uitbloeien. In hem was een groote kracht aanwezig die verheven schoonheid voortbracht.

Die schoonheid spruit uit een oprecht gemoed en is van lyrischen aard. Cerebraal kan *De Harduijn* nooit zijn. Nooit kan de rede zijn warm gevoel onderdrukken. Ook rijst hij hoog boven het tijdelijke uit. Van de tijdsomstandigheden haast geen weerklank in zijn gedichten : nauwelijks een paar herinneringen aan de godsdienst-twisten en de op lateren leeftijd vervaardigde begroeting voor *Ferdinand van Oostenrijk*. Een strijder of een dweper voor zijn geloof is hij niet : daarin verschilt hij bvb. heelemaal van *Stalpart van der Wielen*. Zijn geloof was diep, maar eerder sensitief dan cerebraal : daarom is preektoon nagenoeg uitgesloten. Door zich te wijden aan de zuivere schoonheid werkt hij aan den innerlijken opbouw van het godsdienstig en aesthetisch leven zijner omgeving.

Mensch, priester en dichter zijn één in hem. Hij leeft van aandoening en schoonheid. De bron nu van alle schoonheid is het uit smart geboren geloof aan het leven : van daar, bij den echten kunstenaar, het koortsig opjagen en streven naar dit visioen van leven; van daar ook zijn persoonlijk rythme. *De Harduijn* heeft dit rythme.

Zijn vers is warm bezielde van eigen drang. De vonk van het eigen doorleefde brandt er in : het is een levende schoonheid die iedereen bekoort. Het warmere levensgevoel dat *Rubens'* kunst zoo menscheijk schoon maakt — bvb. tegenover den

nog zoo koelen *Otto van Veen* — doervloeit ook zijn poëzie en geeft haar die bijzonder zachte kadans die ons hem liever doet hebben dan andere renaissancisten.

De jambe, dat is de polsslag van zijn poëzie. Het vers leeft jambisch op uit het gevoel en de aandoening van den geëmotioneerden dichter en naar gelang hij innerlijk rijker en volmaakter groeit, wordt de golving van zijn lied ook voller en zangeriger. Dit jambische vers heeft hij bewust doorgevoerd, hoofdzakelijk in alexandrijnen.

Structuur en innerlijke harmonie van het sonnet zijn hem eigen goed. Met grootere volmaaktheid dan gelijk welke dichter vóór hem, met eenzelfde vaardigheid als *Hooft* en *Bredero* hanteert hij dezen Renaissance-vorm bij uitstek. In dezen vorm voert hij bovendien het cyclische genre in de Nederlandsche letterkunde in. Zijn strophische gedichten bekoren ook alle door hun natuurlijkheid in klank en rythme.

De Harduijn is een steeds verbeterend artist: rhythmten blijven hem kwellen totdat ze geheel harmonisch geworden zijn. Bewust, voert hij de vormschoonheid door, proeft ieder woord totdat hij het « zingen » hoort en zijn poëzie muziek geworden is. Zeer talrijk zijn de varianten die in zijn gedichten voorkomen. Meermaals worden vroegere verzen in een later werk ingelascht, met slechts een kleine rhythmische verandering. Het omwerken van geheele gedichten geschiedt niet enkel met het oog op den inhoud, maar evenzeer met dit op loutere vormschoonheid. Met één woord, er is bij hem een gedurige ontwikkeling en een zoeken naar beter.

De inhoud van zijn poëzie beantwoordt steeds aan een innerlijk gevoel. Maar gewoonlijk zoekt hij naar de uitdrukking van een zelfde emotie bij anderen, zoodat zijn verbeelding ten slotte onpersoonlijk is. Individueel is echter wel zijn uitdrukkingsvermogen. Nooit zijn zijn navolgingen slaafsch, maar vertolken steeds zijn eigen zielszinderingen. En alhoewel hij zijn voorbeelden koos uit de twee classieke talen en een moderne taal, die gedurende de 17^e eeuw, geheel Europa veroverde, toch bleef hij zelfstandig en is het zijn eigen ziel die zich in zijn werk weerspiegelt.

Dat hij nu veel nagevolgd heeft en in zich nog den drang tot zelfschepping niet voelde, kan hem niet ten euvel geduid worden, niet meer als *Van der Noot*, *Hooft*, *Vondel* — of de dichters der Pleiade. Navolging was een algemeen beginsel.

De geliefkoosde motieven van *De Harduijn* zijn : de liefde — eerst menschelijke, later geestelijke — en de natuur. Zijn natuurgevoel is zuiver en eerlijk. Hij staat in de ruimte van het landschap, ademt de frissche, opbeurende lucht van het volle, landelijke leven en geniet met zijn vijf zinnen van de duizendvoudige schoonheden der natuur. Voor alles in de natuur heeft hij open oog : zijn schilderachtig, beeldend woord is de vrucht van eigen waarneming. In de Nederlandsche letterkunde is hij een der eersten die met zulk een innigheid de natuur bezongen heeft : zijn welige natuurpoëzie kondigt *Gezelle* aan.

Hierin ligt dan ook voor een groot deel zijn persoonlijkheid : zich zooveel mogelijk van het conventionele, mythologische afgewend te hebben, om te gaan naar een zuiverder bron van schoonheid : de natuur. Wel is ook nog in hem, vooral in zijn eerste poëzie, een wondere versmelting van heidensche mythologie en middeleeuwsche romantiek : maar in zijn schoonste gedichten wordt dit dualisme uitgevochten ten voordeele van het christelijk-natuurlijke, het naïef-volksche. De mythologische ornamentiek is zoo goed als uitgeschakeld. Er is jeugd en frischheid in zijn poëzie, die zich met het leven zelf ontwikkelt langs een lyrisch-episch-dramatische lijn.

De Harduijn's meesterschap over de taal is een andere uiting van persoonlijkheid. Hij schrijft een mooi, sappig Nederlandsch, waar een echte bekoring van uitgaat. Zijn taal is frisch en oorspronkelijk, soepel en vloeiend, klaar en vol kleur, zangerig en zuiver. En toch heeft hij met onze nog weinig geschaafde taal moeten worstelen om zijn vlotte, ja muzikale verzen te kunnen schrijven. Zijn taalzuiverheid is te merkwaardiger hierdoor dat hij doorgaans naar Fransche voorbeelden werkte.

Hij houdt van zijn moedertaal en het is ongetwijfeld uit diep bewustzijn dat hij ze met zooveel zorg beoefent. In het Nederlandsch wil hij een letterkunde helpen scheppen die de

antieke of moderne-Fransche kan evenaren. Daarom juist voert hij de taalzuivering zoo consequent door : al het uitheemsche, oneigene weert hij. *Van der Noot* en anderen waren er mede begonnen, waren echter niet doordrijvend genoeg geweest : *De Harduijn* gaat tot het uiterste.

Dit taalbewustzijn spruit uit een diep nationaliteitsgevoel. *Van der Noot* was nog « Brabander ». Veel ruimer is het nationaliteitsbewustzijn bij *De Harduijn* geworden : hij is « Nederlander ». Van « Nederland » spreekt hij heel gewoon weg in zijn eerste werken. Eerst op lateren leeftijd en wel toen de scheiding tusschen Noord en Zuid een bestendiger karakter aanneemt, gewaagt hij van « Vlaanderen », daarmede het Nederlandsch sprekend gedeelte van de Zuidelijke Nederlanden bedoelend. Dit « Vlaamsche » bewustzijn treft men ook bij verscheidene van zijn vrienden aan.

Een genie is *J. De Harduijn* allerminst, maar wel een echt dichter en een veelzijdig ontwikkeld kunstenaar. De eenvoudige pastoor van te lande is een musicus-dichter, een lyrisch mooi-voelend artist met fijnen smaak en schoonheidszin. De keur uit zijn poëzie, die wij nu nog volkomen vermogen te genieten, oefende ook op zijn tijdgenooten en het nakomend geslacht ongemeenen *invloed*. Van zijn kunst ging bezieling en vernieuwing uit.

Een jeugdige literaire bedrijvigheid concentreerde zich om *De Harduijn*. Hem komt de verdienste toe om zich heen een Pleiade van jonge dichters geschaard te hebben en dank zij zijn rein poëtische gave, hun zin voor schoonheid ontwikkeld en aangewakkerd te hebben, zoodat ze in aesthetisch opzicht op een veel hooger peil stonden dan de leden van *Van Mander's* kring te Haarlem.

Men beschouwde *De Harduijn* welhaast als den grooten vernieuwer in de letterkunde, dengene in wiens macht het lag de vervallen nationale letteren terug op te voeren op de hoogte der Fransche, Italiaansche of Antieke en dit in een sierlijke taal : want tot het verspreiden van een beschaafder Nederlandsch heeft hij grootelijks bijgedragen.

Langdurig en moeizaam was het streven naar taalzuiverheid geweest. Toen men deze eindelijk erkende in de werken van *De Harduijn* ging er een geestdriftige bewondering voor hem op. Tot de humanisten toe gaven hem blijken van hoogachting en waardeering en dat is wel een bewijs er voor dat men in hem dengene begroette die in de Zuidelijke gewesten de Nederlandsche taal tot draagster van hooger zieleleven verheven had. De zekerheid eindelijk een echten dichter te bezitten vervulde de intellectueele elite met blijde hoop : men zag de toekomst met betrouwen te gemoet.

Het taal- en schoonheidsbewustzijn reeds aan 't kiemen en groeien vóór *De Harduijn* kreeg, dank zij zijn optreden, een sterke prikkeling ten goede. Alles was bloeiensgereed. Helaas ! de onheilvolle gebeurtenissen, die welhaast het land weer teisterden, tastten het jonge leven in zijn kern zelf aan. Na een korte opluiking, die de dageraad van een Vondeliaanschen zonnedag in al-de-Nederlanden had kunnen zijn, ging de jonge cultuur aan het kwijnen in het Zuiden. Verwildering woekerde, onverschilligheid en misprijzen heerschten weer. Misschien is het aan *De Harduijn* te danken dat het nog niet eerder nacht geworden is. Want al bleek de tijd spoedig te ruw om zijn zachte, innige poëzie naar haar volle waarde te schatten, toch oefende de dichter een niet te miskennen invloed op zijn omgeving en later nog op gelijkbesnaarde woordkunstenaars.

Op de talrijke lofgedichten die dit in 't licht stellen hoeven we hier niet meer terug te komen ; evenmin op de betrekkingen welke *De Harduijn* met de intellectueele elite van het land onderhield. Hier willen we slechts rechtstreeks op den literairen invloed wijzen.

Terloops zij nog herinnerd aan het feit dat zes en twintig gedichten uit de « Goddelijcke Lof-Sanghen », die als schoolboek in het bisdom Gent gebruikt werden, opgenomen werden in een liederkeur uit den tijd : « Den Gheestelijcken Nachtegael » en dus als zeer populair golden ; en nog dat het proza uit de « Goddelycke Wenschen » tot tweemaal heruitgegeven werd te Amsterdam.

Naast *G. Van Nieuwelandt*, *J. Thieullier*, *G. Van der Elst*,

Th. Van Liefvelt en andere schrijvers van minderen rang, die allen 't zij voor de opvatting, 't zij voor den vorm van hun poëzie onder invloed van *De Harduijn* staan — maar wier werken niet zoo belangrijk zijn dat wij er hier hoeven bij stil te staan — dient in de eerste plaats *Erycius Puteanus* vermeld te worden. Hij achtte *De Harduijn* zeer hoog — en daarbij bleef het niet : « Ontsteken door het voorbeeld van verscheyde » hoogh-blinckende lichten / waer onder Heyns / en Huyghens / » Cats en Hooft : oock Immeloot : en *Hardewyn* / de Vrees » en Vos d'eerste waeren ; de welcke met haer verstandt ende » gheleerdheydt ghetoont hebben / hoe dat onse spraecke niet » minder en is / als de oude eertijds gheweest zijn ; meerder » als de ghene die hedensdaeghs om haere aerdigheydt gheacht » worden... », voelde hij het als zijn plicht het Latijn, dat hij tot dan toe gebruikt had, te laten varen en zijn « landslieden in hun eyghen taele »¹ te onderwijzen. In 1639 publiceerde hij zijn Nederlandsche marginalia onder den titel « Sedigh Leven ». ¹

Op *Puteanus'* taalbewustzijn heeft *De Harduijn* dus rechtstreeks invloed geoeffend. Of hij door tusschenkomst van *Puteanus*, die betrekkingen onderhield met de voornaamste Noord-Nederlandsche schrijvers, ook in het Noorden gekend was blijft voorloopig nog een onopgeloste vraag, alhoewel wij geneigd zijn dit wel aan te nemen. Er waren trouwens enkele vrienden van *De Harduijn* naar het Noorden uitgeweken (*Heins*, *Zevecote*, *Van Nieuwelandt*, *Van Liefvelt*) en tot het bekendmaken van hun vriend zullen ze zeker bijgedragen hebben. Zij waren het misschien ook die de aandacht van den katholieken Amsterdamschen uitgever *P. J. Paets* op zijn « G. Wenschen » vestigden.

Belangrijker is zijn invloed op den priester-dichter *Joan David Heemssen* ². Boven hebben we reeds gezien hoe beider

¹ Uit de « Inleydinghe » tot : « Sedigh Leven. Daghelycks Broodt, met korte jaer-langhe Dicht-stichtighe Spreuck-beelden / Tot deughden voedsel uytghedeylt » door Honorius Vanden Born. (Tot Loven. By Everaert de Witte. Anno 1639). - oblong. Het boekje bestaat uit vierregelige spreuk-strophen.

² Vgl. « Vriendenkring ».

levens- en kunstontwikkeling geheel parallel lopen : het zijn ook twee nagenoeg gelijkbesnaarde naturen. Ook *Heemssen* is een echte, fijnvoelende dichter — en nochtans is hij heelemaal vergeten.

Heemssen's eersteling : « J. D. H. Nederduytsche Poëmata, Ghedeylt in twee deelen. Gheestelijcke ende wereldlijcke — t'Antwerpen by Guilliam Verdussen... anno 1619 » staat rechtstreeks onder invloed van *De Harduijn's* « Roose-mond » en « Godd. Lof-Sanghen ». De titel zelf spreekt reeds duidelijk. De « *wereldlijke* Poëmata » herinneren dadelijk aan « de *weerlicke* Liefden tot Roose-mond », terwijl de « *Gheestelijcke* Poëmata » met de « *Goddelijcke* L.-S. » overeenkomen. Opvallend is wel hoe die twee verschillende levensuitingen hier vereenigd zijn in eenzelfden bundel — en dan nog in omgekeerde orde. Het boek is uitgegeven zonder naam van den schrijver en dit herinnert weer aan « Roose-mond ». De initialen I. D. H. zouden ons zelfs aan *De Harduijn* zelf doen denken : doch naast het feit dat wij nergens eenig spoor van Oost-vlaamsch dialect ontdekken, vinden we in dien bundel enkele sonnetten die in andere uitgaven aangetroffen worden — ondertekend door *Heemssen*. Zoo bvb. een sonnet, aan *De Harduijn* zelf opgedragen¹, vindt men terug in de liminaria van de « Godd. L.-S. » (1620) en een ander aan *G. Van Nieuwelandt* was reeds verschenen, in 1617, in de uitgaaf van diens « Saül ».

Zonder eenigen twijfel zijn « de Weerlicke Liefden tot Roose-mond » (1613) voor *Heemssen* aanleiding geweest tot het samenstellen en vooral tot het naamloos uitgeven van zijn « wereldlijke Poëmata ». De inhoud is dezelfde : liefdepoëzie, hoofdzakelijk in sonnetvorm ; de bronnen zijn, naast *Petrarca*, eveneens de dichters van de Pleiade. Zoo zijn er een aantal sonnetten die een variante lijken van gedichten uit « Roose-mond » en hier kan men de vraag stellen welke bronnen er eigenlijk ten grondslag liggen aan *Heemssen's* navolgingen : de Pleiade ofwel rechtstreeks *De Harduijn*? Alleen een nader onderzoek, dat buiten het bestek van deze studie valt, kan

¹ p. 54.

daarop een afdoende antwoord geven; doch, onzes inziens, is *Heemssen* van beiden afhankelijk.

Ten einde de overeenkomst tusschen de bij beide dichters behandelde motieven toe te lichten, mogen hier enkele incipit-verzen uit de « Wereldlijke P. » aangehaald worden : « Ghelijck d'oogh, die 't ghesicht crenckt in der sonnen stralen » — « Soo haest als ick haer sach hadd' liefde my bevanghen » — « Alleenlijck een opslaen van u claer-blinckend' ooghen » — « Verguldt ghecrinckelt hair, voorhoofd sneeu-wit en effen » — « Als ick eerstmael aensach u blondt verguldigh hair » — « O eenigh onderhoudt van mijn cort eyndigh leven / O minlijck ooghen claer, waer ut den schutter blindt » — « Gaet mijne suchten, gaet, ghy die daer syt ontsteken » ... enz.

Als proef van *Heemssen's* poëzie willen we nog volgend mooi sonnet ¹ overschrijven :

« De winden door de locht haer, ruysschende, vermeyen;
De bloemen, en het cruydt staen op het veldt verblijdt;
't Gheboomt' beghint alom nieuw bladers ut te spreyn,
Te vreden, en ghestilt, door den beminden tijdt;

In 't aldersoetst gheluydt, en liefelijckste vleyen
Singhen de vogheltiens haer liefden breedt en wijdt;
En al 't ghedierte lacht in bosschen, en in weyen,
Den levendighen brandt vercoelende met vlijt :

Maer ick, och laes ! altijd benauw' m'in vierigh blaecken,
Berooft van 't soet ghesicht, en van de woorden wijs,
Die groote soetigheydt, en vreught my deden smaecken.

Ick vlied' de Son, en 't Licht versmadigh met afgrijs;
En dat mij 't herte brek' ben in ghedurigh haecken,
Verr' van die schoonheydt, die mijn siel gheeft lof en prijs. »

De in de « *Gheestelijke Poëmata* » behandelde motieven zijn weer dezelfde als in *De Harduijn's* « *Goddelijke Lof-Sanghen* » :

¹ P. 73. Sonnet XXII.

lof en aanroeping van Maria, de Moeder Maagd; lof van het kruis, berouw over de zonde. Tal van psalmen en kerkhymnen worden eveneens nagevolgd. Alhoewel de « Godd. L.-S. » eerst een jaar later verschenen, toch moet *Heemssen* dien bundel verzen vóór zijn verschijnen gekend hebben. De datum van de « approbatie » van beide werken verschilt trouwens zoo heel veel niet : 19 Maart 1619 bij *Heemssen* en 9 October 1619 bij *De Harduijn*. De geregelde omgang der twee bevriende priester-dichters met elkaar laat natuurlijk een onderlinge beïnvloeding onderstellen.

De latere poëzie van *Heemssen* heeft een uitsluitend stichtelijk karakter en komt dus ook in dit opzicht overeen met die van zijn vriend. Den sonnetvorm verlaat hij ook meer en meer.

Op den inhoud en den vorm van *Heemssen's* poëzie, op geheel zijn kunstsmaak heeft *J. De Harduijn* een grooten invloed geoefend. Voet voor voet heeft hij hem geleid langs het spoor van de schoonheid, dat hijzelf gebaad had. Samen hebben ze gestreefd naar de verwezenlijking van een nieuw kunst-ideaal; samen hebben ze ook hun kunst ten dienste gesteld van de Kerk. Beiden sluiten in Vlaanderen de Renaissance af en staan aan den ingang van een nieuw tijdperk.

Men kan de letterkunde uit dit nieuw tijdstip wel in wereldlijke en geestelijke indeelen, doch is deze laatste van overwegend belang. Ze is de echo van de in het Zuiden steeds dieper ingrijpende contra-reformatorische beweging. Haar woordvoerder is in de eerste plaats de Jezuïet, *Pater Adrianus Poirters*¹ (1605-1674); de voornaamste vertegenwoordiger van de wereldlijke letterkunde was *Guilliam Ogier*² (1618-1689). Beiden waren « volksche » schrijvers in den echten zin van het woord : ook maakten hunne werken een ongemeenen opgang. Dat *De Harduijn* op een van beiden rechtstreekschen invloed zou geoefend hebben, kunnen we moeilijk gelooven : ze waren te

¹ Een bloemlezing uit zijn werken werd bezorgd door *J. Salsmans* : « Ernst en Luim » (Bussum, P. Brand).

² Thans worden zijn werken heruitgegeven door « De Seven Sinjoren » te Antwerpen. Reeds verscheen n° 1 : « De Gulsigheydt ». Zeer belangrijk voor de kennis van dit tijdperk is de Inleiding door *Dr Willem Van Eeghem*.

anders geaard. Meer dan waarschijnlijk is het echter dat vooral *P. Poirters De Harduijn's* werken kende en waardeerde.

Onder *Poirters'* vrienden ontmoeten we den jonggestorven priester-dichter *Daniël Bellemans*¹ (1641-1674). Hij is de schrijver van twee bundeltjes liefelijke verzen, waar een duidelijke naklank van *Poirters'* maar ook van *De Harduijn's* poëzie in te hooren is :

« *Het Citherken van Jesus*, spelende sestigh nieuwe Liedekens op het Groot Jubile van het H. Sacr. van mirakel tot Brussel... Tot reparatie van de on-eer aen het selve H. Sacrament gheschiedt als het voor twee mael 30 Penninghen is verkocht gheweest. »
« *Den Liefelycken Paradijs-vogel*, tot Godt omhoogh vliegende, behelsende verscheyde geestelycke Liedekens van de goddelycke liefde, ende het verlangen van het Hemels vaderlandt... »

beide verschenen te Brussel in 1670 en talrijke malen heruitgegeven. Het verlangen naar een hemelschen Bruidegom, het aanroepen van Maria, het verzuchten over de zonde zijn de hoofdmotieven dezer bundeltjes zuiver lyrische poëzie. Daarin openbaart zich een oprecht en fijnvoelend dichter. Daarin is iemand aan het woord die van *De Harduijn's* poëzie genoten heeft en die bekoord door hare muziek niet nalaten kan ze na te volgen. Vooral heeft hij uit de « *Goddelycke Wenschen* » geput. Als voorbeeld van navolging kan het gedicht « *Tot Lof van de Eenigheydt* »², dat eenvoudig een variante van *De Harduijn's* « *Alderliefste 't is te langh* »³, is, geciteerd worden. Het nader onderzoeken van *Bellemans'* bronnen is echter een opgave voor latere studie.

¹ Geb. te Antwerpen in 1641. In 1661 legde hij de kloosterbeloften af bij de Norbertijnen in de abdij te Grimbergen en in 1665 werd hij tot priester gewijd. Hij werd pastoor te Horssen en stierf den 21 Febr. 1674. (vgl. *L. Goo-vaerts*: « *Écrivains, artistes et savants de l'ordre de Prémontré* », p. 48); ook *G. Segers* in « *Leven en werken der Z. Ned. Schrijvers* (K. VI. Academie), I, p. 66, en *Ph. Blommaert* in « *Biographie Nationale* », II, p. 164. — De vriendschap met *P. Poirters* blijkt o. a. uit de lofgedichten die *Bellemans'* werken voorafgaan.

² « *Paradijsvogel* », p. 68-70.

³ « *G. W.* », p. 263.

Aan den lust om enkele zingende versjes van den mystisch-aangelegden, van den puren dichter *Bellemans* hier mede te deelen, kunnen we niet weerstaan. Hoor maar hoe schoon en innig zijn liedekens klinken, hoor er de echo van *De Harduijn* in en het praeludium van *Gezelle* !

I *Den Gekruysten Jesus dorst naer de Zielen* ¹

Ghy zyt den Heer' die d' hoven gheeft hun vocht,
Ghy hangt de reghen-wolck op in de locht,
't Heel aerderick gaet ghy met douw besproeyen.

Ghy zyt den soeten Heer die 't suycker riet,
Vol soete waters ende nectar giet,
Ghy maect van wyn-gaert-scheuten versche Druyven,
Doet door die druyven uwen dorst verschuyven.

Heer ghebiet eens aen het suycker riet,
Dat 't u een schael vol soeten nectar giet.
Oft doet den wijn-gaert perssen verssche wijnen,
Om uwen dorst daer-med' te doen verdwijnen...

II. *Kinder-liefde tot het nieuw-gheboren Kindeken Jesus* ²

...Uw' aessemken, Jesu, ó soete Kindeken
Is als een windeken,
Die in u teer ghemoedt
Die lieve vlammen voedt.
O soetste Jesuken, ontsteect mijn herte.
O Jesuken, o suyver Lammeken,
Seyndt in mijn hertjen een kleyn vlammeken.

O Jesus, o schoonste, o soetste Kindeken,
O liefste Vriendeken,
Ghy zyt het soetste Kindt,
Het welck mijn hert bemindt.
Ick haeck, ick snaeck, ick vlamme' naer u, onnoosel Lam,
O Jesuken, o soete Kindeken,
'K hebb' u soo lief aen mijn kleyn herteken... »

¹ « Paradijsvogel », p. 47 (hier fragmentarisch).

² Ibid., p. 11.

III *Jesús den Godt der Liefde, klopt voor de deure van 't hert* ¹

Den nacht komt aen, den vaeck noodt ons tot slapen,
Mijn liefde waeckt, s'en wilt geen rust gaen rapen :
Eer sy die vindt in 't hert van die sy mindt.
Mijn tortel-duyf, mijn suster, mijn vrindinne,
Mijn lieve Bruydt, siet toch eens uyt;
'K staen voor uw 'deur, laet uwen Bruydegom binnen.
'k staen naeckt en wacht voor uwe deur,
Doet open ziel en komt een weynigh veur.

Dat ghy maer eens hadt door een spleet ghekeken,
Ghy hadt mijn hair met druppelen sien leken.
Den douw die vloeyt, die heeft mijn hoofd besproeyt;
Maer al doet my den nacht van druppels vloeyen,
Nochtans den vloedt, is meer van 't goet
Daer ock soo milt uw' ziel med' kom' besproeyen

IV *Tranen van Liefde* ²

Tranen zyn myns herten wensch
Van my arme sondigh mensch.
Weenen is een soete vreught
't Aldersoetste van myn leven
Soeter als de soete jeught,
Aen een jeughdigh hert kan geven.

V *Magdalena* ³

Gelijck het tortel-duyfkken sucht
Als 't heeft syn lieve weder-gay verloren
Die 't van te voren hadd' verkoren,
Met wie het soetjens leefden in ghenucht,
Soo weent en sucht mijn ziel altydt
Om dat sy haren Bruydegom is quyt...

VI *Vierighe wenschen* ⁴

Ghelijck een hert oft dyn

¹ Ibid., p. 16.

² P. 54.

³ P. 88.

⁴ P. 125.

Wenscht naer een klaer fonteyn,
Soo wensch' ick duysent keeren
Om eens by u te zijn
O levende fonteyn
O aldersoetsten Heer.

VII *Godt alleen* ¹

Ghelijck de sonne-blom
d'Heel werelt om end om
Haer keert en draeyt naer 't schoone licht alleen
Soo keer ick my tot Godt en anders geen

De liefd' is 't rocksken
Sonder naet.
Het scheyden komt voorts
uyt den haet.

VIII *Godd. Wenschen* ²

Ghelijck als een rivier neemt zee-waerts haren swier
Soo swiert myn hert en neemt hier synen keer
Tot u ó mynen aldersoetsten Heer,
Ghy zyt o zee vol soetigheydt,
Vol blydtschap, vol genucht en saligheydt :
Myn hert wenscht als een dorstigh hert oft dyn
Naer u ó Jesu, levende fonteyn.

en ten slotte nog het juweel van *Bellemans'* poëzie :

Mindt Jesus nacht en dagh ³

1. Nachtegaeltjen	2. Nachtegaeltjen
Uw' soet taeltjen	Leent m' uw taeltjen,
Hoort men heele dagen langh	Op dat ick Godt nacht en dagh
Noch het dalen	soo in lyden
van de stralen	als verblyden
En beletten uwen sangh.	Loven ende dancken magh;

¹ P. 137.

² P. 157.

³ P. 118-9.

Waer het luyster	Leert my loven
is, oft duyster,	God daer boven,
Ghy fluyt altydt even seer.	Al leyd' ick beneden pijn,
Ghy blyft singen	Als het schynen
ende klingen,	gaet verdwynen
Ghy looft altydt uwen Heer.	van den blyden sonne-schyn.

3. 'Kwil by dagen
Godt behagen,
Als de sonn' schynt van geluck
'k wil oock trachten
Godt by nachten
Lof te singen in den druck;
Syn' lof sangen
Sullen hangen
Op myn tongh' tot aldertydt;
'K sal een dingen
Altydt singen :
Heere zyt ghebenedydt.

Dat *Bellemans* zulk een lenige taal schreef, is grootendeels aan *De Harduijn's* zoetvloeiende poëzie te danken — en al staat hij misschien onder rechtstreekscher invloed van *Poirters*, toch zet hij de lijn van *De Harduijn* voort en is hij een eerste schakel tusschen hem en *G. Gezelle*.

Ook de minderbroeder *P. Franciscus Cauwe* (1631-1679)¹ ging ter school bij den Oudegemschen pastoor. Dezelfde toon, rijker en voller geworden, wordt later nog aangeheven door *Michaël De Swaen* (1654-1707): want ook in zijn poëzie, die voor de letterkunde uit de Zuidelijke Nederlanden een zwane-zang was, is naklank van *De Harduijn* waar te nemen. Zoo galmde het lied van den Oudegemschen zanger nu en dan nog op, totdat het, ten slotte, herboren zou worden in den grooten priester-dichter *Gezelle* !

Wat is nu, om te eindigen, de *algemeene beteekenis van Justus*

¹ Vgl. « De Pelgrimagie van het Kindeken Jesus », bewerkt door *P. Ladislav Kerkhove* O. F. M., I (VI. Boekenhalle, Leuven, 1923.)

De Harduijn? Hij is in Zuid-Nederland de vertegenwoordiger van de Hoog-Renaissance, de talentvolle begeleider van de bloeiende letterkundige beweging uit het Noorden. Hij komt na *De Heere*, *Van Mander*, *Van der Noot* eenerzijds, *Spieghel*, *Coornhert*, *Visscher* en *Van Hout* anderzijds: de Vroeg-Renaissancisten die op 't genieten van schoonheid voorbereid hadden en voor poëzie ontvankelijk gemaakt.

Rechtstreeks sluit hij aan bij *Jonker Jan Van der Noot*, wiens belofte in hem openbloeit tot hoogere poëtische volmaaktheid. Had *V. d. Noot* misschien een ruimere visie, er is bij *De H.* vooral een klimming in technisch kunnen en een warmer accent. Hij is niet enkel tijd- maar ook kunstgenoot van *Hooft*, *Bredero* en *Vondel*: hun ideaal was ook het zijne.

In Zuid-Nederland is hij de hoogste literaire persoonlijkheid uit de eerste helft van de 17^e eeuw. In hem voltooit zich de Nederlandsche Renaissance: hij is er de laatste uitstraling van in Vlaanderen — hij en zijn kring —: de uitbloeiing van een geestelijk seizoen dat in westelijk Europa de schoonheidsopvatting vernieuwd had en overal op het nationale classicisme voorbereid. In zijn kunst lag eveneens een kiem van classicisme: dat die niet gedijen kon, was onafhankelijk van zijn wil. De dageraad was er: want al sluit hij een periode af, toch opent hij er ook een nieuwe.

Eenerzijds sluit hij de wereldlijke Renaissance af, anderzijds is hij een heraut van de religieuze Renaissance.

Zooals de Fransche renaissancisten trok hij zich, na een hartstochtelijke jeugd, terug in den schoot van de katholieke kerk; dan krijgt de inhoud van zijn kunst een stichtelijk karakter: ze vloeit over in de godsdienstige strooming van de Tegenhervorming. De vorm er van blijft renaissancistisch schoon.

De Harduijn staat op een tweesprong: tusschen wereldlijke en religieuze Renaissance. *Hij is een schakel tusschen Van der Noot en Poirters*. Hij baant den weg naar *Poirters*, *Bellemans*, *De Swaen* en *Gezelle*!

Zijn literaire werkzaamheid condenseert zich in en om de tijdsruimte van het Twaalfjarig Bestand: dus in een tijd van vrede waar de strijd in uitgewoed heeft. Tal van meer cerebraal-

aangelegde landgenooten waren naar het Noorden uitgeweken en hielpen er de grondvesten van de politieke zelfstandigheid leggen en den bloei op elk gebied heerlijker maken.

J. De Harduijn, de door zijn echt dichterschap boven den tijd uitrijzende kunstenaar, week niet uit, maar bleef ter plaats om als een bloem te ontluiken boven den grond waar hij op geboren werd. Daar had hij zijn *zending* te vervullen en deze was groot : een deel van het bedreigde Nederlandsch cultuurgebied te helpen vrijwaren tegen algeheele verbastering en ontaarding door vreemde opslorping; de cultureele band tusschen Noord en Zuid nauwer toe te halen en voor de toekomst mogelijk te houden; door de taalbeoefening en de toewijding aan de kunst bij te dragen tot den geestelijken bloei van Vlaanderen en het hooghouden van onze taal; aan zijn landgenooten door schoonheids- en zelfbewustzijnsopenbaring een grootere zielsenergie te geven en op deze wijze te redden wat er te redden viel; zooals zijn tijd-, land- en kunstgenoot *P. P. Rubens* zijn invloed te gebruiken tot herstelling van den vrede in de Nederlanden.

Om het vervullen van die zending zijn wij *J. De Harduijn* onzen diepsten dank en innigste vereering verschuldigd.

Waren er meer hoogstaande geesten geweest, die, zich van deze taak bewust, hun invloed hadden laten gelden in de Zuidelijke Nederlanden : dan zou er daar niet enkel een kunst opengebloeid zijn die oneindig zou bijgedragen hebben tot den cultureelen glans van Groot-Nederland, maar er ware ook een kracht aanwezig geweest die de bestendiging der onnatuurlijke scheiding tusschen Noord en Zuid zou verhinderd hebben : de krijgsbenden met hun sleep van rampzaligheden zouden zoo ras alle hooger leven in het Zuiden niet gedood hebben.

Op *J. De Harduijn* toch mogen we fier zijn. Hij is een der heerlijkste verschijningen onzer 17de eeuwsche lyriek. Het eeuwig-schoone leeft in een groot deel van zijn poëzie.

Zijn kunst is de openbaring van een schoone, emotieve ziel : de warme echo van zijn liefde tot het leven in den mensch, de natuur en God, het irrequietum van een groote minnende ziel.

Veel inniger is hij dan de naar het Noorden uitgeweken vrienden *Zevecote* en *Heins*. Als lyrisch sonnettendichter evenaart hij *Hoof*t en *Bredero*. Niet door onderlinge beïnvloeding, maar wel ten gevolge van een zelfde geaardheid en de navolging van zelfde bronnen is er overeenkomst tusschen deze drie.

Als Psalmberijmer overtreft hij vaak *Vondel*.

Als welige natuurdichter is hij een voorlooper van den grooten West-Vlaming *G. Gezelle*. Onze taal heeft hij rijker, vloeiender en leniger gemaakt. Hij heeft de snaren gestemd van het gevoelsinstrument waarop onze fijnste zanger zijn lied spelen moest.

Om hem heen vereenigde hij een kring van hoogstaande kunstenaars, op wie hij invloed oefende.

Om al deze redenen mogen we hem niet langer uit de Nederlandsche Literatuur- en Cultuurgeschiedenis schakelen. Daar moet hij voortaan zijn eereplaats innemen.

NAWOORD

Ons betoog sluiten we met een wensch.

Mocht de verhandeling waarin wij getracht hebben den te lang vergeten *J. De Harduijn* als mensch en als dichter te doen herleven; mocht vooral de keur uit zijn poëzie, die wij over kort hopen te kunnen uitgeven, belangstelling wekken voor iemand die met volle recht wacht op de liefde en de vereering van het volk in wiens schoonheidsdienst hij stond.

Mochten de enkele jaren die ons nog afscheiden van den 300sten verjaardag van *De Harduijn's* dood een geleidelijke in-eer-herstelling beteekenen, opdat, met zijn aanstaande eeuwfeest, hij voor niemand onder de intellectueelen van de Nederlanden nog een onbekende zijn zou.

EINDE.

VI. BIJLAGEN.

1)

TAFEL OFTE LIJSTE, van de boecken die in de Scholen zullen moghen gheleert worden, en gheen andere, volghende d'ordonnantie van den Eerweerdichsten heere *Antonius Triest*, bisschop van Ghendt, uytghegheven anno 1622.

In de welcke het ghetal beteeckent het jaer op het welcke datse oft eerst wel ghedruckt, oft ghecorigeert en verbeterd zijn. Het ✠ beteeckent datse eertijds verbode, maer nu wel ghecorigeert en toegelaten zijn.

A

- (1) Acht oeffeningen.
- (2) Alexander den grooten.

B

- (1) Beghinsel der wysheyt.
- (2) Den bloeyenden wyngaert van Japonien in twee talen.
- (3) Den blomhoff der h. Kinderen.
- (4) Den blomhoff van p. David, 1622.

C

- (1) Cabinet der Vraghen, 1621.
- (2) Carolus Quintus.
- (3) Den Catechismus Synodael, van 49 lessen.
- (4) Den Catechismus van Ghendt.
- (5) Den Catechismus van Mechelen.
- (6) S. Catharina van Sienen.
- (7) Christelicken biecorf vā p. David oft Joannes Coens.
- (8) Christelicken huysboeck.
- (9) Den Christelicken huyshouder, van P. David, 1622.
- (10) Christelycke kinder-leer, 1621.
- (11) Den Christelycken Waerzeggher.
- (12) Cleynen Catechismus van Antwerpen, 1621.
- (13) Cleynen Vocabulaer.
- (14) Den Coninck David.

- (15) Conjugatien.
- (16) De Corte passie, 1621.
- (17) Cransken der jonghe Dochteren.
- (18) Croone der Jonckheyt, 1621.
- (19) Den Cruyswegh Christi, door Gillis De Coster, 1621.
- (20) Cleyen Colloquia, Vlaemsch ende francoysch.

D

- (1) Destructie van Jerusalem, 1618. ✠
- (2) Drije Apostelen des Nederlandts.
- (3) Drije pelgrims van Lauretten.
- (4) Drije vrome vorsten, Gedeó, Sampson, en Judas Machabeus, 1619.
- (5) Den dolenden rudder, 1617.
- (6) Dryvoudighen Spieghel der Menschen, 1621.

E

- (1) Evangelien en Epistelen van 't Jaer, in twee talen, 1621.

F

- (1) Fabulen van Esopus, 1615. ✠
- (2) Fatius van 't versterven.
- (3) Fonteijne d'honneur, oft der Eeren, 1621.

G

- (1) Galien rhetore, 1619. ✠
- (2) Den Gheestelycken Strydt.
- (3) Ghemeyne Zendtbrieven, 1621.
- (4) Ghenoechelijcke propositen.
- (5) *Goddelijcke Loff-Zanghen*, door JUSTUS DE HARDUYN.
- (6) Grooten Vocabulaer.
- (7) Godefroy de Bouillon.

H

- (1) De heerlycke reyse.
- (2) Historien van Brasilien, 1622. ✠
- (3) Historie van Sinte Franciscus.
- (4) Hondert schoone exempelen, 1621.
- (5) Hondert vraghen, 1620.

J

- (1) Jan Mandevyl, 1619. ✠
- (2) Den Inganck van een Godtvruchtich leven, door Franciscus Dehaler.
- (3) Julius Cesar, 1619.
- (4) Joseph.

K

- (1) Kalengier ende lust-hof, door Gillis De Coster, 1621.
- (2) Keyser Maximiliaen.
- (3) Kinder redenen.
- (4) Konste, om te vercryghen de volmaecktheyt der deuchden.

L

- (1) Het leven ons heeren Jesu Christi, 1622.
- (2) De langhe passie.
- (3) Het leven der heylighe Heremyten, in 2 deelen, 1622.
- (4) 't Leven der h. Heremytinnen, 1622.
- (5) 't Leven van S. Anna, 1622. ✠
- (6) 't Leven van den heyligen S. Franciscus Xaverius.
- (7) 't Leven van den h. P. Ignatius.
- (8) 't Leven van P. Franciscus Borgia.
- (9) 't Leven van Sinte Liven.
- (10) 't Leven van den Zalighen Aloysius Gonzaga.
- (11) Het leven van Franciscus a Pulla Regali en Joannes Nimenes.
- (12) 't Leven van de heylighe Teresa.
- (13) Leydtsman der Jonckheyt.
- (14) Het Lief Papegaeyken, 1621.
- (15) Lusthof der Edeler Vrouwen.

M

- (1) Het Maechdelick huys van Laurretten, 1622.
- (2) Manierlycke Zeden, 1617. ✠
- (3) Maniere ende pratycke van een Gheestelyck leven, 1622.
- (4) Maniere om bequaemelick een generaale biechte te spreken.
- (5) Maniere van te dienen de Moeder Godts, ghetrocken ut p. Spinellus te Mechelen.

N

- (1) Nieuwe rooskens van Japonien, 1620.

O. P.

- (1) Het Paradijsken der Liedekens in 6 Stucken ghedeelt.
- (2) Het Prieelken der Liedekens.

Q. R.

- (1) Refereynen van *Anna Beijns*.
- (2) Reghel van een goede Moeder.
- (3) Rekenboeck.
- (4) Reynaert De Vos, 1621. ✕
- (5) Den Rudder met het Cruyce.
- (6) Den Rudder met de Zwane, 1619. ✕

S

- (1) Salighe leeringhe der Jonckheyt.
- (2) Septem psalmi 1621.
- (3) De Seven blydschappen van onse Lieve Vrouwe, 1622. ✕
- (4) De Seven doot-zonden.
- (5) Seven Psalmen, 1621.
- (6) Den sleutel des hemels.
- (7) De Sielen Troost, 1619 en 1622.
- (8) Spieghel der Jonckheyt, 1621.
- (9) Spieghel der Zalicheyt.
- (10) Den Spieghel der volmaeckter kennisse, door Jan Gorcum, 1618.
- (11) Spinnecoppe van P. David.
- (12) De Spongie van P. David.
- (13) Spieghel der Standtvasticheyt ende Zuyverheyt.

T

- (1) Tafelboeckxken.
- (2) Thien-Jaerighe belegheringhe van Troia, 1619. ✕
- (3) Tobias, Esther, Judith, Susanna.
- (4) Triumphe der Jonckheyt, 1619.
- (5) Troost der Cleynmoedighe.
- (6) Twee leydtsmannen, Moyses en Josue, 1619.

V

- (1) De vrede des herten.
- (2) De verduldighe Helena, 1617. ✕
- (3) Den verloren Sone.

- (4) Den vermaerden Jason, 1620. ✕
- (5) Vertroostinghe der Ziecken, door P. Binet.
- (6) Van der doot, 1620. ✕
- (7) Den vromen Hercules, 1619. ✕
- (8) De Vrome Vier Helmskinderen, 1619. ✕
- (9) De vrouwen peerle, helena, griseldis ende Florentine, 1621.
- (10) Den utersten Wil.

Daarop volgt nog een opsomming van

« FRANÇOYSCH E BOECKEN ».

Ze hier ook afdrucken is overbodig.

Te Ghendt, by *Gaultier Manilius*, wonende te Putte
in de witte Duyve by 't Belfort.

A^o 1622.

N. Deze lijst werd afgeschreven van een stuk mij door Prof. *J. Vercoullie* welwillend overhandigd. Het werd door hem gevonden in een pak varia, uit de nalatenschap van *Frans De Potter*. Naar zijn meening moet het een afschrift zijn van de hand van *De Potter*, toen deze nog zeer jong was.

2) VERSPREIDE GEDICHTEN.

- I [Francisci Harduini.
In Max. Vriendii libros Epigrammatum.
Post obitum in varias animas decedere formas,
Adducor tecum credere, Pythagora.
Vrientius in causa est, salso cui tincta suavi
Aurea tam lepido carmine vena salit;
Bilbiblicum ut jures ipsi immigrasse Poetam,
Aut ipsum quondam Bilbiblico potius.]

JUSTI HARDUINI *Francisci filii in contrariam sententiam.*
Pace tua Pater, est Samii sententia vana
Et vetat hanc sanam credere sana fides.
At quondam extrema moriens testatus in hora
Bilbiblicus Vriendo plectra lyramque dedit.
An mirum est igitur, si tersa Epigrammata scribat,
Condiat et parili mellinia atque sale?
(« Delitiae Poet. Belg. », II, p. 895. — Francfort, 1614).

II

*Ode tot den Gheest-rijcken Guil. van Nieuw'landt, grondt-wijsen
Dichter en constigh schilder.*

1. Als Deucalion met der vlugh'
Swierde de steenen over rugh'
Om nieuwe menschen af te maecken,
Alsdoen en greep hy niet al een
Naer schorre, naer karreel of steen
Maer greep oock wel naer ander saecken.
2. Want altemets quam hem in d'handt
Eenen Robijn oft Diamant
Oft eene schelp dick beperelt,
Die wisselende hunnen aerdt
Hebben terstont een volck ghebaert
Dat eens verlichten sou de werelt.

3. Als u, *Nieuw'landt*, die glinstert hier
Door uwen gheest vol heylich vier,
Gh'lijck het ghesteent van hoogher waerde,
Oft als een Peerel of Robijn,
Daer door ghy toont wel ander schijn,
Als of ut steen, oft schorr', of aerde,
4. Neen het ghespuys comt al van daer :
Dat is het volck, dat 't lichaem swaer
Tot hooghe daedt niet en can heffen :
Maer ghy die anders sijt bedocht
Stiert uwe vleughels naer de locht
Om yet te doen dat kan ghetreffen.
5. Want comt ghy niet als een clouck heldt,
Nu in het schoon *Brabanders* veldt
Eerstmael het vaendel rechten ?
Om menich hondert *Rijmers* hooft
Bot, hersseloos, en heel verdooft
Met reden wijs te gaen bevechten ?
6. Siet men nu oock t'Antwerps tooneel,
Nu wederomme niet gheheel
Beheymt met nieuwe groen lau'rieren !
Siet men het selv'nu niet van goudt,
Het welck te voor maer was van houdt
Om *sinnemens* sot op te tieren ?
7. Ha, ha, t' is wel ander gheluyt
Dat uwen *Saul* dondert ut
Als gh'hem ter werelt doet her-leven,
Wiens boosen gheest door 't soet gheclangh
Dwelck *David* op sijn herpe sangh'
Als nu, als dan wort ut-ghedreven.
8. Niemandt voorwaer die alsoo stout
Treckt met de *Musen* naer het wout :
En niemant oock dan ghy alleyne
Gaet spieghelen hem soo gherust
En drucken sijnen mont met lust
Aen het Christael haerder fonteyne.

9. Niemandt des Nachts al in de Maen'
Als sy heeft haer vol aensicht aen
Comt hem soo hups ter spele vinden,
Als sy daer reyen al ghelijck
Op 't soet gheterd' en 't Veel-ghestrijck
Van hunnen Godt die s' oyt beminden.
10. Die u daer croont met eenen tack,
Zulcx hy eertijdt van Daphne brack
Om alle gheesten te betalen,
Die met oprechter liefden jonst
In schrift van hun her-varen const
Verbreyen t' lof van alle talen.
11. Maer al ist soo hoe dat u lodt
Ghevallen is te sijn een Godt
Van *Helicons* gheleerde bende;
Daerom en wort noch mijn ghedicht,
Hoe wel dat cleyn is van ghewicht
Van u ghestelt op t' uysterst hende.
12. Ghy achtet wat al schijnct loot
By t' uw' te sijn van goude root
Dat ick dies-halven my nu schame
Yet te gaen stellen op papier,
Weerdt uwen Aerd-veyl en Laurier,
En 't nieuwe roem van uwen name.
13. Maer *Janus* dien ouden vaer
Die noch eens comt met t nieuwe Jaer
Heeft my te doen dit soo bevolen,
Op dat daer door het goedt beghin
Van onse nieuw' gheboren min
Niet en sou blijven heel verholen.
14. Och had ick doch tot mijnder baet
Zulcx den Coop-vaerder halen gaet
Naer d'Indiaensche verre landen,
'T sy goudt, oft 't sy ghesteente fijn
Voorwaer ghy sout deelachtich sijn,
En ick schonckt u met volle manden.

15. Oft const ick als ghy met 't Pinceel
Doen leven douck, tyck, of Paneel
Mijn const soud ick u gheeren schencken :
Maer soot gheen werck is van een man
Te gheven dat hij niet en can,
Wat sal ick best voor u bedencken?
16. Ick weett' ghemaect; neemt daer in danck
T'ghen' *Harduyn* eens willigh schanck
Om 't lof uw 's naems hier te vereeren
Dien nimmermeer en sal vergaen :
Maer wel soo langhe blijven staen
Als *Janus* hoeft noch sal omkeeren.

JUSTUS DE HARDUYN
den eersten Januarij 1616.

(Uit de liminaria van G. V. Nieuwelandt's « *Saul* » (Antwerpen, 1617).

III

*Ten spoedighen Beghinne, met Gunste van Hemel ende Locht
aen den cloeck-moeden Held' M'Her Carel van Borgoengien,
Ridder, Baender-heere van Wacken, etc. tot het Coninckschap
van S. Antonius Ghulde in zijn eerste Jaer als Hooch-Baillu
tot Ghendt. — Ghetrocken uyt het Latijn van den Eerw. en
Hoogh-gheleerden Heere SIMON VAN DEN KERCHOVE door
J. DE HARDUIJN.*

- Zoo nu op deser Aerd *Augustus* hà ghegheven
De soete Vrede-rust; en dat hy dede leven
Elck onder het gebiedt sijns hoog-gemelde macht;
Men seyde dat *Juppiter* met hem wou 't rijke deelē :
5 Want 's daeghs de gulde *Son* beglansde de tooneelen
Daer 't reghende te voor den gantsch' lijcken nacht.
Als *Carolus* dien *Held*, uyt het Bourgoensch gheslachte
(Dat in voorleder eeuw' oock Keyseren voort-brachte)
Was nieuwelingh begroet als Over-Hoofdt van Ghendt;
10 Men sagh den *Pape-gaey* binnen dat Hoofdt der steden,
Met vier-clackende roers beschoten en bestreden,

- En menighte van loot hem sprietelen ontrent.
Dit door het schutter-volck in crijgh en vrè bequaeme
Dat *S. Antheunis Vier* eens gaf der *Gilde* naeme.
- 15 Het was dan van den *Mey* den tweemael thienden dagh,
Die lieflijk stont ghebloeyt, end' allom onbedwonghen
De voghelen des lochts hoop over hoop al songhen,
En 't vruchte-rijcke Veld was ghevend' eenen lach.
Het eerste Sonne-schijn was dimster door den reghen
- 20 Die 's middaeghs hem ontweeck, tot voor-betoogh van zegen,
Dat God hem t' zijnen wensch d'helft van de Sonne boot :
Om met sijn Borgherij als Borgher te verkeerem
(Ouden-inboren aerd der Vlaender-landsche Heeren)
En naer de goude breuck te treffen met een loot.
- 25 Met 't welck hy naer-ghevolght de blixemende straelen,
Doet door een poeyer-vier den Voghel neder-daelen,
Dien ligghende, verkiest hem tot een nieu cieraet,
Om op een 's Conincx borst sulck eere te betraepen,
Als daer den Arent doet op 's Keyzers hooghe waepen
- 30 Tot merckelijck betoogh van vromelijcke daet.
Ghelijck 't *Apollo-spel* schanck heyliche Laurieren,
Om met de selve 't Hoofdt der winders te vercierem;
En soo 't *spel* van *Neptun* Pijn-tacken daer aen bandt;
En van *Olympien*, groen tacken van Olijven;
- 35 Soo moet dit *Voghel-dier*, ghetuyghenisse blijven
En roemen op de cracht eender *Bourgoenscher Handt*.
Welck *Hand* fraey metter lans' en aerdigh met de schichte,
Oock gheestigh in 't ghestel van seer gheleerde dichten,
Sal loven den *Romein*, den *Parther*, met *Apoll*;
- 40 Welck *Hand* onse *Princes*, die nochtans manne-prijzen
Schut-constelijck van hoogh met bogh' en buss' doet rijzen,
Verwonder' oock te sien met winne-cranssen vol.
Welck *Themis* haer verblij de *Roede* te sien draeghen,
Die sijn voor-vaders groot oock voerden in hun daeghen
- 45 Wesend' in al hun deughd echt erfghenaem op eerd,
Welck *Hand Appelles* merck' te schilderen naer 't leven,
Welck *Hand* oock sijnen ruggh' ghedienstelijck sou geven,
Bucephalus dat wild en ongetemde peerd.
Zoo *Ghent* neemt dan eens acht, uyt dit goed *Voghel-teecken*
- 50 Dees' *Hand* gaet naer die *Hand* van *Alexander* reecken,
Een yder word gewaer dat dijns nieuws Conincks deughd,

- U, en u Borgerij alree begint te schincken,
(Het welck al heughdigh is, en weerd om te gedincken)
Allerhande spoet, geminght met soete vreughd.
- 55 Als *Recht-ghebieder* wijs zal hij zeer wel gelijcken
Dien *Aristides* oud, en syn aen ygelijcken
Een Vader, eenen Heer, en yder even goet.
Maer dat *Mezents*-ghespu Godts-lasteraers ghesworen,
En sullen noyt ontgaen desen *Aeneas* thoren,
- 60 Die den goen yver Godts in hem verwecken doet.
Hierom, ó schoone Stadt ! comt, wilt danckbarigh wesen :
Ghy die nu zijt veert met sulck man uyt-gelesen,
Gheeft teekenen van vreughd ter gunst van sulck een *Hooft*.
Laet dit alleen niet doen u vier-spuwende *Draecke*,
- 65 Nock oock van uwe Roers 't gedommel en 't gecraecke,
Dat kletterende klinckt' en d' ooren over-dooft;
Maer aen dien winder cloeck die u dus doet verblijven,
Dienst-willigheydt betoont van nu tot alle tijen
Laet hem den middel-gront van uwer herten sien,
- 70 Soo ghy zijns ampts bevel sult vlietelijck verdraeghen;
Zal hy om ygelijck daer mede te behaeghen,
Met goedertier gelaet oock weten te ghebien.
U saecken door dit *Hoofdt* sullen al gaen te wensche :
Ghenuchelijcke vreughd sal erven yder mensche :
- 75 En alle tijdt-verdrijf ghenieten langs om meer,
Men gaet van nu voorts af hantieren alle spelen,
En nimmermeer en sal den *Pape-gaey* vervelen,
Maer dienen voor altoos der Coningen een Eer.
Die t' samen al in spoet en langhe rust sal hauwen
- 80 Des *Brabandts Coninghinn'* die Edelste der vrouwen,
Van 't wapendraghigh heyr waerachtighe Camill'
Die ter bequamer tijdt tot menigher wellusten
Oock in haer *Vlaender-landt* den *Voghel* sal op-rusten,
Diez' onlangs in u Stadt dè draeyen om de Spil.
- 85 Dien zy dan nu gheraecte, noch nemen sal te quellen;
Dat sy dien metter tijdt wel sal ter aerde vellen,
Opdat daer door gheschie dat eenen tweeden Crans,
U maeghdelijck schoon Hooft com staetelijck vercieren,
Boven heur Groote-Vaers lof-weerdighe Laurieren,
- 90 Die teghen alle nijdt u maecken eene schrans.
Een *Bourgoensch Hertoghinn'* zal zijn U Coninghinne;

Eenen *Bourgoenschen Held*, dien elck-en-een beminne
Sal oock beneven haer U Coninck sijn gheacht.
Dat dit ghebeuren moet, ten vollen doet bemercken,
95 Den *Voghel* die daer light met afgheschoten vlercken
Den Zeghen, Eer en Lof, die u nu word aen-bracht.

Tijdt-schrift

MACHTIGH EN RVSTIGH IS DHANT VAN BOVURGOENGIEN

«Te Ghendt, By Jan van den Kerckhove op de Hooghoorte in
't ghecroont Sweardt. 1620. (folioblad).

IV

Sonet op het Treur-vertooch van de Gheest-rycken J. Thieullier.

Thieullier ghy syt vorwaer door wiens Treur-ghedicht
Der oudder Grieken lof blijft teenegaer verdwenen.
Nu ghy in *Mechelen* her-bauwt een nieu *Athenen*
Door uwen *Herder* clouck ghecomen in het licht.

Den *Bock* : eertijdt den prijs voor die sulcx ha'en gesticht,
Den *Aerdtveyl* en *Laurier* die hunnen cop beschenen
Te weynich sijn voor u; want ghy dogh sijt den ghenen
Die aenghenamer werck ons hier hebt aenghericht.

Het Nederlandts *Toonel* 't welck plocht te wesen haut
Door u in 't Mechels pleyn verandert is in gaut,
Wel weerd om yet vernufts op 't selve te vertoonen.

U sy dan eeuwigh lof, u roem, en uwen naem
Verluidje de Basuijn van de vol-ooghde *Faem*;
Want sy sijn alle weerdt wel duysent *Lauwer-croonen*.

JUSTUS DE HARDUYN. P.

(In de liminaria van *J. Thieullier's*: «*Porphyre en Cyprine*», Treurspel
verthoont by de Redenrijcke Gulde die Peen binnen Mechelen, op hen-
lieder heer-lijcke Blaoen-Feest : gehouden den 3^{en} Mei 1620. Tot Mechelen,
Hendr. Jaye. 1621).

V (?)

Klinck-veers over 't Vrouweliick Cieraet van S. Agnes versmaet.

- Ghy Mans, die zift misdeelt van manneliicken aert
Niet anders opgepopt dan of ghy Vrouwen waert,
Die dwaesliick u vermaeckt (door ydelheyt gedreven)
Met kosteliicken kleen, en 't sacht-geciierde leven,
5 Soo ghy de meerder gaaff van u ghegeven cracht
Door minder in u schoon t' opproncken niet veracht
('t Welck lot nochtans genouch most wesen voor u deele
Sonder de Vroukens teer haer eyghen te onsteelen)
Soo luystert naer de Lof, van hem die Godes Soon
10 U tot een Spiegel geeft des kleeds, en die ghewoon
Was 't mannelicke liif met kemels hair te decken
End' wildt hier door met een u eyghen aert aentrecken.
Ghy swacke Vroukens die, int geven zift te milt
Van uwen dieren tijt, dit 't gelt onspoedich spilt
15 Aen 't sterfelicke lijf, hovaerdich op te toyen
Om u gegeven schoont hier meed' wat te vermoyen,
Neemt toch u Voorbeelt uyt den voeghelijcken wet
Die u hier al ghelijck een wijse Maghet set,
Doorgront het soet gedicht des genes die den Heere
20 Heeft 'treuckwerck soo onlancx ontsteken van zijn eere
In 's Hemelrijcken sangh, wanneer door liefden cuys
Hem d'yver schier verslondt van Godes heylich huys.

J. H.

(In de liminaria van *J. Stalpart van der Wiele's* «Vrouweliick Cieraet van Sint Agnes versmaedt»... (S'hertoghen-Bossche. By Anthoni Scheffer. Anno 1622). Het auteurschap van dit gedicht is met geen zekerheid vast te stellen).

VI

*Ode tot den Eerweerden Heere Jan
Schattelman, Beschrijvende 't leven
van den H. Macarius.*

1. Vervloect zy dan de Ketterije
Die van oudts tije
Heeft uyt gespogen heur fenijn.
Martinisten, Anabaptisten
En Calvinisten
Haer schaedelijck ghebroet sel sijn.
2. Gommaristen, Arminianen
Sijn als twee haenen
Deen teghen d'ander nu ghestelt
Om Godts woordt ist dat sy vechten
Al hun aen-rechten
Is moordery, roof en ghewelt.
3. Daer syn nu duyst, ses hondert Jaeren
Alree vervaeren
Hoe dat den Hoeck-steen was gheleydt
Van d' alghemeyne Christen Kercke
Die soo ick mercke
De weerelt door haer overspreyt.
4. Die uyt de dese souckt te blijven
Sal henen drijven
Met den ghemeynen sonde-vloedt,
Die hem ontsien wilt te verdrincken
Sal overdincken
Dat hy dit schip aenreesen moet.
5. Christus ons Heyl, ons offerande
Seer goederhande
Door sijne doot is voor-ghegaen,
Soo naederhandt tot allen tyen
Door bitter lijn
Menigh goe mensch oock heeft ghedaen.

VII

Ode tot den Eerweerde Heere, H. Joann. Chrysostomo Van der Sterre. Prior van S. Michiels tot Antwerpen, beschrijvende het leven van den H. Norbertus.

1. Soo moet dan zijn vervloeckt de valsche ketterije,
De welcke niet van nieuws; maer wel van ouden tije
Hier uyt-ghespoghen heeft haer schaedelijck venijn;
Want wat is haer bedrijf, wat is al haer aenrechten
Dan moorderij, en roof, dan kijven ende vechten,
Al onder het bedeck van deughdelijcken schijn?

2. Een yder is bekend, hoe nu alree vervaeren
Zijn meer dan tweemaal dry, met noch thien hondert jaeren,
Dat op seer vasten grondt den hoeck-steen was gheleyt
Van 't over-schoon ghesticht der Christelijcke Kercke,
Die een is, en ghemeyn, en soo 'ick claer bemercke,
De werelt door en door haer deylt, en over-spreyt.

3. Die uyt de dese meynt verwaendelijck te blijven,
Sal seker onverhoedts gaen vlotten ende drijven,
Ghelijck den mensche dé in d' alghemeyne vloedt.
Soo, die wilt wesen vrij van scandigh te verdrincken,
Moet in syselven gaen, en rijpelijck bedincken,
Dat hy gheen ander schip dan dit aen-reesen moet.

4. -Christus, dien Herder groot, die saligh Offerhande
Die ons sijn vleesch en bloedt ghelaeten heeft te pande,
Is door sijn bitter doot ons alle voor-ghegaen;
Het welck oock naeder-handt tot veel verscheyden tijen
Door Waeter, ende Vier, door menighte van strijen
Heeft menigh goeden mensch standtvastelijck ghedaen.

6. De Martelaren wiens ghedacten
Soo weerdigh achten
De Christenen van rechten aerdt,
De Maeghdekens wiens suyver leven
Godt heeft verheven
Sijn dit ghespuy noynt aenghepaert.
7. Hieronimus, noch Augustinus
Sijn met Calvinus
Tot noch toe commen over een
Noch onse Bischops of Doctoren
En haan te vooren
Met *Beze* of *Luther* iet ghemeen
8. Nochtans men hauwt dat dees verkeerren
Om hun goe leeren
In 't saeligh-rijck beloofde landt,
Langh eer *Calvin* het volck verdoofde
En uyt den hoofde
En nieu onclaer gheloove vandt.
9. Men hauwt oock vast dat dese Landen
Uyt s' vyandts banden
Tot onser welvaert syn verlost
Door Sint *Amand* en sinte *Lieven*
Langh eer die dieven
Den sielen roof oynt haân begost.
10. 'T is langher leen dat was in 't leven
Hier fraey beschreven
Macarius dien Herder groot,
Die sijnen staf, en Ondersaten
Heeft willen laeten
Om hier te commen t' onser noot.
11. Leest in dit bouck hier suldy mercken
Syn wonder wercken
Waer van ghetuyght dit Nederlandt
Leest in dit bouc hier is syn Leere
Die ter Godts eere
Met sijne doot hy heeft gheplant.

5. -De roode Martelaers wiens weerdighe ghedachten
Hier nimmermeer vergaen, maar grootelijcks veel achten
De Christenen al-om, die zijn van goeden aert;
De witte Maeghdekens voor wiens suyver Leven
Godt heeft die schoone Croon der Hemelen ghegeven,
En zijn noyt in het minst' de ketters aenghepaert.
6. -Sulcks oock in hunne schrift tot gheender tijdt en dede
Noch Hieronymus noch Augustinus mede,
Die met Calvini leer noyt quaemen over een;
Noch onse Bischops oock of heylighe Doctoren,
Die nu in 't leven zijn, oft leefden hier te voren
En hebben insghelijckx met Luther niet ghemeen.
7. -Nochtans men houdt voor vast dat sulcke nu verkeerren
Om hunne deughden schoon, en saligh-rijcke leeren
Vervult met lof en eer in het beloofde Landt,
Al langh eer dat Calvin het slechte Volck verdoofde
Met valscheyd en bedrogh, en eer hy uyt den hoofde
Oft ievers uyt den hoeck een nieuw gheloove vandt.
8. -Het is oock al te claer dat dese Neder-landen,
Van over langhen tydt uyt s' Vyandts stercke banden,
Tot zeghen ende spoedt gheluckigh zijn verlost,
Door Sinte Willebrord, Amand en Sinte Lieven,
Eer dees Op-roerders quaedt, en goddeloose dieven,
Den gheestelijcken roof hier hadden oynt begost.
9. 'T zijn nu vijfhondert jaer dat alhier was in 't leven,
Den Heylighen *Norbert*, gheleerdelijck beschreven
Van die van langher handt sijn leven heeft bemindt,
Die sijnen Vader volght, als onderdaenen Sone
En met de pen verheft noch daeghelijcks de ghone,
Die hy in desen roep d'uyt-nemenste bevindt.
10. Leest hier in desen Boeck, hy sal u doen aen-mercken
Sijn wonderbaere daedt, sijn wonderbaere wercken,
Waer van Antwerpen tuyght met 't g'heele Nederlant,
Leest hier in desen Boeck, hier is sijn schoone leere
Die hy ter ketters schae, en tot Godts Lof en Eere,
Hier heeft met arbeydt swaer standvastelijck gheplant.

12. Maer Schatteman wat schoonder Croone
Valt u ten loone
Die desen schat ons hebt ontdeckt?
Schat in onse tael tot nu verborghen
Die comt besorghen
Dat vande doot hy wort verweckt.
13. Ist wel gedaen het oudt gesteente
Daer het gebeente
Der uyt-gelesen onder rust
Met blom en cruyt fray te bespreyen
En met veel schreyen
In dancbaerheyt hebben ghecust.
14. Hoe meerder eer moet ghy nu treffen
Die comt verheffen
Voor heel de weerelt hun gedacht
En maeckt hoe dat s' Tyds snelle wielen
Niet en vernielen
Die ghy in 't licht ons hebt gebracht.
15. Wel aen, wel aen laet u niet rauwen
Het licht t' aenschouwen
Daer menigh mensch me wordt gesticht.
Macarius die sal verwerven
Dat ghy sult erven
Beneven hem het selve licht.

JUSTUS DE HARDUYN
Dit gunstigh stelde.

(In de liminaria van « Het Leven van den Heylighen
Macarius... door *Jan Schatteman* » (Ghendt. Van den
Kerchove. Anno 1623). (Approbatie van 18 Februari
1622).

11. Maer Ghy, ghy die dit Licht ter wereltdt comt ontdecken
En u sticht- Vader oock voor alle mensch verwecken,
Bij eenighe misschien gherekent met de Doôn,
Ghy die ons hier beschijnt als met 't licht *Van der Sterren*
Die men 's nachts onder een siet wemelen en werren,
Hoedanigh sal dogh zyn den Crans van uwen Loon?
12. Is 't loffelijck ghedaen 't verlegghen oudt ghesteente
Waer onder het gheraempt, de asschen oft ghebeente,
Der uyt-ghelesen Godts vredsaelijcken rust,
Met blommekens en cruydt het selve te bespreyen,
Met blijde traenen oock dat dickmael t' over-schreyen,
En met veel danckbaerheydt oock hebben dit ghecust;
13. Hoe meerder eer en prijs moet ghy nu wel betreffen,
Die met gheleerde schrift bestaet nu te verheffen
In 't aenschijn deser aerd hun daeghelijcks ghedacht
En die soo vele doet hoe dat 's Tijds snelle wielen
Nu noch te nimmermeer en sullen oynt vernielen
Die ghy hebt voor den dagh voorspoedelijck ghebracht.
14. Wel *Van der Sterren*, dan, en laet u niet berouwen
'T ghen' ghy hebt uyt-ghestelt de claericheydt t' aenschouwen,
Daer menigh Christen mensch sal worden mé ghesticht,
Den Heylighen *Norbert* die sal voor u verwerven
Dat ghy voor uwen loon voor eeuwelijck sult erven,
In d' Hemelen by hem het een en 't selve Licht.

JUSTUS DE HARDUYN.

(In de liminaria van « Het Leven van den H. Norbertus »... door
H. Joann. Chrysostomus Van der Sterre ('t Antwerpen by G. van
Wolffschaten. 1623).

VIII

*Ver troostinghe op den onverwachte Afscheyt Simonis Kerchovii
door Justum De Harduyn*

- Ghelijck Elias eer hijt docht
Wiert opghetoghen naer de locht,
Door het behulp van zynen waghen
Wiens paerden hy den breydel gaf,
5 Die postende met vollen draf,
Hem hebben haest van haer ghewaeghen,
Soo dat den mantel hem ontsonck,
Die zynen dienaer bly ontfonck,
En wiert ghewaer hoe dat den Hemel,
10 Stondt gheheel gheloyick in het Vier,
Dat quaelijck eenigh oogh' alhier,
En sou verdraeghen sulck geschemel.
Ghelijck oock somtijts onverwacht,
Int alderschoonste van den nacht,
15 De sterre-lichten hun verschieten,
Die springende van d'Oost tot West,
Gaen noch den Hemel in het lest
Met meerder clærheyt overgieten,
Soo is het oock met u geschiet,
20 Waerachtigen Israelit,
Daer nooyt bedroch wierdt ingevonden,
Als u de doot hier heeft verrast,
En van het swaere pack ontlast,
Daer uwen Gheest was aengebonden.
25 Want soo dien Gheest uyt u vertreckt,
Van sweerelts vuyl gheheel onbevleckt.
Wordt ghy ghevoert ut deser aerde
Door fama vol van lof en eer,
En door de deugt en door de leer,
30 Daer ghy alhier u in genaerde,
Dus is uw' wooningh nu bestelt,
Geluckigh in het saligh Veldt,
Daer goede Gheesten t' saemen leven,
Daer dat den menschen corten rey,
35 Besproyt met traenen en geschrey,

Nooyt meer en sal zijn utghedreven,
Leeft dan voor eeuwigh in u vreughdt,
O schoonen Spiegel van de deughdt,
O beste ziel van veel zielen.
40 Uw' lof en wordt hier niet verkort,
Maer soo versayt en soo gestort,
Als in de locht de sterren krielen.

(Uit « Funus Simonis Kerchovii Presbyteri, Canonici Gandavensis, Piis amicorum versibus adornatum, curavit Ant. Sanderus ». Brux. J. Meerbecius. Anno 1626.)

3. DE BRONNEN VAN JUSTUS DE HARDUIJN IN PARALLELTEKSTEN

INHOUDSOPGAVE

	bladz.
<i>Toelichting en ophelderingen</i>	349
<i>Parallel-Teksten</i>	
A) In navolging van <i>Joachim Du Bellay</i> (1522-1560)	
I. IN « ROOSEMOND » (1613)	
1) Fragment uit de voorrede door G. Caudron S ^r (p. 3-6) = « De l'origine des Langues » (La Deffence et illustration de la l. Fr. 1549)	354-5
2) Sonnet IIII (p. 18) Sonnet uit « Les Regrets » 1558-9	356-7
3) Sonnet V (p. 19) Sonnet uit « Treze Sonnets... »	356-7
4) Sonnet XVI (p. 35) Sonnet X uit « l'Olive » (1549)	358-9
5) Sonnet XIX (p. 40) Sonnet XXXI »	358-61
6) Sonnet XXII (p. 43) Sonnet IX »	360-1
7) Sonnet XXIII (p. 44) Sonnet XIX »	360-3
8) Sonnet XXVIII (p. 54) .. Sonnet LIIII » (id. G. L.-S. p. 138)	362-3
9) Sonnet XXXIX (p. 74) .. Sonnet XVI »	362-5
II. IN DE « GODDEL. LOF-SANGHEN » 1620)	
1) Sonnet p. 48 Sonnet XLI »	364-5
B) In navolging van <i>Honorat Laugier</i> (? + 1653)	
IN « ROOSE-MOND » (1613)	
1) Sonnet X (p. 24) = Sonnet « Sur les yeux de la Duchesse de Beaufort » . = « An Asträens Augen » (M. Opitz)	368-9
C) In navolging van <i>Remy Belleau</i> (1528-1577)	
I. IN « ROOSE-MOND » (1613).	
1) Sonnet I (var. « G. W. » (1629, opdrachtssonnet) = « Vœu à l'amour » (Œuvres II, p. 104). . .	372-3

- 2) Liedeken (p. 65-70) (var. G. L.-S., p. 118 — Gh. Nacht.,
p. 38-41
= « Comme la vigne tendre » (1e J. Bergerie 1572) 372-5
3) Sonnet XXI (p. 42) = S. « Amour estant lassé... » » 376-7
4) Sonnet XL (p. 75 = S. « Lune porte-flambeau... » » 376-7
5) Sonnet XLI (p. 76) = S. « Ce iourd'huy que... » » 378-9

II. IN DE « GODD. LOF-SANGHEN » (1620)

- 1) Het Liedt der Liedekens (p. 53-7)
= Eclogue II (Eclogues sacrees — 1566) . . . 378-85

D) In navolging van *Anacreon* ($\pm 530 \pm 495$ v. Chr.) en *R. Belleau*

IN « ROOSE-MOND » (1613)

- 1) Ode (p. 37-8) = *Eis *Eρωτα* (ed. H. Stephano)
= Songe ou Devis d'Anacreon et d'Amour (Odes 1555) 388-89
2) T'samenclap... (p. 71-3) = *Eis περιστεραν*
= La Colombe et le Passant 390-1
3) Elegie (p. 47-51)
= *Eis την εαυτου εταίραν*.
= Le pourtrait de sa maistresse (1^e J. Bergerie) 392-399

E) In navolging van *Ph. Desportes* (1546-1606)

I. IN « ROOSE-MOND » (1613)

- 1) Sonnet IX (p. 23) = S. XI (Diane I — 1573) . . . 402-3
2) Sonnet XV (p. 31) = S. XL (» II) 402-3
3) Sonnet XVII (p. 36) = S. « Sur son pourtrait » (Diverses
Amours) 404-5
4) Sonnet XXVII (p. 53) = S. VIII (Diane II) 404-7
(G. L.-S. p. 141)
5) Sonnet XXIX (p. 55) = S. III (» ») 406-7
6) Sonnet XLII (p. 80) = S. XLIX (» I) 406-9
(G. L.-S. p. 66)
7) Claght-dicht (p. 88) = Elegie XIII (Elegies I) 408-413
8) Sonnet XX (p. 41) = S. V (Diane I) 412-13
9) Sonnet XXX (p. 56) = S. LIII (Diane II) 414-15
10) Sonnet XLVI (p. 84) = S. XI (» ») 414-17

II. IN DE « GODD. LOF-SANGHEN » (1620)

A) *Sonnetten*

- 1) Sonnet p. 110 = S. III (Œuvres Chrestiennes » 1573) . 416-17
2) Sonnet p. 152 = S. I » . 416-19
3) Sonnet p. 153 = S. X » . 418-19
4) Sonnet p. 154 = S. XVIII » . 418-21
5) Sonnet p. 156 = S. XII » . 420-2

B) *Psalmen en Hymnen*

- 1) Het liedt der drye kinderen (p. 84-6)
= Paraphrase sur le cantique des 3 enfans (ibid.) 422-25
- 2) Uyt-legghinghe van den achsten Ps. (p. 78-9)
= Ps. VIII (Les cl Ps. de David. 1594) . . . 426-29
- 3) Ps. XXXI (p. 25-7) « Val ende Opstandt » = Ps. XXXI (ibid) 428-31
- 4) Ps. XXXVII (p. 29-31) » = Ps. XXXIII » 432-37
- 5) Ps. L (p. 33-35) » = Ps. L » 436-41
- 6) Ps. CI (p. 38-41) » = Ps. CI » 440-45
- 7) Ps. CIII (p. 2-8) (G. L. S.) = Ps. CIII » 446-55
- 8) Ps. 129 (p. 43-4) (V. en O.) = Ps. 129 » 456-59
- 9) Ps. 142 (p. 46-47) » = Ps. 142 » 458-61
- 10) Hert-gronde belijdenisse (p. 96-102) (G. L.-S.)
= Prière en forme de Confession (Œuvres Chrestiennes) 460-59
- 11) Ghebedt ten aensien van een beeld des Cruycen (p. 113-16)
= Méditation devant la Croix de N. S. J. C. (Pr. et Med.
Chr.) 468-75
- 12) Lof-sangh tot Maria de Moeder Gods (p. 39-40)
= Oraison à la Vierge Marie (ibid.) 474-77

F) In navolging van *Jean Bertaut* (1570-1611)

IN DE « GODD. LOF-SANGHEN » (1620)

- 1) Uyt-legginghe van den 1^{en} Ps. (p. 74-76)
= Cantique... 1er Ps. (Œuvres poétiques 1601) . . . 480-83
- 2) Ps. VI (p. 21-3) (V. en O.) = Complainte (ibid.). . . 482-87
- 3) Clachte der Kinderen van Israël (p. 164-7)
= Paraphrase du Ps. CXXXVI (ibid.)
= Ps. CXXXVI (Ph. Desportes : Les cl Ps. de D.) 486-93
- 4) Ps. CXLVII (p. 88-90) = Ps. CXLVII (œuvr. poét.) . . 494-97
- 5) Fragmenten uit « Lof-Sangh ter Hemel-vaert van Maria »
(p. 36-37)
= Cantique de la Vierge Marie (Les Muses
R'alliees 1599) 498-499

G) In navolging van *Theodorus Beza* (1519-1605).

« DEN VAL ENDE OP-STAND VAN... DAVID » (1620)

- = « Praefatio Poetica in Davidicos Psalmos, quos poenitentiales vocant » (1576) 502-527

H) In navolging van *Hermannus Hugo S. J.* (1588-1629)

FRAGMENTEN UIT « GODD. WENSCHEN » (1629)

- 1) I B. XII (p. 127-30) = Liber I, XII (pp. 99-100) . . . 530-31
- 2) II B. XXII (p. 263-7) = » II, VII (p. 199-201) . . . 532-35
- 3) II B. XXIV (p. 293-8) = » II, IX (p. 219-22) . . . 534-43
- 4) Prozafragment II B. XXIX p. 371 = II, XIII (p. 274) . . . 542-545

TOELICHTING

Dr. Rob. Foncke was de eerste om te wijzen op de literaire verplichting van *Justus De Harduijn* tegenover de Fransche Pleiade⁽¹⁾. Hem komt de verdienste en de eer toe den weg gewezen te hebben naar enkele bronnen van zijn eersteling : « De weerlicke Liefden tot Roose-mond » (1613).

Op zijn aanwijzingen afgaande en zijn richtsnoer volgend, zijn wij er in geslaagd, naast het opsporen van die bronnen, er tal van andere te ontdekken⁽²⁾. Hoofdzakelijk liggen zij ten grondslag aan gedichten uit de latere werken van *De Harduijn*. Wat « Den Val ende Op-stand van David » (1620) betreft, is het ons duidelijk geworden dat er wel spraak kan zijn van een vrije navolging naar, doch niet van een rechtstreeksche vertaling van *Theodorus Beza*, zooals *Pr. Van Duyse*⁽³⁾ het scheen aan te nemen.

Het bleek ons heelemaal niet overbodig, maar wel van zeer groot belang, de literaire ontmoetingen van *Justus De Harduijn* in een bijlage te vereenigen en parallel tegenover elkaar te plaatsen : niet enkel is dit te rechtvaardigen uit een praktisch oogpunt, nml. omdat de exemplaren, waarin deze teksten te vinden zijn, uiterst zeldzaam of moeilijk te bereiken zijn, maar vooral omdat een stilstaan bij de verhouding tusschen onzen dichter en de letterkundigen die hij zich tot voorbeeld koos ons, door de vergelijking der teksten, het best zijn eigen persoonlijkheid openbaart. Zoo illustreert deze bijlage dus onze

¹ « De Nieuwe Gids » (1917, Jan., p. 116-131; Febr., p. 273-91); hij zegt nml. op p. 121 : « 20 gedichten zijn vertaald naar *J. Du Bellay*, *R. Belleau* en *Ph. Desportes*. Een naar *H. Laugier*. » Van deze 20 ged. worden er geene genoemd, zoodat die bewering voor ons slechts de waarde had van een aansporing om zelf te zoeken.

² Wij gaven er een overzicht van in een artikel « De Bronnen van J. De Harduijn » verschenen in het « Tijdschr. voor Nederl. Taal en Letterkunde », XLI, 133-141 (Brill, Leiden, 1922). Eerst in 1923 verscheen de heruitgaaf van « Roose-mond » met aantekeningen van *Dr. Foncke* (« De Sikkels, Antwerpen »).

³ « Hosschiana » p. 42 (Gent, 1845) en « Belgisch Museum », X, p. 19 (Gent, Gyselinck, 1846).

studie, waarin de persoonlijkheid van *De Hardijun* ontleed en besproken wordt.

Wij hebben ons moeten bepalen bij korte fragmenten uit de « Goddelycke Wenschen » (1629). Natuurlijk konden geen volle twee boekdeelen (604+450 pag.) overgeschreven worden; overigens zijn de « Godd. Wenschen »⁽¹⁾ en « Pia Desideria » nog in veel bibliotheken voorhanden. Daarbij zijn de gekozen fragmenten kenschetsend genoeg om *De Harduijn's* navolgings-procédé in 't licht te stellen. Hoedanigheid is hier van tel en niet hoeveelheid.

Wellicht blijven nog meer bronnen te ontdekken. Enkele sonnetten uit « Roose-mond » werden denkelijk door Latijnsche voorbeelden — waarvan spraak op het titelblad — ingegeven; voor andere zijn hoogstwaarschijnlijk nog equivalenten te vinden in Fransche anthologieën uit dien tijd⁽²⁾.

Moet het, ten slotte, nog herhaald dat navolgingen — hoe talrijk ook — niet in het minst afbreuk doen aan de wezenlijke, oprechte dichterlijkheid van *J. De Harduijn*? Niet het feit is belangrijk, maar wel het procédé en daarin is het temperament van den dichter beslissend.

¹ Drie exemplaren waren onlangs te koop in het Gentsch antiquariaat Vyt (Savaanstr., 2), catalogus n. 17 (Jan. 1924).

² Zoo bvb. in « Le temple des Muses » waarin de meeste gedichten van *Honorat Laugier* verschenen zijn. — Het is ons echter niet mogelijk geweest dit werk te raadplegen.

OPHELDERINGEN

- 1) Het eigenlijke commentaar van de teksten wordt gegeven in onze verhandeling.
 - 2) De uitgaaf, waaraan de tekst ontleend is, wordt voor iedere groep gedichten medegedeeld.
 - 3) De bronnen worden zooveel mogelijk gerangschikt naar tijdsorde van hunnen auteur; bij iederen auteur, naar tijdsorde der uitgaven van *De Harduijn*.
 - 4) De tusschen [] staande zinsneden of verzen 1°) treffen we ofwel in 't geheel niet aan in de Nederl. navolging; 2°) of wijzen op de mogelijkheid van een oorspronkelijke variante.
 - 5) De tusschen () staande passages kunnen beschouwd worden als aanleidingen tot gedachten, gevoelens, beelden enz., bij *De H*. In die gevallen is de navolging zeer vrij en soms gansch afwijkend van het origineel.
 - 6) Naar de varianten van *De H*. wordt telkens verwezen.
 - 7) Vers-en strophennoteering zijn niet te vinden in de oorspronkelijke teksten.
-

I. ROOSE-MOND

1°) *Uit de Voorrede door G. Caudron Sr*(p. 3-6) 1613.

Waert bij aldien dat de Nature / daer van de sommighe niet te vergehefs en hebben ghetwijffelt / weermen die behoorde den naem te gheven van moeder / ofte stief-moeder / boven alle andere wel-daeden / den mensche hadde ghegunt ende ghegheven eenen alghe-meynen wille; zoo en hadde hem sijn lichte / en wissel-baere onghe-staedicheydt / ten tijde van die Babilonsche wonderbaere bouwinge / in zoo menige verscheydentheyt van taelen niet behoeven te verdeelen / noch te verwisselen : aengesien men gheenssins voor waerachtich en kan besluyten / hoe dat de selve / ghelijckerwijs de wortels / ende boomen uyt hunnen eyghenen aerd zouden sijn voortghecommen; maer wel dat sy hunnen beerfden oirspronck teenemael sijn toe-biedende den aenknick / ende den wille-keur des menschen. Hierom is dese / zoo my dunckt / de oogh-merkelijkste reden / van te doen blijcken / dat men de een taele niet en behoorde te verheffen / en d'ander daer benevens te vernederen : ghemerckt sy allegaeder op ghelijcke afcompste / te weten op s'menschen versieringhe sijn hebbende hun steunsele / ende dat sy van hunnen weghe tot eenen ghelijcken eynde sijn gheuyt ende voortghebracht / als dienende om de begri-pinghen des gheests, wel ende ghevoeghelijck uyt te spreken. Hoe wel men niet en kan gheloochenen / dat door langhen aenloop van tijde / eenighe van die / om met meerder ende besorghder yverheydt t'hebben gheweest geoirboort / ende behandelt / sijn ondertusschen sommige andere in fraeyicheydt en rijckdom van woorden te boven ghegaen : niet dat men dit der zelve taelen gelucksaeemheydt be-hoorde toe te stemmen; maer wel der menschen ondersouckende vernuftheydt / ende de bysondere clouckicheydt. Zoo segghe ick dan / dat alle schepsele / alle conste / ende alle hervaerentheydt / in hun eyghen selven / wesen een selve saecke.

Waer door ick dien volghens niet te vollen en kan berispen het licht-strijckende oordeel / het waen-wijs voorstaen / ende die krille krijghelheydt eenigher onser Inlandsche (wesende nievers min dan in 't Griexsche ofte t' Latijnsche bedreven) die daeghelijcx daer verfoeyen / ende als onweerdigh verworpen alle saecken in onse *Vaderlandtsche taele* gheschreven / ende uytghestelt al of de zelve op vele naer / niet en waere bequaeme / omme / gelijk alle andere / yet gheleerdelijcx voort te bringhen / ofte om daer mede yet aerdighs

A : IN NAVOLGING VAN J. DU BELLAY
(1522-1560)

De l'Origine des Langues (Ch. I. « La Deffence et illustration de la langue Françoisse). — *J. Du Bellay*¹ 1549.

Si la nature (dont quelque personnage de grande renommée non sans raison a douté, si on la devoit appeler mère ou maratre) eut donné aux hommes un commun vouloir et consentement, [2 outre les innombrables commoditez qui en fussent procédées,] l'inconstance humaine n'eust eu besoin de se forger tant de manières de parler. Laquelle diversité et confusion se peut à bon droit appeler la tour de Babelle.

Doncques les langues ne sont nées d'elles mesmes en façon d'herbes, racines et arbres : [les unes infirmes et débiles en leurs espèces, les autres saines et robustes et plus aptes à porter le fais des conceptions humaines] : mais toute leur vertu est née au monde du vouloir et arbitre des mortels.

Cela, ce me semble, est une grande raison pourquoy on ne doit ainsi louer une langue et blasmer l'autre;

veu qu'elles viennent toutes d'une mesme source et origine, c'est la fantasie des hommes, et ont esté formées d'un mesme jugement, à une mesme fin :

c'est pour signifier entre nous les conceptions et intelligences de l'esprit. Il est vray que par succession de temps les unes, pour avoir esté plus curieusement reiglées

sont

devenues plus riches que les autres;

mais cela ne se doit attribuer à la félicité des dites langues, ains au seul artifice et industrie des hommes.

Ainsi doncques toutes les choses que la nature a créées, tous les arts et sciences, [en toutes les quatre parties du monde] sont chacune en droit soy une mesme chose : [mais pourceque les hommes sont de divers vouloir, ils en parlent et escrivent diversement]. A ce propos je ne puis assez blasmer la sotte arrogance et témérité d'aucuns de nostre nation, qui n'estans rien moins que Grecs ou Latins, desprisent et rejettent [d'un sourcil plus qu'estoique] toutes choses escriptes en *Francois* [et ne me puis assez esmerveiller de l'estrange opinion

¹ Du Bellay volgde zelf volgend werk na : « I Dialogi di Messer Sperone (Dialogo delle Lingue) Venegia, 1542. Zie daarover : *P. Villey* : « Les sources ital. de la « Deff. et ill.... » de J. du Bellay » (Paris, 1908), waar parallelteksten medegedeeld worden.

² De tusschen [] staande woorden of zinsneden treffen we niet aan in de Nederlandsche overzetting.

te gaen haelen / uyt der neghen Sangh Goddinnen Juweelcoffer /
omme benefens de andere van op het groot tooneel des weerelts /
aen een yder te laeten besichtighen....

2°

SONNET IIII (p. 18)

O blond-ghestruyvelt hair ! hair dat de sonn' beraeyt /
Dat mijn ionck-iaerigh hert hauwt soo stranghe bevanghen.
O tanden van yvoor ! o snee-wittighe wanghen /
Die t' pinceel van Apell' met purpur heeft befraeyt !

O lipkens / daer uyt dat Liefde zijn schichten saeyt !
O mond / daer uyt dat stort de Jeughd' haer soete sanghen /
O wel-besneden handt / die om mijn pijn t' herlanghen
Onsteeckt van nieus de torts / die eens was uyt ghewaeyt !

O ooghskens / biende vreught / en droefheydt van ghelijcke !
O borstiens / die besit Cupido voor zijn rijcke !
O keel / diens zoet gheluyt zoo langh in d'oore blijft !

O cuskens / die my dwaes ydel troost-hope gheven !
O zoet-zuerighe spraek / die nu smeeckt / en nu kijft !
Ghy doet my duystmael s' daeghs hersterven en herleven.

3°

SONNET V (p. 19)

T'en is de blondheydt niet van u ghestruyvelt hair /
T'en is u voor-hoofd niet zoo maetigh opgheresen /
T'en is u wind brauw' niet / noch uwen mond ghepresen /
En vierighlijck aenbeen van zoo menigh minnaer ;

T'en zijn u lipkens niet / die elcken-een voorwaer
Wonden alst hen ghelieft / en wederom ghenesen ;
T'en zijn u deughden niet / noch u bevalligh wesen /
Noch het toov'rich ghelaet dat in u schijnt eenpaer ;

T'en zijn u wanghen niet / met purpur-root begoten,
T'en zijn die peerels niet / in uwen mondt ghesloten ;
T'en is u taele niet / nochtans als heunigh zoet ;

d'aucuns sçavans, qui pensent] que nostre vulgaire soit incapable de toutes bonnes lettres et érudition [comme si une invention pour le langage seulement, devoit estre jugé bonne ou mauvoise]...

— « *Les Regrets* » (1558-9). (Tekst naar L. Séché : « *Choix...* » p. 68)

SONNET

O beaux cheveux d'argent mignonnement retors !
O front crêpe, et serein ! et vous face dorée !
O beaux yeux de cristal ! ô grand' bouche honorée
Qui d'un large repli retrousses ses deux bords !

O belles dents d'ébène ! ô précieux trésors,
Qui faites d'un seul ris toute âme énamourée !
O gorge damasquine en cent plis figurée
Et vous beaux grands tétins, dignes d'un si beau corps !

O beaux ongles dorés, ô main courte et grassette !
O cuisse délicate ! et vous jambe grossette ;
Et ce que je ne puis honnêtement nommer !

O beaux corps transparent, ô beaux membres de glace !
O divines beautés, pardonnez-moi de grâce,
Si pour être mortel, je ne vous ose aimer.

— « *Treze sonnets de l'honneste Amour* ».

SONNET II

Ce ne sont pas ces beaux cheveux dorez
Ny ce beau front, qui l'honneur mesme honore ;
Ce ne sont pas les deux archets encore
De ces beaux yeux de cent yeux adorez

Ce ne sont pas les deux brins colorez
De ce coral : ces levres que i'adore.
Ce n'est ce teinct emprunté de l'aurore,
N'y autre obiect des cœurs enamourez.

Ce ne sont pas ny ces lis, ny ces roses,
Ny ces deux rancs de perles si bien closes ;
C'est cet *esprit*, rare présent des cieux,

Maer t' ghene dat mijn ieughd' als een bladt comt verdrooghen /
En mijn ionck-iaerigh hert van binnen branden doet /
En is anderssins niet / dan t' raeyssel uwer *ooghen*

4°)

SONNET XVI p. 35

U crunckel-werrigh hair is den band *Roose-mond*
Daer mijnen vrijdom / laes ! lestmael wiert in ghedreven;
U handen hebben t' vier eeuwich in my doen leven;
U ooghen hebben my ghequetst mijns herten grond.

Den band is sterck / het vier is heet / en onghesond /
Maeckt mij de wond in t' hert soo listelijck ghegheven !
Nochtans heb ick den prijs der gheen altijdt verheven
Die my hebben ghecnoopt, verbrandt ende doorwond.

Omme t'ontcnoopen dan / uytghieten / en ghenesen /
Dien vasten cnoop / dien brandt / die snerckende quetsuer :
K' en hoeve t' hebben mes / waeter / noch meester-kuer;

Want mijn hert / t' welck verhopt dat eens sal beter wesen /
En wilt ghehinghen niet / da'ck my loss' uyt dees pijn
Met mes, / waeter / of ooc cruyden die heylbaer zijn.

5°)

SONNET XIX p. 40.

De wijd-vlieghende vlam / daelende t' elcken Jaere
Uyt d' Horen-vloedicheydt van den hemelschen *Stier* /
Bringht ons hier over al menigherley vercier /
En eenen soeten geur wordt den speel-hof ghewaere.

Daer naer zijnd' om ghedraeyt met sijn wiel teenegaere
Naer den Gheyt-horens riem / alle dinck wert seer dier :
Het velt wert bloot / den windt snuyft met een hol ghetier /
En snijt de blomkens af / ghelijck met eender schaere.

Dont la beauté de cent graces pourveue
Perce mon ame et mon cœur et mes yeux,
Par les rayons de sa poignante veue.

*N. B. De fr. tekst naar « Joachim Du Bellay — Œuvres », Rouen,
Thomas Mallaud, 12°, 1597.*

L'OLIVE¹ — X

Ces cheveux d'or sont les liens, Madame,
Dont fut premier ma liberté surprise,
Amour, la flamme autour du cœur esprise.
Ces yeux, le traict qui me transperce l'ame.

Forts sont les nœuds, aspre et vive la flamme;
Le coup, de main à tirer bien apprise,
Et toutefois j'ayme, j'adore et prise
Ce qui m'estraint, qui me brusle et entame.

Pour briser doncq', pour esteindre et guérir
Ce dur lien, ceste ardeur, ceste playe,
Je ne quiers fer, liqueur, ny médecine :

L'heur et plaisir que ce m'est de périr
De telle main, ne permet que j'essay
Glaive tranchant, ny froideur, ny racine.

L'OLIVE — XXXI²

Le grand flambeau gouverneur de l'année,
Par la vertu de l'enflammée corne
Du blanc Taureau, prez, monts, rivages orne
De mainte fleur du sang des Princes née.

Puis de son char la rouë estant tournée
Vers le quartier prochain du Capricorne,
Froid est le vent, la saison nue et morne,
Et toute fleur devient seiche et fenée.

¹ De 1e uitgave van « L'Olive » dagteekent van 1549.

² *John. David Heemssen* volgde dit sonnet ook na in zijn « *Nederduytsche Poemata* », 1619, 2e sonn. : « Wat bloemen veelderley, groen bladers, reuckigh cruydt ».

Soo ist met my bestelt : als uw' oogh' my bestraelt :
Den heeten somer comt alsdan op my ghedaelt /
Met blom-cranskens becroont / en lauwer-tacxkens groene.

Maer alsoo rasch als die van mijn ghesichte scheyd :
Ghevoel ick / dat mijn hert van hooghe wordt bespreyd
Met haeghel / mist / en snee al in eenen saysoene.

6°)

SONNET XXII p. 43.

Zephir coel-winds-ghehijgh / wilt doch een weinigh mijden
Van uwe veders swack dat gout-ghelijckend' hair /
Het welck lief-lustigh blaeyt dan hier ende dan daer
Over dien hals / voor wie t' marmer moet staen besijden.

En vreest ghy niet *Zephir* dat *Flora* hierom sal strijden /
Als sy sal sien dat ghy een ander vlieght soo naer ?
En uyt ialoursen spijt / en sal niet meer voorwaer /
T'gheblomte s' winterdaeghs van mist en rijm bevrijden ?

Laes ! wat segh' ick *Zephir* ! t' is t' kleyne kint der min
Spelende t' aud-nieu spel / en vlieghende uyt en in
Haeren snee-witten hals / en licht-werrighe stringhen.

Die hy met meerder const tot een net heeft ghemaect /
Dan daerme dat *Vulcan* syn moeder en *Mars* naect /
In t' sien van t'hemels heyr / hem heeft bestaen t' omringhen.

7°)

SONNET XXIII ¹ p. 44.

Dat waer der goden wil andermael nu t' herlijven
Lysipp', Apell', Homer, de welck' hun drijven onder
Vervoert hebben den prijs elck in 't sijne besonder
In beeld-sne / schildery en boecken om te blijven.

Om snijden / trecken uyt / en in schoon dicht te drijven /
Op coper / bert / papier van alle dinck verconder :

¹ Dr Rob. Foncke was zoo voorkomend mij op het Fr. origineel van dit sonnet te wijzen.

Ainsi, alors que sur moy tu estens,
O mon soleil, tes clairs rayons espans,
Sentir me fais un gracieux Printemps :

Mais tout soudain que de moy tu depars,
Je sens en moy venir de toutes parts
Plus d'un hyver, tout en un mesme temps.

L'OLIVE — IX

Garde toy bien, ô gracieux Zéphire
D'empestrer l'aile en ces beaux nœuds espars
Que ça et là doucement tu depars
Sur ce beau col de marbre et de porphyre.

Si tu t'y prens, plus ne voudras nous rire
Le verd Prin-temps : ainçois de toutes parts
Flore voyant que d'autre amour tu ards
Fera ses fleurs desseicher par grand ire.

Que dy-je las ! Zéphire n'est-ce point :
C'est toy, Amour, qui vole en ce point,
Tout à l'entour, et par dedans ces retz

Que tu as faits d'art plus labourieux
Que ceux auxquels jadis furent serrez
Ta douce mère, et le dieu furieux.

L'OLIVE, p. 49

S. XIX ¹

Face le Ciel, quand il voudra, revivre
Lysippe, Appelle, Homere, qui le pris
Ont emporté sur tous les humains esprits
En la statue, au tableau et au livre.

Pour engraver, tirer, descrire, en cuyvre
Painture, et vers, ce qu'en vous est compris :

¹ Ook *J. D. Heemssen* volgde dit sonnet na in zijn « *Nederduytsche Poemata* » 1619, Antw., nl. S. 8 : « Al waer 't der Goden will' noch eens te doen herleven », Invloed van *J. De Harduijn* is hier duidelijk.

En souden u blond hair / uw' oogh' u schoonheyds wonder
Met beytel' / met penceel / noch met de pen beschrijven.

Daerom wat hoeve ick dan te maecken groot versouck
Om snijders / schilders oock / en om dees dichters clouck
Beytel / verruwe / of inckt / o mijn goddinne reyne?

De conste faelen kan / de handt / en d'ooghe me :
Mijn hert sal dienen dan voor u schoonheydt / in ste
Van copen / en van bert en van papier aleyne.

8°)

SONNET XXVIII ¹, p. 54.

Met dat den swarten nacht het sterren-radt laet schieten,
Met dat de calm zee heur stilt sonder ghetier /
Met dat in slaep hem vindt den mensch / en t' vier-voet dier,
Dan stort ick traenen-vloedt / dan moet ick druck ghenieten.

O hemel ! o aerds-dal ! o vochte waeter-vlieten !
O Aeolus ghedruys ! o Aetna staend' in t' vier !
O wouste plaetsen ! o verghetende Rivier !
O konckel-cuylen al ! vaet t' ghen' my doet verdrieten.

O half-gheys herder Pan ! o inwoonders des waut !
O vliet-goddinnen ! o ghedierte ionck / en aut !
Ist dat ulier den pijl der Liefd oynt heeft doorschoten :

Siet doch van traenen eens bepeerelt mijn aensicht :
Om dat mijn trauw / mijn min / mijn tael / noch mijn ghedicht
Met gunst van ROOSE-MOND niet meer en werdt begoten.

9°)

SONNET XXXIX, p. 74.

Die de verliefde Maen doen heeft moghen aenschauwen /
Als sy eens van haer licht beroofde d'aerdsche baen /
En daelde naer haer lief met langhen slaep bevaen /
Op den bergh *Ladmius* in *Cariens* landauwen;

¹ 2^e lezing in « Godd. Lof-S. », 1620, p. 138.

Si ne pourroyent leur ouvrage entrepris
Cizeau, pinceau, ou la plume bien suyvre.

Voila pourquoy ne faut que ie souhette
De l'engraveur, du peintre, ou du poete,
Marteau, couleur, ny encre, ô ma Deesse !

L'art peut errer, la main faut, l'œil s'escarte,
De vos beautez mon cœur soit donc sans cesse
Le marbre seul, et la table et la carte.

L'OLIVE — L IIII.

Or' que la nuict son char estoilé guide,
Qui le silence et le sommeil rameine,
Me plaist lascher, pour desaignir ma peine,
Aux pleurs, aux cris, et aux souspirs la bride.

O ciel ! ô terre ! ô élément liquide !
O vents ! ô bois ! rochers, montaigne et pleine.
Tout lieu desert, tout rivage et fontaine,
Tout lieu remply, et tout espace vuide !

O demy dieux ! ô vous Nymphes des bois !
Nymphes des eaux, tous animaux divers,
Si oncq' avez seuly quelque amitié,

Vueillez piteux ouïr ma triste voix
Puis que ma foy, mon amour et mes vers
N'ont sçeu trouver en ma Dame pitié.

L'OLIVE — XVI

Qui a peu voir celle que Dèle adore,
Se devaller de son cercle cogneu
Vers le pasteur d'un long sommeil tenu
Dessus le mont qui la Carie honore;

En die oock heeft ghesien *Aurora* blom der vrouwen /
Uyt haeren grijsaerts schoot des morghens vroegh op staen /
Ter wyl den hemel treckt het krieckende licht aen /
En hem vol-veerdigh maeckt om d'aerde te bedauwen;

Die en heeft niet ghesien / soo men wel dincken magh /
De rooskens altemael bloeyend' op eenen dagh /
Als den voor-somer soet sijn hoofd heeft uyt-ghesteken;

Maer hij kan daar uyt sien / al ist met haet en nijt /
De schoonheydt van mijn lief / welcke breet ende wijt
Wort seer wel by de Maen en *Aurora* gheleken.

II. IN NAVOLGING VAN J. DU BELLAY in « *Godd. Lof-Sanghen* » 1620

1°)

TOT MARIA DE MOEDER GODS (p. 48)

Den Schip-man hoe wel stout / met hop' en vrees bevaen /
Siende de Locht al-om ghedickt door dimsterheden /
De Zee door het ghedruys der baeren gantz t'on-vreden /
Ende zijn in-broos schip op waeter-berghen gaen :

Roept uyt des herten grond / comt nu op 's hemels baen /
Broeders van Helena / tot onser hulp' ghereden /
En ghy *Hyaden* droef / wilt u-lier schijn besteden /
Tot dat den plicht-haeck mijn in 't vrij magh neder-slaen.

Den Schip-man ick ghelijck / de Zee mijne ghedachten :
'T onweer mijn sonden vuyl : den Windt mijn ijdel prachten :
En ghy de *Broedersterr*' o Hemelsche Goddin /

Die my in tijt van noot / in 's drucks iae 's doots benouwen /
Een zeker haeven wijst : daer ik met goe betrouwen /
Ancker heel mijnen Wil / mijn Hert en mijnen sin.

Et qui a veu sortir la belle Aurore
Du jaune lict de son espoux chenu,
Lors que le ciel encor tout pur et nu,
De mainte rose iuvique se colore :

Celuy a veu encore (ce me semble)
Non point les lys et les roses ensemble,
Non ce que peut le Prin-temps concevoir

Mais il a veu la beauté non-pareille
De ma Déesse, où reluise, on peut voir
La claire Lune, et l'Aurore vermeille.

L'OLIVE

XLI

Je suis semblable au marinier timide,
Qui voyant l'air çà et là se troubler,
La mer ses flots escumeux redoubler,
La nef gémir sous cette force humide,

D'art, d'industrie, et d'espérance vuide,
Pense le ciel et la mer s'assembler
Se met à plaindre, à crier, à trembler,
Et de ces vœus les Dieux enrichir cuide.

Le nocher suis, mes pensers sont la mer,
Souspirs et pleurs sont les vents et l'orage,
Vous, ma Déesse, estes ma claire estoile,

Que seule doy, veux et puis réclamer
Pour asseurer la nef de mon courage
Et esclarcir tout ce tenebreux voile.

B. IN NAVOLGING VAN HONORAT LAUGIER ¹

(? † 1653)

¹ *Honorat de Porchères-Laugier* : een der in zitting van 13 Maart 1634 35 eerste gekozenen der « Académie Française »; werd in 1653 vervangen door *Pellisson*. — Van hem verschenen « Poésies » in *Temple des Muses* (1611) en 100 « Lettres amoureuses » onder het pseudoniem Erandre.

SONNET X ¹ p. 24 (Roose-mond 1613)

T'en sijn gheen ooghen / t'zijn twee Goden al veel eer
Spannend' hunlieder macht boven der Princen croone.
Goden? t'en zijn voorwaar. Het zijn twee hemels schoone /
Welck eventlijck als die voort-wenden hunnen keer.

Hemels? O neen. Het zijn twee sonnen / min noch meer
Vlammende dan *Titan*, uyt den ghesterden throone.
Sonnen? neen. Blixems zijn 't / dienende tot veurthoone
Van t'onweer dat de Liefd' den minnaer dreyght soo seer.

Want waeren 't Goden / hoe soudén sijn soo quaet?
Hemels? hoe comt dan / dat den loop oneffen gaet?
Sonnen? ten kan niet zijn : want de Sonn is aleene.

Blixemen? neen : sijn zijn te langh-durigh voorwaar.
Nochtans wil ick de die nu noemen in t'ghemeene
Ooghen / Goden / hemels / Sonnen en blixems claer.

¹ Men kan dit sonnet ook vergelijken met *Bredero's* « tweede sonnet aan de Schoonheyt ».

N. B. De Fr. tekst naar “ Les sonnets d’amour du 16e au 20e siècle ”
Choix par Alph. Siché ¹

SUR LES YEUX DE LA DUCHESSE DE BEAUFORT

Ce ne sont pas des yeux, ce sont plutôt des dieux.
Ils ont dessus les Rois la puissance absolue :
Dieux, non, ce sont des cieux, ils ont la couleur bue,
Et le mouvement prompt comme celui des cieux.

Cieux, non, mais deux soleils clairement radieux
Dont les rayons brillants nous offusquent la vue :
Soleils, non, mais éclairs de puissance inconnue,
Des foudres de l’Amour signes présageux.

Car s’ils étaient des dieux feraient-ils tant de mal ?
Si des cieux, ils auraient leur mouvement égal,
Des Soleils ne se peut : le Soleil est unique.

Éclairs, non, car ceux-ci durent trop, et trop clairs ;
Toutefois je les nomme afin que je m’explique,
Des yeux, des dieux, des cieux, des soleils, des éclairs.

“ AN ASTRAENS ÄUGEN ” ²

Dies sind die Augen ! was ? Die Götter ! Sie gewinnen
Der Helden Kraft und Muth mit ihrer Schönheit Macht.
Nicht Götter ! Himmel mehr — Denn ihrer Farbe Pracht
Ist himmelblau, ihr Lauf ist über Menschen Sinnen.

Nicht Himmel ! Sonnen selbst, die also blenden können,
Datz wir um Mittagszeit nur sehen lauter Nacht.
Nicht Sonnen ! Sondern Blitz, der schnell und unbedacht
Herabschlägt, wann es je zu donnern will beginnen.

Doch Keines : Götter nicht, die Böses nie begehen ;
Nicht Himmel, denn der Lauf des Himmels wanket nicht ;
Nicht Sonnen, denn es ist nur einer Sonne Licht ;

Blitz auch nicht, weil kein Blitz so lange kann bestehen,
Und dennoch siehet sie des Volkes blinder Wahn
Für Himmel, Sonnen, Blitz und Götter selber an.

¹ Ik citeer hier naar *Dr. R. Foncke* (Nieuwe Gids 1917 Jan. p. 125) waar de Duitsche vertaling van den Renaissancist *M. Opitz* (1597-1639) eveneens te vinden is.

² « Ausg. Gedichte » v. *M. Opitz* p. 9 (Reklam).

C : IN NAVOLGING VAN REMY BELLEAU
(1528-1577)

I. IN « ROOSE-MOND »

1°) SONNET I ¹ (p. 15).

De vruchten nieu-ghebaert uyt des Aerds milden schoot /
Tot der dieren oirboor / en s' menschen onderhauwen /
Worden naar oud ghebruyck der Steden en Landauwen
In tuygh' van danckbaerheydt gh'offert de Goden groot :

Den Land-man, die in sweet besueren moet zijn broot /
Gunt *Ceres* eenen crants / van aeren en van hauwen :
Den wijn-leser met most compt *Bacchus* hayr bedauwen /
Vlechtende d'eerste crapp' rondom zijn borsten bloot.

En ick, ô Roose-mond, com d'eerste vruchten hanghen
(Mijns jonck-jaerighe Jeughds onblusschelijcke spranghen)
Aen uw's schoonheydts Autaer / die door de liefde gloeyt;

Aenveert die willigh dan / sonder eenigh weer-segghen :
Want gheen ander Goddin en magh ick die toellegghen
Te meer / omdat sy zijn in uw' erve ghegroeyt.

2°) LIEDEKEN (p. 65-70) ²

1 Ghelijck den wyngaert teer
Sonder schand' of oneer
Hem vriendelijck oprecht /
En constelijck hem hecht
Verwerrent / ende vlecht
Sijn ranck seer swack

Lanx en dweersch eenen boom of

[eenen tack

2 Of ghelijck den aerdt-veyl

Beclest de muren steyl /

En krinckelt over hoop

Met menighen om-loop /

Strick / werrigh' ende cnoop

Aen het ghesteent

Die soo met dat onscheydelijc

[vereen

¹ Variante in « Godd. Wenschen », 1629. Opdrachtssonnet aan *Hermannus Hugo*, S. 3.

² Een 1e variante van dit « Liedeken » vindt men in de « Godd. L.-S. » op p. 118, onder den titel : « De Christelijcke siele verheught haer in het kussen van 't Cruyse Christi ». — Een 2e in « Den Gheestelijken Nachtegael ». Antw. 1634, op p. 38-41.

« *Vœu à l'amour* » (Œuvres complètes. éd. A. Gouverneur, 1867, II, p. 104.)

Les fruits versez du giron de l'Autonne,
Pour l'entretien de l'homme en ces bas lieux,
Sont consacrez devotement aux Dieux
Pour leur partage, avant qu'on les moissonne :

Le laboureur leur pend une couronne
D'espiz crestez : l'autre, devotieux,
De raisins noirs un long tortis pampleux
Tresse à l'entour des flancs d'une colonne.

Et moy, Amour, j'apprendray les fruits meurs
De mon printemps, les plus belles chaleurs,
Aux piés sacrez de ton image sainte

Pren-les, Amour, ne refuse mon vœu,
Ils sont à toy, ils viennent de ton creu,
Sans plus ils sont arrosez de ma plainte.

N. B. De Fr. tekst naar « *R. Belleau : Œuvres complètes. Nouv. édit., publiée d'après les textes primitifs, par A. Gouverneur* » (Paris et Francf. 1867, 3 vol.).

uit « 1re Journée de la Bergerie » p. 170¹ (1e uitg. 1572)

1 Comme la vigne tendre
Bourgeonnant vient estendre
En menus entrelas
Ses petits bras,
Et de façon gentille
Molette, s'entortille
A l'entour des ormeaux,
A petits nœuds glissante
Sur le ventre rampante
Des prochains arbrisseaux.

2 Et comme le lierre
En couleurant sa serre
De maint et maint retour
Tout à l'entour
Du tige et du branchage
De quelque bois sauvage
Espandant son raisin
Dessus la chevelure
De la verte ramure
Du chesne son voisin.

¹ *Janus Secundus*' (1511-1536) IIe Basium ligt ten grondslag aan het hier geciteerde gedichte, dat er een uitbreiding van is, nl.

« Vicina quantum vitis lascivit in ulno,
Et tortiles per ilicem.... »

- 3 Mijn lief als ick u cuss'
Verwerd' ick dan aldus
In uwe lipkens root /
En in u halsken bloot
Al bleve ick daer dan doot
T' waer cleyn voor my
Bleve ick voor al u mijne liefste by.
- 4 Maer waer toe noch ghetoeft?
Gheeft my dat my behoeft /
Dat is u lip-coraël /
En neemt my teenemael
In uw' aeremen rael.
Cust en hercust
Tot dat den brandt van mijn hert
[is ghebluscht.
- 5 Soo niet. Ick comm' terstont
Drucken op uwen mondt
Niet achtend' u ghekijf /
Een cusken wel soo stijf /
Dat my siel ende lijf
Sal doen ontgaen
Eer ick mijn hert wel sal connen
[versaen.
- 6 Och hadd' ick dit gheluck !
Ick waer uyt allen druck.
Den soeten hemel-dranck
Die *Ganimedes* schanck
En *Amphions* gheclanck
Sou my verleen
Mocht mijne siel soo van mijn
[lichaem scheen.
- 7 Maer oft nu soo gheviel
Dat oock ontsonck u siel /
Soo soudén wij ghepaert
Trecken te velde waert
Daer dat de aerde baert
Veel schoon gheblomt
Om u lief op te gaen als gy daer comt
- 8 Zephyr voert daer den krijgh
Met een soet-coel ghehiygh /
En daevért sonder vaer
In 't bevende groen hair
Der boomkens allegaer /
Die met sijn hand
Cupido self daer eertijdt heeft
[gheplant
- 9 Mijn Lief men siet alhier
Heel boschen van laurier /
Hier alderhande spruyt /
Hier menighte van cruyt
Wintelt ter aerden uyt /
Hier is een pleyne
Vol van camill' vol myrt' en
[magheley
- 10 Veel rooskens root en wit
Staen hier alomm' ghevitt.'
Hier blinckt de lely broos /
En daer de tijdeloos
Die ieughdelijck altoos
Tot elcx ghery
Schijnen te bien den blom-
[draeghenden Mey

- 3 Ainsi puissé-je estreindre
Ton beau col et me joindre
Contre l'yvoire blanc
De ton beau flanc,
Attendant l'escarmouche
De ta langue farouche,
Et la douce liqueur
Que ta lèvre mignonne
Liberale me donne
Pour enyvrer mon cœur.
- 4 Sus donc, que je t'embrasse
Avant qu'on entrelasse
Tout autour de mon col
Le marbre mol
De tes longs bras, maistresse :
Puis me baise et me presse,
Et me rebaise encor
D'un baiser, qui me tire
L'âme quand je soupire
Dessus tes lèvres d'or.
- 5 De moy, si je t'approche
J'enteray sur ta bouche
Un baiser éternel
Continuel :
Puis en cent mille sortes
De bras et de mains fortes
Sur ton col me liray,
D'un nœud qui longtemps dure
Et par qui je te jure
Qu'en baisant je mourray.
- 6 Si j'ay cet heur, ma vie,
Ny la mort, ny l'envie,
Ny le somme plus doux
Ny le courroux,
Ny les rudes menaces
Non pas mesmes les grâces,
Les vins, ny les appas
Des tables ensucrées,
De tes lèvres pourprées.
Ne m'arracheroyent pas.
- 7 Mais sur ta bouche tienne
Et ty dessus la mienne
Languissans nous mourrions,
Et passerions,
Deux âmes amoureuses
Les rives tortueuses
Par dessus la noire eau,
Courant dedans la salle
De ce royaume palle
En un mesme bateau.
- 8 La toujours y soupire
Un gracieux zéphyre
Qui d'un vent doucelet
Mignardelet
Se joue et se brandille
Se branche et se pandille,
D'ailérons peinturez
Sous la forest myrtine
Et la verte crespine
Des beaux Lauriers sacrez.
- 9 Là par les vertes prés
De couleurs diaprées
En ce royaume noir
Nous irions voir
Les terres parfumées
Qui, sans estre entamées
Sous le coudre tranchant
De secondes mammelles
Les moissons éternelles
Sont tousjours épanchant.
- 10 Là les lis et les roses
De leurs robes déclores
Font renaistre en tout temps
Un beau printemps.
L'œillet et l'amaranthe
Le narcisse et l'acanthé
Cent mille et mille fleurs
Y naissent, dont l'haleine
L'air, les bois et la plaine
Embasme de senteurs.

¹ Oorspronkelijk staan str. 8 en 9 in omgekeerde orde. Bij *J. De Harduijn* volgt nog één stroof. Er is echter geen parallelisme waar te nemen tusschen die enkele str. en de drie laatste van *R. Belleau's* gedicht. — Mededeeling er van is dus overbodig.

3°)

SONNET XXI (p. 42)

Cupido zijnd' eens moe / en wiste gheen en raet
Om hem van sijnen boogh' / sijn vier en sijne schichten
Van sijne vlercken swack / en koker te verlichten /
Dan door U *Roose-mond*, die hem recht quaemt ter baet.

Den boghe heeft hij ghewelft constigh en op den draet
Boven u ooghsken twee : het vier heeft hij doen swichten
Ghevanghen in u hert : de pijlen laeten stichten
Een bol-werck in u oogh' / tot mijn verdriet en quaet :

De vlercken heeft hy net ghevlochten in u hair :
Den koker die daer was mishandighst / en meest swaer /
Heeft hy ter minster schae plaets op u borst ghegheven.

Aldus dan zijnde ontlast / heeft elck verleent een ste /
Den bogh / het vier / den pijl / vlercken en koker me /
Op wind-brauw / hert / en oogh' / op t'hair en borst verheven.

4°)

SONNET XL (p. 75)

O nacht-goddinne schoon / o nacht-blinckende Maene /
Die met een silver-schijn aerd ende zee bebleekt /
Als door s' nachts duysterheydt uwen licht-waeghen treckt /
En u moor-peerden fris beposten s' hemels baene;

Die u somtijts verheught dobbel-hoornigh te staene /
En somtijts met een hooft half-sienigh spits ghebeckt /
En daernaer u gheheel en opentlijck ontdeckt /
Als ghy des nachts cieraet treckt u vol-aensicht aene;

Gheleydt my bidd' ick u onder een swarte schauw
Van u silver ghelaey / tot mijn lieve jonckvrouw /
Om wie ick lijden moet dees onrust / en ellende.

Om wie ick langhs dees straet soo dickmael keer en wende,
Aleen en vreese-loos / soo ghy dick hebt ghedaen /
Als ghy om by u lief te rusten zijt ghegaen

1e JOURNÉE DE LA BERGERIE (p. 107)

Amour estant lassé de trainer par les cieux
Son arc, son feu, ses traits, et son aile courrière,
Son carquois, son bandeau, promptement délibère
De donner à son dos quelque repos heureux.

Il voûte en deux sourcils son arc dessus vos yeux,
Il rend à vostre cœur la flamme prisonnière,
Au rayon de vos yeux la fagette meurdrière,
Ses ailes, il les pend à vos crespes cheveux.

Il cache son carquois sous l'enfleur jumelle
De ce marbre abouty d'une fraye nouvelle,
De son voile couvrant vostre visage beau :

Ainsi s'est désarmé et en vous ont pour place
L'arc, les feux et les traits, l'aile, trousse et bandeau,
Le sourcil, le cœur, l'œil, le poil, le sein, la face.

1e JOURNÉE DE LA BERGERIE (p. 169)

Lune porte-flambeau, seule fille héritière
Des ombres de la nuit au grand et large sein,
Seule dedans le ciel qui de plus viste train
Gallopes tes moreaux par la noire carrière :

Seule, quand il te plaist, qui retiens ta lumière
D'un œil à demi-clos, puis la versant soudain
Monstres le teint vermeil de ton visage plein,
Et les rayons sacrez de ta belle paupière :

Laisse-moy, je te pry, sous le silence ombreux
De tes feux argentez au séjour amoureux
De ces rares beautez qui m'ont l'âme ravie,

Et cause que sans peur j'erre dedans ce bois,
Vagabond et seulet, comme toy quelquefois
Pour ton mignon dormeur sur le mont de Latmie.

5°)

SONNET XLI (p. 76)

Hedent / als elck sijn lief met ghiften gaet vereeren /
Schinck ick u voor nieu-iaer mijn herte, Roose-mond :
Nemet in sulcken danck / alst u wel wort ghejont /
Sonder t' aensien sijn weerd / die u gunst kan vermeerren.

Herberghet bij het uw' / laetet met t' uw' verkeerren :
T' is in hem selven recht / handsaem / goet / ende rond /
Ghehoorsaem / en ghetrauw / en eenvoudigh van grond /
Vlietigh om uwen dienst / en u gheboon te leeren.

Ghevet wat vrijdom toe / in 't openbaer / en t' stil :
Opent hem sonder vrees uwen verborghen wil :
En zijt hem t' aller tijdt gunstigh / sacht / en lief-saeme.

Soo macht hem rommen wel gheweest t' hebben onthaelt /
En mildelijck gheloont / iae selfs over betaelt,
Ist dat 't weet boven dien dat u is aenghenaeme.

II. GODD. LOF-S. (1620) p. 53-7.

De H. Kercke roemt haer te wesen soo schoone als de Blomme des Velds,
ende soo jeughdigh als de Lelie, wenscht oock grondt-hertelijck te
moghén nemen haere ruste, onder de schaduwe haers Bruydegoms
Jesu Christi. — Ghetrocken uyt het Liedt der Liedekens van Salomon
onder de t' saemen-spraecke van de Bruydt met den Bruydegom.

De Bruydt

Ick ben de schoone Blom / die van het lustigh Veldt
Den luyster / en cieraet al-omme wordt vermelt /
Ick ben de Lely wit die t' elckerlijcx ghereyen
Witter dan Silver blickt in 't leeghste der Valleyen.

Den Bruydegom

5 Onder het Maeghden heyr soo glinstert mijne Bruyt /
Ghelijck een roose-bot tusschen het ander cruyt :
Of als een Lely / wit met morghen-douw besepen /
In eenen doren-hul staet jeughdelijck begrepen.

De Bruydt

Als eenen Appel-boom onder de wilde gh'int
10 Is mijnen Bruydegom onder de zijn bemint.

SONNETS (p. 194)

Ce jourd'huy que chacun prodigue sa largesse,
Libéral je vous donne en estreine mon cœur :
Encor que le présent soit de peu de valeur,
Ne le refusez pas, je vous supply, Maistresse.

Logez-le près du vostre, et soyez son hostesse :
Il n'est pas importun, rapporteur ny menteur,
Et sçay qu'il vous sera fidèle serviteur,
Si de vous il reçoit quelque douce caresse.

Donnez-luy tant soit peu d'honneste liberté,
Ouvrez-luy le thrésor de vostre volonté,
Soyez-luy comme un roch constant et non muable.

S'il peut gagner ce poinct il est récompansé
Des saveurs qu'il prétend, et trop mieux avancé.
S'il cognoist seulement qu'il vous soit agréable.

R. Belleau. « Eclogues sacrées, prises du Cantique des Cantiques
de Salomon » 1e éd. Paris, 1566. (Naar A. Gouverneur, III, 209-12).

Eclogue II : L'Église se vante estre belle comme la fleur, fraîche
comme la rose, tendre comme les lis qui croissent au fond des vallees,
desire ardemment prendre son repos sous l'ombre des ailes de Jesus-
Christ son espous.

L'Espouse

Je suis la ieune fleur qui belle par les champs
Croist l'esmail de la pree, et l'honneur du Printemps,
Ou le lis tendre et mol aux fucilles argentees
Qui blanchist dans le fond des secretes vallees.

L'Espous.

5 M'amour paroist ainsi sur celles de Cedron
Excellente en beauté, que le ieune fleuron
Au lever du soleil, ou la rose pourprine
Dans le fort espineux de la ronce aiglantine.

L'Espouse.

Comme un pommier enté entre les sauvageons,
10 Ainsi paroist mon Roy entre ses compagnons.

- Hoe lustigh werdet oock de rust al-hier te facken
Onder dit koel bevangh der reuselende tacken !
Hoe gheeren soud' ick / lief ! eens proeven van het fruyt
'T welck blosende daer hanght / en puyt de tacken uyt.
15 Hy neemt my by der hand / en om my te vermayden
Gaet hy ten kelder waert voet over voet my leyden
Daer den wijn light en pruyst / al waer hij my terstont
Druckte den liefde-cus op wanghen ende mondt.
Ha wat segh ick noch meer ! houwt my : Want ick beswijcke !
20 Datmen met versschen wijn mijn neus-gaeten bestrijcke !
Datmen my appels bringh / Maeghdekens ick verdwijn
Al door des liefden soet in-sluypende fenijn.
Ick sterve / ick sterve helaes ! Ke wilt wat gunste draeghen
Tot my die om de liefd' het leven gaet ghewaeghen.
25 Maer wat voel ick al vreugd / en laevenis daer bij /
Wanneer hij de slinck' handt laet sincken achter my /
En dat de rechter zijn mij vast comt teghen houwen /
Op dat ick niet en sou soo menigh werf verflauwen !

Den Bruydegom.

- Dochters ick bidde dogh / door d' herten van dit woudt /
30 Door d'haesen / en 't conijns / en dieren ionck en oudt /
Door al de dassen licht / de geyten / en de bucken /
Die dertel nu en dan elckanderen betucken /
En maeckt van woorden doch nu gheenderley gheschal.
Verbiedt het luy ghebas van u-lier honden al /
35 Op dat mijn lieve Bruydt op wie staet mijn verlanghen
Gheniete wel de rust / die haer houwt soet bevanghen.

De Bruydt.

- De woordekens ick hoor / die d'alder-liefste taelt
Hy ist voorseker self / die door de bosschen draelt :
Die huppelende springht / langht 't hooghste vande berghen :
40 Die door het steenigh Veld te loopen hem derft verghen /
Ghelijck een hinne-calf / of eenigh gheytien jonck /
Verschietend' uyt ons oogh / met eenen lichten spronck.

Maer siet hem aen den weegh yet wonders staen versieren :
Siet hem ter venster in staen loncken ende wieren :

- 45 Hij staet diep in 't ghepeys : hy heeft wat in den sin :
Hy buckt / hy recht hem op / hy wou wel commen in.

- Hà que i'aime à dormir sous le touffu branchage
De cet arbre fecond, qui rend si doux ombrage !
Hà que i'aime à gouter de son fruit gracieux,
A la bouche agréable et plaisant à mes yeux !
15 Il me prend par la main, me conduit et me guide
Doucement pas à pas au lieu frais et humide
Où se garde le vin, puis me iette à l'entour
De la bouche et des yeux le voile de l'Amour.
Hé que diray-ie plus ? Soustenez-moy, ie pasme,
20 Apportez-moy du vin pour rafraîchir mon ame,
Et des pommes aussi, ie tombe en pasmoison,
Fillettes, ie languis d'amoureuse poison :
Las ! ie meurs, ie transis, secourez (ie vous prie)
Celle qui pour l'Amour abandonne sa vie.
25 Mais, mon Dieu ! quel plaisir, quel rafraîchissement,
Quand sous mon chef lassé il coule doucement
La main gauche, et la dextre au dessous de l'esselle,
Pour plus fort embrasser son Espouse fidelle.

L'Espous.

- Filles, ie vous supply par les ieunes Brocars,
30 Par les Cerfs de ces bois, et par les Daims fuyars,
Par le long poil frisé de mes Chèvres barbues,
Par les Fans mouchetez de ces forests chenues,
Ne faites point de bruit, et retenez la vois
De vous et de vos Chiens, à fin que leurs abois
35 Ne troublent le repos de celle qui ma vie
Retient dedans ses yeux mollement endormie.

L'Espouse

- J'enten de mon ami la parole et la vois,
C'est luymesme, c'est luy, il brosse par les bois,
Et bondist sautelant sur le haut des montagnes,
40 Alaire traversant les pierreuses campagnes,
Viste comme un Chevreuil, ou un Fan marqueté
De taches sur le dos, du Limier eventé.
C'est mon ami, c'est luy, il est en eschauguette
Derrière la paroy de nostre maisonnette,
45 Il se cache, il se monstre à travers du chassis,
Par les treillis barrez, par les fentes de l'huis,
Tournoyant ça et là à fin que ie l'appelle.
C'est luymesme, c'est luy, ie voy sa face belle,

Maer hoe ! wat hoor ick daer ? My dunckt ick hoor' hem spreken.
Ick zal / om hem te sien my lichtelijck opsteken.

Den Bruydegom

- Rijst op myn lieve Bruydt / myn hop' mijn toeverlaet;
50 Rijst op al mijnen troost / en comt nu eens ter straet !
Comt / en wilt volghen my / daer ick u zal gheleyden.
Den Winter scherp-be-ijst is nu van ons ghescheyden;
Den Haeghel / en de snee in plasschen sijn vergaen :
De nieu-gheboren Lent treckt een nieu cleetsel aen.
55 Den fieren nachtegael van her beghint te ruyten,¹
De blomkens over al hun bottekens ont-sluyten. /
Ke lieveken staet op : het is nu in 't saysoen /
Datmen nu / verr' van huys / gaet spelen naer het groen,
Datmen den wyngaert croockt : datmen de tortel-duyven,
60 Al quelende nu siet van tack op tack verschuyven.
Siet / hoe den vijghe-boom sijn tacken neder-helt :
En hoe zijn mauter vrucht / oogh-merckelijck daer swelt.
Hoe dat den Wijngaert bloeyt / door Phoebus heete straelen,
Hoe hy begeurt het Veldt / de berghen / en de daelen.
65 Wel oppe mijn Vriendinn' : wel op mijn schoone bruyt :
Verlaet u somber bedd' / en wilt eens commen uyt.
Wel aen mijn duyfken comt : gaen wy naer dees clip-hollen /
Van welcke met ghedruys de claere beeckskens rollen.
Com / com mijn duyfken com / com toont my u aenschijn /
70 Het welcke my alleen kan lossen uyt de pijn.
Com / com mijn duyfken com / en wilt dogh eens ghehinghen
Dat ick u hooren magh een liedeken uyt-singhen.
Want soet is uwe stemm' / en schoon is u ghesicht :
My dunckt hoe dat mijn hert in u betoovert light.

De Bruydt

- 75 Vanght my de Vossen al die dagh en nacht door-knaeghen
De wijngaert-rancken teer / die besien gaen draeghen.

Mijn liefste lief is mijn / en ick ben oock de sijn.
Ick weet dat hy my mint / en maeckt sijn herte mijn.
Onder 't gheblomt hy woont / en hy besteedt sijn leven
80 Onder de Lelyen die hem het voetsel gheven.

¹ Variante van sonnet XX uit « Roose-mond ».

- Il est triste et pensif, et n'ose se monstrier :
50 Il se cache, et s'enfuit, et voudroit bien entrer.
Mais i'enten qu'il m'appelle, hà i'enten sa voix douce,
Qui me presse d'aller où nostre amour le pousse

L'espous.

- Maistresse, levez-vous, sus donc, hastez le pas,
Ma colombe, mon cœur, mon miel, mon doux appas,
55 Venez avecques moy, suyez-moy à la trace.
L'Hyver morne de froid, blanc de neige et de glace,
S'est desrobé de nous, et l'Astre pluvieux
Se plongeant a faict place au Printemps gracieux :
La Terre, de couleurs et de fleurs bigarree,
60 Descouvre son beau sein et sa robe pourpree,
Espandant ses thresors : c'est la belle saison
Qu'il faut tailler la vigne, et laisser la maison
Pour habiter les champs : desia la Tourterelle
Dessus cet arbre sec redouble sa querelle :
65 Desia sur le figuier la figue s'engrossist
Pleine et gonfle de laict, et le Vent s'adoucist :
Les vignes sont en fleur, dont la fleurante haleine
Embasme de parfum l'air, les monts et la plaine.
Leve-toy donc, ma belle, avant, depesche-toy,
70 Hast le pas, m'amour, et vien avecques moy,
Ma colombe, mon cœur, vien sous ces pierres dures,
Ou sous les flancs cavez de ces vieilles mesures :
Monstre-moy de ton sein le petit mont iumeau,
Et le teint vermeillet de ton visage beau :
75 Vien dessous ces degrez, et prompte fais entendre
La douceur de ta voix à mon oreille tendre.
Car ta voix est mignarde, et les attraits mignars
De ta face, mon cœur, et plaisans tes regars.

L'Espouse

- Prenez les Renardeaux, car leur dent venimeuse
80 Ronge et perd du bourgeon l'esperance vineuse,
Maintenant que la grappe en sa prime verneur
Espand le doux parfum de sa gentille fleur.
Mon Espous est tout mien, et ie suis toute sienne,
Ie sçay qu'il m'aime aussi, et que son âme est mienne :
85 Il vist entre les fleurs, et paist ses ieunes ans
De la tendre moisson des beaux lis blanchissans.

Nu Lief keert wederom : want siet men wert ghewaer
Aenrijsen 't Avont-schijn van Hespers gulden hair :
Maer morghen wan den dach zal sijn van her gheboren /
En dat den nacht haer zeyl zal hebben heel verloren :

- 85 Keert weder dan tot mij / met alsoo lichten spronck /
Of ghy een deyntien waert / of eenigh geyttien ionck.

Retire-toy, mon cœur, ia la lumière belle
De Vesper au crin d'or, pour t'avancer t'appelle
Demain au plus matin que le iour renaissant,
90 Des ombres de la nuit au voile brunissant
Aura chassé l'horreur, et que l'Aube doree
S'esveillant sortira de sa couche pourpree,
Retourne ici, m'amour, viste comme un Chevreuil,
Que i'admire ta grace, et contente mon œil.

D : IN NAVOLGING VAN ANACREON
(Grieksche lierdichter ± 530 - ± 495 v. Chr.)
en R. BELLEAU

- Onlanx den middernacht ontrent /
Als hem den *Beer*, hadde ghewent /
Naer den *Coe-herder*, en met luste
Elck dier vermoeyt lach in sijn ruste,
5 *Cupido* quam mij over t'lijf /
En clopte voor mijn deure stijf.
Ick sprack : holla ! wie is daer vooren /
Die mij mijn nacht-rust comt verstooren ?
Doet open / riep hij / sonder vaer :
10 Ick ben een kindt / dat hier en daer
In 't doncker doolt / en nu ter deghen
Hier stae besepen van den reghen.
Ick wierd' met melijden bevaen :
En hebb' mijn deur open ghedaen :
15 K'onstack mijn licht / en strackx ghewaere
Wierd' ick een wichtken ionck van iaere :
Met twee vleughels aan elcken kant /
Den pijl aen zij' / den bogh' in d'handt /
Het welck ick naer goe lien maniere
20 Noodde te commen bij de viere :
En op dat eer verwermt sou zijn /
Dauwde ick sijn handekens in de mijn.
Noch boven dit was al mijn pooghen /
Zijn lekende nat hair te drooghen.
25 Als hij nu dan hem had' vermaeckt /
En dat de kauw' meest was gheslaeckt /
Nu is / sprack hij / eens mijn begheeren /
Te sien / of mijnen bogh' gheen deeren
En heeft / of wel de pese swack :
30 Die hij mids dien ghespannen track /
En doorschoot soo / ghelijck een straele /
Mijn hert van binnen teenemaele.
Daer me vloot hij / en louch met mij :
Segghende / vriendt verheught u vrij /
35 Want mijnen bogh' en heeft gheen deeren /
Maer t'hert sal u inwendigh sweeren.

Tekst naar “ *Ανακρέοντος τῆτου μελη* ”
ab Henrico Stephano, luce et Latinitate nunc primum donatae. Apud Henricum Stephanum. Lutetiae (1554).¹

*Remy Belleau*¹ vertaalde deze Ode als volgt :

SONGE OU DEVIS D'ANACREON
ET D'AMOUR.

Εἰς ἔρωτα
Μεσονυκτίοις ποθ' ᾠραις,
Στρέφεται δὲ ἄρκτος ἤδη
Κατὰ χεῖρα τὴν Βοώτου,
Μερόπων δὲ φύλα πάντα
5 *Κέεται κόπῳ δαμέντα,*
Τότ' ἔρωσ' ἐπισταθείς μιν
Θυρέων ἔκοπτ' ὀχῆας.
Τίς, ἔφην, θύρας ἀράσσει·
Κατὰ μιν σχίσσεις δνείροις.
10 *Ὁ δ' ἔρωσος ἀνοιγε, φησὶ,*
Βρέφος εἰμὶ, μὴ φόβησαι.
Βρέχομαι δὲ, κἀσέληνον
Κατὰ νύκτα πεπλάνημαι.
Ἐλέησα ταῦτ' ἀκούσας·
15 *Ἀνὰ δ' εὐθὺν λύχον ᾤψας,*
Ἀνέωξα.
Καὶ βρέφος μὲν
Ἔσορῶ, θέροντα τόξον
Πτέρυγας τε καὶ φαρέτρην.
Παρὰ δ' ἰστίην καθίσας,
20 *Παλάμαισι χεῖρας αὐτοῦ*
Ἀνεθαλπον,
ἔκ δὲ χαίτης
Ἀπέθλιβον ὑγρὸν ὕδωρ.
Ὁ δ'
ἐπεὶ κρύος μεθήκε,
Φέρε, φησὶ, πειράσωμεν·
25 *Τόδε τόξον ἐστὶ μοι νῦν,*
Βλάβεται βραχεῖσα νευρή.
Τανύει δὲ,
καὶ με τύπτει
Μέσον ἦπαρ, ὥσπερ οἶστρος.
Ἀνὰ δ' ἄλλεται καχάδων,
30 *Ξένη δ' εἶπε, συγχαρήθι·*
Κέρας ἀβλαβὲς μὲν ἐστί,
Σὺ δὲ καρδίην πονήσεις.

N'agueres en plein mi-nuit,
Alors que l'Ourse reluit,
Et qu'entre les mains se tourne
Du Bouvier, où ell' séjourne,
5 Lors que les membres lassez
En dormant sont delassez,
Amour du beau traict qu'il porte
S'env int heurter à ma porte.
“ Qu'est-ce qui frappe à mon huis,
10 Ce dy-ie, alors que je suis
En mon lit, où ie sommeille?
Lors Amour, qui tousjours veille
Respond : “ Ouvre hardiment
Enfant suis asseurement
15 Mouillé jusqu'à la chemise
Et bien qu'ores ne reluise
La lune de ses beaux rais,
J'erre seul par l'ombre espais.
Ouvre donc et n'aye crainte.”
20 Je pris pitié de sa plainte :
Allumant mon lamperon
Je vey son double aelleron
Et sa trousse decouverte,
Si tost qu'eus ma porte ouverte.
25 Alors ce petit Archer
Vient au feu pour se secher ;
Je rechaufe les mains siennes
Tout soudain entre les miennes,
Je pressure tout moiteux
30 L'humeur de ses blonds cheveux.

Si tost que sec il se treuve,
“ Faison (me dist-il) espreuve
Si mon arc est point gasté ”

Il le bande, et tout vousté
35 Ainsi qu'un tan il me jette
Droit au cœur une fagette,
Puis se va mocquant de moy
Disant : “ Hoste, esiouis-toy,
Mon arc est bien, et t'assure
40 Qu'au cœur en as la blessuere.”

¹ *R. Belleau* was de eerste Fransche dichter die Anacreon vertaalde. De volledige titel van Belleau's vertaling luidt : “ Les Odes d'Anacreon Teien, traduities de grec en françois “ par Remy Belleau, ensemble quelques petites “ Hymnes de son invention”. Paris. André Wechel 1555.

¹ C. Preisendanz bezorgde een kritische uitgave der “ Carmina Anacreontea ” Lipsiae. Teubner 1912.

20) T' SAMENCLAP / TUSSCHEN DEN WEGH-GANGHER
MET HET DUYFKEN (R. p. 71-73)

Den Wegh-gangher.

Galle-loos Duyfken my doch ontdekt
Van waer ghy comt / waer heen ghy treckt.
Hoe ist seght my / hoe macht ghebeuren
Dat van u scheen soo zoete gheuren /
5 Als ghy des hemels baene snijt
Met u ontploken vlercken wyt?

Het Duyfken

Wat gaet u aen van waer ick comme?
Waer heen / waer toe / wanneer / waeromme /
Mijn Meester heeft my nu terstont
10 Gheschickt naer sijnen Roose-mond,
Die voorder streckt haer heerschappije
Dan een Vorstinn' van desen tije.
Van *Venus* heeft hy my ghelicht
Met een lof-liedt ghestelt in dicht :
15 Nu zijnde sijn moet hem gherieven
In het draeghen van sijn brieven /
Hij wilt my corts daer af ontslaen /
Maer ick en wil van hem niet gaen.
Want wat sou my dat moghen baeten
20 Te vliegghen lancx velden en straeten /
Beeten alomm' vry en verlost
En altijts t' eten wilden cost ;
Nu et' ick brootjen uyt sijn handen /
Ick drincke wijn van vreemde landen /
25 Die hy my claer en suyver schinckt
Soo hy dien self ghewoone drinckt.
Als ick dan somtijts droncken singhe /
En mijnen Meester vreught aenbringhe /
Rondom belommert en ghedeckt
30 Met mijn vlercken wijt uytghestreckt /
Soo vall' ick achter naer met luste
Op t' cantjen van sijn luyth in ruste.
Hier hebt ghy t' gros van al mijn spel :
Oorlof dan Vriendt en vaert doch wel /
35 G'hebt my doen clappen op mijn trauwe
Al veel gheringher dan een cauwe.

Εἰς περιστέραν.

- Ἐρασμὴ πέλεια
ποθεν ποθεν πέτασαι,
πόθεν μύρων τοσούτων,
Ἐπ' ἥeros θέουσα,
5 Πνέεις τε καὶ ψεκάζεις.
Τίς ἐστι, σοὶ μέλει δέ.
(τίς ἔσσι; σοὶ μέλει τι;) ¹
Ἀνακρέων μ' ἔπεμψε
Προς παῖδα προς Βάθυλλον,
Τὸν ἄρτι των ἀπάντων
- 10 Κρατοῦντα καὶ τύραννον
Πέπρακέ με Κυθήρη (Venus)
Λαβοῦσα μικρὸν ὕμνον·
Ἐγὼ δ' Ἀνακρέοντι
Διακονῶ τοσαῦτα·
15 Καὶ νῦν οἷας ἐκείνου
Ἐπιστολὰς κομίζω·
Καὶ φησιν εὐθέως μ·
Ἐλευθέρην ποιήσῃν
Ἐγὼ δέ, κῆν ἀφῇ με
20 Δοῦλη μὲν ἄρ' αὐτῷ.
Τί γάρ με δεῖ πέτεσθαι
Ὅρη τε καὶ κατ' ἀγρούς,
Καὶ δένδροισι καθίζειν,
Φαγοῦσαν ἄγριόν τι.
25 Τανῦν ἔδω μὲν ἄρτον
Ἀφαρπάσασα χειρῶν
Ἀνακρέοντος αὐτοῦ·
Πιεῖν δέ μοι δίδωσι
Τὸν οἶνον ὃν προπίνει.
30 Πιοῦσα δ' ἂν χορεύσω,
Καὶ δεσπότην Ἀνακρέοντα
Πτεροῖσι συγκαλύψω.
Κοιμωμένη δ' ἐπ' αὐτῷ
Τῷ βαρβίτῳ καθεῶδω.
- 35 Ἐχεις ἅπαντ', ἀπελθε·
Λαλιστέραν μ' ἔθηκας
Ἀνθρώπε καὶ κορώνης.

Remy Belleau vertaalt dit als volgt :
(t. I, p. 19. Gouverneur.)

LA COLOMBE ET LE PASSANT

Le passant :

Ou voles-tu, colombelle ?
D'ou viens-tu, mignonne belle ?
Où prens-tu tant de senteurs,
Tant de parfum, tant d'odeurs,
5 Qu'allant par l'air tu soupieres,
Et de ta gorgette tires
Goutte à goutte, et les respans
Par les bois et les champs ?

La colombe :

Que t'en chant ?

Je suis l'aymée

- 10 D'Anacreon, envoyée
A Bathyl son grand mignon,
Bathyl, trop plus grand de nom
Et de puissance que Prince
Qui soit en cette province.
15 Venus pour cinq ou six vers
A mon maistre que je sers
Me vendit, en telle sorte
Que tu peux voir, que je porte
Ses lettres, me promettant
20 Liberté, mais nonobstant
Avec mon aelle legere
Je seray la messagere
De ses amours pour jamais. —
Que me vaudroit désormais
25 De voler par les montagnes
Par les bois, par les campagnes,
Et sans cesse me brancher
Sur les arbres, pour chercher
Je ne sçay quoy de champestre,
30 Pour sauvagement me paistre ?
Veu que je mange du pain
Becqueté dedans la main
d'Anacréon,
qui me donne
Du mesme vin qu'il ordonne
35 Pour sa bouche : et quand j'ay beu
Et mignonnement repeu
Sur sa teste je sautelle,

¹ ed C. Preisendanz. Lipsiae. Teubner
(1912) bladz. 12.

3°) *Elegie*¹

- TOT JAN VAN SWAERVELD CONSTIGH SCHILDER (Roos. p. 47-51)
- Swaerveld in schilder-const hervaeren en gheleert /
Die t' gheleerd Nederlandt onder heur gheesten eert /
Neemt u penceel in d'handt / en wilt u sinnen strecken /
Om mijnen *Roose-mond* naer t' leven uyt te trecken
- 5 En al ist soo / dat sy u niet en is bekend /
Noch (soo men placht te doen) u sit by of ontrent;
Nochtans maeck ick my sterck u soo veel te bereden /
Dat ghy dat treffen sult wel uyt haer schoonicheden.
- Schildert dan eerst heur hair : fijn / blondt / en wat ghecrult :
- 10 Weynigh ghehoept / en als met wat windts op ghevult /
Sonder dat ghy dat hoeft seer rijckelijck te fraeyen /
Anders / dan slecht en recht aen een sy-snoer te draeyen /
Ghemaeckt van heur couleurs / of vondt ghy wel soo goet /
Dat men dat over hals in stringhen vloten doet /
- 15 Tot op haer borsten rondt / diemen daer door sien mochte
Als door een lommer-schauw / of door een lamper sochte.
K' ghedraegh' my dies in u. Nu als dit is ghedaen /
Soo uwe const verheescht / het voorhoofd wilt aengaen /
T'welck ghy sult maecken breed / hoogh houckich schoon en effen :
- 20 Sonder dat men daer in een rumpel mach beseffen.
De wind-brauwen daer naer treckt die op sulcke maet /
Als in de locht ghecromt den reghen-boghe staet.
Ghedunckt oock / tusschen twee een ydel plaets te maecken :
Want het seer leelick staet / als sy elckander raecken.

¹ In den «Nederduytschen Helicon» (1610) vinden we op p. 319 een gedicht van *Jacob Van der Schueren* (Doorsiet den Grondt) nl. «*Kluchtigh versoeck / om 't Liefs afbeeldinge*». Het is een letterlijke vertaling van *Ronsard's* «Elegie a Janet peintre du Roy» uit «le Premier livre des Amours», 1552. Dit is ook een uitbreiding van *Anacreon*.

Puis de l'une et de l'autre aelle
Je le couvre,
et sur les bors
40 De sa lyre je m'endors.
Voyla tout :
plus babillarde
Qu'une corneille jazarde
Tu m'as faite : de ce lieu
Adieu, je m'envolle, adieu.

R. Belleau ¹.

« LE POURTRAIT DE SA MAISTRESSE »
(1^e j. Bergerie)

Sus donc Peintre, sus donc avant
Peintre gentil, Peintre sçavant
A ce tableau que l'on me trace
Au vif, le pourtrait et la grâce
5 De ma maistresse que je voy
Maintenant absente de moy,
Mais comme j'ay la souvenance
De ses beautez en son absence
Fay-lui les cheveux houpelus
10 Frisez, retors, blonds, crespelus,
Que simplement on entrevoye
Sans cæsse un beau cordon de soye
De ses couleures, pour voir partis
En grève leurs anneaux tortis.
15 Ou bien si tu les veux espandre,
Laisse-les mollement descendre
Flotans en ondes librement
Sur son tetin mignonement
Mi cachant la majesté brave
20 Sa douceur et la honte grave
De son front, ainsi que tu vois
De nuit par l'espaisseur d'un bois
Ou par le reply d'une nue
24 Rayonner la lame cornue
.....
36 Après, fay-luy le front poli
Large, plein, sans ride, et sans pli
.....

Εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἑταίραν

** Ἀλε ζωγράφων ἄριστε,
Γράφε ζωγράφων ἄριστε,
'Ροδέης κοίρανε τέχνης,
'Απεοῦσαν ὡς ἂν εἶπω,
5 Γράφε τὴν ἐμὴν ἑταίρην.*

*Γράφε μοι τρίχας τὸ πρῶτον
'Απαλὰς τε καὶ μελαίνας·
'Ο δὲ κηρὸς ἂν δύνηται,
Γράφε καὶ μύρου πνεούσας.*

10 *Γράφε δ' ἐξ ὅλης παρειῆς (v. 41)
'Υπὸ πορφύραισι χαίταις
'Ελεφάντινον μέτωπον.*

¹ Blijkbaar volgt *De Harduijn* hier *Belleau* na. Deze, na in 1555 de in 't Fransch vertaalde Oden van Anacreon uitgegeven te hebben, maakte een uitbreiding op « *Εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἑταίραν* ». Men vindt ze in de 1e *Journée de la Bergerie* (1e uitg. 1572). Er is veel overeenkomst tusschen zijne uitbreiding en die van *Ronsard* (1552). Bij *Ronsard* is er echter meer zinnelijkheid.

- 25 Comt voorts soo totter oogh' : maer hier dubb' ick nu g'heel /
Met wat verwe ghy sult / met wat pen / of penceel
Trecken dees sonnen twee : Want gheenssins u ghesichte
Sonder schemel en sou weerstaen hun raeysseels lichte /
Indien s' u waer ontrent / en teghen over saet.
- 30 Neemt dan o Schilder dit tot voor-deel en tot baet /
En schickt u naer mijn woord : dat is dat ghy sult d'eene
Stellen bevalligh / soet / lack / toebiede en ghemeene
En d'ander prattigh / stuer / af-ionstigh ende quaet :
Op dat / als t' suer met t' soet by een ghemenghelt staet /
- 35 Den minnaer magh door d'een op troost en hope leven,
En deur d'ander in vrees de self weerom begheven.
Nu zijn wij tot den neus / siet toe dat ghy dien treckt
Fatsoenelijck / ghepast / en taemelijck uyt ghestreckt :
Noch plat / noch oock ghecruight / noch anders boven maeten
- 40 Of te cort of te lanck / of te wijt van neus-gaeten.
En daelende / soo voorts / tot haer blosende wanghen /
Weet ghy wel wat couleur ghy hier toe b'hoeft te langhen?
Neemt lelien by een / de witste die ghy vindt
En met ienoffels versch / die t' saemen aen een bindt :
- 45 Of doet op cloter-melck provensche roosen legghen /
En maeckt daer naer u werck : maer wat wil ick voort segghen?
T' is hier noch eens te doen / hier zijn wy weer ghelijck
Den burd-esel ghelaen / verstelt staend' in het slijck.
K'en sie hier hoeft of steert : wij sullen 't moeten staecken /
- 50 Want in u noch u const en is naer te maecken
Die Goddelijcke spraek / die vloeyt uyt haeren mondt :
Spraecke die my half-doot maeckt levend 'en ghesondt.
Neen / neen Vriendt daerom niet : Voordert vry uwe saecken /
En clouck wilt naer u best haer mondeken af maecken :
- 55 Cleen / en verheven, wat root-verwigh en lachachtigh /
Over bee-zijts-ghelijck / haeckerigh / en nat-achtigh /
En swijghende / nochtans wel half schijnende spreken.
En laet oock gheenssins niet den kin hier toe ghebreken /
Naer den heesch van u werck : Maeckt dien naer uwen sin :
- 60 Behoudens glat en rondt / en een puttien daer in.
Nu dit is al ghedaen, o Schilder wijt-hervaeren :
Wat faelt hier / dan dit beeld met eenen hals te gaeren?
Met eenen hals / seggh' ick / daer de bloeyende Ieughd /
En t' cleyn ghevleughelt wicht in scheppen moghen vreughd :

Τὸ μεσόφρυνον δὲ μή μοι
Διάκοπτε, μήτε μίσηγε·
15 Ἐχέτω δ' ὅπως ἐκείνη,
Τὸ λεληθότως σύνοφρυν
Βλεφάρων ἴτων κελαίνην.
Τὸ δὲ βλέμμα νῦν ἀληθῶς
Ἀπὸ τοῦ πυρὸς ποιήσων,

(Minerva)
20 Ἄμα γλαυκὸν ὥς Ἀθήνης,
(Venus)
Ἄμα δ' ὕγρον ὥς Κυθήρης.

Γράφε βῖνα

καὶ παρειὰς,

Ῥόδα τῷ γάλακτι μίξας.

42 Mais surtout garde-moy la grace
Du sourcil, laissant bonne espace
Entre deux, sans les assembler
45 Et qu'on les face ressembler,
Et si bien courber leur vouture,
Qu'ils trompent l'œil et la nature.
Car ie yueil qu'il semble vraiment
Qu'un filet rare proprement
50 Y soit collé, dont l'apparence
Me porte signe d'assurance
Telle qu'Iris ceignant les cieux
La porte entre nous et les Dieux.
Mais, mon Dieu, j'en e scauroy feindre
55 De quel pinceau tu pourras peindre
Ses beaux yeux, dont les doux attraits
M'ont pris et dardé mille traits :
Et si leur grace est bien pourtraite,
Et leur face bien contrefaite.
60 Je crains, las ! que par ce tableau
Encor un escadron nouveau
Qui fort de l'œil qui me maistrise
Sorte pour redoubler ma prise
L'un soit bénin et gracieux,
65 L'autre felon et furieux
.....
68 à fin aussi
Qu'estans tous deux meslez ainsi,
70 Œilladant le doux ou espère,
Et craignant l'autre, on désespère.
Sans te mouvoir le nez traitis,
Troussé, mignard et non voutis,
Dont le profil et la iointure,
75 Imitent si bien la nature
Qu'on ne iuge autrement le trait
Estre sinon hors du pourtrait.
A ceste iouë, avant qu'on trempe
Le pinceau, et que l'on detrempe
80 D'autres couleurs, pour animer
Ce beau teint qui la fait aimer :
Et pour au vif la contrefaire
Sçais-tu Peintre, qu'il te faut faire ?
Il te faut mettre avec les lis
85 Des œillets fraîchement cueillis
Et meslier le tout ensemble :
Ou bien comme la rose tremble
Nageant dessus le lait caillé,
Tel et pareil soit émaillé
90 Son teint, et sa rougeur encore,

- 65 Wit / lanck / en uytghestreckt / weynigh vet en verheven /
Daer in men d' aeders siet altijd roeren en beven /
Soo t' ionck ghesproten gras door een windeken doet /
Eer het van yemandt is ghetreden metten voet.
Desen hals soo ghemaect sult ghy / tot mijn ghenoeghen /
- 70 Constelijck met de rest van haer schoon lichaem voeghen :
T' welck ghy met ander meer verholen schoonicheen
Met u const-rijck penseel sult decken / en besteen
In een siel schailge-blauw / die ghy naer heur sult passen /
Al of die soo van ioncx met haer waer opghewassen.
- 75 Hola Schilder / hola ! t' is al ghenoegh ghevrocht :
Lovelijck is u werck naer mijnen sin volbroght :
T' is heur in als ghelijck ; k'en sie hier niet ghebreken /
Dan t' roeren / t' gaen en t' staen, dan t' pincken en het spreken.

Telle que la porte de l'Aurore.
Mon Dieu, mon Dieu, ie ne sçay plus
Ou i'en suis, et quant au surplus,
Je voy, Peintre, qu'il me faut taire :
95 Car ta main ne peut contrefaire
Le trop divin enchantement
De sa bouche bien proprement :
Mais fay-la qu'elle me contente
Seulement, pour la douce attente
100 Que i'ay de baiser quelquefois
Celle qui me tient sous ses loix —
Pein-la fraichement vermeillette,
Fort attrayante, un peu grossette,
Bref, si bien la contrefaisant
105 Qu'elle devise en se taisant :
Et qu'entre ses lèvres de rose
Cache la mignardise enclose,
Et le baiser qu'elle douroit
Volontiers à qui la priroit.
.....
110 Ha Peintre, tu n'as rien encores
Achevé, si tu ne colores
Au vif ce menton fosselu
Poli, grasselu, pommelû,
Frais, douillet, comme sur la branche
115 Au matin la Congnace franche
Rousoye en son coton nouveau
Par dessus sa iaunastre peau.
.....
124 Mais, Peintre, pour mieux concevoir
125 Ces beautez, et faire apparoir
Les traits hardis de ton ouvrage,
Il te faut enter ton image,
Et la planter dessus un col,
Ou toutes les graces d'un vol
130 Dressent leurs ailes ébranlées
En mille doucettes volees,
Et qu'à l'envy facent devoir
Ce rameux albastre émouvoir :
Soupirant leurs douces haleines
135 Parmy l'entre-las de ses veines
D'un doux et mignard tremblement,
Comme on voit sous un petit vent
Trembloter l'herbe mi-penchee
Du pié passager non touchee.
140

*Γράφε χεῖλος οἷα Πειθοῦς*¹

25 *Προκαλούμενον φίλημα.*

Τρυφεροῦ δ'ἔσω φενείου

*Περὶ λυγδίνῳ τραχήλῳ
Χάριτες πέτοίντο πᾶσαι*

¹ Godin der welsprekendheid.

Στόλισον το λοιπόν αὐτήν
30 Ὑποπορφύροισι πέπλοις.
Δισφαινέτω δὲ σαρκῶν
Ὀλίγον, τὸ σῶμ' ἐλέγχον.

Ἀπέχει· βλέπω γὰρ αὐτήν·
Τάχα κηρὲ καὶ λαλήσεις.

144 Puis que ce col soit finissant
145 En un sein large blanchissant
.....

181 Il suffit, Peintre, oste la main,
Oste, ie la voy tout à plein —
Hà, mon Dieu, ie la voy, c'est elle,
Et possible est que la cruelle
185 Par la peinture que ie voy
Parlera doucement à moy.

E : IN NAVOLGING VAN PH. DESPORTES
(1546-1606)

I. IN « ROOSE-MOND » (1613)

1°)

SONNET IX (p. 23).

Uw' ooghen, *Roose-mond*, doen my vlamigh onsteken /
U blond-vergulden hair verwerrent mijn ghemoedt /
U schoon-besneden hant vercruypen doet mijn bloedt /
En u soet-wijse spraeck doet mijn sinnen door-leken.

Uw' ooghen sijn by t' licht der sterren wel gheleken /
U blond-vergulden hair de Sonn' benijden moet /
Uw' handt aen t' wit yvoor / en t' marmer schande doet /
En u soet-wijse spraeck can stael en yser breken.

Uw' ooghen zijn mijn vier / u hair is mijnen brandt /
Mijn leven en mijn doot staen t' saemen in u handt /
En u soet-wijse spraeck is my een herte-braecke.

Siet hoe ick ben bestelt / die noynt rust en beseef :
Sedert dat *Cupido* in mijn ionck herte schreef /
Uw' ooghen / u blond hair / u handt / u soete spraecke.

2°)

SONNET XV (p. 31)

Sal ick uw' ooghsken dan niet meer moghen aenschauwen /
Die mijn verduystert hert t' licht eertijts brogten aen ?
Hun claer-vlammende vier ist dan g'heel uyt ghegaen /
My laetende met sorgh' / met druck / en anxst benauwen ?

Aurora ist alsoo ? voor niet comt gh'ons bedauwen /
En den krieckenden dagh spreyaen op d'aerdsche baen /
Nacht ist voor my altijdt : Jae sie voor doncker staen /
Selfs *Phæbus* raeyen claer / die ons den dagh voorhauwen.

O mijn ooghen / helaes ! oirspronck van mijne pijn /
Gh'en sult voortaan niet meer ter liefde gheleydt zijn /
Door 't derven van die torts' die ulier plaght te lichten.

*N. De Fransche tekst naar « Phil. Desportes, Œuvres, Rouen, 1611 ».
Rap du Petit Val ¹.*

DIANE I. — XI

Du bel œil de Diane est ma flamme empruntée,
En ses nœux blonds dorez mon cœur est arrêté,
Sa main victorieuse a pris ma liberté,
Et sa douce parole a mon âme enchantée :

Son œil rend la splendeur des astres surmontée,
Ses cheveux' du soleil ternissent la beauté,
Sa main passe l'yvoire et la divinité
De ses sages discours à bon droit est vantée :

Son bel œil me ravit, son poil doré me tient,
La rigueur de sa main mes douleurs entretient,
Et par son doux parler je sens croistre ma flamme.

Ainsi tourne ma vie, et n'ay plus de repos
Depuis l'heure qu'Amour m'engrava dedās l'âme
Son œil, son poil, sa main et ses divins propos.

DIANE Liv. II. — XL

Las je ne verray plus ces soleils gracieux,
Qui servaient de lumière à mon âme égarée !
Leur divine clarté s'est de moy retirée,
Et me laisse esperdu, dolent et soucieux.

C'est en vain désormais, ô grand flambeau des cieux !
Que tu sors au matin de la plaine azurée,
Ma nuit dure tousjours, et ta tresse dorée,
Qui sert de tour au monde est obscure à mes yeux.

Mes yeux, hélas mes yeux, sources de mon dommage,
Vous n'aurez plus de guide en l'amoureux voyage,
Perdant l'astre luisant qui souloit m'éclairer.

¹ Te Antwerpen was een uitgave der werken van *Ph. Desportes* verschenen in 1592 en 1596. — De oorsp. ed. : « Les Premières Œuvres de Philippe des Portes », R. Estienne, 1573.

Sal ick dan niet meer sien die claer baecke vermelt /
En daerom altijts zijn uyt mijnen wegh ver stelt ?
Neen : uyt mijns herten vier sal ick een ander stichten.

3°)

SONNET XVII (p. 36)

TOT FERDINAND BERT CONSTIGH SCHILDER

Apelles onser eeuw' ghy zijt seker bedroghen /
Dat ghy te trecken naer bestaet mijn *Roose-mond* :
Den hemel schilder-vroet is dit alleene kond /
Die haer heeft uyt ghebeeld naer zijn beste vermoghen.

Hoe sou zijn u ghesicht sonder schemel ghetoghen
Tot die twee sonnen claer / die my hebben doorwond ?
Hoe soudt ghy rijsen doen haer borsten appel-rond ?
Hoe soudt ghy crommen oock haer twee schoon ooghe-boghen ?

Wat goudt ghelijcken sou dat blond ghestruyvelt hair ?
Wat trecken uwer const souden oock volghen naer
Dat wesen / dat ghelaet / dat my doet vreughd bedrijven ?

Neen / neen : den God der min laet desen aerbeyd g'heel /
Die best met eenen pijl / in stede van penceel /
Haer niet en sal op bert / maer in mijn herte schrijven.

4°)

SONNET XXVII ¹ (p. 53)

Ick wil gaen zijn hermijs / en in 't stille beschreyen
De dolingh' mijnder oogh' / te diep en verr' verstaet /
Opstichtende mijn cluys' in een woust-conckel haut /
Daer niemant dan de *Liefd'* en sal commen vermeyen.

De droefheydt / en den anghst sal mijnen cost bereyen :
De traenen mijnen dranck : de dimsterheydt van t' waut
Sal zijn ghelicht door t' vier van mijn herte benaut /
Welck my sal t' mijnder straf in asschen voorts verspreyen.

¹ Een andere lezing van dit sonnet vindt men op pag. 141 van « *Godd. Lof-Sanghen* », 1620.

Mais si je ne voy plus sa clarté coustumière,
Je ne veux pas pourtant en chemin demeurer :
Car du feu de mon cœur je feray ma lumière.

Desportes. — « Diverses Amours », p. 585.

SUR SON POURTRAIT A I. DE COUR, PEINTRE DU ROY.

Tu t'abuses De Cour, pensant représenter
Du Chasteau neve d'amour la Déesse immortelle;
Le ciel, peintre sçavant l'a portraite si belle,
Que son divin tableau ne se peut imiter.

Comment sans t'esblouyr pourras tu supporter
De ses yeux flamboyans la planète jumelle ?
Quelle couleur peindra sa couleur naturelle,
Et les grâces qu'on voit sur son front voleter ?

Quel or égalera l'or de sa blonde tresse ?
Quels traits imiteront cette douce rudesse,
Ce port, ce teint, ce ris, ces attraits gracieux ?

Laisse au grand Dieu d'Amour ce labeur téméraire,
Qui d'un trait pour pinceau la sçaura mieux pourtraire
Non dessus de la toile, ains dans le cœur des Dieux.

Desportes. — Diane. Liv. II

VIII

Je me veux rendre Hermite, et faire penitence,
De l'erreur de mes yeux pleins de témérité,
Dressant mon hermitage en un lieu déserté,
Dont nul autre qu'Amour n'aura la connoissance.

D'ennuis et de douleurs je feray ma pitance,
Mon bruvage de pleurs : et par l'obscurité
Le feu qui m'ard le cœur servira de clarté,
Et me consommera pour punir mon offense.

Eenen grau-langhen rock die sal ick trecken aen /
Mijn traegh leet-wesen sal oock op mijn voor-hoofd staen /
Met t' vroeghende gheknaegh' dat mijn siel brengh in rauwe :

Van hope swack en flauw sal mijnen leen-stock zijn :
En voor mijn weerdighst beeld sal staen in mijn aenschijn /
De schildery der Liefd' en van mijnder Jonckvrauwe.

5°)

SONNET XXIX (p. 55)

Ist dat ick my vermaeck onder een loover-schauw :
Cupido is my ontrent / en wilt met my vermeyden :
Ist dat ick dichten wil : t' papier gaet hy bereyden.
Ist dat ick singh : hy singht / ter eer van mijn Jonckvrau.

Ist dat ick ben bedroeft : sijn herte sluyt van rauw.
En in soo verr' ick ween : sijn ooghen staen beschreyden.
Toon ick hem mijne wond / hij wilt daerom niet scheyden :
Maer perst oock uyt sijn borst eenen bloedighen dauw.

En speel ick op mijn luyt : op 't spel slaet hy de maete.
Bereyd' ick my ter iacht : d'honden haudt hy ter laete.
Rust ick my tot den krijgh : met my wort hy soldaet.

Vaer ick ter zee-waert in : aen t' roer comt hy hem staecken.
In t' cort : hy nimmermeer van mijne sijde en gaet /
Op dat hy mijne pijn soud' eeuwigh-durigh maecken.

6°)

SONNET XLII ¹ (p. 80)

Die waeters / die ghy siet langhs mijne wanghen leken /
Oorkonders openbaer van mijn verborghen pijn /
En dunckt o *Roose-mond* niet dattet traenen zijn :
Want hoe souden in my soo veel traenen ghesteken ?

Uyt u volmaeckte deughd' / en schoonheydt niet om spreken /
Maeck ick dit waeter self / en uyt de soete mijn

¹ 2^e lezing in « Godd. Lof.-S. », p. 66.

Un long habit de gris le corps me couvrira,
Mon tardif repentir sur mon front se lira,
Et le poignant regret qui tenaille mon âme.

D'un espoir languissant mon baston je feray,
Et tousjours pour prier devant mes yeux j'auray
La peinture d'Amour, et celle de Madame.

Desportes. — Diane II

III

Si je me siez à l'ombre, aussi soudainement,
Amour, laissant son arc, s'assied et se repose;
Si je pense à des vers, je le voy qui compose :
Si je plains mes douleurs, il se plaint hautement.

Si je me plais au mal, il accroist mon tourment;
Si je respan des pleurs, son visage il arrose;
Si je monstre ma playe en ma poitrine enclose,
Il défait son bandeau, l'essuyant doucement.

Si je vay par les bois, aux bois il m'accompagne;
Si je me suis cruel, dans mon sang il se baigne.
Si je vay à la guerre, il devient mon soldart.

Si je passe la mer, il conduit ma nacelle :
Bref, jamais l'importun de moy ne se départ,
Pour rendre mon désir et ma peine éternelle.

Desportes. — Diane I

XLIX

Ces eaux qui sans cesser coulent dessus ma face,
Les témoins découverts des couvertes douleurs :
Diane, hélas, voyez : Ce ne sont point des pleurs,
Tant de pleurs dedans moy ne sçauraient trouver place.

C'est une eau que je fay de tout ce que j'amasse,
De vos perfections, et de cent mille fleurs,

Van u bloeyende Ieughd / en lief-gheurigh afschijn
Van u zedigh ghelaet / t' saemen in een ghestreken.

Mijn liefde dient voor vier / voor fornays dient mijn hert /
Mijn ooghen voor helmet / daert in ghewonnen wert /
Den wind van mijn ghesucht om het vier te doen gloeyen.

En om dat t' selve is heet / en van soo grooter cracht /
Worden de dompen al tot boven hoogh ghebraght :
Die soo in overvloedt / door mijn twee ooghen vloeyen.

7°)

CLAGHT-DICHT (p. 88)

Schoonheydt seer soet in d'oogh' / bitter nochtans in t' herte /
Ick heb u dick ontdeckt mijn inwendighe smerte /
T' sedert dat ick u dien' / en voele dagh en nacht
(Weert my behaeght of niet) van u liefde de cracht.
Ghy hebt soo menighwerf in blijdschap / en in rauwe /
Beproeft / als t' gaut in t' vier / mijn standt-vastighe trauwe :
Dat ick nu niet en hope / al sou'ck verdwijnen hier
In traenen / en ghesucht / te blusschen meer dit vier :
Maer voel dat mijn gheclagh / mijn droefheydt / en mijn pijn
Sal vlieghe in de locht / in ste van g'hoort te zijne.
K'en wil nochtans daerom t' claeghen niet laeten staen /
Van uwe wreetheydt straf : want weynigh kan het schaen /
Dat ick verlies' mijn cracht / en moeyt' / daer ick te voren
In uwe wanckel liefd' my selven heb verloren.
En aenghemerckt dat ghy noch niet en zijt vervult /
Van alle mijn verdriet / soo sal ick met ghedult
In een eeuwich ghetreur mijns levens eynd verwachten /
Sonder daerom van u te wenden mijn gedachten.
Eylaes ! waert dat mijn claght voor u waere verhoort :
Met reden soudt ghy sijn op u selven ghestoort /
Bepeysend' in u hert / datter thien ende thiene /
U liefd' hebben versaect / t' sedert dat ick u diene.

D'Een om dat hem t' vervolgh soo langh-durigh verdriet :
D'Een om dat hem de moeyt meerder dunckt dan t' gheniet /
Belegghende daer in / en oock niet buyten reden /

De vos jeunes beautez, y meslant les odeurs,
Les roses et les lis de vostre bonne grâce.

Mon amour sert de feu, mon cœur sert de fourneau,
Le vent de mes soupirs nourrit sa vehemence :
Mon œil sert d'alambic par où distile l'eau.

Et d'autant que mon feu est violent et chaud,
Il fait ainsi monter tant de vapeurs en haut,
Qui coulent par mes yeux en si grande abondance.

Desportes. — Elégies I

XIII (p.369)

Beauté si chère aux yeux, et si cruelle aux âmes,
Je vous ay tant de fois fait paroistre mes flames
Depuis que je suis vostre, et qu'à mon grand malheur
De vos divins regards je tenté la valeur :
Vous avez tant de fois ma constance éprouvée
[Vostre main de mes pleurs a tant esté lavée]
Que je n'espère pas en soupirs m'exhalant
Tempérer la chaleur d'un feu si violent :
Mais que ma juste plainte au lieu d'estre entendue,
Se perdra dedans l'air sourdement respandue.
Or si veux-je pourtant des destins me douloir
Et de vostre rigueur : car que peut me haloir
M'estant perdu moy mesme en vostre amitié vaine
Si je pers ma complainte où j'ay perdu ma paine ?
C'est peu, c'est peu de cas pour me faire cesser,
Je veux sur les soupirs les sanglots amasser,
Et finir en regrets ma languissante vie,
Puisque vostre rigueur n'est encor assouvie.
Helas si mes douleurs vous touchoient la pensée,
Vous seriez de vous-mesmes à bon droit offensée !
Il vous faut seulement a par vous discourir,
Combien depuis le jour que je meurs sans mourir
Vous avez reconnu de feintise aux courages,
Et combien d'amoureux se sont trouvez volages,
Tant ceux qui pour la peine ont quitté les plaisirs,
Que ceux qui tous les jours ont fait nouveaux désirs
Rejettans leurs défauts non sans quelque apparence,

U licht-veerdighe voer / en wreede strafficheden.
Wijst my doch yemandt meer / die standt-vast tot nu toe
Is (spijt alle gheval) u bleven soo ick doe /
Verkiesende veel eer u stuericheydt te lijden
Dan in ghenoecht / en vreughd met ander te verblijden.
En hoe wel ghy my hebt onmenschelijck onthaelt :
K'en heb nochtans daerom u nerghens in ghefaelt :
Maer als een roots in zee / diemen van alle zijden
Met windt / haeghel / en vloedt / en noot-weer siet bestrijden /
Blijft ongheroert / iae maeckt veel vaster haeren standt /
Hoe sy bestorremt wort met een ghewelder handt;
Heb ick oock wederstaen de schrants van u wreetheden :
En gheschuwt het prieel van duysent schoonicheden /
Die my wel anderssins hadden mach-schien gheloont
Dan ghy / die meestendeel u gunstich hebt ghetoont /
Aen die u hebben haest bemindt en haest begheven /
Versmadend' hem die u hauwt dierder dan sijn leven.

O Kint van Venus wreet ! hoe t' vier uyt uwer handt /
Sticht in des menschen hert menigherleyen brandt !
K'wil somtijts by my self door-gronden uwe wercken :
Maer hoe ick dieper peyns / hoe ick die min kan mercken.
Phyllis om mijne liefd' is doodelijck ghewond /
En ick ligh' nacht en dagh en sucht' om *Roose-mond*;
Corydon om *Phyllis*, die gheerne soude sterven
Om haerder liefden gunst / die ick wil liever derven /
Dan *Roose-monds* stuer oogh' : siet hoe dit dertel kindt
Zijts / wijts; verr' / ende naer; hem moeyt / en onderwindt !

O Godt ! wilt ghy hier by tooghen u groote crachten ?
Straft vry sonder ghenae die u godtheydt verachten.
Of dient dit voor een wraeck van eenigh oudt misdaet :
Laet los / en onghequelt / die dat niet aen en gaet.
De wet sou zijn wel boos / en onrechtveerdigh mede /
Die by haer voor-gheboon d'onnoosel straffen dede.
Want soo veel alst my raeckt (wie datt' is lief of leet)
Segh' dat ick my aen u nerghens beschuldight weet :
T'en sy dat men t'onrecht voor schult / of misdaed hauwe

Ou sur vostre rudesse, ou sur vostre inconstance.
Vous n'en trouverez point qui constant comme moy
Contre tous mouvemens ait conservé sa foy,
N'ayant voulu changer ma douleur véhémence
A toutes les faveurs d'une plus douce amante :
Et qui de tous costez me trouvant assaillly
D'un penser seulement contre vous n'ay failly ;
Mais comme un ferme roc que les vents et la gresle,
La tempeste et les flots combatent pesle-mesle
Et pour tous leurs efforts n'est jamais abatu.
Ainsi s'affermist plus fort plus il est combatu.
Ainsi contre l'assaut de vos rigueurs cruelles,
Et contre les beautez de mille Damoiselles,
Qui las ne m'eussent pas comme vous rejeté,
Immuable et constant j'ay tousjours résisté,
Sans que pour mes travaux j'aye aucun avantage
Sur tant de vains muguets dont l'âme est si volage,
Qui de bouche et de cœur sont feints et déguisez,
Mais plus (ce croy-je et crains) vous les favorisez.
O rigoureux Amour que les feux que tu verses
Font dedans nos esprits des brûlures diverses.
Je discours quelquesfois sur tes faits inconstans,
Mais plus je les recherche et moins je les entans.
Myrtis de mon amour couvertement soupire.
Je brûle pour *Delon*, *Delon* aime *Thamyre* :
Luy des traits de *Myrtis* se sent vivement poind,
Myrtis belle à tout autre à mes yeux ne l'est point.
Voilà comme un enfant de nos flames se jouë
Et les ressorts trompeurs qui gouvernent sa rouë :
Est-ce que nos esprits il vueille ainsi ranger,
Pour faire voir sa force ou bien se vanger ?
O Dieu, si tu le fais pour monstrier ta puissance,
Donte les rudes cœurs qui n'en ont connoissance :
Si c'est pour te vanger de quelques vieux forfaits,
Helas ! ne puny point ceux qui ne les ont faits !
La loy seroit barbare et d'injustice pleine,
Si contre l'innocence elle ordonnoit la peine.
Or je me puis vanter incapable envers toy,
Ou ce serait peché de n'avoir qu'une foy,
D'estre demeuré ferme aux plus cruels alarmes,

In sijn liefde te zijn stantvastigh / en ghetrauwe.
Siet : dit heb ick ghedaen : en ist dat by u wet /
Teghen oprechte trauw' breuck / of straf is gheset :
Vrijmoedigh wil ick wel / datmen my niet en spaere :
Want *Phoebus* noyt en sagh ghetrauwen minnaere.
Het leste vier sal zijn / t' eerste dat ick besief :
K'en hebbe maer een hert / K'en wil oock maer een lief.
En al ist dat dit lief wanckelt van dagh tot daeghe,
Mijn lot wilt dat ick dat stantvastelijck verdraeghe /
Soo langh als in de locht de sterren sullen staen /
En het vier-voet ghediert de velden sal begaen :
Soo langh' als inde zee waeter sal zijn om vinden /
En den bloede-gieren wolf de schaepen sal verslinden.

80)

SONNET XX (p. 41)

s' Tijds omdraeyende wiel stiert nu de caude buyten :
T' ghedruys van *Aeolus* laet d'eyck in ruste staen :
Den haeghel met de snee sietmen in plas vergaen ;
En t' sijnen ouden tijdt de boom-peerels uyt spruyten.

Den soeten nachtegael beghint van her te ruyten ;
En yder aerds ghediert / wilt nu tot liefde slaen :
Het coren ionck en teer sijn vloeyssel heeft ghelaen :
De blomkens overal hun bottiens nu ontsluyten.

Mars schept nu vreughd in t' velt / en *Cupido* in den Mey ;
Mars baeydt in s' menschen bloed / *Cupido* in hun gheschrey ;
Mars in wit harnas blinckt / *Cupido* in gulde schichten.

Wel aen / die gheeren krijght dat hy *Mars* stappe naer ;
Cupido ick volghen wil / die sonder des doots vaer
Wondt / hauwt / schiet ende quetst mijn herte sonder swichten.

D'avoir obstinément toujours gardé ses armes,
Voilà ce que j'ay fait, si c'est ton ordonnance
Que les tiens soient punis qui suivent la constance,
Tu me dois réserver le plus cruel tourment,
Car *Phoebus* ne veit onc un si fidel Amant.
Celle qui fut première est ma dernière flame,
Comme je n'ay qu'un cœur je n'aime qu'une dame.
Et bien que ma *Delon* se change d'heure en heure,
C'est la loy des destins que constant je demeure,
Tandis qu'il y aura des poissons sous les eaux,
Des estoilles au ciel, dedans l'air des oyseaux,
Des bestes dans les bois, [des hommes sur la terre]
Et tandis qu'aux moutons les loups feront la guerre.

Desportes. — Diane. Liv. I

V¹ (p. 19)

Voicy du gay Printans l'heureux advenement,
Qui fait que l'Hyver morne à regret se retire :
Desia la petite herbe au gré du doux Zephyre,
Navré de son amour branle tout doucement.

Les forests ont repris leur verd accoustrement,
Le Ciel rit, l'air est chaud, le vent molet soupire,
Le Rossignol se plaint, et des accords qu'il tire
Fait pâmer les esprits d'un doux ravissement.

Le dieu Mars et l'Amour sont parmy la campagne,
L'un au sang des humains, l'autre en leurs pleurs se baigne :
L'un tient le coutelas, l'autre porte les dars.

Suive Mars qui voudra mourant entre les armes,
Je veux suivre l'Amour, et seront mes allarmes
Les courroux, les soupirs, les pleurs et les regards.

¹ De kwatrijnen hebben slechts de grondgedachte gemeen. *Desportes* volgde hier waarschijnlijk *Ovidius* na : *Tristia* III, 12 :

« Frigora jam zephyri minuunt, annoque peracto
Longior antiquis visa Tomitis hiems,

.....

9°)

SONNET XXX (p. 56)

Seght my / schiet-vroedigh wicht / salt nu noch langhe zijn
Dat *Roose-mond* my sal als onweerdigh vertreden /
En achten als een stof mijn roots-roerende beden?
Mijn clachte / mijn ghesucht / mijn ellend' / en mijn pijn?

Och seker mijn ionck hert / mijn oogh' / en mijn aenschijn /
Ghequetst / gheholt / mismaeckt door vier / traenen / droefheden /
Souden doen tuyghen wel / met die daer zijn beneden /
Dat d'helle by mijn quael maer is een verwigh schijn.

Ick moet eeuwighe dorst met *Tantalus* verdraeghen :
Den ghier van *Titius* siet men mijn herte cnaeghen :
En aen *Ixions* radt hangh' ick in groot verdriet :

Mijn peyl en daeghlijcx werck is den temps der *Beliden* :
Die met my gaen en staen zijn de dry *Eumeniden* :
Maer helaes ! in mijn Hell' en vind' ick *Lethe* niet.

10°)

SONNET XLVI (p. 84)

Ist niet ghenoech / helaes ! dat het cleyn Venus kint
Haudt mijn ionck hert in 't vier groeyende t'aller stonden /
Sonder dat nu t' ghesucht uyt mijne borst ghesonden /
Voedsel gheeft aenden brand / die my gheheel verslint?

O droef / dwaes / onghetermt / dompigh ghehijgh van windt !
Dat dit vier niet en stilt d'oorsaeck zijt ghy bevonden.
Laet dit mijn ooghen doen / die in traenen ontbonden /
Uytghieten sullen t' vier / daer door ick ben ontsint.

Och t' is voorwaer al raes ! traenen ick laet u vaeren :
t' Waeter en blust gheen lijd' : *Neptun* onder sijn baeren
Heeft meer dan duysent mael gheweest met liefd' bevaen.

Desportes. — Diane Liv. II (p. 140)

LIII

Dieu des hommes perdus, sera-ce iamais fait ?
Seray-ie tousiours butte aux douleurs incurables,
Mes esprits abbatus sont-ils si fort coupables,
Que leur peine en trois ans ne t'ait pas satisfait ?

Mon cœur, mon œil, mon teint, blessé, cavé, deffait,
De traits, de pleurs, d'ennuis, cruels, amers, durables,
Pourroient faire avoüer aux damnez miserables
Que de mes passions l'Enfer n'est qu'un portrait.

De ma soif près des eaux Tantale est la figure,
Le Vaultour de Titye est la peine où ie dure,
Tenaillé d'un désir qui me ronge et me poind :

Mon travail sans profit est le seau des Belides,
Et mes chauds desespoirs les fieres Eumenides,
Mais las ! en mon Enfer Lethès ne passe point.

Desportes. — Diane II

SONNET XI ¹ (p. 29)

Hé ne suffit-il pas qu'Amour trop animé
Tienne mon cœur en feu qui s'accroist d'heure en heure,
Sans que mes chauds soupirs sortans de leur demeure
Donnent force à l'ardeur dont ie suis consommé ?

O vent impetueux ! excessif, enflammé,
C'est par toy que ma flamme eternelle demeure,
Laisse faire à mes yeux : ces ruisseaux que ie pleure
Esteindront le fourneau dans mon cœur allumé.

Mais c'est trop vainement qu'en espoir ie me fonde,
L'eau n'esteint pas l'amour : Neptune au creux de l'onde
S'est trouvé mille fois amoureux et brûlant.

¹ Hier volgde *Desportes* een Italiaansch sonnet na, waarvan de aanvang luidt :

« Lasso ! non basta ch'io ardo ? che l'immenso
Focoche me distrugge infosa ancora ?
Che i sospir, che soffianda escono ogn' hora,
Il fanno al suo furor più fermo e intenso. »

Wel aen dan droef ghesucht / wilt u vermoghen tooghen :
Herblaest mijns herten vier / en sijn cracht doet verhooghen;
Want hoe dat lichter laeyt / hoe dat eer sal uytgaen.

II. IN DE « GODD. LOF-SANGHEN » 1620.

a) SONNETTEN.

1°) *Sonnet* p. 110.

« DEN BEKEERDEN SONDAER BEGHEEFT HEM TOT DE
BESCHRIJVINGHE VAN HET LIJDEN CHRISTI. »

Naer dat 't heunigh der Liefd' / ghemenght met soute brijn
Niet meer en kan mijn Hert al sijpende door-leken /
Naar dien ick noch in tijd's de Weerelt ben ontweken /
Ick zal tooghen mijn vier / wel van een ander schijn.

Mijn penn' zal / o mijn God ! een van u naeghels sijn :
U Cruyce mijn papier : het welck zal zijn bestreken
Met u bloedt voor den inckt : om soo hoogh op te steken
U lof / u lijden groot / u sweet / u swaere pijn.

Het Vier van uwe liefd' / dat my nu comt door-blaecken /
Sal wesen het Verstel / dat mijnen Gheest zal smaecken :
Niet het waen-wijs ghereaes van eenighen Apoll !

En ick zal in dit vier / my t'aller tijd behaeghen :
Op dat ick word gheset in den bevlamden waeghen /
Met den grooten Eli / van gheest en deughden vol.

2°) *Sonnet*¹ p. 152.

« DEN SONDAER BECLAEGHT DEN DAGH ZIJNDER GHEBOORTE »
Helaes ! van dat ick quam dit aerde-rijck aenschouwen ;
Van dat ick in een wiegh' wiert weenende gheleydt ;
Wat wit-gheteekend' huer' heeft oynt my soo ghereydt /
Dat ick de die voor blij eensins sou connen houwen ?

¹ Een 2e lezing van dit sonnet en de drie volgende vindt men in « Den Gheest. Nacht. » (1634), op p. 178-83, onder den titel « Boet-Klacht ».

Sus donc ardans soupirs, monstrez vostre puissance,
Rendez mon feu plus chaud, croissez sa véhémence,
Il en durera moins s'il est plus violent.

*De Fr. tekst naar « Œuvres de Ph. Desportes avec une introduction et des notes par A. Michiels. Paris. De la Harpe, 1858. Bibliothèque Gauloise » « Œuvres chrestiennes »*¹ (1e ed. 1573).

SONNET III (p. 503)

Puis que le miel d'amour, si comblé d'amertume,
N'altère plus mon cœur comme il fit autrefois;
Puis que du monde faux je mesprise les lois,
Monstrons qu'un feu plus saint maintenant nous allume.

Seigneur, d'un de tes cloux je veux faire ma plume,
Mon encre de ton sang, mon papier de ta croix,
Mon subject de ta gloire, et les chants de ma voix
De ta mort, qui la mort éternelle consume.

Le feu de ton amour, dans mon âme eslané,
Soit la sainte fureur dont ie seray poussé,
Et non d'un Apollon l'ombrageuse folie.

Cet amour par la foy mon esprit ravira,
Et, s'il te plaist, Seigneur, au ciel l'elevera
Tout vif, comme Saint Paul ai le prophète Elie.

ibid. « *Sonnets spirituels* », I, p. 502.

Depuis le triste point de ma fresle naissance
Et que dans le berceau, pleurant, je fu posé,
Quel jour marqué de blanc m'a tant favorisé
Que de l'ombre d'un bien j'aye eu la jouissance?

¹ Desportes schreef zijn « Œuvres Chrestiennes » in 1570, na den voor hem zeer gevoeligen dood van zijn beschermer *Claude de Laubespine*.

'K en hadde nouw den schoot mijns Moeders gaen bedouwen
Met traenen / als ick my alreede vandt gheveydt
Van 't goet-schijnende quaet / bedrogh / en ydelheydt :
'T welck nu mijn aerem Siel in bitterheydt doet rouwen.

Soo saen als ick oock sagh / wierd 'ick mijn ooghen quijt :
Waer door ick hebb' ghedooft zeer langhe / verr' / en wijt /
Als een verloren schaep langhst velden / ende straeten :

Maer God / die selve seght : Ick ben een Herder goet /
Wilt my / u schaepken dogh nu commen te ghemoet /
Ick zal Aegypten-landt / voor eeuwelijck verlaeten.

3° *Sonnet p. 153.*

« DEN SONDAER KAN HEM SEER QUALIJCK KEEREN TOT GODT »

Een weynigh keert naer my / u minnelijck ghesichte
Levende Sone God's / op wie mijn hope staet :
Stilt mijnen wilden geest / die hem verstrooyen gaet /
Soo dickmael / en soo veel / in dit vuyl aerds ghestichte.

Ontlast mijn aerme siel / van al haer swaer ghewichte ;
Beneemt mijn Hert onreyn al zijn ghedachten quaet :
Op dat 't niet meer en volgh' de boosheydt / noch den raedt
Der ghene die 't misdoen sijn achtende zeer lichte.

Mijn schult ick u bekenne' / de zelve ick oock vervloeck ;
Maer om heel die t' ontgaen / en kenn' ick my niet cloeck :
Want 'ken can noch dit aerds niet t' eenegaer ghelaeten.

Ist dat hem mijnen gheest somwijl ten Hemel pooght :
Het vleesch blijft evenwel van achter claer ghe-ooght /
Ghelijck de Vrouw van Loth / moetend' heur stadt verlaeten.

4°) *Sonnet p. 155.*

Helaes ! Helaes ! ick moet al weenende beclaeghen /
Dat ick in aerdsche liefd den tijdt hebb' overbraght :
Sonder te stieren eens ten Hemel mijn ghedacht /
Of sonder van yet goed's een voor-bewijs te waeghen.

À peine estoient seichez les pleurs de mon enfance,
Qu'au froid, au chaud, à l'eau, je me veis exposé,
D'amour, de la fortune et des grands maistrisé :
Qui m'ont payé de vent pour toute récompense.

[J'en suis fable du monde, et mes vers dispersez
Sont les signes piteux des maux que j'ay passez,
Quand tant de fiers tyrans ravageoyent mon courage]

Toy qui m'ostes le joug et me fais respirer,
O Seigneur ! pour iamais vueille moy retirer
De la terre d'Egypte et d'un si dur servage.

ibid. p. 506.

SONNET X

Tourne un peu devers moy ton regard pitoyable,
Soleil, pere de vie, en qui seul je m'attens ;
Sers de guide à mes sens esgarez et flottans
Par les bancs périlleux du monde miserable.

Purge et guari mon ame hélas ! presque incurable !
Prive mon cœur troublé de desirs inconstans
Et d'espoirs enchanteurs, qui m'ont faict si long -tans
Battre l'air, peindre en l'onde et fonder sur le sable.

Je cognoy bien ma faute et la vay maudissant ;
Mais pour m'en garentir je me trouve impuissant,
Le monde en ses erreurs trop encore m'enserre.

Si l'esprit quelquefois veut s'eslever aux cieux,
Tousiours derriere moy je retourne les yeux,
Comme la femme à Lot ayant quitté sa terre.

ibid. p. 509.

SONNET XVIII

Je regrette en pleurant les jours mal employez
A suivre une beauté passagère et muable,
Sans m'eslever au ciel et laisser memorable
Maint haut et digne exemple aux esprits desvoyez.

O Iesu goedertier ! die zoo veel hebt verdraeghen ;
Die in u dierbaar bloed / de sonden hebt versmacht :
My sondaer dogh verheft uyt de vuylheydt veracht
Met 't hert ten Hemel-waert / om u zoo te behaeghen.

Al ist dat mijne ieughd glat / broos / wildt ende sot
Teghen het oogh-loos kindt gheworpen heeft het lot /
En somtijts met het self' ter weerelt inghevaeren ;

Laet mij van verre sien den blijden haeven-schoot /
Daer eens met goeden windt magh aenslaen mijnen boot /
Al waer ghy dien altoos in ruste meught bewaeren.

5°) *Sonnet* (p. 156).

« DEN SONDAER DOET VERHAEL VAN ZIJN VERKREGEN GOET
OP DESER AERDE. »

Niet anders dan een blomm' en is het mensche-leven /
Seer jeughdigh / ende schoon als krieckt den daegheraet /
Maer op den Avont slunts : 't is eenen broosen draet :
'T is een ghebroken schip / her / ende ghints ghedreven.

Het ghen' de Weerelt selfs / heur Vrienden kan ghegheven /
Op eenen aerden bol seer schamffelijck al staet.
Al het uytwendigh goed / rijckdom en hooghe daet
Sijn winden die vergaen / zijn looveren die beven.

Billigh is 't dan dat ick my selven nu beschrey /
Te-wijl ick over-sie de blom van mijnen Mey /
Hoe sy versletert hanght / jae by nae heel gheresen :

Want van mijns levens tijd over soo langh besaeyt /
Wat vruchten hebb' ick doch tot noch toe meer ghemaeyt ;
Dan commer / anghst en druck / dan vroeghingh' en leet-wesen.

Toi qui dans ton pur sang nos mesfaits as noyez,
Juge doux, benin pere et sauveur pitoyable,
Las ! releve, ô Seigneur ! un pecheur miserable,
Par qui ces vrais soupirs au ciel sont envoyez.

Si ma folle jeunesse a couru mainte année
Les fortunes d'amour, d'espoir abandonnée
Qu'au port, en doux repos, j'accomplisse mes jours.

[Que je meure en moy-mesme, à fin qu'en toy je vive
Que j'abhorre le monde et que, par ton secours,
La prison soit brisée où mon ame est captive]

ibid. p. 507.

SONNET XII

La vie est une fleur espineuse et poignante,
Belle au lever du jour, seiche en son occident;
[C'est moins que de la neige en l'esté plus ardent,]
C'est une nef rompue au fort de la tourmente.

L'heur du monde n'est rien qu'une roue inconstante,
D'un labeur éternel montant et descendant,
Honneur, plaisir, profit, les esprits desbordant,
Tout est vent, songe et nue et folie evidente.

Las ! c'est dont je me plains, moy qui voy commencer
Ma teste à se mesler, et mes jours se passer
Dont j'ay mis les plus beaux et ces vaines fumées;

Et le fruict que je cueille, en que je voy sortir
Des heures de ma vie, hélas ! si ma semées,
C'est honte, ennuy, regret, dommage et repentir.

β) PSALMEN EN HYMNEN.

1°) HET LIEDT DER DRIJE KINDEREN. *Danielis III Cap.* p. 84-86.

- 1 O Wercken God's ! die t'aller tyen
Syt spieghelen / en schilderyen /
Om in al die zijns consten aerd /
Met grooten wonder te beseffen;
Dyns Scheppers lof comt nu verheffen /
En maecken dien allom vermaerd.
- 2 Lichaeme-loose Inghel-schaeren
Wesende Godts ghetrouw dienaren /
Hemelen die hy heeft gesticht /
Waeters gheronnen in cristaele /
Boven des Lochts ghesterde saele /
Van Godt te loven niet en swicht.
- 3 Ghy Hemel-crachten / wiens in-vloeyen
Hier alle dinck doet weldigh groeyen /
Ghy sterren / blomkens vande Locht /
Ghy gulde Sonn' / ghy silver Maene /
Verlichtende dees aerdsche baene /
Door u-lier sy Godt lof aenbroght.
- 4 Coel-soeten douw / vruchtbaeren reghen /
Gunt uwen Godt hier allen zeghen,
Windigh gheblas / dat al beroert /
Vier / ende vlam licht van nature /
Hit / ende ōuw / tot alder hure
Sijn zeghe-lof ten Hemel voert.
- 5 Mist / ende rijm / smuyckende dompen /
Dicke ghestolde waeter-clompen /
Snee die in vlocken neder-rijst /
Blixemen snel / swaer donder-slaeghen /
Doncker nachten en claer daeghen /
Elck aen den Heer zijn lof bewijst.
- 6 Dat heel des Weerelts groote ronde /
Des Heeren lof nu hoogh verconde /

« *Œuvres annotées par A. Michiels. Paris 1858.*

PARAPHRASE SUR LE CANTIQUE DES TROIS ENFANS, *Daniel III.* (p. 499.)

- 1 O vous ! du Seigneur les ouvrages,
Clairs miroirs, vivantes images,
Qui par tout son art faites voir.
Effets que de rien il fist estre,
Tous, tous, benissez vostre maistre,
Louez et haussez son pouvoir.
- 2 Anges, ses ministres fidelles,
Purs esprits, lumières tres belles,
Cieux si reglement mesurez,
Humeur en crystal congelée
Plus haut que la vouste estoilée,
Le Seigneur, sans fin, reverez.
- 3 Vertus, dont l'heureuse influence
Aux clemens donne puissance,
Estoiles, fleurs du firmament,
Œil du jour, œil de la nuit brune,
Soleil ardent, humide lune
Louëz le Seigneur hautement.
- 4 Benissez-le, pluie et rosée,
Confort de la terre embrasée,
Vents legers, esprits agitez,
Feu dont la nature est si vive,
Hiver pesant, chaleur active,
Sur tout le Seigneur exaltez.
- 5 Frimas et bruine menuë,
Flocons blancs tombans de la nuë,
Gelée et glaçons condensez,
Jours et nuicts, terrestres ombrages,
Tourbillons, foudre et nuages,
Sans fin le Seigneur benissez.
- 6 Benissez sa bonté propice,
Terre, des vivans la nourrice,

Met elcken heuvel / bergh / en dal :
Dat oock het gheen hier keest op d'eerde
Hem gheve lof naer zijne weerde :
Want hy oirsaecker is van al.

- 7 Looft hem ghy zeen / ghy waeter-vlieten
Fonteynen claer / die hoogh op-schieten /
Wal visschen grof / met al dat swemt /
Beesten der Aerd wilt hem oock vieren /
En ghy pluym-rijcke voghel-dieren /
Met sijnen lof ten Hemel clemt.
- 8 Maer en wilt oock hier in niet slaepen
Ghy menschen naer God's beeld geschaepen /
Sion hem lof en eere gheeft.
En wilt hem oock voor alle dinghen /
Ghehulde Priesters claer uyt-singhen /
Soo langh als gh' op dees aerde leeft.
- 9 Dienaeren Gods wilt hem oock prijsen /
En sijnen naem all' eer bewijsen /
Ghy die daer volght gherechticheydt.
Ghy vrij van twist / en van gheschille /
Ghy goe van inborst en van wille
Des Heeren lof allom verbreydt.
- 10 Maer onder dees die Godt ghedincken /
Laet boven al ons stemmen klincken :
Want Godt ons grootelijck bemint :
Nu hy ons lost uyt des dood's banden
Nu 't Vier ons niet en can ghebranden /
Dat andersins ons had verslint.
- 11 Laet ons in hem alleen verblijven :
En met den mondt en hert belijen /
Dat hy God is / en niemant el.
Dit songhen drij Hebreusche kinders /
Van vier en vlam cloecke verwinders /
Anania, Azaria, Misaël.

Monts et cousteaux moins relevez
Tout ce qui se germe en la terre
Et les mineraux qu'elle enserre,
Tous, tous, le Seigneur elevez.

7 Fleuves, mers, ruisseaux et fontaines,
Benissez-le; lourdes baleines,
Poissons, qui dans l'eau vous jouëz,
Hostes de l'air de tous ramages,
Animaux privez et sauvages,
D'un accord le Seigneur louëz.

8 Haussez-le sur toute puissance,
Vous humains faits à sa semblance.
Benisse Israël sa bonté;
Ministres des divins offices,
Prestres vouëz aux sacrifices,
Par vous le Seigneur soit chanté.

9 Serfs du Seigneur, donnez-lui gloire;
Esprits, celebrez sa mémoire,
Qui purs la justice embrassez;
Humbles de cœur et de pensée,
Dont l'ame est toute à lui dressée,
Sans fin le Seigneur benissez.

10 Entre tous qui gloire luy donnent,
Que nos voix plus hautement sonnent,
Nous qu'il a d'enfers retirez
Et des mains d'une mort certaine,
Et de la fournaise inhumaine,
Qui nous eust à coup devorez.

11 Confessons qu'il est debonnaire,
Que sa grace à jamais esclaire,
Et qu'il est le grand Dieu des Dieux.
Ainsi levans au ciel leurs ames
Et s'esgayans dedans les flames
Chantoyent les trois enfans hebrieux.

2°) *Godd. Lof-S.*, p. 78-9 : « *Uyt-legghinghe van den achsten Psalme : begrijpnde den onsprekelijcken lof des Heeren.* »

- 1 O Heer / ons alder Godt ! hoe uw 's naems hooghe weerde /
Met wonderheydt vervult den omme loop der eerde !
Hoe oock den hooghen roem uw's wonderbaere daedt
Boven den Hemel gaet !
- 2 Ghy hebt dijn' eeuwigh lof volcommelijck doen tuyghen
Den spraeckeloosen mondt der kinderen die suyghen /
Om schaemt / en om on-eer hun al te bringhen aen /
Die teghen u op-staen.
- 3 En als ick nu aenschouw / op-heffende 't ghesichte /
Den Hemel, van u handt het conste-rijck ghestichte /
De silver-witte Maen' / dat glinsterende vier /
'T welck den Nacht gheeft vercier ?
- 4 Dan segh' ick by my self : maer wat ist van den mensche /
O Heer dat ghy 't hem al verleent tot sijnen wensche ?
Heeft oynt der menschen soon by u soo veel verdiendt
Om te zijn uwen Vriendt ?
- 5 Gh' en schonckt hem niet veel min / dan ghy deelt d'Inghels
schoone /
Als ghy hem steld' op 't hooft d'onsterffelijcke croone :
Van al u Schepsel oock / daer ghy de hand aenstaect /
Wiert hy het hooft ghemaect.
- 6 'T is hem al onderdaen. De schaepen / ende koeyen
Voor hem alleen in 't velt daer bleeten / ende loeyen :
Voor hem de cudden groot van alder-hande vee
Betrappelen de wee.

« *Les CL Pseaumes de David* »¹. Rouen 1594.

Ps. VIII. p. 13-14.

- 1 O Seigneur nostre Dieu, que ton nom vénérable
Est par tout le pourpris de la terre admirable,
Et que tu fais monter ton pouvoir glorieux
Haut par dessus les cieux.
- 2 Tu prens pour accomplir ta louänge éternelle
La bouche des enfans qui suçent la mammelle,
Afin que les haineux combattans tes haux faits
Soyent confus et deffaits.
- 3 Aussi que ie contemple élevant mon visage
Ces hauts cieux, de tes doits le merveilleux ouvrage,
La Lune et les flambeaux avec tant d'ornement
Rangez au firmament.
- 4 Mais qu'est-ce que de l'homme, et pour quelle excellance
Te plait-il si soigneux d'en avoir souvenance ?
Qu'est-ce du fils de l'homme, et qui peut t'inciter
D'ainsi le visiter ?
- 5 Tu l'as de quelque peu fait moindre que les Anges
Et couronné d'honneur, de gloire et de louanges :
De tout ce que tes mains puissamment ont parfait
Souverain tu l'as fait.
- 6 Tu as dessous ses pieds toute chose asservie,
Les brebis et les bœufs dont paisible est la vie,
Et les fiers animaux par les bois et les champs
Sauvages se cachans.

¹ De psalmenvertaling van *Desportes* komt niet voor in de geannoteerde uitgave van *A. Michiels*, 1858. Volgend ex. van het uiterst zeldzaam geworden werk berust in de Kon. Bibl. te Brussel, onder n° II 5816 : « *Les Pseaumes de David*, mis en vers françois par Philippe des Portes, abbé de Thyron, avec quelques cantiques de la Bible, Hymnes et autres œuvres chrétiennes et prières du même auteur » (in 12°), Rouen, 1612. — De 60 eerste Ps. verschenen in 1592 bij *Mamert Patisson*. Volledig in 1595¹, 1598², 1604³.

- 7 Voor hem het Voghel-dier leert vlugghe-wijs opclemmen :
Voor hem leert oock den Visch in het sout waeter swemmen :
Die vanden ruggh' der zee niet eens en is belae
Te maecken eene baen.
- 8 O Heer / ons alder Godt ! hoe uw's naems hooghe weerde
Met wonderheydt vervult den omme-loop der eerde.
Hoe oock den hooghen roem uw's wonderbaere daedt
Boven den Hemel gaet !

3°) *Seven Leed-tuyghende Psalmen van David* (1620).

PSALMUS XXXI. p. 25-7.

- 1 Luck-saeligh duysent werf / wiens boosheydt is vergeven
Als nimmermeer bedreven.
Luck-saeligh duysent werf / wiens stinckende misdaet
Voor God verholen staet.
- 2 Luck-saeligh moet hy sijn / die t'aller huer ghevonden
Wort vrij van alle sonden.
Luck-saeligher noch meer / diens Recht-ghesinden gheest
Gheen dobbelheydt aen-reest.
- 3 Om dat ick u mijn quael / o God ! hebbe versweghen;
Ben ick heel oudt bedeghen.
Hoe wel ick te vergeefs daer voren alle nacht
De mondelinghe clacht.
- 4 Want u vraeck-gierigh' handt moest' ick op my verdraeghen /
Heel nachten / en heel daeghen.
Maer nu soo sijn verkeert mijn quaelen in gheluck
Door dorenen van druck.
- 5 Daerom dan van nu voorts en wil ick niet meer decken
Mijn vuyle sonde-vlecken;
Maer u al-sienigh God wil ick die al-te-gaer
Gaen maecken openbaer :
- 6 Segghende : nimmermeer en wil ick my vermijden /
Mijn sonden te belijden :
Want / goedertieren Heer / ghy hebt my doen ontslaen
Van dat ick ha misdaen.

- 7 Les oyseaux par le ciel étendans leur volée,
Les poissons respirans dans la pleine salée
Et qui vont de la mer les sentiers traversans
Comme chemins passans.
- 8 O Seigneur nostre Dieu que ton nom vénérable
Et ta maiesté sainte est vrayment admirable,
Et qu'elle est glorieuse en tous les lieux divers
De ce grand Univers !

« *Les CL Pseaumes* ».

Ps. XXXI. p. 65-7.

- 1 Heureux celui dont l'offense est remise :
Comme n'étant commise ;
Et bien-heureux ceux de qui les pechez
Devant Dieu sont cachez.
- 2 L'homme est heureux a qui la bonté haute
N'impute point sa faute
Et dont l'esprit ne se déguise point
Au peché qui le point.
- 3 Pour m'être teu pensant a ta clémence
Receler mon offence,
Entre les cris que sans fin j'ay lachez
Mes os se sont séchez.
- 4 Car que le iour ou la nuit se presante
Je sens ta main pesante,
[Et la douleur cuit mon humidité
Comme un brûlant Esté.]
- 5 Ce que voyant, ie t'ay librement ditte
Mon offense mauditte :
Le noir delict, dont i'étois entaché,
Je ne t'ay plus caché.
- 6 Dès que i'ay dit : il faut que ie confesse
Le peché qui me presse
A l'Eternel : soudain tu m'as remis
Les maux que i'ay commis.

- 7 Soo magh dan elcken-een met vastelijk betrouwen /
Tot voor-bewijs my houwen /
Verkennen insghelijck tot aller huer' / en tijt /
Dat ghy hun hulpe zijt.
- 8 Want / of met fel ghedruys al d'huysen / ende boomen
De zee quaem over-stroomen;
Soo en sal nimmermeer die hier niet en misdoet
Verhinderen dien vloedt.
- 9 Ghy sijt dan goeden God mijnen toe-vlucht alleyn /
Soo ick voorseker meyne.
Hierom / o mijne vreughd / verlost my nu ten endt
Van die my sijn ontrent.
- 10 Ghy seght / ick zal vernuft en wijsheydt u verleenen /
Gheleeden oock u beenen :
En sterrelincks altydt zal ick mijn ooghe slaen
Daer ghy sult henen gaen.
- 11 Maer wacht u voor en naer te volghen op der aerden
Dees onghetemde paerden :
Dees Muylen grof / en bot / diemen leydt bijder handt /
Door foulte van Verstandt.
- 12 Den breydel / en den toom die moeten hun bevrijen
En 't kaeck-arnas besnijen /
Die woust en onghetemt ontwustelen / o Godt /
U vaederlijck ghebodt.
- 13 Och ! wilt tot rechten loon met gheesselen beswaeren
D'hert-neckighe sondaeren.
Maer die op u alleen sijn vast betrouwen heeft
Hem u ghenae de gheeft.
- 14 Verheught dan allegaer ghy van op-rechten wille /
Ghy zuyver van gheschille :
En wilt oock van nu voorts belijden meer / en meer /
Den lof van uwen Heer.

- 7 Et pour autant tout esprit debonnaire
M'ayant pour exemplaire,
En tans commode ira sans differer
Ton secours implorer
- 8 Lors que des eaux la tempêteuse rage
Fera plus grand ravage,
En ce debat les flots qui le craindront
Jusqu'à luy n'atteindront.
- 9 Tu es, Seigneur, la retraite assurée,
De mon ame éplorée
[Et m'as souvent maint suiet présenté,
De chanter ta bonté]
- 10 Je veux t'instruire et le chemin t'apprendre
Où ton pied se doit rendre,
Et de mes yeux ie t'iray conduisant
Le voyage faisant.
- 11 Donne-toy garde, et n'ensuy raisonnable
Le cheval indontable,
Et le Mulet rebelle au châtiment
Faute d'entendement.
- 12 Dedans la bouche il faut que tu leur mette
Le mors et la gourmette,
[Pour en chevir et pour les empêcher
De mordre et d'approcher.]
- 13 Coups dessus coups sur les méchans descendent
Qui rebelles se rendent :
Mais qui sans feinte au Vray Dieu s'attendra
Sa bonté le ceindra.
- 14 Au souverain, Justes, que l'on vous voye
Tous tous demener joye.
Vous dont le cœur n'a rien de criminel,
Célébrez l'Eternel.

4°) *Seven Leed-tuyghende Psalmen van David.*

PSALMUS XXXVII p. 29-31.

- 1 Nu dan / mijn God / en straft my niet /
In 't gloedigh Vier van uwen toren :
Maer met ghenade dogh aensiet /
Die gh' uwe vraeck hebt aengesworen :
In wiens vleesch sijn gheplant
De schichten van u rechter handt.
- 2 Ach ! siet mijn Lichaem eens gheblutst /
En over-goten heel met wonden.
Ach ! siet hoe mijn ghebeente lutst
Door uwe gramschap / en mijn sonden :
Mijn sonden; die voorwaer
Meer sijn dan stoppels van mijn hair !
- 3 Om dat ick leefde sot en dwaes /
Sien ick my nu in etter vloeyen /
En voel' heel mijn gheraemte / laes !
En al mijn letten t' saemen groeyen :
Soo dat ick dagh / en nacht
Daer voren doe mijn iammer clacht.
- 4 Een 't moeyelijkste schaedigh vier
Waer me mijn nieren sijn onsteken /
En houwt ghedooghe noch manier /
Noch en wilt my sijn af-gheweken :
'T sy dat ick roup' of schreeuw' /
Of luyde briesch als eenen Leeuw.
- 5 Maer / liefsten God ! u sijn bekend
Alle mijn kermen / en mijn suchten :
Mijn Hert hem uyt mijn Lichaem went /
Mijn ooghen / laes ! siet my ontvluchten :
En in bloedigh gheschrey
Gaen hun verdrincken allebey.

« *Œuvres* ».

Ps. XXXVIII ¹

- 1 Seigneur, hélas ! ne repren mon offense
En ta juste fureur;
A la rigueur ne puny mon erreur
Et de ton ire esteins la violence.
Tes poignants traits dedans moy sont fichez
Tes mains me sont contraires.
- Toute ma chair est couverte d'ulceres
[Et toute paix fuit devant mes pechez]
- 2 [Car tant de maux, dont mon ame est coupable,
Vont mon chef surpassant,
Et tout à coup, comme un fardeau pressant
Chargent mon dos d'un poids insupportable]
De pourriture et de sang tout noircy,
Coulent mes cicatrices
Pour ma folie, et courbé de mes vices
Je marche à peine angoisseux et transi
- 3 L'ardeur cuisante, en mes reins allumée,
Les poingt d'elancemens :
Rien n'est en moy qui soit franc de tourmens,
Lieu n'est entier sur ma chair entamée.
L'affliction m'a du tout rabaissé,
Rien plus ne peut me plaire;
Las ! je rugis et ne cesse de braire
Les serremens dont mon cœur est pressé.
- 4 Tout mon désir s'ouvre devant ta face
Seigneur, et les regrets
De ce cœur mien ne te sont point secrets;
Tu sçais ma plainte avant que je la face.
Le cœur me bat de tristesse et d'esmoy,
Ma vigueur est passée :
Des mes deux yeux la clairté m'a laissée,
Ils ne sont plus, mes yeux, avecque moy.

¹ Onzes inziens is deze tekst een andere lezing van het origineel dat aan de navolging van *J. De Harduyn* ten grondslag ligt.

- 6 Mijn Vrinden droef quaemen ghereyst
Om met verbaestheydt my t' aenschouwen :
Maer d'alder-naeste sijn ghedeyst /
Niet moghelijck hun te weer-houwen /
Teghen den vuylen stanck /
Die dompte van mijn Lichaem cranck.
- 7 Dit niet ghenoech ! zy deen ghewelt
Om tot Gods-laster my te bringhen :
In toren / en in schimp ghestelt
Elck-een verweet my wonder dinghen.
Elck stricken heeft gheleydt
Vol van bedrogh / en ydelheydt.
- 8 Maer ick / als een die 't gh'oor is quijt /
Hebb' hun ghesnaeter gaen verachten :
Noch my en quam op hun verwijt
Een inckel onschult in ghedachten :
Want ick ha vast betrouw
Dat mijnen God my hooren sou.
- 9 Daerom / o God ! my dan behoedt /
Te sijn den spot van mijn Vyanden :
Want struijckel ick maer mijnen voet
Zij keerent al tot mijnder schanden !
Nochtans ben ick bereet
Om t' onderstaen u straffe vreet.
- 10 De droefheydt / anxst en pijn groot
Sullen voort-aen my gaen gheleyen /
Ick zal ghedurigh / tot mijn doot /
In bitterheydt der ziele schreyen :
En u zal sijn verclaert
Het letsel dat mijn hert beswaert.
- 11 Maer ondertusschen leven noch
Die mijn bederf hebben ghesworen :
Jae soecken my met hun bedrogh
Noch meer te quetsen dan te voren :

- 5 Ceux (dont j'ay veu ma fortune suivie)
Me regardent de loin.
Mes plus prochains me laissent au besoin

Et mes haineux se jettent sur ma vie.
Ils ont semé maint rapport diffamant,
Ceux qui mal me pourchassent;
Et pour me prendre aux filets qu'ils m'enlassent
Sans fin, desseins sur desseins vont tramant.

- 6 Mais, comme un sourd, que l'air frapé ne touche,
Je ne leur respons point;
Je suis muet, quand leur langue me poind,
Toute réplique est tarie en ma bouche.
Or pour autant que je n'ay mon recours
Qu'à ta majesté sainte,
Tu répondras aux soupirs de ma plainte,
Seigneur mon Dieu, ma force et mon secours !

- 7 Que leur audace en plaisir ne se baigne,
S'ils me voyent broncher;
Car je ne puis faire un pas sans clocher,
Et la douleur en tous lieux m'accompagne.

Je dy ma faute, et repense espleuré
Aux maux qui me captivent.
Et cependant ils fleurissent et vivent,
Le nombre croist contre moy conjuré.

- 8 Eux, coustumiers de faire un mauvais change,
Mal pour bien m'ont rendu,

En wenschen my veel quaet /
Om dat ick haere boosheydt haet.

- 12 Daerom / o Heer / blijft my ontrent
Noch wilt ter noot my niet verlaeten :
Maer sijt mijn hulper nu bekend /
In 't spijt van alle die my haeten
O mijn hope / en bystandt
Com / neemt my dogh nu byder handt.

5°) *Seven Leed-tuyghende Psalmen.*

PSALMUS L. p. 33-35.

- 1 O mijn Schepper / mijn God / hebt op my mede-lijden /
Naer uw's berhmertigheen menigh-vuldigh ghetal :
Van den diep-helschen cuyl mijn siele comt bevrijden /
Laetend' in Lethes poel swalpen mijn boosheydt al.
- 2 Wascht my doch meer / en meer : en dooght all' uyt te vaeghen
De cladden hert-ghesplackt aen mijn vuyt-sondigh cleet ;
Want ick bekenne schult / by nachten / en by daeghen
Ghev' ick met hert / en mondt claer teekenen van leet.
- 3 Voor u en deckt ick nooyt het minste van mijn sonden :
Maer hebbe die altijt ghedaen in t' openbaer.
Weest my berhmertigh dan / op dat worden bevonden
Naer elck's ghetuyghenis al u beloften waer.
- 4 Siet : eer mijn Onvol-draght met 't leven was om-vanghen /
Helaes ! stond' ick alree met vuylicheydt be-vleckt.
In sonden was ick oock van mijn Moeder ontfanghen :
In 't diepst van haeren buyck hield ick all 'die bedeckt.
- 5 De waerheydt u behaeght / en tot ons deughd's vermeerden /
Begheert ghy dat de die in ons ghewortelt sy /
'T is daerom dat ghy hebt goet-ionstigh commen leeren /
En storten eenen vloedt der wijsheden in mij.
- 6 Besproeyt my met hysop' / ick zal ghesuyvert wesen :
En om te wasschen my dijn aeremen op-stroopt.
'K zal witter sijn dan snee / die uyt de locht gheresen /
Op 't sop van eenen bergh heur witte vlocken hoopt.

Et maint faux bruit à ma honte espandu,
Pource qu'au bien ma volonté se range

Las ! ne me laisse, et n'esloigne de moy
Ta faveur souhaitée;
A mon secours tien l'oreille apprestée
Seigneur mon Dieu, mon Sauveur et mon roy !

« *Les CL Pseaumes* ».

Ps. L. p. 118-20

- 1 O Dieu, par ta clémence aye de moy pitié,
Et me sois favorable;
Suivant tes grans bontez purge la mauvaïtié
Et les transgressions d'un pêcheur misérable.
- 2 Lave-moy davantage, et te plaise effacer
Cette tache épanduë
Car ie connoy ma faute, et la voy sans cesser
Qui s'offre épouvantable a mon ame éperduë.
- 3 A toy seul i'ay peché, i'ay fait mal devant toy,
Et l'horreur de mon vice
Te fera trouver iuste au propos de ta loy,
Et vaincras l'insensé qui reprend ta iustice.
- 4 Voilà, i' étoy souillé dès que ie fus reçu
Dans ce val de misère :
Je me suis veu coupable aussi tost que conçu
Et connois le peché dans les flancs de ma mere.
- 5 La vérité te plait, tu veux qu'en nos esprits
Ferme elle s'enracine :
C'est pourquoy les secrets bénins tu m'as appris
Et les détours caches de ta haute doctrine.
- 6 Asperge-moy d'hysope, et ie verray soudain
Ma souilleure effacée;
Je passeray, Seigneur, me lavant de ta main,
La blancheur de la neige en flocons amassée.

- 7 Heer is 't dat u belijft / mijn ooren te verblijden /
En is 't dat ghy mijn hert eens goeden troost verleent :
Anckst / droefheydt / en misdaet zal ick stellen besijden /
Ende door vreughd-gheschrey zal springhen mijn ghebeent.
- 8 U aenschijn keert van my / en u gram-stuer ghesichte :
Van my / die liggh' verwert tot over hals in 't quaet /
Of wilt ghy my aensien, dat eerst dogh van my swichte
De boosheydt wiens ghetal mijn hair te boven gaet.
- 9 Schept my een suyver hert / een hert vry van geschille /
Waerachtigh God / voor wie ick zoo boet-vaerdigh kniel.
Met eenen nieuwen gheest / bereet tot uwen wille /
Vercieren comt van her mijn lichaem / en mijn siel.
- 10 En treckt dogh niet van mij dijns sights minnighe straelen :
Nochte den claeren glantz van u heyl-baer aenschijn.
Noch en wilt uwen Gheest van my niet weder-haelen /
Als uwen toren eens verweckt sou moghen sijn.
- 11 Uw's zaeligheyd's blij vreughd doet Heer / op my ver-rijsen /
En met vol-veerden gheest mijn voet-stappen gheleydt.
Den sondighen verdooft zal ick u weghen wijsen /
Die tot u commen zal / met d'aerems uyt-ghespreydt.
- 12 O God ! ghedooght dat ick op niemandt en vergramm' /
En dat ick niet en raeck' tot bloedt-gierigh mis-val :
Soo sal mijn tongh' door blaect met een hemelsche vlamme
'T lof uw's gherechticheyds singhen in 't aerdsche dal.
- 13 Mijn lippen / Heer / ontsluit : mijnen mond zal verconden
U lof / u groote daedt / en uwen hooghen naem /
Anders en sal u niet van my worden ghesonden :
Brandt-offers alsoo wel sijn u niet aenghenaem.
- 14 Den rechter offer God's met / s' menschen herte wesen /
Ghemurselt met den steen van diep-grondigh berouw.
O Godt ter gheender tijdt en wiert van u mispresen /
Den mensche die zijn oogh' van traenen maeckte louw.

- 7 S'il te plait faite ouyr a mon cœur desolé
La ioye et la hesse
De mes pechez remis, i'en seray consolè
Et mes os sauteront qui tomboyent de foiblesse.
- 8 Détourne un peu ta face, et tes yeux courroucez
De ma faute excessive :
Ou si tu me veux voir, soyent devant effacez
Tous ces maux dont l'horreur de ta grace me prive.
- 9 Crée un cœur net en moy par ta sainte bonté,
Vray Dieu que ie reclame,
Et d'un nouvel esprit prompt a ta volonté
Inspire ma poitrine, et réchange mon ame.
- 10 Ne me rejette, hélas ! misérable et banny
De ta face amiable,
Et de ton saint Esprit, ton amour infiny,
Ne m'ôte la conduite et l'appuy secourable.
- 11 Ren moy de ton salut le soulas désiré
Et d'esprit volontaire
Règle et sôutien mes pas ! i'instruiray l'égaré,
Radressant les pecheurs au chemin salutaire.
- 12 O Dieu de mon salut absous moy de l'erreur
Homicide et cruelle,
Et lors vrayment touché d'une sainte fureur
Ma langue annoncera ta iustice éternelle.
- 13 Seigneur, ouvre ma lèvre, et ma bouche dira
Ta loüange sacrée :
Mon ame autre victime a tes yeux n'offrira
L'holauste aussi bien n'est pas ce qui t'agrée.
- 14 Le sacrifice a Dieu c'est l'esprit tout brisé
Du dueil de son offence :
O Dieu, iamais de toy n'est le cœur mèprisé,
Qui froissè s' humilie et qui fait penitence.

- 15 Ghedult Sion nu eens met gunste te bedouwen :
Want ghy al heure hoop' / hulp' ende bystandt sijt.
Ghedult dat ons gheschie Ierusalem t' aenschouwen /
Rondom met muren sterck besloten / en bevrijt.
- 16 Dan zuld' in danck ontfaen gherechtigh' offeranden /
De welck' u zullen sijn ghebroght van hier en daer.
Dan salmen voor u staen / dan zal men voor u branden /
En met het Calver-bloedt besproyen den autær.

6°) *Seven Leed-tuyghende Psalmen.*

PSALMUS CI. p. 38-41.

- 1 Aenhoort Heere mijn ghebedt / gheduldt dat al mijn kermen
Voor u ghenaedigh schijn ghedurelijck mach swermen.
Och ! en verstek' et niet :
Maer als mijn droeve stemm' sal roupen / laes ! ochermen !
Met d'oore naer my neyght / met d'ooghe naer my siet.
- 2 Zoo ick u dan aen-roup / wilt my goet-gunstigh wesen /
Mijn daghen allegaer als roock sijn wech gheresen :
Want siet / van langher handt /
Sijn van mijn swack ghebeent de zenuen / en pesen
Vercrompen als van vier op-gheten en verbrandt.
- 3 Als 't gras van eenen mersch / met seyssen en ghesneden /
Light over hoop verdort / verwelckert en vertreden :
Soo doet mijn Siele-cracht.
Och ! z' is met druck en anckst zoo dapperlijck bestreden
Dat 't nutten van mijn broot is buyten mijn ghedacht.
- 4 Van alle mijn gheschrey / mijn snorcken / en mijn huylen
Onder een inckel vel mijn beenderen maer schuylen.
Den wousten Pelicaen
Ben ick in als ghelijck. Ick moet met de nacht-uylen
In d' hollen van een clip my zelve duycken gaen.
- 5 Suchtende g'heel de Nacht / waeck' ick in mijn ellenden /
Als 't Muschken datmen siet in eenigheydt hem wenden /
En in een dack besteen;

- 15 Las ! Seigneur, a Sion sois doux et gracieux
Par ta volonté sainte :
Afin qu'encor un iour nous voyons de nos yeux
Que ta Ierusalem de murailles soit ceinte.
- 16 Lors tu prendras a gré que l'on t'aille immolant
Des iustes sacrifices,
L'entière oblation, l'holocauste brûlant
Et qu'on charge l'autel de veaux et de genices.

« *Les CL Ps.* »

Ps. Cl. p. 235-8

- 1 Seigneur, oy ma prière, et le son de ma plainte
Dolent puisse arriver jusqu'à ta bonté sainte :
Ne te cache de moy,
Mais aux iours que mon ame est d'angoisses étreinte
Ren ton oreille encline et pronte a mon émoi.
- 2 Avance a mon secours ta faveur réclamée,
Car mes iours les plus beaux comme vaine fumée
Tost se sont écoulés.
Et l'humeur de mes os est du tout consumée
Comme de ces tisons qui sont demy brûlés.
- 3 De mon cœur desolé la vigueur est séchée
Comme l'herbe des prez que la faux a tranchée
L'étendant contre bas,
Et mon ame est d'ennuis si grièvement touchée
Que de manger mon pain il ne me souvient pas.
- 4 A force que ma voix s'est en cris étendue
Je sens bien qu'a ma chair, de tristesse fonduë
Mes os sont attachez.
Ma vie au Pelican est semblable renduë
Ou même a ces Hiboux aux mesures cachez.
- 5 Toute nuit gemissant ie veille a ma misère.
Comme le passereau dolent et solitaire
Sous un toit hébergé :

Want mijn vyanden vreet aerbeyden my te schenden :
Sy hebben my vervlouckt die my meest eere deen.

- 6 Hierom in ste van broot en att ick niet dan asschen :
'Ken minghde mijnen dranck niet dan met traene-plasschen :
Ick leefde in grooten rouw :
Al om t' ontgaen u straff' / die my / Heer / quam verrasschen
Want ghy my maer verhieft omdat ick vallen zou.
- 7 Ick moet mijn 's levens tijdt een schadue verconden :
Ick ben ghelijck het hooy in busselen ghebonden.
Maer ghy God groot gheacht /
Sult blijven voor altijd : zoo zal oock sijn ghesonden
U lof en hooghe daed to elckerlijck gheslacht.
- 8 Staet oppe dan mijn God / en wendt u lief ghesichte /
Naer het Jerusalems vervallen oudt ghestichte.
Waerachtelijck 't is tijdt /
Dat u verbolghentheydt / van Sion nu eens swichte /
En dat ghy nu ter noot heel heuren heyl-handt sijt.
- 9 Maer siet dogh / mijnen God / hoe dijne knechten loopen /
Om noch t'aenschouwen 't greys / en d'ongheschickte hoopen
Van 't mostigh oud ghesteent !
Siet hoe een yghelijck dit langh / en dier becoopen /
Met traenen even versch noch daeghelijcks beweent !
- 10 Elck een sal hem verslaen in u almoghentheden :
U daed oock worden sal van Coninghen aenbeden /
Door 't nieuwelijck aenschouw /
Van dat Jerusalem / dat hoeft van alle steden /
Sal wesen weer van herr' een costelijck ghebouw.
- 11 Den Heer heeft ons aensien / met goedertierigh' ooghen :
En willigh toe-gheknickt ons yverigh vertooghen.
Daerom dit sy bekent /
Aen alle die nu sijn / en die noch sullen sooghen /
Dat d'alder-hooghste God ons commen is ontrent.

Mes haineux tout le iour font maint vitupère
Et suis maudit de ceux qui m'ont plus louangé.

- 6 Car en guise de pain i'ay mangé de la cendre,
Et des pleurs que mes yeux font sans cesse répandre
Mon bruvage est mêlé.
Pour ton courroux, Seigneur, qui bas m'as fait descendre
D'en haut au paravant tu m'avois appellé.
- 7 Mes iours semblent a l'ombre aussi soudain passée;
Je suis sec comme l'herbe en boteaux amassée :
Mais toy, Dieu tout-puissant,
Eternel tu demeure et ne verras cessée
De ton nom la mémoire a iamais fleurissant.
- 8 Tourne donc te levant tes regards debonnaire
Sur Sion, c'est le tans d'allegier ses misères,
Son terme est approché :
Car ses pierres encore a tes servans sont chères,
Et de la voir en poudre, ils ont le cœur touché.
- 9 Lors toutes gens craindront ton nom et ta puissance
Et les Roys de la terre auront en révérence
La maïesté de Dieu,
Ayant bâty Sion et sa magnificence,
Sa pompe et sa grandeur se montrant en ce lieu.
- 10 Il a ietté les yeux sur les plus basses plantes,
Et n'a point dédaigné ny trompé leurs attantes;
Aux siecles qui viendront
Soyent écrits tous ses faits et les races naissantes
Célèbrans l'Eternel tousiours s'en souviendront.

- 12 Want van uyt sijnen stoel / dien Eer / en Loff omringhen /
Daer zy vast om-end'-om hun vleughelen oock vringhen /
Sagh hy tot onser noot :
En hoorde't luy ghesucht van die laeghen in stringhen /
En dede weer opstaen de kinderen der doot.
- 13 Op dat Jerusalem / met Sion vrough en spaede
Vercondigh' over al zijn wonderbaer ghenaede;
Op dat oock alle lien /
De Coninghen 's ghelijcx slaen wel / en nauwe gaede /
Voor Gods groot-daedigheydt te buyghen hunne knien.
- 14 Maer wat? Ick ben beclickt in 't midden van mijn weghen :
Het is met my ghedaen : den hemel is my teghen :
Mijn daeghen sijn verkrinckt.
Daerom zal ick u Heer / gaen pooghen te beweeghen :
Op hop' dat mijnen tijdt moght wesen wat verlinght.
- 15 Want van all' eeuwen eeuw / soo sijn dogh uwe Jaeren
Ghy deedt den aerdschen cloot in rondicheydt vergaeren.
Het wonder handt-ghedaedt /
Van U / o grooten God / selfs d' Hemelen verclaeren /
Met 't flickerende licht dat op de zelve staet.
- 16 Zy sullen al vergaen / en worden wegh ghedreven /
Als cleeren die door sleet ten lesten hun begheven :
Maer ghy sult ongheschent /
Altijdt ons wesen by / en eeuwigh-durigh leven
En blijven die ghy sijt sonder beghin of endt.
- 17 Uw' dienaers kinderen dijn erfdeel uyt-vercoren /
Sullen eens in huys zulcke ghenucht oirboren /
Die eeuwigh duren sal
Iae die noch vande zelf dan zullen sijn gheboren /
Verhopen dit gheluck oock te ghebyen al.

- 11 Car du haut sanctuaire ou sa gloire est portée
Dieu, dy-ie, du haut ciel loin sa veuë a iettée
Sur la terre icy bas,
Pour ouyr des captifs la voix deconfortée.
Et retirer des fers les enfans du trépas.
- 12 Afin que dans Sion soit sa grace annoncée,
Et dans Ierusalem par louanges haussée,
Les peuples s'unissant,
Et les Roys de la terre avec même pensée
Pour rendre obeyssance au Seigneur tout-puissant.
- 13 Mais ie sens qu'il m'afflige au cours de mon voyage :
Je me reconnoy moindre en force et en courage,
Il retranche mes iours :
Ce qui fait qu'au Seigneur ie tiendray ce langage,
Seigneur, ne me revoque au milieu de mon cours.
- 14 Car tes ans éternels n'ont rien qui les termine :
Toy, Seigneur, de la terre où le mortel chemine
Assis le fondement,
Et des cieux, qui plus est, l'admirable machine
Est œuvre de tes mains, et tout son ornement.
- 15 Mais eux ils pèriront, toy d'une même sorte
Tu demeures tousiours, comme l'habit qu'on porte
Tous ils s'envieilliront,
Et se verront changez par ta puissance forte :
Toy, le même a iamais, tes ans ne failliront.
- 16 Or les fils de tes serfs ton bien-aimé partage
D'un sejour permanant sentiront l'avantage
Qui les doit bien heurer :
Et ceux qui naîtront d'eux se verront d'âge en âge
Devant tes yeux, Seigneur, constamment asseurer.

7°) *Godd. Lof-Sanghen.*

PSALM 103. — BEHELSENDE DE WONDERBAERE VOORSICHTIGHEYDT
GODTS OVER DEN HEMEL, AERDE, ENDE ZEE. p. 2-8

- 1 Wel gheest die daer beroert mijn bloedt / en al mijn leden
Die opent mijnen mondt tot schoon verborghentheden /
Die klincken doet mijn stem / die mij de taele sticht /
Looft / en verheft den Heer met een vroed-sinnigh dicht.
- 2 O Heere dat u macht niet en is om ghelijcken /
Dijn wonderbaeren wil doet dat te vollen blijcken :
U daed wort wel soo hoogh / soo verr' en wijdt gheacht /
Dat om te gronden die / te broosch is mijn ghedacht.
- 3 Men siet den Lof en Eer' uwen sit-stoel omringhen /
En daer vast neven aen de vleughelen oock wringhen :
Met glinsterigh ghestrael de Mogentheydt u croont
En ghelijck in het cleedt van een sonn' verthoont.
- 4 Als een schoon Paviloen hebt ghy de Locht ghespannen /
Ende daer boven op / de Wateren ghebannen /
Die teenemael ghestolt in blinckende Cristael
Dienen tot solder-bert van uwe Coninck-sael.
- 5 Op het onvast ghebindt der Wolcken die daer draeyen
Uwen Coets-waghen rolt op sijn vergulde raeyen /
Daer hy lancx eenen wegh ons ooghen onbekent
Al-een door uwen wil wordt lichtelijck ghement.
- 6 Den rouw-snuyvenden Windt die by u is ghebonden /
Die oock als 't u belieft van u wordt los ghesonden /
Den Donder vol gheclack / den Blixem fel en snel /
Sijn Dienaers allegaer / uw's Goddelijcks bevel.
- 7 Op haeren eygen grond / en op haer selfs ghewichte
Was 't dat ghy grooten God de sassem aerde stichte :
Sonder dat 's oynt verscheen / of schol-wijs henen dreef
Uyt haer bepaelde plaets' / oft uyt haer ronde schreef.
- 8 Te voor hielt die de zee in heuren colck ghedolven /
Becleedende de selv' met water-blauwe golven :

« *Les CL Ps.* »

Ps. CIII. — p. 241-5.

- 1 Réveille-toy mon ame, et pronte a ton devoir

Ren grace a l'Eternel, et béný son pouvoir :

Seigneur, hélas ! mon Dieu que ta gloire est haussée

Pour monter a ton los trop foible est la pensée.

- 2 La gloire et la splendeur le couvre entièrement

Et de sa maiesté le pompeux vêtement,
C'est la lumière même a rayons éclatante

Et dépliant le ciel il s'en fait une tante.

- 3 Son palais qui se voûte en cristal congelé

Pour son entablement d'eaux est tout lambrissé.

Il fait tirer son char aux plus vites nuages,

Et sur l'aile du vent se parfont ses voyages.

- 4 Il fait des purs esprits ses messagers volans,
Ses ministres communs ce sont foudres brûlans,

Et sur un tel fondement la terre il a plantée
Qu'en vain pour l'ébranler du siècle elle est tantée.

- 5 Sous l'abîme des eaux qui par tout s'épandoit,
Comme sous un manteau couverte il la rendoit,

Die trots / en onversaeght door 't stroomende ghewelt /
Hebben op het ghebergh hun woon-plaetse ghestelt.

- 9 Maer soo saen ghy begonst te donderen in 't spreken /
En dat u gram ghemoed in blixem wiert onsteken;
De toppen glat bemost blootten hun over-al /
En men sagh elcken bergh omringhelt met zijn dal.
- 10 Doen lagh eerstmael de zee ghevlochten in haer tuynen /
End' om end' om besoomt met opgebulte duynen :
Sonder dat sy daer naer heur paelen over-spronck /
Of 't eenemael met vloed g'heel aerde-rijck verdronck.
- 11 De zilver-beeckskens claer ververschen en bevrijen
De bembden af ghemaelt met groen tapit-serijen :
Daer hun vrucht-baerigh nat altijt voor henen druyst /
Tot dat uyt eene clip al bobbelende ruyst.
- 12 Waer 's middaeghs inde Sonn' met snaekerigh verlanghen
Om te boeten den dorst daer me dat is bevanghen
Allederhande Vee comt cudd-wijs aenghestout /
Zelf tot den Esel toe woonachtich in het wout.
- 13 De Voghelkens ghecleet in pluymighe livreyen
Sietmen hier oock ontrent gaen nesten / en vermeyen :
End' elck naer zijnen aerd / hier knotert / en daer fluyt /
Hier sierickt / daer kivit / daer tiere-liert / en ruyt.
- 14 Om den verhitten schoot van d'aerde te besproeyen
Doet ghy lancks het ghebergh u reghen-cruycke vloeyen :
En het verwallemt cruyt verpreult ghy met den dauw /
Met heunigh het gheblomt verslunst / slap ende flauw.
- 15 Hier door comt hem het hooy onder de seyssen voeghen /
Tot voeyer van die 't veld aerbeyden ende ploeghen.
Hier door ist 't dat beclijft elck spruytsel / en plantsoen /
Tot alderstont den mensch die noodigh heeft van doen.
- 16 Dat oock den acker malsch den reghen heeft ghesoghen
Blijckt / want sijn koren staet met gheluw' hayr gheboghen :

Et les flots dedaigneux faisoient leur residence
Sur la cyme des mons de plus haute évidence.

6 Mais si tost que ton ire a tanser commença
Chacun a qui mieux mieux sa retraite avança
Et l'éclat de ta voix qui tonne et qui menace
Les fait précipiter pour regagner leur place.

7 On vit tout à l'instant les haut mons s'élever,
Et les humbles valons a leurs pieds se trouver,
Chacun en son assiette, et ta borne posée
Leur deffend d'enjamber sur la terre épuisée.

8 Tu depars les ruisseaux aux valons enfoncez,
Et fais qu'entre les mons leurs chemins sont dressez,

Tout le bétail des champs y trouve son bruvage
Fournissant de boysson iusqu'à l'asne sauvage.

9 A l'entour sont logez les oisieux emplumez
Chantres melodieux des bocages ramez :

Et versant sur les monts les tresors de la nuë
Du fruit de tes labeurs la terre est soutenuë.

10 De là vient que le foin germe fertillement
Pour servir au bétail d'ample nourrissement;
De là prennent vigueur ces plantes qu'on renomme
Dont la terre est prodigue a l'usage de l'homme.

En oock den rijpen wijn / in volle vaeten pruyst /
Waarmede dat van ons / swaer-moedigheydt verhuyst.

- 17 T'is hier door dat den mensch deur het sap der Olijven
Den langh-vergaerden druck kan uyt zijn aensicht drijven /
En dat hy weer van her t' aerbeyden is belust /
En met de cracht des brood's / moeytheydt en hongher blust.
- 18 Op Libanus vermaert comt ghy Godt der ghenaden
U Ceder-boomen al met vochticheydt versaeden :
Waer elck cleyn voghel-dier bevliticht om te best
Tusschen syn becksken scherp te voeren zijnen nest.
- 19 Hier door staet den Abeel soo spits en hoogh verheven /
Dat daer comt als naer huys den Oyevaer ghedreven :
Hier door is 't dat hy oock / al schijnt hy dun ghelooft /
Boven al ander hout is swierende zijn hoofd.
- 20 Den Heer aenveert de sorgh' van elck dier in 't besonder /
Het sy dat 't woondt op d'aerd' / of dat het schuyt daer onder.
Het steyl-toppigh ghebergh de Herten hy verleent /
En d'Eghels scherp-bepint het diep-holligh ghesteent.
- 21 Op dat hy hun beschee de Maenden / en de Daeghen
Doet hy de Maen' altoos een wanckel aensicht draeghen :
En dat gout-straeligg Licht het welck soo schoone blinkt
Beteekent hy een bedd' daer 't snavonts inne sinckt.
- 22 Als nu Voorsienigh Godt uw' wysheydt gaet ghedooghen /
Dat glinsteren van hoog 's lochts brandende cleyne ooghen /
En dat de duyster nacht tusschen heur vleughels schust /
Den schrummel / anxst en vaer / de stillicheydt en rust;
- 23 Zoo commen daer ten black al de verwoudde dieren
Van hongher over hoop staen huylen / ende tieren :
Daer 't Leeuwen-welp soo langh briescht / brullet / en al schent
Tot alderstont ghy dat zijn nut-gherechte sent.

- 11 De là s'épand le vin doucement savoureux
Qui réjouit le cœur du mortel langoureux.

Et l'huile dont le suc éclaircit le visage

Et le pain qui soutient des hommes le courage.

- 12 Les arbres du Seigneur de là sont sustantez
Les cèdres du Lyban que luy-même a plantez
Pour les peuples de l'air, et l'oiseau debonnaire

Fait des plus hauts sapins son palais ordinaire

- 13 Les mons voisins du Ciel affreusement hideux
Ce sont pour les chamois et les Dains hazardeux,
Et des rochers pointus les cavernes secrettes
Servent aux Hérissons de fidelles retraittes.

- 14 Il a formé la Lune aux regards inconstans
Pour marquer en changeant les nuances des tans,
Et l'astre rayonneux qui le jour fait descendre
Sçait le lieu de son gîte et ne faut de s'y rendre.

- 15 Puis quand il couvre tout d'un noir accoùttement,

Et que l'obscur nuit vient si paisiblement.

Les troupeaux boccagers de sauvage nature
Sortans de leurs cachots quêtent leur adventure.

- 16 Les ieunes Lyonceaux, fièrement s'avançans
Font pourchas de la proye et leurs cris rugissans
Te demandent, Seigneur, la pitance ordonnée
Comme au seul nourrisson de toute chose née.

- 24 Maer soo Aurora schoon heur beghint op te toyen
Om menigh roosken root op aerde-rijck te stroyen /
Elck verwout brimstigh dier / soo wel 't minst / als het meest /
Treckt weder van het veldt in 't diepste van 't foreest.
- 25 En ter wyl 't self den slaep gheketent hauwt in banden
Den mensche voeght te werck zijn ossen / en zijn handen.
Tot dat den Avondt-stont hem op de weerelt streckt
En met zijn doncker zeyl / Aerd' ende Locht bedeckt.
- 26 O werck-man / wiens ghelijck men niewers en kan mercken !
Hoe lof-lijck sijn volbraght u goddelijcke wercken !
U wijsheyt haer verspreydt door 's weerelts ronden cloot :
Uw' sorgh' vult van de zee den wijt-vloeyenden schoot.
- 27 Van die zeer groote zee die tusschen haer natt' aermen
Van menighe landouw' omhelst de grove baermen :
Die dickmael heel verstoort in water-berghen clemt /
Waer in 't gheschubde volck met millioenen swemt.
- 28 Men siet de schepen daer over de bracke baeren /
Niet achtende 't verschrick trots-moedigh henen vaeren.
Den Walvisch grof en bot daer gulselijck in slockt
De visschen die hy heeft van langher handt ghelockt.
- 29 Al dat hier op der aerd' het leven heeft ontfanghen /
Al dat de locht verpreult met liefelijcke sanghen /
Al dat hier onder schuylt / het sy hoe vreemt gheveert /
Elck een van u den cost hert-grondelick begeert.
- 30 En wan ghy van 't ghediert den sorghe-last neemt aene /
Ende dijn gaeven rijck stort op dees aerdsche baene ;
Een yeder van de die naer-volghend' hunne wijs /
Gheeft u o Vaeder-wijs lof / danckbaerheydt / en prijs.
- 31 En zoo hun u ghesicht niet meer en wilt beschijnen
'T is dan met hun ghedaen / allinskens zy verdwijnen.
Gheen dier soo fel / soo quaet / gheen dier soo sterck en grof
Ten keert dan wederom al in zijn eerste stof.

17 Puis dès que le Soleil fait le iour approcher

Ils se recueillent tous et se vont rembûcher ;

L'homme qui sort alors vacque ce qu'il veut faire
S'employant iusqu'au soir a sa tache ordinaire.

18 O que tes faits, Seigneur, en beautez sont divers,
Et par quelle sagesse as-tu fait l'univers :
Haut et bas, près et loin toute la terre est plaine
Des tresors plantureux de ton riche domaine.

19 Et ce vaste Ocean si terrible et si grand,
Qui dans ses longues mains tant d'espace comprend
De ses peuples nageans la tourbe est infinie ;
Qui de toutes grandeurs sous les eaux se manie.

20 Là marchent les vaisseaux de diverses façons
Et la lourde Balène effroyable aux poissons,
Qu'il t'à plu de former pour se rire des ondes,
La princesse des flots et des vagues profondes.

21 Tous se tournent vers toy, afin qu'a point nommé,
Tu leur donnes, Seigneur, leur vivre accoutumè :
(Ils recueillent les biens qu'epand ta providance
Et ne s'ouvre ta main qu'ils sont pleins d'abondance)

22 Détourne un peu ta face et parois courroussè,
D'un morne étonnement voila tout rabaisè :
Retire leur esprit, on les verra dissoudre,
Et tous reourneront en leur première poudre.

- 32 Maer wanneer uwen gheest comt weer van hoogh gheresen
Om locht / aerd' ende zee goet-gunstigher te wesen;
Zoo ist dat weer van her dien soet-besielden blas
Vervult g'heel desen Al / met versch en nieuw ghewas.
- 33 Och ! dat soo sy altijd ! Laet's Heeren lof verbreyen :
Laet hem oock t' alder tijdt behaeghen / en ghereyen
Van sijn const-rijcke handt de wercken allegaer /
Die eeuwigh zijne gunst bescherrem / en bewaer.
- 34 Dien Heer die met sijn oogh' g'heel Aerde-rijck doet beven /
Die berghen branden doet met eenen knip te gheven :
Want alsoo haest hy die hoe luttel 't sy gheraecht
Men siet daer op sijn vlam die t' allen canten blaecht.
- 35 Zoo langh' mijn handen bey tot d' harpe sijn bequaeme,
Zoo langh' zal ick daer op doen daeveren God's naeme :
Dien ick bidd' met ghedult t'aenhooren mijne stem /
Aenghesien ick mijn vreughd alleene schepp' in hem.
- 36 Dat hy den wortel heel uytroeie tot den gronde /
Van die daer 't leven leen in gruwelijcke sonde :
- Dat hy den struyck verdroogh' / te niet doe en versmacht
Van die hem hebben dicks onweerdelijck veracht.
- 37 Maer ghy gheest die beroert mijn bloedt / en al mijn leden /
Die opent mijnen mondt tot schoon verborghentheden /
Die klincken doet mijn stem / die my de taele sticht /
Looft en verheft den Heer met een vroed-sinnigh dicht.

- 23 Inspire ton esprit, aussi soudainement
Toute chose se crée et se va t'animant,
Et tu fais que la terre inutile et deserte
De naissantes beautez voit sa face couverte.
- 24 Soit l'honneur du tres-haut a iamais fleurissant
L'égaye en ses effets l'Eternel tout-puissant;

La terre a son regard de frayeur est atteinte,
Et s'il touche les mons ils fumeront de crainte.

- 25 Or tant que mon esprit ce corps animera
Les honneurs du Seigneur ma voix proclamera.
Ouy, tant que ie seray, sans fin, ie feray bruire
La grandeur de mon Dieu sur les nerfs de ma lyre.
- 26 Qu'il daigne seulement ma parole écouter,
Et se plaise aux accords que ie luy veux chanter,
Comme de mon côté du tout ie me propose
De me plaire au Seigneur et n'aimer autre chose.
- 27 Puissent les dépravez sur la terre finir,
Si qu'un seul des pervers n'y reste a l'avenir;

Mon ame cependant ne sois iamais lassée
D'honorer l'Eternel de toute sa pensée.

80) *Seven Leed-tuyghende Psalmen.*

PSALMUS 129.¹ p. 43-44.

- 1 Uyt den af-grond van mijn ghedachten /
Stier' ick tot u all' mijne clachten /
O Heer / o Heer / de stemm' aenhoort /
Van die in sonden light versmoort.
- 2 Hoort dogh met ooren goedertierigh /
'T ghebedt dat ick storte soo vierigh :
Hoort all' t ghekerrem / en 't gheween /
Dat uyt my ruyst met volle zeen.
- 3 Hebt ghy in uwen rechten thoren /
U groote straf ons aenghesworen ;
Helaes ! mijn God wie zalder zijn /
Die derven sien sal u aenschijn ?
- 4 Maer om t' aensoecken u ghenade /
En quam den mensche noynt te spaede :
'T is daerom dat ick naer u vlucht /
En u gheboden vrees' en ducht.
- 5 Wel aen / mijn siel / hebt goet betrouwen :
Wilt God's ghebodt wel onderhouwen.
Al sou de Weerelt heel vergaen ;
Soo sal sijn woord noch blijven staen.
- 6 Om dan / mijn God / by u te raecken /
Voel 'ick mijn Siel ghedurigh haecken /
Ghelijck den wachter vanden nacht /
Naer de schoon gulde Sonne wacht.
- 7 Dat zy dan God's ghenaed' aen-reesen /
Die met verschrom zijn Oordeel vreesen :
Want hy is lijd-saem ende goet /
Voor al die hem vallen te voet.

¹ De profundis..... — 2e lezing in « Den gheest. Nachtegael », Antw., 1634.
III, p. 192-4.

« *Les C. L. Ps.* »

Ps. CXXIX. p. 305-10.

- 1 Du profond des maux de mon ame
A toy i'ay criè maintesfois
Seigneur, Seigneur que ie reclame
Exauce ma dolente voix.
- 2 De mon cry ton oreille atteinte
Se rende encline a m'écouter
Et sois propice à la complainte
Que ma voix si haut fait monter.
- 3 Si sans la faveur de ta grace
Tu veux nos pechez mesurer,
Seigneur, las ! Seigneur, qui sera-ce
Qui pourra ton ire endurer.
- 4 Mais tu te plais a la clémence
Grace et pardon viennent de toy :
Qui fait qu'on t'ait en révérence
Et qu'en crainte on garde ta loy.
- 5 En Dieu git toute mon attente,
Mon ame ailleurs n'a regardé,
Sa parole est ferme et constante,
C'est où mon espoir i'ay fondé.
- 6 Mon ame a l'Eternel soupire,
Elle l'attend et le poursuit,
Non moins que l'aube se desire
De ceux qui font garde la nuit.
- 7 Qu'Israël au Seigneur espère,
De luy tout secours attendant :
Car il a le cœur debonnaire,
Et de grace il est abondant.

8 Door hem soo sal eens zijn ontbonden
Ierusalem van al haer sonden :
Hy sal haer bystaen in den noot /
Iae selfs verlossen van de doot.

9°) *Seven Leed-tuyghende Psalmen*

PSALMUS 142. — p. 46-47.

- 1 O Heer ! wilt mijn ghebedt met mijne clacht aenhooren /
Soo ghy waerachtelijck beloofde van te vooren :
Wilt my bermhertich sijn;
Noch en roept nimmermeer stuer / gram / en onghenaedigh
Ten Oordeel uwen kecht : want / laes ! voor u aenschijn
Een yder is mis-daedigh.
- 2 Ach ! siet den Vyandt eens mijn siele nu verdrucken :
Mijn lichaem teghen d'aerd oock murselen in stucken.
Ach ! wat all over-last !
Hy heeft my naer een graf / al levendigh gaen jaeghen /
Al waer van over langh hoop over hoop ghetast /
Veel dooden inne laeghen.
- 3 Wee my / ellendigh mensch ! wee my vuyl aerdschen worrem !
Mijn siel / en mijn ghemoedt sijn in ghewoel en storrem /
Door desen mijnen staet ;
Daerom sal ick / u Heer van oudder eeuw ghedincken /
En overlegghen dicks u wonderbaere daedt /
Die gheenene tijdt sal krincken.
- 4 Tot u heff' ick / mijn God / mijn twee ghevouwen handen :
Naer u dorst mijne Siel als doen de dorre landen.
Och ! och ! niet en verbeydt
T'aen-hooren mijne clacht / of anders / ick beswijcke /
En een die in het graf doot en verstorven leydt /
Ick naecktelijck ghelijcke.
- 5 Dat ick dogh u Ghenae in corten spoed' aenschouwe /
Aenghesien ick op die my all-all-een betrouwe :
Maeckt dat my sy bekent /
Den wegh om in te gaen / en sijt daer van gheleyde.

8 C'est par luy que de toute offanse
Israël sera racheté,
Et que de si longue souffrance
Le doit remettre en liberté.

« *Les CL Ps.* »

Ps. CXLII. p. 332-3.

- 1 Oy ma prière, ô Dieu, ten l'oreille a ma plainte
Selon ta foy promise et ta iustice sainte
Favorable enten moy,
Et n'entre en iugement contre un serf misérable
Qui se reclame tien : car hélas ! devant toy
Tout vivant est coupable.
- 2 Las ! d'une fier ennemy mon ame est poursuivie,
Contre terre abbatue il a froissé ma vie,
Et par mêmes efforts
Dans une fosse noire et d'honneurs entournée
Il m'enterre vivant, comme ceux qui sont mors
Depuis mainte iournée.
- 3 Mon esprit tout en trouble au dedans se resserre,
Et mon cœur desolè sent une dure guerre
De ces maux inhumains :
Qui fait que des vieux tans i'entre en ressouvenance
Méditant tous tes faits, et l'œuvre de tes mains
A par-moy ie repense.
- 4 Mes mains a toy i'elève, et mon ame éplorée
N'a moindre soif de toy que la terre altérée:
Ne sois donc paresseux,
Mais pront exauce-moy : car l'esprit m'abandonne
Ne me cache ta face, où ie suis comme ceux
Que la fosse environne.
- 5 Fay que dès le matin ta pitié ie ressente,
Puis qu'en toy ie me fie, et me montre la pente
Que mon pied doit presser :
Car c'est toy que mon ame a chosi pour conduite

Verlost my vande quae die my sijn noch ontrent :
Want daer naer ick verbeyde.

- 6 Wilt my dogh uwen will' met u gheboden leeren :
Want ghy sijt mijnen God dien ick altijd zal eeren.
Dat ick door uwen gheest /
Ter rechter haeven eens voirspoedigh sy ghedreven /
En wilt door uwen naem / die alle lof verheescht /
Vernieuwen heel mijn leven.
- 7 Verlost uyt allen druck mijn aarme banghe Siele.
Dat u Ghenaede soet al het ghespu verniele /
"T welck dapper my bevecht :
Het welck my maeckt benout / en aen-doet veel on-vreden.
Och ditte my ghedooght want ick ben uwen knecht /
Godt der Bermertigheden.

10°) *Godd. Lof-Sanghen.*

HERT-GRONDE BELIJDENISSE DIE DEN SONDAER GHEVALLEN
IN ZIECKTE, OF EENIGHEN TEGHEN-SPOET, TOT GODT ZIJNEN
BEHOEDER ZAL UYT-SPREKEN. — p. 96-102.

Met anghst / en felle pijn / ende des dood's verschrommen
Poogh' ick tot u / mijn Godt ! al bevende te commen :

.....

(N. geen overeenkomst vindend tusschen den aanvang van beide
gedichten, laten wij de eerste verzen onvermeld.)

- 17 Maer wat helpt dit aensien / wat helpt dit clær aenschouwen ?
Als ick / helaes ! O Godt de Schult op my moet houwen.
Als ick met roode schaemt nu worde wel ghewaer /
- 20 Mijn sonden meer te sijn / dan stoppels van mijn haer !
Och ! och verbolghen Godt ! wilt nu dogh eens ghedooghen /
(op da 'ck my niet en sie) te sluyten bey mijn ooghen
Ach ! neen / en sluyt se niet : maer laet die open staen /
Om te sien wa'ck verquist / en wat ick hebb' ontfæen.
- 25 Nu ick dan met aendacht my selven gae door-gronden ;
Verlicht met eenen strael van u schoon oogh' ghesonden
Nergens en vind' ick my vermindert of vercort /
Maer vinde dyn ghenae vloedigh in my ghestort :
Want wesende gheen mensch / soo hebby my vercoren /
- 30 Om dat ick eenen mensch / hier soude sijn gheboren.

Sauve-moy des haineux si prons a m'offencer
Vers toy i'ay pris la fuitte.

6 Montre-moy ton vouloir, et m'enseigne a le faire
Car tu es mon vray Dieu, c'est en toy que i'espère,
L'esprit de ta bonté
Me conduise en la terre où droitture est suivie,
Et par ton nom, Seigneur et par ton équité
Renouvelle ma vie.

7 Déprisonne mon ame en langueur captivée
Et rends par ta mercy de moy tant éprouvée
Mes ennemis détruis :
Tu perdras tous ceux-là qui me portent nuisance
Et qui me vont troublant : car ton servant ie suis,
O Dieu plein de clémence.

« *Œuvres* » annotées par A. Michiels.

PRIÈRE EN FORME DE CONFESSION

Durant tant de grands flots coup s'elevans

.....

13 Las ! puisque rien d'entier ne s'y peut adviser,
Que luy sert sa clarté, sinon pour l'accuser
15 Et la rendre confuse en voyant tant de vices ?
Plaise toy donc encor les deux yeux me couvrir ;

Non Seigneur, mais plustost vueille les mieux ouvrir,
Pour contempler ta grace et tes grans benefices.
Or' que tout dedans moy je me suis retiré,
20 Des rayons de ton œil en ma nuict éclairé,
Que je voy de thresors dont tu m'es favorable !

N'estant, tu m'as fait estre, et m'as rendu vivant
[Tu m'as pourveu des sens et plus haut m'eslevant,
Me depars le discours et me fais raisonnable]

U handt heeft my uyt d'Aerd een schoon lichaem ghemaect :

- Het welck als 't u belieft / weerom ter aerde raect.
Maer die in-schoone Siel / aen 't lichaem eens ghegheven /
Altijt ghelijck naer huys ten Hemel wort ghedreven :
35 'T en sy dat Weerelt / Vleesch / of Duyvel die bedrieght,
Belettende / dat zy soo hooghe niet en vliegt.
Op dat ick hier ter aerd mijn voetsel soude raepen
Hebt ghy daer alle dinck in coeverheydt gheschaepen.
Voor my den acker malsch zijn coren heeft ghelaen :
40 Voor my de boomen oock van 't fruyt gheboghen staen :
Voor my het voghel-dier leert vlogghe-wijs op-clemmen :
Voor my went hem den visch in 't brack waeter te swemmen :
Voor my de cudden groot van alder-hande vee
Door-trappelen het groen der claever rijcke wee¹
45 En op dat ghy noch bat u mildtheydt sout vol-bringhen /
Boven het schoon gheniet van alle dese dinghen /
Als ick ten eynden eens sal scheeden uyt dit dal /
Beloft ghy my een vreughd die eeuwigh duren zal
Dit goet / grooten Heer ! uyt dijn der handt gheresen /
50 Heeft u ghenae de mild zijn schepsel aenghewesen.
Sonder dat ghy van ons daer voren yet verwacht :
Als hebbende dit Al begrepen in u macht.
Maer spieghelende my / och laes ! in u gheboden /
Hoe wijt ben ick van die / o machtigh Godt ghevloten.
55 Ick sie / mijn Siele krielt vol alderhande quaet :
Ick sie / zij is ghestelt uyt haeren eersten staet.
Onnut noem' ick dan my / verquistigh / ondancbaerigh :
Die niet en ben gheweest / van u goet meer ghespaerigh.
Den *Gheest* dien ick van u onweerdigh hadd' ontfien /
60 Om t'ghen dat Hemels is op d'aerde te verstaen /
Mids oock te schrijven 't lof van uwen grooten zeghen :
Is teenegaer verdooft inghegaen ander wegghen :
Daar hij veel min dan niet / in plaets' der waarheydt vandt,
Daer hy gheschreven heeft op waeter en op sandt.
65 Daer hy al zijnen tijd in ydelheydt ghinck quisten /
En wetens onderstaen des duyvels erghe-listen.

¹ vgl. G. L.-S., p. 79 :

«Voor hem de cudden groot van alder-hande Vee
Betrappen de wee.»

25 Ta main d'ame et de corps a mon tout façonné,

De corps foible et mortel à la terre addonné,
Qui retourne à la terre au soir de sa iournée;
D'ame immortelle et vive à iamais demeurant,
Tousiours, comme à son bien, vers le ciel aspirant,
30 Si le monde abuseur ne l'en rend destournée.

Oiseaux, bestes, poissons, eaux, bois, plantes et fruits,
Nuit, iour, lune, soleil pour moy furent produits,

Et pour rendre ta grace en tout point accomplie
Après m'avoir laissé quelques iours savourer
35 De tes fruits icy-bas, s'il te plaist m'en tirer,
Tu me gardes au ciel une éternelle vie.
Tant de biens, ô Seigneur ! que departent tes mains,
Par grace et franchement sont donnez aux humains.
Tu n'en esperes rien, tu n'as de rien affaire.
40 Il t'a pleu, tu l'as faict de libre volonté.
Voilà ce qu'en l'esprit ie voy de ta bonté,
Lors que ton œil divin mes tenebres esclaire.
Mais quand ie me regarde au miroir de ta loy,
Que dedans et dehors transformé ie me voy
45 Que ie trouve en mon ame et de crasse et d'ordure !
Que mes sens corrompus sont devenus infects,
Que ie m'appelle ingrat des biens que tu m'as faits,
Et que mon premier estre a changè de figure !
Cet *esprit* que divin tu m'avois faict avoir
50 Pour l'élever au ciel, pour entendre et sçavoir
Et pour te recognoistre aux traits de ton ouvrage,
Esgaré du sentier de sa felicitè,
(A choisi pour le vray, l'ombre et la vanité,
Et luy-mesme à son bien s'est fermé le passage.)

- Mijn *Hert* / waer uyt den wensch alleen zijn voetsel haelt /
Waer niet dan uwe liefd' en moest zijn inghemaelt /
Heeft / och mijn Godt ! de die dickmael ghestelt besijden /
70 En overghevend' hem aen 't weereltlijck wulps lijden /
Ghedient tot een vertreck van sotte rasernij /
Die my in ydel vreughd / maeckte nu droef nu blij
In sijn selfseyghen bloedt heeft het hem gaen versmachten :
En door quae krijgelheydt oock menighe verachten.
75 'T heeft insghelijck ghebroeydt den doodelijcken haet :
'T en heeft van hoovaerdij ghehouden gheene maet :
Eer-gierigh is 't gheweest / en twee-voudigh van grondt /
Een herbergh al-ghemeyn tot alderleyde sondt.
Mijn *Ooghen*, die daer sijn als tortse-lichten claer /
80 Op dat ick alle goet sou sien / en volghen naer /
Op dat ick dagh en nacht zeer vlietelijck sou waecken /
En voor de wulpsche liefd' een bolle-werck cloeck maecken /
Hebben door aenval soet / van lacke tooverij /
Den inganck menighwerf naer 't hert ghelaeten vrij :
85 Soeckend' een schoonheydt broos veel yvigher t' aenschouwen /
Dan dinghen die / o Godt ! my d'eeuwicheydt voor-houwen —

- 'T *Ghehoor* / waer in u woordt als donder clincken moest /
Waer door dat mijne siel moest op doen haeren Oegst /
Heeft liever hem gheneyght om t' hooren ydel dinghen /
90 Die guychelaer tot clacht cost yvers aenghebrenghen /
Beusel / en leughen-tael was die meer aenghenaem /
Dan 't hooren het verhef van uwen hooghen naem /
Och ! hoe heeft mijnen *Mondt* oock teghen u ghesondight ?
Waer door als door trompet u woordt moest sijn vercondight.
95 Waer door t'ghen' was verdooft tot u moest sijn gheleydt /
Met wanghen dick-beweent / met d'aerems uyt-ghespreydt :
Waer door ick alle quaet moest daeghelijcks beletten /
Sonder met ydelheydt den zelve te besmetten
In ste van sulcke vrucht oynt t' hebben aenghebracht /
100 Den mond die heeft ontdeckt al t' ghen' quam in 't ghedacht :
Hij heeft stout / onbeschaemt / waer-schijnelijck gheloghen /
Met woorden sonder daet oock menighe bedroghen.
Op-roer / twist / en krackeel heeft hy dickwijl ghesaeyt /
En selden (soo ick weet) den twistighen ghepaeyt.
105 Die groot' heeft hy ghevleydt / om dat zy wat vermochten /

- 55 Ce *cœur*, des chauds desirs la source et l'aliment,
Que tu m'avois donné pour t'aimer ardemment,
[Et pour servir de livre à ta loy tres-parfaite]
Ne t'a rien réservé de ses affections;
Mais, en s'abandonnant aux folles passions,
- 60 A toutes les fureurs a servi de retraite.
Il a souvent bouilly de rage et de dedain,
Il a senti douleur du bien de son prochain,
Il a long-tans couvé mainte haine immortelle,
Il s'est enflé d'orgueil, il s'est desesperé
- 65 La chaude ambition l'a souvent alterée;
Il n'a point esté simple, ains double et peu fidelle.
Ces *yeux*, rois de mes sens, qui me devoient guider
A toute heure à mon bien et du mal me garder,
Ne laissant nulle entrée aux amours insensee
- 70 Charmez d'un vain plaisir, lasches se sont rendus;
Par eux mes autres sens ont tous esté perdus,
Et de mon foible cœur les desfenses forcées.
Eux qui tousiours en haut devoient estre dressez,
Ont tenu leurs regards vers la terre abaissez;
-
- Mon *oreille*, où ta voix devoit tousiours sonner,
- 80 Toute aux contes menteurs s'est voulue adonner,
Ouvrte aux faux rapports, fermée aux veritables;
Elle a souvent ouy ton saint nom blasphemer,
Mesdire, iniurier, son prochain diffamer
Et s'est pleuë au discours des amoureuses fables.
- 85 Las ! hélas ! que ma *bouche* a failli contre toy !
Je l'avois, o Seigneur ! pour enseigner ta loy,
Et du bruit de ton nom rendre la terre pleine.
Pour aider les mortels, au bien les appeller
Les retirer du mal, reprendre et consoler
- 90 Sans iamais la souiller d'une parolle vaine.
Mais, au lieu d'en cueillir un fruit tant désiré,
Je n'ay faict que mentir, je me suis pariuré,
J'ay despité le ciel, ta gloire et tes merveilles.
J'en ay flaté les grands et leurs maux desguisez;
- 95 J'ay semé la discorde, et de propos rusez
J'ay souvent enchanté les credulles oreilles.

- En eenighe gheloft / die nievers toe en dochten :
Wel wetende nochtans / dat hun verkreghe goet /
Was van soo menigh mensch het etter / ende bloedt.
In cort : als ick my sie van binnen / en van buyten /
110 Sonder yet van mijn Siel / of Lichaem uyt te sluyten /
'T is langh' dat ick daer in gheen suyverheydt en vandt /
Iae selfs niet eenen trock van uwe constigh' handt :
Maer wel een swart beworp van helsche schilderije /
Vuyl en rot inghewandt / van een stinckende prijē.
115 Heb ick gheen redē dan te schrommen in de pijn /
En vluchtende de Locht / te vluchten u aenschijn ?
Te wesen heel verstrooyt / niet weten wat beghinnen /
In dit verwert ghewoel van mijn verstroeyde sinnen ?
Ah ! dat dogh van mijn Hert de rootse zy door-boort !
120 Op dat daer door een beeck der traenen comme voort /
Die met een strangh' ghedruys uyt mijn ooghen magh rollen /
Ende door-groeven soo mijn kaecken op-gheswollen.
Ach ! dat mijn blijchap al verander in verdriet ?
Dat nu mijn leden cranck verschudden als een riet ?
125 Dat ick mijn sondigh hooft met asschen gae bestrijcken ?
Dat my de goede lien ghelijck de peste wijcken !
Dat alle schepsel God's vrij teghen my opstae !
Want / siet ick ben gheschrabt uyt 't boeck van sijn ghenae.

- De vreesse / schroom / en anghst houden my vast-ghebonden :
130 Ick voel dat d'aerde buyght door 't last van mijne sonden.
Comt roere-loos ghebergh com / comt ghy hert ghesteent.
Van mij verloren soon / het ongeval beweent.
Mijn vaeder / die my oynt beminde boven maeten /
Hebb' ick ondanckbaer kindt licht-veerdelijck verlaeten.
135 Mijn haef sijnde verquist / van honghers noot verroet
Hebb' ick in het vuyl draf der Verckenē ghevroet.
Maer laes ! al ist alsoo / 'k wil weerom tot hem keeren :
Al ben ick ongheschoeyt / bloots-hoofts en sonder cleeren :
'K wil hem van stonden aen gaen soecken met oidmoedt /
140 En als een aerem slaef voor hem vallen te voet :
Roepende
'k hebb' misdaen / o Vaeder groot van weerde !
Aen u / aen u ghebodt / aen Hemel / en aen eerde

Bref, chacun de mes sens, tant dedans que dehors,
Et chacune des parts de l'esprit et du corps,
N'ont plus rien qui ressemble à leur forme première;
100 Un seul trait de ta main n'est sur moy demeuré;

Je suis un monstre horrible et si defiguré
Que de peur de me voir je fuy toute lumière.
Hélas ! i'ay bien raison d'estre palle et tremblant :
Ma confusion croist, mon mal va redoublant.
105 Qui du roc de mon cœur sortira des fontaines ?
Qui grossira mon chef de torrens furieux ?
Qui de larges ruisseaux m'enflera les deux yeux,
Pour noyer mes peschez, mon angoisse et mes peines ?
Mes chants soyent convertis en longs gémissemens,
110 En tenebres mes iours, mes plaisirs en tourmens;
Que ie sème mon chef de poussière et de cendre,
Que des bons comme ingrat ie sois abandonné.

La crainte et la treneur m'ont tout environné,
Et la bouche d'enfer s'ouvre à fin de me prendre.
115 Que d'un seul en mon dueil ie ne sois consolé,
Car du livre de Dieu mon nom est cancelé.
Monts, bois, fleuves, rochers, pleurez mon adventure !
[Le portraict du Seigneur i'ay moy-mesme effacé].
J'ay deslaissé mon père et son bien despensé,

120 Puis avec les pourceaux, i'ay pris ma nourriture.
Mais pourtant à mon Dieu ie me veux presenter,

Je veux, las ! à ses piès tout en pleurs me ieter,
Poussant du fond du cœur ceste voix lamentable :

« J'ay pesché devant toy, pere doux et clement;
125 [Je m'appelle ton fils, mais c'est indignement,

Uijt 't binnenste der Siel mijn schult ick u bely :
Uyt 't binnenste der Siel bidd' ick vergehevet my /

145 En al ben ick onweerd te sijn een van u sonen
Laet my als huerelinck te minsten by u wonen /
Toont my dogh u ghenae / en niet 't uysterste recht
Hebt medelijden eens met my u aerem knecht.

Weert van my dese pijn / en laet my noch niet sterven :
150 Gunt my dat ick noch eens ghesontheydt magh verwerven
En naer ghy van de doodt mijn lichaem hebt verweckt
Maeckt insghelijck mijn Siel van sonden onbe-vleckt.

Gheeft oock dat mijnen *Gheest* u alleen magh verkiesen /
En alle de aerdsche liefd' in mijn *Hert* doet ver-vriesen /
155 En tot al ydelheydt mijn *Ooghen* sterck be-vrijdt /
Dat ick u zoete stemm' magh *Hooren* t' aller tijdt :
Om alsoo met den *Mondt* u eer / en lof te singhen /
En met *Lichaem* / en *Siel* / u wetten te vol-bringhen.

110) *Godd. L.-Sanghen.*

GHEBEDT TEN AENSIEN VAN EEN BEELD DES CRUYCEN. — p. 113-16.

O Dick-verblinde Siel / opent van nieuws u ooghen /
En comt u voor dit Cruys / al schreyende vertooghen :
Voor dit root-verwigh Cruys / op Golgota gheplant /
Dat vast ghenaeghelt hauwt den hemelschen Ghesant.
5 Helaes ! hy ist alleen / die tot uwen behoede /
Dus mildelijck uyt-stort den vloedt van zijnen bloede.
Hy is dien Coninck groot / die onder zijn belee
Houwt Hemel / Locht / en Aerd' en d'onghetemde Zee.
Dit Lichaem dus ont-eert is 't zelve waerom wenschen
10 's Hemels heir-crachten al / met soo veel goede menschen.

Ach ! siet / siet in dit *hoofd* de doornen ghedruckt !

Mon malheur ne mérite un nom si favorable.
« De l'abysme où ie suis à toy ie vay priant;]
Pardonne, à ton enfant contrit et suppliant !

Je te demande grace et fuy toute iustice,
130 [Ne veuille droictement mes erreurs balancer;
Ta iustice, ô Seigneur ! ne se doit exercer
Que contre le mechant, qui s'obstine en son vice.
« Plaise-toy de tout point mes pechez pardonner,
Mais ce n'est pas assez, ie crains d'y retourner;]
135 Ma faiblesse, ô Seigneur ! m'est trop et trop cogneuë
Aide donc, s'il te plaist à ma fragilité
Et puis que, de la mort tu m'as ressuscité,
Que mon ame au tombeau ne soit plus detenue.
Esclaire à mon *esprit*, et le conduis à toy,
140 Rempli mon *cœur* d'amour, de confiance et de
De tous objets trompeurs mes *yeux* vueille distrfoy,
Mon *oreille* a iamais soit ta voix escoutant aire,
Ma *bouche* incessamment ta gloire aille chanta
Et que d'*âme* et de *corps* sans fin ie te revere.nt,

uit « *Quelques Prières et Méditations Chrestiennes* » ¹

« MÉDITATION DEVANT LA CROIX DE NOSTRE SAUVEUR
JESUS-CHRIST ». — p. 7.

Hausse les yeux, ame aveuglée, et contemple ton Créateur et ton
Dieu sur l'arbre de la Croix : [Ce n'est point un Ange que tu vois
accoutré de telle sorte pour ton salut,]

C'est le Roy de la gloire, la lumière du peuple, l'allegresse du Ciel
et l'éternelle sapience du Père :

Et cette face si meurtrie et si defigurée, c'est celle-même que les
Anges desirent et contemplent avec tant d'éiouyssance et de ravisse-
ment.

Considère ce *chef* couronné d'épines,

¹ Dit is het eenig bekende *proxawerk* van Ph. Desportes. Volgens A. Michiels (Œuvres de Ph. Desportes. Paris, 1858) werd het voor het eerst in 1621 te Rouen uitgegeven door Thibaut Desportes. De *Harduijn* moet het in ieder geval vroeger gekend hebben.

- Siet al dees leden schoon / soo vroedigh uyt-gheruckt :
Gaet van sijn opperst' hair / tot in het hol der voeten /
Anders en suldy niet dan bitter pijn ghemoeten.
- 15 Maer *Iesu* goedertier ! hadt ghy dan oock misdaen /
Om dese vrede dood te moeten onder-staen ?
Ach ! ick en vinde niet waer ick eynd' of beghinne
Dan tot my worrem snoo / dijn goedertiere minne.
- Ick moeste sijn ghestraft : want straffe was ick weerd ;
- 20 Maer ghy hebt mijne straff / in u / mijn Godt / aenveerd.
Ick was door sieckt' onstelt in mijne leden alle /
Maer voor mijn medecijn / naemt ghy asijn en galle ;
De schult hebt ghy betaelt / voor my die schuldigh stondt :
En meester voor den knecht wiert ghy alsoo ghewondt.
- 25 Wel aen ! hoe zal mijn oogh' verghieten soo veel plasschen /
Om u bloed-wonden al gheheelijck uyt te wasschen ?
Want als ick u aensie van 't een tot 't ander let ;
Ick vind' het al in bloed zeer schrummelijck gheset.
Ach ! hoe zal ick dan best / o hooghsten Held der Helden !
- 30 U lijden / uwe dood / en uwe minn' verghelden ?
Ke ! laet de selve staen altoos in mijn ghedacht :
Ghehinght dat ick ter aerd / oock nievers op en acht /
Dan op u / o mijn Godt ! van wie men 't bloedt siet rollen /
En onder aen dit Cruys / met menichte verstollen.
- 35 Maer wat ! ghy hadt beloofd aldus te sijn verhooght /
Om te besproeyen eens dit aerde-rijck verdrooght :
En om te sijn ghesien van u verdoolde schaepen /
Die in 't *parck* uw's ghenae commen hun voetsel raepen.
Ghy woudt ghenaeghelt sijn / eer ghy ten Hemel clomt /
- 40 Verwachtende den mensch / die druckigh tot u comt /
En om t'omhelsen hem soo reyckt ghy d'*aerems* uyte.
Het reghent hier u *bloedt* ; op dattet goet uyt-spruyte.
Door-steken wiert u zij van eenen Ridder blindt :
Om t'openen u hert / dat ons soo seer bemint.

ces membres si violement étendus,
et tous les endroits de ce corps précieux :
tu n'y trouveras que playes et sang.

Mais, ô *Seigneur*, qu'avois-tu commis pour estre si rigoureusement traité ? et quelle faute a causé ton supplice ?

Certes ie n'en trouve point d'autre que l'excez de ton amour en mon endroit.

J'avois fait l'offense, et

tu en as voulu porter la peine.

J'étois *malade*, et tu as pris la médecine :

L'innocent a payé pour le coupable,
le maître pour son serviteur, [et le Créateur pour sa créature. De sorte qu'à bon droit ie me reconnois la source de tes angoisses, la playe de ta douleur et le merite de ta mort.] Qui me convertira donc tout en larmes, afin qu'au moins ie puisse laver les playes et les blessures qu i'ay faites.

Et qui m'octroyera la grace de rendre douleur pour douleur, sans pour sang, prières pour prières, tourment pour tourment, mort pour mort, et amour pour amour. Bref qui fera, Seigneur, que ie ne perde iamais la souvenance des biens que tu m'as faits et que ie ne cherche contentement en autre chose qu'en la mémoire de ta passion, te rendant selon la foiblesse de mes forces quelque échange de cette incomparable charité ? Car, ô Sauveur très-clement, que pouvois-tu faire d'avantage pour moy que ce que tu as fait ? Et quel témoignage d'amour véhément n'as-tu rendu sur cette croix précieuse à ceux qui t'avoient cruellement offensé ?

Tu as permis d'y être haussé, [pour rabaisser la puissance du Diable nostre adversaire]

et pour estre veu de tes brebis égarées, afin qu'elles se puissent recueillir au *parc* de ta grace et de tes miséricordes.

Tu t'y es cloué pour nous attendre a penitence.

Tu étens les *bras* pour nous embrasser :

Ton *sang* ruisselle de tous côtez, [afin de n'épargner a personne une si salutaire médecine. Tes playes sont larges et profondes, afin que nous y puissions entrer et nous y mettre a couvert de la tempete, et des violences de ce monde]. Ton côté fut percé pour nous ouvrir le chemin a ton cœur. [Tu te plains et crias hautement, afin d'estre

- 45 En u oidmoedigh *hoofd* is buyghende ghebleven /
Om ons tot aller tijd den liefde-cus te gheven.
Maer *Vaeder* die bestiert Aerd / Hemel / ende Locht /
Siet *Ioseph* uwen Soon soo-schandelijk vercocht.
Ach ! siet hier sijnen *rock* / die hy placht aen te trecken /
50 Hoe hy gheverru 't is met bloede-roode vlekken.
Siet sijn onnoosel *hoofd* met doorenen ghecroont :
En siet hem met de quae gherekent en gheloont.
- 'T en is niet meer de *slangh*' op eenen staeck ghebonden /
Verdrijvende 't fenijn aen *Israël* ghesonden ;
55 Maer 't is u eenigh kind / dat hier hanght uyt-ghereckt /
En dat oock alle mensch tot saelicheydt verweckt.
'T en is oock *Moyse*s niet / met uyt-ghestreckter handen /
Die bidt om zoo t'ontgaen d'Aegyptiaensche banden ;
Maer het is uwen Soon / die d'aeremen uyt-spreydt /
60 Op dat u gram ghemoedt sou worden neer-gheleydt.
'T en is *Aaron* niet / diemen sagh onder-houwen
De handen van sijn Broer / om zoo niet te verflouwen /
In 't brandende ghebedt / dat hy daer storten moest /
Maer het sijn *naeghels* / laes ! plomp / ruyt en heel beroest /
65 Die houden uwen Soon by daegh' / ende by nachte.
Op dat hy ons altijd boedt-vaerdelijck verwachte.
Vaeder ! ick offer dan aen u sijn's aerbeyd's sweet /
Zijn vasten / sijn ghebeen / sijn dood / en al sijn leet.
- Ick offer u sijn bloed / voor al de traene-beken /
70 Die door mijns ooghen dijck b'hoorden te sijn ghesteken :
En ick bidd, met oid-moed / dat ick hem volghen magh /
En 't quaet my aenghedaen lijden met goet verdragh :
En dat ick oock verghev' alle mijn doot-vijanden /
Die wel hadden ghemeynt te bringhen my ter schanden.
75 Dat ick oock mijn natuer vast naeghel' aen dit Cruys :
Want sy te zeere vlot / in 't midden 't aerds ghedruys
Dat ick my self versaeck : dat ick tot allen hoecken /
Niemant dan u / o Heer ! nimmermeer en moet soecken.
Overlegghend' altijd het lijden van u kind /
80 'T welck my u siende maeckt / die te voren was blind.

ouy de chacun, et nous émouvoir a repentance, dévotion et compassion.] Et finalement tu baissas le *chef* pour nous donner d'amour, de paix et de reconciliation.....

Et toy *Pere* celeste et tout-puissant, contemple du plus haut sanctuaire ton bien-aimé *Joseph*, vendu lâchement par les siens propres.

Regarde si c'est pas la *robe* de ton Fils toute tachée du sang de nos pechez.

[Voy qu'il s'est mis avec les coupables :]
que son *chef* Royal est couronné d'épines.....

.....
Ce n'est plus le *serpent* de bronze, pendant sur le bois au desert pour la guarison d'*Israël*,

mais ton Fils unique élevé sur la Croix pour le salut de tous les hommes.

Ce n'est plus *Moyse*, qui tend les mains vers le ciel pour faire cesser les playes d'Egypte,

Mais ton propre enfant, étendant amiablement ses bras ensanglantez, afin d'appaiser tes indignations.

Ce n'est plus *Aaron*, soutenant les mains de son frère, à fin qu'il prie avec plus de persévérance.

Ce sont des cloux effroyables et rudes
qui retiennent ton Fils en la Croix, afin qu'il nous attende plus long temps à penitence [et qu'il ne].

Je t'offre, (davantage), ô Seigneur, tous ses travaux,
ses jeûnes, ses veilles, [ses predications] et finalement sa mort innocente.

.....
Je t'offre son sang au lieu de larmes qu'il me faudroit épandre,
.....

te suppliant Père tout-puissant, ... que ie donne le reste de ma vie à celui qui m'a si libéralement donné la sienne.....

Que ie supporte patiamment les outrages qui me sont faits.

Que ie pardonne à mes ennemis;

Que ie crucifie ma nature rebelle et trop adonnée aux plaisirs de ce monde;

Que ie renonce entierement à moy-même, et que ie ne cherche, desire, attende, ny connoisse autre chose que toy :
en rememorant à toute heure cette douloureuse passion de ton Fils

Wel aen / wel aen / o Godt vertroostende den droeven !
Laet my sijn doorens scherp / door het leet-wesen proeven :
De vruchten / door ghenae / hier in dit aerdsche dal /
In d'Hemelen door vreughd / die eeuwich duren zal.

12°) *Godd. L.-Sanghen.*

LOF-SANGH TOT MARIA DE MOEDER GODS. p.39-40.

- 1 Wel weest gheloft o Hemelsche Godinne /
Wel weest gheloft o hoogste Coninginne /
Die al mijn pijn / en alle mijn verdriet
Tot alder huer' ghenaedelijck aensiet.
- 2 Schoon-suyver maeghd ! ghy sijt (zoo ick bevroede)
Van *Aaron* die schoon-blom-draeghende roede /
Hebbend' een vrucht op Aerde-rijck ghebraght /
Die laeven sou heel 't menschelijck gheslacht.
- 3 Daerneven oock sijt ghy den Boom van 't leven
Wiens heylbaer vrucht 't fenijn heeft wegh-ghedreven /
Dat in ons siel was listelijckt gheraect /
Als *Adams* mondt den appel ha ghesmaect.
- 4 Ghy wordt by 't Vlies van *Gedeon* gheleken :
Niet tot drijmael met den douw over-streken ;
Maer den gheest Gods wesend' in u ghestort /
Hebt uwen God / en uwen soon begort.
- 5 Ghy sijt voor ons een *Eva* nieu-gheboren :
Maer niet ghelijck die *Eva* / die te voren
Heur kinders al gheoirsaect ha de dood
Eer zij wel was verlost uyt barens noot.
- 6 Neen / neen ghy sijt wel veel sachter van moede
Aenveerdend' ons al onder u behoede /
En 't doodigh cleet treckend' ons allen uyt /
Door hem van wie ghy Moeder zijt / en Bruyt.
- 7 Ghy sijt *Judith* die cloeck-daedighe Vrouwe /

de laquelle s'il te plaît, tu me feras sentir les épines par pénitence et contrition, et les fruits en ce monde par grace et en l'autre par gloire et félicité perdurable.

ibid.

Oraison à la Vierge Marie. p. 30.

Je te saluë Royne des cieux, Dame du monde, [race des Rois, espoir des Pères, gloire des Prophètes, louange des Apotres, honneur des Martyrs, miroir des Vierges, triomphe du Ciel, étonnement des Enfers, et recours salutaire de tous les fidelles. O Vierge très sainte et très parfaite, plus élevée que tous les Anges, et plus pure que les rayons du soleil.]

Tu es cette admirable Verge d'*Aaron*, qui pour ta fleur bienheureuse as mérité de porter Jesus-Christ nostre Sauveur, demeurant vierge tant devant que durant et après ton enfantement.

Tu es cet arbre de vie,
dont le fruit salutaire nous a purgez du morceau venimeux, qui nous estoit si mortel et si contagieux.

Tu es cette blanche toison de *Gèdèon*,
non bagnée par trois fois de simple rosée,
mais toute remplie des graces et des mystères de la Trinité, par l'ouvrage de laquelle tu as incompréhensiblement conçu ton père et ton Dieu.

Tu es cette nouvelle Eve,
non marâtre comme la première, qui fit mourir ses enfans avant que de les engendrer,

mais mere amiable et debonnaire : non mere des mourans comme l'autre, mais des ressuscitez et des revivans, par le moyen de celui dont tu es ensemble épouse et fille et mere.

Tu es cette valeureuse Judith, qui sauvas ton peuple et ta cité

Die al u volck verlost hebt uyt den rouwe /
Plettende 't hooft van 't nijdigh helsch serpent /
Dat ons gheluck op 't uysterst ha ghement.

- 8 Ghy sijt *Esther* / dat Jeuds maeghdeken schoone /
Hebbend' op 't hooft d'onsterffelijcke croone :
Den thoren Gods hebdy te neer-gheleydt
Door uwe deughd / en onderdaenigheydt.
- 9 Maer worrem snoo / soo ick oock ben gheboren /
Hoe macht gheschien dat my dit comt te voren /
Hoe singh ick hier u lof / en hooghen naem /
Daer d'Inghels selfs niet toe en syn bequaem.
- 10 My sou verstandt / en taele noch ghebreken /
Als ick te recht u weerde soud' uyt-spreken :
Maer 't is den noot / en niet mijn hoovaerdy/
Die my bedwinght te commen u zoo by.
- 11 Ha toe-vlucht soet ! ick moet dan naer u vlieden.
Ick ben beschaemt : maer den noot doet ghebidden /
En het ghewoel van mijne sonden al /
Doet my u loven / in dit aerdsche dal.
- 12 Want 'k weet ghy sijt van aerde goedertierigh /
Al ben ick quaet / hert-neckich / onbestierigh :
Ick weet ghy sijt zeer gheeren oock besocht
Van die u kindt met zijn bloedt heeft ghekocht.

desespérée, coupant la tête au cruel tyran, qui nous tenoit si rudement assiegez.

Tu es cette agreable *Ester*, les delices du Roy cèleste : qui tourna le iugement de nostre mort [et les coûteaux qui nous menaçoient sur celuy même qui nous les avoit préparez.]

Mais moy misérable, avec quelle audace osè-je entreprendre de te louer, veu que les Anges mêmes n'y peuvent suffire.

et qu'à parler dignement de toy toute langue se trouveroit muette, tout entendement s'éblouyroit, et toute raison deviendrait aveugle?
Certes,

o doux refuge des pecheurs, c'est la contrainte et non l'arrogance qui m'enseigne d'en user ainsi, la nécessité force ma honte et le misérable estat où ie me trouve, me contraint d'avoir recours à toy :

puis la connoissance de ta bonté m'en augmente le courage et la hardiesse, et m'assure que tu ne dedaigneras point celuy que ton Fils a si cherement racheté.

F. IN NAVOLGING VAN JEAN BERTAUT

(évesque de Sees, abbé d'Aunay, 1^r aumonier de la Royne)
(1570-1611)

1°) *Godd. Lof-Sanghen*, 1620.

UYT-LEGGINGHE VAN DEN EERSTEN PSALME VAN DAVID :
BEHELSENDE 'T GOET DAT AENCOMT UYT DE DEUGHT : EN HET
ACHTERDEEL UYT DE SONDE. — p. 74-76.

1. Luck-saeligh word den mensch op aerde-rijck bevonden /
Die gheentijts naer en volgt den boosen raedt der sonden :
Die t' midden in 't bedrogh van 't weerelijck ghewoel /
Soo wijselijck bestiert al zijn gheneghentheden :
Dat hy noynt wiert daer door in zijn ghewis bestreden /
Van t' hebben oynt ghenaeckt / den smettelijcken stoel.
- 2 Maer wel die vroegh en laet met hert / sin / en ghedachten /
Des Heeren wil en / wet te leeren gaet betrachten :
Veel ghelucks hem vereent / en veel kan hy bestaen.
Insgelijcx die tot vraeck stopt allebey zijn ooren /
Laetend' in zijn ghepeys ghewillighlijck versmooren
Het goet by hem ghevracht / en t' quaet hem aenghedaen.
- 3 Desen ghelijck' ick best / by de groen vett' Olijven :
Die langhst heen de Jordaen in coever-heydt beclijven /
Ghevende blom / of vrucht / voor elck een die begeert.
Men siet daer neven aen / tot elckerlijcks ghenoeyen /
Het cristalijnen vocht / al fledderende vloeyen :
Sonder dat coud' / of hitt' hun blaederen oock deert.
- 4 Desen en lett' noch anckst / noch pijn / noch droevigh kermen :
Want Godt sal hem altijd / voor / ende naer beschermen :
En tot al zijnen wensch : zijn voet-stappen gheleen.
En naer den bleecken Erft van sijn' oudt-grijse iaeren /
Sal hy met blijde vreught de vruchten al vergaeren
Van 't saet dat hy hier wierp in druck / en in gheween.

N. 1e uitg. « *Recueil / des œuvres / Poétiques de J. Bertaut. Paris 1601.*
Onze tekst naar « *Les œuvres Poétiques de M. Bertaut, publiées d'après
l'éd. de 1620 par A. Chenevière (Paris- Plon, 1891)* ¹

CANTIQUE DONT L'ARGUMENT EST PRIS DU PREMIER PSEAUME
DE DAVID. — p. 12-14.

- 1 Bien-heureux est celui qui parmy les delices,
Dont le monde a sucré le poison de ses vices,
Et parmy tant d'apasts à mal faire allechans,
Regit si prudemment les desirs de son ame,
Que nul secret remors son courage n'entame
Pour avoir augmenté le nombre des méchans.

.....

- 3 Qui lisant iour et nuict des yeux de la pensee
La loy du Tout-puissant en son ame tracee,
Conçoit de beaux desirs, produit de beaux effects :
Et de qui le courage abhorrant la vengeance.
D'un volontaire oubly noye en sa souvenance
Les torts qu'il a receus, et les biens qu'il a faits.
.....
- 5 Cet homme-là ressemble à ces belles olives
Qui du fameux Iourdain bordent les vertes rives,
Et de qui nul Hyver la beauté ne destruit :
Les ruisselets d'eau vive autour d'elles gazoüillent :
Jamais leurs rameaux verts leur Printemps ne despoüillent
Et tousiours il s'y trouve ou des fleurs ou du fruit.
- 6 Nul effroy, nulle peur en sursaut ne l'éveille :
Endormy Dieu le garde, éveillé le conseille :
Conduit tout ses desseins au port de son desir :
Puis fait qu'en terminant son heureuse vieillesse,
Ce qu'il semoit en terre avec peine et tristesse,
Il le recueille au ciel en repos et plaisir.

¹ J. Bertaut paraphraseert de psalmen (nl. de 1e, 20e, 43e, 71e, 136e, 143e 147e). De letterlijke Fransche vertaling werd gemaakt door *Clement Marot* (1496-1544) in 1541-3. — *De Harduijn* volgt hier J. Bertaut na en niet den Bijbeltekst alhoewel deze, in zijn werk, telkens parallel tegenover de equivalent-strophe staat.

- 5 Ten gaet zoo niet voorwaer / met hun die daer misprijsen
De wetten van den Heer / die ons den Hemel wijsen :
Dien Godt / en zijn ghebodt / met zijne Kerck mishægt.
Altijt hun meerste vreught was die hun meest beswaerde.
Al schijnen zy te sijn in Hemel-rijck op aerde;
Soo ist dat elck van dien by hem zijn helle draeght.
- 6 De straffe Noordsche buy / hoe spijgh' in het waeyen
En doet soo 't cleyn ghestof niet wervelen / en draeyen
Lancx den beploegden ruggh' van een vlack-open veld;
Als Godt op hun verstoort / gram-moedigh / en verbolghen
Op 't voorhoofd deser aerd' die dapper zal vervolghen /
En dreyghen met de doot tot seker hun vergheld.
- 7 En wanneer eens dien dagh / dien dagh sal sijn ghecommen /
Dat Godt / dien rechter groot / de quade zal verdommen;
Dat elck van zijn misdaedt selfs zal den tuygher sijn;
Dan salmen dat ghespuys sien moede-loos beswijcken /
Ende met cudden groot ten helschen viere strijcken /
Om aldaer t' onderstaen d'onsterffelijcke pijn.
- 8 Want Godt de zijne kent : hij teekent al hun weghen :
En elck heeft loon om werck volcommelijck ghekreghen.
De zijne hy t'alder tijt ghenaedelijck aensiet :
Maer den ver-vloeckten ganck der goddeloose bende
Sal naer zijn langh verdragh ghedijen eens ten ende /
Tot hun eeuwigh bederf / hun schand' / en hun verdriet.

2°) *De seven Leed-tuyghende Psalmen van David; 1620.*

PSALMUS VI.¹ p. 21-3

- 1 Wel soo dan de begeert van een recht-sinne vraecke
Meer en meer in u groeyt,
Ha Godt dat die mijn hooft bidd' ick niet en ghenaecke !
Want 't is tot leed-betuygh met asschen over-sproeyt.
- 2 U oordeel weynigh stremt vol-veerdigh te verdommen
Het quaet by my ghedaen /

¹ Deze psalm is de eerste van de zg. « Boetpsalmen ».

- 7 Il n'en va pas ainsi de celui qui mesprise
Et la loy du Seigneur, et la voix de l'Eglise, .
Soy-mesme estant son Dieu, son Eglise, et sa loy :
Sa plus parfaicte ioye en douleurs est feconde :
Et bien qu'il semble avoir son Paradis au monde,
Si porte-il malheureux son enfer quant et soy¹
.....
- 10 Non, les fiers Aquilons, de leur venteuse haleine
Ne promenant pas mieux sur le dos d'une plaine
La paille rencontrée au champ du laboureur,
Que Dieu le poursuivra sur le front de la terre,
Si iamais son pouvoir luy declarant la guerre
Change sa patience en ardante fureur.
- 11 Puis quand viendra le iour, le iour espouvantable,
Où les peuples iugez par sa bouche equitable,
Seront de leurs forfaits eux-mesmes deceleurs :
Alors le miserable envoyé pour pasture
Au feu qui sert là bas aux ames de torture,
Payra ses courts plaisirs d'éternelles douleurs.
- 12 Car le Seigneur est iuste autant que debonnaire,
Et sa sainte equité paye à tous le salaire
Que meritent leurs faits soient cognues soient cachez :
Encor que moins enclin aux peines qu'à la grace
Tous les iours sa bonté nos merites surpasse,
Et iamais sa rigueur n'egale nos pechez.

CANTIQUE EN FORME DE COMPLAINTÉ.² — p. 26-8

- 1 Tandis que le desir d'une iuste vengeance
Flambe dedans ton cœur,
Seigneur, n'endure point que ton courroux élance
Sur mon coupable chef les traits de sa rigueur :

Sursiez un peu l'arrest qui condamne au supplice *
Ma folle mauvaistié : *

¹ = en même temps que soy (A. Chenevière).

² Daar sommige verzen varianten vertoonen, hebben we telkens de door *Harduijn* nagevolgde overgeschreven. Ze worden door een * aangeduid.

Ha / God ! en uyt het niet : doet u *Ghenaed'* eerst commen
Voor dijn Gherechticheyd / om t' saemen te beraen.

- 3 Helas ! siet mijnen geest al dwynende beswijcken.
Siet my / hoe moe / hoe laf !
Siet my mijn lichaem cranck langhs deser aerde strijcken /
En vroeten als een beest al kuymende naer 't graf.
- 4 Daeromme maeckt ghesont het schepsel uwer handen /
Mijn sonden oock vergheeft :
Want zy sijn allegaer u doodighe Vyanden /
En 't spijt u dat den mensch onder de selve leeft.
- 5 Wee my ! was op der aerd oynt zulcke pijn vonden /
Als ick in my ghevoel ?
Mijn beenen sijn verplet / mijn zenuen ontbonden /
Mijn herssenen verstrooijt in werrende ghewoel.
- 6 Duysentigh suchten heet / duysentigh bloede-traenen
Verghiet 'ick t'aller huer.
Mijn siel is zeer benouwt. Maer God 'k moet u bemaenen :
Hoe langh sult ghy my sijn dus torenigh en stuer ?
- 7 Neen / neen / Heer / u ghenaed' / om u ghenaed' ick wensche ;
Want ick en lijd alhier
Als sondaer niet te veel : maer veel als eenen mensche :
En veel / naer dien ghy sijt zoo sacht en goedertier.
- 8 Och ! waert niet billigher / ghy keerende 't ghesichte
Van dese mijne quael /
Dat eerst door u ghenae de sonde van my swichte ;
Dan dat my over-viel u straffe teenemael ?
- 9 Want hoe zal eenen mensch diemen zoo gaet verrasschen
Al levende ter doot /
Een beenderen-gheraemt / een schilderij van asschen /
Vercondighen den lof van uwen naeme groot ?
- 10 Mijn ooghen sijn doorweijckt van het ghedurigh schreyen /
Daer door ick alle nacht

Né le prononce point que premier ta Justice *
Ne s'en soit conseillée à ta douce pitié.

- 2 Voy, Seigneur, voy du Ciel mon esprit qui se pasme
Sous l'horreur du tourment :
Regarde moy malade et du corps et de l'ame
[Pour me donner santé plustost que chastiment :]

Et te ressouvenant que tes œuvres nous sommes *
Pardonne a mes pechez.
Non comme aimant le vice, ains comme aimant les hommes
A qui les vices sont de nature attachez. *

- 3 Quelle plus grand' douleur sent-on en la torture
Qu'est celle que ie sens ?
Mes os d'avec mes nerfs ont disjoint leur jointure *
Cent tourments font la guerre à chacun de mes sens.

Mille bruslants souspirs, mille larmes sanglantes *
Je verse à tous propos *
Et passe en la douleur de cent peines cuisantes *
[Et mes iours sans lumière, et mes nuicts sans repos]

- 4 Pardon, Seigneur, pardon : la douleur qui me blesse
Me rend trop tourmenté :
Non trop pour mon offense, ains trop pour ma foiblesse ;
Non trop pour ta iustice, ains trop pour ta bonté :

Las ! ne vaut-il pas mieux qu'en destournant la face
De mes transgressions,
Tu destruises plustost le peché par ta grace,
Que le pauvre pecheur par les punitions ?

- 5 Helas ! ie suis semblable à celui qu'on va rendre
Au sépulcre enfermé, ^(une image) *
Une image de mort, un fantosme de cendre
[Qui suis au lieu d'esprit de douleur animé :]

Et de mes pauvres yeux les prunelles esteintes
Ne me servent de rien si ce n'est de pleurer,

In bitterheydt der siel / mijn bedde gae bespreyen
Vol onghemack / en roer / en allerande clacht.

- 11 Maer t' leven / binnen dien / doen my de quae verdrieten
Beschimpende mijn pijn :
Jae uyt de selve plaets' / daer traenen my ontschieten /
Rijst hun gheheele vreughd / en spottelijcken schijn.
- 12 Daeromme vliedt van my / ghy goddeloose bende /
Die teghen my opstaet.
Godt heeft my nu verhoort : hy is die mijn ellende /
Hy is die mijn ghesucht all-eenelick aengaget.
- 13 Mijn roerende ghebeen gaen d'Hemelen door-dronghen /
End' hebben mijnen Godt /
Eerst torenigh / en stuer / tot soeticheydt ghedwonghen :
Ende gekeert in luck mijn claeghelijckste lot.
- 14 Wel / die dan mijn bederf hebben oprecht ghesworen /
Die moeten ver van my
Gaen suckelen verstrooijt / en teenegaer verloren
In schaempt' / en in on-eer / en langhe slavernij.

3°) *Godd. L.-Sanghen*, p., 164-7.

CLACHTEN DER KINDEREN VAN ISRAËL INDE GHEVANGENISSE VAN
BABYLONIEN GHETROCKEN UYT DEN CXXXVI PSALME VAN
DAVID : « SUPER FLUMINA BABYLONIS » ¹

- 1 Als wy verr' vande Palestijn /
En verre van die Jeudsche landen /
Mat en verslaeft gheseten sijn /
Aen die Bablonsche waeter-stranden /
Verlaeten hebbend' al ons goet /
'T welck wy ghebruyckten met voorspoet;

¹ *De Harduijn* komt hier vaak den Vulgata tekst meer nabij dan *Bertaut's* Paraphrase. — Hij moet hier ook *Desportes* nagevolgd hebben. — 2e lezing in den « Gheest. Nachtegael (1634, p. 186-191).

- 6 Cependant des ingrats me donnent mille alarmes
Aises de mon tourment,
Car du mesme sujet d'où procèdent mes larmes
Procède aussi leur joye et leur contentement.

Voor strophe 12, 13, 14 vonden we geen equivalent bij Bertaut.

p. 20-23. Paraphrase du Pseaume CXXXVI ¹ (1601)

- 1 Assis aux tristes bords des eaux de Babylone,
Où le courroux vangeur qui renversa le throne
Des grands Roys de Sion nous avoit exilez

Ch. Desportes « Les CL Pseaumes
de David » Rouen, 1594 p. 321-2

- 1 Assis le long des eaux qui baignent la contrée
Où se voit Babylon, l'ame d'ennuis outrée,
Nous plaignions nos malheurs :

¹ Blijkbaar staat *Bertaut* hier onder invloed van *Desportes*.

- 2 Ons ooghen wierden saen verkeert /
In lauwe traen-vloeyende beken /
Als wy u Sion heel ont-eert
Van alle kanten wel bekeken :
O Sion / die ghewelt en cracht /
Soo jammer hebben t'onderbracht !
- 3 Wy honghen daer aen het gheboom
Ons harpen / velen ende fluyten :
Wy hielden onsen mondt ghetoomt /
En wy ontsnaerden daer ons luyten :
Vermaeckende 't hert / en den gheest
Met druck / en droefheydt aldermeest.
- 4 Maer die ons naer dees slaverny
Leyden als buyt / en roof ghevanghen :
Siende ons musick / en spel daer by
Aen die groen wilghe-tacken hanghen;
Deen op den voet daer een bevel /
Dat wy her-stellen sou'n ons spel.
- 5 Sy seyden singht ons Sions liedt
En doet de snaerkens vry her-leven :
Sy seyden laet ons hooren iet /
Van als Sion noch was in 't leven /
En haere naeme stondt berucht /
Van hier tot inder hooghe lucht.
- 6 Laes ! hoe sou dit connen gheschien /
Datmen des Heeren lof sou singhen /
In een vremt landt / voor vremde lien ?
Hoe soudemen oock voort ghebringhen /
Het suchten droef uyt 'sherten grond /
En 't singhen bly al uyt den mond.

Nous plorions iour et nuict Jerusalem destruite
Que la flame Barbare en cendre avoit reduite,
Rendans nos plus saincts lieux deserts et desolez.

Et dès l'heure, ô Sion que ta gloire abaissée
S'offroit devant nos yeux, hélas ! cette pensée
Nous fondait tout en pleurs

- 2 Nos cantiques de ioye où Dieu daignoit se plaire,
Entre tant de douleurs condamnez à se taire
Par le mortel ennuy regnant en nostre cœur,
Et nos luts qui pendoient aux saules de la rive,
Ploroient en se taisant sa liberté captive,
Et souspirante aux pieds d'un superbe vainqueur.

2 Au milieu de la ville où l'eau se fait passage
Dessus les saules verds qui bordent son rivage,
En piteuses façons
Chacun nonchalamment pendoit sa triste lyre,
Et ceux las ! qui captifs nous avaient sçeu conduire
Nous parloyent de chansons

- 3 Bien nous alloient pressant d'en rompre le silence
Ceux qui de nos malheurs paissans leur insolence
Nous avoient pour iamais aux liens condamnez :
Et nos dolentes voix estoient presque contraintes
De mesler des chansons aux soupirs de nos plaintes
Par ceux qui triomphans nous menoient enchainez.

- 4 Chantez-nous (disoient-ils) quelqu'un de ces cantiques
Qui iaisoient retentir les resonnans portiques
De vostre fameux temple en glorieux accens
Lors que quelque victoire à Sion advenue
Pousoit vos cris de ioye au dessus de la nuë,
Et chargeoit vos autels d'offrandes et d'encens.

3 Ils nous importunaient pour nos harpes reprendre :
Chantez sus (disoyent-ils) et nous faites entendre
De Sion les accors !

- 5 Helas (respondions-nous) parlant dedans nous-mesmes,
Pourrions-nous bien redire en ces douleurs extremes
Les vers que nous chantions le front paré de fleurs ?

Las ! comment pourrions-nous dans une terre étrange
Du Seigneur nostre Dieu bien chanter la louange,
Répondion-nous alors

- 7 Jerusalem ghy schoone stadt
Hanghend' altijd in mijn ghepeysen :
Seght my nu eens / seght my nu / wat
Mijn herte van u sal doen veysen.
Sal 't wesen of om druck / of pijn?
Waerachtich neen ! ten zal niet sijn.
- 8 Neen liever moet mijn rechterhandt
Heur harp en luyt-spel al vergheten :
Eer ick u / o mijn Vaeder-landt !
Al ben ick verr' van u gheseten.
Neen ! liever sy mijn stemm' versmacht,
Dan ghy daer gaet uyt mijn ghedacht.
- 9 Maer dat ghespu van Edoms saet
O Heere wilt ghedachtigh wesen :
Schimpende zeer / als door ons quaet
Dijn straffe / laes ! quam neer-gheresen,
En dat ghy ons toornigh ghestelt /
Deedt proeven u cracht / en ghewelt.

Superbes cruautez de nos maux non soulees,
Ignorez-vous encore qu'aux ames desolees
Commander les chansons, c'est conseiller les pleurs.

- 8 O Sion, ô saint temple autrefois nostre gloire,
Maintenant la douleur dont ma triste memoire
[Va, comme d'un cousteau, mon ame outreperçant,]
Qu'un eternel silence à ma langue se lie,
[S'il advient que iamais vos ruines i'oublie,
Quelque ennuy que mon cœur reçoive en y pensant]

4 Non pas Jerusalem, qu'en oubly je t'ais mise,

- 9 Que ceste main tremblante et ce cœur qui souspire
Die adieu pour iamais aux charmes de ma lyre.
(Chassant tout reconfort au loin de mes malheurs,
Si pour quelque accident que le ciel nous envoie,
Vostre affranchissement n'est mon unique ioye,
Ainsi que vos liens sont mes seules douleurs)

Plûtost puisse ma dextre a sonner bien apprise
Percluse devenir :
Muette a mon palais soit ma langue attachée,
Si d'autre affection j'ay mon ame touchée
Ny d'autre souvenir.

- 10 Mais toy qui nous punis, ô grand Dieu des armees,
Frappe aussi quelque iour ces cruels Idumees,
Qui de nos ennemis les fureurs attisaient,
Quand il plouvoit sur nous tant de feux de ton ire,
Que la pitié des maux destruisans nostre empire
Arrachioient des pleurs mesme à ceux qui les causoient

5 Si quelque autre penser me donne eiouyssance,
Et si Jerusalem tous mes chans ne commence,
Et n'en est l'argument :
Mais n'oublie, ô Seigneur, la rage forcenée
Des cruels fils d'Edom en l'horrible iournée
De son embrasement.

- 10 Wilt nu bederven / riepen sy /
De prattighste van alle steden :
Slicht tempel / huys en hof daer by /
Van boven af al tot beneden.
Zy riepen : rooft / slaet en verbrandt ;
Vermoordet al aen elcken kant.
- 11 Ach Babylon ondanckbaer kindt !
Waer sult ghy dogh henen gaen.loopen?
Als ghy u oock in lijden vindt
En dit helaes ! al sult bekoopen.
Gheluckigh / die ons vreken zal /
En bringhen u tot eenen Val.
- 12 Gheluckigh / die 't hert / en den moed
Tot vraecke zal hebben ontsteken ;
En alle dat vergoten bloed /
Met bloed te ghieten zal gaen vreken.
Gheluckigh / die u kinders cleen,
Eens sal gaen swieren teghen steen.

- 11 Saccagez (disoient-ils) ceste ville rebelle ;
Exterminez ses tours, confondans pesle-mesle
Ses plus bas fondemens à ses plus hauts sommets :
Rasez ceste maison [de lames d'or couverte,]
Luy faisant succeder une plaine deserte
Où le lieu de ses murs soit douteux pour iamais.

6 Ils crioient les pervers d'une bouche insensée,
Que jusqu'aux fondemens elle soit renversée,
Détruisez, saccagez :

- 12 Ingrate nation, fière et perverse engeance,
[Le ciel se souvenant aux iours de sa vengeance
D'un si cruel arrest contre nous prononcé,
Face aux âges futurs cognoistre en ton supplice,
Combien est déplaisant à l'œil de sa iustice
L'esprit qui prend plaisir d'opprimer l'oppressé]

Fille de Babylon, quoy qu'en biens plantureuse,
Tu seras desolée, et fut toy malheureuse
Ces tors seront vangez.

- 13 Et toy, fière Babel, superbe vainqueresse,]
Bien-heureux soit celuy dont la main vengeresse,
[Ainsi que tu nous fais, te faisant lamenter
Baillera tes corps morts aux corbeaux pour pasture]
Brisera tes enfans contre la pierre dure,
[Et fera de leur sang les rochers degouter.]

7 Heureux qui te rendra la juste recompense
Des maux sur nous commis, et de tant d'insolence
Paira ta mauvaitié :
Bien-heureux qui pourra vainqueur de cette guerre
T'arracher tes petits, pour en battre la pierre
Sans aucune pitié.

4°) *Godd. L.-S.*, p. 88-90.

UYT-LEGGHINGHE VAN DEN CXLVII PSALME, WAER INNE ALLE
SCHEPSEL WORT BEMAENT TE LOVEN DE GROOT-DAEDIGHEYDT
GODTS ¹.

- 1 Ghy Hemel-borghers al / die wijsselijck ont-vaeren
Sijt banck / plaet ende clip van 's weerelts wouste zee /
Ghy Hemel-crachten al / ghy Inghelijcke schaeren /
Om Godt te singhen lof / maeckt u-lien alle ree.
- 2 Ghy Sonn' die doet den schoot van aerde-rijck beclijven /
Ghy Maene die u torts aen zijn gheraey onsteeckt /
Ghy Sterren diemen siet al wemelende drijven /
Looft hem / al ist nochtans dat ghy-lien niet en spreeckt.
- 3 Looft hem Locht-welfsel-blouw / van wien met vierigh' ooghen
Ghedurende den nacht het voor-hoofd staet en gh'linckt;
Waeter wilt insghelijck te loven hem bepooghen /
Dat als claer cristallijn op d' hemelen daer blinckt.
- 4 Want van sulck eenen God het segghen was 't volbringhen;
Zijn woord schiep al uyt niet des weerelts bolle-rondt :
Iae al de Wonderheydt / 't sy van hoe vremde dinghen /
Is 't werck eens inckels woords dat hupste zijnen mondt.
- 5 Hij heeft self de Natur' heur wetten voor-gheschreven :
Wetten / die z' onderhouwt sonder eens over-treen.
Godt die en stelt noch Prins / noch Coninck zoo verheven
Of door hen all-all-een soo roert hy sijne leen.
- 6 Wilt hem dan loven oock / ghy kinderen der Aerde /
Die van het stof ghemaect in stof weer moet vergaen :
Ghylien oock die den buyck / van 't groote meyr oynt baerde /
En sne met vimmen swack heur blouwe-peersche baen.
- 7 Wilt uyt u crochten diep sijn moghentheydt oock loven /
Ghy Walvisch die den schrick sijt van de Visschen cleen.
Doet dommelen zijn lof van onder op tot boven,
Ghy diepten / die daer spuyt in zee wel duysent zeen.

¹ 2e lezing in « Den gheest. Nachtegael », 1634. Antw., III, p. 194-7.

PARAPHRASE DU PSEAUME CXLVII. p. 23-26.

- 1 Heureux hostes du ciel, saintes legions d'Anges
Guerriers qui triomphez du vice surmonté,
Celebrez à iamais du Seigneur les loüanges,
Et d'un hymne eternel honorez sa bonté.
- 2 Soleil dont la chaleur rend la terre feconde,
Lune qui de ses rais emprunte ta splendeur,
Lumière, l'ornement et la beauté du monde,
Loüez, bien que muets, sa gloire et sa grandeur.
- 3 Tesmoigne sa puissance, ô toy voûte azuree,
Qui de mille yeux ardans as le front esclaircy :
Et vous grands arrousoirs de la terre alteree,
Vapeurs dont le corps rare est en pluye espaissey.
- 4 Car d'un si saint ouvrier le dire estant le faire,
Sa parole d'un rien ce grand monde forma :
Et tout ce qui s'enfermé en l'une et l'autre sphere
Est l'œuvre d'un seul mot que sa bouche anima.
- 5 Il a prescrit des loix à la nature mesme,
Qu'en tremblant elle observe et craint d'outrepasser :
Le ciel ne voit grandeur, sceptre, ny diadème,
Immortel, ny mortel, qui s'en peust dispenser.
- 6 Chantez le donc aussi vous enfans de la terre
Qui composez de cendre en cendre retournez,
Soit vous que l'Ocean dans ses vagues enserre,
[Soit vous qui librement par l'air vous promenez]
- 7 Beny son saint pouvoir en tes caves profondes,
Monstre de qui le sein peut cent flots abysmer :
Et faittes retentir son nom parmy vos ondes
Gouffres qui vomissez mille mers en la mer.

- 8 Ghylien die Godt onsteect gloeyende donder-straelen /
 Als hy die Oost / en West lichtelijck over-sendt /
 Die hy dan aen een roots' 't hooft doet in stucken maelen
 Looft hem die zulcx te doen u lieden heeft ghewent.
- 9 Wilt oock tot sijnen lof sachtelijck neder-drijven /
 Snee die in 't witte cleedt boom / huys / bergh ende clip,
 En ghy haeghel ghekant / ghy ijs / dat soo kondt stijven
 Dat ghy den waegen voert / in stede van het schip.
- 10 Ghy spijtigh Noorts gheblas / met al u wervel-buyen /
 Die oirsaeckt dat de kraeck op waeter-berghen springht.
 Winden die God's bevel ter weerelt comt verluyen /
 Met een rouw hol-ghetier zijn zeghe-lof oock singht.
- 11 Berghen die met het tsop den Hemel schijnt te naecken /
 Die het vlack-open veld / als Princen over-heert /
 Heuvels die sijt becroont met langhe wijngaert-staecken /
 Maeckt dat uw's Scheppers lof door u-lien zy vermeert.
- 12 Fruyt-boomen allegaer / met vrucht wel over-goten /
 Ceders / die het gheberght van Libanus verciert /
 En daer staet uyt der aerd trots-moedigh op-gheschoten /
 U groenheydt tot zijn lof al reuselende swiert.
- 13 Ghy beesten vander aerd / tam / wildt / groot / ende cleyne /
 Ghy voghels / die de locht met vederen door-snijt /
 Coninghen / Princen groot / menschen al in 't ghemeyne /
 Van sijns naem's hooghen lof verconders alle sijt.
- 14 Looft dien ghy frische Ieughd / Dochters / en Jonghelinghen /
 Ouderdom crom en stijf / met baerden als aluyn :
 Indien ghe met den mondt niet wel en cont ghesinghen
 Ghebruyckt in dier pleck het klinckende basuyn.
- 15 Men moet den naeme God's boven der aerd belijden :
 Jae boven d'Hemels self : naedemael hy ist weert.
 Dat die van Israel hem singhen t' allen tijden :
 Want God hun voor sijn volck voor eeuwelijck begheert.

- 8 Foudroyans traits de feu que son ire décoche,
Quand faisant icy bas mille flammes plouvoir
Elle tranche en fureur la teste à quelque roche,
D'une tonnante voix haut loüez son pouvoir.
- 9 Fay-le bruire aux torrens des valons que tu laves,
Neige qui vests les monts d'un blanc et froid manteau :
Et toy gresle polie, et toy glace qui paves
Au pesant chariot les sentiers du bateau.
- 10 Orageux tourbillons qui portez les naufrages
Aux vagabonds vaisseaux des tremblants matelots,
Témoignez son pouvoir à ses moindres ouvrages,
Semant par l'univers la grandeur de son los.
- 11 Faites-la dire aux bois dont vos fronts se couronnent,
Grands monts, qui comme Rois, les plaines maistrisez :
Et vous humbles coustaux ou les pampres foisonnent,
[Et vous ombreux vallons, de sources arrousez]
- 12 Feconds arbres fruitiers, l'ornement des collines,
Cedres qu'on peut nommer geans entre les bois,
Sapins dont le sommet fuit loin de ses racines,
Chantez-le sur les vents qui vous servent de voix.
- 13 Animaux qui paisez la plaine verdoyante,
Et vous que l'air supporte
.....
- 14 Grands Rois,.....
.....
- 15 Hommes, femmes, enfans, donnez à sa louange
Le matin, le midy, le soir de vos beaux jours.
- 16 Vous que la fleur de l'âge aux voluptez convie,
Vous qui chassez du monde et ja prests d'en sortir
Touchez d'un pied tremblant les bornes de la vie
Faites son nom sans cesse en vos chants retentir.
(nog 7 strophën volgen).

N. : strophe 15 zonder rechtstreeksch equivalent bij Bertaut.

5°) *Godd. L.-Sanghen*, p. 36-37.

FRAGMENTEN UIT « LOF-SANGH TER HEMEL-VAERT VAN
MARIA MOEDER GODS »

- I Nu dijn leven is gedreven tot den endt
Veel Inghelen schoon u swaeremen ontrent :
Die met spelen / en der kelen musicael gheluydt /
Op-clemmen nu met u, Maria, schoonste bruydt.

- 4 Het ghehemelt wordt beschemelt door u schijn :
De sterren des Lochts u een hooft-croone sijn :
U voet-baene is d' half-Maene : en het Son-ghestrael
U / als een gulden cleet / omglinstert t'eenemael.

- 5 Onbevleekten / onbepleckten spieghel claer /
Nu spieghelt hem oock den Hemel t'eenegaer :
In die stringhen / die hier vinghen Gods een-eeuwich Soon /
Tot welck' hy naer der Aerd' / uyt d' hemels quam ghevloen.

« CANTIQUE DE LA VIERGE MARIE »¹ (*Œuvres. Appendice*, p. 511)
(*Les Muses R'Alliées. Paris* 1599; fol. 103 v°).

- 1 Quand au dernier sommeil la Vierge eust clos les yeux,
Les Anges qui veilloient autour de leur maistresse,
Esleverent son corps en la gloire des Cieux,
Et les Cieux furent pleins de nouvelle allègresse.
- 3 Dessus les Cieux des Cieux elle va paroissant,
Les flambeaux estoillez luy servent de couronne :
La Lune est sous ses pieds en forme de Croissant,
Et comme un vestement le Soleil l'environne.
- 18 C'est l'astre lumineux qui iamais ne s'estaint,
Où comme en un miroir tout le ciel se contemple;
Le luisant tabernacle et le lieu pur et saint
Où Dieu mesme a voulu se consacrer un temple.

¹ Dit gedicht telt 23 vierregelige strophen. Bij *J. de Harduijn* slechts 11. Hier worden slechts deze strophen medegedeeld waar rechtstreeksche navolging in te vinden is. Wellicht zal *J. D. H.* een ons onbekend gebleven variante nagevolgd hebben, of persoonlijk werk geleverd hebben.

**G : IN NAVOLGING VAN THEODORUS BEZA
(1519-1605)**

DEN VAL ENDE OP-STAND VAN DEN CONINCK ENDE PROPHETE DAVID
door Justus De Harduyn

(Ghendt — V. d. Kerhove 1620)
met gratie ende Privilegie.

- 'T was nu dat domme *Liefd'* sonder te sijn vermoeyt /
Quam den ghewoonen wegh lichtelijck af-gheroeyt :
Om met sijn schaedigh vier dit aerde-rijck t' ontsteken /
Ende der menschen rust soo t'eenegaer te breken ;
5 Als hy hem krijghs-ghesint heel trots in waepen vandt /
By dat schoon hooft-ghebouw van 't Palestijne-landt.
- Ghelijck de snelle valck willend' heur prooy bedrieghen /
Heur mijdt van in het vlack de selve naer te vlieghe /
Maer schiet van achter aen, duyckende tusschen 't riet /
10 Tot dat sy haeren slagh bequaemelijckst aensiet ;
Soo speelt hy met dien Held sijn oude loose kuren /
Besigh in het verbreen van *Solima* * de muren : * Jerusalem
Want hy voor-seker weet / hoe dat van *Iesse* 't bloet
Moet door sijn boeverij eens struyckelen den voet.
- 15 Wel / sprack dit argh ghedrocht : sullen oock mijne straelen /
Op desen Coninck groot / nimmermeer lof behaelen ?
Al is 't schoon dat hy leeft de Weerelt door vermaerd /
Van t' hebben eenen Reus verslingert op der aerd /
Sal ick hem desen pijl in 't hert niet connen setten /
20 En maecken hem een slaef van mijne vremde wetten ?
Sal dit begonnen werck door my niet sijn ghestaeckt /
Dat hy tot sijn's God's eer nu daeghelijcks op-maeckt ?
Iae / iae het moet gheschien. Ick ben die 't al doe beven /
Ick ben van oudder eeuw' al-winder hier ghebleven.
25 My heeft *Semiramis* die hoogh-gheboren Vrouw /
Bekennende mijn macht / toe-gh'eygent heur ghebouw
Van 't sassem *Babylon*. Ick ben die met verwonder /
Hier alle dinck verkeer / dat boven was is onder.
Ick ben van *Sodoma* den oirspronck all-all-een /
30 Daer dat het sulpher-vier verbrande calck / en steen.
Door my quam het Griecks heyr voor Troyen aen-ghevoltert :
Door my de vlacke zee met schepen wiert ghesoldert :

Praefatio Poetica in Davidicos Psalmos, quos poenitentiales vocant
(1576)

naar den tekst van « Theodori Bezae ¹ Vezelli Poemata » — Lugduni
Batavorum 1757 — « Sylvae » p. 9-19.

Forte, pererratis cœlo, terraque, marique,
Ales Amor sacras Judaeae callidus urbes
Visebat, pharetraque minax, flammataque gestans
Tela manu; [jamque hospitium, sedemque petebat
5 Venturae nocti : dumque acres undique versat
Saepe oculos, dubitatque qua sede moretur,]

¹ *Theodorus Beza*, calvinistisch hervormer, geb. te Vezelay, 1519.

† Geneva 1605.

- Door my / en mijne const lach *Sampson* dien Heldt
Sorghe-loos in den schoot van *Dalida* gheveldt /
35 Die zijn nood-wendigh hair heeft listigh afgheschoren /
Waer door hy sijne cracht / en leven heeft verloren.
- En nu daer mijne macht d' heel Weerelt heeft ghesien /
Meynt *David* te gaen vrij en 't selve te ont-vlien?
Meynt hy te leven soo in zijn' hoogh-moede lusten?
40 Meynt hy te grijsen soo in still'heydt ende rusten?
Neen : neen / hy is verdooft / of 't hem is lief of leet;
Van my wort hem ghekocht / dat hy noch nouw en weet :
Daerom laet my met hem een weynigh tijd's ghebeeren /
Ick zal hem haest zijn hert inwendelijck doen sweeren.
- 45 Dit hebbende gheseydt / van stonden hy op-vloogh /
Vittende zijnen pijl in 't midden van den boogh /
En track als eenen spie door alle des stadts wijcken /
Of hy konst vinden yet dat *David* sou ghelycken :
Om te doen dwaelen best zijn yverigh ghemoedt /
50 Het welck Godt was bekend soo oprecht / en soo goedt.
- Hy vindt daer *Bersabe* een schoon volmaeckte beelde
Die leefde met heur paer in vreughden / en in weelde.
Hij vindt dat niemandt haer in schoonheydt is ghelijck /
Noch in *Ierusalem* / noch in het Ieudsche rijck :
55 Hy aensiet heur ghelaet / heur zebaerheydt / heur wesen /
Heur voor-hoofd wel ghemaect / en maetigh op-gheresen /
En heur wind-brouwen twee ghewelft op sulcke maet /
Als inde locht ghecromt den Reghen-boghe staet :
Hy siet oock eenen glantz die glinstert uyt haer ooghen /
60 Dat *Phoebus* niet en sou dusdaenighen vertooghen :
Immers een Vrouwe-beeld volmaect in alle leen /
Al of het uyt Albast waer constelijck ghesneen.
Twee aeremen hy siet / wit / sacht / en dun ghaedert /
En duysent schoonicheen daer toe by een vergaedert.
65 Een vriendelijck ghelaet / een leven altijt bly /
Een lacke lackicheydt / een soete toovery. /
Soo dan nu dit cleen wicht ghereedschap hadd' ghevonden
Om zijns Vyands ghemoedt te krincken / en te wonden;
Werpt wegh bogh' ende pijl / en blaest zijn fackel uyt /

Maer 't hert sal u inwendigh sweeren (*Roose-mond*, p. 38).

7 Tandem ad Bersabes convertit lumina formam;

Et mox tam raras mortali in corpore dotes
Miratus,

viridesque oculos, frontemque patentem
10 (Purpureasque genas, pulchri et discrimina nasi
Os roseum et flavos per eburnea colla capillos
Marmoreumque sinum)

porrectaque brachia longe,
(Et teretes digitos)
haec dum notat omnia,

- 70 En vlieght soo naer 't ghesicht van dien nieu-vonden buyt.
Light daer / sprack hy / en roest / ghy mijn onnuttes chichten /
Nu ick besitten magh dees twee schoon ooghe lichten :
Light daer / ghy mijne torts' / bogh' / pijlen alghelijck /
Dees ooghen alle bey begeer' ick voor mijn rijck :
75 Want wel sulck een gheweer vind' ick te sijn hier binnen /
Al oft waer om een hert van coper t' over-winnen.
Zy sijn 't onblusschich vier / daer ick me branden wil /
En teghen alle man vrij commen in gheschil.
Zy sijn mijn tooveraers / mijn pijnders / mijn beulessen /
80 Mijn haecken / die in 't mergh van *David* sullen klessen.

- Hier me *Cupido* sweegh. En *Bersabea* merckt
Dat crachtelijck / en stil / yet wonders in haer werckt.
Want soo zy niet seer veel en placht op haer te letten,
Allinskens zy beghint heur aensicht te blancketten.
85 Men wort daer by ghewaer / hoe dat de selve / nooyt
Te voren ghinck soo fraey / of costelijck ghetooyt.
Zy is meer dan te veel sorgh-vuldigh op heur handen :
Zy spieghelt / en zy vrijft zeer dickmael heure tanden :
Z'ont-vlecht somtijts heur hair / fijn / blond en sacht-ghecrult /
90 'T welck *Zephyrus* terstont met aessemen vervult :
En doet langhs heuren hals soo fledderen die hairkens
Al oft het waeren al veel waeter-blauwe baerkens.
Somtjids bindt zij dat op / gelijck *Diana* placht /
Als zij door het bosch-wout gaet drevelen ter jacht.
95 Somtijts zy dat besaeyt met peerels / en robijnen
Die van dien gulden tros zeer rijckelijck af-schijnen.
Maer dit onnosel schaep en is noch niet bekendt /
Waer toe dees nieuwigheydt zal nemen haeren endt /
Wat hier door al verdriets een leckerken zal brouwen /
100 Om eenen grooten Prins te bringhen in 't benouwen.
Somtjits zy haer verheught / vliedende 't son-ghebroel /
Te trecken bangh van hitt' / naer een loof-hutte coel :
Of onder 't groen bevangh der loover-rijcke linden /
Als haspelt tusschen die de reuselingh der winden /
105 Somtijts van sorghe vry is 't dat zy haer vermeydt /
In heuren lust-hof schoon / zeer constigh afgheleydt
In haeghen alderley / die achter / ende voren /
Elck in zijn vier-kant staen seer aerdigh op-gheschoren :

fertur

[Attonitus tacita secum sic voce loquutus :

15 Quid vos cœlorum formam, celeresque rotatus,
Sydereosque ignes adeo, matrisque Diones
Laudatis, Superi, vultus ? cum barbara cœli
Luminibus Virgo officiat] : me ludere in istis

v. 72 = Fas oculis ; juvet hinc acres vibrare sagittas :

v. 73 = 20 (Haec est digna Deo sedes ;) procul ergo pharetrae

v. 75 = Este graves ; sint arma procul : namque ista ministrant
Lumina tela mihi, (lunataque porrigit arcum
Umbra supercilii.) [Hinc regum mavortia corda,
Fallor ego, aut infans olim vicisse Cupido

25 Credar, et haec varias spargetur fama per urbes]
(Dixerat ; et subito, pharetraque arcuque relictis,
Aëreum sumit corpus (mirabile dictu)
Corporeis tam rarum oculis, ut cernere nemo
Mortalis possit, quantumvis cernat acute.

30 Sic indutus amor formosam hinc inde puellam
Observat tacitus furtim, tandemque repertis
Sese oculis infert, claroque in lumine condit)
Illa Deum sensit venientem, et laeta recepto
Hospite, nil praeter Veneris jam cogitat artes ;

35 Omnibus arridet pulchrae sibi conscia formae :

Nunc sinit impexos extrema in fronte capillos

Ludere, nunc varia discriminat arte vagantes.

Ach ! dat ick kuss' die crollend' hairkens /

Die flichelen dweersch / ende crom /

Ghelijck of doen cleyn waeter-baerkens /

U hoofdeken heel om end' om. (*Godd. L.-S.*, 1620, p. 27).

[Jam celare sinum simulat, mammasque coërcet,
Et super objectat tenuis velamina telae.

40 Jam cunctas ostentat opes, colloque superba
Nudato, pulchra mentitur imagine divam]

- Als haeghen van Cypres / van Myrthus / en Laurier /
110 Van Vinkoort / Roosmarijn / en fijnen Eglentier.
Den soeten voghel-sangh / die s' hoort van alle sijen /
Comt daer oock heuren gheest verquicken / en verblijen /
Als zy van tusschen 'trys of 't lommerachtich riet
Den cleynen Nachtegael hoort gorghelen zijn liet.
115 Als zy daer de Leeuwerck hoort vreughdigh tiere-lieren /
En dien siet langhst de locht al tuymelende swieren /
Als sy de Quackel hoort hoe sy ghedurigh quackt
Heur brekekex Coax / en naer den reghen snackt.
'T Musschen ghesierick heesch' / der Duyven lief roekoucken /
120 En 's Reyghers luy gheschrey commende uyt verre houcken /
Des Couckcouks ouden lul / en 't Spitters soet gheluyt /
Der Cyskens cnoteringh en 's Spreeuwen wildt ghefluyt.
In 't midden deses Hofs ontwerpt haer een Fonteyne
Van waeter altijt versch / coel / silver-claer / en reyne /
125 'T welck uyt een bronsen beeld constigh om hooghe pruyt /
En van daer wederom in een wit marmer buyst /
Hier comt sy somerdagh heur hitte dicks verkoelen /
En haer wit Lichaem bloot afwasschen / ende spoelen.
Maer laes ! wat help'et al ? nu dese coelte soet
130 Gheblusschen niet en kan haer brandende ghemoet /
Noch van dat slim ghedrocht de blicksemen / en straelen /
Die het met duysent duyst doet uyt haer ooghen daelen.
Soo dick als uyt de Locht de snee ter aerde valt /
Of haeghel daer den windt me caetst en werre-balt /
135 Wanneer hy op de Zee bestrijdt de diepe colcken /
En suyght het yssel cout uyt de gheswollen wolcken.

- Den Coninck hy dan schiet die uyt zijn hoogh ghebouw /
Lagh besigh met t'aensien de schoonheydt deser Vrouw /
Die siende wiert gheraeckt laes ! *David* dien Prophete /
140 *David* dien grooten Gheest / dien Hemelschen Poete /
God's Sangher / God's soldaet / God's alderliefste kint
Dat hy ter weerelt heeft soo grootelijcks bemint.
Ach wie kan wederstaen der liefden stille crachten !
Ach wie kan hier ontvlien zijn doodelijcke schachten ;
145 Siet hoe hy zijnen bogh' herpeest / spant ende reckt :
Siet hoe hy zijnen pijl vol-aerems inne treckt /
Die hy soo rechte schiet / dat hy snuyft in zijn herte /

Interdum excultis illi qui stabat in hortis
Marmoreo insignis labro,

se fontis in unda
Nuda lavat,

celeresque oculis jaculatur amores.

45 Hanc igitur casu, vitreo cum fonte lavaret,
Judaeis David qui tum regnabat in oris,
Aspexit, vir nec cuiquam pietate secundus,
Nec quoquam inferior vates, seu fundere dulce
Ore melos, digitis seu tangere plectra juvaret.

50 Quid non audet amor?

Regis doctique pique
Protinus excusso violavit lumina telo.

- Waer door het selve lijdt onsprekelijcke smerte.
Met dees ghetrefte scheut wort dan den Jeudschen Heldt
150 Als den Salmander / laes ! levend 'in 't vier gheveldt.
Hy sucht / hy ducht / hy peyst / hy en can niet gherusten.
Zijn sinnen sijn verwert in duysentigh onlusten;
Ha Coninck ! die u quael noch niet ter deghe en kent /
Jae selfs noch niet en weet / wie u is zoo ontrent /
155 Sal eenen vernutselt wicht u meester moeten wesen /
En ghy dien Meester groot van 't selve sijn verwesen?
Laes ! hoe sijt ghy verkeert ? Ick sie een *Bersabe*
Meestersse van u hert / en van u vrijheydt me.
Ghy sijt maer heuren knecht / en slaeve van heur minne /
160 En zy is u Princess' / u Vrouw / u Coninghinne.

- Al 't ghen' dan *David* spreeckt / al 't ghen' hy dicht / of schrijft /
De liefde 't zijnen mondt / en 't zijnder penn' uyt drijft.
165 Liever heeft hy in d' handt een droeve torts te vaeten /
Dan met den Schepter / rijck / te rijden achter straeten.
Liever voert hy den bogh' / dan eene Harpe schoon :
Liever den wimpel draeght dan d'Israelsche croon.

- Aenmerckt / hoe nu een kint van *David* is verwinder !
Hoe *David* dan dit kint gheworden is veel minder.
Hij leght / en hy herleght / hoe / en in wat manier /
170 Dat hy eens alderbest mocht raecken uyt dit vier.
Hoe hy oock insghelijcks dees schoonheydt zal ghenieten /
Die hem het leven doet / dagh / ende nacht verdrieten.
Wat middel dan / of raet / om blusschen desen brandt ?
Hy roept haer / en zy comt : hy groet / hy biedtse d'handt.
175 Siet wat de groote doen ! Eerst gaet hij haer vereeren
Met rijckdom / goet / en gheldt / en costelijcke cleeren :
En valt allinxskens voort in 't alder snootste quaet /
Dat sy naer luttel tijdt bevrucht / en swangher gaet.

- Aldus wort dan gheheylt zijn vleesghelijcke wonde
180 Daer by sijn Siel versmoort in gruwelijcke sonde
Sonder dat die hem vrought / of eenighsins oock knaeght.
Maer 't spel hem al ghereydt / en wel te keur behaeght :
Tot dat een nieu beroert her-gheesselt zijn ghedachten /
Die hem bedroeven doet zijn daeghen en zijn nachten.

At pavidus tanto caligat lumine David :
Ecce irrumpit amor dominus, sparsisque veneno
Sensibus, humenti jam calfacit ossa calore,
55 Et victor tandem infligit sub pectore vulnus :
Mens quoque victa labat, flammisque oppressa fatixit.

Ipsae sui oblitus caecas sub pectore flammæ
Davit alit; nec jam studiis incumbit honestis,
Nec sibi jam quaerit sese quibus artibus ipse
60 Asserat :

hoc unum noctuque diuque labore
Sollicitus volvit magno, qua callidus arte
Efficiat, forma ut tandem potiatur amata.
Quid faciat ?

blandis adjungit munera dictis.
(Paret Bersabe, tantoque authore peracta

65 Culpa placet : favet incæptis Fortuna nefandis)
v. 175 = Nec mora longa fuit : tumido mox addita ventri
Sarcina;

sed nondum David sua gaudia credit
Plena satis : res ipsa placet, crimenque probatur;

- 185 Dat is / dat hy nu vreest den eere-loosen naem /
Van Over-speelder snoo / vol schandelijke blaem.
Want het was recht den tijdt / dat den Man hem gheneerde
Verr' van zijn huysghesin / en verre van zijn eerde /
In den winckel van *Mars* : al waer hy voor zijn landt /
190 Aen 's Vyants cryghel heir boodt cloeckelijck den tandt /
Bereet te dier plaets het leven te vercorten /
En mildigh voor de zijn' het inghewandt te storten.

- Den Coninck hem ontbiedt; hy volghende 't ghebodt
Smijt stracks ter Legher uyt / verlaetende zijn rot
195 En stellende de Vrouw / met 't huysghesin aen sijde /
Comt recht tot zijnen Prins / dien hy met 't aensicht blijde
Seer heuschelijck begroet / verbaest dat hy dien vindt
Soo somber / en soo stil / soo droef en onghesindt.
David hem siend' / en weet wat hy best zal versieren.
200 Hy vraeght / en hy her-vraeght / naer alle de quartieren /
Of hem oock insghelijcks den Vyandt yvers sterckt /
Of hy hem oock bedelft / ende bebolle-werckt.
Urias voor den Prins veerdigh het lijf te waeghen /
Beandwoort allegaer zijn Princelijcke vraeghen.
205 Helaes ! o aerem bloedt ! die niet en wort ghewaer
Hoe dat de droeve doot u vleyende volgt naer.

- Maer soo nu *David* hoort dat hy weer sou vertrecken /
Soo vroegh als hem den dagh op aerde-rijck sou strecken /
Sonder nochtans tot huys te stellen eenen voet /
210 Of bieden aen zijn lief een inckelijcke groet;
Zijn hert by-nae beswijckt / en hy en weet hoe maecken /
Van vreese / dat in 't claer ghekommen sijn zijn saecken :
Wel dan : wat nu ghemaect, om te scheen uyt 't bemoen ?
Den middel hy ghebruyckt / die de ghewelde doen.
215 Liever laet hy een moordt in 't herte-bloedt hem sincken /
Dan langhe noch te sijn / in dit quaet achter-dincken.
En hy is heel den nacht in commernisse groot /
Hoe hy dien goeden Man zal offeren ter doot.
— O Liefde / valschen dief ! meyn-eedighen Verraere !
220 *David* God's liefsten Vriendt wort nu een moordenaere.
Die / eer hy u oynt sagh / en u hier heeft ghekent (;)
En hadde niet dan 't Vier des Hemels hem ontrent.

At metuit famam, dicique, recusat adulter.

- 70 Adde onus ignaro conceptum conjuge; quippe
Forte aberat longe Urias, et tempore in illo
Pro patriae afflictæ rebus, publicæ salute
Tractabat gladios miles;

revocatur in urbem
Principis imperio; paret, castrisque relictis

- 75 Jussus adest. v.19 3 = Illum nec formosissima conjux,
Nec nati traxere domum; sed principis aulam
Ingreditur properans : simulato plurima vultu
Inquiret David, quam tandem exercitus urbem
Obsideat, quibus inclusus sit moenibus hostis,
80 Eventu quonam pugnatum : singula pandit,
ille,
nec infoelix novit quam dira parentur.
Quippe, licet mensa exceptum, vinoque madentem

- Conjugis ut sprevisse thoros, aulaque manere
Assiduum vidit David,
jam censet apertum
85 Omne scelus, jam facta palam sua crimina credit.

Vis igitur, sed tecta placet,

capitique parantur
Conjugis insidiae.

- Tam magnum est numen Amoris !
[Scilicet ignorat leges cum matre Cupido.
Jam nil jura valent, nil magni jussa Tonantis,
90 Expertusque favor Divum : jam victus amore
Ipse odit sese]

Ha ghy oncuysche lust ! hoe diep zijn u afgronden /
Versmoorende de Siel in menigthe van sonden !

- 225 'T was Nacht / soo dat alree het sterre-licht vergult
Hadde de duyster locht met sprietelingh vervult.
'T was Nacht / soo dat nu oock de silver-witte Maene /
Met heur moor-peerden frisch door-rende 's Hemels-baene.
Een yder neemt zijn rust : maer *David* all-een waeckt /
230 En in de volle gloed van zijne liefde blaecht :
Herlegghend' hoe hy best *Uriam* zal ont-lijven /
Om alsoo in zijn eer / en vuylicheydt te blijven.
Hy neemt de penn' in d' handt : het schijnt hy wonder peyst :
En naer een traeghe wijl met eenen schijn gheveyst /
235 Den Legher hy beschrijft / als van ghewichte zaecken /
Die schenen het heel landt nootsaeckelijck te raecken.
Maer het is al beblomt / besuyckert ende vals
'T is om den goeden mensch te bringhen om den hals.
'T zijn brieven van bevel / om hem te moeten setten /
240 Ghedurende den slach / in de ghebroken letten.
Immers dat hy de dood gheensins en can ontgaen /
En daermen hem oock best moght lichtelijck verslaen.

- Soo nu *Aurora* vroegh heur rooskens gaf te riecken /
En dat de dagh begonst al blosende te kriecken :
245 *Urias* is te been / hy treckt met zijn bescheet /
Goetsmoedts naer zijne dood die voor hem is bereet.
Wel hoe ? ghy slechten bloed waer wilt ghy henen loopen ?
Weet ghy niet dat gh'u leet sult tijds ghenoegh becoopen ?
Ach laes ! 't is te vergheefs, hy gaet zijn ganghen voort !
250 En wort alsoo terstont onnooselijck vermoort.
Maer onder tusschen / Godt die altijd gaet zijn ronde /
Die met een oogh' door-siet de nieren tot den gronde /
Merckt desen moorder vreet / vol van oncuysche daet /
Noch niet te zijn versaet in allegaer zijn quaet.
255 Den goeden man / hy moort / en sonder herte-roere
Bestaet hy noch de Vrouw t'aen-veerden voor zijn hoere.
Als dan Godt seer vergramt door dees verhertheydt groot /
Doet springhen onder hem den aerderijckschen cloot /
Soo dapper / hy ontknoopt den blicksem / en den donder
260 Dat al te keeren schijnt dat opperste tot onder /

O semper nocitura voluptas,
Ut transversa rapis mortalia pectora tecum !
Nox erat,
O nacht-godinne schoon, o nacht-blinckende Maene,
Die met een silver-schijn aerd ende zee bebleckt,
Als door s' nachts duysterheydt uwen licht-waghen treckt,
En u moor-peerden fris beposten s' hemels baene;
(*Roose-mond*, 1613; sonnet XL, p. 75)

et late carpebant omnia somnos
At vigil insano fraudes in pectore David
Mille parat;
95 Calamum tandem poscitque tabellas,
Et se de patriae rebus dum scribere multa
Versutus simulat,

versa in contraria mente,

Imperat ut pugnae statuatur in ordine primus
Urias, primusque ruat moriturus in hostes.

100 Ergo ut prima dedit venientis signa diei
Lucifer [Uriam mox in sua castra reverti
Rex jubet, inscriptasque duci perferre tabellas]

Laetus at ille volat, nec se sua fata tenere
Clausam manu novit : tandemque in fronte locatus,

105 Immeritam infoelix petiit per vulnera mortem.

(Haec pater omnipotens ex alto singula coelo
Cernebat, jam tum iratus, cum cedere foedi
Imperio insanum regem spectaret amoris.
Ut vero insonem cecidisse agnovit amicum,
110 Et fuso hostiles gladios, tinxisse amore;)

Tum demum, infremuit totus, vultumque serenum
Iratus posuit : tremuerunt omnia late.
Terribilique procul sonuerunt astra fragore.

- En ditte niet ghenoegh : den Hemel oock bevrees /
Verbaestheydt / anxst en vrees' met banghigheydt aen-reest.
Het beeft al datter is / ghelijck het loof der linden
Als 't wort met vollen blas beschuyfelt vande winden.
- 265 D'Inghelen zijn verstrooyt / als duyfkens allegaer
Die snel den Sporewaen comt vliegghen achter naer.
Want siende een vremde saeck in d' Hemelen nu brouwen
Hun vleughels zy ghelijck al-bevende toe-vouwen :
Niet wetend' in het minst de reden / of het slot /
- 270 Waerom hem soo verbelght den alder-hooghsten Godt.
Is t' t weerom / seyden zy / dat hy onstopt de sluysen /
Om den mensch uytter aerd noch eens te doen verhuysen /
Oft is der eeuwen loop nu t'ee-mael volbracht /
Dat moet te niete gaen het menschelijck gheslacht !
- 275 Of zal den aerdschen vloer / 't ghebouwssel van zijn handen /
Als nu door 't blicksem vier tot asschen toe verbranden !
Want hun indachtich is / dat dit al moet gheschien :
Dat d'aerd oock niet en can den noot-gheval ontvlien.
- Een over-schoon stuck wercks vertoont hem in den Hemel /
- 280 Welck quaelijck yemandt siet / door den claer-lichten schemel
Die d'ooghen over-glanst / het is den Sit-stoel schoon
En van den hooghsten Godt den alder-hooghsten throon /
Ghevrocht uyt lauter gout : van welcken self de kanten
Sijn costelijck gheboort / met fijne diamanten.
- 285 Het is den Rechter-stoel / uyt welcken Godt ghebiedt /
Uyt welcken hy heel d'aerd met eender ooggh' bespiedt
En al het aerdsche Vee / met al de vlugghe schaeren /
En alle dat door-vloeydt *Neptuni* bracke baeren.
Men seght dat neven dien oock twee Ghesusters staen :
- 290 D'een is *Gherechticheydt* / die 't quaet alhier ghedaen
Terstont ghehouden is wel straffelijck te vreten /
En 't godde-loos ghespuys te buyghen / en te breken :
En tot teecken ghewis / dat God dit soo begeert :
Gheeft haer de volle macht van t'handelen het sweert.
- 295 *Ghenaede* d'ander is / die met oidmoedichede
God's toorenigh ghemoed stelt wederom in vrede :
Die oock / als zy het quaet met traenen siet bedouw't
Haer Susters straffend' handt meestendeel teghen houwt :
Wel hoe dan ? seyde Godt / zal dit soo al ghebeuren /

Protinus exorto compleri murmure coelum
115 Turbato coepit Domino,

veniuntque frequentes
Aligeri fratres;

quae tanti causa tumultus
Inter se rogitant trepidi, quae litis origo,
Quos haec ira notet : num totas fulmine terras
Perdere forte paret, [num coeli extrudere cives]
120 Aut priscum revocare chaos.

Quippe affore tempus
Audierant, ipsos olim quod verteret orbes
Caelorum et totum flammis misceret Olympum,
Caelorum in medio [qua se super omnia tollit
Sublimis moles mundum complexa rotundum]
125 Stat thronus,
et gemmis totus conflatus et auro;

Hic Divum residet princeps, hinc singula cernens,
(Temperat aeterno componitque omnia nutu).

Hunc geminae circum dicuntur stare sorores,
Iustitia, (v. 293 :) et placido lenis *Clementia* vultu.
130 Altera districto cunctis velut ense minatur,
Turbatisque oculis testatur pectoris iras.

Altera blanditurque oculis, similisque precanti
Vertere commoti memoratur numinis iras.

[Huc igitur postquam convenere undique Divi,]
135 Tum pater [iratus]: Quaenam haec dementia, quaenam

- 300 Sonder dat ick de Aerd doe splijten / ende scheuren?
Die den mensch inne-slock / en levende versmacht /
Om dat hy zijnen Godt soo snoodelijck veracht.
Hebb' ick hem niet ghemaect een hoofd-stuck in 't besonder /
Van alle mijne daedt / vervult met alle wonder?
- 305 Hebb' ick aen hem ghedaen veel min als d'Inghels schoon /
Hem stellend' op het hoofd d'onsterffelijcke croon?
Hebb' ick oock niet voor hem de voghelen doen clemmen :
De visschen insghelijck het waeter doen beswemmen?
En hebb' ick niet altijd zoo veelderhande Vee /
- 310 Doen trappelen voor hem door de begrasde wee?
Zoo oock met cudden groot doen bleeten / ende loeyen /
In 't midden van het veldt de schaepen ende koeyen?
Hebb' ick hem niet ghegunt heel d'Heerschappije groot
Over al dat behelst den aerde-rijckschen clood?
- 315 Op hope dat hij sou op-heffen het ghesichte
Naer d'Hemels / van mijn handt het conste-rijck ghestichte :
En singhen zoo den lof / die my all-een toe-staet /
En loven my altijd in alle mijne daet?
Voor my magh wel het saet van *Iacob* neder-buyghen /
- 320 En aen elck t' aller hur' mijn gunstigheydt ghetuyghen /
Door wie / dogh, is 't gheschiet / dat *Pharo* met zijn heir
Ghinck slaepen onverhoedts in 't diepste van het meir;
Alwaer hy wiert versmacht / verdroncken / en ghedolven /
En *Israël* all-een vertrotsende de golven
- 325 Hielt cloeck den vasten padt ghemaect met mijnder handt.
Soo effen / en soo schoon als 't alder-vastste landt !
Ick en heb niet in 't stil / maer wel door mijn trompetten
Aen *Juda* cond ghedaen 't inhout van mijne wetten
Op dat hy door de die sou wesen onderricht /
- 330 Om niet te dwaelen soo van 't eeuwigh-waere licht.
Jae selfs die gulde Sonn' / wiens raeyssel ick doe blincken /
Sal soo langh als die schijnt / den yver goet ghedincken /
Dien ick hun hebb' getoont. Seght my / const ick noch meer /
Dan dat ick tot heur hulp / de stil staen haeren keer?
- 335 Sulck sal oock van mijn gunst / als ick was aen-ghebeden
Ghetuyghen de *Iordae*n / en al die stercke steden /
En 's Vyants / kryghel heir / met wel soo menigh Heldt /
Door my / al t' hunder gunst / in 't swaere jock ghestelt.
Daer / die der slaeverny hadden geproeft de banden /

Improbilas, inquit? Nostrum contemnere numen
Mortales audere viros, (et pectore ferri
Indomito authorem contra?) Quid plurima fando
Commemorem? terraeque datas totius habenas?

Gh'en schonckt hem niet veel min / dan ghy deedt d'Inghels schoone /
Als ghy hem steld' op 't hooft d'onsterffelijcke croone :

(*Godd.-L.-S.*, 1620, p. 78)

140 Et maris imperium, liquidoque volantia coelo?

Voor hem het voghel-dier leert vlugghe-wijs opclemmen :

Voor hem oock leert den visch in het sout waeter swemmen :

'T is hem al onderdaen. De schaepen en de koeyen

Voor hem alleen in 't velt daer bleeten ende loeyen :

Voor hem de cudden groot van alder-hande vee

Betrappelen de wee.

(*Godd. L.-Sangh.*, 1620, p. 78)

Mentem ego divinam tribui, quae libera mortem
Despiceret, quae me, quae caeli edisceret orbes,
[Hoc cunctis commune bonum:]

quid propria natis

Commoda nunc referam toties concessa Jacobi?

145 Vos meministis enim regis contusa superbi (= Pharaon)

Pectora, vos medio incedentes aequare turmas;

Deletasque acies scitis, partosque triumphos.

Scitis ut in terras spreto descendre caelo

Ausus ego; ut leges illis et jura tuendae

150 Tradiderim vitae.

Nostri quoque testis amoris (Josuë)

Phoebus erit, suto vetitus descendere cursu :

Et scissae Jordanis aquae, sonituque tubarum (Jericho)

Captae urbes, pulsique sua ditio Tyranni.

Met cracht hebben geerft al de beloofde landen.

- 340 En *David* / om dat hy slechts my wat heeft ghediendt /
Hebb' ick hem niet gheweest als Vaeder / ende Vriendt ?
Hebb' ick hem niet vereert / en niet ghegunt te loone
Voor al soo cleyn een daedt de Israelsche Croone ?
Hebb' ick hem niet voorsien van wapen / en van cracht /
345 Als hy den *Philistijn* soo vromelijck bevacht ?
Hebb' ick oock niet aenhoort zijn kermen / en zijn suchten /
Als hy voor *Saül* moest dagh ende nacht gaen vluchten ?
Soo langh' : tot dat ick brack zijn lasterigh ghemoedt /
En dat hy *Gelboë* besprinkelde met bloedt.
350 Maer al is 't dat ick my voor hem dus hebb' ghequeten :
Wat baet het als hy nu zijn Godt zoo heeft vergheten /
En uytter hert ghestelt ? Och ! ick sie hem versmoort
Met 't Lichaem ende Siel in Over-spel / en moort.
Ach ! siet *Uriam* eens ; siet / siet hem ligghen vroeten
355 En roepen / vraeck ! o vraeck ! vast teghen mijne voeten.
O ghy Oncuyschaert vuyl ! o ghy Doot-slaegher vreet !
Ick zal u haest doen sien al u aenstaende leet :
En insghelijck den schrick / en gruwel van uw' sonde /
Booswight ! als ick u zal uyt-roeyen tot den gronde /
360 En tseffens schrabben uyt / door al dit boos op-stel
U eere / naem' / en roem uyt gheheel *Israël*
Ghenaede siende Godt onstelt in desen toren /
Valt voor zijn voeten neer / hem houdende dit voren.
O eenigh-eeuwich Godt / en dooght doch nimmermeer /
365 Dat men u anders noem dan goedertieren Heer.
Laet u / in desen naem altijd een-paerigh loven :
Want u bermertigheydt gaet uwe straf te boven :
Zy is 't die daer vervult heel s' Weerelds ronden bol /
Daer van locht / vier / en aerd met 't waeter wesen vol :
370 Maer indien u belieft / den sondaer te verkrincken
Doet eerst in zijne siel een innigh leet-schap sincken /
Misschien sal 't selve sijn soo rouwich en soo goedt
Dat het wel stillen zal u toorenigh ghemoedt.

- Dit en was nouw gheseydt / de bitterheydt des Heeren
375 Sagh men stracks wederom in soetigheydt verkeerem.
Hy sprack / nu merck ick wel / hoe dat ghy / o *Ghenae* !

[Haec illis igitur tribui :] quid maxima vero
155 Tot bona commemorem Jessaeo praestita vati ?

Illi ego pastori memini tribuisse coronam,
(Ereptoque pedo sceptrum donasse ferendum);
Mox etiam manibus vasti eripuisse gigantis : (Goliath)
Cumque graves urgere minas, odiumque *Saûlis*

160 Sensissem, tutum ipse dedi (miseratus egentis)
Exilium, et placida florentia regna quiete.

Nunc tamen antiquos mores imitatus avorum,
Oblitusque mei, nec caeli spernere leges,
Nec crudele scelus sceleri junxisse veretur.
165 Hinc leges hinc jura tacent violata sacrati
Conjugii, hinc noster non digna morte peremptus
Vindictam petit *Urias* : nunc ergo superbum
Ulciscar regis pectus, populumque ferocem
Delebo iratus, nostri monumenta doloris.
170 [Desierat, toto exoritur cum murmur Olympo :
Sunt qui dicta probent, scelerumque exposcere poenas
Fas aequumque putant; pars quamvis ultima regem
Commeruisse sciant, blandis tamen omnia dictis
Emollire parant, justumque arcere furorem]
175 Praecipue blando lenis *Clementia* vultu
Conqueritur lacrymans [nec enim si plectere dignis
Suppliciis homines placeat, jam fulmina posse
Sufficere aut animas deinceps captura nocentes
Tartara, desertum fore mox sine civibus orbem.
180 Frustra igitur toties miseris mortalibus olim
Est promissa salus, nec crescere virga sinetur
Exspectata piis ? Sua sunt stata tempora poenae,
Integra cum mundi peritura est machina flammis,]
Ne, genitor, ne te crudelem nomine dici,
185 Quaeso, sinas : tua nota satis sunt numina mundo,
At si poena placet, si res tam saeva probatur,
Hoc unum rogo supplex, hoc pectore toto
Flagito, fas ut sit sceleris monuisse peracti
Davidem; feret ille preces, tandemque furore
190 Deposito, scelus hoc illi noxamque remittes —
Vix bene desierat mitis *Clementia* blandas
Ferre preces, cum deposita Pater optimus ira
Conceptum penitus dilabi corde calorem
Sensit, et haec tandem sedato pectore fatur .

Mijn vraecke slaet te neer. Dat hy dan onderstae /
Voor alle zijn bedrijf, alsulck een herde boete /
Dat die eens metter tijdt mijn bitterheydt versoete.

- 380 Al dit alsoo gheseyt terstont / en op de vluggh'
Verkiest hy eenen Post die achter zijnen ruggh'
Twee vleughelen daer draeght van verruen verscheyen !
Als in den Reghen-bogh' hun strepe-wijs uyt-spreyen.
Een snee-wit kespe-cleet zijn hielen over-deckt /
385 En schoon blond-gulden hair zijn schouders over-streckt
Het welck al met den windt wort hers en ghintz ghedreven :
Aen wien hij beveelt / dat hy hem sou begheven
Te vlieghe metter veert tot *Nathan* zijnen Vriendt /
Die in *Ierusalem* voor een God-spraecke diendt :
390 Om soo van stonden aen den Coninck te verconden
D'afgrijse leelickheydt van zijn moordaede sonden :
Dien hy oock straffen zou in 't openbaer / en stil /
Dien hy sou maecken cond den goddelijcken wil :
Tot dat hy kenne schuld / en roepe / laes ! ochermen !
395 Op hop' / dat hem misschien den Hemel sal ontfermen.

- Terstont desen Propheet volghende God's bevel
Gaet vinden in sijn hof den Vorst van *Israël* :
Segghend' / een wonder saeck doet my tot u hier commen /
O Coninck / eene saeck / waer in elck moet verschrommen.
400 Het grouwelijckste stuck / van eenen die is rijk
Van ossen menigh duyst en schaepen insghelijck.
Desen heeft voor ghebuer erghens een aerem slaeve
Van wie een schaepken cleyn was d'alder-rijckste haeve :
Daer hy zoo veel af hiel, dat 't nutte van zijn broot
405 En sliep oock allen nacht in 't midden zijnen schoot.
Nu het is eens gheschiet / dat desen Heere machtich /
Een maeltijdt heeft ghesticht zeer costelijck / en prachtich :
En spaerende zijn vee heeft hy stout / als een dief
Het schaepken af ghehaelt / 't welck dien bloed had zoo lief.
410 En noch al niet ghenoegh / hy heeft hem doen ont-lijven /
Op dat zijn dieverij still' en bedeckt sou blijven.
David hier in onstelt : Dees' over-lasten groot /
Sprack hy / die sijn al weerd een schandelijcke doot.
Waeroppe den *Propheet* met twee gloeyende ooghen !

195 Ergone, nata, meis conatibus obvia semper
Non sinet irati res tandem ut verba sequatur ?
Sed miseros servare juvat.

Sic fatus, abire
Imperat aligero divorum, [ex ordine lectum
Caesarie insigni juvenem,]

cui candida circum

v. 380 =

200 Ludebat stola longa pedes, variaequae micabant
Distinctae veluti gemmis rutilantibus alae :
v. 381 = (Qualis ab Eoo vehitur qui Psittacus orbe)
Aut nubes inter qualis nitet Iris aquosas.
Hunc igitur propere *Solymorum* invisere terras
205 Imperat Omnipotens

culpaeque monere peractae

Davidem, simul et poenas mortemque minari.

Ille abit, [et liquidum variis secat aethera pennis.]

(Vertaling van de *Vulgata* v. V. J. Coornaert : Het
oude Testament, II, p. 184. — Brugge, 1897) :

De Heer zond dus Nathan tot David : en wanneer
deze bij hem gekomen was, zeide hij hem : Twee
mannen waren er in eene stad, de eene rijk, en de
andere arm. De rijke had zeer veel schapen, en ossen ;
maar de arme had in het geheel niets, buiten een
zeer klein schaap, 't welk hij gekocht en gekweekt
had, en het welk opgegroeid was bij hem met zijne
zonen te zamen, van zijn brood etende, en uit zijnen
beker drinkende, en op zijnen schoot slapende : en
het was hem als eene dochter. Maar gelijk er een
vreemdeling tot den rijke gekomen was, verreed deze
van zijne schapen en van zijne ossen te nemen, om
eenen maaltijd te geven aan dezen vreemdeling die tot
hem gekomen was, en hij nam het schaap van den
armen man, en bereidde spijzen voor den man die tot
hem gekomen was.

[Forte et tempus erat, tacito cum victa sopore
Cuncta silent, claroque micant nitidissima caelo

210 Sidera : conspecta tunc nuncius arce quievit,
Et mox humanam (dictu mirabile) formam
Induitur, vatisque latet sub imagine Nathan,
Iratis ardens oculis, vultuque minaci,
Sic medios inter somnos reprehendere crimen

215 Visus, et ingratae scelus exprobare senectae :]

Doch David uit der mate verontwaardigd en gram
tegen dezen man zeide aan Nathan : De Heer leeft !
dat hij een kind der dood is de man die dit gedaan
heeft. Het schaap zal hij vierdubbel wedergeven, om-
dat hij dat gedaan en niet vermeden heeft.

- 415 En wind-brouwen ghefronst hem ditte gaet vertooghen /
En seght hem onversaeght : schrumt / tautert / ende beeft
Ghy godde-loosten *Prins* die opder aerde leeft.
Ghy syt den moordenaer / die sulcks hier hebt bedreven.
Is dit tot danckbaerheydt der wel-daed u ghegheven?
- 420 Ghy / die daer maer en waert een herder in u landt :
Draeght ghy van *Iuda* niet den scepter in de handt?
En heeft God niet ghestelt tot cleyn-verdienden loone /
Op u ondanckbaer hoofd de Conincklijke croone?
Ha moordenaer onkuysch ! comt ghy noch voor de lien?
- 425 Derft ghy noch alsoo stout naer d' Hemelen op-sien?
En merckt ghy u misdaedt niet grof ghenoech te sijne /
Om daer voor t'onderstaen de gruwelijckste pijn?
Onkuysch /moordaedigh mensch ! merckt ghy niet dat u hert
Door-knabbelt / en door-knaeght / iae heel op gh'eten wert !
- 430 De sonde / *David* / is 't / die met grooten ghekriele
Heeft vonden haeren nest in u vervuylde siele.
Daeromme nu ghedinckt / dat den tijdt commen sal /
Die u / en u gheslacht sal bringhen t' eenen val.
Die u door bloeden krijgh / door pest / en diere tijen
- 435 Benouwtheydt zal aendoen van over alle zijen.
Dit en was nouw gheseydt / of het vol-anxstich sweet
En brack den Coninck uyt tot tuyghenis van leet :
En wordende zijns selfs / gaet hem in traenen wasschen /
Biddende dat hem God dogh niet en wil verrasschen.
- 440 Hy comt van zijnen throon / en met een straffe vuyst
Op zijn betraende borst boet-veerdelijcken buyst.
Het is hem al te by : hy gaet hem selven haeten :
Hy is te vreen de croon / en 't rijcke te verlaeten.
Altemets van de Liefd zoo doet hy zijn beclagh :
- 445 Altemets hy vervlouckt den vlouck-weerdighen dagh /
Dat hy eerst heeft ghevoelt de tooverende straelen /
Die hy nu / och helaes ! zoo diere moet betaelen.
De Liefd' is nu verhuyst / zijn gheestelijck verstandt
Houwt hem heel onder 't jock van God's geweldigh' handt.
- 450 Maer wat zal *David* doen? *Nathan* door soetichede /
Pooght wederom zijn hert te stellen in de vrede :
Versekerende vast / dat zijn druckigh misbaer
Alree nu heeft ghestilt God's toren allegaer.
Maer laes ! 't is te vergeefs / *David* en kan niet dincken

Nathan echter zeide aan David : Gij zijt deze man :
Dit zegt de Heer God van Israël : Ik, ik heb u gezalfd tot koning over Israël en ik, ik heb u verlost uit Saül's hand en ik heb u uws heeren huis gegeven en in uwen schoot uws heeren vrouwen, en ik heb u het huis van Israël en Juda gegeven : en zijn deze dingen gering, ik zal u veel grootere toewerpen. Waarom dus hebt gij 's Heerens woord versmaad, om kwaad te doen in mijn aanschijn? Urias den Hethaër hebt gij met het zweerd geslegen, en zijne vrouw hebt gij tot uwe vrouw genomen en gij hebt hem vermoord met het zweerd der kinderen Ammon.

Tene, ait, o regum rex pessime, tene quietem
Ducere, quem ad poenam poscunt pro immanibus ausis
Taratara? Sic igitur turpem traducere vitam
Amplexus medios inter?

geminone nocentem

220 Crimine, caelorum fas est convexa tueri?

[Qui Divos, qui te patriamque, tuosque scelestus
Prodideris : nec tu somnum, lectique superbi
Delicias linques Divum venturus ad aras?]

Deswegen zal het zweerd van uw huis niet weg-
gaan tot in der eeuwigheid.....

Atqui tempus erit, moneo, cum caede tuorum

225 Ipse oculos pascas, bellicque domestica surgent
Semina : et incestus, et fratrum vulnera cernes.
[Tu modo flecte Deos lachrymis;]

Sic ille locutus,

En David zeide aan Nathan : Ik heb gezondigd
tegen den Heer.

[Protinus in tenues fugiens evanuit auras.]
At David monitis, et clara voce Deorum

v. 442 =

230 Attonitus, nunc invisos accusat amores,
Nunc jussae meminit mortis, crimenque fatetur

v. 438—9

Conscius. Ergo thoro vigil exilit, et sua pugnis

v. 441

Pectora contundens, sceptrumque aulamque coro-
namque

Abjicit, et partes animum convertit in omnes :

235 Ut Lybyae si quis sitientia rura viator
Dum petit, in mediis saevam conspexit arenis
Tygrida, vel maculis distinctum terga draconem
Horret ad aspectum trepidus, coeptumque relinquit
Cautus iter, latebrasque petit tremebundus opacas :

- 455 Hoe dat Godt zijn ghenae dus lichtelijck sou schincken.
Hoe *Nathan* hem meer troost : hoe hy meer traenen stort :
En hoe oock sijne quael wert min / en min verkort.
'T vaert met hem alleleens / ghelijckmen kan ghemercken
Met 't Vogelken te zijn / 't welck swaddert met zijn vlercken /
- 460 Ghetuymelt sijnd' in 't goor / daer 't wel uyt waude zijn :
Maer wat dat 't doet / of niet : het is verloren pijn :
Want soo 't zijn vleughels smijt om lichter uyt te raecken :
Hoe dat 't hem door het slijck belemmerder gaet maecken.
Soo / *Nathan* die vertreckt / hem laetende 't ghesucht /
- 465 De hop' / en de wan-hop / den ankt / en het gheducht.
Ghelijck een schip / dat men siet zeer wagghele / en hellen
Als twee winden verscheen / het selve commen quellen :
Soo is 't met *David* laes ! de Hop' hem teghen houwt :
Van d'ander zij / de vrees' hem wederom benouwt.
- 470 Hij vlucht / siet / van de son de daeghelijcksche lichten /
En hy gaet sijne woonst in duyster grotten stichten.
Een uyt-ghehouden roots' / een diep-holligh vertreck
Ghereyen hem all-een / op dat hy hem bedeck.
Recht buyten Conincks hof staen twee verheven rootsen
- 475 Daer hy dicks *Echo* doet zijn clachten weder-bootsen :
Tusschen de des' hem streckt een wout / en conckel hol
Van somberheydt en schrick / en duysternissen vol /
Al waer hy op den voet / en sonder te verbeyen
In bitterheydt der siel zijn sonden gaet beschreyen :
- 480 Segghende / van nu voort zoo ghev' ick u verlof /
Dat ghy sult zijn mijn huys / dat ghy sult zijn mijn hof.
Dat gh'ooch van eeuw' / tot eeuw' / ghetuyghenis zult draeghen
Van alle mijnen druck / van alle mijne plaeghen.
O sterre-lichten schoon / verguldende de locht /
- 485 Aenmerckt waer my mijn sond' / helacen ! heeft ghebroght.
Siet van een Coninck groot den hoogh-moed af-ghesneden :
Siet hoe hy is van Godt heel onder voet ghetreden !
Soo ghy-lien hebt ghesien ter Weerelt mijn gheluck :
Ten minsten oock aensiet den teghenwoerden druck.
- 490 Dees clachte dus ghedaen : ter eeuwigher ghedincken
Doet zijn yvoiren Harp beweghelijck her-kincken :
En offert zijnen Godt in 't midden het verdriet /
Soo menigh-eeuwich-mael een leet-betuygigh liedt.

- 240 Talis erat David, pulchra quem uxore potitum
Nilque minus caelo metuentem clara Deorum
Numina terruerant, et cognita vatis imago.
Multa est ante oculos Bersabe; at nulla calores
Intus flamma parit : victus cum matre Cupido
245 Et pavor in vacuo solus jam pectore regnat]
Quid faciat?

En Nathan zeide aan David : — De Heer ook heeft
uwe zonde weggenomen.....

(IIe B. der Koningen, XII).

(Num vel miserum se ex arce suprema
Praecipitet, vel visceribus crudum induat ensem?
Num veniam exposcat, justasque avertere Divum
Conetur lachrymas iras?)

« Gelijk een vogelken, dat aan een lijmtak sneeft
Hoe 't meer spartelt en vliegt, hoe 't vaster kleeft,
Onmogelijk is te ontkomen des vogelaars juk,
Zoo is de minnaar..... »

(Roemer Visscher, sonnet, p. 66. Heyting).

Palatia pone

- 250 Antrum erat horrendum, (fracti qua culmina montis
Exesas vasta claudebant mole cavernas :
Horrebant rubis late omnia, et undique sentes,
Dumique, tribulique et soli ignota vorago.
Haec igitur pavidus sublimi David ab arce
255 Singula spectabat, dubius vitamne necemne
Eligeret : nunc caelum oculis atque astra petebat
Attonitus, largo nunc turgida lumina fletu
Fixa tenebat humi;) tandem circumspicit antrum,
Et mox : Tu nostri domus, inquit, conscia luctus,
260 Tu mihi testis eris justorum sola dolorum;
[Sic faveas nostro rubicunda ex crimine Luna :
(Forte erat, aut visa est Phoebe rubicundior)] At vos
Sidera, quae invisos toties vidistis amores
Mutatum spectate virum. [Sic fatus, eburnam
265 Suspendit zona citharam, qua suetus ad omnes
Mentis erat curas uti, qua saepe sonante
Depulerat saevos inimico a rege furores. (Saül)
Ergo abit, atque sago velatus membra cucullo,
Praecipitis tandem evadit super ardua montis
270 Culmina : mox antrum ingreditur, largoque madentes
Imbre oculos caelo attollit;]
tandemque recepta
Mente, miser tales tremebundo pectore fletus
Oditur, moestas cithara resonante querelas.

H. IN NAVOLGING VAN HERMANNUS HUGO S. J.
(1588-1629).

Fragmenten uit « GODDELIJCKE WENSCHEN »¹ Antw. 1629.

10) *Wie gheve my dit, dat ghy my voor die helle bescherremt, ende my verborghet tot dat uwen raesenden thoren voorby is?* Job 14.

I B. XII p. 127-30.

Wie sal my gheven om te schuylen
Diepe, vermoste, doncker kuylen
Op dat my niet en komm' ontrent
U blixem-vier dat ghy af-sendt?
5 O Godt soo my maer komt te voren
Hoe kleyne vonck van uwen thoren,
'K en weet soo gheen verschoven pleck
Daer ick soud' nemen mijn vertreck.
Dan wensch' ick 't diepste der foreesten,
10 Dan een spelonck der wilde beesten,
Dan eenen konckel onder d'aerd
Daer dat ick soude zijn bewaert.
Dan soud' ick om my te versteken
Wel met mijn hooft een rots' op-breken,
15 Dan soud' 'ick gheren my besteen
In eenen graf by d'overleen.
Dan wensch' ick my te zijn ghedolven
In d'alder-diepste waeter-golven,
Of voor altijdt te moghen gaen
20 Uyt het beloop van Son en Maen.
.....

¹ Hier dient er op gewezen dat alle 46 gedichten uit « G. Wenschen » navolgingen zijn van de corresponderende uit « Pia Desideria ». De gang van gevoelens en gedachten loopt parallel bij beide dichters. Telkens nochtans breidt *J. De Harduijn* uit, vooral erotische en natuur-motieven. Zijn originaliteit openbaart zich vooral in de vloeiende taal, het verjongde warme rythme, en den immer wisselenden strophenbouw. — Ter illustratie worden hier slechts enkele fragmenten overgeschreven.

« *Pia Desideria Libri III* », Antw. H. Aertssens, 1^e ed. 1624.

*Quis mihi hoc tribuat, ut in inferno protegas me, et abscondas me,
donec pertranseat furor tuus?* Job. 14

Liber I, XII, p. 99-100 (ed. 1629)

Quis mihi securis dabit hospita tecta latebris?

Tecta, quibus dextrae server ab igne tuae?
Heu ! tuis ante oculos quoties furor ille recursat,

Nulla mihi toties fida sat antra reor.

5 Tunc ego secretas, umbracula frondea, sylvas,
Lustraue solivagis opto relictis feris.
Tunc ego vel mediis timidum caput abdere terris,

Aut maris exesa condere rupe velim.

Tunc noveam abstrusa montis latuisse caverna,
10 Viva sepulcrales aut subiisse domos

Aut numquam aspectos Phoebos, Phoebaeque penates,
[Aut habitasse tuos, nox tenebrosa, specus]

.....

2°) *Komt mijnen beminden, laet ons uytgaen in het veldt, laet ons woonen in de landt-huysen.* Cant 7.

IIe B. XXII, p. 263-7.

Alderliefste 't is te langh ¹
Hier te woonen in bedwangh;
Ke' gaen wy met dit saysoen
Ons verquicken in het groen?

5 Off de steden schoon altijd
Staan bemuert, en wel bevrijdt,
Off hun hoven sluyten vast,
Op den acker beter wast.
Want hy ons de vruchten gheeft
10 Daer den Borgher medeleeft.

D'Heeren-huysen in de stadt
Staan gheghevelt alsoo prat,
En haer torrens fraey ghevrocht
Staan verheven in de locht :
15 Maer een hutjen van het landt
Staend' in sijnen kleemen wandt,

En met rieten wel beleydt
Duysent mael my meer ghereydt;
Want de ruste, peys en vre
20 Houden daer in hunne ste.

.....
55 Aldus oock, ô liefste boel
Laet ons vlieden het ghewoel,
En 't gheruchte van de straet
Daer de deughdt niet om en gaet :
'K sal u leyden voor ghewis
Daer 't u veel ghesonder is.

.....
80 'K heb een goetjen hier ontrent,
Schoonder gheen en is bekend.
'T wordt om-waetert soo ick meyn
Met den loop van een fonteyn.

¹ *Daniël Bellemans* (1640-74) volgt dit gedicht na in « Den liefelijcken Paradijsvogel » op p. 68-70 (7^e druk. Antw.)

Veni dilecte mi, egrediamur in agrum, commoremur in villis. Cant. 7.

Liber II, VII (= XXII), p. 199-201.

Jam satis urbanas, mea lux, habitavimus aedes;

Quin semel in virides exspatiamur agros?

Tuta quidem validi circumdant oppida muri,

Portaque ferratis non caret ulla seris :

5 Est tamen in patulis, quid nescio, tutius hortis
(Quod nusquam in clausae moenibus urbis habes)

Magnificis turgent urbana palatia tectis,

Multus et hic celsa cuspide surgit apex.

Nescio quid melius tamen illa mapalia spirent,

10 Rustica quae tenui stramine canna tegit.

Quid dubitas, mea lux, quin, quam procul urbibus agri
Tam procul agrestum, distat ab urbe, quies?

.....

31 Jam satis urbanas, mea lux, habitavimus aedes,

Urbe volant strepitus, Rus colit alta quies

.....

45 Est mihi fontanis circumdata villula rivis,
Villula, quâ nusquam cultior ulla viret.

'T staet omcinghelt met sijn hout
85 En met bembden menigh-fout
Die voor d'ooghe t'allen ty
Schynen een tapitsery.

Ha' mijn hertjen 't kost gheschien
Dat ick u daer mocht aensien,
90 'T waer albeter dat u docht
Dan die vuyl verstopte locht.
Onder eene lommer-schouw
Als een duyfken wel ghetrouw
Dagh en nacht ick by u saet
95 Om 't aenhooren uwen praet;
En wy souden daer gherust
Overbrenghe alle lust.
Niemandt en soud' achte slaen
Op het ghene wy begaen,
100 En wy leefden daer alleen
Sonder oyt te willen scheen.
Ghy soudt segghen u secreet
En ick mijne dat ick weet
Hoe ick u hebb' lief en weert
105 Want ick weet dat ghy 't begeert.
Och off desen dagh eens quaem
Hy waer my wel aenghenaem.
'T waere my den liefsten dagh
Dien ick in mijn leven sagh !
110 Alderliefste (herh. v. 1-4)

3°) *Wie sal my u geven, voor mijnen Broeder, suyghende de borsten
van mijne moeder, op dat ick u buyten vinde ende u kusse, ende dat
my nu niemandt en verachte.* Cant. 8.

IIe B., xxiv, p. 293-8.

1 Wie sou den Boom dan kunnen vinden,
En soo verheffen ons gheslacht,
Dat ghy mijn Broerken wierdt gheacht ?
Neen, soo my dunckt, ten kan niet binden :
Want hoogher ick my niet en maeck,
Dan achter-volghens onsen staeck :

(Seu cœli ingenio, seu fertilis indole terrae,
Aptaque vicini commoditate loci)

Huc mea lux, paucis tantum si veneris horis,

50 Oblitus patriae protinus urbis eris.

Tumque, ego, ceu tacitâ turtur meditatus in umbrâ,

Libera, colloquiis, Sponse, vacabo tuis.

Et procul a populis procul urbibus atque tumultu
Optata toties, solae, quiete fruar.

55 Audiet hic nullus quae mutua verba loquemur,
Nostraque qui turbet otia nullus erit.
(Quique notet nostros, nemo metuendus, amores,
Tetricus hic nullum ius sibi Censor habet.)
Tunc mihi tu promes secretis intima fibris
60 Quaeque juvent animum verba cupita meum.
Tunc ego, sim quantâ, dicam tibi, saucia flammâ;
Quaeque, licet similes, dicta placere, sico.
O semel optati micet haec mihi sideris aura;

Quam fortunato lux erit illa die !

65 Jam satis urbanas, ...

*Quis mihi det te fratrem meum sugentem ubera matris meae, ut inveniam
te foris, et deosculer te, et iam nemo me despiciat !* Cant. 8.

Liber II, ix, p. 219-22.

1 Quis cumulet patrias tanto mihi stemmate ceras
Frater ut ad fratres annumerere meos !
Non tamen hoc facio pro stirpis imagine votum;
Nulla mihi augendi sanguinis ambitio est.

- 2 En al is 't dat mijn Vaer en Moeder
Maer zijn bekend voor stille lien
Die al dusdaene prachten vlien :
Noch wensch' ick u voor mijnen broeder,
Niet als een Iongh-man net ghebaert :
Maer als een kindt noch niet-verjaert.
- 3 'T welck vriendelijck daer laegh ghedreven
Vast aen mijns moeders witte borst,
Om te verslaene sijnen dorst,
En daeghelijcks daer saet verheven
Op haeren aenghenaemen schoot,
Als ick, eer dat ick was soo groot.
- 4 Och ! off ick u in deser voeghen
Voor mijn kleyn broerken hier aensaegh,
'T waer grootelijcks tot mijn behaegh !
Dus, bidd' ick u, laet u vernoeghen
Te worden als een lieve wicht
Dat t'onsent in de wieghe light !
- 5 Want soo men siet, de kleyne kinders
Sijn lieffelijcker van bedrijf,
Dan d'oude lieden kout en stijf,
Die daer af zijn gheen onderwinders :
Den Ouderdom baert sijne deughdt
Soo doet de kindtsheydt haere vreughdt.
- 6 Ter deser oorsaek wordt gheschildert
In de ghedaente van een kindt
Cupido die 't al overwint :
Want hy is woest, en heel verwildert,
En allegaeder zijn bestel
Schijnt mallingheydt en kinder-spel.
- 7 Dat ick u dan een kindt oock wensche,
De reden en is anders gheen
Dan om met u te zijn ghemeen.
Kè nu, mijn lief, wordt dan een mensche,
Opdat ick soo nacht ende dagh
Ontrent u wieghsken sitten magh ?

- 2 Stirpe licet nostrâ sanguis tibi vilior esset,
Optarem fratrem te tamen esse mecum.
Non pubente quidem vernante flore iuvente,
Prima cui roseas vestiat umbra genas;
- 3 Sed puerum, toto qui nondum vixerit anno,
Lactis adhuc mater quem mea pascat ope.
Quique, ego quas suxi, parvo trahat ore papillas
Insideatque illos, quos ego saepe, sinus.
- 4 Hoc ego vel simili cupiam te corpore fratrem
Si fueris maior, non ego te cupiam.
Quin igitur nostris, mea vita renascere saeculis,
Ut videam cunas pusio parve, tuas?
- 5 Et nisi fallor, habent pueri quid amabile mores,
Quoque carent iuvenes, virque, senexque carent.
Utque suam quaevis laudem sibi vendicet aetas,
Ille tamen pueros scilicet ornat amor.
- 6 An dubitas, alias puerili pusio vultu,
Ipse Deûm domitor, parvulus esset, Amor?
Nonnisi, quod reliquis, magis haec sit amabilis aetas,
Nullaque sit tantum quae, quod ametur, habet.
- 7 Haec quoque, cur voveam puerum Te caussa coëgit.
Crediderim, puero quod mage posse frui.
Quin igitur nostris, mea vita, renascere saeculis
Ut videam cunas parve puellae, tuas?

- 8 Maer als ick u dan moeste draeghen,
Wanneer ghy haddet suyghens noot
Tot aen mijns moerkens boesem bloot;
Hou soude my dan dat behaeghen,
Als ick soo sonder ongherief,
Quaem aengheslopen met mijn lief?
- 9 Kom aen mijn Hertjen, wilt her-leven
Op dat ick u somwijlen kus
En aen u wieghsken sitt' aldus;
Het susterken mach 't broerken gheven
Soo menich soentjen als 't haer lust
Daer in dat elck moet zijn gherust.
- 10 En off het oock noch iemandt saeghe
Kleyn soude wesen het verlangh
Iae al off ick heel uren langh
Vast teghen uwe lipkens laeghe;
Soo soude dat ghereckebeck
Noch wesen vry van alle gheck.
- 11 Ha ! mocht ick eens my soo beroemen
Dat ghy mijn jonghste broerken waert
Het waere my een hemel-vaert !
Ke ! laet u dan mijn broerken noemen !
Ick biddet u met al oodtmoedt
Dat ghy my dese vriendtschap doet !
- 12 Ké mijn Hert-soet, woudt ghy dit schicken
'Ken sou van blijdschap niet bevroen
Hoe dat ick u dat sou vergoen !
Men sou my dickx by u beklicken
En by u wieghsken vinden staen
Om myne lustjens te versaen.
- 13 Ick soude daer naer mijn vermoghen
Wie dattet waere lief oft leet,
Zijn t' uwen dienst altijdt bereet
En soo wanneer ghy hadt ghesoghen
Soud' ick u met een soet ghevley
Her-locken in mijn arrems bey.

- 8 Tum mea, ceu nato, quoties daret ubera Mater
Parve, Tui toties copia prompta foret.
Prompta foret noctuque, diuque, domique, forisque,
Et sine sollicito copia multa metu.
- 9 Quin igitur nostris, mea vita renascere saeculis,
Osculer ut cunas parve puellae tuas.
Casta, soror parvo quae porrigit oscula fratri,
Oscula derisor carpere nemo potest.
- 10 Et licet illa frequens spectaverit oscula testis,
Illa tamen testis carpere nemo potest.
Et licet inceptas stiterint haec oscula voces,
Semper habent iustas oscula casta Moras.
- 11 O bona, quae nostris faveant ita Numina votis,
Teque velint fratrem sic semel esse meum !
Nascere, parve puer, fraterque admitte vocari;
Omnia te Mundi vota, precesque petunt.
- 12 Quid prae laetitia facerem tibi parvule frater ?
Ah ! prae laetitia quid tibi non facerem ?
O quoties vetitis furtim deprenderer horis,
Pervigil, ad cunas, nocte stetisse tuas !
- 13 Quot tibi servitiis soror obsequiosa studerem,
Forte vel officiis facta molesta meis.
Nempe dato quoties depelleret ubere mater,
Depulsum geminis exciperem manibus ;

- 14 En soo mijn moeder dan oock woude
Dat ick u droeghe naer de locht,
Het waer een speelken dat ick socht
Off dat ick u vast wieghen soude
Ick soudet doen al wierd' ick moe
Tot dat uw' ooghskens vielen toe.
- 15 Iae selven ooc ick sou benijden
Dats' aen u wieghsken met ghenaeck
Den minsten vingher maer en staeck.
Al mijnen druck steld' ick bezijden
Soo ick mocht hebben in bewaer
Mijn alderliefste weder-paer.
- 16 Maer oft ick u soo mochte waecken
En by u dus alleene zijn;
'K sou propelijck van u aenschijn,
Al om mijn hertjen te vermaecken
Den snuttel-doeck dick nemen af
Die my mijn moeder voor u gaf.
- 17 U mondeken sou daer ontfanghen
Och lieveken den vollen vloedt
Van millioenen kuskens soet
Mijn slincker hand sou' u omvanghen
En aen u halsken zijn gheklest
Om die te gheven alder-best.
- 18 Ick soude weten die te stelen
En Lieveken in uwen slaep
Naem' ick daer van den vollen raep.
Ké laetet u dan niet vervelen
Klein smulleken die nu ter tijdt
Mijn soete lieve broerken sijt.
- 19 En soo ghy sult wat ouder wesen,
Alsdan, ô kleynen nachtegael
Sal ick u leeren onse tael,
En als het past, mijn uytghelesen
Sal u de woorden segghen voor
Om bath daermé te raecken door.

- 14 Aut quoties tepidâ gestare juberet in umbrâ,
Gestarêre ulnis sarcina grata meis.
Aut quoties blandò dare languida lumina somno,
Somniferis caneret vox tibi nostra modis.
- 15 Ipsaque, cum digitos cunis adhiberet agendis
Ilicet hoc a me praeiperetur opus.
Mox ubi te nostrae concederet auxilia curae,
Discedensque, mihi diceret, esto vigil.
- 16 Excubiis, soli prope Te mihi, parve, relictis,
Quam facerem votis libera frena meis !
Continuo, tacite velo de fronte reducto,
Explerem aspectu lumina nostra tuo.
- 17 Inque tuo, fixis haerens obtutibus, ore,
Uterer oblatis commoditate loci :
Et cito subiicerem capiti, colloque, sinistram,
Apprimeretque, meo re mea dextra, sinu.
- 18 Et tibi, vix tactis furarer basia labris,
Basia sit somno non nocitura tuo.
Quin igitur nostris, mea vita renascere saeculis,
Ut semel optatas suaviter ore genas ?
- 19 Mox ubi lactanti sensim tibi cresceret aetas,
Primaque, discenti verba docenda forent ;
Discenti cuperem fieri tibi, parve, Magistra,
Blaesaque, truncatis verba praeire sonis :

20 Daernaer te groot om zijn ghedreghen,
En dat ick sie dat gh' u gheneert
Te reyden op een houten peerdt,
Dan sal ick u wat houden teghen
En sien off uwe voetjens net
Van passe worden neer-gheset.

21 En off het schoon noch al gheviele
Dat ghy een steentjen erghens vondt;
Ten sou niet schaen, als ick terstondt
U dan van achter teghen-hiele;
En dat ick u soo liepe by
Om sacht te vallen teghen my.

22 Dit saegh' ick liefste wel soo gheren
Als u gheen hinder toe en quaem :
Want soo ick u van d'aerde naem,
Ick sou ten minsten dan begheeren
O broerken lief op alsoo schoon
U mondeken tot mijnen loon.

4°) *Proza-fragment*¹ « *Onder de schaduwe van dien ick gewenscht hadde,
hebbe ick gheseten* ».

Cant. 2 — IIe B., xxix, p. 371.

Sy haer vindende door-wondt met de liefde / soeckt de boomen /
ende de groenicheyt der bosschen.

Want soo den boom der Paradijs-appels alle andere te boven gaet /
insghelijcks is mijnen Bruydegom onder alle andere kinderen des
menschen / eene vrucht draeghende die alle andere vruchten te boven
gaet / niet alleene in smaeck / noch in soeticheydt : maer dat meer
is / in goeden geur die te tsaemen aen het smaecken / en het riecken /
boven maeten zijn aenghenaem; ende wy moeten weten dat die eeuwighen
wijsheydt voor ons bereydt eene taefel / voorsiende de selve met
veelderlye gherechten / niet alleenelijck met het broodt des levens;
maer oock met den slachoffer van het vleesch des woordts / soo
sy de koppen oock niet alleenelijck en is vullende met den besten

¹ het proza is steeds een letterlijke vertaling van den Latijnschen tekst,
in een zeer schoone en zuivere taal.

- 20 Cumque geri alterius nolles modo grandior, ulnis
Ausus arundineo currere solus equo,
Instruerem stabili vestigia figere gressu,
Membraque constanti firma locare pede.
- 21 Tumque, molesto aliquod si offenderet objice saxum,
Tutus in extensas exciperere manus.
- 22 Quin tua saepe velim falli vestigia lapsu,
Lapsus ut amplexu sustineare meo.
Nec tanti pretium peterem mihi grande laboris,
Suaviolo pretium solveris omne tuo.

« *Sub umbrâ illius, quem desideraveram sedi.*

Cant. 2 Liber II, XIII, p. 274.

Amoris enim vulnere percussa,
arborum solatia sylvarumque sectatur.
Sicut (namque) arbor meli inter
reliqua ligna sylvae, sic est
sponsus inter reliquos filios
 habens fructum qui non solum
 sapore omnes,
 sed et
 odore precellat; et duos animae sensus : id est gustum et odo-
ratum reficiat;
diversis namque copiis mensam suam nobis praeparat sapientia, in
qua

wijn : maer sy vermenghelt noch den selven met stucxkens van
Paradijs appels / om daer van te brouwen eenen soeten ende wel-
geurighen dranck / die de lippen ende den mondt niet alleene en
veroorsaecken soeten smaeck / maer zijnde nederwaert ghesoncken /
is men den selven smaeck noch langhen tijdt behoudende...

non solum
panem vitae apponit, sed immolat
carnes verbi; et non solum
miscet in cratere suo vinum
sed
et mela adhibet
odorata et dulcia,
quae non tantum in ore et labiis
suavitatem reddant, sed
et interioribus tradita faucibus
dulcedinem servant.....

EINDE

ALPHABETISCHE NAMEN INDEX

ALPHABETISCHE NAMEN INDEX

- Alva (hertog van) 15, 63.
 Anacreon 66, 72, 171, 179 vlg., 390-401.
 Andrea (Helia) 180.
 Andreas (Val.) 293.
 Arends (E. H. Jan) 93, 100.
 Aristophanes 246.
 Aristoteles 5.
 Baïf 61.
 Becanus (Gor. S. J.) 23, 25, 280.
 Belleau (R.) 13, 61, 76, 161, 169, 171, 175, 177, 180-2, 206, 214, 216, 374-401.
 Bellemans (Dan.) XVIII, 271, 312 vlg., 317.
 Bembo (Pietro) 10, 167.
 Berchmans (Joannes S. J.) 17.
 Bert (Ferd.) 135.
 Bertaut (J.) 13, 76, 96, 201, 206, 220, 223-4, 247, 482-501.
 Beyerlinck (E. H. Laur.) 87, 144.
 Beza (Th.) 96, 244-5, 296, 504-29.
 Bijns (Anna) 31.
 Bisschop (Filips De) 47.
 Blommaert (Ph.) XVII, 59, 101, 296.
 Boccaccio 10.
 Boekenooogen (Dr.) 155.
 Boele (Maria) 47.
 Bolswert (Boëtius a) XVI, 38, 39, 134, 138, 149, 150, 152-3, 254, 262.
 Boonen (E. H. Jacob) 18, 85, 96, 137, 145, 198, 289-90.
 Borluut (G.) 20.
 Bracciolini (Poggio) 49.
 Brakelman (Margareta) 58.
 Bredero XIV, 168, 201, 304, 317, 319.
 Brink (Ten) 296.
 Bulteel 77, 168, 187.
 Burckhardt 192.
 Calvin 203.
 Campman (Bern.) 139, 151, 256.
 Castelein (M. de) 23, 30, 296.
 Cats 124, 140, 201, 308.
 Catullus 178.
 Caudron (Guill.) Sr. 78, 80, 82, 88, 113-5, 141, 144, 160, 165-6, 290, 356.
 Caudron (Guill.) jr. 100, 113-5.
 Cauwe (Pat. Franc.) 316.
 Cauweel (Jan) 23.
 Cavalcanti (Guido) 11.
 Celen (Dr. V.) xvi.
 Cnobbert (Jan) 239.
 Coornhert xiv, 13, 20, 25, 26, 32, 36, 77, 295, 317.
 Craeyer (Gasp. De) 135.
 Cuvillon (Is.) 58.
 Dante 10, 11.
 Dathenus (Petr.) 219, 244.
 De Riddere (Gisl.) 92, 108.
 Desportes (Ph.) 13, 76, 96, 169, 171-2, 175, 177-8, 186, 194, 201, 206, 217-9, 220, 223, 247, 404-479, 488-495.
 De Visscher (O.) 106.
 De Vooy (Prof. Dr.) 28, 298.
 D'Heere (Lucas) xiv, 20, 32-5, 70, 77, 85, 219, 279, 295, 317.
 D'Hollanderus (J.) 106.
 Dorat 12, 61, 64.
 Douza (Janus) 19, 168.
 Du Bartas 117-12.
 Du Bellay (Joachim) 8, 12, 13, 24,

¹ De persoonsnamen in de bronnen en de voetnota's voorkomend zijn niet opgenomen. De cijfers verwijzen naar de bladzijden.

- 26, 61, 76, 86, 100, 165-6, 169,
171-4, 177, 186, 193, 206, 214,
351-367.
- Erasmus. 25, 49.
- Ferdinand (van Oostenrijk) 99, 108,
272, 278, 280, 283-4, 303.
- Floris (Joachim van) 4.
- Foncke (Dr Rob.) xvi, xvii, 144, 169,
177, 192-3, 224, 228, 297, 299.
- Foppens 59, 293.
- Fossa (J. V.) 64.
- Fourneau (Joannes de) 53.
- Franciscus (van Assisië) 4.
- Franciscus (Salesius) 17.
- Gabriel (E. P.) 253.
- Gallandus 61.
- Geysbeek (Witsen) 59, 66, 88, 294.
- Gezelle (Guido) 221-2, 229, 231-2,
238, 246, 305, 313-17, 319.
- Gheesdalius (Joh.) 63.
- Giselinus (Vict.) 63.
- Haftenus (Ben.) 139-9.
- Harduijn (Justus De) *passim*.
(Livina 92, 168-9.
- Harduwijn : Anna 50; Christiaan 54;
Dionysius 46, 49, 54, 56, 57-8, 67,
90, 103, 105, 108; François 35, 50,
53, 60-66, 72, 77, 88, 157, 179,
273, 328; Joos 46; Josyne 50-3;
Margareta 50; Thomas 44 vlg., 54
vgl. stamboom 45.
- Hauweel (familie) 47; Johanna 47, 58;
Maria 58.
- Heemssen (J. D.) xviii, 128, 130 vlg.,
138, 146, 196, 291, 308 vlg.
- Heinsius (Dan.) 58, 59, 60, 77, 124,
133, 140, 187, 287, 292, 308, 319.
- Heuiter (Pontus De) 23, 112.
- Heyligen (Lodewijk) 5.
- Heyndrickx (Pieter en kinderen) 50.
- Hojus (Andreas) 53, 74, 104, 144-5,
290.
- Hooft (P. C.) xiv, 35-6, 168, 184, 193,
292, 304-5, 308, 317, 319.
- Hoogewerff (Dr.) xiii.
- Homerus 20.
- Horatius 20, 178.
- Hoste (Nic.) 50.
- Hugo (Hermannus S. J.) 74, 96, 99,
139, 149-155, 252, 254-5, 262, 532-
547.
- Huizinga (Prof.) xiii.
- Huygens (Const.) 36, 124, 292, 308.
- Huysmans (Dr. C.) xvi.
- Joannes (a Cruce) 17, 252.
- Jonckbloet 296.
- Kalff (Prof. Dr G.) xiii, 5, 296.
- Karel V : 8, 14, 49, 283.
- Ketelboetere (Marg. De) 47.
- Keuchenius 298.
- Kiliaan 23, 52, 63.
- Kossmann (Dr. Fr.) 28, 123.
- Lambrecht (Joos) 22.
- Laugier (Honorat) 169, 171, 176, 370.
- Lautius (Lod.) 60.
- Lernutius 19, 52, 77, 168, 178, 187.
- Lessius 254.
- Liernaeckere (Nic. De) 135.
- Lindanus : vgl. Van der Linden
(David).
- Lipsius (Justus) 52-3, 72, 74-5, 81,
103.
- Lodewijk (van Vlaanderen) 49, 55.
- Lummenaeus (a Marca) 91, 104, 138,
145, 159, 291.
- Maerlant (Jacob van) 5.
- Manucci (Paul) 56.
- Marchantius (J.) 23.
- Marnix (van St Aldegonde) 31, 220.
- Marot 34, 207.
- Martialis 20.
- Masius (Gilbert) 17.
- Meigret (L.) 12.
- Mirandola (Pico della) 4.
- Montaigne 4, 7.
- Muzio (Girolamo) 10.
- Navegeer (Elisabeth) 59.

- Ogier (Guilliam) xvi, 38, 128, 311.
 Opitz (Mart.) 13, 176, 371.
 Oranje (Willem van) 14, 15.
 Ovidius 20, 171.

 Paquot 59, 101, 293.
 Paets (P. J.) 153, 155, 288, 308.
 Parma (hertog van) 15, 70, 72, 106.
 Pauwel (E. H. Matt.) 256.
 Peletier (du Mans) 12.
 Petrarca 6, 10, 11, 35, 131, 167, 207,
 219, 309.
 Pieters (Jacq.) 55.
 Plantijn 23, 62.
 Plato 82.
 Poirters (Pater) xiv, 202, 311-12,
 316-7.
 Potter (Fr. De) 59, 101, 296.
 Prinsen (Dr J. J. Lzn) xiii, 298.
 Propertius 178.
 Puteanus (Erycius) 79, 82, 86-8, 100,
 107, 110, 113, 117, 144, 160, 288,
 290, 292, 308.

 Ricci (Bartolomeo) 10.
 Ronsard 13, 26, 34-5, 61, 70, 85, 169,
 171.
 Roose (Fr.) 55.
 Rubens (P. P.) 16, 70, 101, 303, 318.
 Ruusbroec (Jan van) 17, 252-3.
 Ruys (Dr) xvi.
 Rycquius (J.) 52, 104, 159.

 Sabbe (Dr M.) xvi.
 Sanderus (A.) 56, 58, 66, 100, 105,
 106, 138, 159, 160-1, 278, 293.
 Schatteman (E. H. Jan) 99, 139, 158-9,
 244, 277, 336.
 Schellinck (Th.) 101.
 Schrant (J. M.) xvii, 59, 148, 162, 294.
 Schut (Corn.) 280.
 Secundus (Janus) 19, 77, 167, 177.
 Sidney 13.
 Siegenbeek (M.) 294-5.
 Snellaert (Dr. F. A.) xvii, 101, 296.
 Socrates 4.
 Sophocles 20.
 Sperone (Speroni) 10, 12, 100.

 Spieghel xiv, 13, 26, 27, 32-36, 295,
 317.
 Stalins (Jr. Joan.) 54.
 Stecher (J.) 59.
 Stephanus (Henricus) 180, 181-2.
 Stevin (Simon) 29, 112.
 Sucquet (A. S. J.) 254, 262.
 Suderman J. 150.
 Swaen (Michaël De) xiv, xvi, 316-7.
 Sweertius 58, 104, 106, 145, 291, 293.

 Tahureau (Jacques) 178.
 Tayaert (Livina) 62.
 Terentius 20.
 Theresia (Heilige) 17, 70, 252.
 Theuneman (A.) 59.
 Thieullier (J.) 98, 126, 128, 157-8,
 275, 307, 334.
 Thomas (van Aquino) 5.
 Thym (Alb.) 158, 276-7, 296.
 Tibullus 178.
 Titus Livius 20.
 Triest (Ant.) 238.
 Triest (Mr. Joos) 62.
 Tsestich 23.
 Turnebus (A.) 60, 62.

 Uteneechoute (Maria) 58.
 Utenhove (Jan) 219.

 Van Beaumont (Simon) 36, 194, 196.
 Van Cauwenhoven (Franç.) 55.
 Van de Kerchove (Joos) 51; Simon :
 72, 99, 138, 145, 157, 159, 276,
 278, 291, 331, 342; beiden 106.
 Van den Neste (E. H. Adriaan) 93.
 Van den Werve 22.
 Van der Beken (F.) 82, 115, 144, 290.
 Van der Elst (G.) 129, 138, 140, 291,
 307.
 Van der Elst (J.) 28.
 Van der Haegen (F.) 162.
 Van der Linden (David), 56, 78, 81,
 82, 106, 109, 113-4, 136, 144, 148,
 155, 159-160, 187, 272, 279, 280-
 291, 307.
 Van der Mijl (H.) 124.

- Van der Noot (Jonker Jan) xiv, xvi,
32, 34-5, 37, 49, 63-4, 70, 77, 78,
101, 110, 112, 124-5, 167, 169, 171,
184, 193, 196, 201-2, 207, 220, 262,
295, 302-6, 317.
- Van der Sterre (E. H.) 99, 139, 159,
277, 337.
- Van der Wielen (Stalpart) 75, 99, 138,
158, 203, 276, 303, 335.
- Van Dorp 59.
- Van Duyse : Flor. 204; Prud. xvii,
244; beiden 296.
- Van Eeghem (Dr. W.) xvi, 38.
- Van Ghistele Cornelis) 20.
- Van Hout (Jan) xiv, 32, 35-6, 124, 317
- Van Laeken (Anna) 47-8, 50.
- Van Liefvelt (Theoderick) 82, 115-7,
120-1, 144, 160, 287, 308.
- Van Mander (Carel) xiv, 20, 29, 32,
35-6, 70, 77, 112, 124, 201, 215,
295, 306, 317.
- Van Moerbeke (Willem) 5.
- Van Nieuwelandt (Guill.) 98, 125-130,
140, 148, 157, 273-4, 287, 291, 307-
309, 328.
- Van Rijsele (Colijn) 25.
- Van Sichem 149, 153, 155.
- Van Terdeghem 125.
- Van Vaernewijck (M.) 101.
- Van Veen (Otto) 150, 304.
- Van Wesel (E. H. Huibr.) 92.
- Van (Z.) Swaervelde (Jan) 94, 135,
182, 190.
- Vergilius 20.
- Verwey xiv.
- Vigne (Pietro delle) 11.
- Vijscher (Roemer) xiv, 32, 36, 184,
193-4, 246, 295, 317.
- Vondel (Joost Van den) 30, 36, 138,
193, 220, 224-8, 238, 248-9, 305,
317, 319.
- Vriendt (Maxim. De) 50-54, 67, 72,
74, 91, 103, 157, 273, 279, 328.
- Vyts (Josyne) 50.
- Willems (J. Fr.) xvii, 59, 162, 229,
293.
- Winkel (Jan Te-) xiii, 296-8.
- Wree (O. De) 125.
- Ymmeloot (Jaques) xviii, 74, 96, 121-
123, 125-6, 140, 162, 193, 250,
291-2, 296, 308.
- Ysermans (J.) 129.
- Zachmoorter (E. H. M.) 139, 254.
- Zevecote 58, 59, 60, 83-4, 114, 132-
133, 287, 291, 308, 319.
- Zeltner 63.

- 26e Fascicule : *P. de Reul*. The language of Caxtons' Reynard the Fox. 1901. — Prix : 14 francs.
- 27e Fascicule : *Jules Mees*. Histoire de la découverte des îles Açores et de l'origine de leur dénomination d'îles flamandes. 1901. — Prix : 10 fr.
- 28e Fascicule : *H. Logeman*. Elckerlyc-Everyman. De vraag naar de prioriteit opnieuw onderzocht. 1902. — Prix : 11 francs.
- 29e Fascicule : *Joseph Mansion*. Les gutturales grecques. 1904. — Prix : 25 fr.
- 30e Fascicule : *Herm. Smout*. Het Antwerpsch Dialect, met eene schets van de geschiedenis van dit dialect in de 17e en 18e eeuw. 1905. — Prix : 10 fr.
- 31e Fascicule : *Josué De Decker*. Contribution à l'étude des Vies de Paul de Thèbes. 1905. — Prix : 5 francs.
- 32e Fascicule : *E. Rolland*. De l'influence de Sénèque le Père et des rhéteurs sur Sénèque le Philosophe. 1906. — Prix : 4 francs.
- 33e Fascicule : *D. Steyns*. Étude sur les métaphores et les comparaisons dans les œuvres en prose de Sénèque le Philosophe. 1907. — Prix : 10 francs.
- 34e Fascicule : *Henri Obreen*. Floris V, graaf van Holland en Zeeland, heer van Friesland (1252-1296). 1907. — Prix : 11 francs.
- 35e Fascicule : *Jean Denucé*. — Les origines de la cartographie portugaise et les cartes des Reinel. 1908. — Prix : 15 francs.
- 36e Fascicule : *H. Logeman*. Tenuis en Media. Over de stemverhouding bij konsonanten in moderne talen met een aanhangsel over de fonetische verklaringen der wetten van Verner en Grimm. 1908. — Prix : 13 fr.
- 37e Fascicule : *Victor Fris*. Essai d'une analyse des « Commentarii sive Annales rerum Flandricarum » de Jacques de Meyere. 1908. — Prix : 14 francs.
- 38e Fascicule : *Em. De Stoop*. Essai sur la diffusion du Manichéisme dans l'Empire Romain. 1909. — Prix : 10 francs.
- 39e Fascicule : *A. Bley*. Eigla-Studien. 1910. — Prix : 20 francs.
- 40e Fascicule : *Norbert Hachez*. Essai sur le délit de sacrilège en droit français jusqu'à la fin du xvie siècle. 1910. — Prix : 9 francs.
- 41e Fascicule : *Josué De Decker*. Junevalis Declamans. Étude sur la rhétorique déclamatoire dans les Satires de Juvénal. 1913. — Prix : 13 francs.
- 42e Fascicule : *L. de la Vallée-Poussin*. Bouddhisme. Études et matériaux. Théorie des douze causes. 1913. — Prix : 8 francs.
- 43e Fascicule : *J. Bidez*. Vie de Porphyre le philosophe néo-platonicien avec les fragments des traités *Περὶ ἀγαθμάτων* et *De regressu animae*. 1913. — Prix : 20 francs.
- 44e Fascicule : *Fern. Van Ortroy*. L'Œuvre cartographique de Gérard et de Corneille de Jode. 1914. — Prix : 15 francs.
- 45e Fascicule : *J. Nolf*. La réforme de la bienfaisance publique à Ypres, au xvie siècle. 1915. — Prix : 16 francs.
- 46e Fascicule : *W. Blommaert*. Les Châtelains de Flandre. Étude d'histoire constitutionnelle. 1915. — Prix : 15 francs.
- 47e Fascicule : *M. Hamelinck*. Étude préparatoire à la détermination expérimentale de diverses individualités intellectuelles. 1915. — Prix : 6 francs.
- 48e Fascicule : *Hubert Van Houtte*. Histoire économique de la Belgique à la fin de l'Ancien Régime. 1920. — Prix : 35 francs.
- 49e Fascicule : *Paul Faider*. Études sur Sénèque. 1921. — Prix : 20 francs.
- 50e Fascicule : *Paul Graindor*. Marbres et textes antiques d'époque impériale. 1922. — Prix : 12 francs.
- 51e Fascicule : *Henri-Ed. Pirenne*. Essai sur le Beau. 1923. — Prix : 9 francs.
- 52e Fascicule : *Hans Van Werveke*. Het Bisdóm Terwaan, van den oorsprong tot het begin der xive eeuw (met een kaart). 1924. Prix : 12 francs.
- 53e et 54e Fascicules : *Paul Graindor*. Album d'inscriptions attiques. Texte;

200983_012

damb001dich01

De dichter Justus de Harduijn

lijspel,
1925.

and in.

baye y
francs.